

Cilt/Volume: 4 • Sayı/Issue: 8 • 2014

www.insanvetoplum.org

ISSN: 2146-7099

insan & toplum

human & society

insan & toplum

human & society

Akademi ve Bilgi Üretimi Dosyası

İNSAN & TOPLUM

HUMAN & SOCIETY

Cilt / Volume: 4 • Sayı / Issue: 8 • 2014

ISSN: 2146-7099

İnsan & Toplum altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.
Human & Society is an international, peer reviewed and biannual journal.

İlmi Etüdler Derneği Adına İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü /
Owner and Chief Executive Officer
Lütfi Sunar

Editör / Editor-in-Chief
Lütfi Sunar / İstanbul Üniversitesi

Yardımcı Editör / Assistant Editor
Ümit Güneş / Yıldız Teknik Üniversitesi

Editörler / Editors*

Berat Açıl / İstanbul Şehir Üniversitesi
Yusuf Alpaydın / Marmara Üniversitesi
Hediyetullah Aydeniz / Marmara Üniversitesi
Adem Başpınar / Kırklareli Üniversitesi
Yunus Çolak / Kırklareli Üniversitesi
Taha Eğri / İstanbul Üniversitesi

A. Teyfur Erdoğan / Yıldız Teknik Üniversitesi
Ali Kaya / Erciyes Üniversitesi
Nuriye Kayar / İlmi Etüdler Derneği
Necmettin Kızılkaya / İstanbul Üniversitesi
Lütfi Sunar / İstanbul Üniversitesi
Murat Şentürk / İstanbul Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board*

Abdel-Rahman Youssi Ahmad / Alexandria University
Engin Deniz Akarlı / İstanbul Şehir Üniversitesi
Syed Farid Alatas / National University of Singapore
Necati Anaz / Necmettin Erbakan Üniversitesi
Büyüamin Bezi / Sakarya Üniversitesi
Aynur Can / Marmara Üniversitesi
Masudul Alam Choudhury / Sultan Qaboos University
Murat Çemrek / Ahmet Yesevi Üniversitesi
Erkan Erdemir / İstanbul Şehir Üniversitesi
Nihat Erdoğan / İstanbul Şehir Üniversitesi
Nizar Hermes / University of Oklahoma
Yunus Kaya / University of North Carolina Wilmington

M. Cüneyt Kaya / İstanbul Üniversitesi
Douglas Kellner / University of California, Los Angeles
Abdülhamit Kırmızı / İstanbul Şehir Üniversitesi
Fahim Khan / Riphah International University
Haşim Koç / Yunus Emre Enstitüsü
Stjepan Gabriel Meštrović / Texas A&M University
Fırat Oruç / Northwestern University
Ruggero Vimercati Sanseverino / Universität Tübingen
Volkan Yildiran Stodolsky / Darul Qasim
Necdet Subaşı / Gazi Üniversitesi
Mehmet Hakkı Suçın / Gazi Üniversitesi
Ferudun Yılmaz / Uludağ Üniversitesi

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Yayın Sekreteri / Secretariat

Nuriye Kayar / İlmi Etüdler Derneği

Tashih / Proofreading

Ümmü Habibe Şengül (Türkçe); Kayhan Ali, Ayşe Aktaş, Ayşen Baylak (English)

Tasarım / Graphic Design

Furkan Selçuk Ertargin

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publishing Period

Altı ayda bir (Haziran ve Aralık aylarında) yayımlanır.
Published biannually (June and December)

Baskı Tarihi / Print Date

Aralık / December 2014

Baskı / Printed by

Limit Ofset: Maltepe Mah. Litros Yolu 2.Mat. Sitesi ZA13, Topkapı, Zeytinburnu, İstanbul
www.limitofset.com info@limitofset.com • Tel: +90 212 567 45 35 - +90 212 567 45 36 • Faks: +90 212 567 45 33

İletişim / Correspondence

Halk Cad. Türbe Kapısı Sk. Hektaş İş Mrk. No: 13/4 Üsküdar, İstanbul/Türkiye
Tel / Faks: +90 216 310 43 18 • www.insanvetoplum.org • editor@insanvetoplum.org

Abonelik / Subscription

Dergimizi elektronik ortamdan ücretsiz temin ve takip etmek için web sitemizi ziyaret edebilirsiniz.
All issues of the Journal are publicly accessible online.

www.insanvetoplum.org

İnsan & Toplum EBSCO, Index Islamicus, CSA Sociological Abstract, CSA Worldwide Political Science Abstracts, CSA Social Services Abstracts, Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Open Access Journal (DOAJ), ASOS Index, Citefactor and TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı indekslerine taranmaktadır.

Journal of Human & Society is indexed and abstracted by EBSCO, Index Islamicus, CSA Sociological Abstract, CSA Worldwide Political Science Abstracts, CSA Social Services Abstracts, Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Open Access Journal (DOAJ), ASOS Index, Citefactor and TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı.

İçindekiler / Table of Contents

MAKALELER / ARTICLES

Türkiye’de Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Doktora Tezi Hazırlamada Ana Yönelimler
Main Tendencies in Preparing PhD Dissertations in Social Sciences and Humanities in Turkey
YUSUF ALPAYDIN, MAHMUT H. AKIN / 1

Bilginin Reorganizasyonu ve Üniversite: Yeni Bir Arayış Üzerine Bir Çerçeve
Reorganization of Knowledge and University: A Framework for a New Quest
HEDİYETULLAH AYDENİZ / 29

“Bilim Devrimi” Kavramı ve Osmanlı Devleti
The Concept of Scientific Revolution and Ottoman Empire
MEHMET AYSOY / 57

Bir Nahiv Eseriyle Kişilik İnşasının İmkânı: *el-‘Avâmil* Örneği
The Possibility of Constructing Character through a Grammar Book: The Example of al-‘Avâmil
OSMAN YILMAZ / 87

Uluslararası İlişkilerde Siyasi Tarih Öğretimi: Türkiye Örneği
Teaching Political History within the International Relations: The Turkish Case
İSMAIL KÖSE / 109

1953 Göçü Sonrası Yücelcilerin Memleket/Yugoslavya ve Ana Vatan/Türkiye Algıları
The Yücel Organization’s Perceptions of Yugoslavia and Turkey Following the 1953 Migration: The Notions of Home and of Fatherland
BERRİN ÇALIŞKAN / 137

DEĞERLENDİRME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

Aydınlar, Akademisyenler ve Entelektüeller: Savaş Bitti Şiirine Farklı Bir Bakış
MEHMET ZAHİT TIRYAKI / 163

Siyasal Kültür, Üniversite ve Akademik Özgürlük
VEYSEL GÖKBEL, FATMA NEVRA SEGGIE / 189

“Liberal Otonomi” ve “Gelenek” Arasında Modern Üniversite Eğitimi
ÖMER TAŞGETİREN / 197

DEĞERLENDİRMELER / REVIEWS

The Indispensable University: Higher Education, Economic Development and the Knowledge Economy
HALİL İBRAHİM EROL / 207

Thinking about Higher Education
SELAMİ KARDAŞ / 212

Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi (Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı)
SEDAT GENCER / 216

Islamic Schools in the Modern Turkey: Faith, Politics, and Education
MUSTAFA GÜNDÜZ / 219

Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi
RAHİLE KIZILKAYA YILMAZ / 227

Klasik Türk Edebiyatında Alegori
GONCAGÜL ERDOĞDU / 230

Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East (Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu’da Liderlik)
MUHARREM EKŞİ / 234

Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri
ADEM LEVENT / 242

A History of Ottoman Economic Thought: Developments before the Nineteenth Century
Ü. SERDAR SERDAROĞLU / 246

Anarşizm: Unutulmuş Olanı Hatırlamak
ABDULLAH SAİD CAN / 252

Sunuş

Günümüzde akademi üst düzeyde bilimsel bilgi üretiminin yapıldığı ve dağıtıldığı bir toplumsal kurum olarak görülmektedir. Orta Çağ'daki geleneksel yükseköğretim kurumlarının yerini alan ve zaman içerisinde çeşitli evrimlerle ve kırılmalarla günümüze gelen üniversiteler ana fonksiyonları itibarıyla yeni arayışlara konu olmakta ve bazı alanlarda üniversitenin alternatifleri oluşmaktadır. Üniversite dışında yükseköğretime eş değer bilgi üretimi ve dağıtımı yapan kurumlar olsa da şüphesiz akademinin ana kurumsal yapısı hâlâ üniversitelere aittir.

Üniversite kurumu bilimsel meşruiyeti, işlevi, etkinliği, toplumla ilişkileri konusunda yoğun eleştiri konusu olmakta, sorgulanmakta, ekonomik fonksiyonlarını geliştirmesi yönünde baskılara maruz kalmaktadır. 1960 sonrasında üniversitelerin kapasitelerinde başta Batı dünyasında olmak üzere ciddi genişlemeler görülmüştür. Beşerî sermayeye ve dolayısıyla ekonomik gelişmeye katkısı fark edilen üniversitelerin toplumun büyük kısmına hizmet vermesi amaçlanmıştır. Devletler ve bireyler tarafından yükseköğretime yapılan yatırımların artışıyla birlikte, yükseköğretim kurumlarından ekonomik fonksiyonlarıyla ilgili beklentiler de artmıştır. Bu şekilde üniversiteler, daha fazla mesleki eğitim veren kurumlara dönüşmeye başlamış, üniversitelerin bilgi üretimi ve araştırma işlevlerinde nitelik bakımından sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu tarihsel gelişme ve tartışmalar, bilimsel bilgi üretiminin yapıldığı üniversite dışı kurumlarla birlikte oluşan modern akademik dünyanın etraflıca değerlendirilmesi ve yeniden konumlandırılması ihtiyacının sürdüğünü göstermektedir.

Akademiye bilgi üretimi açısından ele aldığımızda karşımıza ilk olarak ilim adamı tipolojisi ile yetişme biçimleri gelmekte ve ortaya birçok soru çıkmaktadır. Akademisyen, entelektüel, aydın vb. kavramlarla ifade edilen farklı ilim adamı tipolojileri arasındaki farklar nelerdir? Nitelikli, özgün ve faydalı bilgi üretmek için modern toplumlarda nasıl bir ilim adamına ihtiyaç duyulmaktadır? Geleneksel ilim adamı yetiştirme anlayışı günümüzdekilerden nasıl ayrılmaktadır? Üniversitelerde modern bilim insanları hangi donanımlarla ve motivasyonlarla yetişmektedir? Bilim insanları insanlığın sorunları ile ne kadar meşguldür ve bu sorunlara ne ölçüde kuşatıcı çözümler getirebilirler? Bunlara benzer birçok soruya cevap üretilmesi ihtiyacı her geçen gün artmaktadır.

İnsan ve Toplum dergisi "Akademi ve Bilgi Üretimi" başlıklı bu dosyada başta üniversiteler olmak üzere geleneksel ve modern yükseköğretim kurumlarını, bu kurumların siyasal ve toplumsal kültür ve değişim içerisinde konumlanmalarını, ürettikleri ilim adamı figürü ve bilim anlayışındaki ve bilgi üretimindeki dönüşümler bağlamında konu edinmektedir. Derginin bu sayısı dolayısıyla ön araştırmalar yapılırken üzerinde bu kadar sıklıkla konuşulmasına karşın akademisyenlerin, konu hakkında yeterince yazmadığı fark edilmiştir. Elinizdeki sayıda konuyla ilgili birbirinden değerli üçü değerlendirme makalesi olmak üzere toplam sekiz makale ve dört kitap değerlendirmesi bulunmaktadır. Bu açıdan Akademi ve Bilgi Üretimi dosyası Türkçedeki akademi ve yükseköğretim literatürüne önemli bir katkı sağlamaktadır. Daha sahil bir ilim ve eğitim anlayışının ortaya çıkması için kendimiz üzerinde daha fazla düşünmemizi temenni ediyor, keyifli okumalar diliyoruz.

Editörler Kurulu

Türkiye’de Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Doktora Tezi Hazırlamada Ana Yönelimler

Yusuf Alpaydın,* Mahmut H. Akın**

Öz: Türkiye’deki üniversitelerde doktora programları ders dönemi, yeterlilik dönemi ve tez döneminden oluşmaktadır. Bu ana dönemlerde doğal olarak farklı üniversite ve enstitülerde çeşitli gelenek ve yaklaşımlar takip edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de sosyal ve beşerî bilimler alanlarında yapılan doktora tezlerinin hazırlanma sürecindeki ana eğilimleri tespit etmek ve akademik bilgi üretimi ve kurumlaşma bakımından mevcut durumun analizini yapmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda doktora yeterlik sınavlarına hazırlanma süreci ve sınavların içerik yapısı, danışmanların, tez konularının ve yöntemlerinin seçimi, araştırma metodolojileri ve yazım teknikleri tercihleri, tez yazım ve savunma sürecinde danışmanlar ve izleme komitesi üyeleriyle ilişkiler inceleme konusu yapılmıştır. Nicel yöntemde ve tarama türünde kurgulanan araştırmada 2011, 2012 ve 2013 yıllarında Türkiye’de en fazla doktora mezunu veren ilk on üniversitede sosyal ve beşerî bilimler alanında doktora tezi tamamlamış kişilere anket yoluyla ulaşılmaya amaçlanmıştır. Araştırmanın anketini toplam 405 kişi cevaplamıştır. Araştırmada doktora tez konularının büyük ölçüde üniversite sistemi içerisinde yer edinebilme ve kariyer hedeflerine ulaşma gözetilerek seçildiği görülmüştür. Tezlerde büyük ölçüde tarama-derleme yöntemi, tezin yazımı sürecinde ise tüm kaynakları okuyup, notlandırıp malzemeye göre yazma tercih edilmektedir. Ayrıca katılımcıların yaklaşık 1/3’ünün tez danışmanını seçmemiş olduğu, danışmanlarıyla ilişkilerini büyük ölçüde olumlu algıladıkları, buna karşın tez yazım sürecine aktif olarak katkı veren danışman oranının % 45 dolayında olduğu sonucu ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doktora Tezleri, Beşerî Bilimler, Sosyal Bilimler, Bilgi Üretimi.

Abstract: Turkish doctorate programs are mainly composed of course work, preliminary examination, and dissertation stages. In these stages, naturally, several traditions and approaches are followed in different universities and graduate institutes. In this study, it is aimed to identify the main tendencies in preparing PhD dissertations in humanities and social sciences and to analyze the current situation in terms of production of academic knowledge and academic institutionalization in Turkey. Towards, the preparation processes for preliminary examinations and their contents, the procedures for the selection of advisors, dissertation subjects and research methodologies, and rationale for the study subjects, preference of research methodologies and academic writing techniques, and lastly relations with advisors and dissertation committee members are chosen for investigation. Quantitative methodology and survey technique has been used in the study to reach people who have completed their doctoral study on humanities and social sciences in 2011, 2012 and 2013 years in ten Turkish Universities that have given most doctoral graduates in social sciences. 405 people have responded the questionnaire form. The results indicate that the main motive behind selecting dissertation topics is related to career advancement, i.e securing a good position within the university system. Study found that systematic literature review is the most used research methodology and the reading-noting of all related sources than starting to write according to the materials is the most used academic writing technique in dissertations. Also, it is found that 1/3 of the participants had no chance to choose his/her advisors. Most of them perceived their relationship with their advisors positively, while admitting that the rate of advisors who actively contributed to the writing process is only 45 %.

Keywords: Dissertations, Humanities, Social Sciences, Production of Knowledge.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

İletişim: yusufalp@gmail.com. Adres: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. Göztepe, İstanbul.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

İletişim: mahmuthakin@gmail.com. Adres: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Nişantaşı, İstanbul.

Giriş

Yakın dönemde Türkiye’de devlet ve özel üniversite sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Devlet üniversitesi bulunmayan bir il kalmadığı gibi özellikle büyükşehirlerde var olan devlet üniversitelerinin yanında hem devlet hem de özel vakıf üniversiteleri kurulmaya devam edilmiştir. Yeni kurulan üniversitelerin altyapı, bina, kampüs alanı gibi sorunları bulunmasına rağmen uzun bir döneme yayılan en önemli sorunlarından birisi de akademik kurumlaşmadır. Ayrıca Türkiye’nin köklü üniversitelerinde bile akademik kurumlaşmanın varlığı hâlâ tartışma konusudur. Yeni kurulan üniversitelere geniş kadro imkânları tanınmasına ve özellikle Doğu ile Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki üniversitelerde kadrolara atanarlara yüksek ücretler ödenmesine rağmen yaklaşık on yıllık süreçte akademik kurumlaşmaya ilişkin olumlu gelişmelerin varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Kaldı ki yeni kurulan üniversitelere araştırma görevlisi olarak atanmaların büyük çoğunluğu yüksek lisans ve doktora tezlerini yazmak için doktora programı olan üniversitelerde görevlendirilmişlerdir. “Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı” (ÖYP) kapsamında yeni üniversitelere araştırma görevlisi olarak atanmaların büyük çoğunluğu başta İstanbul ve Ankara’daki üniversiteler olmak üzere büyükşehirlerdeki üniversitelerde olmayı tercih etmektedirler. Uzunca bir süre büyükşehirlerdeki üniversitelerde çalışmaları ve doktora tezini savunduktan sonra kadrolarının buldukları üniversitelere dönecek olmaları, araştırma görevlileri ve yeni kurulan üniversitelerin kurumlaşmaları açısından belirsiz bir durum oluşturmaktadır.

Bir üniversitenin kurumlaşmasını ve devamlılığını sağlayan en önemli eğitim süreçlerinden birisi doktora programıdır. Çünkü üniversitenin akademik kurumlaşması, kendi kendisini yeniden üretmesiyle mümkündür. Aynı zamanda doktora dönemi, bir akademisyenin hayatındaki en önemli ve zor aşamalardan birisidir ve doktor unvanına sahip olmak çalışma alanındaki yetkinliğin en önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Doktora programlarının işleyişi, ders döneminde alınan dersler ve hazırlanan ödevler, yeterlilik sınavı, danışman atanması ve tez izleme komitesinin oluşturulmasının yanında bağlı bulunulan enstitülerle sürdürülen bürokratik ilişkiler yoluyla sürdürülmektedir. Oldukça uzun bir döneme yayılan doktora sürecinde öğrenciler, ders ve tez hazırlama dönemlerinde araştırma yaptıkları konuyla, danışmanlarıyla, doktora yapan diğer öğrencilerle, araştırdıkları konu üzerine daha önce yapılmış çalışmalarla ve tez yazımıyla yoğun bir şekilde meşgul olmaktadır. Bu çalışmada akademiye asıl dâhil olma süreci olarak kabul edilebilecek bu uzun ve karmaşık dönem, son üç yılda sosyal bilim alanlarında doktorasını bitirenlerden seçilen bir örneklem grubuna uygulanan saha araştırmasının bulguları üzerinden değerlendirilecektir. Ancak bu konuda ciddi bir literatürün var olmadığı da bir vakiadır. Var olan literatürde özellikle üniversitede öğrenci kültürünün oluşması ve sürdürülmesi, gençlik hareketleri, eğitim ve araştırma arasındaki farklar gibi konular öne çıkmaktadır. Özellikle Türkiye’de bu konular da dâhil olmak üzere akademi ve üniversite meselesinin çok sınırlı bir literatür içinde ele alındığı da dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkiye’de üniversite meselesi, lisansüstü eğitim üzerinden üniversitelerin kurumlaşmasını doğrudan konu edinen bir araştırmayla ele alınmamıştır.

Üniversite ya da akademi üzerine oluşan literatürün en temel tartışma alanlarından birisi üniversitenin eğitim veren mi, yoksa araştırma yapan bir kuruluş olarak mı kabul edilmesi gerektiği tartışmasıdır. Bu tartışmanın literatürde önemli bir karşılığı vardır (bk. Bourdieu & Passeron, 2014; Gasset, 1997). Yine bu tartışmaya bağlı olarak üniversite eğitiminin öğrenci-

lere meslek edindirme odaklı bir eğitim olup olmaması da tartışılmalıdır. Genelde üniversiteyi üniversite yapan ve diğer eğitim kuruluşlarından ayıran en önemli özelliğin alanında uzmanlaşan insanları yetiştirmesi ve bu yetiştirme faaliyetini bir gelenek üzerinden devam ettirmesidir. Dolayısıyla akademik kurumsallaşma üniversitenin en önemli amaçlarından birisi olarak dikkat çekmektedir. Elbette bu kurumsallaşmanın önüne engel olarak çıkan pek çok durumdan bahsetmek mümkündür. Özellikle Türkiye gibi modernleşme hedeflerini yeni bir nesil yetiştirme ideali üzerinden kuran ve bu hedefler yönünde eğitim sistemini sürekli olarak değiştiren ülkelerde üniversitenin asıl amacı olarak kabul edilen kurumsallaşma ciddi şekilde zarar görmektedir. Gerek Osmanlı Dönemi gerekse Cumhuriyet Dönemi modernleşmelerinde izlenen yüksek eğitim siyasetlerinden üniversite ciddi şekilde etkilenmiştir. Geleneksel eğitim kuruluşları ile Batılı tarzda kurulan yeni eğitim kuruluşları arasında da ciddi epistemolojik ve ideolojik mesafeler oluşmuştur. Cumhuriyet Döneminde radikal bir kararlar üniversite reformunun yapılması ve resmî ideolojiyi doğrulayacak verileri elde etmeye yönelik bir eğitim seferberliği için üniversitelerin kullanılması da üniversite kültürünün ve kurumsallaşmasının sağlanmasına ve sürdürülmesine engel olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi boyunca İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerde yüksek eğitim verilmiştir. 1950’li yıllardan itibaren bölgeyi merkeze alan bir anlayışla İzmir, Trabzon, Erzurum’da yeni üniversiteler, bazı şehirlerde de o dönemde herhangi bir üniversiteye bağlı olmadan eğitim verebilen “Eğitim Enstitüsü, Yüksek İslam Enstitüsü, Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi” gibi bugünkü fakülterlere karşılık gelen birimler kurulmuştur. Özellikle 1970’lerde ve 1990’larda Anadolu’daki şehirlerde kurulan üniversitelerin sayısı arttırılmış; nihayet 2007 yılından itibaren Türkiye’de üniversite olmayan il kalmamıştır. Her şehirde üniversitenin bulunması, altyapı sorunlarına ve eleman yetersizliğine rağmen pek çok üniversitede en azından lisans düzeyinde eğitim verilmesi gibi meseleler yakın dönem üniversite konusunun önemli tartışmalarıdır (bk. Aksakal, 2007; Özcan, 2007). Elbette bu meselelerin Türkiye özelinde değerlendirilebilecek, yerel meseleler olarak kabul edilebilecek yönlerinden söz edilebilir. Ancak araştırma görevlisi kadro atamalarının bir “Türkçe-Matematik” sınavı puanına bağlı olarak merkezden yapılması, öğretim görevlisi ve öğretim üyesi atamalarında ve doçentlik sınavlarında kişisel ilişkilerin devreye girmesi gibi durumlar genel “akademik zihniyet”in de sorunlu devamlılığına örnektir.

Türkiye’de üniversite meselesi üzerine yaptığı bir çalışmada Menteş (2000, s. 42), “bilim insanı yetiştirme temposunun, kurumsal örgütlenme temposunun altında kaldığı” tespitinde bulunmaktadır. Ona göre üniversitelerin kendilerini yeniden üretebilmelerinin baş koşulu seçkin bilim insanlarını ayırt etmek ve akademik hiyerarşide yükselmelerini, bilim üretim araçlarını sağlamaktır (Menteş, 2000, s. 44). Üniversitede öğretim ile araştırma arasındaki temel fark da buradan kaynaklanmaktadır. Kurumsal örgütlenme, akademik kurumsallaşmadan farklıdır. Ancak akademik kurumsallaşmanın ve Menteş’in de vurguladığı bilim insanlarını seçmenin ve yetiştirmenin sürdürülebilmesi, kurumsal örgütlenme imkânlarıyla doğrudan ilişkilidir. Yeni kurulan üniversiteler açısından en önemli kurumsallaşma engellerinden birisi, kurumsal örgütlenme meseleleriyle daha çok yüzleşmeleri ve idari değişikliklere bağlı olarak bu meseleleri aşmada yaşadıkları sıkıntılardır. Bir şehirde üniversite kurulduktan sonra üniversiteye öğrencilerin kaydolması öncelikli amaç olarak belirlenmektedir. Aynı zamanda sadece üniversite yönetimleri değil, o şehirde üniversite kurulmasının ekonomik hareketlilik sağlayacağı beklentisine sahip olan kesim de şehirdeki üniversiteli sayısının artmasını bekler.

mektedir. Bunun sonucunda her alandan doktora eğitimini tamamlamış insanlara özellikle ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak doktora programları hâlihazırda Türkiye’de eski denilebilecek üniversitelerde bile yeterli sayıda değildir. Bu yüzden yeni kurulan üniversiteler için doktora yapan araştırma görevlilerinin önemli bir kısmı hem yabancı dil hem de doktora eğitimleri için hâlâ özellikle İstanbul’daki ve Ankara’daki üniversitelere gitmektedirler.

Lisansüstü eğitimde bilime ve toplumsal gelişmeye katkı sağlayacak bilim insanı ve öğretim elemanı yetiştirmek amaçlanmaktadır (Varış, 1973). Lisansüstü eğitimin son aşaması ise doktora eğitimidir. Bir eğitim kuruluşu olarak üniversite üzerine yaptığı çalışmada Rosovsky (2000, s. 138), bir üniversitenin üniversite olabilmemesinin en önemli şartlarından birisinin doktora programına sahip olmak olduğunu belirtir. Oakeshott da üniversitede üretilen bilginin sermaye olma özelliğine atıfla öğrenim sürecinin bir miras aktarımı olduğuna vurgu yapmaktadır (Oakeshott, 2013, s. 22). Doktora programına sahip olan bir bölüm, kendi kurumsal birikiminin taşıyıcısı olan yeni üyeler yetiştirme imkânına sahiptir. Pek çok üniversitede doktora süreci, kurumsal birikimin sahipleri ve temsilcileri olan üniversite öğretim üyelerinden alınan dersleri, bir öğretim üyesinin danışmanlığında tez yazmayı, tez yazılan konuya katkıda bulunma amacını ve tezini diğer öğretim üyelerine sunma, ilgililerle paylaşma ve alanında yetkin bir konuma yükselmeyi içermektedir. Bu uzun ve yorucu sürecin sürdürülebilmesinin en önemli şartlarından birisi doktora danışmanı ile kurulan ilişkidir. “Almanya’da doktora danışmanına “doctorvater” (doktora babası) denilir ve bu ideal durumu belirtir (Rosovsky, 2000, s. 139). Ebeveyn olmanın ağır yükümlülüğü göz önünde bulundurulduğunda doktora öğrencisi ile danışmanı arasında güçlü bir ilişkinin sürdürülmesi varsayılır ve beklenir. Ancak Rosovsky’nin de belirttiği üzere (2000, s. 140) bazen bu sürecin sağlıklı sürdürülmemesi dolayısıyla doktora tez döneminde ya da tezin bitiminde öğrenci, doktora babasının ya da doktora annesinin ölümünü arzu edebilmektedir. Bourdieu ve Passeron, (2014, s. 93) üniversitede öğrencinin öğrenci olarak kendi yok oluşuna gayret göstermekten başka görevi olmadığını, bunun da aynı zamanda hocanın hoca olarak yok oluşuna gayret göstermek olduğunu iddia etmişlerdir. Üstelik bu görev, kendi yok oluşunu hazırlayan bir hoca tarafından verilmiş bir görevi ifa ederek yapması gerektiği tespitiyle tam da doktora sürecinin işleyişini tarif etmişlerdir. Doktorada üzerinde çalışılacak konunun seçilmesi ve çalışılması, lisans ya da yüksek lisans dönemindekinden daha da önemli hâle gelmektedir. Bu süreç için Rosovsky’nin muhtemel doktora öğrencilerine tavsiyeleri de dikkat çekicidir (2000, s. 153-160):

- “1. Doktora programına girerken gözünüzü dört açın.
2. Tez danışmanınızı seçerken çok dikkatli olun. Öğrenci olarak vereceğiniz en önemli kararlardan birisi budur.
3. Yalnızlıkla savaşın: Yalnızlık lisansüstü öğrencilerinin en büyük düşmanıdır.
4. İlk görevinizi almaya hazır olduğunuz zaman, parasal yönden fedakârlık gerekse bile hatta terfi olanağı daha kuşkulu görünse de girebileceğiniz okulların en iyisini seçin.”

Türkiye’de yeni kurulan üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılanmasına dair talep dolayısıyla yakın dönemde doktora programlarına talep daha da artmıştır. Üstelik doktora eğitimi alan lisansüstü öğrenim öğrencileri açısından da ciddi bir istihdam imkânı oluşmuştur. 2012-2013 eğitim döneminde 277.351 lisansüstü öğrencisi vardır. Bunların

59.763'ü doktora öğrencisidir. Yıllık olarak ortalama 4500 doktora mezunu verilmektedir. 2011-2012 sonunda 4462 kişi doktorasını tamamlamıştır. Bunların 2205'i dil, edebiyat, sosyal bilimler, eğitim bilimleri ve güzel sanatlar alanlarından gelmektedir (ÖSYM, 2014).

Üniversitelerin kurumsallaşması ve gelişmesi açısından yeterli sayıda doktora mezununun verilmesi ve doktora mezunlarının alacakları eğitimin kalitesi şüphesiz oldukça önemlidir. Lisansüstü öğrenci sayılarındaki hızlı artışa rağmen bir yılda verilen doktora mezunu sayıları gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça sınırlı gözükmektedir. Bu sınırlılığın en önemli nedeni mevcut öğretim üyesi sayısının yetersizliği ve öğretim üyelerinin öğretimle ilgili yüklerini giderek artıyormasıdır. Öğretim üyesi artış hızı lisansüstü öğrenci artışının gerisinde kalmaktadır. Buna paralel olarak yıllık olarak mezun edilen öğrenci oranları da azalmakta, alınan eğitimlerin kalitesi konusunda endişeler doğmaktadır (Alpaydın, 2014; Karaman & Bakırcı, 2010).

Türkiye'deki üniversitelerde doktora programları ders dönemi, yeterlilik dönemi ve tez döneminden oluşmaktadır. Bu ana dönemlerde doğal olarak farklı üniversite ve enstitülerde birbirinden farklı gelenek ve yaklaşımlar mevcuttur. Bazı üniversitelerde öğrencilere tez danışmanlarını seçme hakkı tanınırken bazılarında tanınmamaktadır. Üzerine araştırma yapılacak ve tez yazılacak konunun seçiminde de benzer bir durumdan söz etmek mümkündür. Yeterli sayı ve kalitede doktora mezunu verilmesine yönelik politikaların geliştirilebilmesi açısından doktora çalışmalarındaki bu ana süreçlerin ve sorunların neler olduğu, bunların doktora çalışmasına ne tür etkilerinin olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de sosyal, beşerî bilimler ile ilahiyat alanlarında yapılan doktora tezlerinin hazırlanma sürecindeki ana eğilimleri tespit etmek ve akademik bilgi üretiminin gelişimi bakımından mevcut durumun analizini yapmaktır. Doktora tezlerini hazırlama süreci birçok kurumda yeterlilik sınavı ile başladığından veya yeterlilik sınavları ile ilişkilendirildiğinden çalışmada doktora yeterlilik sınavına hazırlanma süreci de inceleme konusu yapılmıştır. Bu amaçla çalışmada;

- Doktora yeterlik sınavlarına hazırlanma süreci ve sınavların içerik yapısının nasıl olduğu,
- Tez konularının nasıl seçildiği,
- Tezlerde kullanılan araştırma metodolojileri ve yazım tekniklerinin neler olduğu,
- Tez yazım ve savunma sürecinde danışman, izleme komitesi ve jüri üyeleri ile ilişkilerin nasıl olduğu ve
- Araştırmacıların kendi tezlerinin kalitesine yönelik algılarının nasıl olduğu ortaya konulacak ve değerlendirilecektir.

Yöntem

Doktora tezi hazırlama süreçleri hakkında bir durum tespiti yapmayı amaçlayan araştırma nicel yöntemde ve tarama türünde kurgulanmıştır.

Çalışmada amaçlı örnekleme yapılmıştır. Doktora tezi hazırlama süreçlerindeki eğilimlerin tespit edilmesi ve bu eğilimlerin üniversitelere göre değişiminin ele alınabilmesi amacıyla doktora eğitiminin uzun yıllardır verildiği, en çok doktora mezunu veren 10 üniversite

örnekleme dahil edilmiştir. Çapraz analizlerin yapılabilmesine imkân sağlanması ve belirlenmiş trendlerin görülebilmesi amacıyla az sayıda doktora mezunu veren üniversiteler dikkate alınmamıştır. 2014 yılı içerisinde yürütülen araştırmada 2014 yılına ait tezler YÖK Tez Veritabanına henüz tam olarak girilmediğinden 2014 yılı örnekleme dâhil edilmemiş, 2011, 2012 ve 2013 yılları içerisinde sosyal, beşerî bilimler ve ilahiyat alanlarında doktora eğitimini tamamlamış kişilere ulaşılması amaçlanmıştır. YÖK Tez Veritabanına göre bu yıllarda sosyal ve beşerî bilimlerde en çok doktora mezunu veren ilk on üniversitede tamamlanmış doktora tezi sayısı 3694'tür.

Tablo 1.

2011-2013 yılları arasında sosyal ve beşerî bilimler alanlarında 10 üniversitede tez tamamlayanların, bu kişilerden e-posta bilgilerine ulaşılanların ve anketi cevaplayanların sayıları

Üniversite	Tez tamamlayan kişi sayısı	E-posta bilgisine ulaşılan kişi sayısı	Anketi cevaplayan kişi sayısı
Ankara Üniversitesi	577	384	63
Atatürk Üniversitesi	277	207	30
Dokuz Eylül Üniversitesi	241	176	27
Ege Üniversitesi	191	149	29
Gazi Üniversitesi	561	354	62
Hacettepe Üniversitesi	186	106	10
İstanbul Üniversitesi	553	357	59
Marmara Üniversitesi	673	402	58
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	212	119	26
Selçuk Üniversitesi	223	164	30
Diğer ve Bilinmeyen	-	-	11
TOPLAM	3694	2418	405

2011, 2012 ve 2013 yıllarında doktora tezi bitiren kişilere web ortamında sunulan anketlerin ulaştırılması için mezunların e-posta adreslerine ulaşılması planlanmış, 3694 mezunun 2418'ine ait e-posta adresi genel web taramaları ve online erişime açılan bazı tezlerin içerisinde yer alan öz geçmiş kısımlarından derlenmiştir. Anketler elde edilen e-posta adreslerine gönderilmiş, 15 gün sonra anketi doldurmamış olanlar için bir de hatırlatma e-postası gönderilmiştir. Ankete cevap verenlerin sayısı 405, cevaplanma oranı ise % 16,7 olmuştur. Bu kişilerin 222'si erkek, 181'i ise kadındır.

Araştırmanın amaçları etrafında oluşturulan 47 soruluk soru formu öncelikle yukarıda belirtilen örnekleme kriterlerini taşıyan 5 mezuna uygulanmış ve formla ilgili değerlendirmeleri alınmıştır. Daha sonra bu değerlendirmeler doğrultusunda bazı sorularda ve maddelerde revizyon yapıp yeni sorular eklenerek toplam 55 soru içeren yeni form oluşturulmuştur. Formda a) Eğitim ve meslek bilgileri (12 soru), c) Doktora yeterlik sınavlarına hazırlanma ve sınav içeriği (4 soru), c) Tez konusunun seçimi (3 soru), d) Tezlerde kullanılan araştırma metodolojileri ve tez yazım teknikleri (10 soru), e) Tez yazım ve savunma sürecinde danışmanlar, izleme komitesi, ve jüri üyeleri ile ilişkiler (10 soru), f) Tez sonrası (3 soru) başlıklarını

taşıyan 6 alt bölüm yer almıştır. Bu soruların tamamı sınıflama türünde çoktan seçmeli sorular şeklindedir. Formun sonunda katılımcıların doktora eğitimi, tez konuları ve danışman davranışları hakkında tutum ve duygularının alınmasını amaçlayan 5'li likert türünde 13 soruluk bir kısım yer almaktadır.

Anket formunun katılımcılar tarafından doldurulması için verilen süre tamamlandıktan sonra online ortamda elde edilen veriler önce SPSS 16. programına kaydedilmiş, tüm sorular için betimsel tablolar oluşturulmuş ve incelenmiştir. Araştırmacının amaçları doğrultusunda yapılacak analizler planlanmış, süresiz bağımlı değişkenlerin yer aldığı sorularla ki-kare ile çapraz analizler yapılmıştır. Sürekli değişkenlerin incelendiği durumlarda ise "tek yönlü varyans analizi" ve "t-testi" gibi ileri istatistik teknikler kullanılmıştır.

Saha Araştırması Bulguları

Katılımcıların Yaş, Eğitim ve Mesleki Profili

Anket katılımcılarının ortalama yaşının 36,44 olduğu, doktora tezini bitirdikleri zamandaki yaşlarının ortalamasının ise 34,47 olduğu bulunmuştur. Katılımcıların % 73,1 i Sosyal Bilimler Enstitüsü, % 23,5'i ise Eğitim Bilimleri Enstitüsüne bağlı doktora programlarında eğitim almıştır.

Tablo 2.

Katılımcıların doktora eğitimi aldığı bilim alanları

Bilim Alanı	Frekans	%
Hukuk	16	4
Sosyoloji, Antropoloji ve Psikoloji	25	6,2
İslami İlimler ve Felsefe	28	6,9
İletişim Bilimleri	31	7,7
İktisadi Bilimler	36	8,9
Dil, Edebiyat, Folklor ve Güzel Sanatlar	40	9,9
Tarih, Coğrafya ve Arkeoloji	46	11,4
Yönetim Bilimleri	56	13,8
Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme	114	28,1
Bilinmeyen	13	3,2
Toplam	405	100,0

Araştırmada katılımcılara doktora eğitimi aldıkları ana bilim dalı sorulmuş, cevaplar tabloda yer alan şekilde gruplanmıştır. Buna göre sosyal ve beşerî bilimlerin farklı alanlarından katılımcılar ankete cevap vermiş, katılımcılar arasında eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme alanında eğitim alanların oranı (% 28,1) en fazla olmuştur.

Genel olarak ders döneminin bitiminden sonraki dönem içerisinde veya ilk dönemin sonunda yeterlilik sınavlarına girilmektedir. Doktora tez çalışması da aktif olarak yeterlilik sınavının başarılmasının ardından başlamaktadır. Üniversitelerin lisansüstü eğitimle ilgili yönetme-

liklerinde doktora tez çalışması için belirlenen normal süre 4 dönem olarak belirlenmiştir. Ancak çoğunlukla tezlerin bitiminin dört dönemi aştığı izlenmektedir. Ankete katılanların tezi bitirdikleri dönem sayısı konusunda belli bir toplanma olmamıştır. 3 dönem (% 16,4) ya da 4 dönem (% 16,9) gibi kısa sürede bitirenler olduğu gibi 8 dönem (% 14,7) ya da 9 ve üzeri dönemde (% 14,7) tezlerini bitirenlerin sayıları da oldukça fazladır.

Ankete katılanlardan 161 kişi (% 40,7) tezi yazdıkları sürede araştırma görevlisi olarak görev yapmışlardır. ÖYP kadrolu araştırma görevlileri (% 2,8) ve öğretim görevlisi (% 16,4) olanların sayısı da dikkate alındığında yaklaşık % 60 gibi bir oranı oluşturan grubun akademiye çalıştıkları tespit edilmiştir. % 40'lık bölümü akademi dışından doktora yapanlar oluşturmuştur. Şu anda akademisyen olanların oranı % 87,6'dır. Üniversite dışında çalışanların ve bursla doktora yapanların büyük bir kısmı da doktora sonrasında akademiye katılmışlardır. Şu anda akademiye görev yapanların % 81,4'ü "yardımcı doçent doktor" kadrosunda öğretim üyesi olarak çalışmaktadırlar. Araştırma görevlilerinin oranı % 9,5; öğretim görevlilerinin oranı ise % 7,4'tür. Özellikle yeni kurulan üniversitelerdeki öğretim üyesi ihtiyacı dolayısıyla şu anda öğretim üyesi olanların oranı çok yüksektir.

Doktora Yeterlilik Sınavları

Doktora eğitiminin temel aşamalarından biri ve tez hazırlamaya uygunluğun/yetkinliğin denetlendiği bir safha olan doktora yeterlilik sınavlarına doktora öğrencilerinin nasıl hazırlandığı sınavların nasıl bir içerikle yapıldığı araştırmanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ankete katılanların doktora yeterlilik sınavlarına hazırlanırken daha çok alanla ilgili temel kaynaklara (% 36,2) ve daha detaylı kaynaklara (% 46,7) çalıştıkları tespit edilmiştir. Çalışmayı düşündükleri tez konusu odaklı çalışanların ve doktora yeterlilik jürisi üyelerinin çalışmalarını okumaya ağırlık verenlerin oranları daha düşük düzeyde kalmıştır. Sınava hazırlanma süresiyle ilgili olarak sorulan soruya da net ya da belirgin bir cevap verilmemiştir. Kısa süreli ve uzun süreli cevap verenlerin oranları birbirlerine yakın çıkmıştır. Nispeten üç aydan fazla çalıştıklarını söyleyenlerin oranı diğer süre aralıklarına göre daha yüksek çıkmıştır (% 32,3).

Doktora yeterlilik sınavları yazılı ve sözlü olarak iki kısımda yapılmaktadır. Yeterlilik yazılı sınavlarında ağırlıklı olarak "alanla ilgili genel bilgi soruları"yla karşılaşanların oranı % 28,7 iken "alanla ilgili ayrıntılı bilgi soruları"yla karşılaşanların oranı % 31,7'dir. Ağırlıklı olarak yoruma dayalı sorularla karşılaştığını bildirenlerin oranı % 20,4'tür. "Sınava giren hocaların kendi çalışma konularıyla ilgili soruları" ve "formalite icabı bir sınav" seçenekleri çok tercih edilmemiştir. Oranlar biraz azalsa da bu veriyi doğrular şekilde alanla ilgili bilgi sorularının yeterlilik sözlü sınavlarında da sorulduğu tespit edilmiştir. Ancak nispeten sözlü sınavda yorum sorularında da artış tespit edilmiştir (% 24,8). Ayrıca sözlü sınavlarında doktora öğrencisinin çalışmayı düşündüğü tez konusu üzerinde de durulmaktadır (% 15,0). Bu bulgulara göre Türkiye'de son yıllarda yeterlilik sınavları bilgiyi ölçmeye odaklı soruların yer aldığı sınavlar olarak gözükmektedir. Bazı katılımcılar sözlü sınavlarda ağırlıklı olarak muhtemel tez konusu hakkında sorulara da muhatap olmaktadır.

Tablo 3.*Doktora yapılan üniversite ile yeterlilik yazılı sınavı arasındaki ilişki*

Yeterlilik Yazılı Sınavının Ağırlıklı İçeriği					
Üniv.	Alanla ilgili genel bilgi soruları	Alanla ilgili genel yorum soruları	Alanla ilgili ayrıntılı bilgi soruları	Diğer	Toplam
İstanbul	14	19	13	8	54
	% 25,9	% 35,2	% 24,1	% 14,8	% 100,0
Marmara	22	9	13	9	53
	% 41,5	% 17,0	% 24,5	% 17,0	% 100,0
Ankara	16	15	20	8	59
	% 27,1	% 25,4	% 33,9	% 13,6	% 100,0
Gazi	23	12	16	9	60
	%38,3	% 20,0	% 26,7	% 15,0	% 100,0
Ege	9	1	14	5	29
	% 31,0	% 3,4	% 48,3	% 17,2	% 100,0
ODTÜ	4	7	12	0	23
	% 17,4	% 30,4	% 52,2	%0	% 100,0
Atatürk	9	5	14	1	29
	% 31,0	% 17,2	% 48,3	% 3,4	% 100,0
9 Eylül	6	4	8	5	23
	% 26,1	% 17,4	% 34,8	% 21,7	% 100,0
Selçuk	10	6	7	4	27
	% 37,0	% 22,2	% 25,9	% 14,8	% 100,0
Diğer	2	3	10	2	17
	% 11,8	% 17,6	% 58,8	% 11,8	% 100,0
Toplam	115	81	127	51	374
	% 30,7	% 21,7	% 34,0	% 13,6	% 100,0

Ki-Kare= 39,634 sd= 27 p= ,055

Üniversitelere göre yeterlilik yazılı sınavında sorulan sorularda anlamlı bir farklılaşma ilişkisi tespit edilmemişse de test sonuçlarının anlamlı farklılık ilişkisine çok yakın olduğu dikkat çekmektedir (p=,055). İstanbul Üniversitesinde doktora yapanlar bilgiden çok yorum odaklı sorular sorulduğu konusunda cevap vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi sorma konusunda da ODTÜ'nün oranı diğer üniversitelere kıyasla oldukça yüksektir. Ayrıntılı bilginin sorulması sınavın zorluk derecesinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Bu bulgular, doktora yeterlilik sınavının mahiyeti konusunda üniversite ve bölümler arasında bir mutabakat sağlama ve standart oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Doktora Araştırmasına Yönelme Süreci ve Araştırma Motivasyonları

Doktora araştırmaları danışman gözetiminde yürütülmektedir. Doktora tezinde çalışılacak konuların belirlenmesi kadar önemli olan ve daha önce gerçekleşen süreç, danışman seçimleridir. Danışman seçimi süreci üniversitelere göre farklılaşmaktadır. Anket katılımcılarının % 65'i doktora danışmanını kendileri tercih ettiğini belirtmektedir.

Tablo 4.

Üniversitelere göre danışmanını kendi seçen doktora öğrencilerinin oranları

Üniversite	Danışmanı Seçme		Toplam
	Evet	Hayır	
İstanbul	44 % 74,6	15 % 25,4	59 % 100,0
Marmara	43 % 74,1	15 % 25,9	58 % 100,0
Ankara	47 % 75,8	15 % 24,2	62 % 100,0
Gazi	27 % 44,3	34 % 55,7	61 % 100,0
Ege	15 % 51,7	14 % 48,3	29 % 100,0
ODTÜ	24 % 92,3	2 % 7,7	26 % 100,0
Atatürk	16 % 53,3	14 % 46,7	30 % 100,0
9 Eylül	17 % 63,0	10 % 37,0	27 % 100,0
Selçuk	15 % 50,0	15 % 50,0	30 % 100,0
Diğer	13 % 68,4	6 % 31,6	19 % 100,0
Toplam	261 % 65,1	140 % 34,9	401 % 100,0

Ki-kare=34,938

sd=9

p=,000

Doktora öğrencisinin kendi danışmanını seçebilme imkânı açısından net bir şekilde ODTÜ diğer üniversitelerden farklılaşmıştır. ODTÜ'de doktora tezini yazan ve danışmanını kendisi tercih edenlerin oranı % 92,3'tür. Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesinde de oranın nispeten yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Danışman tercihinin öğrenciye daha az bırakıldığı üniversiteler Gazi Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesidir. Danışmanlarını kendileri tercih edenlerin tercih nedenlerinde en çok öne çıkan nedenler "çalışmak istenen konuda uzmanlığının olması" (% 27,2), "kariyere olumlu katkı sağlayabilecek olması" (% 23,5) ve "danışmanlık hizmetindeki özeni" seçenekleridir.

Uzunca bir süre devam edecek ve doğası itibarıyla zor bir ilişki biçimi olan danışmanlık sürecinin hem danışan hem de danışılanın rızası ile gerçekleşmesi tarafların motivasyonu ve ortaya çıkacak ürünün niteliği açısından belirleyici olacaktır. Bu nedenle danışmanını kendi seçenlerin oranının daha yüksek olmasını sağlamak hedeflenmelidir.

Doktora eğitimi sürecinde danışman seçiminin hemen ardından gündeme gelen mesele tez konusunun belirlenmesi olmaktadır. Doktora öğrencilerinin tez çalışmasında yüksek motivasyonla çalışabilmesi açısından tez konularını içselleştirebilmeleri gerekmektedir. Bu amaçla konuyu kendisinin seçmesi veya önerilen konunun ilgisini çekmesi faydalı olacaktır. Doktora tez sürecinde karşılaşılan sorunların belirlenmesi konulu nitel bir araştırmada tezlerin kalitesi açısından tez konusu, danışman ve komite üyelerinin seçiminde doktora öğrencilerinin kendilerinin yapması gerektiği vurgulanmaktadır (İpek-Akbulut, Şahin & Çepni, 2013). Bu çalışmada ankete katılanların büyük kısmı kendi tercihleri doğrultusunda tez konusu seçtiklerini belirtmişlerdir (% 66,4). Danışmanın konu önerisiyle tez yapanların oranı % 25,4’tür. Bir uzman ya da başka bir akademisyenin tavsiyesiyle tez konusu seçenlerin oranı oldukça düşüktür (% 7,9). Burada en çok dikkat çeken verilerden birisi “bölüm ya da ana bilim dalı tarafından hazırlanan konu önerileri” seçeneğidir. Ankete katılanlardan sadece bir kişi bu seçeneği işaretlemiştir (% 0,2). Bölüm ya da ana bilim dalı tarafından hazırlanan konu önerilerine göre tez konusu seçmenin bu kadar sınırlı olması, akademik birimlerin bütünlüklü biçimde bilimsel planlar yapıp uygulamaya koyamadığı, yeterince kurumlaşmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Lisansüstü eğitim sırasında öğrencilerin çeşitli araştırma projelerine katılmış olmaları, kendi bilim alanlarındaki daha önce yapılmış olan çalışmaları tanımaları ve yeni araştırma ihtiyaçlarını fark etmeleri ilgili bilim alanının gelişimi açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan tez konusunu kendisi belirlemiş olan doktora öğrencilerinin nasıl bir süreçle konuyu belirledikleri Türkiye’deki akademik ortam ve bilimsel gelişim hakkında ipuçları vermektedir. Tez konusunu kendileri tercih edenler en çok “Aldığım dersler/katıldığım seminerler sırasında fark ettiğim bir konuya doğrudan yöneldim.” (% 37,2) ve “Disiplin içerisinde ana çalışma başlığı seçtikten sonra kademeli olarak konuyu belirlemeye yöneldim.” (% 36,6) seçeneklerini işaretlemişlerdir. Yüksek lisans tezinden hareketle tez yapanların, katıldıkları bir projeden etkilenerek konu belirleyenlerin ve alandaki bilimsel çalışmaların sonunda yer alan önerilerden hareketle konu seçenlerin oranları daha düşük seviyelerde çıkmıştır.

Tablo 5.*Tez konusu belirleme sürecinin cinsiyete göre değişimi*

Tez Konusu Belirleme Türleri	Kadın	Erkek	Toplam
Aldığım dersler/katıldığım seminerler sırasında fark ettiğim bir konuya doğrudan yöneldim.	50 % 35,7	65 % 38,7	115 % 37,3
Yüksek lisans tezim sırasında yaptığım çalışmalardan hareketle konu belirledim.	18 % 12,9	21 % 12,5	39 % 12,7
Katıldığım bir araştırma projesi sırasında fark ettiğim bir konuya doğrudan yöneldim.	6 % 4,3	16 % 9,5	22 % 7,1
Disiplin içerisinde ana çalışma başlığı seçtikten sonra kademeli olarak konuyu belirlemeye yöneldim.	62 % 44,3	51 % 30,4	113 % 36,7
Alanımdaki bilimsel çalışmaların sonunda yer alan önerilerden yararlanarak doğrudan tez konusu seçtim.	4 % 2,9	15 % 8,9	19 % 6,2
Toplam	140 % 100,0	168 % 100,0	308 % 100,0

Ki-Kare=11,723

sd=4

p=,020

Cinsiyet ile tez konusu belirleme türü arasında anlamlı bir farklılık ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre kadınlar disiplin içindeki ana başlık tercihinden sonra sınırlandırılmış bir konuya yönelmeyi erkekler göre daha fazla tercih etmişlerdir. Erkekler ise alandaki bilimsel çalışmaların sonraki çalışmalara yönlendirmesi seçeneğini kadınlara göre daha çok tercih etmişlerdir. Üniversite ve enstitü bağımsız değişkenleri ile bu değişken arasında anlamlı bir farklılık ilişkisi tespit edilememiştir. Doğrudan bir problemin belirlenmesi yerine, ana çalışma başlığı seçiminin ardından konu seçimine yönelme eğiliminin bu kadar yüksek olması, çalışılan konuların kariyer süreçleri ile bağlantılandırıldığı izlenimi vermektedir.

Tablo 6.
Tez konularının seçilme gerekçeleri

Tez Konusunun Seçiminde Etkili Olan İhtiyaç ve Kriterler	Frekans	Cevapların Yüzdesi	Katılımcıların Yüzdesi
Daha önce çalışılmamış veya az çalışılmış bir konu olması	304	% 30,3	% 75,1
Alan literatüründeki boşlukların doldurulması	248	% 24,8	% 61,2
Kendi yaşadığım dşünsel/toplumsal vb. sorunları aşmama yardımcı olacak olması	87	% 8,7	% 21,5
Uzmanlık elde edilecek konunun üniversite dışı kariyer/özel işletmelere danışmanlık vb. fırsatlar sunması	30	% 3,0	% 7,4
Akademik kariyer kriterleri ve akademik beklentiler	47	% 4,7	% 11,6
Konuyla ilgili pratik toplumsal/kültürel/ekonomik ihtiyaçların karşılanması	117	% 11,7	% 28,9
Konuyla ilgili yanlış bilgi/ön yargı/ideolojik tutum vb. değiştirilmesi	51	% 5,1	% 12,6
Daha önce yapılmış olan bir çalışmanın daha ileri noktalara taşınması	57	% 5,7	% 14,1
Geliştirilen bir kuramın alana uygulanması/test edilmesi ihtiyacı	50	% 5,0	% 12,3
Çalışmanın kolay sonuçlandırılmaya elverişli olması	11	% 1,1	% 2,7
Toplam	1002	% 100,0	% 247,4

Her araştırma bir gerekçe ile yapılmaktadır. Bu gerekçeler çoğunlukla doğrudan veya dolaylı olarak birey ve toplumun refah ve mutluluğuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Katılımcılara tez konularını seçmelerinde etkili olan ihtiyaç ve kriterlerin ne olduğu sorulmuş ve seçeneklerde belirtilen on adet maddeden seçimlerinde en etkili olan üç tanesini işaretlemeleri istenmiştir. Doktora tez konularının tercih sebepleriyle ilgili soruda katılımcıların en çok belirttikleri gerekçeler sırasıyla "daha önce çalışılmamış ya da az çalışılmış konu olması" (% 75,1); "alan literatüründeki boşlukların doldurulması" (% 61,2) ve "konuyla ilgili pratik, toplumsal/kültürel/ekonomik ihtiyaçların karşılanması" (% 28,9) ve "kendi yaşadığım

düşünsel/toplumsal vb. sorunları aşmama yardımcı olacak olması" (% 21,5) seçenekleri olmuştur. Bu gerekçelerden ilk iki tanesi dolaylı olarak üniversite sisteminde yer edinebilme ve kariyerle bağlantılıdır. Kariyerle ilgili diğer maddeler de dikkate alındığında doktora tez konularının seçiminde akademik kariyer beklentilerinin ana gerekçe olduğu söylenebilir. Bireysel ve toplumsal değişim ve katkıya yönelik gerekçeler daha sınırlı kalmaktadır.

Doktora Araştırmalarında Tercih Edilen Yöntem ve Tez Yazım Süreci

Doktora tezi hazırlama sürecinde konu/problem seçimini takip edilecek yöntemin belirlenmesi izlemektedir. Katılımcıların ifadelerine göre tez araştırmasında uygulanacak yöntemi tercih etme konusunda doktora öğrencilerinin kendi tercihleri etkili olmuştur (% 41,4). Tez danışmanının önerisi doğrultusunda tezinde kullanacağı yöntemi seçenlerin oranı % 31,0'dır. Bu soruda en düşük orana sahip seçenek "bölüm/ana bilim dalı tarafından tercih edilen yöntem" olmuştur (% 4,0). Bu seçeneğe verilen cevapların az olması da bölüm ve ana bilim dalları açısından akademik bir kurumlaşmanın ve geleneğin oturmadığını göstermektedir.

Tablo 7.

Doktora yapılan enstitü ve tezde yöntem tercihindeki ana aktör arasındaki ilişki

Yöntem Tercihinde Ana Aktör						
Enstitü	Tez danışmanının önerisi.	Kendi tercihlerim.	Bölüm/Ana bilim dalı tarafından tercih edilen yöntem.	Danışmanım dışındaki bir kişi/uzmanın önerisi.	Benzer konulu bir araştırmada kullanılmış olan yöntem.	Toplam
Sosyal Bilimler Enstitüsü	92 % 31,3	133 % 45,2	11 % 3,7	30 % 10,2	28 % 9,5	294 % 100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	26 % 27,4	32 % 33,7	5 % 5,3	23 % 24,2	9 % 9,5	95 % 100,0
Toplam	118 % 30,3	165 % 42,4	16 % 4,1	53 % 13,6	37 % 9,5	389 % 100,0

Ki-Kare=13,367

sd=4

p=,010

Sosyal bilimler enstitüsünde doktora yapanlar yöntem tercihlerini daha çok kendileri yapmaktadırlar. Eğitim bilimleri enstitüsünde yöntem tercihlerini kendileri yapanların oranı düşerken dışarıdan bir uzman önerisiyle yöntem belirleyenlerin oranı artmaktadır. Eğitim bilimleri enstitüsü öğrencileri yöntem konusunda danışmanı dışındaki kişilerin tecrübesinden daha fazla istifade etmekte, sosyal bilimler enstitüsü öğrencileri daha bireysel hareket etmektedirler. Eğitim bilimleri enstitüsü öğrencilerinin tez çalışmasını bitirme sürelerinin nispeten daha az olmasında kullanılan yöntemle birlikte, danışman dışındaki uzmanlardan aldıkları desteklerin de payı olduğu düşünülebilir.

Araştırma yöntemlerinin tasnif edilmesi konusunda farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada sosyal bilim alanlarında yapılan tezlerde yaygın olarak kullanıldığı gözlemlenen yöntemler dört seçenek hâlinde anket katılımcılarına yöneltilmiştir. İlk seçenek tarama-

derleme türü olarak nitelendirilebilecek "konuyla ilgili belgelerin/araştırmaların/sayısal verilerin tezin amacı etrafında derlenip tasnif edilmesi, karşılaştırmalar yapılması yoluyla yeni çıkarımlarda bulunulması", ikincisi "nicel yöntem uygun olarak seçilen kişi/kurum örneklemini üzerinden anket veya ölçeklerle toplanan veriler üzerinde istatistiki analizlerin yapılarak yorumlanması", üçüncüsü "nitel yöntem uygun olarak seçilen kişilerle görüşmeler yapılarak üretilen görüşme kayıtlarının düzenlenip yorumlanması", ve dördüncüsü "klasik bir eserin çeviri/transkripsiyon/açıklama/tahkik vb. çalışmalarının yapılması" şeklinde ifade edilmiştir. Soruya verilen cevaplarda en çok tercih edilen iki seçenek tarama-derleme (% 43,2) ile nicel yöntem (% 37,5) olmuştur. Nicel ve nitel araştırmalar (% 16,0) karşılaştırıldığında nicel araştırma yöntemlerinin daha çok tercih edildiği dikkat çekmektedir. Klasik bir eserin transkripsiyonu ya da çevirisi gibi çalışmalar çok az yapılmaktadır (% 3,2). Bu nedenle yöntemle ilgili çapraz analizlere klasik eser çalışmaları dâhil edilmemiştir.

Tablo 8.

Doktora yapılan enstitü ve tezin yöntemi arasındaki ilişki

Enstitü	Tezin Yöntemi			Toplam
	Tarama-Derleme	Nicel	Nitel	
Sosyal Bilimler Enstitüsü	148 % 52,5	91 % 32,3	43 % 15,2	282 % 100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	17 % 18,5	55 % 59,8	20 % 21,7	92 % 100,0
Toplam	165 % 44,1	146 % 39,0	63 % 16,8	374 % 100,0

Ki-Kare=33,367 sd=3 p=,000

Sosyal bilimler enstitüleri ile eğitim bilimleri enstitülerinde yapılan tezlerde görülen en belirgin fark, nicel yöntemlerin uygulanışı ile ilgilidir. Verilerin derlenmesi ve karşılaştırılması daha çok sosyal bilimler enstitülerinde, nicel yöntemler ise daha çok eğitim bilimleri enstitülerinde kullanılmaktadır. Bu bulgular pozitivist bilim geleneğinin eğitim bilimleri alanında daha ön planda olduğuna yönelik gözlemlerle uyumludur. Eğitim bilimleri alanında yapılmış olan doktora tezlerinin incelendiği bir araştırmada tezlerde pozitivist paradigmanın % 90,4 oranında etkili olduğu, deneysel ve tarama türündeki araştırmaların öncelikle tercih edildiği bulunmuştur (Fazlıoğulları & Kurul, 2012). Eğitim bilimleri alanında doktora tezlerinde kullanılan modellerin incelendiği bir diğer araştırmada da deneysel, tarama ve ilişkisel tarama modellerini kullanan tezlerin ön planda olduğu tespit edilmiştir (Karadağ, 2010).

Tablo 9.*Doktora yapılan üniversite ve tezin yöntemi arasındaki ilişki*

Üniversite	Tezin Yöntemi			Toplam
	Tarama-Derleme	Nitel	Nitel	
İstanbul	33	17	7	57
	% 57,9	% 29,8	% 12,3	% 100,0
Marmara	33	12	7	52
	% 63,5	% 23,1	% 13,5	% 100,0
Ankara	25	20	12	57
	% 43,9	% 35,1	% 21,1	% 100,0
Gazi	18	33	11	62
	% 29,0	% 53,2	% 17,7	% 100,0
Ege	15	9	4	28
	% 53,6	% 32,1	% 14,3	% 100,0
ODTÜ	9	10	7	26
	% 34,6	% 38,5	% 26,9	% 100,0
Atatürk	14	9	5	28
	% 50,0	% 32,1	% 17,9	% 100,0
9 Eylül	11	11	4	26
	% 42,3	% 42,3	% 15,4	% 100,0
Selçuk	10	19	1	30
	% 33,3	% 63,3	% 3,3	% 100,0
Diğer	5	9	5	19
	% 26,3	% 47,4	% 26,3	% 100,0
Toplam	173	149	63	385
	% 44,9	% 38,7	% 16,4	% 100,0

Ki-kare=38,894 sd=18 p=,010

Üniversiteler açısından da anlamlı farklılaşmanın tespit edildiği yöntem tercihi değişkininde Marmara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Ege Üniversitesinde karşılaştırmalı çalışmaların, Selçuk Üniversitesi ve Gazi Üniversitesinde nicel çalışmaların ve ODTÜ'de nitel çalışmaların diğer üniversitelere göre daha çok yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 10.*Doktora tezinin yöntemine göre tez bitirme süreleri*

Tezin Bitirildiği Dönem Sayısı	Tarama-Derleme	Nicel	Nitel	Total
3 Dönem	20	34	8	62
	% 32,3	% 54,8	% 12,9	% 100,0
4 Dönem	24	32	7	63
	% 38,1	% 50,8	% 11,1	% 100,0
5 Dönem	28	15	9	52
	% 53,8	% 28,8	% 17,3	% 100,0
6 Dönem	22	22	12	56
	% 39,3	% 39,3	% 21,4	% 100,0
7 Dönem	15	4	6	25
	% 60,0	% 16,0	% 24,0	% 100,0
8 Dönem	30	17	10	57
	% 52,6	% 29,8	% 17,5	% 100,0
9 Dönem ve Üzeri	33	25	11	69
	% 47,8	% 36,2	% 15,9	% 100,0
Toplam	172	149	63	384
	% 44,8	% 38,8	% 16,4	% 100,0

Ki-kare=22,138

sd=12

p=,036

Tezin yazıldığı dönem sayısı ile tercih edilen yöntem arasındaki ilişkide de anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir. Nicel yöntemin uygulandığı tezlerin daha erken bittiği tabloda net bir şekilde görülmektedir. Tarama-derleme kategorisinde hazırlanmış tezlerden 3 veya 4 dönemde tamamlanmış olanların oranı % 31 iken nicel yöntemle hazırlanmış olanlarda bu oran % 44'tür. Nicel yöntem ile yapılan araştırmaların yapılandırılması ve sonuçlandırılması katılımcılar açısından daha kolay olmuş gözükmektedir.

Katılımcıların tez yazımında izledikleri yöntem iki seçenek hâlinde katılımcılara sunulmuş, izledikleri yöntemin daha çok hangisine uyduğu sorulmuştur. "tezin bölümleriyle ilgili kaynakların okunması, notlandırılması, notların bir araya getirilmesi ve içeriğin malzemeye göre şekillendirilmesi" ifadesi belirgin biçimde (% 66,1) tercih edilmiştir. "Yüzeysel bir tarama sonrasında uzunca bir düşünme ve planlama evresi ile içerik taslağının ve argümanların oluşturulması ve ardından malzemenin toplanması" seçeneği daha az tercih edilmiştir (% 33,9). Bu genel eğilim, cinsiyet, üniversite ve enstitü açısından da farklılık arz etmemektedir. Bu bulgu tez yazım sürecinde alanla ilgili olabildiğince çok sayıda kaynağı görme eğilimine işaret etmektedir. Sıklıkla kullanılan bu yöntemin sorunu/sınırlılığı malzemenin esiri olunması ve problemin malzemeye göre değişim geçirmesidir.

Tez çalışmalarında kullanılan yöntemlerin tezin içeriğinde nasıl konumlandırılacağına ilişkin farklı yaklaşımlar mevcuttur. Tez çalışmalarında ayrıca bir yöntem bölümü oluşturanların

oranı % 64,8 iken yöntem bölümünü giriş bölümüne yazanların oranı % 25,7’dir. Tarama türündeki araştırmaların bir kısmında yöntem yazımı gereksiz görülmektedir. Bu bilgiden hareketle yöntemin konumlandırılması sorusunda “Tezim kaynak taramasına dayalı olduğu için yöntem yazmadım.” şeklinde bir seçenek de eklenmiştir. Bu seçeneği işaretleyenlerin oranı % 8,2 olmuştur.

Tablo 11.*Enstitülere göre yöntem bilgisinin doktora tezi içerisindeki konumu*

Yöntemin Tez İçerisindeki Konumu					
Enstitü	Tezim kaynak taramasına dayalı olduğu için yöntem yazmadım.	Giriş bölümü içerisinde yazdım.	Yöntem ve alt başlıklarını içeren bir bölüm yazdım.	Diğer	Toplam
Sosyal Bilimler Enstitüsü	30 % 10,2	92 % 31,3	167 % 56,8	5 % 1,7	294 % 100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	3 % 3,2	3 % 3,2	88 % 93,6	0 % 0,0	94 % 100,0
Toplam	33 % 8,5	95 % 24,5	255 % 65,7	5 % 1,3	388 % 100,0

Ki-kare=43,377 sd=3 p=,000

Yöntem bölümü oluşturma değişkeni açısından enstitüler farklılaşmıştır. Nicel araştırmalara dayanan çalışmaların daha çok eğitim bilimleri enstitülerinde yapılmasına bağlı olarak yöntem için tezin içinde bağımsız bir bölüm oluşturanların oranı bu enstitüde artmaktadır. Sosyal bilimler enstitülerinde yapılan tezlerde giriş bölümü içine yazanların oranı oldukça yüksektir. Bu şekilde konumlandırılan yöntem bilgisinin sınırlı olacağı açıktır. Hiç yöntem yazmayanların oranı da azımsanmayacak ölçüdedir. Bu bulgular tekrar edilebilir ve yanlışlanabilir bilgilerin bilimsel bilgi olarak kabul edilebileceği, bunu sağlamanın da izlenen yöntemi detaylı olarak yazmakla mümkün olacağı inancının geliştirilmeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Tez yazarken en çok kullanılan mekânların nereler olduğu da araştırmada sorgulanmıştır. Katılımcıların % 61,3’ü tez yazarken en çok kullandığı mekân sorusuna “ev” cevabını vermiştir. Çalıştığı kurumu kullananların oranı % 25,1 iken kütüphaneleri daha çok kullananların oranı % 11,6’dır. Doktora tezi yazanların önemli bir kısmının akademisyen olmalarına rağmen ev cevabının bu kadar yüksek çıkması kültürel bir durumu yansıtmaktadır. Tez yazım sürecinde katılımcıların yaklaşık % 60’ının akademide olduğu bilgisi ile birlikte değerlendirildiğinde bu sonuçların akademik personelin çalıştıkları kurumlarda araştırma yapmakta zorlandıkları yönünde bir değerlendirme yapılabilir.

2009 yılında TÜİK tarafından yapılan araştırmaya göre doktora mezunlarından üç aydan uzun süreli olarak yurt dışında bulunmuş olanların oranı % 14’tür. Akademik amaçlarla yurt dışında bulunanların oranı ise % 88,2’dir. Doktora mezunlarından yurt dışı bursu alanların oranı % 2,3 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2010). Bu araştırmada katılımcılara doktora tezi

sürecinde yurt dışında bulunmuş olma durumları sorulmuştur. Doktora tezlerine katkı sağlamak için yurt dışına gidenlerin oranı % 22,7'dir. Yurt dışına gidenlerin çoğunluğu bir yıldan az bir sürede yurt dışında bulunmuşlardır. Yurt dışına gidenlerin hangi imkânlarla gittikleri sorulduğunda da doktora araştırmacılarının öncelikle kendi imkânlarını (% 38,7) ve % 24,4'ü YÖK ve TÜBİTAK desteklerini, % 20,2'sinin ise BAP, Erasmus gibi üniversite imkânlarını kullandıkları tespit edilmiştir. Sonuç olarak doktora öğrencilerinin yaklaşık % 10'u yurt içi araştırma fonlarından yararlanarak yurt dışında araştırma yapmıştır. Doktora araştırmacılarının önemli bir kısmının tezini hazırlarken üniversite personeli olmasına ve her bir araştırmacının yararlanabileceği yurt dışı araştırma burslarının miktarlarının artmasına karşın bu fırsatlardan yararlanan doktora araştırmacısı sayısının sınırlı kaldığı görülmektedir.

Danışmanlarla İlişkiler

Doktora tezlerinin ikinci bir göz tarafından incelenerek eksiklerinin giderilmesi ve çalışmanın planlanan zamanda tamamlanmasında danışmanlarla doktora öğrencilerinin periyodik görüşmeleri büyük önem taşımaktadır. Ankette doktora öğrencilerinin danışmanlarıyla ne sıklıkta görüştükları sorusuna en fazla verilen cevap "ayda bir" olmuştur (% 30,2). Daha sık aralıklarla görüşenlerin ve iki ya da üç ayda bir görüşenlerin oranları da birbirine yakın dağılmıştır. % 45,5'lik bir kesim tez yazım sürecinde danışmanlarının tezlerinin her bir alt bölümüne ayrıntılı geri bildirim sağladıklarını belirtmişlerdir. Her bölüm için yüzeysel geri bildirimlerde bulunanların oranı % 24,9'dur. Tezin tamamı taslak hâlinde bittikten sonra yüzeysel geri bildirimde bulunanlar (% 16,4) ile tez taslak hâldeyken ayrıntılı geri bildirimde bulunanların oranı (% 11,2) birbirine yakındır. Teze herhangi bir geri bildirimde bulunmayanların oranı çok düşüktür (% 2,0). Bu bulgular tez yazım sürecine aktif olarak katılan/katkı veren danışman oranının % 45 dolayında olduğunu göstermektedir.

Doktora tezlerinin hazırlanmasında danışmanların katkı düzeyi her bir tez çalışması için değişkenlik arz etmektedir. Yine de tezler danışmanlar ile doktora araştırmacılarının ortak ürünü olarak kabul edilmektedir. Danışmanların doktora tez savunması sırasında takınacakları tutumlar tez sınavında başarılı olmada oldukça etkili olmaktadır. Araştırmada katılımcılara danışmanlarının aldığı tutumların verilen seçeneklerden en çok hangisine uyduğu sorusu yöneltilmiştir. Tez savunma jürisinde danışmanın tezin dışından bir jüri üyesiymiş gibi sorular sorduğu durumu yaşayanların oranı % 38,6'dır. Danışmanın jüri üyelerinin sorularına tezi savunarak cevap verdiği şekilde bir tecrübe yaşayanların oranı ise % 32,8'dir. Bu iki durumun dışında ankete katılanların en çok tercih ettikleri seçenek jüri üyelerinin sorularına karşılık danışmanın daha pasif olduğu durumdur. (% 27,4). Doktora tezleri eğer danışman ve doktora öğrencisinin ortak ürünü ise danışmanların da öncelikle savunma pozisyonunda yer almaları gerektiği düşünülebilir. Ancak katılımcılara göre bu şekilde davranan danışman sayısı yaklaşık 1/3'dir. Her bir tez savunmasının kendi başına ele alınması gereken bir vaka olmasına karşın danışmanların teze katkı verdikleri ve vakıf oldukları ölçüde savunma eğilimlerinin de artacağı öngörülebilir.

Ankete katılanlara danışmanlarının tezleriyle ilgi düzeyini 5 üzerinden puanlamaları istenmiştir. Elde edilen verilere göre danışmanın ilgi düzeyi 3,72 ortalama ve 1,140 standart sapma değerlerine sahiptir.

Tablo 12.*Danışmanın ilgi düzeyinin üniversitelere göre değişimine ait ANOVA Analizi***ANOVA**

	Karelerin Toplamı	sd	Ortalama Karesi	F	Sig.
Gruplar arasında	23,360	9	2,596	2,072	,031
Gruplar içinde	490,991	392	1,253		
Total	514,351	401			

Ortalamalar ve çoklu karşılaştırmalar

	N	Ortalama	St. Sapma	Çoklu Karşılaştırma (Tamhane's 2)
İstanbul	59	3,4407	1,13367	ODTÜ*
Marmara	58	3,9483	1,05002	
Ankara	63	3,8889	1,07929	
Gazi	61	3,4918	1,11987	
Ege	29	4,0000	1,25357	
ODTÜ	26	4,1538	,78446	İstanbul Üni.*
Atatürk	30	3,6667	1,32179	
9 Eylül	27	3,3704	1,33440	
Selçuk	30	3,7667	,93526	
Diğer	19	3,6316	1,16479	
Toplam	402	3,7239	1,13255	

Not: (*) 0,05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Doktora tezinin yapıldığı üniversite ile danışman ilgi düzeyi arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışan tek yönlü varyans analizinde ODTÜ'nün ortalamasının oldukça yüksek, buna karşılık standart sapma değerlerinin düşük olduğu dikkat çekmektedir. ODTÜ, danışman tercihini öğrencinin kendisinin yapabildiği bir üniversite olduğu için tez sürecinde öğrenciyle danışman arasında daha sağlıklı bir ilişkinin sürdürülmesi beklenebilir. ODTÜ İstanbul Üniversitesinden anlamlı şekilde farklılaşmıştır.

Doktora Tezlerinin Değerlendirilmesi

Ankete katılanlara danışmanlarının ortaya çıkan tezin beklentilerine ne kadar uygun olduğu ve tezlerinin kalitesini 5 üzerinden puanlamaları istenmiştir. Elde edilen verilere göre sonucun beklentilere uygunluğu 4,14, tezin kalitesi ise 4,16 ortalama değerlerine sahiptir. Her iki maddede de ortalamanın yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Ürünün beklentilere uygun olarak ortaya çıkması iyi bir planlama yapılabildiğinin göstergesi olabilir. Tezin kalitesine yönelik değerlendirmelerin olumlu olması ile birlikte değerlendirildiğinde sosyal ve beşerî bilimlerde hazırlanan doktora tez yazarlarının ürünlerinden memnun oldukları sonucuna ulaşılabilir.

Tezin yayımlanmasıyla ilgili planda özellikle iki seçenek ilgi görmüştür. "genel dolaşıma giren bir akademik kitap olarak yayımlamak" seçeneği en çok tercih edilen seçenek olmuştur

(% 41,4). İkinci en çok tercih edilen seçenek farklı bölümlerden faydalanarak birden fazla makale yayımlamak seçeneği olmuştur (% 35,7). Ders kitabı olarak yayımlamak ya da hiçbir şekilde tezinden yayın yapmak istemeyenlerin sayısı da oldukça düşüktür. Genelde akademik kaygıların hâkim olduğu tespit edilmiştir. Yayın yapmayı düşünmeyenlerin az olması da katılımcıların tezlerini kaliteli bulduğuna dair yukarıdaki sonuçlarla uyumludur. Tezin birden fazla makale olarak yayımlanmasının planlanması ise tezin bölümlerinin irtibatlarının zayıf olduğunu düşündürmektedir. 'Doktora tezi' olarak adlandırılan bir çalışmanın bir akademik kitap olarak veya yalnızca bir makale olarak yayımlanması öncelikle tercih edilecek yöntemler olmalıdır. Böyle olması çalışmanın bütünlüğe sahip olduğunun da bir göstergesidir.

YÖK Tez Veritabanında yazarı tarafından izin verilen yüksek lisans ve doktora tezlerine ulaşılabilmektedir. Yazarlar belirli bir süre ile tezlerin erişimine sınır getirebilmektedir. Bu sınırlamalar farklı gerekçelerle yapılabilmektedir. Bunlardan en önemlisi ise tezin kitap ve makale olarak yayına dönüştürülmesi sürecinde paylaşılmak istenmemesi olmaktadır. Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimler alanlarında en fazla doktora tezi üretilen ilk on üniversitede hazırlanmış olan tezlerin tam metnine erişim açısından farklı oranlar mevcuttur.

Tablo 14.

Üniversitelere göre doktora tezlerinin online erişime açılma oranları

Üniversite Adı	Tez Sayısı	İzinli	%
İstanbul Üniversitesi	553	307	55,52
Marmara Üniversitesi	673	372	55,27
Ankara Üniversitesi	577	307	53,21
Gazi Üniversitesi	561	328	58,47
Ege Üniversitesi	191	80	41,88
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	212	141	66,51
Hacettepe Üniversitesi	186	113	60,75
Atatürk Üniversitesi	277	110	39,71
Dokuz Eylül Üniversitesi	241	131	54,36
Selçuk Üniversitesi	223	120	53,81
TOPLAM	3694	2009	54,39

Kaynak: (YÖK, 2014).

Tablodaki verilere göre 2011, 2012 ve 2013 yıllarında biten tezlerini en az online erişime açanlar Atatürk (% 39, 71) ve Ege Üniversitesi (% 41,88), en fazla açanlar ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi mezunlarıdır. Yalnızca bu bulgulardan hareketle bir yorum yapmak sağlıklı olmayacaktır. Ancak günümüzde bilginin değişim hızının oldukça yüksek olduğu, bilgiyi üretmek kadar yaymanın da önemli olduğu dikkate alındığında mezunların paylaşım konusunda daha istekli davranmalarının uygun olacağı söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Modern toplumsal yapı ve üniversite sistemi içerisinde doktora tezleri en önemli bilimsel ürünler arasında yer almaktadır. Türkiye'de yılda üretilen doktora tezi sayısı hâlâ sınırlıdır. Doktora öğrenciliği esnasında katılımcıların önemli kısmının araştırma görevlisi olarak istihdam edilmiş olması doktora tezlerinin hazırlanabilmesi açısından önemli bir destektir. Araştırma bulguları sosyal ve beşerî bilimlerde doktora çalışmasını tamamlamış kişilerin büyük ölçüde akademide öğretim üyesi olarak istihdam edilmiş olduğunu göstermektedir. Yeni açılan üniversitelerle birlikte öğretim üyesi ihtiyacının artmış olması istihdama geçiş sürecini hızlandırmış gözükmektedir. Doktora tezi hazırlama sürecinde yurt dışı burslarından yararlanma oranlarının artış eğiliminde olduğu buna rağmen hâlâ sınırlı bir kesimin yurt dışı burslarından istifade edebildiği görülmektedir.

Doktora tez konularının belirlenmesi hakkında araştırmamızdaki farklı sorulara verilen cevaplar doktora tez konularının seçiminde ana etkenin, üniversite sistemi içerisinde yer edinebilme ve kariyer hedeflerine hizmet edecek bir konu olması olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kariyer hedefleri ile toplumsal problemlerin çözümüne yönelik hedefler birbirini nakzeden hedefler olmak zorunda olmasa da sosyal bilimlerde hazırlanan tezler toplumsal problemlerin çözümünü daha fazla eksene almalıdır.

Eğitim alınan alanların yöntem seçiminde etkisi olmaktadır. Özellikle eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme alanına giren tezlerde nicel yöntemin kullanımı belirgindir. Ancak yöntem seçiminde diğer alanlar için karakteristik olan bir yöntemden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Buna karşın doktora tezi hazırlama sürecinde konu/problem seçimiyle yöntemin belirlenmesi süreçlerinde bölüm ve ana bilim dallarının yönlendirmesinin oldukça sınırlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgular akademik bir kurumlaşmanın ve geleneğin oturmadığını göstermektedir.

Araştırma bulguları, sosyal ve beşerî bilimlerde hazırlanan tezlerde tarama-derleme olarak adlandırılan mevcut kaynakların yeni bir sistemle bir araya getirilmek suretiyle yeni yorum ve çıkarımlarda bulunulması şeklindeki yöntemin hâkim olduğunu göstermektedir. Özgün data üretilen nicel ve nitel çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Tarama yönetiminin ağırlıkta olması ve tezin yazımı sürecinde ağırlıklı takip edilen usul (tüm kaynakları okuyup, notlandırıp malzemeye göre içeriği şekillendirmek) bir araya geldiğinde malzemenin doktora tezlerinin içeriğini fazlasıyla şekillendirdiği bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde hazırlanmış olan tezlerin özgünlüğü bilim çevrelerinde önemli bir eleştiri konusu olmaktadır.

Bu durumla paralel olarak katılımcıların önemli bir kısmının doktora tezi içerisinde müstakil bir yöntem bölümüne yer vermediği görülmektedir. Bilimsel bilgiyi diğer bilgi türlerinden ayıran en temel özellikler bilimsel yöntemle hazırlanması ve yanlışlanabilir olmasıdır. Yanlışlamanın yapılabilmesi ise ulaşılan bilgiye hangi yöntemle ulaşıldığının açıkça aktarılmasına böylece aynı araştırmanın tekrar edilebilir olmasına bağlı olmaktadır. Dolayısıyla makalelerden farklı olarak hacim ve yer sorununun olmadığı tez çalışmalarında araştırmacıların hangi yöntem ve süreçlerle ilgili sonuçlara ulaştıklarını daha ayrıntılı biçimde yazmaları teşvik edilmelidir.

Sosyal ve beşerî bilimlerde son yıllarda doktora çalışmasını tamamlamış kişilerin yaklaşık 2/3'si tez danışmanını seçebilmiş gözükmektedir. Şüphesiz akademik birimlerde birtakım

zorunluluklar nedeniyle her doktora öğrencisinin danışmanını seçmesi zor olabilir. Ancak bu oranların yetersiz olduğu açıktır. Çalışmada doktora öğrencilerinin danışmanlarıyla ilişkilerinin büyük ölçüde olumlu olduğu bulunmuştur. Katılımcılar danışmanlarının tezleriyle ilgi düzeyini de olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Ancak teze yönelik geri bildirim verme biçimine ilişkin sorular neticesinde tez yazım sürecine aktif olarak katılan/katkı veren danışman oranının % 45 dolayında olduğu bulunmuştur. Son yıllarda, öğretim üyeleri üzerindeki ders ve danışmanlık yüklerinin hızlı biçimde artmasının bu durumda büyük payı olduğu düşünülmektedir.

Özetle, Türkiye’de sosyal ve beşerî bilimlerde hazırlanan doktora tezlerinin konu seçiminde kariyer hedeflerinin ön planda olduğu, kişisel ve toplumsal kaygıların ikinci planda kaldığı, bölüm ana bilim dallarının kurumsallaşma düzeylerinin yetersizliği nedeniyle öğrencilerin yönlendirilmesinde yeterince etkin olmadıkları, birincil data üretilen tezlerin sayıca az olduğu söylenmelidir. Öğrencilerin önemli bir kısmının danışmanını seçemediği, danışmanların yarıdan fazlasının tezlerin hazırlanma sürecine aktif katkı veremiyor olması çalışmanın başlıca bulguları olmuştur. Yükseköğretim kurumlarının ve bilim alanlarının gelişimi açısından akademik bilgi üretiminin en önemli unsurlarından biri olan doktora tezlerinin hazırlanması süreçlerine tüm taraflarca daha fazla ilgi gösterilmelidir.

Main Tendencies in Preparing PhD Dissertations in Social Sciences and Humanities in Turkey

Yusuf Alpaydın,* Mahmut H. Akın**

Graduate programs aims to cultivate scientists and academicians who will contribute to the science and social development (Varış, 1973). One of the main differences of universities from other educational institutions is that they enable and sustain their own institutionalization process. Providing this sustenance is directly related to universities having the potentiality to become schools of theory and research beyond being educational institutions offering undergraduate level education. Therefore, to have especially doctorate programs in graduate level means to have the potentiality to sustain academic institutionalization for universities (Oakeshott, 2013; Rosovsky, 2000). Doctorate (PhD) programs consist of three main stages: course work, preliminary examination and dissertation. Doctorate candidates complete these stages alongside an advisor/supervisor who is typically a senior academician (professor or associate professor or an assistant professor). This process is the most critical period of academic sustenance and institutionalization. To be able to speak of a school or tradition in academy, sustaining this process in disciplined way has a central importance. Because transferring the accumulation of the past knowledge to new members and reinterpreting theoretical preconceptions is only possible through this dynamic process.

For PhD students, the process of receiving doctorate level course works and completing dissertation thesis is a notably intensive period based on relations with the supervisors. Matters like what kind of a method to follow in theory and practice in writing thesis, choosing of resources, usage of techniques make the supervisor have a determinant role. In this context, it is meaningful that in Germany, supervisors of PhD students are called "Doctorvater" (doctorate father). Doctorvater also has a role that transfers the tradition and culture of a school to new generations and guides them. The advisor of a PhD student also is an authority representing the tradition on deciding the competence of the student (Rosovsky, 2000). Here, the relation between the student and the advisor continues as a socialization process, which reproduces the academic tradition and culture that they are affiliated with (Bourdieu

* Assis. Prof., Marmara University, Atatürk Faculty of Education, Department of Educational Sciences
Correspondence: yusufalp@gmail.com. Address: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. Göztepe, İstanbul, Turkey.

** Assoc. Prof., Marmara University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity
Correspondence: mahmuthakin@gmail.com. Address: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Nişantaşı, İstanbul, Turkey.

& Passeron, 2014). Therefore, PhD programs can be considered as the most important and determinant programs for institutionalizations of universities. Doctorate programs carry out education and research, which are considered main missions of a university.

Issue of university has been always a significant matter of education during the modernization period of country. With the establishment of Darülfünun in the late Ottoman period and the university reform made in the first years of the Turkish republic, universities became intermediary institutions for state ideology and they became symbolic institutions of modernization. Establishment of the Council of Higher Education (YÖK) after September 12 1980 military coup d'état, state universities without exception in every city of Anatolia, private universities rapidly increasing in number, and academy in general continue to be among the important issues of Turkey. Rapid growth resulted in most universities lacking senior academicians and instructors even though they have a large number of students (Alpaydın, 2014; Karaman & Bakırcı, 2010) and research assistants receiving their education in metropolitans which have universities offering PhD programs provide insight about (are among) the difficulties of newly founded universities' institutionalization process.

Regarding turning into a school and institutionalization, the situation in the biggest and well-established universities of Turkey is not positive. How PhD programs offered in Turkish universities operate has a material impact in this situation. Relocation of academic personnel between universities, easy employment opportunities in newly founded universities and insufficient academic staff in established universities altogether have a significant influence on functioning of PhD programs (Aksakal, 2007; Özcan, 2007). That is to say, PhD programs in Turkey do not operate in a way that transfers and reproduces established and institutionalized academic cultures in universities. One of the most important issues is that we cannot talk about the existence of such an academic culture in most of the universities (Menteş, 2000). Definitely this does not mean that works completed in PhD programs are lacking in quality. There are several shortcomings of universities in producing a tradition and academic culture. General condition and circumstances of academy do not only have an effect on undergraduate and graduate education, but also have an effect on which subject is studied, which methods and techniques are used, even the relation between advisor and PhD student during the program.

One of the important issues on academic institutionalization is that the literature on the subject is seriously insufficient. Even though there is literature on the subjects of student culture, youth movements, and the difference of education and research (Bourdieu & Passeron, 2014; Gasset, 1997) there is not significant literature addressing academic institutionalization. Especially the literature on the subject is not sufficient in regards to Turkey. This research also aims to contribute to the subject of academic institutionalization.

There are 277.351 graduate students in Turkey in 2012-2013 academic year. 59.763 of these are doctorate students. Every year nearly 4500 people complete PhD programs. At the end of 2011-2012 academic year 2205 of 4462 PhD graduates were from fields of language, literature, social sciences, educational sciences and fine arts (ÖSYM, 2014). The aim of this study is to identify the main tendencies in preparing PhD dissertations in humanities and social sciences and to analyze the current situation in terms of production of academic knowledge and academic institutionalization in Turkey.

The research was built in quantitative method and survey technique. Purposive sampling was used in the research. In order to identify the tendencies in preparation processes of dissertation thesis preparation and to discuss the variation of these tendencies by universities, 10 of the oldest universities that offer PhD programs for many years and graduate most the PhD students in Turkey were targeted in the sample. As this research was carried out in 2014, and the dissertations written in 2014 were not recorded in YÖK Thesis Database, year of 2014 was not included in the sample. The research aimed to reach people who have completed their dissertations in social sciences, and humanities in the years of 2011, 2012 and 2013. In YÖK Thesis Database, there are 3694 dissertations completed in the ten universities graduating most PhD students in social sciences and humanities (YÖK, 2014). To convey the survey to these 3694 people, their email addresses were needed. Email addresses of 2418 of 3694 were compiled from web search and personal background parts of their thesis open to online access in YÖK Thesis Database. Surveys were sent to email addresses, and a reminder email was sent again to those who have not yet filled out surveys. 405 of 2418 people, of which 222 is male while 181 is female, actually answered survey with a rate of 16.7 %.

The initial questionnaire form consisted of 47 questions formed in accordance with the research objectives. Five postgraduates who would ideally fall into the aforementioned sample criteria and they were asked to assess the survey. As per their recommendations, some questions were adjusted and new questions were added to the form. The new survey form consisted of 55 questions with the following six subsections: a) Education and Profession (12 questions), b) Preparation for preliminary examination and its content (4 questions) c) Choosing of thesis subject (3 questions) d) Research methodologies and writing techniques used in dissertations (10 questions) e) Relations with supervisors, monitoring committee and jury members during the writing and defense of thesis (10 questions), e) aftermath of the dissertation (3 questions). All of these were classification type multiple-choice questions. At the end of the survey, there was a section with 13 questions in five point likert scale inquired into respondents' attitudes and sentiments about their PhD education, thesis subject and behaviors of their supervisors.

With the completion of the period of filling out the survey forms by respondents, data acquired through emails were recorded in SPSS 16 program and for each question descriptive tables were formed and analyzed. Analyses in accordance with the aims of the research were planned and cross data analysis through chi-square were conducted with questions including discrete dependent variables. When continuous variables were examined, advanced statistical techniques like one-way analysis of variance and t-test were used.

The fieldwork showed that the average age of the respondents were 36.44, whereas their average age when they have completed dissertations were 34.47. 73.1 % of respondents have completed PhD programs of Institute of Social Sciences whereas 23.5 % have completed PhD programs of Institute of Educational Sciences. 60 % of survey respondents indicated that they were working as academicians while writing their dissertations. The rate of survey respondents who is now working as an academician is 87.6 %. Most of the ones out of academia and completing their dissertation with the help of scholarships have now become members of the academic world.

36.2 % of respondents have declared that while preparing for preliminary examinations they have studied primary sources related to the field where as 46.7 have declared they have studied more detailed sources. While 28.7 % of respondents had to answer mainly "field related general information seeking questions" in preliminary examinations, 31.7 % had to answer "field related detailed information seeking questions", where as 20.4 % had to answer "critical thinking questions". It is clear that any model about exam content does not stand out as well as a standard for preliminary examinations among universities does not exist.

65 % of survey respondents have stated that they have chosen their PhD supervisors. Yet, supervisor-choosing process is different in every university. 92.3 % of Middle East Technical University PhD graduates have chosen their doctorate supervisors themselves. Among the reasons for choosing a supervisor, "having specialty in the thesis subject" (27.2 %), "prospect of positive contribution to one's academic career" (23.5 %), and "supervisor's high level of care for his PhD students" are prominent.

To have qualified dissertations, it is important that PhD students to choose their thesis subject, supervisor and members of monitoring committee (İpek-Akbulut, Şahin & Çepni, 2013). In this research, most of survey respondents (66.4 %) have indicated that they have chosen thesis subject in line with their own desires. The research has founded that; to a large extent respondent PhD students had positive relations with their supervisors. Most of the respondents have evaluated their supervisors' level of interest towards the thesis as positive. Yet, the questions on the ways of feedback to the thesis by supervisors have shown that only 45 % of supervisors have actively contributed to/participated in the writing process. The course and consultancy load on professors rapidly increasing in recent years is believed to be the reason of this situation.

25.4 % of survey respondents have chosen their thesis subject with a suggestion from the supervisor, whereas 7.9 of survey respondents have chosen thesis subject with an advise from a specialist or another academician. Only one of the respondents (0.2 %) has chosen his/her thesis subject in accordance with "the subject proposals suggested by the department". Answers given to different questions on determining the thesis subjects have shown that, the main determinant in choosing a thesis subject is the prospect for gaining a place in academia and helping to reach career objectives. Although career objectives and the objective of finding solutions to social problems do not contradict each other, research by social scientists should focus more on solving social problems rather than pursuing self-interested careerism.

Dissertations prepared in social sciences and humanities have mostly used the literature review and compilation (43.2 %) and quantitative (37.5 %) methods. When qualitative (16 %) and quantitative research is compared, it is seen that quantitative research methods have been preferred more by researchers. The field of education have an effect on choosing of research method. The most marked difference between dissertations of Institute of Social Sciences and Institute of Educational Sciences is about how the quantitative methods are applied. While students of social sciences use method of compiling and comparing data, students of educational sciences use quantitative methods more. These findings are coherent with observations that positivist science tradition is more at

the forefront of educational sciences. Another research conducted on dissertations in the field of educational sciences corroborates our findings. There the positivist paradigm was influential in 90.4 of these dissertations, and experimental and literature review methods were preferred primarily (Fazlıoğulları & Kurul, 2012). In another study, which examined the models used in dissertations in the field of educational sciences have shown dissertations using experimental, literature review and relational screening models were more prominent (Karadağ, 2010). Universities, in regulations on graduate education and examinations have determined that a dissertation thesis has to be completed in 4 semesters in normal circumstances, yet it is observed that generally dissertations takes more than 4 semesters to be completed. The research has also shown a significant correlation between length of time the dissertation is completed and method preferred in the dissertation. The dissertations using quantitative methods have been completed in shorter time.

Research has also found that departments have guided PhD students only limitedly in choosing thesis subject and determining methods to use in dissertations. These findings indicate that in these universities, there is an established academic institutionalization and tradition.

While some respondents did not isolate a section making explicit the method used in the dissertation, 64.8 % of respondents did designate a section on methodology in the thesis while 25.7 % of respondents included remarks on method in the introduction. Researches, which used the literature review method, considered explaining the method used in the thesis unnecessary. 8.2 of respondents chose the option "I have not written on the method part because my thesis is based on literature review".

According to a study conducted by TÜİK in 2009, 14 % of PhD graduates have spent time abroad longer than three months. 88.2 % of graduates have been abroad with academic reasons. 2.3 % of PhD graduates have received scholarship to study/research abroad (TÜİK, 2010). In our survey, the participants were asked about going abroad during PhD education. 22.7 % of respondents have been abroad to contribute to their dissertations. Most of the ones who have been abroad have spent less than a year there. 38.7 % of doctorate researchers have been abroad using their own financial means, where as 24.4 % used YÖK and TÜBİTAK scholarships, and 20.2 % used university scholarships as BAP, Erasmus. Even though, a significant part of graduates were academic personnel when they were writing their dissertations, the number who benefited increasing research scholarships in foreign countries remains limited.

Kaynakça/References

- Aksakal, H. (2007). Türkiye'nin "üniversite sorunu" üzerine bazı gözlemler. *Muhafazakâr Düşünce*, 35, 211-222.
- Alpaydın, Y. (2014). Türkiye'de lisansüstü eğitimdeki kapasite genişlemesinin analizi. *Yeni Türkiye*, 58, 745-750.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2014). *Varisler: Öğrenciler ve kültür* (Çev. L. Ünsaldı & A. Sümer). Ankara: Heretik Yayınları.
- Fazlıoğulları, O. & Kurul, N. (2012). Türkiye'deki eğitim bilimleri doktora tezlerinin özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 43-75.
- Gasset, J. O. (1997). Üniversitenin misyonu (Çev. B. Üçpınar). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

- İpek-Akbulut, H., Şahin, Ç. & Çepni, S. (2013). Doktora tez sürecinde karşılaşılan problemlerin belirlenmesi: Eğitim fakültesi örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 50-69.
- Karadağ, E. (2010). Eğitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: Nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(1), 49-71.
- Karaman, S. & Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de lisansüstü eğitim: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 94-114.
- Menteş, A. (2000). *Yeniversite: Bilim kurumlaşmasında günümüz için bir perspektif*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Oakeshott, M. (2013). Bir miras aktarımı ve iletimi olarak öğrenme ve öğretme (Çev. F. Keskin). *Muhafazakâr Düşünce*, 35, 5-24.
- Özcan, A. (2007). Akademide sorun ne? *Muhafazakâr Düşünce*, 35, 191-209.
- Rosovsky, H. (2000). *Üniversite: Bir dekan anlatıyor*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- ÖSYM. (2014). *Öğretim alanlarına göre lisansüstü öğrenci sayıları*. <http://osym.gov.tr/dosya/1-69415/h/23ogretimalanlisansustu.pdf> adresinden edinilmiştir.
- TÜİK. (2010). *Doktora derecelilerin kariyer gelişimi araştırması*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10697> adresinden edinilmiştir.
- YÖK. (2014). *Tez veritabanı*. tez.yok.gov.tr adresinden edinilmiştir.
- Varış, F. (1973). *Türkiye’de lisansüstü eğitim: Sosyal bilimlerde*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Bilginin Reorganizasyonu ve Üniversite: Yeni Bir Arayış Üzerine Bir Çerçeve*

Hediyetullah Aydeniz**

Öz: Batı modernliği içerisinde iki yüz yılı aşan tarihinde modern üniversitenin küreselleşme ile birlikte çokça tartışıldığı bir dönemdeyiz. Ulus-devlet ile modern toplumda yeni konumuna kavuşan üniversitenin kuruluşu, kurumsallaşması ve modern toplumda gördüğü işlevle ilgili tartışmalar, kurumun varlığını tartışır düzeye ulaşmıştır. Türkiye’de ise üniversite, modernleşme tarihimizle yaşıt bir kurumsal yapı olarak tartışmaların odağında olmaya devam etmektedir. Bilgi üretimi ve yükseköğretimin düzenlenmesi noktasında Türkiye’deki mevcut tartışmalar, tekil bir kurumsal organizasyon sorunu etrafında yürütülmektedir. Bu çalışmada bilgi üretim kurumları ile toplumların örgütlenme yapıları arasındaki ilişkiden hareketle modern toplum yapılanması ve örgütlenmesinde üniversite ve bilginin reorganizasyonu incelenmektedir. Bu çerçevede çalışma şu sorular etrafında şekillendirilmiştir: Zihniyet dünyası ile toplumsal örgütlenme arasındaki ilişki dikkate alındığında üniversitenin modern toplumdaki konumu nedir ve hangi temeller üzerine yapılandırılmıştır? Osmanlı modernleşme tecrübesini de dikkate alarak tarihsel süreklilik içinde Türkiye’de üniversitenin kurumsallaşması ve toplumsal yapılanmadaki konumu nedir? Modern Batı, Osmanlı modernleşmesi ve geleneksel kurumsal tecrübelerden hareketle 21. yüzyıl Türkiye’sinde üniversite nasıl ele alınabilir ve bilgi üretiminde yeni arayışlar üzerine neler söylenebilir? Çalışmada mukayeseli tarihsel analiz ile tarihsel sosyolojik yaklaşım esas alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, 21. yüzyılda üniversite ve bilgi üretimiyle ilgili tartışmalar ve yeni arayışların modern Batı tecrübesi, Osmanlı modernleşmesi tecrübesi, Cumhuriyet Türkiye’si ve modernleşme öncesi geleneksel yükseköğretim kurumlarının birikimlerini birlikte değerlendirilerek yapılmasını, üniversitenin bütünsel bir toplumsal yeniden yapılanma çerçevesinde konumlandırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Akademi, Osmanlı Modernleşmesi, Modern Toplum, Ulus-Devlet, Bilgi Üretimi, Bilginin Reorganizasyonu, Toplumsal Örgütlenme.

Abstract: We live in an era in which, modern university with over the two centuries of its history is discussed a lot together with the globalization. The discussions on the establishment and institutionalization of modern university, which have attained its new position with nation state in the modern society (Scott 1990), and its functions in the modern society have reached a level where its *raison d’être* is questioned. Whereas in Turkey, the university, as an organizational structure which is coeval with country’s modernization history, continues to be in the core of discussions. In this paper, I will study the university and reorganization of knowledge, paying close attention to the relationship between institutions that produce knowledge and structures that organize societies. The study is primarily concerned with the following questions: What is the status and structure of the university within the relationship of thought and social organization in modern society? What can be understood about institutionalization and the status of the university during Ottoman efforts towards modernization and within restructuring society in modern Turkey? Based on the above findings, how can we analyse the university and what are some new approaches to understanding the sociology of knowledge? In conclusion this study offers that the university and production of knowledge should be studied and analysed under the frame of reorganization of the society as a whole and on basis of four experiences which are of the modern west, of the ottoman modernization, of the Republic’s Turkey and of traditional institutions of higher education established previous era of modernization.

Keywords: University, Academy, Ottoman Modernization, Modern Society, Nation State, Production of Knowledge, Reorganization of Knowledge, Social Organization.

* Bu makalenin olgunlaşmasında okuma, değerlendirme ve önerileriyle katkıda bulunan Dr. Yusuf Alpaydın ile Sinan Kızılkaya’ya teşekkür ediyorum.

** Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

İletişim: haydeniz@marmara.edu.tr Adres: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Nişantaşı, İstanbul.

Giriş

Modern toplum yapılanmasının önemli ve merkezî bir kurumu olarak üniversite, iki yüz yılı aşan tarihi süresince Batı'da önemli tartışmaların odağında yer almıştır. Gördüğü fonksiyon ve üstlendiği roller, kurumsal yapılanma vb. boyutlarıyla çokça tartışılan ve araştırmaların konusu olan üniversite, dünyanın birçok ülkesinde de merkezî tartışma konularından birisi olmuştur. Osmanlıda Avrupalılaştırmanın (Batılılaşmanın) resmî program olarak kabul edilmesi olarak değerlendirilen Tanzimat Fermanı'nın (Tanpınar, 1942, s. 27) ilanından bu yana Türkiye'de de Batı modernliği, merkezî tartışmaların odağında yer alan bir konudur. Bilgi üretim kurumu olarak da üniversite, kurulma kararı alındığı 1840'ların ortasından bu yana modernleşme tarihimizin maarife yönelik tartışmalarda merkezî konumunu muhafaza etmektedir.

Bilgi üretimiyle ilgili kurumsal yapılanmalar, bütüncül bir dünya görüşünün sonucu olarak ortaya çıkan bilgi alanlarının tasnifi çerçevesinde oluşmuştur. Bilgi alanlarının tasnifi, buna uygun kurumsal yapılar ve eğitim sisteminin temel müfredatının oluşturulması (Kutluer, 2000, s. 113) arasındaki bağ tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu noktada literatür ve tarihsel veriler tartışmasına fazla girmeden, bilgi üretimi ve toplumsal örgütlenme arasındaki ilişkinin teknik düzeyde kurumsal bir teşkilatlanmayla sınırlı tutulmaması gerektiğinden hareketle tartışma yürütülecektir. Dolayısıyla Batılı bir model olarak üniversitenin Türkiye'de kurulması, sadece kurumsal bir yapının ihdası meselesi değildir. Bu çalışma, üniversite özelinde bilgi üretimi, bilginin organizasyonu ve bilginin reorganizasyonunu, kurumsal yapılanmalar ile toplumların örgütlenme yapıları arasındaki bağlantı çerçevesinde sorunsallaştırmakta ve tartışmaktadır. Bu konuyu tartışmaya açmanın kendisi, aynı zamanda meselelerin hangi bağlamda, hangi çerçevede ve gerekçelerle tartışılması üzerine bir projeksiyonda bulunma arayışına da işaret etmektedir. Üniversite ve bilgi üretimine ilişkin uygulamaya dönük çerçevesi belirlenmiş bir öneri sunmak veya buna ilişkin ortaya konulan literatürü detaylı incelemek yerine konunun tartışılmasında bir çerçeve sunma iddiası taşımaktadır. Bu amaçla konunun üç temel soru etrafında tartışılması planlanmıştır: Zihniyet dünyası ile toplumsal örgütlenme arasındaki ilişki dikkate alındığında üniversitenin modern toplumdaki konumu nedir ve hangi temeller üzerine yapılandırılmıştır? Osmanlı modernleşme tecrübesini de dikkate alarak tarihsel süreklilik içinde Türkiye'de üniversitenin kurumsallaşması ve toplumsal yapılanmadaki konumu nedir? Modern Batı, Osmanlı modernleşmesi ve geleneksel kurumsal tecrübelerden hareketle 21. yüzyıl Türkiye'sinde üniversite nasıl ele alınabilir ve bilgi üretiminde yeni arayışlar üzerine neler söylenebilir?

Bilgi üretimini ve onun özelinde üniversiteyi bir mesele olarak bu çalışmada ele alalım, tekil bir kurumsal yapılanmanın ötesinde toplumsal örgütlenme kavramı ile makro bir yapılanmanın parçası çerçevesinde olacaktır. Konuyu ele almada tarihsel sosyolojik yaklaşıma ve mukayeseli tarihsel yöntemle müracaat edilecektir. Farklı tartışmalar ve yaklaşımlar olmakla birlikte mukayeseli tarihsel analizin paylaşılan temel özellikleri nedensel analiz, süreç analizine vurgu, sistematik ve kavramsallaştırılmış mukayesenin kullanımı olarak belirtilebilmektedir (Mahoney & Reuschmeyer, 2008, s. 10). Tarihsel sosyolojik yaklaşımın zaten mukayeseli tarihsel analizi kapsadığına yönelik tartışmalar olmakla birlikte, yapısal ve kurumsal bir mukayesenin yanında yorumlama imkânı ve esnekliğini verdiği (Mahoney, Reuschmeyer, 2008, s. 11) için tarihsel-sosyolojik yaklaşımdan bu çalışmada yararlanılmıştır. Bu yaklaşımın temel özellikleri de tarihsel-toplumsal bağlamı, yapıları ve süreçleri dikkate alması ve önce-

lemesidir. Toplumsal olguların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklık ve yörunge-yol bağımlılığı olarak ifade edilebilecek olan path dependency önemsenen iki önemli unsurdur. Path dependency kurumların tarihî süreklilik içinde taşıdığı müktesebat olarak da değerlendirilebilir (Sydow & Koch, 2009, s. 689). Tarihsel-sosyolojik yaklaşım, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasında anlam çıkarmak için önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder. Bu çerçevede toplumsal yapıların (modern toplum) ve değişim kalıplarının tikel (akademi, üniversite ve bilgi üretimi) ve değişik özelliklerini aydınlatmada da işlev görebilmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle bu çalışma, üniversite kurumsallaşması ve dönüşümlerinde yatay (eş zamanlı) ve dikey (ardışık) analizle Batı ve Türkiye’de üniversiteyi karşılaştırma ve dönemsel farklılıkları ortaya koyma imkânını verecektir. Bu temel özelliklerin yanında tarihsel-sosyolojik yaklaşımın bu çalışma açısından vurgulanması gereken bir başka önemli boyutu ise toplumsal ve kültürel farklılıkları analizde dikkate almasıdır. Tarihsel sosyolojide itici güç klasik teorik paradigmlar değil tarihsel temelli sorulara yanıt verme arzusudur (Ayrıca bk. Skocpol, 1984).

Bu çerçevede yapısal ve tarihsel bağlamları göz ardı etmeden bilgi üretimi, toplumsal örgütlenme ve üniversite ilişkisi, yukarıdaki temel sorular etrafında Türkiye ve Batı mukayesesinde analize edilecektir. Bu mukayese, tartışmanın zeminini belirlemek ve bir çerçeve önerisinde bulunmak için günümüz ve geleceğe ilişkin alana bir projeksiyon tutma hedefini de içermektedir.

Üniversite özelinde modern Batı tarihini, bu çalışmanın temel soruları ve kuramsal yaklaşımı açısından üç döneme ayırabiliriz: Fransız İhtilali’nden İkinci Dünya Savaşı’na kadar süren klasik sosyal bilimlerin ve bilgi üretiminin işleyişini belirleyen pozitivist paradigmanın baskın olduğu kuruluş ve kurumsallaşma dönemi, modernite eleştirisi, sanayi sonrası toplum ve postmodernizm tartışmasının merkezde olduğu İkinci Dünya Savaşı sonunda başlayan ve 1990’ların başında sona eren Soğuk Savaş dönemi ve “yeni düzen” arayışlarının canlılık kazandığı 1990’larda başlayan küreselleşme dönemi. Bu tartışmaların, bilgi paradigması ve teorik tartışmalar ile kurumsal düzlemde yeni arayışları da kapsamından öte bütünsel bir toplumsal yapılanmayı ve uluslararası düzeni de içeren düzen tartışmaları etrafında yürütüldüğünü belirtmek gerekir.

Soğuk Savaş sonrası başlayan içinde bulunduğumuz süreçte, ciddi değişim ve dönüşümler yaşanmakta ve küre ölçeğinde üniversitelerin geleceğine ilişkin ciddi tartışmalar canlılığını korumaktadır. Bu tartışma, üniversiteyi de aşan düzen arayışları ile yeni toplumsal örgütlenme arayışları çerçevesinde yürütülmektedir (Huisman, Maassen & Neave, 2001, s. 1-2). Batı dünyası dâhil küre ölçeğindeki bütün kültür havzalarında modern üniversitenin kendisi de olmak üzere “alternatif ve çoğulcu sistem/model arayışları hızlanmıştır. Çetinsaya’nın (2014, s. 31, 54) da belirttiği gibi bugün dünya üniversitelerinin gündeminde “Önümüzdeki yıllarda üniversitenin tanımı ve rolü ne olmalıdır; üniversitenin geleceği ne olacaktır?” sorusu bulunmaktadır.

Toplumsal örgütlenme ihtiyaçları temelinde bilgi üretim kurumlarının yapılandırıldığı, bilgi alanlarının tasnif edildiği ve ona uygun içeriklerin ortaya çıktığı varsayımını esas alarak modern üniversiteyi tartıştığımızda karşımıza çıkan en önemli olay Fransız Devrimi’dir. Fransız Devrimi sonrasında eski üniversitelerin kapatılması ve ulus-devletin ihtiyaç duyduğu yeni bir kurumsal yapılanma ve bilgi organizasyonu olarak üniversiteler yeniden yapılandırılmıştır.

Toplumsal örgütlenme ve bilgi üretim kurumları arasındaki ilişki üzerinden tarihsel gelişmeleri kavramsal düzeyde açıklama ve anlamlandırma çabaları, Batı dışı toplumlar tecrübesinde mukayese imkânı vermektedir. Sadece Batı dışı modernleşme tecrübeleri değil, modernleşme öncesi örneklerde de eğitim sistemi ile toplumsal örgütlenme arasındaki ilişkiyi ve bağlantıyı görmek mümkündür. Bu durum, Türkiye'nin tarihsel birikiminin de bir parçası olan İslam dünyasındaki eğitim kurumlarının oluşum ve kurumsallaşmasında görülebilmektedir. Müslüman toplum oluşumunun ilk evrelerinde Medine'deki Suffe (bk. Baktır, 2009, s. 460-470) örneği ayrı tutularak bilgi üretim kurumları ile toplumsal örgütlenme ilişkisi bağlamında İslam dünyasındaki ilk sistemik yapılanma olarak Beyt'ül-Hikme'den bahsedilebilir. Abbasi Devleti'nin 830 yılında kurdurduğu ve 1258 yılına kadar da İslam ilim dünyasında ve bilgi üretiminde etkin olan bir merkez olarak Beyt'ül-Hikme, farklı adlarla başka Müslüman devletlerde de vücut bulmuştur (Kaya, 1992, s. 88-90). Günümüze kadar eğitim kurumları üzerinde etkisini sürdüren bir başka kurumsal yapılanma ise Büyük Selçuklu Devleti ile İslam toplumlarında bir model hâline gelmiş olan Nizamiye Medreseleri örneğinde görülebilir (Bozkurt, 2003, s. 324). Daha sonra Sünni ekolün eğitim kurumu olarak yapılandırılrsa da başlangıçta Şii Fatimilerin Mısır'da kurduğu Ezher (bk. Aşur, 1995, s. 59-69; Uzun, 1995, s. 53-58) ve Darü'l-hikme (bk. Kaya, 1993, s. 537-538) medreseleri de benzer şekilde toplumsal örgütlenme ve bilgi üretim kurumları arasındaki ilişki bağlamında değerlendirilebilir. Bu aynı zamanda iki farklı toplumsal yapılanma olarak Büyük Selçuklu ve Fatimilerin bilgi alanındaki rekabeti ve mücadelesi açısından da önemlidir (Bozkurt, 2003, s. 324). Bunun en somut örneği "Şii Fatimilerin Sünni Abbasileri ve Selçukluları yıpratmak amacıyla siyasi ve askerî faaliyetlerin yanı sıra ilmî açıdan da yoğun bir propagandaya giriştikleri ehl-i sünnet akidesini güçlendirmek ve devletin ihtiyaç duyduğu görevlileri yetiştirmek için ülkenin her tarafında medreseler açmaya karar verdi." (Özaydın, 2007, s. 188) şeklinde alanla ilgili literatürlerde bulunan benzer cümlelerdir. Osmanlı Dönemi'nde de İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medresenin (bk. İpşirli, 2003) devletin 2. sultanı Orhan Bey tarafından 1331'de kurulduğu hatırlandığında söz konusu geleneğin burada da devam ettiği görülecektir. Burada toplumsal örgütlenme kavramının devlet ve devleti temsil eden teşkilatlar/organlar şeklinde anlaşılması ihtimaline karşın kavramın daha genel ve yapısal kurumsal mekanizmaları kapsadığını hatırlamak gerekir. Aile dâhil toplumsal bütünlüğü oluşturan sivil ve resmî tüm kurumlar ve toplumsal yapılanmalara dair tasavvur, buna ilişkin geliştirilen değerler ve bunların pratize edildiği teşkilat yapıları toplumsal örgütlenme kavramının kapsamına girmektedir. Bir sonraki başlıkta "modern toplum" kavramı dolayısıyla açıklanacağı gibi toplumsal örgütlenmenin zihniyet dünyası ve dünya görüşü, onun vazgeçilmez zeminidir. Yukarıda tarihten verilen örneklerden hareketle medresenin devletle özdeş ve devletin bir organı olarak görülebilme ihtimaline karşın devleti ve organlarını da kapsayan bir toplumsal örgütlenmenin parçası olarak vakıf müessesesinin (Günay, 2012, s. 475-479) özgün bir örnek olarak İslam toplumlarında eğitim ve yüksek öğretimle ilişkisinin ayrıca incelenmesi gerektiğini belirtmekle yetinelim.

Klasik dönemdeki yüksek öğretim kurumu olarak Osmanlı İmparatorluğunun ihtiyaçları temelinde yapılan medreseler ve modern eğitim kurumları özelinde (mektep, mühendis-haneler ve Darülfünun) bilgi üretim kurumları üzerindeki tasarrufun en net görülebileceği dönem modernleşme arayışlarının olduğu 19. yüzyıldır. Toplumsal örgütlenme yapısı ile

eğitim sistemleri arasındaki bağlantıyı, Darülfünunun kuruluşu ve medreselere yönelik islah çalışmalarında daha açık bir şekilde görmek mümkündür (bk. Bein, 2013; Somel, 2001). Devlet, yeni bir arayış ve yapılanma içine girdiği evrede bu arayışın bir göstergesi ve aracı olarak eğitim alanını yeniden yapılandırmaya çalışmış ve bir yüksek öğretim kurumu olarak Darülfünunu kurmuştur. Toplumsal örgütlenme ve kurumsal yapılanma arasındaki ilişkide eğitim sistemi açısından da bakarak Tanzimat Dönemini Batılılaşma idealinin izinde "reorganizasyonlar" dönemi (the period of "reorganizations") olarak nitelendiren Akşin Somel (2001, s. 1) "Osmanlı eğitim sisteminin genişlemesi ve modernleşmesinin ana nedenlerinden birisinin, yeni nesil yöneticileri gerekli pratik ve pozitif bilgiyle donatarak eğitmekti. Eğitimsel gelişme, İmparatorluğun yönetsel modernleşmesinin bir parçasıydı." (Somel, 2001, s. 54) tespitini yapmaktadır. Tabandan yukarıya doğru olmasa da temel muharrik ve üniversitenin (darülfünunun) konumunu belirleyen husus, öncelikle devletin ve toplumun yapılanmasında ve istikametinde yeni bir arayış kararı alan yönetici elitlerin yaklaşımıdır.

Batı ve Türkiye mukayesesinde eğitim kurumlarının toplumların örgütlenme yapısına bağlı olarak ortaya çıktığı ve yapılandırıldığına dair çerçeveden hareketle üniversite ve bilgi üretimi tartışması, bu iki tarihsel tecrübe özelinde yapılacaktır.

Modern Toplum ve Üniversite

Modern toplum kavramsallaştırmasıyla bu çalışmada üniversitenin konumlandırıldığı tarihsel dönem, Fransız Devrimi sonrası dönemdir. Modern toplumun yapılanması ve üniversite kurumsallaşması 19. yüzyılda gerçekleşmesine rağmen 15. yüzyıla kadar giden tarihsel arka plan da önemlidir. Gutenberg Matbaası, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Endüstri Devrimi sözcükleri, kültür, bilim, sanat, din, ekonomi, felsefe ve düşünce alanlarında Avrupa'daki yeni arayışların kapsamlı bir yeniden yapılanmanın başlangıcı olarak Fransız Devrimi'yle başlayan siyasal-toplumsal düzene evrilen yolu ve birikimi hazırlayan tarihsel tecrübeye işaret etmektedir. Üniversite ile somutlaşan yükseköğretim ve bilgi üretimiyle ilgili bu çalışma kapsamında, söz konusu tarihsel birikimin de bir sonucu olarak Fransız Devrimi'yle başlayan bu yeniden yapılanma ve ortaya çıkan siyasal-toplumsal düzen, "modern toplum" kavramıyla ifade edilecektir.

Avrupa'daki eski rejimden (Ancien Régime) veya geleneksel yapıdan bir kopuş olarak ifade edilebilecek modern toplum, meşruiyet kaynaklarını, bu meşruiyet kaynaklarına göre örgütlenme yapısını ve kurumsallaşmasını 19. yüzyılda gerçekleştirmiştir. Aydınlanma düşüncesi üzerine inşa edilen yeni bir meşruiyet, yeni bir özne ve yeni bir toplum tasavvuru üzerine bilgi ve bilgi üretim kurumları yeniden organize edilmişlerdir. Bu yeni süreç, siyasal-toplumsal meşruiyetin hanedan veya aşkın bir otorite yerine "halk-public"tan alınması gerçeği üzerinden yeni bir toplumsal yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Yasama, yürütme ve yargı erkleriyle birlikte somutlaşan toplumsal örgütlenmenin bir unsuru olarak medya da dördüncü erk olarak nitelendirilmiş ve kabul edilmiştir. 15. yüzyılın ortalarında başlatıldığında yaklaşık üç yüz yılı aşan bir sürecin sonucunda varlık-bilgi-değer (ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji) düzlemlerini içeren kapsamlı bir değişimin ve kopuşun siyasal-toplumsal düzene dönüşmesi olan modern toplum, kurumlarını da bu çerçevede oluşturmuştur. Bu yeniden yapılanma sürecinin en önemli boyutu, sistematik bilgi üretimi ve onun kurumsal yeniden yapılanmasıyla üniversite olmuştur.

Sözü edilen bu çerçevede uygulamada yaşanan gelişme ise öncelikle olarak Fransız Devrimi sonrasında Kilisenin denetiminde olan üniversitelerin kapatılması ve tüm mal varlıklarına en konulmasıdır. Ayrıca Napolyon'un işgal ettiği Alman topraklarında var olan 22 üniversiteyi de kapatması, kurumsal yeni bir başlangıç ve yeniden yapılanma açısından yukarıda sözü edilen kopuşun kurumsal düzlemdeki yansımasıdır. Kapatılan üniversiteler yerine 10 Mayıs 1806 tarihinde çıkarılan bir kanunla *Université de France* adıyla yeni bir kurumsal yapı oluşturulmuştur. Bu, modern ulus-devletin ihtiyaç duyduğu bir millî eğitim sistemi olması açısından model bir yapılanmadır. Amaç, kültürel ve mesleki eğitim vermek suretiyle çeşitli hizmetleri görece kişiler ve liderleri yetiştirmektir (Charle & Verger, 2005, s. 83). Yeniden yapılandırılan üniversitelerin hedefi, ulus-devlet ve modern toplumun temel amaçları doğrultusunda mesleki eğitim ve millî kültürün oluşumuna katkı olarak belirlenmiştir. Üniversitenin de bir parçası olduğu yeni eğitim sisteminde, sanayinin üretim sürecine benzer şekilde okul "fabrika", öğrenci ise "hammadde" olarak görülmüştür. Spies'in ifadesiyle eğitim "makinesinin" hammaddesi insan, bilişsel manipülasyondan geçerek endüstriyel makine için son "parça" olarak iş piyasasına atılmaktadır (Spies, 2000, s. 23-24). Spies'in sözünü ettiği eğitim sistemiyle ilgili Bauman'ın Akıl Çağı olarak nitelendirildiği Aydınlanma düşüncesini uygulamaya koyan Fransız Devrimi ve sonrasındaki süreci belirleyen eğitim fikrine değinmek "okul fabrikası" kavramını daha anlaşılır kılacaktır. Bu süreçteki eğitim fikrinin devletin yurttaşlarını biçimlendirme ve onların davranışlarına yön verme hakkını ve ödevini gösterdiğini belirten Bauman (2003, s. 87) Fransız Devrimi'nin hararetle savunduğu yönetilen toplum anlayışında; merkezî iktidar tarafından bilinçli olarak tasarlanmış, planlanmış ve denetlenen toplum varsayımını eğitimle sağlamanın hedeflendiğine işaret etmektedir. Bu da eğitimin her şeyi yapabileceği inancı ile "ön yargılardan" tamamiyle kurtulmuş yepyeni bir insan türünün gerçekten yaratılabileceği düşüncesiyle uygulamaya konulmuştur.

Kültürel ve mesleki eğitim amacıyla devrim sonrası kurulan Fransız üniversitelerinin yanında günümüze kadar da etkisini sürdüren ve asıl modern üniversite oluşumuna damgasını vuran yapılanma Wilhelm Von Humboldt'un öncülüğünde kurulan Alman üniversiteleridir. 19. yüzyıla kadar üniversitenin temel işlevi, bilgiyi muhafaza etmek ve nesilden nesile aktarmak yani eğitimi ve öğretimidir. Prusya Eğitim Dairesi Başkanlığına 1808 yılında getirilen Wilhelm von Humboldt ise üniversiteleri, tüm bilim alanlarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerinin araştırma faaliyetleri ile birlikte ve bir bütünlük içinde yürütüldüğü bir kurum olarak tasarlamıştır. Bu üniversitenin ilk modeli 1816 yılında kurulan Berlin Üniversitesi'dir.

Humboldt ismiyle sembolize edilen bu üniversite sisteminin üç temel unsuru vardır: Birincisi, üniversitelerde hem öğrenim hem de araştırma yürütmenin mümkün olması ve öğretimin de araştırmaya dayanması gerekliliğidir. İkincisi, üniversite müfredatının tarih, felsefe, klasik diller ve politik iktisadi içerecek şekilde düzenlenmesinin hedeflenmesidir. Üçüncüsü, düşünce özgürlüğünün bilgi arayışının temel buyruğu sayılmasıdır. Bu bakış açısından, gerekçelendirilebilir bir şekilde nelerin söylenebileceği ya da yazılabileceği konusunda son söz, üniversitenin kurul ve bölüm sisteminde olması gerektiği anlayışı söz konusudur (Greenwood & Levin, 2003, s. 84).

Bilgi üretiminde kurumsal yapısını ve hiyerarşisini yüksek lisans ve doktora programları ile organize eden modern üniversite ile felsefe, sanat ve bilim doktoraları bilginin reorganizas-

yonun bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Yeni akademik derece, The Doctor of Philosophy Almanya'da 1789'dan sonra yaygınlaşmıştır. Almanya'dan başlayan doktoralı akademisyen, sonrasında tüm Avrupa'ya, Amerika'ya ve dünyanın geri kalanına yayılmıştır. ABD'de, The Doctor of Philosophy, ilk olarak Yale Üniversitesinde 1861 yılında bir rütbe olarak verilirken (Jencks & Riesman, 1968, s. 13) Britanya'da ilk olarak bilimler ve sanatlarda doktora 1857-1869 arasında ve edebiyat doktorası (doctor of literature) Londra Üniversitesinde 1868'de başlatılmıştır. Cambridge Üniversitesi ilk doktora derecesini (Ph.D.) 1882 yılına kadar vermez iken Oxford Üniversitesi ise 1919 yılına kadar kimseye doktora unvanını vermemiştir (Clark, 2006, s. 183, 184, 185). Eğitim-öğretim ve araştırmanın birliği ve bütünlüğü ilkesine dayanan bu üniversite modeli, Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika'ya, sonrasında da küre ölçeğine yayılmış 20. yüzyılın ortalarına kadar hâkim model olarak bilgi üretimi alanında etkin olmuştur.

Klasik sosyal bilimlerin şekillenmesinde ve bilginin disiplinler olarak tasnifinde belirleyici olan Alman üniversite modeli değerli hiçbir bilginin atlanmadığı kabulüyle her türlü bilgiyi kapsama ve evrensel olma iddiasını taşımaktadır:

"(...) Üniversitenin her bir bölümü bir ötekinin sınırına tam olarak dayanacak ve bunların tümü bir araya geldiğinde, tüm dünyanın ve evrenin dikişsiz ve eksiksiz şekilde anlaşılması sağlanacaktır. Her disiplin kendi bahçesiyle ilgilenecek ve bunların tümü bir araya geldiğinde uyumlu ve kusursuz bir bilgi sistemi yaratılacaktır. Burada elbette, üniversite dışında hiçbir yüksek kaliteli bilgi bulunamayacağı da varsayılmaktadır." (Greenwood & Levin, 2003, s. 81-82).

Modern toplumda üniversiteler, Susan Hekman'ın (1999, s. 12) ifadesiyle aydınlanma düşüncesinin "hakikat"e, "belirli zaman ve mekâna ait çarpıtma ve ön yargılardan arınmış tarih üstü-tarih dışı bir insan doğası" anlayışı ile ulaşılır düşüncesinin formüle edildiği, objektif-nesnel-saf bilginin subjektif-saf olmayan bilgidен ayrıt edildiği bilgi üretim merkezleridir. Burada da "... her zaman her yerde doğru olan, doğanın evrensel yasalarını aramak şeklinde tanımlanan" bilim anlayışından hareket edilmiştir. Bu çerçevede de "sosyal bilimlerin değişik disiplinlerinin, 19. yüzyılda 'gerçeklik' hakkında ampirik bulgulara ('spekülasyon'dan farklı olarak) dayalı 'nesnel' bilgi elde edilmesini sağlamak için harcanan genel çabaların bir parçası olarak" (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 12, 21) oluşturulduğu görülmektedir. Aslında toplumsal sorunları kavrama ve bunlara çözümler üretme iddiası, "doğa bilimlerinde (natural sciences) bulunacağı sanılan yasalara benzer yasalar arama tutkusu" (Mills, 2007, s. 37) ile 19. yüzyıl sosyal biliminin özellikle de sosyolojinin ortaya koyduğu bir hedef olarak modern üniversitede somutlaşmıştır.

Modern toplumun diğer kurumları düzleminde de görülebilecek ve üniversite özelinde de önemli olan bir başka önemli husus ise ilerleme düşüncesidir. Modern toplumun önemli ideolojik aracı hâline gelen ilerleme düşüncesi, eğitim sisteminin ve kurumlarının da merkezî motivasyon kaynağıdır. 18. yüzyılda yoğunlaşan bir inanç olarak bilginin insanlığı geliştireceğine olan güçlü bir inançtan söz edilebilmektedir (Headrick, 2002, s. 23). Bir ideoloji olarak ilerlemeye vurgu yapan Eric Maigret (2011, s. 69) de bunun çoklu alanlardaki (ekonomik, teknik ve bilimsel) gelişmeler üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. 18. ve 19. yüzyılda bilgiye karşı sürekli olarak artan bir iştahın varlığı, bilginin insanlığı geliştireceğine olan güçlü inanç, aynı zamanda bilgi ile ilişkili alanların ve kurumların güçlenmesini beslemiştir. Bunun en önemli motivasyon ve güç kaynağının "ilerleme ideolojisi" olduğu üzerinde bir konsensüsün varlığından söz edilebilir.

Wallerstein'in başında olduğu Gulbenkian Komisyonu, birkaç yüzyıldır hâkim olan ve üniversite ile mücessem hâle gelen klasik bilim görüşünün iki varsayıma dayanarak kurulduğunu kayda geçirmektedir. Bu varsayimlardan birincisi neredeyse teolojik bir görüş olarak görülen kesin bilgiye ulaşılabilirliği esas alan "geçmiş ile gelecek arasında bir simetri öngören Newton modeli"dir. "İkinci varsayım, doğayla insanlar, madde ile akıl, fiziksel dünya ile sosyal/manevi dünya arasında köklü ayrımlar bulunduğunu varsayan Kartezyen dualizm"dir (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 12).

Bu yeni dönemde işaret edilmesi gereken bir başka önemli gelişme de bilginin bir mülkiyet hakkı olarak tescil edileceği mekanizmaların kurulmasıdır. Patent hakkının tanınması (Drucker, 1993, s. 45) ve telif hakları meselesi, günümüzdeki üniversite tartışmasında önemli bir yer kaplayan ticari ve ekonomik bir değer olarak bilgi anlayışının başlangıcını oluşturmaktadır.

19. yüzyılda hâkim bir yükseköğretim kurumu olarak tarih sahnesine çıkan ve 20. yüzyılın başlarında teori ve pratik boyutlarıyla kurumsallaşmasını tamamlayan sosyal bilimler ve modern üniversite, İkinci Dünya Savaşı sonrasında farklı bir evreye girmiştir. Modern toplum, "ilerleme ideolojisi"nin vadettiği gelecek hedefine ulaşma konusunda ilk büyük travmayı Birinci Dünya Savaşıyla vermiştir. Avrupa'nın faşizm tecrübesi ve İkinci Dünya Savaşı ile modern toplumun siyasal ideallerine ulaşmanın yerini travmatik bir sonuç almıştır. Aslında bu durum, beraberinde modern toplumun 19. yüzyıldaki yapılanmasından yeni bir evreye geçiş ve yeniden bir yapılanmayı beraberinde getirmiştir. 1950 sonrasında, 19. yüzyıldaki yapılanmanın ötesinde yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek arayışlar temelinde üniversiteler ile ilgili hem teorik hem de yeni kurumsal yapılanmalarla pratik çalışmaların hız kazandığı söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni güç dengeleri ve dünya konjonktüründe Batılı ülkelerin üniversitelerini yeni duruma göre yapılandırma çabası, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki üniversitenin çalışma alanları ve akademik bilginin kapsamı ve niteliğini de belirlemiştir. Bu toplumsal yeniden yapılanma ihtiyacını da beraberinde getiren üç gelişmeden söz etmek süreci anlamayı kolaylaştıracaktır. Birincisi, dünyanın siyasal yapısında meydana gelen değişimdir. Avrupa yerine ABD'nin, Batı'nın hâkim gücü olarak tarih sahnesine çıkışı, ABD ile SSCB merkezli dünyanın tümünü etkisi altına alan Soğuk Savaş ve dekolonizasyon ile Avrupa-dışı halkların yeniden tarih sahnesine çıkmaları başlıca siyasal faktörlerdir. İkinci gelişme, 1945'i izleyen yirmi beş yılda dünyanın, o güne kadar görülmemiş boyutta bir nüfus ve üretim kapasitesi artışı yaşamasıdır. Bu durum, eğitim dâhil insan faaliyetlerinin hepsinin ölçek değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Üçüncü gelişme ise ikinci gelişmenin uzantısında üniversite sisteminin dünyanın her yanında nicel ve coğrafi anlamda olağanüstü bir gelişme göstermesidir (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 37). İkinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni uluslararası düzen ve güç dengelerinin ihtiyaç duyduğu alan/bölge araştırmaları, Soğuk Savaş yaklaşımıyla da birleşerek tüm dünyayı kapsama alanına alan yeni bir akademik çalışma trendi doğurmuştur (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 217-220). Amerika'nın bilgi üretimine ve üniversitenin revizyona uğratılmasında etkin ve belirleyici olduğu bu süreç, Amerikanlaşma olarak da kavramsallaştırılmaktadır (bk. Haney, 2008). *İkinci Dünya Savaşı*'ndan bu yana Amerikan üniversite sisteminin şaşırtıcı şekilde genişlemesi, entelektüel ve kültürel hayatı birçok şekilde dönüştürmüştür (Teciograeber, 2011, s. 127). Bu evre, Batı'nın tarihsel tecrübesi

bağlamında üniversite kampüsleri dışında var olan kültürel ve entelektüel alanları da içine alan ve üniversiteyi bilgi üretiminde tekel hâline getiren bir duruma işaret etmektedir. Bu durumun üniversitenin kurumsal yapısı üzerindeki etkisi ise akademisyenlerin özgünlüklerini ve sosyal yararlılıklarını kabul ettirmeye çalışırken uzmanlaşmayı arttırmaları ve sosyal bilimlerin daha önce görülmemiş oranda mali ve yönetsel açıdan destek görmesiyle bilimselleşmenin artmış olması olarak ifade edilmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2003, s. 38). Ancak bu bilimselleşmenin 19. yüzyıldan temel farkı, bilimsel araştırmaların amaç ve hedeflerinde yaşanan değişimdir. Sözü edilen bu değişim ve yeniden yapılanma sürecinde Aydınlanma idealinin motive ettiği, bilimsel araştırma ve geliştirmelerin daha iyi bir dünya vaadi ve olası sorunların teşhis ve tedavisini yapabileceğine dair idealde bir kırılma yaşanmıştır. Bunun önemli nedenlerinden birkaçı bilimin ortaya koyduğu tüm imkânlarla rağmen beklenenin aksine iki dünya savaşının engellenememesi, Avrupa'nın faşizm tecrübesi ve bilimin kaynaklık ettiği atom bombası gibi birden fazla insan neslini etkileyebilen yıkıcı silahların üretilmiş ve kullanılmış olmasıdır.

1929 yılında yazdığı kitabında İspanyol Filozof Gasset (1997, s. 79), İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yeni arayışlara işaret edecek üniversite ile ilgili tespiti tartışmaya katkı sunacak niteliktedir:

"(...) Orta Çağ üniversitesiyle karşılaştırıldığında, çağdaş üniversite sadece mesleki eğitimi muazzam bir faaliyete dönüştürdü; buna araştırma işlevini de ilave etti ve kültürün öğretimini hemen hemen tamamen bir daha dönmek üzere bir yana bıraktı. (...) Şu anda Avrupa'da hüküm süren spazmın sebebi ortalama İngiliz'in, ortalama Fransız'ın, ortalama Alman'ın kültürsüz oldukları gerçeğidir; zamanımızın insan ve dünyayla ilgili temel sorunu, fikir sisteminden habersiz oluşlarıdır. Bu ortalama insan yeni barbardır; çağdaş medeniyetin gerisinde bir tembelle, zalim ve amansız modern sorunlarıyla karşılaştırıldığı kadim ve ilkeldir. Bu yeni barbar her şeyden önce, hiçbir zaman görülmediği kadar bilgili fakat aynı zamanda daha kültürsüz bir meslek adamıdır - mühendis, doktor, avukat, bilim adamı-. Bu umulmadık barbarlık, bu feci ve köklü tarihi hata her şeyden önce, herkesten evvel 19. yüzyıl üniversitelerinin suçudur."

Kültürü çağın sahip olduğu "*hayati fikirler sistemi*" ve çağın kendisiyle hayatını idame ettiği fikirler sistemi" olarak gören Gasset (1997, s. 110, 83-84), yaşanan sorunu bilgi üretiminin ve bilimin salt bir "*profesyonellik, uzmanlaşma olarak görülerek bütünlüğün dağılması*"na bağlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bilgi üretiminde yaşanan değişimi Fred Emery (2003, s. 357) de "Biz, Batı dünyasının 'hakikat' arayışı idealini 'sevecen ilgi' ideali olarak yeniden formüle etmeyi gerekli bulduk." şeklinde ifade etmektedir. 19. yüzyılda ortaya konulan ideal hedefler ve bunlarla idealize edilmiş üniversite, hakikat arayışının "sevecen ilgi" arayışına dönüşmesiyle 20. yüzyılın ikinci yarısında kriz ve yeni arayışlarla ciddi anlamda değişime uğramıştır. Hem yaşanan kriz hem de üniversite-kamu idaresi arasındaki yeni durumu Ellen Hermean (2000, s. 136), *Harold Laswell*'in 1969 APA [*Amerikan Psikologlar Derneği*] konuşmasında söylediği şu sözünü aktararak anlatmaktadır:

"Eğer [bilimin] daha önce verdiği umut, bilginin insanı daha özgür kılacağı idiyse; çağdaş gerçeğin şöyle olduğu görülüyor: daha fazla insan kendi rızaları olmaksızın, daha çok amaç için, daha az sayıda insanın kullandığı daha fazla sayıda tekniklerle, tarihteki her dönemden daha fazla manipüle edilmektedir."

Humboldtçu üniversiteye ilişkin eleştiriler, şüpheler ve tartışmalar, Batı'nın kendi içinde yaşadığı toplumsal örgütlenmenin sorunları olarak elbette önemlidir. Bunlar genellikle bilgi üretmenin akademisyenlere ait bir 'iç' faaliyet hâline gelmesi, toplumun sadece para kaynağı olarak görülmesi, yönetsel ve mali sorunlar ile kuramsal sıkıntılardır (Greenwood & Levin, 2003, s. 84). 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bir başka gelişme ise üniversite dışı yeni bilgi üretim merkezlerinin ortaya çıkmaya başlamalarıdır (Duenas, 2003, s. 148). Alternatif bilgi üretim kurumlarının dışında özel şirketlerin ticari bir emtia olarak bilgi üretimine girmeleri de ayrıca üzerinde durmayı hak eden bir başka konudur. Yüksek öğretimin ve akademinin ticarileşmesi, araştırmaların, bilgi üretiminin, Soğuk Savaş sonrası dönemde belirginleşen, akademinin klasik kurumsal yapısının tekelinden kurtulduğu yeni bir duruma işaret eden bu gelişmeler, üniversite üzerindeki tartışmaları yoğunlaştırmıştır (Greenwood & Levin, 2003, s. 78-79).

20. yüzyılın ikinci yarısında üniversitenin ve bilgi üretim kurumlarının yoğun bir şekilde yeniden tartışmaların merkezine oturmasının bir başka siyasal-toplumsal nedeni ise Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni düzen arayışları ve küreselleşme evresinin getirdiği tartışmalardır. Üniversitelerin Batı dünyasının genelinde geçirdiği sorgulamanın 20. yüzyılın sonlarına doğru geldiği noktada temel tartışmalar; bilginin yeniden organizasyonu ve üniversitelerin geleceği üzerine odaklanmış durumdadır (bk. Borrero Cabal, 1993; Brennan, King & Lebeau, 2004; Eggins, 2003; The World Bank, 2000). Üniversitelerin karşı karşıya kaldıkları meydan okumaların en temel ve önemlilerinden biri de ulus-devlet açısından hayati derecede merkezî bir noktada duran nitelikli vatandaş yaratmada yaşanan sorun dolayısıyla toplumdaki en merkezî işlevlerinden birini yitirdiğinin sorgulanmaya başlanmasıdır. Üniversiteler çoğu insan için artık ileri meslek okulları konumuna gelmektedir. Aynı zamanda kâr amaçlı girişimci birimleriyle üniversitenin özel sektörün birer hizmet şirketi hâline gelme eğilimi, birçok Batılı ülkenin kamu ve özel üniversitelerinin çoğunda güçlenmektedir. "Akademik kapitalizm" olarak kavramsallaştırılan bu gelişmeler, entelektüel saygınlık ve prestij yerine maliyet etkinliği ve "patrona karşı sorumluluk" ilkelerini ön plana çıkarmaktadır (Greenwood & Levin, 2003, s. 75).

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu çalışmada modern toplum ve üniversite ilişkisi, toplumsal örgütlenme ve yeniden yapılanma bağlamında üç dönem (Fransız Devrimi-İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş Dönemi ve küreselleşme) üzerinden tartışılmıştır. Literatürden hareketle Batı tarihi özelinde üniversitelerin dönemlere ayrılması ve tasnifi konusunda üç çalışmayı da tartışmaya katkı sunması açısından hatırlamak yerinde olacaktır. Bu çerçevede Fransız Devrimi sonrasında kurulan modern üniversitenin tarihinde yaşanan dönüşümü makro bir çerçevede gösteren bir dönemlendirmeyi, Christophen Charle ve Jacques Verger'in çalışmasında görmek mümkündür. Bu çalışmada, üniversitelerin dönüşüm seyri üç aşamada ele alınmıştır:

Üniversitelerin ilk dönüşüm seyri, temel görevinin meslek mi bilim mi tartışmasının yaşandığı 1780-1860 yılları arası dönemdir. "Bu dönemde araştırma etkinliği büyük ölçüde üniversite dışı kurumlara (akademi-bilim dernekleri) bağlıdır ya da yalnız çalışan özgür bilim adamlarının işidir." (Charle & Verger, 2005, s. 83). İkinci dönüşüm dönemi ise araştırma mı yoksa sosyal açılım mı tartışmasının yaşandığı 1860 ile 1940 yılları arasındaki süreçtir. Bu

dönem, Alman üniversite modelinin örnek alınarak Batı dışı toplumların kendi reformlarını ve modernleşme süreçlerini de başlattıkları (Osmanlı, Safevi-İran modernleşmeleri ile Japon Meiji Restorasyonu gibi) farklılaşma, yayılma ve yüksek öğretimin meslekileşmesi olarak görülmektedir (Charle & Verger, 2005, s. 113). Üniversitelerin dönüşümündeki üçüncü dönem ise 1940 ve sonrasındaki Amerikan modelinin ortaya çıkışıdır. Alman üniversite modelinden esinlenmekle birlikte kurumsal yapılanma ve araştırma ile mesleki eğitim gibi özellikleriyle kendine has bir model niteliği olan ve 1950 sonrası süreçte tüm dünyada etkisini hissettiren kitle yüksek öğrenimine yol açan yeni bir üniversite sistemidir (Charle & Verger, 2005, s. 116-117).

Üniversitelerin gelişim ve dönüşüm tarihiyle ilgili daha geniş bir dönemi kapsayan bir başka tasnifi de Philip Spies (2000, s. 22-25) ikinci bin yılda Avrupa tarihi ekseninde üç ana dönemlendirme yaparak üniversite ve bilgi üretimindeki değişimi anlatmaya çalışmaktadır. Rönesans ve “Aydınlanma Çağı”, “Endüstriyel Çağ” ve “Nomokratik Çağ” olarak belirlediği bu üç dönemin temel özellikleri ise tarihsel süreklilik içerisinde makro bir çerçeve sunması açısından önemlidir.

Rönesans ve “Aydınlanma Çağı”, 13. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyılın ikinci yarısı arasında yaklaşık 500 yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. İlk “enformasyon devrimi” (Gutenberg baskı makinesinin geliştirilmesi), Bilim ve Endüstri Devrimleri ile Aydınlanmanın yaşandığı bu evre Galileo Galilei, Johannes Kepler, Nicolaus Copernicus, Francis Bacon, Sir Isaac Newton ve Rene Descartes gibi bilginlerin araştırmacı entelektüalizm dönemidir (Spies, 2000, s. 23). “Endüstriyel Çağ”, geç 18. yüzyıl ve geç 20. yüzyıl arasındaki iki yüz yıllık süreci kapsamaktadır. “Endüstriyel çağ”ın belirleyici olduğu bu dönemde ekonomik büyüme ve endüstriyel üretim, 20. yüzyılın sonlarında çevre felaketi, küresel eşitsizliklerin büyümesi ve dünya nüfusunun çoğunu etkileyen sosyal çürüme, yolsuzluk gibi büyümenin karanlık yüzünü ortaya çıkarmıştır. Anlamanın ve anlayışın değil; bilginin büyümesi, idare edilemez karmaşıklıkları ve insan klonlama örneğindeki gibi etik meseleleri üretmiştir. Endüstriyel çağ, “Büyük Resmî” yaratan insan yetilerini ilerletirken insanoğlunun algılama ve anlama yetilerini de imha etmiştir. Spies üçüncü dönemlendirmesini, enformasyon ve bilgi tarafından yeniden üretimin yapıldığı 20. yüzyılın sonlarından başlayıp 21. yüzyılda devam eden sürece tekabül eden “Nomokratik Çağ” adıyla yapmaktadır. *Nomocratic*, kesin kuralların (“laws of nature” gibi) insan davranışlarını yönetmesine işaret eder. Bu da; insanoğlunun rollerini ve işlevlerini bir tür “mega-makine”ye devretmesidir. Bu örnekte bu “Mega-makine”, “Bilgi Dünyası”nın kendi kendine yaptığı propagandadır (Spies, 2000, s. 29). Nomokratik dünya insani bilişsel nitelikleri ve yapay zekâyı, depolanan bilgi ve enformasyon ağları içine alır ve entegre eder (Spies, 2000, s. 23-25).

Makro dönemlendirmede aktaracağımız bir diğer tasnif ise Hans Wissema’nın (2009, s. 29) Orta Çağ, modern ve küreselleşme olarak adlandırdığı üç kuşak üniversite tasnifidir. Sekiz maddelik ortak özelliklerden hareketle ‘Orta Çağ’ı birinci kuşak, modern ikinci kuşak ve küreselleşmeyi de üçüncü kuşak olarak tasnif ettiği üç üniversite modeli söz konusudur. Çalışmanın da konusunu teşkil eden modern üniversite ile yeni düzen arayışları çerçevesinde gündeme gelen küreselleşme dönemi modellerinin özellikleri buradan görülebilir.

Hans Wissema'nın Üç Kuşak Üniversite Tasnifi ve Özellikleri			
	1. Kuşak	2. Kuşak	3. Kuşak
Hedef	Eğitim	Eğitim, araştırma	Eğitim, araştırma, bilginin kullanımı
Rol	Hakikati savunma	Doğayı keşif	Değer yaratma
Yöntem	Skolastik	Modern bilim, tek bilim dallı	Modern bilim, disiplinler arası
Yaratılan	Profesyoneller	Profesyoneller, bilim insanları	Profesyoneller, bilim insanları , girişimciler
Yönelim	Evrensel	Ulusal	Küresel
Dil	Latince	Ulusal diller	İngilizce
Örgütlenme	Nations, fakülteler, kolejler	Fakülteler	Üniversite enstitüleri
Yönetim	Şansölye	(yarı zamanlı) Akademisyenler	Profesyonel yönetim

Zihnî önderlik prototipleri (akademisyen, entelektüel, uzman, gazeteci, yazar vb.) tartışmasının önemli bir parçası olan üniversite ve onun toplumsal işlevi ile varlık gerekçesi tartışmalarında bu tür bir tasnifin hareket noktası olarak dikkate alınması verimli bir tartışmaya yol açabilir. Spies'in tasnif ettiği üniversite geleneğinin yanında Batı Avrupa'nın son bin yıllık tarihsel tecrübesiyle ilgili yaptığı dönemlendirme de zihnî önderlik prototipleri boyutuyla akademi ve bilgi üretiminin konumu, işlevi ve niteliği hakkında açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle Nomokratik çağın bilgi ve enformasyon merkezli karakteriyle bilgi üretim kurumları ve medya olgusu arasındaki ilişki ve etkileşimin boyutları verimli bir tartışmanın yürütülebileceği bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır. Modern üniversite sisteminin gelişim aşamaları ve gelinen son durum, Susan Hekman'ın (1999, s. 11; Karşılaştırma için bk. Chalmers, 1997; Heidegger, 1998) ifadesiyle üniversite krizinin "çağdaş toplum ve siyaset teorisine ilişkin bütün çalışmaların kalkış noktası hâline" geldiği rahatlıkla söylenebilir. Bu da tartışmaların ve sorununun, tekil bir kurumsallıkla sınırla tutulmaması gerektiği sonucuna bizi götürmektedir.

Osmanlı Modernleşmesi ve Üniversite: Yeniden yapılanma ve Bitmeyen Arayış

Modern Batı'nın kendi iç konsolidasyonunu tamamlayıp ulus-devlet kurumsallaşmasını tamamladığı evre olan 19. yüzyıl, sömürgeciliğin küre ölçeğine yayıldığı ve Batı dışı tüm toplumlarının dirençlerinin kırılmaya başlandığı bir dönemdir. Batı dışı toplumların karşılaştığı bu meydan okuma aynı zamanda Batı dışı modernleşme süreçlerinin ve arayışlarının da başladığı bir dönemdir. Çok daha erken başlamış olsa da Romanov Hanedanı'nın yeniden yapılanma çalışmaları ile Rusya, Meiji Restorasyonu ile Japonya, Tanzimat ile Osmanlı Batı dışı modernleşme tecrübeleri bağlamında önemli ve mukayese edilen örneklerdir. Yukarıda da değinildiği gibi Tanpınar'ın ifadesiyle modernleşmeyi devletin resmî programı hâline getiren Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte, eğitim, bilgi üretimi ve onun kurumlarına ilişkin Osmanlıdaki yeni arayış ve yeniden yapılanmalar önemli bir yer tutmaktadır.

Batılı bir model olarak üniversitenin ve onun taşıyıcılığını yaptığı tüm bilgi birikiminin makro düzlemde ve genellemeci bir tarzda mahkûm etme şeklinde reaksiyoner bir tutuma girme-

den mevcut olgunun anlaşılması ve aşılması bağlamında bu çalışmanın da zayıf tarafına işaret eden metodolojik bir problemi hatırlatmak gerekir. Aslında bu problem, metodolojinin de ötesinde bir dünya görüşü ve bilgi-iktidar ilişkisi bakımından bir hâkim duruşa da işaret etmektedir. Anakronizme düşme tehlikesine işaret ederek küre ölçeğinde bilgi üretimini belirleyen modern yüksek öğretim kurumu olarak üniversite dışındaki tarihsel tecrübeleri ortaya koyan bir çalışma Michael Cambarlain'ın (bk. 2009) Batı ve Çin örneklerinden de hareketle Orta Çağ Şam medreselerini karşılaştıran Bilgi ve Sosyal Pratik adıyla Türkçeye tercüme edilen çalışmasıdır. Chambarlain bu çalışmasında, Batılı ve Batılı kaynaklardan beslenen tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin içine düştüğü iki temel metodolojik probleme işaret etmektedir. Batılı tarihçilerin düştüğü metodolojik hatanın birincisi, anakronizm ve kavram kargaşasına da yol açan Avrupa'nın sosyal ve idari tarihine dair muhtelif metotların başka toplumların farklı dönemlerindeki dönemine uygulanmasıdır. Bu tür çabalar da Avrupa'nın kendi tarihini analiz etmek için üretilen kavramlarla araştırmanın nesnesi olan toplumların analiz edilmesi, o toplumların gerçekliğini ortaya koymak yerine onların Avrupa merkezli yapılarla mukayeselerine ve onların ne olduğuna değil, ne olmadığına yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Chambarlain'ın (2009, s. 17-19) belirttiği ikinci sorun ise Batı dışı toplumlarla ilgili incelenen kaynakların azlığına rağmen üretilen kavramlar, yapılan analizler ve varılan sonuçların gerçekliği yansıtmaktan uzaklığı meselesidir:

"Orijinal belgelerin azlığı ve Avrupa tarih yazımının ürettiği kavramların İslam toplumlarının tarihini açıklamaktaki yetersizliği dikkate alındığında dönemin sosyal tarihini yazmanın mümkün olup olmayacağı makul bir soru olarak karşımıza çıkar. Yapılan analizlerin merkezinde kıstas olarak Avrupa kullanılır. Orta Doğu'ya uygulanan sosyal tarih metotlarının yeniden incelenmesi, sürekli etkisini hissettiren bu problemlere yeni bakış açıları kazandırabilir."

Chambarlain'ın tespitiyle bu iki temel metodolojik hata, teknik bir metodolojik detay olmanın ötesinde bir öneme ve anlama sahiptir. Bilgi üretimi ve üniversite konusu ele alındığında bu hataya düşme ihtimalini aza indiren bir kavramsal çerçeve olarak toplumsal örgütlenme ve kurumsal yapılanma ile eğitim sistemi ele alınmıştır. Türkiye'de bilgi üretimi ve üniversiteyi ele alan bir tartışmada temel sorunlar ve ihtiyaçlara cevap verecek özgün bir arayışta sorunun salt bir kurumsal mesele olmadığı belirtilmesi önemlidir.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'ndeki yeniden yapılanma ve örgütlenme sürecinin bir parçası olarak bilgi üretimi ve kurumları bağlamında Osmanlı modernleşmesinin tarihsel tecrübesini yukarıda anlatılan Batı ile mukayese edebilmek ve devam eden bu sürecin gidişatına ilişkin değerlendirmelerde bulunabilmek için bu anlayışın bir parçası olan eğitime ve üniversiteye atfedilen değere değinilmesi yerinde olacaktır. Modernleşme sürecinin en önemli sorunlarından biri devleti yönetecek yeni yapılanma kapsamında görev alacak memurlar ve bürokratların yetiştirilmesidir. Sivil ve askerî kadroların yetiştirilmesi için Batılı tarzda okulların açılması da bu ihtiyaca bir cevap arayışıdır. Tanzimat'ın eğitim politikası da genellikle yeni elitlerin yetiştirilmesi ve eğitilmesi amacını merkeze almıştır. Askerî okullar dışında bunun ilki 1838 tarihinde devlet dairelerine donanımlı memurlar yetiştirmek ve mevcut çalışan memurların mektebe devamını sağlayarak seviyelerini yükseltmek olan Mekteb-i Maârif-i Adliye'nin açılmasıdır (Yıldırım, 2010, s. 14). 18. yüzyılın sonundan başlamak üzere askerî okullar, 19. yüzyılda tıbbiye, ortaöğretim (idadiye ve rüştiye) düzeyinde okullar, Meclis-i Maarifi Umumiye, Mülkiye Mektebi, Sultaniye ve 1857'te Paris'te bir

Osmanlı okulunun açılması arayışları Darülfünun öncesi süreçte modernleşmeyi yürütecek devlet kadrolarının yetiştirilmesi arayışlarıdır. 1857 yılında kurulan Maarifi Umumiye Nezareti (Erdoğan, 1996, s. 203) ve 1869'da da Maarifi Umumiye Nizamnamesiyle bu arayışlar, devletin yeniden yapılanmasının merkezine yerleşmiştir (Findley, 2008, s. 22-23). Eric Maigret'in yukarıda bahsedilen kavramsallaştırmasıyla Batı'daki "ilerleme ideolojisi" ile değerlendirilebilecek Maarifi Umumiye Nizamnamesinin şu kısmı aynı zamanda eğitim, bilgi üretimi ve üniversitenin Osmanlı elitleri tarafından nasıl algılandığını ve görüldüğünü göstermesi açısından anlamlıdır:

"Tarif ve beyandan azade olduğu üzere umran-ı alemin menbai aslisi fünun ve maarif olup an bean semt-i kemale mail nev'i insanın medeniyetce müsait olduğu terakkiyati istihsal edebilmesi ve hıref ü sanayie müteallik ihtiraat ve tesiat-ı nafiayı meydana getirmesi ilim ve marifete mevkuftur." (Unat, 1964, s. 92'den aktaran Altın, 2008, s. 275).

Burada öne çıkan temel kavramlar, eğitim dâhil Osmanlı modernleşmesinin hedefini ve bu sürecin evrildiği konumu göstermesi açısından sembolik değere sahiptir: *medeni dünya, bilim ve eğitim, kemale meyilli insan doğası, medeniyetçe ilerleme, medeni dünyanın kaynağı bilim ve eğitim*. Bu düzenlemenin ilk cümlesinde medeni dünyanın yani dönemin Avrupası'nın sahip olduğu refah ve gücün asli kaynağının, bilimler ve eğitim olduğunun izahı gerektirmeyecek kadar açık bir hakikat olduğu belirtilmektedir. Buna karşın medeni dünyanın sahip olduğu refaha ve konuma gelebilmek için de çarenin yine bilim ve eğitim olduğu ifade edilmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın (1942, s. 27) ifadesiyle Avrupalılaştırmanın resmî bir program olarak ilan edildiği Tanzimat Döneminin politikalarının ihtiyaç duyduğu zihni inşanın ve ideolojik zeminin oluştuğuna dair bir gösterge olarak eğitime ilgili ilk kapsamlı düzenlemenin bu ilk cümlesine yansıdığı görülmektedir.

Konumuz açısından önemli ve üniversite ile mukayese edilebilir olmakla birlikte Osmanlı modernleşme tecrübesi bağlamında modern ve Batılı bir yüksek öğretim kurumu olarak Darülfünunun kuruluşunu, medrese karşıtlığı veya yerine ikamesi olarak görme eğilimi bu alandaki literatürün baskın karakteri olduğu söylenebilir. Ancak Darülfünunun kuruluş amacına ve nizamnamesine bakıldığında Osmanlı modernleşmesinde yeni arayışlar ve yeniden yapılanma çerçevesinde medresenin dışında bir yerde duran Enderun Mektebi ile mukayese edilmesi gerektiği düşüncesinin daha açıklayıcı olduğu düşünülmektedir. Bu yapılanma sürecinin kendisi medreseyi ve zihni önderlik düzeyinde onu temsil eden ulemayı da kapsayacak ve dönüştürecek bir sonuç getirmiş olsa bile modern yüksek öğretim kurumunun karşısına başlangıç itibarıyla imparatorluğa yönetici elit yetiştiren Enderun'u koymak tarihsel gerçekliğe daha uygun olduğu değerlendirilmektedir. "Osmanlıda geleksel olarak medrese halka açık, halka yönelik bir eğitim kurumu iken Enderun seçkin bir devlet bürokrasisi oluşturmayı amaçlamaktadır. İki kurum arasındaki en önemli fark budur. Bu iki kurumun birbirinden ayrı tutulması devletin pratik gereklerinden kaynaklanmıştır. Darülfünunun kuruluşunu ve köklerini de bu ikilik çerçevesinde açıklamak doğru olacaktır." (Özcan, 2012, s. 201). Osmanlıda halka açık olan medresenin aksine herkese açık olmayan "idari ve askerî kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilen saray eğitim kurumu" olan Enderun (bk. İpşirli, 1995, s. 185-187) "Resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi idari ve siyasi hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur." (İpşirli, 1995, s. 185).

Maarifi Umumiye Nizamnamesi temelde modern okullarla ilgilidir ve bunun medreselerle ilgili herhangi bir düzenlemeyi içermediğini (Altın, 2008, s. 274) belirtmek gerekir. Ancak Tanzimat Döneminde devletin yeniden yapılandırılması kapsamında merkezileşme ve modern bürokrasinin kurulması çalışmaları çerçevesinde ilmiye ve eğitim kurumu olarak medreselerle ilgili yaşanan tartışmalar ve sorunlar, bilgi üretimi bağlamında ayrıca önemlidir. Bu süreçte medrese ve ilmiye zümresinin ciddi oranda etkilendiğini de ifade etmek gerekir.

“19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılmasının ilmiye sınıfı üzerinde derin bir etkisi oldu. Devlet aygıtının boyutlarının ve nüfuz alanının genişlemesiyle devlet idaresi ve maliyesini merkezileştirme çabaları ulema ve onların kurumlarını çeşitli şekillerde etkiledi. Bir yandan ilmiye teşkilatı gittikçe bürokratikleşiyor, eskiye kıyasla daha katı bir tarzda merkezî devlet idaresinin otoritesi altına alınıyor, geleneksel yetkilerine yönelik gittikçe daha fazla müdahaleye maruz kalıyor ve mali özerkliği büyük oranda kaybediyordu. (...) 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ulema devlet aygıtı içindeki ağırlığını ve önemini artık kaybetmeye başlamıştı.” (Bein, 2013, s. 14).

Fatih Sultan Mehmet'ten Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar sivil ve askerî bürokraside kişinin görevden ayrılmasıyla mallarının hazineye devri olan müsaderе sisteminin dışında kalan (Öğün, 2006, s. 67), en ağır ceza olarak azil ve sürgün alabilen (İpşirli, 2010, s. 93) ve vakıfların özel statüsü dolayısıyla belli düzeyde mali özerkliğe de sahip, bilgi üretiminin en üst temsili olan ulema, modernleşme süreci içinde geliştirilen eğitim sistemi ve yeni düzende bu konumunu koruyamamıştır. Merkezî bürokrasinin bir parçası hâline gelen ve en önemli işlevlerinden birisi olan yargı sistemine eleman yetiştirme ve yargı mekanizmasını işletme konusundaki fonksiyonunu da Batı'dan mühlhem hazırlanan yeni hukuk sistemine cevap verebilecek şekilde açılan hukuk mektepleri ve mahkemeler almaya başlamıştır.

Enderun'un işlevsizleşmesi sonucu yeni yapılanma ile askerî ve sivil bürokraside nitelikli personel yetiştirilmek üzere kurulan mektepler eğitim alanını giderek tahkim etmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başına gelindiğinde medresenin eğitim alanını da kapsayacak şekilde Darülfünunun İlahiyat ve İslami ilimleri de bünyesine katması (Darülfünun bünyesinde Ulüm-i Aliye-i Diniyye Şubesinin kurulması), “medresenin Enderunlaşması”yla sonuçlanan bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın kapsamına alınamayacak kadar geniş ve müstakil bir konu olarak modernleşme sürecinin toplumsallaşması ve sosyolojik bir zemin kazanması gibi daha farklı sonuçlarının olduğunu da ifade etmiş olalım. Bu kapsamda alan haberleşmesinin modern kurumu olarak medyanın giderek etkinlik kazanması ve onun getirdiği yeni bilgiyi toplumsallaştırması deneyimi burada önemli ve etkindir. 20. yüzyılın başına kadar Maarif Nezaretine bağlı olarak resmî işlemleri görülen medyanın da üniversite gibi medeni dünyanın sahip olduğu bilgi birikimini buraya taşıyan ve yaygınlaştıran iki kurumsal yapıdan birisi olarak doğrudan maarif kapsamında görülmesi bu açıdan anlamlıdır.

18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı ile resmî bir program hüviyetini kazanan Osmanlı modernleşme süreci, bir imparatorluğun gerektirdiği toplumsal yapılanma arayışı olarak çok dilli, çok alfabeli, çoklu kurumsal yapılarla dinamik bir bilgi ve düşünce birikimi ortaya koymuştur. Osmanlıdaki bu süreç, Batı'da üniversitenin kurumsallaşmasını tamamlamaya çalıştığı bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde modern üniversitelerde eğitim görebilmek için Batı'ya öğrenci gönderilirken modern bilim kürsülerinin Osmanlıya

taşındığı ve bilgi üretiminde gayret gösterildiği görülmektedir. Ancak Batı ile girilen ilişkinin ve yeniden yapılanmanın bilgi üretimi ve üniversite bağlamında 20. yüzyılın başlarında varılan yer ile ilgili Mehmet Emin Erişirgil'in aktardığı (Özcan, 2012, s. 202-203) ve Ziya Gökalp'ın Darülfünun'da göreve başlaması dolayısıyla söylediği şu sözleri durumu özetler mahiyettedir:

"Bizde ilmin ne olduğunu bilen azdır. Medreseden yetişenlere göre ilim fıkıh ve kelam gibi dine ve şeriata ait bilgilerdir. Avrupa'da okumuşlara göre Batı bilim adamlarının yazdıklarını bilmez. Biri İslam bilim adamlarının düşündüklerini, ikincileri Avrupalı bilim adamlarının keşfettiklerini ganimet eşyası gibi alıp paylaşmayı ilim sayıyorlar. Hâlbuki hakiki ilim adamı ruhunda ilimlerin metotlarını canlı olarak yaşatan ve araştırmalarını buna göre yapana denir. Böyle ilim adamlarımız olursa memlekette ilim hayatı doğmuş olur. İşte ben böyle bir muhit yaratmaya çalışacağım, ama sanmayınız ki üniversite profesörlerinin hepsi böyle olacak, bir kısmı maaş almak için, bir kısmı üniversite profesörlüğü unvanını taşımak için ders okutacaklar. Zararı yok iki üç hocada bu kabiliyet gelişse yeter. Bu türlü hocalar rağbet göreceği için diğerleri itibardan düşecekler, elverir ki hükümet üniversite işlerine karışmamayı prensip olarak kabul etsin."

18. yüzyılın ikinci yarısında kurulan mühendishaneler başlangıç kabul edildiğinde Ziya Gökalp'ın 1912 yılında Darülfünun'da göreve başlamasına kadar Osmanlıda modern eğitim arayışı yüzyılı geride bırakmıştı. Gökalp'ın söz konusu sözleri Darülfünunda göreve başlaması vesilesiyle söylediği kabul edildiğinde bu, Batı ile girilen ilişkide bilgiyi ve bilgi üretimini, bir aktarım ve uyarılma olarak görme ile sentezleyerek özgün çabalar içinde olma sorununa ve gerilimine işaret etmektedir. Gökalp'ın bu tespitleri yaptığı günlerden bu yana da yüzyılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen söz konusu bu gerilim ve arayış, varlığını son derece canlı bir biçimde korumaktadır (bk. Çetinsaya, 2014; Teziç, 2007).

Bu süreçte önemli kırılma ve dönüşüm dönemleri olarak Tanzimat Döneminde Meclis-i Maarifi Umumiye, Encümen-i Daniş, Maarif Nezareti ve Darülfünunun kurulması ile Maarifi Umumiye Nizamnamesinin çıkarılması sayılabilir. 1869-1900 arası dönemi yüksek öğretim düzeyinde Batılı eğitim veren kurum olarak düzenli olmasa da varlığını sürdüren bir Darülfünun, dinî bilgi alanına girmeden bu alandaki otorite kurum olarak medrese ile birlikte var olmuştur. 1900 yılında bünyesinde Ulüm-i Aliye-i Diniyye Şubesinin (sonrasında Ulüm-ı Şer'iyye Şubesi) açılması ile Darülfünun, giderek eğitim alanını belirleyen yükseköğretim kurumu olmaya başlamıştır. Bu süreçte hız kazanan ve ciddi tartışmalara da yol açan medreselerin ıslahı çalışmaları da yüksek öğretim ve bilgi üretimi bağlamında dikkate değer gelişmelerden birisidir. Dinî bilginin de Batılı bir yükseköğretim kurumu olarak Darülfünun bünyesine dâhil edildiği 1900 yılı ile medreselerin ve bilgi alanındaki tüm geleneksel kurumların kapatılması (Şer'iye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar) ile sonuçlanan 1924 yılları arasındaki süreç, ulus-devlete geçiş evresidir. Birinci Dünya Savaşı başlarında Almanlarla varılan anlaşma ile başlatılan bir Alman üniversitesinin kurulma çabası da Osmanlı modernleşme tecrübesinin üniversite ve yükseköğretim bağlamında günümüze miras bıraktığı bir başka arayıştır. 1924'te medreselerin tamamıyla kapatılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun devreye girmesinden 1933 Üniversite Reformu'na kadarki süreç, Osmanlı modernleşme tecrübesinin dışında bir arayış çabası olarak Batılı uzmanların davet edilip rapor hazırlanması suretiyle üniversiteye geçiş evresi olarak değerlendirilebilir. Bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, yeni devlet bütünsel bir toplumsal örgütlenme ve yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bu süreç, 1930'lu yıllara gelinceye

kadar geleneksel yapıyı ve kadrolarını tasfiye etmek ve yeni toplumsal yapılanmanın ve örgütlenmenin yasal ve kurumsal düzenlemelerini yapmakla uğraşmıştır. Bir imparatorluk olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye'de ulus-devletin kuruluşu ile Batılı, modern toplumun oluşumunda karar kılınmıştır. Ulus-devletin Batı'da üzerine inşa edildiği zeminden hareketle Osmanlı'nın sembolizasyonunda reddimiras ve radikal bir kopuş yaşanmıştır. Bu, tarihsel süreklilik dikkate alındığında Türkiye'nin içinde bulunduğu bilgi ve kültürel birikimden radikal bir kopuştur. Harf ve Dil Devrimleriyle de geçmiş ile yeni nesiller arasında ciddi bir zorunlu engel ortaya çıkmıştır. Eğitim ve haberleşme sisteminin kurumları ve özellikle de üniversite bu yeni yapılanma çerçevesinde yeniden organize edilmiştir. Bu yeniden organize edilen bilgi alanları ve kurumsal yapı olarak üniversitenin bilgi üretiminin yanında birinci önceliği gerçekleştirilen devrimler çerçevesinde ulus-devletin millî kültürünün oluşturulmasıdır. Üniversite Reformunu yürüten dönemin Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip, bu durumu İstanbul Üniversitesinin açılışında yaptığı konuşma ile ifade etmiştir. Ekonomi, hukuk, alfabe ve dil devrimi, yeni bir tarih anlayışı ve inşası gibi memlekette yaşanmakta olan büyük dalgalanmalar karşısında adeta bir Orta Çağ yalıtılmışlığı ile üniversitenin bu süreçten koptuğu yaklaşımından hareket edilmiştir. Uluslaştırma sürecindeki bu yeni toplumsal örgütlenme ve yapılanma kayıtsızlığından hareketle üniversite reformunu anlatan Galip (Namal & Karakök, 2011, s. 32), üniversite reformunun gerekçelerini anlatırken aslında yeni üniversiteye biçilen rolü de ortaya koymuştur. Reşit Galip'i teyit eden bir başka dönem kaydı ise üniversite reformu ile ilgili rapor hazırlamak üzere Türkiye'ye davet edilen İsviçreli Profesör Albert Malche'nin (1939, s. 58) söyledikleridir: "Darülfünun meselesi esas itibarıyla Türkiye'nin fikri, manevi hatta içtimai istikbali meselesidir." 1932 yılında raporunu hazırlayan Malche'nin (1939, s. 58) sonuçta hem dönem için durum tespiti hem gelecekte olması gerekene ilişkin söyledikleri, Ziya Gökalp'ın tam yirmi yıl önce 1912 yılında ifade ettiği yukarıda aktarılan gerçeğin tekrarıdır aslında:

"... meselenin merkezi, ilimleri artık sabit olup nakli ile muvazzaf bulunulan vahdetler şeklinde değil, halik melekati dimağiyeyi vücade getirici usuller tarzında telakki eylemektedir. Darülfünun, ilmi zihniyeti halk etmekle mükelleftir ve bunun haricinde selamet yoktur."

Ulus-devletin kurulmasına kadar yeni yapılanma ve arayış bağlamında Osmanlı modernleşme tecrübesi, ciddi bir zihni dinamizm ve düşünce üretimi çabasıyla yüzyılı aşan bir birikim ortaya koymuştur. Osmanlı modernleşme sürecindeki eğitime ilişkin arayışların ve oluşan birikimin imparatorluk bakiyesi Orta Doğu ve Balkanlardaki eğitim sistemlerinin de temellerini oluşturduğunu belirten Benjamin Fortna (2002, s. XIII), devlet politikalarının reaktif, manevra alanlarının sınırlı olmasına ve ideal beklentiler ile elde edilen sonuçlar arasında büyük bir boşluk oluşmasına rağmen Osmanlı yönetiminin Batılı modelleri veya Batıllaştırılmış tarihsel kabuller yerine kendine ait özgün çözümü bulduğunu ifade etmektedir. Fortna'nın bu görüşünü bir kabul olarak almaktan öte yüz yılı aşkın bir arayışın ortaya koyduğu birikimin günümüz Türkiye'sindeki yeni arayışlar için önemli bir katkı sunma potansiyeli taşıdığını dikkate almak önemlidir.

Cumhuriyet Döneminde 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyıl boyunca sürdürülen bu arayışlarda Batı medeniyetinde karar kılınmış ve mutlak bir değer olarak Batılı bilgi hem zihni inşanın hem de toplumsal kurumsallaşmanın kriteri hâline getirilmiştir. Eğitim ve bilgi üretim kurumlarının yeniden organize edilmesinde ve yapılandırılmasında rehberlik edenler de

Batı'dan getirilen dönemin düşünürleri ve eğitimcileri olmuştur (bk. 1939'da basılan raporlar Dewey; Hines, Somervell, Gardner, Kemmerer, Whittlesey, Wright vd., Malche; Parker). Türkiye üniversite tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi de Batı'daki değişime paralel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili siyasal hayata geçiştir. Bu süreçte Batı'da birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de üniversitelerin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili çalışmalar yürütülmüştür. Hasan Ali Yücel'in isteği üzerine E. Hırş'ın editörlüğünde hazırlanan iki ciltlik kapsamlı Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi kitabının ön sözünde yeni duruma uygun yeniden yapılanma vizyonunu Hırş (1998, s. 8) şöyle ifade etmektedir:

"Zira teokratik veya laik olsun otoriter bir rejim, ilmin yalnız kendi ideolojisine elverişli olan cephesine, kendi varlığını muhafazaya yarayan fikir ve nazariyelerine tahammül gösterebilir ve ilim hayatını kendi varlığının idamesini destekleyecek şekilde tanzim eder, ilmi hakikatlerin ifşasını kendi menfaatleri ile mütenasip bir kontrol süzgecinden geçirir. Buna mukabil çok partili hakiki demokratik bir rejim ise, bizzat kendi mahiyetini inkâr tehlikesini göze almadıkça, bütün ilmi hakikatlere ve fikir cereyanlarına (bu mahiyetlerini muhafaza ettikleri müddetçe) kapılarını açık bulundurmamakla, ve ilim hayatını kendisine yakışan bir hürriyet ve muhtariyet çerçevesi içinde bırakmakla mükelleftir."

Çok partili siyasal hayata geçişin gereklerini yerine getirirken 25 yıllık tek parti döneminin üniversite çalışmalarını devrim (inkılap) değil de biçimsel değişim (istihale devri) olarak değerlendirilmesi, 1933 Üniversite Reformu'nun başarıya ulaşmamasına işaret etmektedir. Bu başarısızlık üzerinden geleceğe yönelik olması gerekene işaret eden Hırş (1998, s. 9), aslında günümüzde de varlığını devam ettiren bitmeyen arayışı ve aynı zamanda da gerilimin kaynağının tespitini üniversite özelinde yapmaktadır:

"Bir içtimai müessesenin dış şekli her ne kadar ani bir inkılapla bir anda değiştirilebilirse de bu müessesenin iç bünyesinin, daha doğrusu bu iç bünyede hakiki olan ruhun yeni kalıba uyabilmesi, her şeyden evvel, zamana muhtaç olan uzun ve meşakkatli bir oluştur. Hususiyile bu müessesede eskiden beri kökleşmiş olan geleneksel ruh dıştan yapılan değişiklik ve yeniliklerle elde edilmek istenen esas gayeyi benimsemediği veya yeni görevlerini başarmağa liyakat göstermeği zaman bu istihale vetiresi mütemadi zikzaklarla dolu üzücü bir yol manzarası arz eder."

Bu rapor dâhil İkinci Dünya Savaşı sonrasında üniversitelerde yeniden yapılanma arayışı, başta Ankara Üniversitesi olmak üzere yeni üniversitelerin kurulmasını da getirecek olan 1946 tarihinde Üniversiteler Kanunu'yla somutlaştırılmıştır. Yürürlükteki 1981 Anayasası ve YÖK Kanunu'nun belirlediği görevlerin ilk hâllerini ortaya koyan kriterler, ilk defa kanun ile üniversitelerin görevlerinin tespiti için 1946'daki bu düzenlemede kayıt altına alınmıştır. Bu Kanun'la üniversitelere verilen görevler; belirlenen kriterlere uygun olarak öğrencilerini vatandaş olarak yetiştirmek, araştırma ve inceleme yapmak, memleketin ilerlemesi ve gelişmesi için araştırma ve inceleme yaparak bunları kamu kurumları ve halka sunmak, bilimsel yayın yapmak, toplumun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini söz ve yazı ile halka yaymak şeklinde beş maddede belirlenmiştir. Sadece öğrencilerini vatandaş kılma ile sınırlı olmayan tüm toplumun ilerlemesini ve gelişmesini sağlayacak faaliyetlerin merkezî kurumu olarak üniversite resmî olarak konumlandırılmış ve görevlendirilmiş olmaktadır. Aşağı yukarı aynı maddeler mevcut yükseköğretim sisteminin de temel amaçları arasında bulunmaktadır.

Türkiye’de 1981 öncesinde, üniversiteler, akademiler, bakanlıklara bağlı 2 yıllık meslek yüksekokulları ve konservatuvarlar, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı eğitim enstitüleri ve YAYKUR (1974, Mektupla öğretim) ile yükseköğretim alanında hizmet veren beş farklı kurumsal yapı bulunmaktaydı. YÖK ile tek çatı altında birleştirilen Türkiye yükseköğretimi özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni meydan okumalar dâhil olmak üzere az da olsa arayışlarını sürdürmektedir. Bu arayışların somutlaşmış olanlarından birisi 2007 yılında YÖK tarafından hazırlanan Türkiye’nin Yüksek Öğretim Stratejisi ile 2014 yılında yine YÖK tarafından hazırlanan ve başkanının imzasıyla yayımlanan Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası (bk. Çetinsaya, 2014) adlı çalışmalardır.

“Modern ulus devletin belirleyici aktör olduğu son iki yüz yıllık süreçte üniversiteye biçilen temel rol, devletin ihtiyaç duyduğu insan kaynağını yetiştirmek, bilimsel araştırma ihtiyacını karşılamak ve millî kültürün oluşmasına katkıda bulunmak olmuştur.” (Çetinsaya, 2014, s. 173). Ulus-devletin etkisini yitirmeye başladığı, toplumsal örgütlenme ve yeni kurumsal arayışlar bağlamında çeyrek yüzyılı aşkın bir süreden beri üniversite özelinde küre ölçeğinde bir arayış mevcuttur. Bu arayışları ve alternatif önerileri tartışmak bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ancak Çetinsaya’nın (2014, s. 173) da güncel çalışmasında ifade ettiği gibi üniversitenin bundan sonraki istikameti hakkında farklı ve zıt görüşler olsa bile hiç kimse üniversitenin mevcut yahut alışageldiğimiz hâliyle devam edeceğini öngörmemektedir.

Bilgi üretiminden söz edildiğinde çoklu kavramların bir araya geldiği veya akla geldiği genelde söylenmektedir. Bundan dolayı bilgi kavramının tekabül ettiği anlam dünyasını ve ilişkili olduğu bazı kavramları hatırlamak gerekir. Bilgi ve onunla bağlı bilim (science), bilgelik/irfan (wisdom), öğrenme (learning), hakikat (truth) kategorileri, gelişigüzel entelektüelin çeşitli yönlerini tasvir etmek ve modern eğitim sisteminde özellikle de yüksek öğretimde moral değerlerin araştırılması için kullanılmaktadır (Scott, 1990, s. 11). Bu kavramlar arasında konumuz açısından anlamını netleştirmemiz gerekli olan ise bilgidir. Scott’a (1990, s. 12) göre bilgi, entelektüel kuralların düzensiz olaylara uygulanmasıdır. Bu uygulama, enformasyonda olduğu gibi veriye (data) değil, Logos’a işaret eder. Bilgi, sadece basit bir düşüncüyü tasvir etmez. Bunun yerine karmaşık içsel tecrübeyi, enformasyonu, deneyi, teknolojiyi, teori ve ideolojiyi ve ahlakiliği temsil eder aynı zamanda. Scott’un ifadelerinden hareketle aslında bilgi üretimi ve üniversite üzerinde konuşulduğunda modern toplum kavramı etrafında yukarıda ifade edildiği gibi varlık-bilgi-değer üçlemesinin tekabül ettiği tüm bilgi ve anlam dünyasıyla zorunlu olarak ilgilenmeyi ve yüzleşmeyi getirmektedir. Bu da yeni bir zihni inşa ve ona uygun bilgi paradigmaları ve toplumsal örgütlenmeyi, yapılanmayı dolayısıyla kurumsallıkları getirecek bir çabayı zorunlu kılmaktadır. Bu geniş alanda oluşacak muhtemel kurumsal yapıların çeşitliliği ve varlık gerekçesini de ortaya koyan alternatiflerin de önemli olduğunu bu iki yüzyıllık tarihsel tecrübe göstermiştir.

Sonuç

Batı ve Türkiye mukayesesinde iki yüz yılı aşan tarihsel tecrübeler ışığında üniversite ve bilgi üretimini tartıştığımız bu çalışmada bir çerçeve ve zemin oluşturma noktasında vardığımız sonuçları maddeler hâlinde sıralarsak şunlar söylenebilir.

- Yukarıda değinilen metodolojik hatalara düşmeden, Batı dışı modernleşme tecrübelerinden birisi olarak Türkiye'nin öncelikle kendi tarihsel bilgi birikimini ortaya koyması gerekmektedir. Bir toplumsal örgütlenme ve yapılanma olarak imparatorluğun ihtiyaçları çerçevesinde yürütülen Osmanlı modernleşmesi birikimi ayrı ve müstakil olarak incelenmelidir. Modernleşme tecrübesinin ulus-devlet olarak Cumhuriyet Dönemindeki boyutunun ise Osmanlı Dönemindeki çabaları dikkate alan ve tarihsel süreklilikten vazgeçmeden gelecekteki yeni yapılanmaya ışık tutacak şekilde ayrıca ele alınması gerektiği düşünülmektedir.
- Bu tarihsel birikime ilave olarak yeni arayışlarda değerlendirmek üzere üniversitenin Batı'daki tecrübesini de ortaya koyan kapsamlı çalışmaların yapılması, Türkiye'deki yeni arayış ve yapılanmalar açısından önemsenmelidir.
- Modernleşme sürecinin ortaya koyduğu arayışlar ve oluşan birikim ile Beyt'ül-Hikme veya Nizamiye Medreselerinden bu yana ortaya konulmuş Müslüman toplumların ve dolayısıyla Türkiye'nin modernleşme öncesi tarihsel birikimini de hesaba katarak bilgi üretiminin ve onun kurumsal yapıları ile mekanizmaları üzerinde sağlam bir tartışma ve çalışma yürütülmelidir. Bu birikim, arkeolojik bir yaklaşımla akademik çalışmalara malzeme oluşturmak için değil, yeni arayışlar bağlamında geleceğin bilgi üretim kurumlarının oluşumuna katkı sunacak şekilde değerlendirilmelidir.
- Üniversite ve bilgi üretiminin sadece belli bir alanın sorunu ve tekil kurumsal bir yapılanma meselesi olmadığı açıktır. Temel bilgi ve zihni inşa alanları olan varlık-bilgi-değer üçlemesini kapsayan bütünsel bir dünya görüşünün oluşturulması ve bunun toplumsal yapılanmaya yansımaları çerçevesinde tartışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Farklı bilgi üretim kurumları ve geleneklerinin ürettiği bilgiye nüfuz edilmesi, Chamberlain'in işaret ettiği metodolojik hataya düşmeden modern öncesi kadim gelenekle ilişkileri kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla "varlık-bilgi-değer" üçlemesinin her bilgi üretim sisteminde içkin ve belirleyici olduğu, aynı zamanda üniversite hakkında düşünmenin bu üçleme hakkında düşünmek, bir farklılaşma önerildiğinde ise bu üçlemeyi de baştan aşağı yeniden düşünmek gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Son olarak Türkiye'de bilgi üretimi ve onun kurumsal yapılarıyla ilgili sürdürülen yeni arayışlarda bilgi üretiminin hangi amaçlarla yapılacağı (araştırma, uygulama, mesleki beceri, hakikat arayışı vb.) dikkate alınması ve bu çerçevede çoklu kurumsal yapılanmalar ve alternatifler üzerinde düşünülmesi bir ihtiyaç olarak karşımızda bulunmaktadır.

Reorganization of Knowledge and University: A Framework for a New Quest

Hediyetullah Aydeniz*

The establishment and institutionalization of modern university attained a new position with the rise of the nation state (Scott, 1990). Alongside this new position, its functions within modern society were questioned. Whereas in Turkey, the university is coeval with the country's modernization and continues to be central to discussions around modernization. The discussions related to the production of knowledge and the regulation of higher education are mostly about a single institutional organization problem, which is university as an institution of knowledge-production. In this paper, the reorganization of university and the place of knowledge in modern society will be studied with reference to the relation between knowledge-producing institutions and society (See Hekman 1999, p. 11; also see for comparison Chalmers, 1997; Heidegger, 1998). And therefore, the study was formed around the following questions: When the relation between mentality and social organization is taken into consideration, what is the position/status of university in modern society and on what foundations it has been structured? Also taking into account Ottoman modernization experience -historical continuity- what is the position of university in the process of social construction and institutionalization in Turkey? Based on the experiences of modern West, Ottoman modernization and traditional institutions, how the university of 21st century Turkey can be analysed and what can be said about new quests for production of knowledge?

In this study, historical sociological approach and comparative historical analysis will be used. It is important to use causal analysis and process analysis that are the main features of comparative historical analysis, and systematic and conceptualized comparison (Mahoney & Rueschemeyer, 2008, p. 10). Even though there are arguments that historical sociologic approach is a part of comparative historical analysis, its functionality that gives an opportunity and flexibility to interpret the subject as well as a structural and institutional comparison was taken into consideration (Mahoney & Rueschemeyer, 2008, p. 11). In this approach, consecutiveness and path dependency, which can be expressed as *acquis* that institutions have within the historical continuity, are two important elements in explaining the reasons

* Assist. Prof., Marmara University, Faculty of Communication, Department of Public Relations and Publicity. Correspondence: haydeniz@marmara.edu.tr Address: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Nişantaşı, İstanbul, Turkey.

of social phenomenon (Sydow & Koch, 2009, p. 689). Beside from these key features, historical-sociologic approach's propensity to seek answers to historical based questions beyond theoretical paradigms and taking notice of social and cultural disparateness in analysis are especially important (See also Chamberlain, 2009; Skocpol, 1984).

The restructuring of university in the production of knowledge along with modern society and nation-state has occurred after French Revolution in West's experience. From French Revolution until the Second World War, positivist paradigm was the dominant paradigm to determine how the university and the production of knowledge worked. After the Second World War, post-industrial society, criticism of modernity and postmodernity have become dominant discussions. The period after the Cold War has also witnessed these discussions in the context of globalization and quests for a new order, and it is still in persistent today (Bauman, 2003, p. 87; Drucker, 1993, p. 45; Huisman, Maassen & Neave, 2001, pp. 1-2).

The French Revolution established a new vision of legitimacy in the structure of modern society. The subject/the agent and society was built upon the idea of enlightenment, knowledge and institutions producing knowledge. Modern society is the transformation of a comprehensive evolution which includes ontology, epistemology and axiology dimensions. Beginning in the midst of 15th century and continuing for more than three centuries, it ushered in into a new socio-political-social order. Therefore, modern society has created its own institutions in this framework. As a part of this social restructuring and reorganization, classification of fields of knowledge and their respective institutions have commenced.

This framework, which is presented as the experience of the modern West, allows a historical and conceptual comparison with non-Western experiences (Mahoney, Rueschemeyer, 2003, p. 4; see Kutluer, 2000, pp. 109-114). The relation and connection between education system and social organization is not only observed in non-Western modernization experiences, it can be observed within the emerging educational institutions of the Islamic World. The history is a part of accumulated tradition in Turkey. Suffe in Madinah played a key role in the formative stages of Muslim societies (see also Baktir, 2009, pp. 460-470), Bayt al-Hikma (Kaya, 1992, pp. 88-90) and Nezamiyeh whose effect can be seen on today's education institutions (Bozkurt, 2003, p. 324; Özeydin, 2007, p. 188)) are such examples. Madrasas of Al-Azhar which was founded by Shiite Fatimids as a centre of Islamic learning yet later structured as Sunni school's education institution (see also Aşur, 1995, pp. 59-69; Uzun, 1995, pp. 53-58) and Dar al-Hikmah (see also Kaya, 1993, pp. 537-538) can be evaluated in the context of the relation between social organization and knowledge-producing institutions (Bozkurt, 2003, p. 324). The madrasah as the main knowledge-institution of Islamic education in Ottoman Empire was founded by Orhan Bey, the second sultan (see also İpşirli, 2003). The same Islamic tradition existed there. Here we have to remind ourselves that the concept of "social organization" includes more general and structural institutional mechanisms than merely the state and its bodies. As a part of social structuring, the institute called "waqf" (foundation), for example, should also be studied as an authentic example of Islamic institution (Günay, 2012, pp. 475-479; İpşirli, 2010, p. 93; Öğün, 2006, p. 67).

The relation between social organization structure and education system during Ottoman modernization period can be observed more explicitly in the foundation of Darülfünun and reforms implemented within the madrasa system (see also Bein, 2013; Somel, 2001).

If the relation between social organization and institutional structuring is taken into consideration, Tanzimat reform is a period of "reorganizations" imitating the Western ideal (Somel, 2001, p. 1).

These historical experiences, which manifest the relation between structures of societies' organization and education systems and institutions in the examples of West and Ottoman, form a basis for discussing modern society's institution to produce knowledge in the university. As an institution of higher education, the university plays a role in the production of systematic, theoretical knowledge. It provides the education needed for qualified persons within modern society. They are, to use Hekman's words : "knowledge-production centres where the idea that we can reach the 'truth' with an ahistorical human nature purified from distortions and prejudices of a certain time and place is formulated and where objective pure knowledge is distinguished from subjective impure knowledge (1999, p. 12; see also Mills, 2007, p. 37). Another important ideological tool, which can be observed in other institutions of modern society and is central source of motivation for education system, is the idea of progress (Headrick, 2002, p. 23; Maigret, 2011, p. 69).

In this framework, university is reorganized as a model structuring by offering cultural and vocational/professional education in the sense that it is the national education system needed by modern nation-state after French Revolution (Charle & Verger, 2005, p. 83). The development that still has an effect today and marks the formation of modern university. As was the case in the foundation of German universities under the guidance of Wilhelm Von Humboldt (Clark, 2006, pp. 183-185; Jencks & Riesman, 1968, p. 13).

This university system has three key elements: (1) the need for the coexistence of education and research, and education based on research (2) targeting to organize the curriculum of university in a way that includes history, philosophy, classical languages and political economy (3) considering the freedom of thought as the main imperative of the quest for knowledge. The final word on this issue belonged to the committee of university and mechanisms of department (Greenwood & Levin, 2003, p. 84). Classical view of science, which is determinant in the production of knowledge, was built upon two assumptions. The first of these assumptions is the Newton model which projects a symmetry between the past and the future and is based upon the attainability of the true knowledge regarded almost as a theological view. "The second assumption was the Cartesian dualism which assumes that there are essential differences between nature and humans, material and reason, physical world and social/spiritual world" (Gulbenkian Commission, 2003, p. 12).

The modern university was being structured after the French Revolution as expressed above. Western countries' first effort to restructure their universities after the Second World War in accordance with the new situation have determined the field of study, the extent and quality of academic knowledge of the second half of 20th century universities (See Hermean, 2000). The concepts of bipolarity, Cold War and Americanization in the production of knowledge are the three main elements of this period (Teciugraeber, 2011, p. 127; see also Haney, 2008). The period that discussions focus on university and knowledge-producing institutions formed after the Second World War is the era of post-Cold War. These discussions centring around the concept of globalization and quests for a new order have focused on the reorganization of knowledge and the future of universities towards the

end of 20th century (Duenas, 2003, p. 148; Emery 2003, p. 357; Gasset 1997, p. 79; see also Borrero Cabal, 1993; Brennan, King & Lebeau, 2004; Eggins, 2003; The World Bank, 2000). On the basis of Western history some examples of classification and periods of universities can show the relationship between modern society and university clearly at the macro level. First transformational era was between 1780 and 1860s which institutionalization of university, and knowledge-producing institutions out of university (i.e. science communities) were central. Second transformation era was between 1860 and 1940s that in consideration of university's role, research and social intervention had been discussed. Third era of transformation of university was after 1940s that had emerged model of American university (Charle & Verger, 2005, pp. 116-117. Another classification of transformation of university was made by Philip Spies (2000, pp. 22-25) Which are Renaissance and Enlightenment Age, Industrial Age and Nomocratic Age. Also classification of Hans Wissema's (2009, p. 29) which is called "third generation" (middle age, modern and globalization) depicts that universities still have been discussed from historical perspective.

The 19th century, which is the stage where the modern West completed its own consolidation and institutionalization of nation state, is the period in which colonialism expanded globally and the resistance of non-Western societies were broken. With the Tanzimat reforms, Ottoman Empire also embraced modernization as the official state program (Tanpınar, 1942, p. 27), and in this process new quests and restructurings of education, production of knowledge and related institutions had an important place (Altın, 2008, p. 275; Erdoğan, 1996, p. 203). One of the most essential issues of modernization process is the education of officials and bureaucrats who will serve in the restructured state apparatus. Education policies of Tanzimat reforms also generally focused on the upbringing and education of new elites (Yıldırım, 2010, p. 14). With the idea that "the source for the prosperity and power of Europe was science and education" was an undeniable truth, which needs no explanation; science, education and its Western forms were imitated in order to reach this prosperity and status of modern world (Findley, 2008, pp. 22-23; see also Fortna, 2002). If we examine the Nizamname (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi-Regulation of Public Education) and reason of Darülfünun's foundation, the idea that it must be compared with Enderun Mektebi (special school in the Ottoman palace) (İpşirli, 1995, pp. 185-187), which stays in a different place than the madrasa in the new quests and restructuring movements of Ottoman modernization, is more explanatory (Özcan, 2012, p. 201). Even though, this process of restructuring has produced results that will include and transform the madrasah and the *ulama*, which represents madrasah on intellectual leadership, for historicity it is more appropriate to oppose Enderun, which cultivates governing elites of the empire, to modern higher education institutions. Darülfünun, which was founded with a new structuring upon Enderun getting dysfunctional, has included theology and İslamic sciences in its curriculum, covering madrasah's field of education. This has resulted in madrasah becoming more like Enderun, which can be called "enderunization of madrasah". This can also be evaluated as *ulama*'s transformation into the bureaucracy of the modern state. The period between 1990 and 1924 when the religious knowledge was included in Darülfünun curriculum as a Western higher education institution and when all madrasah and traditional institutions in the field of knowledge were closed down was the transition phase to nation-state. The

period between 1924 when all madrasah were closed down and Tevhid-i Tedrisat Kanunu (the law on unification of education) went into effect and 1933-university reform can be considered as the transition phase, in which Western scholars/authorities are invited to prepare reports on education, to university, an effort of quest separate from Ottoman modernization experience (see reports published in 1939: Dewey; Hines, Somervell, Gardner, Kemmerer, Whittlesey, Wright et al.; Malche; Parker).

With the foundation of Turkish Republic as a nation-state, new state has started a holistic social organizing and structuring process. It has taken over the ground left by the collapse of the Ottoman Empire. During this period we observe the symbolization of the Ottoman past, renouncing of the Ottoman legacy and a radical disengagement from historical experience. In this historical continuity, the radical disengagement from the accumulation of knowledge and cultural background and alphabet-language revolution created a serious obstacle between the past and future generations. In this process, the restructuring of institutions and especially universities was reorganized (Namal & Karakök, 2011, p. 32). In a similar way to the process after French Revolution, one of the primary duties entrusted to universities was to create the national culture of the nation state. In the republican period, the new quest, which have begun in 18th century and continued during the 19th century, settled upon Western civilization and determined the Western knowledge as the criteria of mental construction and social institutionalization. Another important milestone of the history of Turkish universities is the transition to multi-party political system in parallel with the developments in the West (Hırş, 1998, p. 8). In this period, as in many Western countries, studies on restructuring of universities were performed in Turkey and in 1946 Law on Universities were introduced. The duties entrusted to universities in 1946 law and the body of current law (Constitution and Law on YÖK-Higher Education-) are to educate its students as citizens complying with designated criteria, to research and investigate, making researches and investigation in order to develop the country and to these researches and investigations to public institutions and the people, do scientific study and publishing, to spread scientific data, which will increase the level of society, to the people with available means.

In a time the nation-state started to loose its effect, there is a global quest specific to university for more than a quarter century as part of social organizing and new institutional quests. To discuss these quests and alternative suggestions is beyond the scope of this paper. Yet, as was expressed in Çetinsaya's study (2014, p. 173, see also Teziç, 2007), even though there are different and opposite views about the direction universities will take, no one anticipates that universities will continue to exist as they are.

If we are to talk about production of knowledge and universities, as expressed above around the concept of modern society, then we have to deal with every field of knowledge and semantic world accounted for in the tripartite view of ontology, epistemology, and axiology. This, in turn, requires an effort to bring about a new mental construction, paradigms of knowledge and social organization appropriate for institutionalization. It is important to keep in mind the historical experience of the past two centuries when considering alternatives revealed by the diversity of possible institutional structures in this vast field.

The conclusions based on a discussion ground and framework can be expressed as:

- Turkey, should present its own historical accumulation of knowledge regarding knowledge, production of knowledge and related institutions. Without giving up historical continuity, Ottoman modernization and the accumulation of republican period should be studied separately.
- As part of new quests and structuring in Turkey, Western experience of university should be emphasized and restudied.
- A solid debate and research should be performed on Turkey's historical and ancient accumulation in classic period.
- The discussions should be conducted without disregarding a holistic world view which includes the triplet of ontology, epistemology, and axiology which are the main fields of construction of knowledge and mentality. Therefore, the immanence and decisiveness of the triplet of ontology, epistemology, and axiology in every system of production of knowledge, also the classification of the fields of knowledge and thinking about university thinking about this triplet, and when a differentiation is suggested this triplet needs to be reconsidered.
- In Turkey, multiple institutional structurings and alternatives regarding the production of knowledge and its institutional structure should be put on the agenda.

Kaynakça/References

- Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve öğretmen yetiştirme tarihimizdeki yeri. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 271-283.
- Aşur, S. A. (1995). Ezher-eğitim öğretim ve sosyal hayat. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 12, s. 59-63). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Baktır, M. (2009). Sufi. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 37, s. 469-470). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa koyucular ile yorumcular* (Çev. K. Atakay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bein, A. (2013). *Osmanlı uleması ve Türkiye Cumhuriyeti* (Çev. B. Üçpınar). İstanbul: Kitab Yayınevi.
- Borrero Cabal, A. (1993). *The university as an institution today topics for reflection*. Ottoawa: UNESCO.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 28, s. 323-327). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Brennan, J., King, R., & Lebeau, Y. (2004). *The role of universities in the transformation of societies*. London: The Open University.
- Chalmers, A. (1997). *Bilim dedikleri* (Çev. H. Arslan). Ankara: Vadi Yayınları.
- Chambarlain, M. (2009). *Orta Çağ'da bilgi ve sosyal pratik Şam 1190-1350* (Çev. B. Kaya). İstanbul: Küre Yayınları.
- Charle, C., & Verger, J. (2005). *Üniversitelerin tarihi*. Ankara: Dost Yayınları.
- Clark, W. (2006). *Academic charisma and the origins of the research university*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Çetinsaya, G. (2014). *Büyüme, kalite ve uluslararasılaşma: Türkiye yükseköğretimi için bir yol haritası*. Ankara: YÖK Yayınları.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye maarifi hakkında rapor*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Drucker, P. F. (1993). *Kapitalist ötesi toplum* (Çev. B. Çorakçı). İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

- Duenas, G. (2003). Sosyal sermaye yaratıcıları olarak üniversiteler. O. N. Babüroğlu (Ed.), *Eğitimin geleceği üniversitelerin ve eğitimin değişen paradigması* (Çev. Z. Dicleli) (s. 143-154). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Eggins, H. (2003). *Globalization and reform in higher education*. Berkshire: Open University Press.
- Emery, F. (2003). Üniversite üzerine bazı düşünceler. O. N. Babüroğlu (Ed.), *Eğitimin geleceği üniversitelerin ve eğitimin değişen paradigması* (Çev. Z. Dicleli) (s. 353-370). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, T. (1996). Maarif-i Umumiyye nezareti teşkilatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 247-285.
- Findley, C. V. (2008). The Tanzimat. In R. Kasaba (Ed.), *The Cambridge history of Turkey: Turkey in the modern world* (vol. 4). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fortna, B. C. (2002). *Imperial classroom Islam, the state, and education in the late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Gasset, O. Y. (1997). Üniversitenin misyonu (Çev. B. Üçpınar). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Greenwood, D. J., & Levin, M. (2003). Üniversite-toplum ilişkilerinin yeniden yaratılması: Eylem-araştırma/akademik Taylorizm. O. N. Babüroğlu (Ed.), *Eğitimin geleceği üniversitelerin ve eğitimin değişen paradigması* (Çev. Z. Dicleli) (s. 75-90). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (2003). *Sosyal bilimlere açın sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor* (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 42, s. 475-479). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Haney, D. P. (2008). *The Americanization of social science: Intellectuals and public responsibility in the postwar United States*. Philadelphia: Temple University Press.
- Headrick, D. R. (2002). *Enformasyon çağı akıl ve devrim çağında bilgi teknolojileri 1700-1850* (Çev. Z. Kılıç). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Heidegger, M. (1998). *Bilim üzerine iki ders* (Çev. H. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi sosyolojisi ve hermeneutik* (Çev. H. Arslan & B. Balkız). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Hermean, E. (2000). Camelot Projesi ve Soğuk Savaş döneminde psikolojinin macerası. C. Simpson (Ed.), *Üniversiteler ve Amerikan İmparatorluğu: Soğuk Savaş Döneminde sosyal bilimlerde para ve siyaset* (Çev. M. Ceylan) (s. 117-148). İstanbul: Kızıllema Yayıncılık.
- Hines, W. D., Somervell, B., Gardner, O. F., Kemmerer, E. W., Whittlesey, C. R., Wright, Jr vd. (1939). *Amerikan heyeti raporundan maarif işleri*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Hırş, E. (1998). *Dünya üniversiteleri ve Türkiye'de üniversitelerin geleceği* (2 Cilt). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Huisman, J., Maassen, P., & Neave, G. (2001). *Introduciton Europe: The pioneer or the exception? Higher education and the nation state the internetaional dimension of higher education*. Oxford: Pergamon.
- İpşirli, M. (1995). Enderun. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 11, s. 185-187). İstanbul: İSAM Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). Medrese-Osmanlı Dönemi. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 28, s. 323-327). İstanbul: İSAM Yayınları.
- İpşirli, M. (2010). Şeyhülislam. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 39, s. 91-96). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Jencks, C., & Riesman, D. (1968). *The academic revoluiton*. New York: Doubleday Company Inc.
- Kaya, M. (1992). Beytülhikme. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 6, s. 88-90). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kaya, M. (1993). Darülhikme. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 8, s. 537-538). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). İlim. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 22, s. 109-114). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Mahoney, J., & Reuschmeyer, D. (2008). *Comparative historical analysis in the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maigret, E. (2011). *Medya ve iletişim sosyolojisi* (Çev. H. Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Malche, A. (1939). *İstanbul Üniversitesi hakkında rapor*. Ankara: Devlet Basımevi.

- Mills, C. W. (2007). *Toplum bilimsel düşün* (Çev. Ü. Oskay). İstanbul: Der Yayıncılık.
- Namal, Y., Karakök, T. (2011). Atatürk ve üniversite reformu. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 27-35.
- Öğün, T. (2006). Osmanlılarda müsadere. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 32, s. 67-68). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özaydın, A. (2007). Nizamiye Medresesi. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 33, s. 188-191). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Özcan, U. (2012). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Türkiye'nin modernleşmesindeki rolü ve zayıf edilen yüz yıllık büyük birikim. E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Türkiye'de modernleşme Batılılaşma yerine küreselleşmenin ikamesi* içinde (s. 119-206). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Parker, B. (1939). *Türkiye'de ilk tahsil hakkında rapor*. Ankara: Devlet Basımevi.
- Scott, P. (1990). *Knowledge and nation*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Skocpol, T. (Ed.) (1984). *Vision and method in historical sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Somel, S. A. (2001). *The modernization of public education in Ottoman Empire 1839-1908: Islamization, autocracy, and discipline*. Boston: Brill Academic.
- Spies, P. (2000). University traditions and the challenge of global transformation. In S. Inayatullah, & J. Gidley (Eds.), *The university in transformation: Global perspectives on the futures of university* (pp. 19-30). London: Bergin & Garvey.
- Sydow, J., & Koch, J. (2009). Organizational path dependence: Opening the black box. *Academy of Management Review*, 34(4), 689-709.
- Tanpınar, A. H. (1942). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tecihgraaber, R. F. (2011). Beyond 'academicization': The postwar American university and intellectual history. *Modern Intellectual History (MIH)*, 8(1), 127-146.
- Teziç, E. (2007). *Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi*. Ankara: YÖK Yayınları.
- The World Bank. (2000). *Higher education in developing countries*. Washington: The World Bank.
- Uzun, M. (1995). Ezher. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 12, s. 53-58). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Wissema, J. G. (2009). Üçüncü kuşak üniversitelere doğru (Çev. N. Devrim & T. Belge). İstanbul: Özyeğin Üniversitesi.
- Yıldırım, M. A. (2010). *Tanzimat Döneminde meslek okulları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

“Bilim Devrimi” Kavramı ve Osmanlı Devleti

Mehmet Aysoy*

Öz: Bilim tarihinde modern bilimin ortaya çıkışı kadar yayılması da eş değer önemdedir. Bilim tarihinde “Bilim devrimi” yaklaşımı astronomiyi nirengi noktası yapmakta ve modernliği bu merkezden kavramlaştırmaktadır. Astronomide ortaya çıkan gelişmelerin Batı-dışına yansması aynı etkiyi vermezken diğer bilim alanlarındaki gelişmelerin yansmaları belirleyici olmuştur, ki tıp bu alanların başında gelmektedir, erken modernlik döneminde gelişimi tartışılabilir boyutlarda olmasına rağmen Batı-dışında özelde Osmanlıda karşılık bulmuştur. Bu durumun değerlendirilebilmesi için modern bilimin ortaya çıkması ve yayılmasına dair daha ucu açık yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada bilim devrimi kavramı yanında tıp alanında gerçekleşen çalışmalar, İslam/Osmanlı tıp düşüncesinin konu edilebilmesi açısından değerlendirilmiştir. Konunun modernlik açısından değerlendirilmesi, modernliğin tarihine dair dönemlerin içinde değerlendirilmesini gerektirmektedir ve bu anlamda ‘erken modernlik’ bilim devrimi olarak kayıtlanan döneme sosyolojik bir bağlam kazandırır. Erken modernlik geleneğin kavramsal bir çözümlene aracı olarak işlevsel olduğu bir dönemdir. Modernlik bir devrim ekseninde değil de bir süreç içerisinde değerlendirildiğinde gelenek ve geleneğin değişimi temel bağlamı ifade eder, bu doğrultuda da yeni kavramlaştırmalar gerekli olmaktadır. Bu çalışmada ‘arayüz’ kavramına başvurulmuştur ve geleneğin değişimi ‘arayüz’ kavramı ekseninde çözümlenmektedir. Arayüz; hem geleneğin sonunu hem de modernliğin başlangıcını temsil etmektedir. Bu bağlamda modern bilimin Batı-dışına aktarılması değerlendirilebilir bir bağlam elde etmiş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Devrimi, Astronomi, Tıp, Kopernik, Paracelsus, Vesalius, Erken Modernlik, Arayüz, Osmanlı Bilimi.

Abstract: The emergence of modern science in science history is as important as the spread of it. In science history, the approach of ‘scientific revolution’ makes astronomy the trigometrical point and conceptualizes modernity from this center. While the reflection of developments arising from astronomy did not give the same effect, the reflections of developments in other sciences became prominent. And medicine comes the foremost in these fields. Although its development is discussable in early modernity, it has equivalents in Ottoman except for the west. In order to be able to evaluate this case, more open ended approaches need to be developed as regards the emergence and spread of modern science. In addition to scientific revolution term, the studies conducted in the field of medicine were assessed to mention about Islam/Ottoman medicine philosophy in this study. This subject must be assessed not only in terms of modernity but also in periods regarding the history of modernity. And; in this sense ‘early modernity adds a sociological context to the period entitled as ‘scientific revolution’. Early modernity is a period in which tradition as a conceptual solution tool is functional. Early modernity is a period in which ‘interfaces’ emerged and while it is the last representative of interface tradition; it is the first representative of modernity. In this context, the transfer of modern science out of west gains a context which can be assessed. The concept of scientific revolution determines important problems in the analysis of modernity.

Keywords: Scientific Revolution, Astronomy, Medicine, Kopernik, Paracelsus, Vesalius, Early Modernity, Interface, Ottoman Science.

* Dr., Başbakanlık.

İletişim: mehmetaysoy@mail.com. Adres: 4. Etap 1. Kısım B4 Blok Daire: 17, Başakşehir, İstanbul.

DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.M0097

İnsan ve Toplum, 4(8), 2014

Modern bilimin ortaya çıkışı ve yayılması, modernliğin serüveni ve karakteristiği açısından önemli olduğu kadar, geleneğin değişimi ve karakteristiği için de önemli bir olgudur. Sosyoloji genel olarak modernliği belli devrimler -Endüstri Devrimi, Fransız Devrimi- ekseninde çözümler ve değişim, inşa edilen belli dikotomiler aracılığıyla kavramlaştırılır. Esas ilginin modernlik olduğu bu yaklaşımlarda gelenek dolaylı bir bileşendir. Sosyolojinin yaklaşımının benzeri bir yaklaşım sergileyen yine modernliğin ortaya çıkışını bir devrim ekseninde çözümlen farklı bir disiplin olarak bilim tarihi de 'bilim devrimi' kavramıyla çözümlenmektedir. Bu bağlamda sosyolojinin modernlik eksenli çözümlenmesinde farklı bir düzlem söz konusudur, bilim tarihi modernliği gelenek içinde kavramakta ve esas ilgisini 'gelenek' üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Dolayısıyla ontolojik bağlam gelenek ve geleneğin değişimi üzerindedir.

Batı düşüncesinde 19. yüzyılda başlayan bilim tarihi çalışmalarında başlangıçta pozitivist bir yaklaşım sergilenirken bu yaklaşım süreç içerisinde Koyré ve Kuhn'un çalışmalarıyla yön değiştirmiştir. Günümüz bilim tarihi çalışmaları ise daha sosyolojik bağlamlı ve kişi-metin temelli yaklaşımlara eleştireldir. Buna rağmen söz konusu yaklaşımlarda İslam biliminin yeri belirsizliğini korumaktadır. Pozitivizme göre bilim tarihinde yapılacak yegâne iş modern bilime katkı sağlayan öğeleri zaman-dizinsel olarak saptamaktır. Bu bağlamda kendi disiplinlerinin bilim tarihi ile ilgilenen pozitivist bilginler ve bilim tarihçileri sadece modern bilimsel kavram ve yöntemlerin gelişimini gözler önüne sermişlerdir. Koyré ile beraber kavramsal çözümlen yöntemi ve modeli bilim tarihinde oldukça öne çıkmaya başlar. Koyré'ye göre belirli bir dönemdeki başlıca felsefi kavram ve görüşler, o çağın bilimsel düşünce yapısını belirler (Kabadayı, 2013, s. 8). Bilim tarihinde belirleyici olan ikinci yaklaşımın sahibi olan Kuhn'a göre ise; bilimsel etkinlik ne bilimsel keşfin/buluşun mantığı ne de evrensel tek bir metodolojiye bağlı olarak gerçekleşmekte, bir başka deyişle, 'kural bağımlı' bir uğraş olarak karakterize edilmemekte, daha ziyade, bilimsel etkinlik belirli bir zamandan ve topluluktan diğerine değişebilen, bireysel kararları etkilese de bunları kesin olarak belirlemeyen 'bilimsel değerlere' bakılarak anlaşılmalıdır. Bu bağlam da açıkça sosyolojiktir. Bu yönlü yapılan çalışmalarda modernlik bir dizi "devrim"le açıklanabilen bir olgudur. Temelde geleneğin bir kopuş, bir kırılmaya karşılık gelen devrim'in tarihsel süreç içerisinde kavramlaştırılması ise çeşitli inşa sorunlarını barındırır. Bilim devriminin kapsamı; klasik bilimin temel taşları olan Aristoteles, Batlamyus ve Galen'in otoritelerinin yıkılmasıyla sınırlıdır.

Genel anlamda, bilim tarihi bizatihi modernliğin ürünüdür ve söz konusu olan modern bilimin tarihidir. Günümüzde kullanılan *science* anlamındaki bilim kavramının kullanımı 1800 öncesine gitmez.

"Bu çerçevede, 'bilim devrimi' terkinde kullanılan bilim kavramı bile anakroniktir ve hikâye whiggist¹ bir tarzda yazılır. Çünkü felsefe-bilim tarihinde, doğa araştırmaları (natural history), doğa felsefesi (natural philosophy) ve doğa bilimi (natural science) ayrı içeriklere sahip kavramlardır; bu içeriklere göre her birinin medlulleri (anımları) de farklıdır. Öte yandan her üç kavramın bugünkü şekilleriyle ortaya çıkmasının tarihi süreçleri vardır ve bu süreçler yalnızca zihni/fikri süreçler değildir." (Fazlıoğlu, 2014, s. 68).

İkinci olarak bilim tarihi çalışmalarının genelinde hâkim olan ortak payda; İslam bilimine dair anlatıdır.

1 Anakronizm; bugünün kavramlarını geçmişe taşımak, whiggism; geçmiş, bugünü verecek şekilde inşa etmek (Fazlıoğlu, 2014, s. 46).

"Klasik anlatı, kapsamlı çevirilerle tetiklenen İslam biliminin girişim olarak kısa sürdü-ğünü, hemen İslam toplumundaki bir çeşit inanç sağlamlığı olarak bilinen geleneksel güçlerle çatışmaya girdiğini ısrarla hayal eder. Bu güçlerin bilim aleyhindeki saldırılarının, 11. ve 12. yüzyıl âlimi Gazzâlî ile doruk noktaya ulaştığının altı çizilir." (Saliba, 2012, s. 17).

Buna göre İslam bilimi 12. yüzyılda nihayetlenmiştir. Bu yargı bilim tarihi içinde Osmanlı dönemini 'gri' alan olarak belirler. Burada temel gaye Avrupa Rönesansı'nın dış etkilerden bağımsız olduğu, başka bir ifadeyle Avrupa merkeziliğin inşasıdır.

"İslam bilginleri matematik, kimya ve optikte özgün ve temel ilerlemeler gerçekleştirdiler, özel olarak astronomiye hem yeni gözlemlerle hem de gezegen konumunun saptanmasında kullanılan yeni tekniklerle katkıda bulundular. Yine de Müslümanlar bilimsel kuramda pek kökten yenilikçi değillerdi. Özellikle astronomileri, neredeyse yalnızca klasik Eski Çağ'da kurulmuş olan teknik ve kozmolojik gelenek içinde geliştirdi." (Kuhn, 2007, s. 176).

Bu anlatının en sorunlu alanı tıptır. İslam tıbbı Orta Çağ ve Rönesans tıbbının temel referansıdır. Bu bağlamda tıpta bilim devrimi bağlamında değerlendirilen gelişmelerin İslam dünyasına yayılması ve etkileri hem bilim tarihinin yeniden değerlendirilebilmesi hem de modernliğin sosyolojisi açısından önemli bir bağlamdır.

Bilim Devrimi

Bilim tarihi çalışmalarında ilk başta 'bilim devrimi' kavramı süreç açısından önemli bir sorundur. Bilim devrimi olarak nitelenen dönem (1450-1700) süreç olarak bir devrim nitelmesine uygun olmayacak şekilde uzundur. "*Devrim*" kavramı olarak 17. yüzyıldan beri var olagelmışse de "*bilimsel devrim*" terkihi göreceli olarak yenidir. "İlk kez 1930'larda A. Koyré tarafından kullanılmıştır." Koyré, analizini bilimin sadece kuramsal yönlerine odaklanan dar kapsamlı bir tanıma dayanarak yaptı. Bilimsel devrimi, '*doğanın matematikleştirilmesi*' olarak adlandırdığı şeyin zaferi ve ilerlemesi olarak görüyordu (Conner, 2013, s. 260).

"Cohen'e göre; modern bilimin erken döneminin kökenlerine dair matematiksel görüşe göre ağır basan kısmının astronomi ve mekanik olması, matematiksel olmayan fizik, kimya ve yaşam bilimlerinin modern bilimin doğuşunda nasıl bir rol oynadığı sorusu yanıtız bırakılmıştır. Koyre bilim devrimini Kopernik, Kepler, Galileo ve Newton'un fikirlerine indirgemisti. Bu zorluğu çözmek için Thomas Kuhn ikili bir yorum önerisi getirdi; Bilimsel Devrimi iki ayrı türde bir bilimin bir öyküsü şeklinde, 'Baconcu' ve klasik anlamda 'fiziksel' olarak resmetti. Ancak, matematikleştirilmiş disiplinleri onurlandırırken, ikisinin söylemi de Koyre'ninkini andırıyordu." (Cohen, 1994'ten aktaran Conner, 2013, s. 261).

Ek olarak Kuhn bilim devrimi yerine 'Kopernik Devrimi'ni tercih etti.² Kuhn'a göre;

"Devrimin adı tekil olsa da olayın kendisi çoğuldu. Özü matematiksel astronomide bir dönüşümdü ancak kozmoloji, fizik, felsefe ve dindeki kavramsal değişimleri de kuşattı." (Kuhn, 2007, s. 9).

2 "Kopernik Devrimi, fikirlerde bir devrim, insanın evreni kavrayışında ve onunla olan ilişkisinde bir dönüşümdür." (Kuhn, 2007, s. 27).

Bu yaklaşımlar içinde bilim devriminin hem başlangıcı hem de sonuçlanması önemli tarihsel sorunları barındırır. Koyré'ye göre; "*Tarih ani sıçramalarla yürümez, kesin dönemler ve çağlara bölümlere yalnız ders kitaplarında yer vardır. Şeyleri bir parça daha çözümlenmeye başlar başlamaz, önceleri görüldüğü sanılan kopukluk kaybolur, sınırlar silikleşir ve belirsizleşir.*" Bu durum modernliğin ortaya çıkışı kadar modernliğe dair dönemeleştirmenin zorluğunu da işaretler. Orta Çağ felsefesi ile modern felsefe arasında gerçek ve derin bir süreklilik vardır (Koyré, 2000, s. 17). Bu manada 16. ve 17. yüzyılların bilimsel ve felsefi düşünceleri gerçekte ayrıştırılmaz (Koyré, 1998, s. 6). Bu dönemde Aristotelesçi ontoloji yıkılmıştır ancak 17. yüzyılda hazırlanan yeni ontoloji henüz kurulmamış olduğundan, şu ya da bu olgu hakkındaki tanıklığın doğru olup olmadığına karar vermeyi sağlayan hiçbir ölçüt yoktur. (Koyré, 2000, s. 45).

18. yüzyılda belirgin olan ise 'dünya görüşünün mekanikleşmesidir'. Koyré '*Galilean Studies*'de eski ve yeni dünya görüşlerinin yapısal kalıplarını tanımlamaya ve 17. yüzyılın devriminin yol açtığı değişimleri belirlemeye çalışır. Bunlar 'kozmosun yok edilmesi' ve 'uzayın geometrikleştirilmesi' olarak nitelediği iki temel ve yakından bağıntılı eyleme indirgenebilir varsayımdır.

"Birincisi, içinde uzaysal yapının bir eksiksizlik ve değer hiyerarşisini somutlaştırdığı sonlu ve iyi düzenlenmiş bir bütün olarak dünya anlayışının yerine, bundan böyle doğal alt güdüm tarafından birleştirilmeyen ama ancak en son ve temel bileşenlerinin ve yasalarının özdeşliği tarafından birleştirilen belirsiz ya da giderek sonsuz bir evren anlayışının geçirilmesi, ikincisi ise, Aristoteles'in dünya-içi yerlerin ayrımlaştırılması bir kümesi olarak uzay anlayışının yerine bundan böyle özsel olarak sonsuz ve türdeş bir uzam olarak Euklides geometrisinin dünyanın olgusal uzayı ile özdeş olarak görülen uzay anlayışının geçirilmesidir." (Koyré, 1998, s. 6).

Süreç açısından; eskilerin kapalı dünyalarından modernlerin açık dünyalarına götüren yol çok uzun değildi, Kopernik (1543)'in eserinden, Descartes'in 'Felsefenin İlkelerine' (1644) kadar geçen süre yüz yıldır ve buradan da Newton'a kırk yıldır. Devrim olarak nitelenen bu süreçte; geleneğin dünyasının yerine temel bileşenlerinin ve yasalarının özdeşliği tarafından bir araya bağlanan ve içinde tüm bu bileşenlerin aynı varlık düzlemine yerleştirildikleri belirsiz ve giderek sonsuz bir evrenin geçirilmesine yol açmıştır.

Koyré'den farklı olarak Kuhn'un yaklaşımında Kopernik'in çalışması dünyanın devinimi düşüncesi dışında hemen her açıdan Eski Çağ ve Orta Çağ astronom ve kozmologlarının yapıtlarına yakın gibi görünür. Kısacası Kuhn, deneysel ve matematiksel geleneklerin, modern bilimin doğduğu kabul edilen 16. ve 17. yüzyıllardan çok daha sonra kaynaştıklarını ileri sürmektedir. Bu kaynaşma, 19. yüzyılın ortasında başarılmıştı (Huff, 2010, s. 62). Bu durumda 'De Revolutionibus'un önemi, kendisinin söylediğinden çok, başkalarının söylemesine neden olduğu şeylerde yatar. Bu kitap, kesin bir biçimde dile bile getiremediği bir devrime yol açmıştır; eser devrimci bir yapıt olmaktan çok, devrim yapan bir metindir (Kuhn, 2007, s. 227). Bu bağlamda Kopernik'in 'De Revolutionibus' adlı yapıtının 1543 yılında yayımlanmasından sonra "*insanın doğayı kavrayışı diğer alanlarda da köklü bir biçimde ve hızla değişmeye başlamıştır. Yaklaşık yüz elli yıl sonra Newtoncu evren tasarımında doruğa ulaşan bu yeniliklerin çoğu, Kopernik'in astronomi kuramının önceden kestirilemeyen yan ürünleri olmuştur.*" (-) 17. yüzyılda diğer bilimlerle Kopernikçi astronominin uzlaştırılması, günümüzde 'bilimsel devrim' olarak bilinen genel entelektüel mayalanmada önemli bir etken olmuştur." (Kuhn, 2007, s. 28). Bilim devrimi kavramlaştırmasında Kopernik'in açıkça hedef aldığı ve

astronomide devrime yol açan şeyler, Batlamyus'un astronomisiyken sonuçlar 'kozmoji' üzerinden ortaya çıkar.³

Kozmolojiyi dinî ve felsefi olarak ayırmak mümkündür ancak klasik felsefede kozmoloji Aristo ve Batlamyus'un görüşlerine dayalı olarak yer merkezliydi. Güneş merkezli evren kavrayışı, insanın evren ve Tanrı'yla ilişkisini etkiler gibi göründükleri için, Orta Çağ'dan modern Batı toplumuna geçişte aracı olmuştur. Bu durum merkeze astronominin alındığı yeni bir 'bilim' anlayışı (modern bilim) ve yeni bir ilim tasnifini koşullar.⁴ Bu doğrultuda 'bilim' adına bilim tarihi bağlamında yapılan değerlendirmelere konu olan, genel sistematüğın sadece bir bölümdür. Başka bir ifadeyle, geleneksel ilim tasnifi içinde 'bilim'e karşılık gelen, geleneksel ilim tasnifinin sadece bir parçasıdır.

Bilim devrimine konu olduğu biçimde tıp ise önemli bir problematik olarak karşımıza çıkar. Galen⁵ bilim devriminin yıktığı son otoritedir. Geleneksel tıp Hippokrates ile başlatılırken teorik açıdan, Galenci tıbbı karşılık gelir.⁶ Galen (MÖ 129-200), kaslar, kemikler ve dolaşım sistemi üzerine yaptığı çalışmaları 17. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur ve Batı'da İbn Sînâ'nın 'El-Kanun' adlı eseri Galenci tıp teorisinin en güncel eseri olarak okutulmuştur.

"Hippokrates ve Galenos tıbbının temelinde ünlü filozof Pithagoras (MÖ 570-494) ekolüne mensup Pithogorasçuların kurduğu Sicilya Tıp Okulu'nun görüşleri yer alır. Bu okul Pithogorasçı tabip ve filozof Alkmeon (MÖ VI. yy.) ile filozof Empedokles (MÖ 495-435)'in ontolojisi üzerine kurulmuştur. Eşyada adalet yani denge ilkesini esas alan bir okuldur. Nitekim Alkmeon sağlığı, sıcak-soğuk, yaş- kuru, acı-tatlı gibi zıtlar arasında dengenin yani adaletin kurulmasına, hastalığı da bu dengenin bozulmasına bağlamıştır. Keza Empedokles de bu dengeyi (=adaleti) toprak, su hava ve ateşten ibaret olan "anasır-ı erbaa" (=dört unsur) arasında görmüştür. Bunlar, Pithogorasçuların her şeyin temelinde gördükleri "kutsal dört"e uygun olarak "tabiatın dört kökü" olup, çeşitli oranlarda birleşerek dengeyi (=adaleti) sağlar. Böylece "dört hılt" (=kan, balgam, kara safra, sarı safra) ve "dört mizaç" (=demevi, lenfavi, safravi, asabi) oluşur. Zaten mualece (=ilaç ile tedavi) nin temel esprisi, bozulmuş dengeyi yeniden sağlamak yani adaleti

- 3 Kozmoloji sözcüğü ilk kez 1730 yılında Christian Wolff'un 'Cosmologia Generalis' isimli eserinde kullanılmıştır. Kozmoloji; insanın yaşam alanı ile doğanın geri kalan kısmı arasındaki fiziksel bağıntıyı açıklayarak evreni insan için bütünlüştürür ve onu evi gibi görmesini sağlar. Modern anlamda kozmoloji ile genelde fiziksel kozmoloji kastedilir.
- 4 "Geç dönem Yunan antikitesinde ve özellikle 5-6. yüzyıl İskenderiyesi'nde ilim adamları Aristoteles'in eserlerine dair 'her eser bir araştırma sahasına tekabül edecek şekilde' kapsamlı bir tasnif şeması geliştirdiler. Bu sürecin sonucunda Aristoteles'in eserlerinin tasnifi, tüm bilimlerin ve dolayısıyla bütün insani bilginin bir tasnifi hâline gelmiştir. Bu tasnif her şeyden önce tasviri ve talimî bir işleve sahipti ancak daha sonra ontolojik gerçekliği yansıttığı zannıyla normatif değer kazandı." (Gutas, 2010, s. 5).
- 5 Claudios Galenos, MS 131 yılında Bergama'da doğmuş ve Roma veya Bergama'da 201'de ölmüştür. İkinci felsefe okuduktan sonra muhtelif merkezlerde tıp tahsil etmiş ve Bergama ile Roma'da hekimlik yapmıştır. 17. yüzyıl ortalarına kadar Aristo ile beraber on dört asır boyunca bütün tıp dünyasını etkisi altında bırakmıştır. Yaptığı gözlemler ile özellikle sinir sistemi ve kalple ilgili olarak hayvanlar üzerinde yaptığı diseksiyonlar ile anatomiye önemli buluşlar gerçekleştirmiştir. Büyük ölçüde ünlü hekim Hippokrates (MÖ 460-377)'dan etkilenmiş ve onun eserlerini açıklamalar ekleyerek Yunan tıbbının zirveye ulaşmasını sağlamıştır. İslam dünyasına Galenos'un pek çok eseri tercüme edilmiştir. Özellikle 15'i felsefe olmak üzere 129 eserinin Arapçaya tercüme edildiğini kaynaklar bahsetmektedir. O, Hippokrates'le birlikte psikosomatik hastalıkları tedavi eden ve Batlamyus (=Ptolemaios, ö.168)'la beraber evrenin sırrını çözmüş bir bilgin olarak tanınır. O, aynı zamanda Hippokrates ile İbn Sînâ (980-1037) arasında bir köprüdür (Yakit, 2010).
- 6 Dış etkenler adlı teorisi, Hipokrates'e ait 'humoral teorisinin' zıddıydı. Buna bağlı olarak tedavi yöntemi de farklıydı. Benzeri benzerle tedavi yolunu seçen Hipokrat'a karşı Galen, zıddı zıttı ile tedaviyi savunmuştur.

gerçekleştirmektedir. Nitekim, bu dört hilt ve dört mizacın günümüze kadar geldiği ve psikosomatik anlamda, psikolojide beden yapısı ve karakter arasındaki münasebet görüşünün temelini oluşturduğu bilinmektedir. "Tabiat" kavramının tıpta özellikle "mizaç" anlamına gelmesi, "mizac"ın da "hilt"ların belirli oranda karışımı olması, ve bu karışımın dengeli olması sağlığı, dengesiz olması da hastalığı göstermesi, tıbbi, aynı zamanda astronominin denge kavramına, Matematiğin oran ve uyum kavramına bağlamıştır. Pithogorasçı düşünme, varlıklar arasındaki denge ve oran vs. Mezopotamya, Hint, İran, Mısır ve Çin ve Yunan'da kabul görmüştür. Denge, uyum, adalet kavramı, astronominin incelediği kozmos ile tıbbın incelediği insan bedeni arasındaki paralellige temel vermiş, ahlak da erdemin temelini oluşturmuştur." (Yakit, 2010).

Bilim devrimi kavramı çerçevesinde tıbbi Paracelsus (1493-1541) ve Andreas Vesalius (1514-1564) temsil etmektedir. Paracelsus, Reform Döneminde yaşamıştır ve 'tıp biliminin Luther'i' kabul edilir. Başka ifadeyle Paracelsus'un fikirleri ile radikal reform hareketi arasındaki ortak anlayış güçlüdür. O geleneksel tıp otoritelerini (Galen-İbn Sînâ) reddetti ve tedavide bitkilerden yapılmış ilaçlar yerine madensel ilaçları kullandı. Paracelsus maddeci doğalcılıktan ve Rönesans büyüünden derinden etkilenmiş biridir.

"Zamanın tıp ilmiyle güçlü bir şekilde mücadele ederek 'deneyimin' değerini ve gerekliliğini açıkça ortaya koydu. Ancak yıldızların etkisi onun için dünyadaki hayat kadar kesinlik taşıyordu. Aynı zamanda salgın hastalıkların ortaya çıkması ve yayılmasını mantıklı bir şekilde açıklamanın tek yolu yıldızların etkisini bilmekten geçiyordu." (Koyré, 2013. s. 50).

Paracelsus'un temel itirazı klasik tıptaki hastalık kavramıdır. Ona göre kötülük, uyuşmazlıkla, uyumsuzlukla ve düzensizlikle ortaya çıkar. Varlıkları -kendi başlarına iyi olan varlıkları- meydana getiren farklı güçler kendi aralarında mücadele ederler ve böylece hastalıkları, acıları ve ölümü ortaya çıkarırlar. Öyleyse hastalık çoğunlukla iki hayat akımı arasındaki bir mücadeledir.

"Burada, Paracelsus'un kendi zamanının tıbbına (Galenci tıp), diğer bir deyişle semptomlarla ilgili tıba karşı çıkmasının gerçek sebebinin buluruz. Karşıtlıklarıyla birlikte bir hastalığın belirtileriyle mücadele etmek, Paracelsus'a benzerlikleriyle birlikte onlarla mücadele etmek kadar saçma gelmiştir." (Koyré, 2013. s. 87).

Paracelsus tıpta dört-unsura (anasır-ı erbaa) dayalı hilt teorisini hedef almış ve reddetmişti (Mason, 2001, s. 209). İkinci olarak Vesalius'un anatomik başarıyı olan 'De Humani Corporis Fabrica'nın 1543'te (Kopernik'in eseriyile aynı yıl) yayımlanması sık sık bilimsel devrimin dönüm noktalarından biri olarak anılır. Vesalius, Galen'in iki yüzden fazla hatasını bulmuştur. Her iki bilim adamının Rönesans tıbbına etkisi tartışmasız olsa da tıba dair yeni bir teori ortaya konulmamıştır. Tıpta yeni bir teori hastalık kadar beden kavramının değişimini ifade eder.

Erken Modernlik ve Arayüz

Bilim devrimi kavramının tarihsel açıdan sorunlu yapısı daha geniş bir bağlamda 'modernliğin' tarihi içinde başvurulabilecek kavramlarla açıklanabilir bir nitelik kazanabilir ve 'erken modernlik' bu bağlamda önemli bir referanstır. Modernliğin kendi içinde dönemlendirilmesinde belirlenen 'erken modernlik', modernliğin Batı dışına yayılmasının çözümlenmesinde de işlevseldir. 'Erken modern' kavramı 15. yüzyılda yeni bir dönemin ve dünyanın, bir

öncekinden, yani Orta Çağ'dan farklı bir dönem ve dünyanın başladığını teslim eder.⁷ Bu dönemlendirme tarihsel olduğu kadar sosyolojiktir. Avrupa tarihi içinde erken modernlik Rönesans'a karşılık gelirken Batı dışında erken modernliğin ürünlerinin yayılmasıyla koşullu bir sürecin karşılığıdır. Erken modernlikte gelenek eklektik yapısını korurken geleneğin son temsilcisi ve modernin ilkine karşılık gelen 'arayüz'lerle karşılaşırız. Benzer olarak sosyolojide geleneğin değişimini iki ayrı açıdan çözümlenmektedir;

"Gelenekte iki genel değişme biçimine rastlanır. İlki artışı değişme; bu değişme toplumsal yeniden üretimin niyetlenilmemiş bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bunun prototipi dildeki değişmedir. İkinci değişme; rutinleşmeyi engelleyecek biçimde dış etkenlerden kaynaklanır. Geleneksel pratikleri aşındıran veya sorgulanmalarına yol açan bazı etkiler onların değişimlerini hızlandırma ihtimalini içerir." (Giddens, 2005).

Geleneğin ikinci tür değişimi, yerleşik normların farklı yorumlarının ortaya çıkmasını belirlemektedir ki bu bağlam 'arayüz'ün yer aldığı bağlamdır. Başka bir ifadeyle 'yeni', geleneğe eklenmiş 'yeni'dir (Aysoy, 2008, s. 22). Arayüz⁸ gelenek içinde yer alan ancak geleneğin değişiminin ürünü olan ara bir formdur. Gelenekten modernliğe geçiş sürecinde her iki durumun -gelenek-modern- temsilcisi olma özelliği göstermesine karşın bir kırılmanın değil bir süreklilik içinde değişimin karşılığıdır. Arayüz bizatihi bir gelenek olarak nitelendirilemez çünkü devamcısı yoktur.

Arayüz, bilim tarihi bağlamında yeni bir teori olarak değil, yeni bir teoriye zemin hazırlayan belli kavramların değişiminde izi sürülebilir bir yapıdır. Bu bağlamda eski ve yeniye dair kavramlarda ortaya çıkan değişim önemlidir ve Koselleck'in kullanımıyla kavram tarihi,⁹ bilim tarihinin en önemli bileşeni hâline gelir.

Bilim devrimi kavramı, geleneğin değişimi açısından sorunlu olduğu kadar modernliğin karakteristiklerinin belirlenmesi açısından da sorunludur. Bilim devriminin açıklanmasında karşımıza çıkan ve bir kopuşa karşılık gelen eksenler bu durumun temel göstergeleridir. Kuhn (1997)'un çalışmasında yer alan 'devrim yapan yapıt' kavramı bu manayı karşılar: "Devrim yapan yapıt, hem geçmiş bir geleneğin doruğu hem de gelecekteki yeni bir geleneğin kaynağıdır."

"De Revolutionibus' neredeyse tümüyle Eski Çağ astronomik ve kozmolojik geleneğinin içinde yer alır; ancak yine de genel klasik çerçevesi içinde, bilimsel düşüncenin yönünü yazarının önceden göremediği bir biçimde değiştiren ve Eski Çağ astronomi geleneğinden hızlı ve kesin bir kopuşa yol açan birkaç yenilik de vardır. İkili bir doğası vardır; hem eski hem modern' (Kuhn, 2007, s. 227-228).

7 Shefer, tıpla ilgili olarak erken modern dönemi 15. yüzyıldan 17. yüzyıla uzanacak şekilde tanımlar ve Orta Doğu tıbbının bu dönemde derinlemesine bir değişim geçirdiğini ileri sürer. "Bu dönem, düşünsel, mesleki ve idari olarak kendi içinde incelenmesi gereken bir dönemdir. Ayrıca 15. ile 17. yüzyıllar arasında kapsayan zaman dilimi, Orta Çağ tıbbi ile Orta Doğu'daki modern tıp sistemi arasında biçimlendirici bir bağ teşkil eder." (Shefer-Mossensohn, 2014, s. 3).

8 Arayüz kavramı, geleneğin değişimine dair bağlamda daha önce Aysoy (2013a)'un 'Şifa Bu Değil: Modernliğin Arayüzü Alternatif Tıp' çalışmasında kullanılmıştır.

9 Koselleck'e göre 'kavramsal tarih', toplumsal formasyonları ve kurucu formların inşasını uzun dönemli yapıların ve onların değişmelerini gündelik gerçekliğe dönüştürerek araştıran sosyal tarihten farklıdır. Önce metin ve kavramlardan yola çıkar ve onları, sosyal tarih gibi metinde ya da kavramlarda içerilmeyen fenomenlerin ve hareketlerin türetilmesi amacıyla kullanmak yerine, toplumun ve toplumsal dönüşümlerin birbirlerini karşılıklı mümkün kıldıkları bir uğraşın oluşum sürecine götürmeye çalışır (Koselleck, 2009, s. 23).

Burada ifade edilen ikili doğa arayüzü karşılar ve sürekliliği yoktur. Sonraki değişim ise modernliği temsil eder: Kopernik bir arayüz iken Kepler yeninin ilkidir. Bu anlamda Westfall (1997) Kepler'i modern bilimin başlangıç tarihinin esin veren siması olarak sunar.

"Kopernikçi astronomi, yerin fiziksel yapısı ile gök cisimlerinin yapısını özdeşleştirdi. Bu yolla da yerel dünya ile göksek dünyayı birbirine bağladı; böylece, evreni oluşturan maddelerin ya da varlıkların özdeşleştirilmesinin Aristotelesçi dünyaya egemen olan bu sıradüzenli yapının yıkılışının ilk aşaması gerçekleşmiş oldu. (-) Kepler'de, evrenin her yanında aynı yasalarla, tamı tamına matematiksel yapıdaki yasalarla yönetildiği düşüncesiyle karşılaşırız. Bu 'canlıcı' olan bir evren anlayışından mekanist anlayışa geçiştir." (Koyré, 2000, s. 48).

Bilim devrimi içinde tıbbın *arayüzü* Paracelsus ve Vesalius iken modernliğin ilk temsilcisi Servetus'tur. Servetus '*Hristiyanlığın Yeniden Düzenlenmesi*' (1553) adlı eserinin bir kısmında kanın kalp ve akciğerler arasındaki küçük dolaşımı hakkındaki teorisini ortaya koymuştur. Galenci tıba karşı yeni bir teorisinin başlangıcı olan bu yaklaşım Harvey'le tamamlanmıştır. Bilim devrimi çerçevesinde adı geçmeyen Servetus (1511) bir alternatif ortaya atan isimlerin de ilkidir. Bu görüş Galenci tıpta yer alan karaciğer merkezli beden kavramının değişimidir. Servetus kan dolaşımı üzerine yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasını belirledi ve W. Harvey (1578-1657) ile yeni teori tam olarak kurulmuş oldu (Mason, 2001, s. 201). Küçük kan dolaşımı ilk önce İbnü'n-Nefis (ö.1288)'in 'Şerhu Teşrihi'l Kanun' eserinde yer almaktadır. İbnü'n-Nefis bu eserinde İbn Sinâ'nın 'el-Kanunu'ndaki görüşleri ele almış ve geliştirmiştir. Eser 1547 yılında Andreas Alpagus tarafından Latinceye tercüme edilmiştir (Ağırakça, 2004, s. 263). Ve bu konu bilim tarihinde önemli bir tartışma konusudur.¹⁰

Harvey'in teorisi, yeni mekaniksel felsefeye önemli bir katkı oluşturmuyordu. Zira o kalp, toplar ve atar damarların, kanı taşımak için mekanik bir sistem meydana getirdiğini belirtiyordu. Pratik alanda Harvey, daha sonra, ancak 17. yüzyılda cevaplandırılacak olan bir sürü soru bırakmıştır. Bu soruların bir bölümü R. Boyle (1663) tarafından çözülmüştür (Mason, 2001, s. 206). Yeni teori hem mekanistik felsefenin¹¹ gelişmesinde önemli bir etki oluşturmuş hem de modern tıp teorisinin (mekanistik tıp) oluşmasında başlangıç anlamını da taşımıştır (Westfall, 1997, s. 109).

İslam ve Bilim

Bilim devrimi kavramlaştırmasının geleneksel ilim tasnifinde belli bir bilgi alanında inşa edilmesi, modern bilimin Batı dışına yansması ve yayılmasında önemli bir problematik niteliği taşır. Bu bağlamda İslam ilim geleneği ve bu geleneğin değişimi, modernlik merkezli ele alışları hem kavramsal hem de zamansal açıdan zorlaştırır. Bilim tarihine konu edilen manada "*İslam bilimi*", *İslam medeniyetinde gelişen ama Arapça 'ulum el-İslamiye' (İslam ilimleri) olarak adlandırılan disiplinler arasında yer almayan bilimlerdir.*" (Saliba, 2012, s. 12). İslam

10 bk. Schacht (1957); Temkin (1940).

11 Harvey'in '*Kalp ve Kanın Hareketi Üzerine*' (1628) adlı eseri basıldığında Descartes doğa felsefesinin yeniden kuruluşu üzerinde çalışmaktaydı. Harvey'in keşfi kaçınılmaz olarak onu ilgilendirdi ve kaçınılmaz olarak da olayı kendi anlayışı doğrultusunda algıladı. '*Discourse on Method*' Harvey'in kitabından on yıl sonra yayımlandığında, eserde kan dolaşımının bir yorumu da salt mekaniksel olan fizyolojik süreçlerin bir örneği olarak yer aldı. Descartes'in yaptığı Harvey'in keşfini kabul ederken Harvey'deki doğa dışı saydığı canlılığı sistemli bir biçimde bertaraf etmekte. 'İnsan Üzerine İnceleme' adlı eserinde insanın bütün fizyolojik işlevlerini yerine getirebilen bir makineyi anlatmaktaydı.

tarihinde ilimlerin tasnifindeki temel perspektifler yalnızca teolojik ve/veya metodolojik olmamıştır.¹² İslam biliminde Yunan astronomisi astrolojiden ayrılmış ve yeniden sistemleştirilerek 'ilm el-hey'e' adı verilmiştir. 9. ve 16. yüzyıllar arasında İslam medeniyetinde üretilmiş tüm kuramsal astronomi eserleri, Aristo kozmolojisinin parametrelerini kullanmıştır.

"Yunan geleneği gezegen konumlarını, yeryüzündeki değişimleri nasıl etkilediğini anlamak için inceliyordu; İslam astronomisi ise gezegenin yeryüzüne etkisini veya insan davranışlarına özel etkisini soruşturmadan yalnızca, gezegenlerin davranışlarının aynı açıklamasına odaklanıyordu. İşte bu ortamda ilm el-hey'e doğdu" (Saliba, 2012, s. 177).

İslam biliminde astronomi üzerine çalışan bilim tarihçileri, Kopernik'inkine benzer matematiksel olarak eş değer olan bir gezegen sisteminin 13. ve 14. yüzyıllarda gelişmesine yol açan astronomi düşüncesine çeşitli adımlar atıldığını etkili bir biçimde göstermişlerdir.¹³ İslam astronomisi 10. yüzyılda İbn el-Battani (ö.929)'den başlatılır ve zirve olarak İbn el Şatır (ö.1375) zikredilir. Bu gelenek içinde İbn el-Heysem (ö.1040), el-Birûnî (ö.1050), Mü'eyyed el-Urdî (ö.1266), Nasireddin Tûsî (ö.1274) onun öğrencisi Kutbeddin Şirâzî (ö.1311) ve el-Mağribî (ö.1283) en önemli isimlerdir (Huff, 2010, s. 94). El-Urdî, El-Tûsî, Kutbeddin Şirâzî, El-Mağribî, Meraga Okulunu temsil eden isimlerdir ve bu okul Batlamyus-dışı ilk gezegen modellerini oluştururken Şam'da İbn El-Şatır, Kopernik'inkine matematiksel olarak eşit olduğu düşünülen modelleri üretmeyi başarmıştı (Huff, 2010, s. 96).

İslam düşüncesinde kozmolojik yaklaşımlar Batı düşüncesinden teorik olarak da farklıydı;

"İslam düşünürleri sonsuz evren görüşüne sahipti. Bu sonsuz evren, merkezde duran Dünya'dan, dönmekte olan yıldız küresine kadar, özünde Aristoteles evreninin aynısıydı fakat bu evrende uzay artık maddeyle birlikte kürenin ötesinde bitmiyordu. Bunun yerine, tüm Aristotelesçi evren, maddenin olmadığı ve Tanrı'yla meleklerinin evi olan sonsuz bir uzayın merkezindeki bir çekirdeğin içine yerleştirilmişti. Tanrı'nın gücünü sonsuz bir evren yaratamamakla sınırlamadığı için bu evren anlayışı, 13. yüzyıldan sonra Avrupa'da görece bir popülerlik kazandı. Bu evren Kopernik'in yaşadığı dönemde dolaşımda olan tanınmış birkaç temel kitapta betimleniyordu, bu kavramı bilmesi, Kopernik'in yıldızlar küresinin genişlemesini temellendirmesine yardımcı olmuştur." (Kuhn, 2007, s. 375).

Astronomi/kozmojoloji ilişkisi açısından 14. yüzyılda İslam düşüncesinde *kelam ilmi* içinde gelişen yaklaşımlar ayrı bir öneme sahiptir. Adudeddin el-İcî (ö.1355) zamanında kelamcılar mantık ve Aristotelesçi terminolojide ustalaşmışlardı. El-İcî, Batlamyus'un astronomisini ele alır, Batlamyus sisteminin temel dinamiği olan düzgün dairesel hareket ilkesini ve Aristotelesçi felsefenin tüm biçimsel tanımlarını reddederek yerine Eşari kelamını yerleştirir (Huff, 2010, s. 244). Bu yaklaşım Sünnî dünyada oldukça etkili olmuş ve İslam kozmolojisinin temel referanslarından biri hâline gelmiştir.

12 İlimleri birbirleriyle ilişkilendiren yahut da birbirinden ayıran 'mevzu'ları olduğu ve bu mevzular bir varlık alanına tekabül ettiği için ontolojik perspektif de ilimler tasnifinde belirleyici olmuştur. Bu doğrultuda İslam düşünce geleneğinde ilgili literatür şöyle bir ilimler tasnifi ortaya çıkarmıştır; ilimler öncelikle 'nakli' (şer'i veya dinî) ve 'akli' (felsefi-hikemi) olmak üzere ikiye ayrılır. Nakli' ilimler; tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf ilimlerinden oluşmaktadır. Akli ilimler ise önce nazari ve amelî olarak ikiye ayrılır. Nazari ilimler; ilahiyat (metafizik), riyaziyyat (matematik), tabiiyyat (fizik) olarak tasnif edilmiştir. Amelî ilimler ise; ahlak ilmi, tedbirü'l-menzil ve siyaset ilminden oluşur.

13 bk. Kennedy & Roberts (1959).

İslam biliminde tıp ise, Orta Çağ Batı tıbbının kökeni ve temel referansıdır. İslam tıbbı Orta Çağ Avrupa üniversitelerinde uzun bir süre yer almıştır. Tıp bu bağlamda Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelerin Batı-dışına etkisinin değerlendirilebilmesi için önemli bir alanı temsil eder. Ancak, Tıp tarihi üzerine çalışmalarda yer alan belli yaklaşımlar İslam tıbbının konu edilmesinde önemli sorunları belirlemiştir. Shefer'in altını çizdiği Manfred Ullmann'ın 'Islamic Medicine' adlı kitabı bu manada tipolojiktir.

"Onun açısından tıp, belli bir kültürde kendisine bir yer edinmiş sosyal bir faaliyet olmaktan ziyade düşünsel bir faaliyettir. Ullmann'a göre İslam'ın 13. yüzyıldaki altın çağından sonra, 19. yüzyıldaki Batılılaşmaya kadar İslam tıbbında iyi yahut yenilikçi hiçbir şey yaşanmamıştır." (Shefer-Mossensohn, 2014, s. 20).

İslam tıbbı, Grek tıbbının Hipokrat ve Galen gelenekleriyle, İranlıların ve Hintlilerin teori ve pratiklerinin birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Nasr, 2011, s. 187). Müslümanlar Grek tıbbının büyük bir kısmını, özellikle de teorisini benimsediler fakat bu benimseme yalnızca bu tıbbın geleneksel oluş özelliği ve onun kâinat görüşüyle uyumu sebebiyle mümkün olmuştu. Hipokrat ve Galen tıbbında yer alan uyum ve denge fikri ile İslam'da yer alan uyum ve denge fikri arasındaki yakın ilişki de bunu kolaylaştırmıştı (Nasr, 1989, s. 159). İslam düşüncesinde tıbbın kaynağı ve tarihi üzerine kaleme alınan eserler de bu bağlamda bir meşrulaştırmayı içerir. İslam tıp tarihinin ilk tabiiplerinden ve Yunan tıbbına ait eserlerin Arapçaya aktarılmasında en önemli âlimlerden İshak b. Huneyn (810-877)'in '*Tarihu'l-Etibba*'sında ilk defa kadim tıp tarihi ve tıbbın kaynağı tartışılmış ve burada yer alan bilgiler İslam düşünce tarihinde modern döneme kadar paylaşılmıştır.¹⁴ Tıbbın ortaya çıkışı ve tarihine dair aynı yüzyılda kaleme alınmış ikinci bir kaynak İbnü'n Nedim'in 'el-Fihrist'idir.¹⁵

14 İslam tıp tarihinin ilk tabiiplerinden ve Yunan tıbbına ait eserlerin Arapçaya aktarılmasında en önemli âlimlerden İshak b. Huneyn (810-877)'in '*Tarihu'l-Etibba*'sında ilk defa kadim tıp tarihi ve tıbbın kaynağı tartışılmış ve burada yer alan bilgiler İslam düşünce tarihinde modern döneme kadar paylaşılmıştır. İshak b. Huneyn'e göre; tıp sanatının ortaya çıkışı ile ilgili görüşler ilk başta iki kısımda mütalaa edilir ve bedenlerin hadis olması nedeniyle tıbbın hadis olduğu ya da tıbbın kadim olduğu üzerinedir. Birinci gruptakiler de iki kısma ayrılmakta ve bir kısım tıbbın insanla yaratıldığını diğerleri ise tıbbın insanın yaradılışından sonra ortaya çıktığını ileri sürerler. Bu son grup da kendi aralarında iki gruba ayrılırlar, bir kısmı Allah'ın insanlara tıbbı ilham ettiğini, diğerleri de insanların onu ortaya çıkardığı hususunda ihtilaf ederler (Öztürk, 2013, s. 24). İshak b. Huneyn aynı metinde tıbbın ortaya çıkışı ve genel tarihi ile detaylı bilgiler sunar; "Onların bir kısmı, tıbbı Mısırlıların ortaya çıkardığını ileri sürer ve Rasen diye bilinen ilacın bunu tasdik ettiğini belirtirler. Onların bir kısmı da Hermes'in diğer sanat dallarını ve felsefeyi icat eden kişi olduğu gibi tıbbın da onun ortaya koyduğu ilimlerden biri olduğunu söylerler. Bazıları ise İstanköylülerin bir ebenin, kralın karısının bir hastalığı sebebiyle terkîp ettiği ilaçtan hareketle, tıbbı ortaya koyan kişiler olduklarını dile getirmişlerdir. Bazıları da Mysia ve Phrygia halkının tıbbı ortaya çıkaran kişiler olduklarını söylerler.(-) Tıbbın, Allah'ın bir ilhamı olduğunu düşünenlerden bazıları şöyle der; 'Allah insanlara tıbbı rüya ile ilham etti'. Bu görüşlerine delil olarak da şunu ileri sürdüler; 'Bazı insanlar ilaçların nasıl kullanılacağını rüyalarında gördüler. Uyandıklarında onları kullandılar ve pek çok ağır hastalıktan kurtuldular. Bu ilaçları kullanan diğer kişiler de şifa buldu.' Bazıları ise şöyle der; 'Allah insanlara tıbbı tecrübe yoluyla ilham etti. Sonra tıpla ilgili tespitler ziyadeleşti ve muhkemleşti' (Öztürk, 2013, s. 25). İshak b. Huneyn, tıbbın rotaya çıkışı hususunda Yahya en-Nahvi'nin ileri sürdüğü başlangıç tarihinin en sahil ve en sağlıklı tarih olduğunu gördüğünü ifade eder ve Nahvi'nin bu konudaki görüşlerini aktarır; "(Nahvi) tıbbı 1. Asclepius'dan başlatmıştır (-) ve Galen'i tıp tarihinin sonuna yerleştirmiştir." (Öztürk, 2013, s. 32).

15 Nedim konuyu Ebu Sehl el-Fadl b. Nevbaht'ın 'Kitab el-Nahmatan'dan aktarır; "Yıldızlara bakarak geleceği öğreten bilim türleri, Babilliler zamanında biliniyordu ve kitaplarda söz ediliyordu. Mısırlılar el sanatlarını bu kitaplardan öğrenmişlerdi ve Hintliler de bunları kendi ülkelerinde kullanıyorlardı. (-) ilaçları, tedaviyi, tılsımları ve insanları iyi ve kötüye yönlendiren şeyleri biliyorlardı. (-) Bu bilgileri bilen Hermes adında bilgin Mısır topraklarına girdi. (-) Ama bu bilgilerin çoğu ve en iyisi Babil'de kaldı ta ki Yunanlıların Makedonya dedikleri bir şehirden gelen Yunan kralı İskender, Pers topraklarını işgal edinceye kadar. İskender yıldızla-

Huneyn'in ve Nedim'in metinlerinde en önemli ortak payda 'hermes'tir. Hermes İslam düşüncesinde tıp kavramının en önemli bileşeni olmuştur ve Hermes bir kişi olduğu kadar bir felsefenin temsilcisidir.¹⁶ Müslümanların özellikle Şam ve Mısır'ın fetihlerinden sonra Hermetik felsefeyle karşı karşıya geldiklerini söyleyebiliriz. Hermes, bilim ve felsefenin ilk öğretmeni kabul edilerek onun aracılığıyla Müslümanların İbrahimi peygamberli geleneğinden ayrıldıkları duygularına kapılmadan Yunan bilim ve felsefesini kendi dünya görüşleri içine katmaları mümkün olabilmektedir.

İslam düşüncesinde tıbbın tarihsel anlamının belirlenmesinde en doğrudan nirengi noktası ilim tasnifleridir; Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Haldûn (Bakar, 2012a, 2012b).

"Geç dönem Yunan antikitesinde ve özellikle beşinci-altıncı yüzyıl İskenderiyesi'nde ilim adamları Aristoteles'in eserlerine dair 'her eser bir araştırma sahasına teka-bül edecek şekilde' kapsamlı bir tasnif şeması geliştirdiler. Bu sürecin sonucunda Aristoteles'in eserlerinin tasnifi, tüm bilimlerin ve dolayısıyla bütün insani bilginin bir tasnifi hâline gelmiştir. Bu tasnif her şeyden önce tasviri ve talimi bir işleve sahipti, ancak daha sonra ontolojik gerçekliği yansıttığı zannıyla normatif değer kazandı. Bu tasnif, sekizinci yüzyıl ile onuncu yüzyıl arasında gerçekleşen Yunancadan Arapçaya tercüme döneminde bir bütün olarak Arapçaya aktarılmış ve her bir ilim adamının arka planına ve yönelimine bağlı olarak değişikliklerle ortaçağ İslam medeniyetinde tercüme edilen Yunanca bilimlerin tasnif ve öğretimi konusunda bir temel teşkil etmiştir." (Gutas, 2010, s. 230).

Tıbbın bu tasnifte herhangi bir yeri yoktur. Sonuç olarak bu şemayı tevarüs eden ve bu tasnif uyarınca Yunan bilimleri üzerinde çalışan Arapça konuşan dünyadaki âlimler de tıbbı yüksek öğrenim ana müfredatının bir parçası olarak görmemişler ve onu bu bağlamda incelememişlerdir.¹⁷

rın bilimi, tıp ve doğal bilimler kitaplarından ihtiyacı olanı alıp hepsini, topladığı diğer bilim ve bilimci ve hazinelerle birlikte Mısır'a gönderdi." (Saliba, 2012, s. 47-48) İslam tarihinde tıbbın kaynağı ve tarihine dair meşhur bir eser de 13. yüzyılda bir tıp tarihçisi olan İbn Ebi Useybia (ö.1270)'nin 'Uyunu'l-enba fi Tabakati'l-etibba' eseridir. Dört yüz kadar tabibin biyografisini ele alan bu eser kendinden önce yazılmış tabakat ile ilgili çalışmaların en mükemmelidir. İbn Ebi Useybia eserinin birinci bölümünde Huneyn'in aktardığı bilgileri tekrarlar ve tıbbın ilk defa insanlar arasında nasıl yayıldığı, bunun bir deneyim sonucu mu yoksa Peygamber öğretileri olan vahiy ürünü mü olduğu hususunda farklı iki düşüncüyü ortaya atan tabiplerin görüşleri, bu konudaki delilleri ile bunların kim olduklarını anlatır. Tıbbın ilk defa Ege Adalarında ortaya çıktığını ve ayrıca ilk tabiplerin de Keldani asıllı olduklarından söz eder (Ağırakça, 2004, s. 269).

16 "Dinler tarihi", "felsefe tarihi" ve "bilim tarihi" sahaları, tarihî (diyakronik) olarak geriye doğru götürüldüklerinde her üçünün keşiştiği bir hem-zaman (senkronik) nokta üzerinde müşterek bir motifin durduğu görülecektir. Farklı gelenek ve kültürlerde değişik isimler altında tezahür eden bu figür daha çok hâkim Greko-Latin kültüründe çağrıldığı şekli olan "Hermes" ismiyle şöhret bulmuştur. Felsefe tarihinde, bilim tarihinde ve edebiyat tarihinde mitolojik ve yarı-mitolojik bir görünüm altında karşımıza çıkan bu figürün dinler tarihi sahasında bir peygamber ile özdeşleşerek daha tarihsel bir zemine oturduğu göze çarpar. Eski Mısır dinindeki "Toth"u, İbrâni dinindeki "Uhnuh"u, Budizm'deki "Buda"yı, Zerdüştlükteki "Hüsgeng"i ve İslam dinindeki "İdris"i hep bu "Hermes" karşılığı olarak düşünme bir bakıma modern anlamdaki mukayeseli dinler çalışmalarının da başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu motifin farklı isimler altında tezahür edişini tevhit etme çabalarında, meselâ İbranilerin "Uhnuh"u ile Müslümanların "İdris"inin aynı şahıslar olduğunu ileri süren Taberî ve Fahreddin Râzî gibi düşünürlerle Bîrunî ve benzerlerinin "Buda" da olabileceği ihtimalini katmaları bu karşılıklı irtibat ağının kapsamının ne kadar geniş olduğunu gözler önüne sermektedir." (Kılıç, 2010).

17 İslam tıbbında 9. asırdan itibaren önemli tabipler yetişmiş ve önemli eserler ortaya koymuşlardır. Taberî (ö.861)'nin *Firdevsü'l-Hikme*, Dineveri (ö.895)'nin *Kitabu'n-Nebat*, Zekeriyya er-Râzî (ö.923)'nin *El-Havi fi't-tıbb*, *et-Tıbbu'l-Mansuri*, el-Mecusi el-Ahvâzi (ö.993)'nin *Kamilu's-sindati't-tıbbiyye*, *el-Kanunnu'l-Adudi*, İbn Sînâ (ö.1037)'nin *el-Kanun*, ez-Zehravi (ö.1013)'nin *et-Tasrif li min aceze ani't-telif*, İbn Ebi Useybia (ö.1270)'nin *Uyunu'l-enba fi tabakati'l-etibba* eserleri en kayda değer tıp eserleridir.

İslam biliminde tıbbın otoritesi Galen'e karşılık İbn Sînâ'dır.

"Tıbbın Galen tarafından ele alındığı sosyal ve entelektüel bağlam ile İbn Sînâ'nın yaklaşımını belirleyen sosyal ve entelektüel bağlam farklıdır. Galen, tıbbın ilkelerine dair tartışmalarını 'akılcı', 'metotçu' ve 'deneyci' tıp okullarının birbirlerinin canlı birer rakibi olduğu ve bu okulların kendi felsefi dayanaklarını Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerindeki etkin felsefe hareketlerinden, yani 'şüphecilik', 'stoacılık', Orta-dönem 'Eflatunculuğu' ve Aristotelesçilikten devşirdikleri bir devirde ortaya koymuştur. Galen'in devrindeki Aristotelesçilik ise henüz gelişim sürecindeydi ve altıncı yüzyılda İskenderiyeli ilim adamları tarafından 'dönüştürülmüş' Aristotelesçilik hâline gelmemiştir. Bilakis Arapçaya tercüme edilen Galenci tıp sadece bu sonuncusuna, yani Aristotelesçiliğin dönüştürülmüş şekline sahipti ve epistemoloji teorisini de bu Aristotelesçilikten hareketle ortaya koymuştu. Ayrıca, İslam medeniyetindeki Galenci tıbbın diğer tıp okullarına dair bilgisi yalnızca Galen'in "Yeni Başlayanlar İçin Akımlar" isimli eserinde ve ilgili risalelerinde aktarıldığı kadarıyla geçmişteki ihtilaflardan ibaret." (Gutas, 2010, s. 233).

Buna göre tıbbın felsefi (ve epistemolojik) temellerinin kaynağı sorusu ancak her bilimin ilk ilkelerinin o bilimde araştırılıp tartışılmayacağını, bilakis bu ilkelerin daha üst bir bilimde araştırılıp tartışılması gerektiğini belirten Aristotelesçi öğretiyi bağlamında cevaplanabilir. İbn Sînâ bu durumu el-Kanun'un girişinde tartışmıştır.

"Tıbbın konusu, sağlık ve hastalık halindeki insan vücuduyla ilgilidir. Her şeyin bilgisi, onun meydana geldiği yerden elde edilen sebepleri öğrenmekle kanılır. Böylece tıpta, sağlık ve hastalık teşhisi için sağlık ve hastalığın sebeplerinin belirlenmesi gerekir. (Hastalığa dair sebepler) dört tanedir; maddi, etkin, formal ve gayi sebeplerdir. Maddi sebepler, sağlık ve hastalığın üzerinde temellendiği özler ve (enerjilerdir). Bunlar fail organlar ve onların hayati güçleridir ve onlardan ayrılmış, uzak olan hıtlar ve onlardan da uzak olan elementlerdir. Gerekli değişimlerle birlikte hıtlar ve elementler (insan vücudunun) temelini teşkil eder. Böylece sağlık ve hastalığın temelini teşkil eden bir obje o kadar iyi düzenlenmiş ve değiştirilmiştir ki belli bir farklılaşma ile özel bir yapı ve mizaca sahip kutsal bir birlik ortaya çıkmıştır. Mizaç değişmeye konu teşkil eder. Etkin sebepler, insan vücudunu dış etkilere göre değiştiren ya da o etkilerden koruyan sebeplerdir. (Bunlar) farklı hava şartları ve onlarla ilgili faktörlerdir; besinler, su ve diğer içecekler vb. şeylerdir. Formal sebepler; sağlık ve hastalığın formal (şekli) sebepleri üç tanedir; mizaçlar, onların oluşturduğu özellikler ve yapılarıdır. Gayi sebepler işlevlerdir. Bu söz konusu edilen sebepler, insan vücudunun sağlık ve hastalığı ile ilgili olduğundan, tıp sanatının konusudur." (İbn Sînâ, 2009, s. 6-7-8).

Bu tanımlar içinde "Bir tıp deyimi olarak sebep, insan vücudunda yeni bir durumdan önce gelen ve onu başlatan ya da zaten mevcut olan bir durumu teşkil eden faktöre işaret eder." Hastalık ise "ilkini ve müstakil olarak fakat ikinci dereceden olmaksızın, normal fonksiyonları rahatsız edilmiş olan insan vücudunun anormal durumudur. Hastalık böylece, mizaç veya yapının düzensizliği olabilir. Araz vücudun bir derecede anormal durumunun aşikâr bir ifadesidir." (İbn Sînâ, 2009, s. 127). Bu tanım Galen'in hastalık tanımıdır ve İbn Sînâ eserinde bu referansı verir. Bu bağlamda hastalıklar iki çeşittir; basit ve karmaşık. Basit hastalıklar, mizacın ve yapının çeşitli rahatsızlıklarıdır. Karmaşık hastalıklar, basit bir hastalığı meydana getirmek için iki ya da fazla anormalliklerin bileşimidir. İlaçlar da bu anlamda hastalık tanımına uygun olarak basit ve karmaşık olarak ikiye ayrılır.

"El-Kanun'da yer alan ve İslam medeniyetinde tıp alanında kendisinden önceki birikimi yansıtan tümüyle olmasa da sonraki gelişmeleri büyük ölçüde belirleyen hususları yansıtan bu giriş pasajı tıbbın tüm kısımları için geçerli olan epistemolojiyi tesis etmektedir. 'Sıvı patolojisinin teori ve ilkeleri' tabiat biliminde olduğu şekliyle verili olarak alınmalı ve onların araştırılması tartışmasız bir şekilde tabibe ait olmalıdır." (Gutas, 2010, s. 235).

İslam geleneğinde tıp iki temel kısma ayrılmıştır; teori ve pratik. Bu ayrım Huneyn b. İshak'ın 'Mudhal'inden İbn Sînâ'nın 'el-Kanun'u ve sonrasında eserlerde de kendini göstermektedir. İbn Sînâ'ya göre 'teori'; 'tıbbın ilkelerinin bilgisidir' (ilmu usuli't-tıbb) uygulama (amel) ise tıbbın nasıl uygulanacağına bilgisidir. Bu bağlamda uygulamanın da bir teorisi söz konusudur (Gutas, 2010, s. 237). "Antik dönem tıp okulları bağlamında İbn Sina özü itibarıyla Galenci akılcılığı veya akılcılıkla yumuşatılmış deneyci metodun bir karışımını savunmaktadır." (Gutas, 2010, s. 238). İbn Sînâ'nın işaret edilen bilimsel metodu ise çağdaşı İbn Hindu (ö.1029)'nun eserlerinde ortaya konmaktadır (Miftahu't-tıbb). Gutas'a göre, İslam medeniyetindeki tıp, bütün ilerlemelerine ve ilerlemeci karakterine rağmen Orta Çağ'ın başında Bizans ve Latin tıbbına kıyasla Galencilik ve İbn Sînâcılığın ötesine asla geçememiştir.

"Tıbbın teori ve pratiğini karşılıklı iletişimi olmayan iki ayrı alana ayıran bu yapısal eksiklik çerçevesinde İbn Hindu gibi bir ilim adamı tarafından tasvir edilen metod, Galenci sıvı patolojisine dair tevarüs edilen hikmet dışında kendisini yenileyecek başka bir kaynağa sahip değildi ve zorunlu olarak keşfe teşvik edici gücünü kaybetmiştir." (Gutas, 2010, s. 245).

Osmanlı ve Bilim Devrimi

Osmanlı tecrübesi, modern bilimin yayılması bağlamında bilim tarihi açısından önemli olduğu kadar bizatihi modernliğin kavramsallaştırılması açısından da sosyolojik öneme sahiptir. Bilim devrimi olarak nitelenen gelişmelerin en doğrudan yansıdığı alan Osmanlı olmuştur. İslam bilim tarihi çalışmalarında Osmanlı 'gri' alan olarak işaretlenir. Klasik İslam biliminin sona erdiği tarihten sonrası, ilmin ve ilmi çalışmaların olmadığı dönem olarak kayıtlanır. Hâlbuki İslam bilim geleneğinin devamcısı olan Osmanlı klasik ilmi geleneği güncellemiştir. Modernlikle ilgili bağlamda ise; Osmanlı, bir yandan matbaa merkezli Aydınlanmacı argümanlarla diğer yandan da Osmanlı'nın Batı'yı takip edemediği yönlü yargılar eşliğinde değerlendirilmektedir.¹⁸ Osmanlı'nın, erken modernlik ve arayüz kavramları bağlamında değerlendirilmesi ise önemli imkânlar sunar. Bu açıdan Osmanlı bilim tarihinde erken modernlik 17. ile 18. yüzyılları kapsar. İslam dünyasında modernlikle ilk temaslar Osmanlı ile olmuştur ve modernliğin yayılması bağlamında 'erken modernlik' Osmanlı tarihinin önemli bir bileşenidir, klasik tarih okumasında *Lale Devri* olarak işaretlenen dönemde erken modernliğin içinde yer alır. Osmanlı erken modern dönemi *arayüzlerin* ortaya çıktığı dönemdir.

18 Bu bağlamda Osmanlı düşüncesinin hem İslam düşüncesi içindeki yeri hem de modernlikle ilişkisi, bilim tarihinin önemli bir problematiği olarak karşımızdadır. Klasik Osmanlı dönemi özellikle bilim tarihi çerçevesinde önemli bir alandır fakat bu alanda yapılan çalışmalarda da belli sorunlar yer almaktadır. Fazlıoğlu (2009)'na göre bilim tarihi bölümünün sahip olduğu; "Osmanlı bilimi kavramlaştırması romantik tarih ve medeniyet perspektifinden yoksundur." Yine Aydın'a göre, "İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümünün çalışmaları, İslam dinini, Osmanlı biliminin gerilemesinin ana saiki olarak gören yaklaşımın eleştirisi ve revizyonu projesine dönüşmüştür." (C. Aydın, 2009, s. 40).

"17. yüzyıldan itibaren vuku bulan iç gelişmeler ve tartışmalar ile Batı Avrupa'dan gelen birikimin niceliksel artışı sonucunda mensup oldukları gelenekte şimdiye değin yapılan felsefi-ilmî sorgulamaların oluşturduğu birikimin ve kullanılan yöntemlerin açıklama gücünden şüphelenmeye başladı; bu şüphe, içinde iş görülen çerçeveye karşı bir güven bunalımı doğurdu." (Fazlıoğlu, 2014, s. 256).

Osmanlı bilim tarihinde *erken modern* dönem çok farklı bilgi alanlarında konu edilebilir ve söz konusu bağlamlarda *arayüzlere* rastlanılır.¹⁹ Bilim devrimi kavramı çerçevesinde Osmanlı erken modernliği astronomi ve tıp çerçevesinde sınırlandırıldığında, erken modern dönemde astronomi çerçevesinde bir arayüzle karşılaşmayız bu durum Osmanlı astronomisinin dönemin Batı astronomisi ile denk hatta daha ileri olması dışında bir argümanla izah edilemez. Nitekim Batı'dan aktarılan astronomi bilgileri gelenek içinde belli bir değişimi belirlememiştir. Bu durum Osmanlıda modernliğin hem kavramlaştırılması hem de açıklanmasında farklı perspektifleri zorunlu kılmaktadır. Batı modernlik tarihinde ortaya çıkan değişimin ana koşullayıcısı astronomi olmuş ve kozmoloji üzerinden dinî alana yansımıştır. Osmanlıda ise tıp benzer bir değişimin belirleyicisi olmuş, modern dönemde tabipler fikrî ve sosyal değişimin ana aktörleri olmuştur. Osmanlı modernliğinin tıp üzerinden değerlendirilmesi, daha başlangıçta tıbbın İslam dünyasına girişi ve meşrulaştırılması ile ilgili bağlamın dikkate alınmasını zorunlu kılar. Batı kökenli Galenci tıp, modern tıbbın da meşruiyet kaynağıdır. Hâl böyle olunca modernliğin Osmanlı dünyasında yer edinmesi öncelikle tıp odaklı bir kavramlaştırmayı koştulamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Osmanlı erken modernliğinin ilk temsilcisi ve ilk arayüz; Kâtip Çelebi'dir. Konu tıp açısından değerlendirildiğinde ise Abbas Vesim Efendi bir arayüz olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Osmanlı modernliği bilim devrimi çerçevesinde değerlendirildiğinde astronomiden ziyade tıp işlevsel bir alandır.

İslam medeniyetinin doğal bir devamı olan Osmanlı Devleti'nde astronomi geleneği Selçuklu döneminde gelişen, özellikle İlhanlılar döneminde Meraga matematik-astronomi okulunun temsilcileri eliyle Anadolu'da teşekkül eden ortam içinde hayat buldu. Nasiruddin Tûsi'nin öğrencisi Kutbuddin Şirazi, Sivas ve Kayseri'deki medreselerde ders vermiştir. İlk Osmanlı medresesi olan İznik Medresesinin kurucu ismi Davud Kayseri, Meraga matematik-astronomi okulunun ikinci kuşak temsilcisi Çobanoğlu İbn Sertak'ın öğrenciliğini yapmıştır (Fazlıoğlu, 2014, s. 178). Ancak Osmanlıda hem teorik ve gezegen astronomisi hem de pratik astronomi İstanbul'da, Kadızade ile Uluğ Bey'in öğrencisi, Semerkant okulu mensubu Ali Kuşçu (ö.1474) ile arkadaşları ve öğrencileri tarafından inşa edilmiştir. Teorik ve gezegen astronomisi büyük oranda, Meraga ile Semerkant okullarının birikimine dayanırken pratik astronomi, ilm-i mikat, 14. yüzyılda Şemsüddin Halili ile İbn Şatır (ö.1375) eliyle Şam'da zirvesine ulaştırılan klasik İslam ilm-i mikat geleneğine bağlıydı. Meraga ve Semerkant okullarını şahsında birleştiren İstanbul Rasathanesinin kurucusu Takiyyuddin Rasid tarafından astronomi geleneğini zirveye ulaştırıldı (Fazlıoğlu, 2014, s. 195-196). Fazlıoğlu (2014) Takiyyuddin'in çalışmalarının Avrupa'daki çağdaşları, Copernicus ve Thyco Brahe'nin çalışmalarıyla kıyaslandığında, bazı aletler, hesapta dakiklik ve bazı yeni tespitlerde onlardan ileride olduğunun altını çizer.

19 Osmanlı düşüncesinde *toplum* kavramının yer edinmesi ve arayüzler konusunda bk. Aysoy (2013b). Yine Fazlıoğlu, Osmanlı bilim tarihini kuruluşundan 1702 tarihine kadar *klasik* ve sonrası olarak değerlendirmektedir. Bu tarih Münecimbaşı Ahmed Dede'nin ölüm tarihidir ve Münecimbaşı klasik dönemin son, arayış döneminin ilk ismidir (Fazlıoğlu, 2014, s. 182).

Osmanlı klasik astronomisini medreselerde temel ders kitabı olarak en çok kullanılan iki eser temsil etmektedir. Osmanlı-Semerkant-İran ilişkisinin 15. ve 16. yüzyılda gücünü gösteren bu eserlerin ilki Kadızade al-Rumî'nin 'Şarh al-Mulahhas fi'l-Haya'sidir. İkincisi Ali Kuşçu'nun 'Risale der ilm-i hey'et' adlı eseridir (İhsanoğlu, 1997, ön söz, s. CLV). Uygulama açısından Uluğ Bey'in 'Zic-i Hakani'si Osmanlı âlimlerinin takvim hazırlamada kullandıkları başlıca kaynak ve kılavuz olmuştur. 1800 yılına kadar 15-18. yüzyıllar arasında üç asırdan fazla bir zaman Osmanlıda resmen kullanılan bu zic çeşitli âlimler tarafından şerh, tashih, ıslah, teshil, ihtisar ve tercüme edilmiştir (İhsanoğlu, 1997, ön söz, s. CXV).

Modern astronomi 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı astronomi dünyasına girdi. Yeni astronomi bilgileri, Osmanlı zihniyetinde Batı Avrupa'da olduğu gibi bir çatışma yaratmadı, yeni bilgiler teknik birer ayrıntı gibi görüldü (Fazlıoğlu, 2014, s. 198).

"Osmanlıların modern astronomi konsept ve teorileri ile ilk temasları, 1660'lı yıllarda Fransız astronomu Durret'in zic'inin (astronomi cetveli) tercümesiyle olmuştur. Tezkireci Köse İbrahim Efendi'nin 'Secencil el-Eflak fi Gayet el-İdrak' isimli bu kitap, Osmanlı bilim literatüründe Kopernik sisteminden bahseden ilk eserdir ve bu sistemi tasvir eden ilk diyagramı kapsamaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda Batı coğrafya literatürünün Osmanlıya tercüme edilmesiyle devam eden bu temaslar, 18. yüzyılın ikinci yarısında yine Fransız ziclerinin tercümesiyle devam etmiştir. Kopernik'in getirdiği yeni astronomi anlayışının temel unsuru olan güneşin evrenin merkezi ve yerin hareket hâlinde olması Osmanlı astronomu tarafından tali bir teknik detay seviyesinde ele alınmıştır." (İhsanoğlu, 1992, s. 23).

Osmanlı astronomları Avrupalı pek çok astronomun ziclerini Türkçeye çevirmeye başladılar ve Osmanlı Devleti'nde takvimler artık bu yeni ziclere göre hazırlandı. Yeni astronominin Osmanlı dünyasında yaygın ölçüde kabul görmesi 18. yüzyılın ortalarında ve yeni astronomi teorisinin yerleşmesi 19. yüzyılın başlarına kadar uzanır.²⁰ "Başhoca İshak Efendi (ö.1834) 1815 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a başhoca olmuştur ve döneminin tüm sahalarındaki bilgileri içeren *Mecmu'a-i ulum-i riyaziyye* adlı eserinde resmî olarak kadim astronomi terk edilerek yeni astronomi benimsenmiştir." (Fazlıoğlu, 2014, s. 198).

Osmanlıda erken modernliğin dönemlendirilmesi ve Osmanlı bilim tarihi içinde arayüzün kavramlaştırılmasında Kâtip Çelebi tipolojiktir. Kâtip Çelebi (ö.1657) Osmanlı düşüncesinde geleneği sorgulayan ilk temsilcidir. *Cihannüma* adlı eserini ilk önce geleneksel referanslarla yazmaya başlamış fakat bir süre sonra bu çalışmayı yarıda bırakıp Batılı referanslarla yeni bir eser telif etmiştir. İslam coğrafya literatürünün son büyük yazarı olan Kâtip Çelebi, '*Cihannüma*' isimli eserinde, İslam ve Batı coğrafya geleneğini birleştirerek -zamanına göre- yeni bir çığır açmıştır. "*Müellif Cihannüma'yı yazmaya başlayıp (1648) bir bölümünü kaleme aldıktan sonra, Britanya Adalarıyla ilgili kısma geldiğinde, Avraham Ortolyos tarafından yazılmış Atlas Majeur'u* görür. Bunun üzerine daha önce Müslüman müelliflerin izinden *giderek dört unsur (anasır-ı erbaa) teorisine dayalı olarak yaptığı planın artık yeterli olmadığı kanısına varır ve Batı'da yapılan yeni coğrafya çalışmalarını bulup inceleyerek mukayeseli bir eser ortaya koymak ister.*" (Ak, 2004; Karlıca, 2009, s. 58).

20 Yeni astronomi verilerinin Kur'an ayetlerine tatbikinin mümkün olup olmadığı ile ilgili olarak kaleme alınan belki de ilk eser Hayati-zade Seyyid Şeref Halil (ö.1851)'in 'Afkar al-Cabarut'udur (İhsanoğlu, 1997, ön söz, s. CXXVI).

"Kâtip Çelebi'nin coğrafya ile ilgili bütün bilgileri derli toplu olarak aktarmak istediği anlaşılın ilk Cihannüma planında klasik dört unsur sıralamasını esas aldığı görülmektedir. Burada dört unsurdan sadece su ile ilgili olanları tam olarak yazabilmiş ve Orta Çağ coğrafyacıları tarafından da bilinmekte olan denizler, nehirler ve göller tanıtılmıştır. Karalar bölümünde ise ancak bir girişle dünyanın ölçümü ve Batlamyus'un ünlü yedi iklim sınıflaması yazılabilmektedir. Bu iklimler çerçevesinde de Endülüs, Fas ve Osmanlı ülkesi hakkında bilgiler vermiştir. Bu ilk telif Macaristan'daki Osmanlı topraklarıyla son bulmaktadır. Bu ilk telifin bazı nüshalarında G. Mercator'un (ö.1598) Atlas Mineur isimli projeksiyonunda yer alan bir dünya haritasının yanı sıra yüz civarında Müslüman ve on civarında Batı kaynağını kullandığı anlaşılmaktadır." (Karlığa, 2009, s. 59).

Cihannüma'nın ikinci telifi (1654) ilkinden esaslı şekilde ayrıdır. Coğrafi bilgiler birinci telifte olduğu gibi dört unsur teorisine göre değil Batı'daki yeni coğrafya kitaplarında olduğu gibi kıta tasnifine göre verilir.

"Bu kez eser, fiziki coğrafyaya ait oldukça ayrıntılı bir girişle başlamakta, Kristof Kolomb ve Macellan'ın ünlü keşif seyahatlerinin söz konusu edildiği genel bir bahisle devam etmektedir. Daha sonra Japonya ve Uzak Doğu'dan başlayarak Asya ülkelerinin tasviri coğrafyası anlatılmaktadır. En sonunda da Avrupa ve İslam dünyası hakkında bilgi verilmektedir. (-) Beş kıtaya (Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya), 'Macelleanika' isimli altıncı bir kıta daha eklemektedir." (Karlığa, 2009, s. 59).

Kâtip Çelebi, Cihannüma'da 'Mütekaddimün' diye tanıttığı antik dönemden İslam dünyasına aktarılan düşünürlerin geliştirdikleri bilgilerle 'Müteahhirün' dediği kendi zamanında yaşayan bilginlerin ortaya koydukları bilgileri uyumlu biçimde bir araya getirerek bir kozmoloji kurmaya çalışır.

İki Cihannüma'nın varlığı, geleneğin değişimi, yeniden üretimi olduğu kadar modernliğe eklenme, eklektik yapısını koruma bağlamında sorununu da göstermektedir. Gelenek bir süre içinde modernliğin ürünlerini kuşatamamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde iki ayrı cihannüma önemlidir. İkincisinin yapısı ise 'arayüz'ün karakteristiğini sunmaktadır. Gelenek modernliği yine kendi bağlamı üzerinden okumuştur. Kâtip Çelebi'nin bu anlayış çerçevesinde astrolojik fikirlerden uzak durmadığı ve madenler, bitkiler, hayvanlar ve unsurların özellikle de toprak küresinin yıldızlar ve feleklerle ilişkisi ve bağlılığı olduğunu iddia ettiği görülmektedir. Bu bağlılığın sonucu olarak burçlar öne çıkar. Kâtip Çelebi'nin doğa tasarımında tamamen Aristoteles'in fizik görüşlerine bağlı kaldığı ve özellikle Cihannüma'da konuyla ilgili olarak yaptığı tasvirlerde Aristoteles'in 'Semaiyyat' kitabından yararlandığını açıkça belirtmektedir (Yurtoğlu, 2009, s. 269). Kâtip Çelebi, eklektik bir biçimde yeniyi geleceğe eklemiştir.

Kâtip Çelebi eserinin giriş kısmında bu eseri neden kaleme aldığını belirtir. Dinî referanslarla başlayan bu bölüm; "Göklerin ve yerin yüceliğini düşünüp araştırmazlar mı?" ayet-i kerimesinden aldığı şevkle kâinatı incelemeye çalıştığını ve böylece astronomi ile ilgilendiğini belirterek son zamanlarda Hristiyan müelliflerin coğrafya alanında başarılı çalışmalar yaptıklarını, Müslümanların ise yetersiz kaldıklarını gördüğünü ve bundan çok üzüntü duyarak Cihannüma'yı yazmaya karar verdiğini bildirir." (Karlığa, 2009, s. 60). Bu yaklaşım geleceğe dair şüphenin gerekçesidir. Geleneksel Batlamyus teorisine göre Dünya'nın evrendeki yeri, konumu ve durumu ile ilgili bilgiler veren Kâtip Çelebi, öncelikle dünyanın düz olduğunu öne sürenlerin yanlışlıklarını, bu hususun tabiat bilimlerinde delilleriyle ispat edildiğini

bildirir. "Burada üzerinde dikkatle durulması gereken çok önemli bir husus, Kâtip Çelebi'nin "Siz dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz." hadisine vurgu yapması ve gerek Hz. Peygamber'in gerekse Ashab-ı Kiram'ın doğrudan dünya ile ilgili pratik ve teknik konulardaki ifadelerinin mutlak manada uyulması gereken emir anlamına gelmediğini açıkça ifade etmesidir. Burada açıkça sosyolojik anlamda bir meşrulaştırma söz konusudur. Öyle sanıyoruz ki İslam düşünce geleneğinde, bu hadisi seçerek gündeme taşıyan ve bu şekilde vurgu yapan ilk kişi Kâtip Çelebi'dir. Nitekim ondan sonra bu yaklaşım bir çok kişi tarafından tekrarlanacak, özellikle modernleşme döneminde önemli bir referans olarak kullanılacaktır." (Karlığa, 2009, s. 73). Modern kozmoloji açısından *Cihannüma* Müteferrika tarafından tashih edilmiştir. Osmanlı matbaasının kurucusu olan Müteferrika 1733 yılında *Cihannüma*'yı basmış ve bir girizgâh eklemiştir. Girizgâhta Müteferrika güneş merkezli evren hakkında Batı'da yer alan bilgileri sistematik bir şekilde aktarmıştır. Müteferrika'nın Osmanlı düşüncesinde '*nizam-ı cedid*' kavramını ilk kullanan kişi olması da dikkate alındığında matbaanın kurucusu olması kadar modernliğin tercümanı olma niteliği taşıdığı da anlaşılır (Aysoy, 1996).

Osmanlı tıp tarihi, modernliğin yayılması çerçevesinde önemli bir alandır. Osmanlı tıbbı klasik İslam tıbbının devamcisidir. Osmanlı'nın kuruluş döneminde Şam ve Kahire önemli tıp merkezleriydi ve o dönemde bu merkezlere Anadolu'dan tıp tahsili için talebeler gidiyordu.²¹ Osmanlı hekimleri 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İslam tıbbına bağlı kalmıştır. Osmanlı'nın tıbbın kaynağı ve tarihine dair bilgileri ile ilk İslam tabiplerinin bilgileri arasındaki benzerlik bunun en açık delilidir. Galenci tıbbın meşrulaştırılması Osmanlı âlimleri için de önemini korumuştur. 16. yüzyılın en önemli Osmanlı âlimlerinden olan Taşköprülüzade (ö.1565)'nin oğlu tarafından Türkçeye çevrilen eseri 'Mevzuat'ul-Ulum'da tıp tarihi 'Bokrat'la (Hipokrat) başlatılır ve Calinos'un (Galen) hayatı aktarılır. Burada bir pagan olan Galen din-dar bir Hristiyan'a dönüşmüştür.

"Aristo'dan sonra tabiat ilmini Bokrat ve Calinos'tan daha iyi bilen bir başka âlim bulunduğu bilinmiyor. Bazıları Calinos, İstanbul'un doğusu olan Elesyadan'dır dediler. Bizans imparatorlarından altıncısı olan Teyberin devletinde idi.(-) Calinos Hristiyan dininde idi. Zamanında Hristiyanlık dini çıkıp yayıldığından, kendisine 'Beytu'l-Mukaddes'te bir kimse var (Hz. İsa). Abraşları iyi ediyor. Bars hastalarını düzeltiyor, ölüleri diriltiyor dediler. Bunun üzerine Calinos Beytül-Mukaddes'e varıp onunla görüşmek, ona yetişmezse eshabına mulakı istedi. Allah'ın hikmeti, memleketinden ayrılıp giderken Sultanîye şehrinde vefat etti. Mezarı oradadır. Seksen sekiz yıl yaşadı. Bu zaman zarfında, her gün, hikmetten bir cüz, bir parça okumağı kendine vazife

21 İlk büyük Osmanlı tabibi Hacı Paşa (ö.1417) Mısır'da Kalavun Hastanesinde tıp tahsili yapmıştır. Bu dönem tabiplerinin eserleri genellikle Arapça tıp kitaplarının Türkçeye tercümeleleridir. Anadolu'da yazılan ilk Türkçe tıp kitabı Hekim Bekeket'in *Tuhfe-i Mübarizi* adlı eseridir. 14. asırda yazılan en önemli eserlerden biri Cemaladdin Aksarayi (ö.1387)'nin *Hall el-Mucez* adlı eseridir. İbn Nefis'in el-Mucez'inin muhtasar şerhi olan bu eser Osmanlılar devrinde çok kullanılan kitaplardandır. Yine 14. asırda İshak b. Murad (ö.1387 sonrası) İbn Cazla'nın *Takvim el-Abdan* eserini Türkçeye tercüme etmiş, İbn Sînâ'nın *el-Kanun*, Ebubekir el Razi'nin eserleri ve *Zahire-i Harezşahi*'den faydalanarak Umur Bey'e ithafen Türkçe *Edviye-i Müfred*e adlı eseri yazmıştır. 15. Asır Osmanlı tıbbının en önemli temsilcisi Hacı Paşa (ö.1417)'dir. Hacı Paşa'nın 15 tıp kitabı zamanımıza gelmiştir. Bunların arasında en önemlisi Şifa el-aşkâm ve Deva el-Alam, el-Talim fi'l-tıbb'tır. Bu dönemin diğer önemli tabipleri Mahmud el-Şirvanî (ö.1451 sonrası) ve Şerafeddin Sabuncuoğlu (ö.1468)'dur. Sabuncuoğlu, el-Zahravi (ö.1013)'nin *el-Teşrif liman Acaza an al-Talif* adlı eserinin cerrahiye ait son kısmını tercüme etmiştir. 16. asırda Ahi Çelebi (ö.1524) İbn Nefis'in el-Mucez'ini Türkçeye çevirmiştir. Bu dönemde yaşamış olan diğer bir tabip Davud el-Antakî (ö.1599)'nin *Tekiratü Uli'l-Albab* tıbbın bütün meselelerinden bahseder. 17. asrın en önemli Osmanlı tabibi Emir Çelebi (ö.1638)'dir. IV. Murad'ın hekimbaşısı olan Emir Çelebi 1624 yılında *Unmuzac al-Tıbb*'ı yazmıştır (İhsanoğlu & Şeşen, 2008, giriş, s. LXXXVIII).

bilmişti. Terk etmiş bulunsa nefesine kızardı. Hiçbir hükümdardan bir şey kabul etmiş değil, yemeklerini yemiş, meclislerinde, toplantılarında hiçbir zaman bulunmuş değildir. O olmasa idi, âlemde ilmin ismi, hocalık ve talebeliğin resmi kalmazdı. O gelip od ve macunu takdim, inceliklerini şerh ve talim eyledi. Zor yerlerini izah, müşküllerini vuzuha kavuşturdu.” (Taşkoprülüzade, 2011, s. 298).

17. yüzyılda Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınan ‘Keşfüz-Zünun’ da Huneyn’in metninin aynıyla karşılaştırırız;

“(Tıbbın ortaya çıkışı hakkında) İki görüş söz konusudur. Birincisi tıbbın insanla birlikte yaratıldığını kabul eder. Çoğunluk olan ikincisi ise onun ondan sonra ortaya çıkarılmış olduğunu kabul eder, bu ortaya çıkarma işi ya Allah’tan gelen bir ilham iledir, nitekim bu görüş Hipokrat’ın, Calinus’un bütün kıyasçıların ve Yunan şairlerinin ekolüdür, ya da insanlar tarafından yapılan bir deney iledir. Nitekim deneyciler, demagog Sasilus ve Feylen bu görüşü kabul etmiştir. Onlar onun ortaya çıkarıldığı yer konusunda görüş ayrılığı içindedirler. Bazı kimseler Mısırlıların ortaya çıkardığına inanırlar ve ‘rasin’ diye isimlendirilen ilaç sebebiyle bu görüşün doğru olduğunu ileri sürerler, bazı kimseler Hürmüs’ün diğer sanatlarla beraber onu ortaya çıkardığına inanırlar, bazı kimseler Fülüs halkı olduğuna inanır, Mursiya ve Afruciya halkı olduğu söylendi ki onlar aynı zamanda nefesli sazı ortaya çıkaran ilk kişilerdi, onlar nağmelerle ve ritimlerle ruhun bunalımlarını tedavi ediyorlardı. Kuvve halkı olduğu söylendi ki burası Hipokrat’ın ve atalarının bulunduğu yerdir. Önceki kişilerin bir çoğu bu ilmin üç adada ortaya çıktığını söyledi, bunların birisi Rodos’tur, ikincisi Findos, üçüncüsü de Kuvve diye isimlendirilir. Bu ilmi Keldanilerin ortaya çıkardığı söylendi, bunu Yemenli, Babilli ve Farisli sihirbazların ortaya çıkardığı söylendi. Bu ilmin Hintlilerin, Slavların, Girit halkının ve Sina Dağı halkının ortaya çıkardığı söylendi. İlhamla inananlara gelince, bunların bazısı onun rüyada ilham olduğunu söylerler ve bir grup insanın rüyada bir takım ilaçlar görmelerini, uyanırken bunları kullanmalarını, onların (zor) hastalıklarını tedavi etmesini ve bunları kullanan herkesi tedavi etmesini delil olarak gösterirler, bazı kimseler Allah’tan gelen bir ilhamla deneme sayesinde olduğuna inanırlar, söylendiğine göre tıbbı Allah yarattı çünkü herhangi bir insanın onu ortaya çıkarması mümkün değildir, bu Calinus’un görüşüdür, bu zat “Uyunü’l-Enba”nın yazarının ondan naklettiği gibi şöyle dedi; ‘Bize göre en doğru olan şöyle dememizdir, Allah tıp sanatını yarattı ve onu insanlara ilham etti, o aklın anlayabileceğinden daha Yücedir, çünkü biz Allah tarafından insanlara verdiği bir ilhamla ortaya çıkarıldığına inandıkları felsefeden tıbbın daha değersiz olduğunu zannetmiyoruz, bundan dolayı tıbbın varlığı Allah’tan gelen bir vahiy ve ilham sayesinde.” (Kâtip Çelebi, 2013, s. 873-874).

Osmanlı tıp eğitiminde İbn Sînâ kadar İbn Nefis önemli bir referanstır. İbn Nefis 13. asırda yaşamış ve Nureddin Zengî’nin Şam’da yaptırdığı Bimaristanü’n-Nurî’de tıp tahsil etmiştir. İbn Nefis tıp alanında Hipokrat’ın eserlerini Galen’e tercih etmiştir.

“Huneyn b. İshak’ın eserleri, İbni Sina’nın ‘el-Kanun’u, Zehravi’nin ‘Kitabü’t-Taşrif’i, Razi’nin “el-Havi fi’t-tıbb’ı, Cürcanî’nin ‘Zahire-i Harizmşahi’, İbnü’l-Baytar’ın ‘el-Cami’si, İbnü’n Nefis’in ‘el-Mucez’ gibi tıbbı dair temel eserler okutulmuştur. Ancak Osmanlı tıp eğitimi denilince akla gelen en önemli talimî kitaplar hiç şüphesiz İbn Sînâ ‘nın ‘el-Kanun fi et-Tıbb’ı ile onun muhtasarı olan İbn Nefis’in ‘Mucez el-Kânün fi et-Tıbb’ıdır. Nitekim, Taşkoprîzâde Ahmed b. Mustafa, ‘Miftah es-Saâde ve Misbâh es-Siyâde fi Mevdûât el-Ulûm’ adlı eserinde tıp ilminde muhtasar kitapların başında Mucez’i, mebsut kitaplar olarak da el-Aksarayî, es-Sedîdî ve en-Nefis’in Mucez şerhlerini vermekte; müelliften de İbn Sina’dan sonra İslam dünyasında yaşa-

miş en büyük tabip olarak bahsetmektedir. Taşköprizade'nin bu ifadeleri, Osmanlı âlimlerinin İbn Nefis'e ve eseri Mucez'e nasıl baktıklarını göstermesi açısından son derece mühimdir." (Fazlıoğlu, 2008, s. 13).

Burada altı çizilmesi gereken Osmanlı tıp eğitiminde İbn Nefis'in '*el-Mucez'i* kadar önemli olan diğer eseri; '*Şerh-i Teşrihi'l-Kanun*'dur. Bu eser İbn Sînâ'nın eseri '*el-Kanun*'un ilk üç bölümünü oluşturan anatomi kısmına yapılan şerhtir. İbn Nefis bu eserinde küçük kan dolaşımı keşfini belirtir. *El-Mucez* ise İbn Sînâ'nın '*el-Kanun*' adlı eserinin anatomi dışında kalan bölümlerinin özetidir.' (Turgut, 2014, s. 46).

Osmanlı tıp tarihinde Paracelsus ve Vesalius'un etkisi 17. yüzyılda kendini gösterir.

"17. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlılarda Batı'da gelişen anatomi çalışmalarının, Paracelsus'un ortaya koyduğu kimyevi tıbbın etkisi görülmeye başlar. Şirvanlı Şamsuddin al-İtaki '*Taşrih al-Abdan Tercüman-ı Kibale-i Feylesufiyan*' adlı eserinde Vesalius'un eserinden faydalanır. Eserlerinde Batı'da yazılan kitaplardan çok miktarda faydalanan ilk Osmanlı tabibi Salih b. Nasrullah b. Sallum'dur (ö.1669). Salih b. Nasrullah'tan sonra 18. asır boyunca Batı dillerinden mealen ve metne sadık epeyce tercüme yapılmasına rağmen Osmanlı tıbbi gene geleneksel İslam tıbbının devamı olmuştur." (İhsanoğlu & Şeşen, 2008, ön söz, s. IX).

Salih b. Nasrullah (et-Tıbbu'l-Cedid el-Kimya) ile başlayan Paracelsus'un yaklaşımı Osmanlıda '*Tıbb-ı Cedid*' olarak tanınmış ve Paracelsus'tan referansla bir dizi tıp kitabı kaleme alınmıştır. Bu yeni yaklaşıma Batı'da olduğu gibi yeni (cedit) ismi verilmiş olsa da yaklaşım geleneğin tanıdığı bir yaklaşımdır ve yeni bir tıp teorisini ifade etmediği için *arayüz* kavramı da kullanılamaz. Ömer Şifai, Ali Münşi gibi isimlerin çalışmalarından oluşan bu literatür geleneğin eklektik karakteristiğini temsil eden eserlerdir (Günergun & Etker, 2013). Bu konuda Ali Münşi'nin bir farmakoloji kitabı olan '*Bidaat el-Mübtedi*' eseri iyi bir örnektir.²² Paracelsus'un yeni olarak tanımlanması ancak geleneğin içinde entegre edilmesi anlamını, bu yaklaşımın İslam dünyasında bir karşılığının olmasından kaynaklanmaktadır. Cabir b. Hayyan (720-813) tarafından simya ilmi içinde geliştirilen '*civa-kükürt teorisi*' Osmanlı tabipleri tarafından bilinmektedir ve Paracelsus'un '*civa-kükürt-tuz teorisi*' eski teorisinin güncellenmiş hâlidir (A. Aydın, 2002). Hem Hayyan hem de Paracelsus Hermetik geleneğin temsilcisidir. Osmanlı simya ve kimya geleneği, İslam simya geleneğine dayanır.²³ Bu konuda Osmanlı coğrafyasında simyevi-kimyevi doğa felsefesinin en büyük temsilcisi, İznikli Fazıl Ali Bey (ö.1609)'dir. Ali Bey'in çalışmaları Paracelsus'un kimyevi tıbbının Osmanlı ülkesinde yer edinmesini sağlamıştır (Fazlıoğlu, 2014, s. 206).

Tıbb-ı Cedid ekolü içinde yer alan fakat geleneğin sonu anlamında bir arayüz olan Abbas Vesim Efendi (ö.1761-62)'dir. Abbas Vesim Süleymaniye Daru't-tıp'bında yetişmiştir.

22 '*Bidaat el-Mübtedi*'de bileşiklerin hangi hastalıklara iyi geldiği ve bileşiğin hazırlanma reçetelerinin verilmesinden önce bileşiğin hazırlanma yönteminin alındığı hekim ya da eczacının adı verilmektedir. Bu çerçevede metinde, Galenos, Zekeriya Razi, İbni Sînâ, Ömer Şifai, Sabuncuoğlu, Paracelsus, Korelyus, Minziht, Zehravi, Hacı Paşa sayılır. Eserde 1078 ilaç adı başlığı vardır. Bunlardan 178 başlık kimyasal maddeler kullanılarak adlandırılmıştır (İhsanoğlu & Şeşen, 2008, s. 470).

23 "Paracelsus'un başta Mısır olmak üzere Arap coğrafyası ile Kudüs'e gittiği ve İstanbul'u ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu seyahatlerden maksadı, etkili tıbbi ilaçları üretmesine imkân sağlayacak simya ilmini tecrübi olarak öğretecek insanları bulmaktır. Paracelsus'un kurduğu yeni tıbbı köken ortaklığı nedeniyle Osmanlı tabipleri yakın ilgi duymuşlardır." (Fazlıoğlu, 2014, s. 56).

Hocaları arasında Hayatizade Mehmed Efendi, Ali Münşi (ö.1734) ve Ömer Şifai (ö.1746) yer alır. En önemli eseri *Düstur'ul-Vesim*'dir.²⁴ "*Düsturu'l-Vesim fi Tibbi'l-Cedid ve'l-Kadim*" adlı eserinde Vesim Efendi, yeni ve eski tıbbi birleştirmeye ve geliştirmeye çalışmıştır. 1748 yılında kaleme alınan bu eser 18. yüzyıl Osmanlı tıbbının en önemli eserlerinden biridir (Akıncı, 1964). Abbas Vesim teori olarak İbn Sînâ tıbbına bağlıdır ve eseri hem form hem de içerik olarak bu tıp geleneğini temsil eder. Vesim Efendi eserini '*tıbb-ı atik ve tıbb-ı cedidden mürekkep*' (Abbas Vesim Efendi, 1821, v.2a-b) bir eser olarak tanımlar. Eser bir mukaddime, dört kitap ve bir hatimeden oluşmuştur. Eserin Mukaddimesi Müstakimzade Sa'deddin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Burada Vesim Efendi'nin eğitimiyle ilgili bilgiler verilir. Mekke, Medine ve Mısır'a seyahat etmiştir. Latince, Yunanca, Afrika dilleri ve İtalyanca öğrenmiştir. Aynı yerde Mevlana Kâtipzade Mehmed Refi Efendi'den tıp eğitimi aldığını belirtir. Yine Sultan III. Mustafa için yaptığı macunu anlatır (Tuğluk, 2007, s. 19). Eserin birinci bölümü hastalıklar, ikinci bölümü kadın ve çocuk hastalıkları, üçüncü bölümü tümörler ve ülserler, dördüncü bölümü ilaçlardan oluşmuştur. Hatime bölümünde hekimlere tavsiyeler yer alır.

"Eserini yazarken Boyle'un fikirlerinden faydalanmış ve birçok yeni hastalıktan söz etmiştir. Girişte, tıbbi iyi anlamak için fizik ve kimya bilmek gerektiğinden, tıpta bilineni gereken kanunlardan söz etmiştir. Vücudun küçük cisimlerden meydana geldiğini, insanın bir alet gibi olduğunu, ruh ve beden parçalanabileceğini, vücudun ve ruhun kandaki gıda ile yaşadığını söylemiştir ve bu açıdan yeni bir beden kavramını (mekanistik beden kavramı) kabul etmiştir. Bazı ilim adamları tarafından kitap, Türk tıp tarihinde yeni bir devrin başlangıcı olarak kabul edilmiştir." (İhsanoğlu & Şeşen, 2008, s. 394).

Fazlıoğlu; 'yeni'nin olduğu, fark edildiği yerde 'eski'nin bir geçmiş olarak idrak edilmesi başka ifadeyle paradigmatik anlamda kırılmayı tıp üzerinden işaretler; "İslam-Osmanlı medeniyetinde bilginlerin mensup oldukları ilmi paradigmayı -örnek olarak tıp alanında- eski (kadim) görüp yeni (cedid) fark etmelerinin, hem kendi kültürlerinde hem de gelen yeni bilgilerin kökenlerine ilişkin bir tarih bilinci oluşturduğundan söz edilebilir. *Abbas Vesim Efendi'nin "Düsturu'l-Vesim fi Tibbi'l-Cedid ve'l-Kadim" adlı eseri bu duruma iyi bir örnektir.*" (Fazlıoğlu, 2009, s. 10). Arayüz modernliğe geçişte bir basamak anlamını taşımaz, modernlik diğer bilgi alanlarında olduğu gibi bir kırılma ve kopma sonrasında yer edinir. Bu manada Osmanlı tıp tarihinde Şanizade Mehmet Ataullah Efendi (ö.1826) modern tıbbi temsil eder. Şanizade'nin eserleri bütünüyle Batı'dan aktarmadır.²⁵

24 "Tıp alanındaki eserleri arasında, Tıbb-ı Cedid-i Kimyevî adlı çalışması ile Macar Georgios'tan Vesiletü'l-metâlib fi ilmi't-terâkib adıyla tercüme ettiği bir farmakoloji kitabı da yer almaktadır. Abbas Vesim Efendi'nin verem hakkındaki görüşleri ve mikrobu tarifi, zamanına göre ileri bir seviye olarak kabul edilmektedir." (Baltacı, 1989, s. 30).

25 Şanizade hem geleneksel tıp medresesi hem de Halicioğlu Mühendishanesinde tahsil gördü (İhsanoğlu & Şeşen, 2008, s. 471). Medreseli bir âlim sıfatıyla kendisinden öncekiler gibi İslam ve Batı arasında uzlaştırıcı bir rol oynaması beklenirken Şanizade Batı bilimini, bu arada modern tıbbi doğrudan alan ve aktaran bir şahsiyet olmuştur. Onun dikkate değer bir yanı da eski tıp terimlerini yeniden değerlendirmesi, yeni tıbbi ait eksiklikler için yeni terimler türetmesidir (Lugat-ı Tibbiye). Tıp alanında yazdığı ve 'Hamse-i Şanizade' adını taşıyan eseri beş kitabı içerir, ilk üç kitap, 'Miratü'l-Ebdan fi Teşrih-i A'zâ'İl-İnsan', 'Usûlü't-Tabia' ve 'Miyarü'l-Etibba' Sultan II. Mahmut'un emriyle basılmıştır ve bu kitaplar Osmanlı Döneminde basılan ilk tıp eserleridir (Yılmaz, 2004). Doğrudan aktarma ve tercüme olan bu eserler geleneksel tıpta vazgeçilmesi anlamını taşımaktadır ki aynı dönemde modern tıp eğitimi veren kurumlar açılmıştır.

Sonuç Yerine

Bilim devrimi kavramı, modernliğin çözümlenmesinde önemli sorunları belirlemektedir. Özeld bilimi sadece Batı'ya özgü bir olgu olarak niteleyen yaklaşımların serimlenmesinde işlevsel olan bu kavramsallaştırma, modernliğin yayılması açısından oldukça sınırlayıcı ve indirgemecedir. Günümüz bilim tarihi çalışmaları her ne kadar pozitivist yaklaşımı dışlar görünse de modernliğin Batı'ya özgülüğünün inşasında benzer argümanlara sahiptir. Hâl böyle olunca Osmanlıya dair çalışmaların ve kendi modernlik serüvenimizin çözümlenmesinde daha sosyolojik ve bize dair kavramlara ihtiyaç bulunmaktadır. Erken modernlik kavramı, geleneği ve geleneğin değişiminin izlenebileceği, kırılma veya kopuşun değil de sürekliliğin merkeze alındığı bir bağlam sunmaktadır. Gelenek 'arayüz'ler aracılığıyla değişmekte ve arayüz geleneğin içinde yer almaktadır. Bu doğrultuda modernliğin Batı dışına yayılması ve etkileri, bir tür aktarmacılık açısından değil yeni bir teori inşasının izleri bağlamında problematikleştirilmektedir.

Bilim devrimi kavramı çerçevesinde Batı'da astronomide ortaya çıkan gelişmelerin başlangıcı kadar etkileri tartışılabilir bir niteliktedir. Rönesans Aristoteles'in otoritesine baş kaldırmışken yeni, hermetik gelenekle karşılaşmıştır. Bu bağlamda yeni bir kopuş değil geleneğin değişimi içinde yer alır ve Kopernik bir 'arayüz'ü temsil eder. Bilim tarihçileri açısından kozmolojiye dair değişimin başlangıcı olarak değerlendirilen devrimin, Weber'in 'dünyanın büyüünün bozulması' kavramıyla karşıladığı etkisi Osmanlıda benzer sonuçları doğurmamıştır. Aynı bağlamda tıbbıa dair alanda ortaya çıkan gelişmelerin etkisi daha açık çözümlene imkânı sunmaktadır. Yine bilim devriminin temsilcileri olarak sayılan Paracelsus ve Vesalius'un çalışmaları yeni bir teori anlamına gelmemektedir. Modern tıbbıa başlangıç Servetus'la başlamış ve yeni teorik inşa Harwey'le tamamlanmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan gelişmelerin Osmanlı dünyasına yansımaları, kendi koşulları içinde değerlendirilmesi ve modernlik bağlamında açıklanması önemli hâle gelmektedir. Osmanlı, ilk başta kendi geleneği içinde Batı tıbbında ortaya çıkan gelişmeleri yeni olarak değerlendirmesine karşın bu yeni eskiye eklenen bir yenidir. Eski teoriden farklılaşma ve arayüz ise Abbas Vesim Efendi ile temsil edilmiş süreç Şanizade ile sonlanmıştır.

Modernliği hem Batı'da hem de Batı-dışında arayüzler aracılığıyla çözümlenmek, farklılıklardan ziyade benzerlikleri açığa çıkarmaktadır. Özeld tıp alanında Paracelsus'un etkisi -modern tıbbıa katkısı olmasına karşın- olması gerekenin üstündedir. Bu durum Paracelsus'un referanslarında gizlidir ve hermetik yaklaşım hem Batı'da hem de Batı-dışında geleneğin önemli bir bileşenidir. Yeni bu bağlamda geleneğin içinde bir yenidir. Osmanlıda modern bilimi temsil eden Kepler'in gelenek tarafından fark edilememesi anlamlı iken İbn Nefis'i ve onun aracılığıyla küçük kan dolaşımını tanıyan Osmanlı tabiplerinin Servetus'a karşı kayıtsız kalması anlamını modernliğin karakteristiğinde bulur. Yeni bir teori geleneğin ontolojisinde karşılık bulmamaktadır.

Osmanlı modernliği Batı'da olduğu gibi astronomi üzerinden değil de tıp üzerinden değerlendirildiğinde Galenci tıbbın gelenek içindeki meşruiyetinin modernliğin meşrulaştırılmasında önemli bir araç olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Tıp modernlik serüvenimizin en önemli aracı/taşıyıcısı olmuş, Osmanlı'nın 19. yüzyıl modernleşme sürecinde tabipler çok önemli roller üstlenmiştir. Bu bağlamda tıp sadece bir alana dair bilgi olmakla kalmamış, dönemin aydınları toplumu "hasta" olarak nitelerken kendilerini de hekim olarak görmüşlerdir.

The Concept of Scientific Revolution and Ottoman Empire

Mehmet Aysoy*

In Western thought in the 19th century, was originally started in the history of science studies change direction with a positivist approach exhibited in this approach Koyré process and Kuhn's work. Today science is critical to the study of history is more sociological and person-to-text-context-based approach. Nevertheless, these approaches are in place to protect the uncertainty of the Islamic sciences. Will be based on scientific positivism sole business of the elements that contribute to modern science to determine the time-sequentially. In this context, the positivist science scholars interested in the history of their discipline and historians of science have just revealed the development of modern scientific concepts and methods. Koyré along with conceptual analysis method starts rather to stand on and the model of science. Koyré'y by the main philosophical ideas and opinions in a given period, it determines the scientific mindset of the era (Kabadayı, 2013, p. 8).

According to Kuhn, the second approach in determining who owns the history of science; scientific activity what scientific discovery / What logic of the invention has taken place due to a single universal methodology, in other words, the 'rule dependent' is not characterized as an independent profession, rather, scientific activity which varies from a certain time and community, individual decisions affect on them the pinpoint 'cognitive value' should be understood by looking. This is clearly a sociological context. In this way a series of studies in modernity "revolution" is a phenomenon that can be described in s. Basically a break with tradition, the conceptualisation in the historical process of the revolution corresponding to a breakage problems while building a variety of hosting (Fazlıoğlu, 2014, p. 68). The scope of the scientific revolution; which is the cornerstone of classical science of Aristotle, Ptolemy and Galen's authority is limited to the destruction of.

The common denominator is the second in the history of science work across the judge; Is a narrative of the Islamic sciences. "Classical narrative, short as it takes the initiative of the Islamic sciences with extensive translation triggered immediately enter into conflict with the traditional power known as a kind of stability in the Islamic faith community insisted that dream. This power of attacks against science, 11th and 12th century scholar underlined that peaked with Ghazzali. "(Saliba, 2012, p. 17). Accordingly has preferably Islamic science in the 12th century (Kuhn, 2007, p. 176). This Ottoman period in the history of judicial science 'gray' is defined as the area. Here, the main goal to be independent from external influences, the European Renaissance, ie the construction of Eurocentrism.

* PhD, Prime Ministry.
Address: 4. Etap 1. Kısım B4 Blok daire17, Başakşehir, İstanbul, Turkey.

This is the most problematic area of the narrative medicine. Islamic medicine is the main reference of the Middle Ages and Renaissance medicine. In this context, the Islamic world in the context of developments in the medical and scientific revolution both effects can be re-evaluated in the history of science and is an important context in terms of the sociology of modernity.

Scientific Revolution

First in the history of science studies 'scientific revolution' concept is an important problem in terms of the process. Characterized as a period of scientific revolution (1450-1700) process is as long as a revolution will not be eligible to qualify. "Revolution" Although the concept existed continuously since the 17th Century "Scientific Revolution" composition is relatively new. *"The first time was used by A. Koyré in the 1930s."* Koyré, focusing only on the theoretical aspects of science based on a comprehensive analysis made narrow definition. *Scientific revolution, mathematification of nature' victory and saw what he termed as the progression* (Conner, 2013, pp. 260-261).

In this sense, the 16th and 17th century scientific and philosophical ideas do not actually parse (Koyré, 1998, p. 6). *During this period, the Aristotelian ontology destroyed, but since the 17th century, prepared a new ontology yet been established, there is no benchmark against which to decide whether this or is true the testimony of the phenomenon* (Koyré, 2000, p. 45). Which marked the 18th Century 'is the mechanical world view'. Koyré 'Galilean identify structural patterns of old and new world view in Studies' and 17th centuries to try to identify the changes caused by the revolution. These 'destruction of the cosmos' and 'geometrized of outer space' can be reduced to two major and closely associated actions assumption that qualified (Koyré, 2000, p. 45).

Copernicus's work is different from the approach Kuhn, Koyré from almost any angle other than the thought of the world as close to the structure of motion Ancient and medieval astronomers and cosmologists appears (Koyré, 1998, p. 6). In short, Kuhn, experimental and mathematical traditions, from the 16th and 17th centuries, considered the birthplace of modern science suggests too that later fused. This fusion was achieved in the middle of the 19th century (Huff, 2010, p. 62). In this case, 'De Revolutionibus importance, so that he said, lies in the things that cause you to tell the others. This book has led to a revolution can not even bring wished precisely; much work to be a revolutionary structure, which is a text revolution (Kuhn, 2007, p. 28, 227).

On the basis of the Hippocrates and Galenic medicine are teachings of Sicilian School of Medicine founded by Pithagorasians belonging to famous philosopher Pithagoras' (BC. 570-494) school (Yakit, 2010).

Medicine within the concept of scientific revolution, Paracelsus (1493-1541) and Andreas Vesalius (1514-1564) represents. Paracelsus, who lived during the Reformation and 'Lutheran Medical science of' acceptable. In other words, common sense is strong between Paracelsus's ideas radical reform movement (Koyré, 2013. p. 50). One traditional medical authorities (Galen-Ibn Sina) refused and instead made use of mineral drug treatment drugs from plants. Paracelsus is one deeply influenced by materialistic naturalism and magic Renaissance (Koyré, 2013. p. 87).

Early Modernity and Interfaces

Science historically problematic nature of the concept of revolution in a broader context of 'modernity' history can be explained by the concept that can be referenced in a quality win and the 'early modern' is an important reference in this context. Modernity defined in its 'early modern', is functional in the analysis of modernity spread beyond the West. 'Early modern' concept of a new era in the 15th century and the world, from the previous one, so that it delivers a different period from the Middle Ages and the world begins. This is a sociological as well as the historical periodization. With the spread of early Renaissance conditional versus modernity while out west in early modern European history is the product return process. Early in the tradition of eclectic modern structure while preserving the traditions and the last representative of the former corresponding to the modern 'we encounter interface.

Similarly, the change in the tradition of sociology is analyzed from two different angles; "The observed changes in two general forms of tradition. The first incremental change; These changes occur as a result of social re not intended for production. The prototype for this is to change the language. The second change; so as to prevent the external factors become routine. Some effects that cause their traditional practices include the possibility of eroding or questioned accelerate their transformation." (Giddens, 2005).

The second type of change tradition, determines the emergence of different interpretations of established norms in this context 'interface is the context in which it takes place. In other words, the 'new' tradition articulated 'is new (Aysoy, 2008, p. 22). Which is an intermediate product of the interface located in the tradition, but tradition is a form of change. In the transition from tradition to modernity, despite the show of being -tradition-modern- representatives of the two cases, it is not a response to changes in the continuity of a fracture. Skin itself does not qualify as a tradition because there is no developer. The interface is not a new theory of science in historical context, but it is a structure that can be traced in the exchange of certain concepts that prepare the ground for a new theory. The concept of *Scientific revolution* is problematic with regards to identification of characteristics of modernity as much as it is problematic with regards to the change of tradition. "*Revolutionizing structure*" concept of Kuhn (1997), has this meaning "*Revolutionizing structure, is both the peak of old tradition and source of future tradition.*" Having a dual nature, of both being old and modern (Kuhn, 2007, pp. 227-228), it signifies a transition from an 'animistic' to a mechanistic approach of understanding the universe (Koyré, 2000, p. 48).

In this context, significant changes occurred in the concept of old and new and historical concept that the use Koselleck refers to the most important components appeared in the history of science. (Koselleck, 2009, p. 23).

The cosmological approach of Islamic thought was theoretically different from the Western thought (Kuhn, 2007, p. 375). The relationship between astronomy and cosmology in terms of the approach developed in fourteenth century scientific theology is of particular importance in Islamic thought (Huff, 2010, p. 244). This approach has been very influential in the Sunni world, and has become one of the main reference points in Islamic cosmology.

The interface of Paracelsus and the first representative of the modern scientific revolution in medicine while Vesalius is Servetus. Servetus 'Restatement of Christianity' (1553), the heart's blood in a part of his work and has put forward the theory about the small circulation of the lungs. This approach is completed by the start of the new theory against Harvey

Galenian medicine. Scientific revolution not mentioned in the context of Servetus (1511) put forward an alternative, and is also the first names. This opinion is Galenian changes in the liver of the body-centered concept of medicine. Servetus identified the emergence of a new approach on blood circulation and W. Harvey (1578-1657) with the new theory was fully established (Mason, 2001, p. 201). *Small blood circulation İbnü Nefis* (ö. 1288) 'in' *Commentary Teşrihi'l Law 'is located in the works. In this work, Avicenna İbnü-Nefis' has taken on the opinions and hands-law has developed. Work was translated into Latin in 1547 by Andreas Alpagus (Ağırakca, 2004, p. 263). And this is an important topic of discussion in the history of science (Westfall, 1997, p. 109).*

Islam and Science

Scientific revolution of the traditional conception of the construction of knowledge in a particular field of knowledge classification is an important reflection of the problematic nature of modern science and has spread beyond the West. *Islamic scientific tradition and change in this respect this tradition, modernity is based on handling difficult in terms of both conceptual temporal. In the sense that the subject of the history of science "Islamic Science, developed in the Islamic civilization, but in Arabic 'Ulum al-Islamiya' (Islamic Sciences) are science as being among so-called disciplines."* (Saliba, 2012, p. 12).

The main perspective in the classification of knowledge in Islamic history only theological and / or methodology is not. Separated from Greek astronomy in Islamic science and astrology, 'ilm al-hey'e is named.

"Greek tradition positions of the planets, the earth was studying to understand how changes affect; Islamic astronomy is only the special effects of the impact of human behavior on the earth the planet or the investigation was focused on the same description of the behavior of the planet. Here was born in this environment ilm al-hey'e." (Saliba, 2012, p. 177).

Al-Tusi, Qutb al-Din al-Shirazi, al-Maghribi, are names that represent the Maragha school, and while this school was forming the first non-Ptolemaic planetary models, in Damascus, Ibn al-Satir was able to produce models which are thought to be mathematically equal to those of Copernicus (Huff, 2010, p. 96).

The medicine in the Islamic sciences, the origin of the medieval Western medicine and the basic reference. Has been involved in Islamic medicine medieval European universities for a long time. Medicine in this context of emerging developments in Europe represents an important area to assess the effects of Western-out (Shefer –Mossensohn, 2014, p. 20).

Islamic medicine, with Hippocrates and Galen tradition of Greek medicine, Iranians and Indians have emerged as a result of the combination of theory and practice (Nasr, 2011, p. 187). Muslims are a large part of the Greek medicine, especially when they adopted the theory, but occur feature of this traditional medicine and had been able to adopt this only because of its compliance with the opinion of the universe. Located in harmony and balance with the idea of medicine Hippocrates and Galen close relations between the idea of harmony and balance in Islam as it was easier (Nasr, 1989, p. 159).

In the determination of the historical position of medicine in Islamic thought, the most direct reference points are the classifications of the sciences in Farabi, Ibn Sina, and Ibn Khaldun (Bakar, 2012a, 2012b).

Penned works on the history and resources of medicine in Islamic thought in this context also includes a justification.

"Hunayn and Nedim the most important common denominator in the text 'is Hermes. Hermes was the most important component of medical concepts in Islamic thought and philosophy as well as a representative of a hermes person. Especially after the Muslim conquest of Damascus and Egypt can say that they faced Hermetic philosophy. Hermes, the first teachers of science and philosophy accepted as dispassionately as they leave the Abrahamic traditions of the Muslim prophet through his Greek science and philosophy was possible for incorporation into their world views." (Kılıç, 2010).

During the translation movement that occurred between the eighth and tenth centuries, where the works of Greek science and philosophy were rendered into Arabic, this classification was transmitted to Arabic as a whole, and, depending on each scholar's background and direction of thought, formed a foundation in regards to the classification of Greek sciences and education in medieval Islamic civilization (Gutas, 2010, p. 230).

The subject of medicine is concerned with the anatomy of the human body and its health and disease (İbn Sînâ, 2009, pp. 6-7-8). In terms of this definition "as a medical phrase, 'cause' signifies a factor that forms a condition in the human body which comes before and gives rise or sustains one one that is currently existing." (İbn Sînâ, 2009, p. 127).

The authority of science in Islamic medicine Galen provision of İbn Sina. "The social and intellectual context discussed by Galen Medical determining the İbn Sina's approach is different social and intellectual context." (Gutas, 2010, p. 235).

Galen, the debate about the medicine's principle 'rational', 'method' and 'experimenter' where the medical school is a live opponent in each other and the school of their philosophical foundations of the Roman Empire's most influential philosophical movement in the early stages, namely 'skepticism', 'stoicism'" (Gutas, 2010, p. 233).

"This method designed by a scientist as İbn Hindu in the framework of this structural deficiency seperating medical theory and practice into two distinct fields that lack the reciprocal relation, had no other source than the wisdom descended from Galenic liquid pathology, and therefore necessarily lost the power of encouraging discovery (Gutas, 2010, p. 245).

Ottomans and the Scientific Revolution

Ottoman experience, it is also important that as having the sociological significance in terms of the conceptualization of modernity itself in the history of science in the context of the spread of modern science. Scientific revolution was most directly reflected in the field of Ottoman developments as described. History of Islamic science in the study of Ottoman is 'marked as gray' areas. After the date of termination of the classical Islamic science, it is not registered as a period of scientific and scholarly work. Whereas science has updated Ottoman classical tradition of the continuation of the Islamic scientific tradition. In the context related to modernity; Ottoman, arguments based on the one hand printing Enlightenment, on the other hand is evaluated in the presence of the judge was unable to follow the Western way of the Ottoman Empire.

The Ottoman Empire, in the context of early modernity and interface concept offers the important facilities. From this perspective covers the early 18th century in Ottoman history with modernity 17th science. Modernity's first contact with the Islamic world has been with Ottoman and modernity's spread in the context of 'early modern' is an important component of Ottoman history is actually housed in the early modern period is marked as the 'Lale Devri' classic reading of history. Is the period of the emergence of early modern Ottoman interface.

"17. occurring from the century with the internal developments and debates in the tradition they belong as a result of Western quantitative increase in accumulation from Europe so far the accumulation composed of made philosophical-scientific inquiry, and began to doubt the explanatory power of the method used; I doubt it, within the framework of a confidence crisis gave rise against common work. " (Fazlıoğlu, 2014, p. 256).

Early modern science in Ottoman history can be very different knowledge areas and issues encountered in the context of the interface in question. The scientific revolution of the concept within the framework of the Ottoman early modern astronomy and limited in the medical context, we can not encounter an interface within the framework of astronomy in the early modern period, this situation can not be explained an argument except that it falls even further with Western astronomy of the period of Ottoman astronomy. Indeed, has not set a specific change in the astronomical knowledge of tradition imported from the West. In this case, the conceptualization of modernity in the Ottoman Empire and requires different perspectives to explain both. Western modernity has been the main conditioners of the resulting changes in the history of astronomy and cosmology was reflected in the religious sphere through. The determinants of a similar change in the Ottoman medicine, physicians have been the main actors in the political and social change in the modern era.

The first representative of the early Ottoman modernity and the first interface on the whole; Kâtip Çelebi. When evaluated for medical Abbas Vesim Efendi inference to be an interface. In this context, the Ottoman modernity scientific revolution in medicine rather than a functional area when considered in the context of astronomy.

As basic textbooks used in the madrasas for classical Ottoman astronomy classes, two works represent the most widely used. The first of these works is of al-Rumi Kadizade, and the second is of Ali Kuşçu (Ihsanoglu, 1997, preface, pp. CLV- CXV).

"The foundational element of the new astronomical understanding brought by Copernicus, that is, the suns being the center of the universe and its position being in a state of movement, was addressed in Ottoman astronomy at the level of a secondary technical detail." (Ihsanoglu, 1992, p. 23)

Modern astronomy entered the second half of the 17th century, the Ottoman astronomical world. New astronomy information, did not create a conflict as the Ottoman mentality in Western Europe, was seen as a new information technology details (Fazlıoğlu, 2014, p. 198).

Ottoman astronomers started to translate a lot of European astoronmical tables and the Ottoman Empire began to prepare its calenders in accord with them. The widespread acceptance of the new astronomy in the Ottoman world ocured in the middle of the eighteenth century, and the establishment of the new astronomical theory streaches up until the early nineteenth century (Fazlıoğlu, 2014, p. 198).

The early modern Ottoman and Ottoman history of science in the conceptualization of the interface to Kâtip Çelebi typology. Kâtip Çelebi (d.1657) is the first representative of the Ottoman tradition of questioning thoughts. Started to write his work Cihannüma the first traditional reference work left in the half, but after a while it has a new copyright work with Western references. Kâtip Çelebi, the last great writer of Islamic literature, geography, 'the Cihannüma' is work, has opened a new era -according - field combining the traditions of Islam and the West region. "The author began writing Cihannüma (1648) penned after a section, when the throttle on the British Isles, written by Avraham Ortolyos Majeure Atlas sees. The footsteps of Muslim authors previously on four elements (anasır-ı erbaa) of his plans based on the theory now concluded that there is insufficient and that in the West want to reveal A comparative work by examining find new geography studies." (Ak, 2004; Karlığa 2009, p. 58).

Kâtip Çelebi, in his Cihannüma, tried to combine the knowledge produced by the philosophers of ancient times, in his words "Mütekaddimun", and transferred into the Islamic World and the knowledge produced by his contemporary philosophers, in his words "Müteahhirun" harmoniously and develop a cosmology (Karlığa, 2009, p. 59).

If Müteferrika's being the first one to use the concept of "*nizam-ı cedid*" (the new order) in the history of Ottoman, he is not only the one to found the publication house but also an interpreter of modernity (Aysoy, 1996).

Ottoman history of medicine is an important area in the context of the spread of modernity. Medicine has been continuing the Ottoman classical Islamic medicine.

Legitimation of the Galenic medicine has maintained its importance to the Ottoman scholars. In Taşköprülüzade's "Mevzuat'ul-Ulum, which is translated into Turkish by his son, the history of medicine starts with Bokrat (Hippocrates) ve Calinos's life is narrated after. Here, Galen who was actually a pagan, becomes a devout Christian (Taşköprülüzade, 2008, p. 298). 17th Century penned by the Kâtip Celebi 'Keşfüz-Zünun' we are faced with the kind of Hunayn the text (Kâtip Çelebi, 2013, pp. 873-874).

Damascus and Cairo were the foundation of the Ottoman period and that period was going to major medical centers are requested to collect medicine from Anatolia to the center. Until the first quarter of the 18th century Ottoman physicians adhere to Islamic medicine. İbn Sina, İbn al-Nefis as an important reference in the Ottoman medical education. (Fazlıoğlu, 2008, p. 13).

'Şerh-i Teşrihi'l-Kanun' which is as important as İbn Nefis' work '*el-Mucez*' in Ottoman education of medicine should be highlighted. This work is exegesis of İbn Sina's '*el-Kanun*'s first three chapters on anatomy. İbn Nefis specifies his discovery of microcirculation. El-Mucez is a summary of '*el-Kanun*'s other parts other than anatomy (Turgut, 2014, p. 46).

Paracelsus Medical, Vesailus in Ottoman history and the influence of the 17th century shows itself. During the 18th century, although after Nasrallah made quite faithful to the meaning and text translated from Western languages has been a continuation of the Ottoman Islamic medicine traditional medicine again "(İhsanoğlu & Şeşen, 2008, preface, p. IX). Salih b. Nasrallah (Tibbu'l-Cadid al-Chemistry) approach in the Ottoman Empire beginning with Paracelsus' medicine-i Cedit' known and has been written with reference to a number of medical books from Paracelsus (Günergun & Etker, 2013). "Mercury-sulphur theory" developed by Cabir b. Hayyan (720-813) within the science of alchemy is known by

Ottoman physicians and Paracelsus's "mercury-sulphur-salt theory" is the updated version of Cabir's theory (A. Aydın, 2002).

Ottoman tradition of alchemy and chemistry, alchemy is based on the Islamic tradition. Chemical nature of the greatest representatives of philosophy on this subject in the Ottoman geography, İznikli Fazil Ali Bey (ö.1609). Ali Bey's work has led to the acquisition of Paracelsus located in Ottoman chemical medicine (Fazlıoğlu, 2014, p. 206).

Medicine-Cedid, an interface is located within the meaning of tradition, but in the end of the school Abbas Vesim Efendi (d.1761-62). The most important work is *Düstur'ul-vesim* (Tuğluk, 2007, p. 19). "Tıbbi'l Düsturu'l-Ves-Jadid wa'l-Kadim" Vesim Efendi in his work (1821), he tried to join the new and the old medicine and development. This work, which was written in 1748 is one of the most important works of the 18th century Ottoman medicine (Akıncı, 1964).

Vesim Efendi, in *Düstur'ul-vesim* "has accepted the new concept of the body (the mechanistic concept). Some scholars view his work as the inception of a new era in the history of Turkish medicine." (Ihsanoglu & Şeşen, 2008, p. 394). "In Islam-Ottoman civilization, scientists have considered the paradigm they belonged to as old (kadim) and realized the new (cedid), and this created a consciousness of history both for their cultures and the roots of new science. His work (*Düstur'ul-vesim*) was a good example of this situation." (Fazlıoğlu, 2009, p. 10).

Conclusion

The concept of scientific revolution, which identify important issues in the analysis of modernity. Science in particular is functional only in the unfolding of this conceptualization approach qualifies as a phenomenon peculiar to the West, is quite restrictive and reductionist terms of the spread of modernity. Although current scientific study of the history of modernity, although it excludes the positivist approach has seen similar arguments in the construction of the West specificity. Still, as such, there is the study of the Ottoman Empire and the need for a more sociological concept and adventure on us to resolve our own modernity. Cconcept of early modernity, tradition and the tradition of change can be seen, not to break or rupture also offers a context is taken to the center of the continuum.

Kaynakça/References

- Abbas Vesim Efendi. (1821). *Min düsturu'l-vesim fi tıbbu'l-cedid ve'l-kadim*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, E.H.1820 (I. Cilt).
- Ağırakça, A. (2004). *İslam tıp tarihi, başlangıçtan VII/XIII. yüzyıla kadar*. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın.
- Ak, M. (2004). Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 61-77.
- Akıncı, S. (1964). Kitab-ı düstur-u Vesim fi't tıbbi'l-cedidi ve'l-kadim'in incelenmesinden ortaya çıkan sonuçlar. *Yeni Tıp Alemi Aylık Tıp Dergisi*, XIII, 32-39.
- Aydın, A. (2002). *XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki bilimsel faaliyetler ışığında kimya çalışmalarının değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, C. (2009). Türk bilim tarih yazımında zihniyet: 'Din' ve 'bilim' ilişkisi; Osmanlı örneği. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 100-110.
- Aysoy, M. (1996). *Batılı bilgi ve teknik transferi açısından Osmanlı modernleşmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aysoy, M. (2008). *Yapılaşma teorisinde gelenek fenomeni*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Aysoy, M. (2013a). *Şifa bu değil; modernliğin arayüzü alternatif tıp*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aysoy, M. (2013b). Sosyolojimizin ontolojisine dair. *TYB Akademi Dergisi*, 9, 21-28.

- Bakar, O. (2012a). *İslam bilim tarihi ve felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bakar, O. (2012b). *İslam düşüncesinde ilimlerin tasnifi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Baltacı, C. (1989). Abbas Vesim Efendi. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 1, s. 30). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Conner, C. D. (2013). *Halkın bilim tarihi*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Fazlıoğlu, İ. (2008). XVIII. yüzyıl Osmanlı düşüncesinde bunalım ve arayış-II. *Bilim Sanat Vakfı Bülteni*, V, 30-37.
- Fazlıoğlu, İ. (2009). Osmanlı hayatının genel hatları. *Bilim Sanat Vakfı Bülteni*, 71, 43-56.
- Fazlıoğlu, İ. (2014). *Kayıp halka: İslam-Türk felsefe-bilim tarihinin anlam küresi*. İstanbul: Papersense Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal teoride temel problemler* (Çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Günergun, F. & Etker, Ş. (2013). From quinaquina to quinine law: A literary history in the westernization of Turkish medicine. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV(2), 188-192.
- Gutas, D. (2010). *İbn Sînâ'nın mirası*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Huff, T. E. (2010). *Modern bilimin doğuşu ve yükselişi*. Ankara: Epos Yayınları.
- İbn Sînâ. (2009). *El-kanun fi't-tıbb* (1. kitap). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- İhsanoğlu, E. (1992). Bir inceleme örneği olarak modern astronominin Osmanlıya girişi (1660-1860). *Bellekten*, LVI, 331-340.
- İhsanoğlu, E. (Ed.). (1997). *Osmanlı astronomi literatürü tarihi* (C. I). İstanbul: IRCICA Yayınları.
- İhsanoğlu, E. & Şeşen, R. (2008). *Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi I-II-III-IV*. İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Kabadayı, T. (2013). *Koyrê'nin bilimsel düşünce tarihi üzerine denemeleri*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Karlığa, B. (2009). Cihana tutulan ayna ya da Kâtip Çelebi'nin kâinat tasarımı. B. Karlığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi* içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2013). *Keşfü'z-zünun (Kitapların ve ilimlerin isimlerinden şüphelerin giderilmesi)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kennedy, E. S., & Roberts, V. (1959). The planetary theory of Ibn al-Shatir. *Jstor*, 57, 78-90.
- Kılıç, M. E. (2010). *Hermetik felsefenin İslam düşünce tarihinden görünümü*. www.hermetics.org adresinden edinilmiştir.
- Koselleck, R. (2009). *Kavramlar tarihi, politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatigi üzerine araştırmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koyré, A. (1998). *Kapalı dünyadan sonsuz evrene*. İstanbul: İdea Yayınları.
- Koyré, A. (2000). *Yeni Çağ biliminin doğuşu; bilimsel düşüncenin tarihi üzerine incelemeler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Koyré, A. (2013). Paracelsus. T. Kabadayı (Der.), *Koyrê'nin bilimsel düşünce tarihi üzerine denemeleri* içinde (s. 33-43). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1997). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Kuhn, T. S. (2007). *Kopernik devrimi, Batı düşüncesinin gelişiminde gezegen astronomisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Mason, S. F. (2001). *Bilimler tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nasr, S. H. (1989). *İslam ve ilim, İslam medeniyetinde akli ilimlerin tarihi ve esasları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nasr, S. H. (2011). *İslam'da bilim ve medeniyet*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öztürk, L. (2013). *İslam tıp tarihi üzerine incelemeler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Saliba, G. (2012). *İslam bilimi ve Avrupa Rönesansı'nın oluşumu*. İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Schacht, J. (1957). Ibn Al-Nafis servetus and Colombo. *Al-Andalus*, 22(2).
- Shefer-Mossensohn, M. (2014). *Osmanlı tıbbi, tedavi ve tıbbi kurumlar 1500-1700*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Taşköprülüzade, A. (2011). *Mevzuat'ul ulum*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Temkin, O. (1940). Was servetus influenced by Ibn an-Nafis? *Bulleten of the Medicine*, VIII.
- Tuğluk, İ. H. (2007). *Abbas Vesim Efendi, hayatı, eserleri, edebî kişiliği, Divanı'nın tenkitli metni ve incelemesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turgut, A. K. (2014). *İbn Nefis'te insanın zihinsel tekâmülü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Westfall, R. S. (1997). *Modern bilimin oluşumu*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Yakit, İ. (2010). *Semantik analizler ışığında hikmet, hekimlik ve tababet kavramları*. VII. Türk Tıp Tarihi Kongresinde sunulan bildiri, İstanbul. www.ismailyakit.com adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, Z. (2004). Şânizâde Mehmet Atâullah Efendi. *TDV İslam ansiklopedisi* içinde (C. 38, s. 334-336). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Yurtoğlu, B. (2009). XVII. yüzyılda bir İsraki: Kâtip Çelebi'nin bilim anlayışı. B. Karlığa & M. Kaçar (Ed.), *Doğumunun 400. yıl dönümünde Kâtip Çelebi* içinde (s. 23-34). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bir Nahiv Eseriyle Kişilik İnşasının İmkânı: *el-'Avâmil* Örneği

Osman Yılmaz*

Öz: Bir gramer eserinde düşünce yapısını yansıtmaya bakımdan kurallar bütünü ele alınabileceği gibi ilgili kuralların örnekleri de hayata dair algıları yansıtabilir. Buradan hareketle, Arap dili gramerinin öğretilmesi için yazılan eserler bu açıdan incelenmek istenmiştir. Bunun için de el-Birgivi (v. 981/1573)'nin *el-'Avâmil* adlı eseri örneklem olarak seçilmiştir. Zira teliflerinin çoğunda, görülebildiği kadarıyla, ana gayesi bir mesaj ulaştırma ve bu mesaj Müslüman bir şahsiyet inşasıdır. İlgili özellik bahse konu eserin örneklerinde de görülmektedir. Bu çalışma; müellifin Arap dilini öğrenmeye çalışan kişilerde meydana getirmek istediği şahsiyet için kitabını belirli bir yapısal sisteme ve örneklendirmeye göre dizayn ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Örneklerin tamamının özellikle başlangıç seviyesindekiler olmak üzere Arapça öğrenenler için planlanmasının ortaya çıkarılmasına da ayrıca gayret edilmiştir. Tespit, tahlil ve mukayese esaslı bir çalışma yapılan bu makalede sonuç olarak yazarın eserini Müslüman muttaki bir alim şahsiyet inşa etmek için yazdığı ve bunun yeni eserlere örnek olabileceği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Birgivi, *el-'Avâmil*, Nahiv, Gramer, Kişilik İnşası, Eğitim.

Abstract: In a grammar book, there are rules reflecting structures of mental thought and also examples used for the explanation of the rules as well. It can be postulated that they show perceptions of life. Taking this as our point of departure, this article considers and researches books written to teach Arabic Grammar. For this reason, the book named *al-'Avâmil* of al-Birgivi (d. 981/1573) was taken as a sample for this research. The main purpose in many of his books is, as can be determined, to send a message to create Muslim character in its readers. This aim can be seen in his *al-'Avâmil* too. This article purposes to show that *al-'Avâmil* was designed in a structural system and exemplified in a way aiming to create Muslim character for learners of Arabic. It is shown that all of the examples were also made for this purpose, especially for beginners. As a conclusion, following analysis and comparison, this work shows that the author wrote his book to construct a religious scholarly Muslim character. And it can be said that this book can act as an example for new works in this context.

Keywords: al-Birgivi, *al-'Avâmil*, Nahiv, Grammar, Constructing Character, Education.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği Bölümü
İletişim: osmanyil82@gmail.com. Adres: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sefaköy, İstanbul.

Giriş

Ahlaki ve amelî değerlere sıkı bir şekilde bağlılığı ve bunların halka mal edilmesi gayreti ile bilinen (Aynî, 1993, s. 97; Bilmen, 1974, II, 650; Martı, 2008, s. 48), İslami ilimlerin farklı sahalarında telifte bulunan el-Birgivi (v. 981/1573) eserlerinde ortak bir mesaj vermeye çalışmıştır. Bu mesaj, başta yakın çevresinde gördüğü eksiklik, ihtiyaç veya hataları gidermek adına (Martı, 2008, s. 48) en genel manada bir Müslüman'ın itikadi ve amelî bakımlardan nasıl olması gerektiğinin işlenmesinden, bir diğer ifadeyle muhataba Müslüman bir şahsiyetin kazandırılmasından ibarettir. Müellifin bir şahsiyet inşa etmek için pek çok eser kaleme aldığı görülmektedir. Haddizatında yazdığı eserlerinin ortak gayesi şeklinde özetlenebilecek bu durum, aslında hemen hemen tüm eserlerinde kendisini göstermektedir. Bu makalede, ilgili gayesini bir gramer kitabında da gerçekleştirdiği örneklendirilmeye çalışılacaktır. Yapılacak bu incelemede, *el-'Avâmil*'de yer alan misaller örneklem olarak değerlendirilecektir. Zira, ilgili misallerin, şahsiyet/kişilik kazandırma noktasında taşıdığı mesajların, ilk başlıkta örneklendirildiği üzere, müellifin diğer eserleriyle olan ilişkisi tespit edilebilmektedir.

Bu bağlamda tespit edilebildiği kadarıyla modern çalışmalara konu edilmese de kimi şârihleri tarafından ilgili eser hakkında, özellikle bir şahsiyet kazandırma noktasında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin İzmîrî (2009, s. 416)'ye göre; müellif bu muhtasardaki üç babın her birinde talebelere nasihat olması için zahirinden kaideleri öğrenip ardından bunlarla amel etsinler diye latif bir şekilde örnekler vermiştir. *Muhtasaru Şerhi'l-'Avâmil* müellifine göre kaideleri izah etmek için kullanılan tüm örnekler, öğrencinin dünyası ve ahireti bakımından edebinde dikkat etmesi gereken nasihatlerden ibarettir (Kaşeli & Sırmabıyıkçoğlu, 2009, s. 62). Ayrıca İznîkîmî de musannifin, bu nasihatî mükellef bir kulun kendisiyle ilk etapta memur olduğu imanla başlayarak verdiğinin altını çizmiştir (2009, s. 82). Kuşadalî ise bu nasihatlerin Hanefî-Sünnî çerçevede amelî ve itikadi meseleler bağlamında gerçekleştiğine ve eserin lafız-mana itibarıyla ahengine dikkat çekmiştir. Ayrıca örneklerin okunmakla yetinilmeyip hayata tatbik edilmesini salık vermiştir (2009, s. 82).

Yapılan bu çalışma, ele alınan örneklemin müellifin telif ortaya koyma amacının bir ürünü olarak Arap dilini öğrenmeye çalışan kişilerde meydana getirmek istediği şahsiyet için belirli bir sisteme göre dizayn edildiğini göstermeyi; böylelikle bir nahiv eseriyle farklı konuların işlenebileceğini hatta bir şahsiyet inşasının imkânını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu sayede günümüzde de bu bağlamda çalışmalar yapılabileceğine klasikten bir örnek sunulmuş ve Türkiye akedemiyasında bu açıdan bir inceleme gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu minvalde aynı alanda aynı yahut farklı isimlerle kaleme alınmış eserlerdeki vaka ve tarihsel gelişime ek olarak nahiv eserlerinde bu hususların aranmasına ihtiyaç duyulmaması vakası konu dışında kalmaktadır. Bu nedenle bir nahiv eserinde farklı amaçların güdülmesinin zorunluluğu ima dahi edilmemektedir. İşlenmeye çalışılan mesele bir ahlakçının telifinde konuları verişi ve muhataba göre yazılacak eserlerde telif bakımından takip edilebilecek bir örnek sunulmasıdır.

Çalışmanın ana amacının yanında, kurulum itibarıyla tüm örneklerin kitabı okuyacak kitlenin algı düzeyinde tasarlanması, örnekler incelenirken ortaya çıkartılmak istenilen önemli bir özelliktir. Böylelikle eserin başlangıç seviyesindeki kişilere belirli bir zihin dünyası ve şahsiyet kazandırmaya çalıştığı gösterilmiş olacaktır. Ayrıca bu sayede öğrencinin verilerek istenen mesajla zorlanmadan muhatap olmasının sağlandığı da gösterilmiş olacaktır. Örneklerin kişilik inşası ile ilgili kısa bağlamsal bir yorumu da meselenin somutlaştırılmasını

sağlayacaktır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde mevcut makalede tespit, tahlil ve mukayese esaslı bir çalışma yapılmıştır.

Bu makale çerçevesinde; ilk etapta yazarın telifleri açısından amaçsal birlikteliğinin ve kaide-leri izah etmek için verdiği örneklerin bir bakıma diğer eserlerdeki konularla ilişkisi kurulması hedeflenmiştir. Bu nedenle ilk başlıkta incelenen kitabın müellifin diğer telifleriyle olan ilişkisi örneklendirilmiştir. İkinci başlıkta, *el-'Avâmil*'in örnekleri öğretim esaslı bir okumayla, kaynak ve kurulum kıstası belirlenerek keyfiyet bakımından ele alınmıştır. Son ana başlık altında; diğer eserlerle ilişkisi kurulan, gerek kelime gerekse cümle bazında yapıları ortaya konan örneklem kişilik inşası bağlamında incelenmiştir. Bu da iki şekilde gerçekleşmiştir. İlk etapta her bir örneğin kelimelerinin ayrıştırılarak elde edilen verilerin, bir şahsiyet inşasında ait olabilecekleri konular belirlenmiş ve tüm veriler, bunlar altında tasnif edilmiştir. Ardından da ilgili konular bağlamında örnekler bir bütün halinde incelenmiştir. *el-'Avâmil*'deki örnekler, son ana başlığın son alt başlığında, şahsiyet inşası için belirlenen konular bağlamında muhtevaya yönelik bir okumayla yorumlanarak makalenin amacı somutlaştırılıp pratiğe dökülmüştür. Yapılan bu son işlemden müellifin ilgili örnekleri sıralamasının da diğer eserleriyle ilişkisinde örneklendirildiği üzere, bilinçli olduğu öngörüsüyle hareket edilmiştir. Her ana başlık farklı bir yaklaşım sergilediğinden dolayı ilgili konuların nasıl ele alınacağı yerlerinde kısaca belirtilmiştir.

***el-'Avâmil*'in Örnekleri ile Müellifin Diğer Eserlerinin İlişkisi**

Yazarın okuyucusunda inşa etmek istediği kişilik aslında diğer tüm eserlerinde vermek istediği mesajların bir nevi özeti hüviyetindedir. Bu nedenle, ilgili gramer eserindeki örneklemin bilinçli bir seçkiden ibaret olduğunun, yazarın düşünce dünyasındaki tutarlılığının, eğitimciliğinin ve örneklerinin aslında diğer eserlerin muhtevalarıyla doğrudan bir ilişkiye sahip olduğunun kısmen de olsa gösterilebilmesi için *el-'Avâmil*'in, müellifin diğer eserleriyle olan ilişkisine kısaca değinilmelidir. Zira müellifin kimi örnekleri, Kuşadalı (2009, s. 200)'nin de bir örnekle değiştiği gibi diğer bazı eserlerinde ya bir konu yahut bir eserin yazılış gayesinin özettir.

İlgili örneklerin; bir bütün olarak el-Birgivi'nin özellikle ehl-i sünnet mezhebi dairesinde kaleme alınmış *Vasiyyetnâme* (Çelebi, 1972, c. 1, s. 850) ve bir nevi bunun genişletilmiş hâli gibi genel manada müdellel, izahlı ve örnekleri bol bir çalışması olan *Tarikat-ı Muhammediyye* (2004) adlı eserleriyle ilişkisinin altı çizilmelidir. Ana hatlarıyla ele alındığında ilk eser neredeyse birebir örtüşse de asıl itibarıyla ikinci eser örneklerin konu ve muhtevaları açısından *el-'Avâmil*'deki tüm meseleleri içermektedir.

Bu ikisi dışında *Kitâbü'l-İrşâd fi'l-'Akâid ve'l-'İbâdât* adlı eseri de genel manada örneklerin konu bakımından ana dağılımıyla örtüşmektedir. Ebû Hanîfe mezhebine göre irşat ve ikna için kaleme alınan bu eserde örneklerde yer almayan ana meseleler, hac ve kurbandır. İtikatla ilgili imanın altı şartını kısaca ele aldığı *Şerhu Âmentü* de bu bağlamda kendi konusu bakımından ilgili meselelerin *el-'Avâmil*'de görüldüğü bir eserdir. Bir arada değerlendirildiklerinde *Kitâbü'l-İman* ve *Kitâbü'l-İstihşâm* da *el-'Avâmil*'deki konuları tamamen muhtevi oldukları görülecektir (Arslan, 1992, s. 106-109).

Bu eserler, görülebildiği kadarıyla diğerlerine nazaran müellifin yapıtları arasında *el-'Avâmil*'in konularını kapsamı bakımından daha geneldir. Diğer bazı çalışmaların muh-

tevalarının da daha çok tikel örneklerle bir özet şeklinde ifade edildiğine işaret edilmmişti. Bu bağlamda özellikle iki konuda bazı örnekler verilmeye çalışılarak bu başlık kapatılacaktır.

“رُبَّ نَالٍ يَلْعُهُ الْفُرَّانُ” örneği ile ilgili müellifin farklı eserleri vardır. Tecvîd bakımından *ed-Dürru'l-Yetim* gibi eserleri yanında, para karşılığında *Kur'an-ı Kerim* okuma yahut okuduğunun sevabını parayı verene veya onun istediği kişilere bağışlama gibi çeşitli uygulamalara karşı kimi eserler telif etmiştir. *İnkâzü'l-Hâlikîn*, muhtasar bir şekilde *İnkâzü'l-Hâlikîn Tercümesi*, *Hâşiyetü İnkâzi'l-Hâlikîn İkâzu'n-Nâimîn ve İfhamü'l-Kâsırîn*, *Hâşiyetü 'alâ İkâzi'n-Nâimîn* bunlardandır (Arslan, 1992, s. 83, 98).

Konular ele alınırken bazı örneklerin, ehl-i sünnet dışındaki kimi itikadi meseleleri reddiye içeriğine sahip olduklarına değinilecektir. Bu bağlamda “مَا لِلَّهِ تَعَالَى مُتَمَكِّنًا بِمَكَانٍ”, “لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى جَسْمًا”, “لَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلَّهِ تَعَالَى”, “إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى غَالِمٌ كُلِّ شَيْءٍ”, “إِعْتَقَدْتُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ” ve “خَلَقَ اللَّهُ كُلَّ شَيْءٍ” örneklerine yer verildiği görülecektir. Böylesi durumları *Tuhfetü'l-Müsterşidîn fî Beyânî'l-Mezâhibi ve Fırakî'l-Müslimîn*'de (Arslan, 1992, s. 124) izah ettiği gibi, bu bağlamda bir diğer eseri de *Dâmiğatü'l-mübtedi'în ve kâşifetü butlâni'l-mülhidîn* (2004)'dir.

Bu başlık altında buraya kadar görüldüğü gibi kimi örnekler aslında direkt bazı eserlerin özeti şeklindedir. Gerek müellifin eserlerinin birbiriyle, gerekse *el-'Avâmil*'in örneklerinin özellikle *Vasiyyetnâme* ve *Tarîkat-ı Muhammediyye* ile olan ilişkisi çok farklı boyutlardan incelenebilecek bir özellikte olsa da makalenin boyutunu ve amacını aşmaması için örneklem çeşitlendirilmemiştir.

Örneklerin Kurulumları

Bu başlık altında örnekler, gerek terkîbleri gerekse kelimelerinin binâları ve sîğaları bakımından kurulumları bağlamında ele alınacaktır. Zira kişilik inşası için yazıldığı iddia edilen ilgili eserin başlangıç seviyesindekilere hitap ettiği gibi bahsedilen inşanın bu kişilerin zihinlerine göre dizayn edilmiş bir yapıda sunulması, kurulumların gösterilmesiyle ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu da başlangıç seviyesindeki kişiler için yazılan bir eserde muhataba yönelik bir çalışmanın nasıl yapıldığının somutlaştırılmasını sağlayacaktır. el-Birgivi, dolaylılar hariç tutulmak kaydıyla, eserindeki 141 örneğinin tamamını cümle şeklinde vermiştir. Çünkü ‘amel merkezli bir çalışma yapan müellif, *el-'Avâmil*'deki meselelerde dahi gerek ana tasnifte gerekse meselelerin sıralanmasında bir sistem takip etmiştir. Onun için aslı olan, kelimelerin terkîbteki konumudur (el-Birgivi, t.y.a, s. 36, 100). İstisna şeklinde düşünülmesi de eserde diğerlerinden bu bakımdan bir ayrıntıyla farklılaşan sadece bir yer vardır: «إِذْ نَدَخَلُ» “قَوْلُكَ» (el-Birgivi, 2010, s. 18).

Cümlelerin doğrudan 99'u fiil ve 14'ü isim cümlesidir. Bunlardan başka dört tane mana fiilden yararlanılarak kurulan cümle bulunduğu gibi 19 kez de aslı mübteda-haber olup başlarında yer alan çeşitli ‘âmillerle birlikte kurulan örnek cümlelere yer verilmiştir. Ayrıca iki soru ve üç yemin cümlesi bulunmaktadır. Fiil cümlelerinin 48'i mâzî, 36'sı muzâri', biri emr-i gâib, biri nehy-i hâzır olmak kaydıyla toplam 15'i emir fiille kurulmuştur. Ancak emr-i hâzır şeklinde ele alınanlardan bazılarının muzâri' olmaları da mümkündür.

Kurulan tüm cümlelerdeki sîğalar ve inşâlar da dikkat çekmektedir. Zira cümlelerin tamamında müennes 'âkil için hiçbir örnek bulunmamaktadır. Müennes sîğasıyla kurulan fiil

cümlelerinin ise tamamı muzâri' zamanlı ve müfred müennes ğâibedir. Bu da faille olan uyum dolayısıyladır. Bir başka açıdan ifade edilmesi gerekirse cümle kurulumlarının hiçbirinde hatta tüm örneklerdeki kelimelerde müennes bir mâzi fiilden kesinlikle yararlanılmamıştır. Haddi zatında muttarid mâzi fiiller müfred müzekker ğâib, nefis-i mütekellim vahdeh ve nefis-i mütekellim me'a'l-ğayr sığalarıyla kullanılmıştır.

Muzâri' fiillerde ise mâzide belirlenen sığalara ek olarak müfred müennes ğâibe ve müfred müzekker muhâtabtan yararlanılmıştır. Ayrıca ana fiil olmayıp herhangi bir örneğin içinde geçen bir muzâri' fiillerden birisi müfred müzekker muhâtabtır. Örnek cümlelerde emr-i ğâib, emr-i hâzır ve nehy-i hâzıra müfred müzekkerler şeklinde yer verilmiştir. Bu bağlamda tüm örnekler arasında farklı olan sadece *وَلَمْ يُعْرَضَا* "cümlesindeki tesniye müzekker muzâri' fiillerdir (el-Birgivi, 2010, s. 38).

Müellifin örnek kurumunda yararlandığı tüm kelimeler bir arada değerlendirildiğinde, yukarıdaki fiiller hariç konu itibarıyla işleme gereken "كَلَامًا" ve "الْإِثْنَانِ" dışında hiç bir tesniye kelime kullanılmamıştır. Ayrıca "الْعَالَمُونَ، الْعَالَمَاءُ، النَّاسُ، الْفَرَانِضُ، الْعَالَمُونَ، الْكَافِرِينَ، الْأَنْبِيَاءُ، ذُنُوبٌ، كُتُبٌ، الْعَالَمُونَ، الْمَلَايِكَةُ، الْمُسَلَّمُونَ، الْأَوْلِيَاءُ" gibi basit ve bilinmesi beklenebilecek cemi ve benzeri kelimelere yer verilmiştir. Verilen çoğulların ilk yedisi, bir başka örnekte müfredi bulunan kelimelerdir. Ayrıca görüldüğü gibi, cemilerin beş tanesi müzekker sâlim, birisi cemiye benzer ve diğerleri de mükesserdir. Bu bağlamda işaret edilerek geçilecek son husus, "الْعَالَمُونَ وَالْعَالَمَاءُ يَشْفَعَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَتَرْجُو أَنْ يَشْفَعَا لَنَا وَلَمْ يُعْرَضَا عَنَّا" cümlesindeki çoğulların müfred hükümünde değerlendirilerek kullanılmasıdır (el-Birgivi, 2010, s. 38).

Örneklerdeki fiillerin binâlarında sülâsi mücerredler ile mezîdlerden; if'âl, tef'il, ifti'âl ve tefe'ul bâblarından yararlanıldığı görülmektedir. Şayet örneklerdeki tüm kelimeler ele alınırsa bu takdirde "مُسَابِيهَا" kelimesinin varlığından hareketle müfâ'ale bâbından bir kelimenin de bulunduğu görülecektir. Sülâsi mücerredlerden ilk beş bâbtan fiiller bulunsa da tüm örnekler bir arada tüm kelimeleriyle incelendiğinde dahi, altıncı bâbtan bir kelimeye rastlanmamaktadır. Ayrıca aksâm-ı seb'adan leff dışındakilere yer verilmiştir.

İlgili örnek fiil cümlelerinin ma'lûm-mechûllüğüne göre bir değerlendirme yapıldığında, her ne kadar ilkinde ihtilaf varsa da sadece "كُنْفُتُ عَنْ الْحَرَامِ"، "تَقْبُلُ التَّوْبَةَ مَاذَامَ الرُّوحُ دَاخِلًا فِي الْبَدَنِ" ve "كُنْفُتُ عَنْ الْحَرَامِ" cümleleri mechûl yapıdadır (el-Birgivi, 2010, s. 12, 22, 26). "كُنْفُتُ عَنْ الْحَرَامِ" hakkında örneğin Kuşadalı (2009, s. 91) ve *Muhtasarı Şerhi'l-'Avâmil* müellifi (2009, s. 91) ma'lûm binâlı olduğunu söylemiştir. Bunlar dışında tüm örneklerde yer alan bütün kelimeler bir arada değerlendirildiğinde tamamı muzâri' mechûl çatılı toplam sekiz fiil vardır.

Düz, emir, nehy, soru ve yemin şekillerinde kurulan cümleler ya olumlu yahut olumsuzdur. 102 örnek cümle olumlu, kalan 39 tanesi de olumsuzdur. Olumsuzlar kendi içinde ya bir 'âmil dolayısıyla kurulum bakımından yahut taşıdığı anlam itibarıyla olumsuz manadakilere şeklinde iki kısımda incelenebilecek durumdadır. İkincilerde, olumsuzluklarını gerektiren bir 'âmil barındırması şartı gözetilmeden sadece anlamlarına odaklanılmıştır. Ancak bu yapılırken mâzide bir olumsuzluğun varlığı anlaşılıp bundan dönüldüğünü gösteren mefhumlular, olumlular içinde değerlendirilmiştir. Örneğin "تَبَيَّنْتُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى" ve "تَبَيَّنْتُ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ" (el-Birgivi, 2010, s. 12) cümleleri her ne kadar kısmen bir olumsuzluk içerseler de bu, vazgeçilip sonuçta pozitif bir durumda bulunulmasından dolayı olumlu addedilmiştir.

Bu kistasla ayrıştırıldığında "لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ تَعَالَى لِكَاْفِرِينَ"، "لَاَعْمَلٌ مُرَاءٍ مُقْبُولٌ" ve "مَا فِي الدُّنْيَا رَاحَةٌ" cüm-

lelerinde görüldüğü gibi (el-Birgivi, 2010, s. 18, 24, 26) bir 'amil nedeniyle olumsuz bir yapısı bulunanlar 21 cümledir. Ancak böylesi örneklerin anlam bakımından da olumsuzluğu iddia edilmemiştir. Zira "لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى جِسْمًا" ve "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ", "مَا مِنْ رَجُلٍ أَحْسَنَ فِيهِ الْجَلْمُ مِنْهُ فِي الْعَالَمِ" örneklerindeki gibi yapısal bakımdan olumsuzlukları görülse de muhataba kazandırılmak istenilen nihai mefhum açısından olumlu olabilir (el-Birgivi, 2010, s. 12, 22). İkinci kısımda yani mana itibarıyla olumsuz olanlarda da buna benzer bir durum söz konusudur. Zira bazıları "لَيْتَ الْعِلْمُ مَرْزُوقٌ لِكُلِّ أَحَدٍ" ve "هَلَكَ النَّاسُ حَاشَا الْعَالَمِ" tamamen olumsuzken bazıları da "لَيْتَ الْعَالِمُ يَتَكَبَّرُ بِيَغْضَاهُ اللَّهُ تَعَالَى" ve "مَنْ تَحْسُدُ تَهْلِكُ" kısımdır (el-Birgivi, 2010, s. 14, 16). Kimisi "تَرَاكَ ذَنْبًا" ve "كَيْفَهُ عَصِيْبٌ" (el-Birgivi, 2010, s. 14, 24) gibi bir negatifiğin varlığına işaret etmektedir. Sınırları geniş tutulup mana bakımındakilerin de ele alınmasına rağmen olumsuzlar, neredeyse olumluların yarısı kadardır.

Makale örneklerle sınırlandırıldığı için bu bağlamda bir değerlendirme yapılmıştır. Ancak tüm esere bakıldığında da aynı durum görülmektedir. Örnekler hakkında gerek sığa ve inşa da gerekse mefhumda vurgulanan bulgu ve düşüncelerin tüm eser için de geçerliliği tespit edilmiştir. Genel manada müfred, müzekker, ma'lûm kelimeler tercih edilmiştir. Kullanılan bâblar arasında tüm eser bağlamında bir ek olarak sadece infi'âl bâbi yer almaktadır. O da munsarif ve ğayr-i munsarifi ifade etmek için kullanılan isimlendirmede görülmektedir. Çok az yerde ki bunlar da konu gereğince kullanılması icap ettiği için tesniyeye yer verilmiştir. Müennes 'âkil hiçbir kelime sunulmamıştır. Ayrıca müfred müzekker sığalı olmak kaydıyla, ism-i mevsûl ve ism-i işârete de çok nadir rastlanmaktadır. Tüm eser bağlamında değinilmesi gereken son husus sayılarla ilgilidir. Zira 20'ye kadar sıra sayıları yazımlarıyla verilmiştir. Müellif sayı verirken de hiçbir yerde, sayı merkezli düşünülmediğinde, müennes sığa kullanmamıştır.

Görüldüğü gibi yararlanılan sığalar, kelimeler ve yapılar başlangıç seviyesindeki bir öğrenicinin konuları anlamasında kelime, sığa ve yapılara takılmadan doğrudan kazandırılmak istenilen bilginin edinimini gerçekleştirmesine yardımcı olacak kadar basittir.

Örneklerin Kaynakları ve Konuları

Bu ana başlık altında örneklerin nereden mülhem olduğu ve konu dağılımları detaylandırılarak ele alınacaktır. Ayrıca konuların ele alınışları ve somut örneklem yorumu da alt başlıklarda incelenecektir. Müellifin verdiği örnekler kategorize edildiğinde, ilgili örnek cümlelerin nereden alındığı hakkında bazı bulgulara ulaşılmaktadır. Farklılıklar aşağıdaki paragrafta ele alınmak üzere, genel manada bir örneğin ya bir ayetten yahut bir hadisten elde edildiği belirtilebilir. Kimi şârihlerin bu hususa dikkat çekerek misallerin asıllarını sorgulamaları ve tahrirlerde bulunmaları da bundan dolayıdır. Bu meyanda iki biçim ortaya çıkmaktadır. Bunlar da doğrudan metinden yahut mefhumdan hareketle örneklendirmelerdir.

Ayetlerde çoğunlukla, "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" (eş-Şûrâ, 42/11), "لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ" (el-İhlâs, 112/3) ve "لَيَعْمَلَنَّ عَمَلًا صَالِحًا" (el-Kehf, 18/110) örneklerindeki gibi (el-Birgivi, 2010, s. 12, 18) doğrudan metin yahut "لَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلَّهِ تَعَالَى" ve "كَأَنَّ الْخَرَامَ نَارٌ", "لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ تَعَالَى لِلْكَافِرِينَ" (el-Birgivi, 2010, s. 16, 18) mefhum biçimlerinin ikisi de görülmektedir. Hadislerde ise "هَلَكَ" (İznikmidî, 2009, s. 121), "إِن تَثَبَّ يَغْفِرُ ذُنُوبَكَ" (Gelibolî, 2009, s. 191), "إِذَا مَا" (İznikmidî, 2009, s. 121), "أَلْعَالِمُونَ خَلَا الْعَالَمِ بِعَلْمِهِ"

“تَقْبَلُ التَّوْبَةَ مَا دَامَ الرُّوحُ دَاخِلًا فِي الْبَدَنِ” (Kuşadalı, 2009, s. 207), “تَعْمَلُ بِعَلْمِكَ تَكُنْ خَيْرَ النَّاسِ” (Kuşadalı, 2009, s. 226) ve “كُلُّ حُسُودٍ مُحْرَقٌ حَسَدُهُ عَمَلُهُ” (İznikmîdî, 2009, s. 232; Kaşeli & Sirmabiyıkoğlu, 2009, s. 232; Kuşadalı, 2009, s. 232) gibi misallerde gözlemlendiği şekliyle sadece mefhumdan yola çıkılarak örneklendirmeler bulunmaktadır.

Kaynak bakımından örnek cümlelerin her birisi, bir ayet yahut hadisle ilişkilendirilebilecek durumdadır. Bu ayırım, özellikle şârihlerin dile getirdiği kaynaklardan ve metin merkezli bir okumadan yola çıkılarak ulaşılan neticeye dayanmaktadır. Öte yandan “أَيُّ عَالِمٍ يَنْكَبُ يُبْعِضُهُ اللَّهُ تَعَالَى” (İznikmîdî, 2009, s. 203; Kaşeli & Sirmabiyıkoğlu, 2009, s. 203; Kuşadalı, 2009, s. 203), “مَا الْغَيْبَةُ حَلَالًا” ve “لَا التَّمِيمَةُ جَائِزَةٌ” (Kaşeli & Sirmabiyıkoğlu, 2009, s. 319; Kuşadalı, 2009, s. 319) gibi kimi cümlelerde kaynak olarak ayet ve hadisin bir arada verildiği de belirtilmelidir. Ayrıca, mefhum biçiminde görülen örneklendirmenin bir diğer boyutu, kalan tüm misalleri içerecek tarzda, mana itibarıyla İslam kültürünü yansıtacak cümlelerin seçilmesidir. Bu durum örneklerdeki konular şeklinde özetlenebilir.

Örneklerde yer alan konular iki şekilde tasnif edilerek incelenmiştir. Öncelikle misal getirilen cümleler bir bütün şeklinde ele alınmıştır. Ardından her bir örnek içinde yer alan tüm kelimeler ayrıştırılarak cümlelerden elde edilen tasnif başlıkları altında tekrar gruplandırılmıştır. Haddizatında ikinci gruplandırma da konu bakımından ilkinden farklılık arz etmediği için ayrı başlıklar açılmadan bir arada ifade edilmesi benimsenmiştir. Yapılan bu işlemin neticesinde gerek örnek cümlelerin ve gerekse bu cümlelerdeki kelimelerin ya itikadi ya ameli veyahut ahlaki bir manaya sahip olduğu görülmektedir.

İman ve tasdik bağlamında ele alınan itikadi nitelikteki malzeme, kendi içinde değerlendirildiğinde iki şekilde ele alınabilir. İki, başta imanın şartları olmak üzere çeşitli meseleleri içermesidir. İkincisi ise özellikle aşağıda görüleceği üzere bazı şârihlerce kimi düşünce akımlarına karşı bir ön savununun gerçekleşmesidir. Eserdeki kelimelerin bireye bu bağlamda kazandırdığı/kazandıracağı düşünülen hususlar özetle şöyle ifade edilebilir:

Allah (c.c.) hakkında, doğrudan bir iman vurgusu yanında Allah'ın aslı ve neslinin olmaması, ilmi, yaratıcılığı, kudreti, azameti, bağışlayıcılığı, işitmesi, hikmetli oluşu, ilahlığı ve buğzu hakkında çeşitli sıfatlarına da yer verilmiştir. Ayrıca, mekândan, benzerlikten ve cisimden tenzih edilmesi ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır (el-Birgivi, 2010, s. 12, 16, 18, 20, 30). Özellikle tenzih ile ilgili hususlara ve birtakım sıfatlara dair bazı şerhlerde, kitabın muhataplarında oluşturmak istediği kimi hasletlere yer verilmiştir.

“مَا اللَّهُ تَعَالَى مُتَمَكِّنًا” (2009, s. 164)'ye göre örneğin “تَمَكَّنَا” cümlesi, Müşebbihe ve Kerrâmîye gibi Allah'a (c.c.) mekân isnat edenlere bir reddiyedir. Yine İznikmîdî ve *Muhtasaru Şerhi'l-Avâmil* müellifi (2009, s. 227) “لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى جِسْمًا” örneğini Allah'a (c.c.) tecezzîsi mümkün bir cisim isnat eden Mücessime'ye bir reddiye şeklinde yorumlamaktadırlar. Ancak *Muhtasaru Şerhi'l-Avâmil*'de Yahudilere de reddiye olduğuna dair bir kayıt yer almaktadır (2009, s. 227). “لَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلَّهِ تَعَالَى” cümlesi ise mutlak bir tenzih içermektedir (Gelibolî, 2009, s. 165; İznikmîdî, 2009, s. 165; Kaşeli & Sirmabiyıkoğlu, 2009, s. 165; Kuşadalı, 2009, s. 165).

“إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَالِمٌ كُلِّ شَيْءٍ” cümlesi *Muhtasaru Şerhi'l-Avâmil* ve *Câmi'u'l-Kifâye*'de Allah'ın (c.c.) cüziyyâtı bilmediğini iddia eden felâsifeye ve zatını bilmediğini iddia eden dehiyyeye karşı bir reddiye şeklinde anlaşılmıştır (2009, s. 139). “إِغْتَدَّتْ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ” cümlesi yine

aynı müelliflerce bir yandan Allah'ın (c.c.) birden daha fazlasına gücünün yetmeyeceğini (Tek'ten çoğun/mürekkebin sudur etmeyeceğini) düşünen felâsifeye bir diğer yandan da cehalet ve kabîh olanın yaratılmasına muktedir olmadığını ileri süren en-Nazzâm'a reddiye sadedinde anlaşılmıştır (İzmîrî, 2009, s. 142; Kaşeli & Sirmabıyıkçoğlu, 2009, s. 142). İlgili müellifler “خَلَقَ اللهُ كُلَّ شَيْءٍ” cümlesinin kulların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu düşünen Mutezile'ye bir reddiye olduğunu ileri sürmektedir. Kuşadalî da aynı cümle hakkında ehl-i sünnetin düşüncesi şeklindeki kayıtlı bir nevi aynı bağlamda değerlendirmede bulunmuş-tur (İzmîrî, 2009, s. 216; Kaşeli & Sirmabıyıkçoğlu, 2009, s. 216; Kuşadalî, 2009, s. 216).

Melekler ile ilgili sadece “melâike” kelimesi yer almaktadır (el-Birgivî, 2010, s. 28). Genel manada peygamberler hakkında da sadece mürselûn ve enbiya ibareleri kullanılmıştır (el-Birgivî, 2010, s. 30, 36). Özel anlamda Efendimiz Hz. Muhammed (sav) ile ilgili olarak ise hem isimleri hem künyesi hem de bazı vasıflarıyla eserde “Ahmed, Muhammed, Ebû'l-Kâsım, Rasûlullâh, Rasûl, Nebî ve Hâtemü'l-enbiyâ” gibi atıflar görülebilmektedir (el-Birgivî, 2010, s. 24-36). Ayrıca Kuşadalî'ya ait bir yoruma göre “يَا رَحْمَةَ اللهِ” ibaresi de Hz. Peygamber (sav)'i kastetmektedir (2009, s. 125). Efendimizle ilgili son husus örnekliliği hakkındadır: “يُنْبِغِي” “لِلْعَالَمِ أَنْ يَكُونَ مُحَمَّدًا خَلْفَهُ” (el-Birgivî, 2010, s. 24). Bir diğer itikadi husus olan kitaplara ilişkin sadece *Kur'an-ı Kerim*'i kastederek “el-Kitâb” ve “*Kur'ân*” ibarelerine yer verilmiştir (el-Birgivî, 2010, s. 14, 20, 36). “تَوَكَّلْنَا عَلَى مَنْ لَا يَأْتِي الْخَيْرَ إِلَّا مِنْ جِهَتِهِ” cümlesi ile de hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine iman ilkesi işlenmiştir (el-Birgivî, 2010, s. 38).

Bunlar dışında el-Birgivî, eserinde itikadi meseleler çerçevesinde değerlendirilebilecek pek çok bilgilendirici örnek ve kelime sunmuştur. Bunlar; ömür, mucize, tevekkül, lanet, helak, rızık, hayır, şer, günah, sevap, seyyie, isyan itaat, kâfir, fâ'iz-nâcin, buğz, amellerin kaydedilmesi, azap, ruh, beden, kulluk-kul, bağıslama, havf-reca, (kalp karalığı), Allah'a ve Resulüne itaat, velilik ile; ölüm, sual, kıyamet, ba's, şefaet, cennet ve cehennem şeklinde sıralanabilir (el-Birgivî, 2010, s. 12-38).

En genel manasıyla salih amelle sınırları çizilebilecek amelî-ahlaki boyutta, örnekler ve kelimeler içinde fikhî meselelere taalluk edenler ayrı bir yer tutmaktadır. Amelî kendisi hakkında teşvik ve tasvirlerin gerçekleştiği, ilimden sonra ikinci sırada yer alan bir husustur. Öncelikle Kitâb ve Sünnet amel edilmesi gereken hususlar ve kaynaklığı bakımından ilk sırada zikredilmelidir. Helal ve ötesinde “tayyib” hedef gösterilmiştir. Ef'âl-i mükellefin arasından farz, vacib, müstehab, câiz ve haramın da yer aldığı muhtevada, bunlarla muhataplığın başladığı bulûğ çağına değinilmiştir. Ayrıca kaçınılması gereken hususlardan bahsedilirken günah ve kebâir iki önemli anahtar kelimedir (el-Birgivî, 2010, s. 12-38).

İbadet bir yandan mutlak manada kendisine diğer yandan da çeşitlerine başlı başına vurduda bulunulan bir haslettir. Bu bağlamda farzların altı çizilmiş ve özellikle namaza ayrı bir önem atfedilmiştir. Namazın varlığı yanında, teravîh ve duhaya dikkat çekilmiştir. Namazın muhtevası ile ilgili iftitâh tekbirinin vücûbiyetinden, teravîhin rekatlarının 20 olmasından ve duhanın dört yahut sekiz rekat kılınması muhayyerliğinden bahsedilmiştir (el-Birgivî, 2010, s. 14, 24, 30). Bir diğer ibadet çeşidi ramazan orucudur (el-Birgivî, 2010, s. 26). Allah için fakire başışta bulunmak da bu açıdan değerlendirilebilir (el-Birgivî, 2010, s. 22). Amel edilmesi gerekenlere ilâveten, yasaklanan hususlardan da el çekilmesinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda mutlak manada haram zikredildiği gibi bir tür olarak gybet, riya ve hasede de yer verilmiştir (el-Birgivî, 2010, s. 12, 14, 20, 22, 26).

Gerek genel manada tüm ibadetlerin gerekse ortaya konulacak tüm davranışların icrasında kişiye kazandırılmak istenilen hasletlerin ihlas ile yapılması gerektiği, özellikle tekrar edilerek işlenmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 14, 28, 30). Kişinin ahlaklı olması telkin edildiği gibi bir alimin de ahlak açısından Hz. Peygamber (sav)'e benzemesi gerektiği zikredilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 24). Bireyin uzak durması gereken haset, nemîme ve kibir gibi hasletlere değinildiği gibi bunların karşısında tevazu ve hilmden bahsedilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 22, 26, 28).

Konuların Ele Alınış Biçimleri

Bahsedilen konular doğrudan doğruya belirli bir başlıklandırmayla değil, yapılan tasnif doğrultusunda elde edilen bulgulardan hareketle belirlenmiştir. Bu nedenle ilgili konuların işleniş hakkında ayrıca bilgi verilmesi planlanmıştır. Zira oluşturulmak istenen şahsiyet, örneklerde işlenirken konuların ele alınışı bakımından kimi özelliklerinin vurgulanması ve bir örnek kişilik inşası yorumu ortaya konması gerekmektedir. Bu nedenle konuların ele alınış biçimi, iki şekilde incelenecektir: İlki *el-Avâmil*'de muhataba sunulan karakterlerin değerlendirmeleri ve cümle bazında ana konular hakkındadır. Diğeri de konuların dağılımı ve kişilik oluşturmada bağlamsal yorumlanmasına dairdir.

Karakter Değerlendirmeleri ve Cümle Konuları

el-Birgivi'nin örneklemeden hareketle belirlenen konuların kategorik ayrımları hakkında çeşitli tespit ve yorumlara daha önce yer verilmiş; ancak bunların eserdeki kullanımlarının biçim ve fonksiyonuna değinilmemişti. İlgili bağlamda kullanımda dikkat çeken hususlardan ele alınması planlanan ilk özellik, yazarın muhatabını bilgilendirmek istediği hasletlerin kendilerinde yer alıp almamasına göre insan tasvirlerinin yani öğrenciye sunduğu özellikleri bakımından yer alabileceği kişilik kategorilerinin incelenmesidir. Daha somut biçimde bu husus, müellifin şahsiyet bakımından öğrencisine hangi durumlarda hangi vasıfların ne tür bir birey ortaya koyacağı ve bunların konumları hakkında bir bilgilendirmedir. İlgili özellik bir nevi toplumu meydana getiren birey çeşitliliğinin de bir değerlendirilmesi niteliğindedir.

Kitaptaki örnekler ele alındığında genel olarak "insanlar" tabirine yer vermesini takiben müellifin, bunlar içinde özellikleri bakımdan ayrışan insanları zikrettiği görülebilmektedir. Her ne kadar peygamberleri de bir kategori olarak ele almak mümkünse de gerek genel bilgiden ve gerekse "جَانَّتْنَا الْمُرْسَلُونَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ" ve "مُحَمَّدٌ خَاتَمُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ" cümlelerinde görüldüğü gibi müellifin de örnekleminde peygamberliğin Hz. Muhammed (sav) ile sonlandığını belirtmesinden dolayı böyle bir kategorik değerlendirmeye gidilmemiştir. Bir birey olarak kişinin kendisine dönüşmesi için hedef gösterilen insan tipleri içinde müellifin rol model gösterdiği alimler ve veliler dikkat çekmektedir. Ancak veliler için bir değerlendirmede bulunmasa da özellikle âlimleri çeşitli vasıflarla sınırlandırarak adeta edindirmek istediği şahsiyet profilini elinden geldiğince somutlaştırmaktadır. Zira âlim olmakla kalınmamalı bilgiyle amel edilmelidir. Amel de ihlasla gerçekleştirilmelidir. Efendimizle bağlantılı olarak "يُنْبَغِي لِلْعَالِمِ أَنْ يَكُونَ مُحَمَّدِيًّا خَلْقُهُ" cümlesi ile ahlaki bakımdan ve insan olması hasebiyle benzerliğin kurulması açısından bir sınır tayin edilmiştir. Böylelikle yazar muhatabının nasıl bir kişi olması gerektiği yönündeki isteğini somut bir şekilde belirtmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 14, 36).

Bu nihai şahsiyet ve hasletlerden başka, salih amel işleyenleri, hayır işte bulunanları ve itaatkârları da ayrı hasletlerle bezenmiş karakterler şeklinde sunduğu görülmektedir

(el-Birgivi, 2010, s. 12, 18, 20). Mevzu bahis hasletler ve kişiliklerin karşısında, sakınılması gereken kimi karakter ve vasıflar da sıralanmıştır. Âlimlerin karşısındaki cahiller bunların başındadır. Bunun dışında, günahkârlar, şer işleyenler, hasetçiler, riyakârlar ve isyankârlar da kaçınılması gerekenler arasındadır (el-Birgivi, 2010, s. 16, 20, 22, 26). Bütün bu kötü hasletlerden vazgeçip dönenler ise tövbe-kârlar sınıfı şeklinde ifade edilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 24, 26). Bahsedilen hasletler İslam dairesinde bulunan hususlardır. İslam dışında tek kategori kâfirlerdir (el-Birgivi, 2010, s. 18, 28). Yine *el-'Avâmil*'de bulunan iki sınıf insana da dikkat çekilmelidir. Bunlardan ilki, "يَحِبُّ اللَّهُ تَعَالَىٰ إِعْطَاءَهُ لَهُ عَبْدُهُ فَقِيرًا دِرْهَمًا" cümlesinde görüldüğü gibi açıkça zikredilen fakirler diğeri mefhumdan anlaşılan bağıştta bulunanlardır (el-Birgivi, 2010, s. 22).

Kelime bağlamında ele alınan bu tespit ve yorumlardan sonra, müellifin takdim ettiği örneklerde cümle düzeyinde işlenen ana konulara geçilebilir. Kelime bazında irdelendiğinde elde edilen konu dağılımlarıyla örtüşen bir ana konu listesine ulaşıldığı ifade edilmelidir. Aradaki fark, ana konulardaki detayların azlığıdır. Ayrıca karakterlere ilişkin değerlendirmelerden farklı olarak burada mercek altına alınan, belirli bir kategorideki kişinin yahut doğrudan kitabı okuyan muhatabın konu bakımından karşılaştıklarıdır.

Daha önce işlendiği üzere, örneğin kelime bazında özellikle itikadi meseleler çok net ve tafsilatlı şekilde detaylandırılabilirken cümle bakımından ele alındığında aynı durumla karşılaşılacaktır. Haddizatında, her bir örnekte yer alan tüm kelimelerin konu esaslı tasnifinde meydana gelen detaylarla, kelimelerine ayrıştırılmadan bütün hâllerindeki cümlelerin tasnifinde ortaya çıkanlar arasında farklılıkların görülmesi beklenen bir husustur.

Tüm bunlardan hareketle aynı konuların yeniden ele alınması yerine, bir basamak daha ileri gidilip işlenmeyen meseleleri de tamamlayarak, aşağıdaki başlıkla, cümlelerde ulaştırılmak istenilen mesajların ortak ana konuları hakkında bir okuma yapılması benimsenmiştir. Zira müellif, sunduğu örnek cümlelerde de genel itibarıyla iman, amel, ilim, günah, tövbe ve bunlarla ilişkili meseleleri işlemektedir.

Konuların Dağılımı ve Kişilik Oluşturmada Kullanımı

Buraya kadar ilk iki ana başlıkta bir kişilik oluşturmada eserin müellifin telif düşüncesindeki konumu ile verilen cümlelerin muhatabın zihin ve algısının gözetilerek dizayn edildiğinin saptanması sağlanmıştır. Ardından konulara giriş yapılmış ve bunların tasnifi gerçekleştirilmiştir. Kişiyi sunulan rol modellere yer verilmiştir. Böylelikle eserde bir kişilik inşasının yapısı ve meseleleri tespit edilmiştir. Bu başlıkta ise ortaya konulan yapı ve meseleler örnek cümleler özelinde somutlaştırılacaktır.

İster kelime ister cümle bakımından değerlendirilsin tüm konular, *el-'Avâmil*'in ana bâblarında ve alt bölümlerinde belirli bir dağılıma ve tekrara sahiptir. Bir ana konu çeşitli veçheleriyle farklı yerlerde örneklenilebilmektedir. Bu nedenle yazarın hangi konuları hangi başlıklarda ele aldığı ve bunları ne sıklıkla hangi boyutuyla tekrar ettiği önemlidir. Bu nedenle, İslami ilimlere girişin ilk basamağı ve ayrılmaz parçası Arap dilinin öğrenilmesi hususunda sistematik ve metodik bir giriş eseri özelliğindeki *el-'Avâmil* (Çelebi, 1989, s. 1-3, 1994, s. 47)'de kullanılan örnekler, nasihat özelliği taşımasından dolayı muhatabında meydana getirmesi amaçlanan etki bağlamsal bir şekilde yorumlanacaktır.

Yapılacak değerlendirmelerde tüm örneklerin ayrı ayrı irdelenmesi bir makale boyutunu aşacağından dolayı, bir bütünlük arz etmesi için semâ'î amillerin ilk nevi hakkında verilen

21 cümle örneklem olarak ele alınacak, diğerleri ise genel ifadelerle konu edilecektir. Tüm yorumlama işleminde, müellifin eserini belirli bir sistem dahilinde kaleme almasından hareket edilecektir (Yılmaz, in press). Bu nedenle örneklerin de iletilmek istenilen mesajlar doğrultusunda bir metotla sıralandığı ve birbirleriyle bir bütünlük arz ettiği düşüncesi gerçekleştirilecek yorumlamanın altyapısını oluşturmaktadır. Ayrıca ilgili örneklerin yapılacak bu yorumlamada böylesi bir bağlantıyla ele alınmasındaki somut etkenin müellifin *Tarikat-ı Muhammediyye* (2004) adlı eserindeki konu bütünlüğüyle örtüşmesi olduğunun da altı çizilmelidir.

el-Birgivi, *el-'Avâmil*'indeki örneklemini (2010, s. 12) iman ile açmış, ilk iki misali, kelimelere ayrıştırılarak elde edilen bir konu olarak değil doğrudan cümle şeklinde, Allah'a iman ve bu iman üzere yeniden diriltileceği vurgusu çerçevesinde vermiştir. Böylelikle eserde muhatabına kazandırmak istediği ve bir basamak ötesinde kendi düşünce dünyasında ilk basamakta yer alan hususu yani imanı vurgulamıştır (el-Birgivi, t.y.b, s. 24; 1988, s. 6).

Harf-i cerlerde takip eden diğer iki misalde; önce işlenen günahahtan tövbeyi ve bunun Allah'a yapılmasını, ardından haramdan el çektirilmesini ve bunu takiben de her günahkâra tövbenin gerekliliğini belirten mesajlara yer verilmiştir. Bu durum da kitapta muhatabından, imanın ikrarından sonra bir manevi temizlik beklendiğini göstermektedir. Bir başka açıdansa müellifin, "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır." prensibini işlettiği iddia edilebilir. Ayrıca örnek cümlede kullanılan fiilin yapısındaki ihtilaftan dolayı, haramdan el çekmesi yahut çektirilmesi şeklindeki iki farklı yorum bulunmaktadır. Mechûl sîğa ve bir önceki cümleyle birlikte değerlendirilebilme olanağından hareketle; bir nevi muhataba, kişinin kendisi başaramayacak dahi olsa tevfiikle haramlardan uzaklaşmasının imkânı ve bunun Allah'a yapılan dönüşün bir semeresi olduğu imasından bahsetmek mümkündür (el-Birgivi, 2010, s. 12).

Bunları; bir yandan yazarın ağızından diğer yandan muhatabın ikrarından, daha önceki örnek cümlelere "Neden bunları yapıyorsun?" dercesine bir soruya cevap niteliğindeki bir örnek takip eder. Cevap gayet nettir: çünkü bu kulluğun gerektirdiği bir husustur. Her ne kadar bu durum daha soyut ve manevi bir saik olsa da bir sonraki cümle ile somut ve daha faydacı bir şekilde de gerekçelendirilmiştir. Zira itaatkârlar cennetliktir. Bahsedilen örnekleri Allah'a hiçbir şeyin benzemeyeceği ile ilgili olması hasebiyle imani bir cümle izlemektedir. Bir başka açıdansa muhatabına faydacılıktan çok, iman ve amel düzleminde hareket edilmesini düşündürmektedir. Böylesi bir yoruma gidilmesinin bir gerekçesi, ilgili nev'de yer alan bundan sonraki tüm örneklerin yine amel merkezli olmasıdır (el-Birgivi, 2010, s. 12).

İman ve manevi temizliğin ardından kulluğun kime yapılacağı ve nedenleri ifade edildikten sonra, bunun ömür boyu sürmesi telkin edilmiştir. Ancak bir ibadet olmasına karşın *Kur'an-ı Kerim* okumanın dahi kimi zaman insanın aleyhine dönebileceği vurgulanarak kullukta da dikkatli olunmasının altı çizilmiştir. Buna bağlı yani kulluğu tehlikeye atmamayı sağlayacak bir şekilde iki yemin cümlesine yer verilmiştir. Yine "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır." prensibine uygun bir biçimde, önce büyük günahlardan sakınılacağına, ardından da farzların yapılacağına dair yemin edilmektedir. Böylece muhatap örnekleri okuyarak Allah adına yemin vermektedir (el-Birgivi, 2010, s. 14).

İman, tövbe ve amel hakkındaki bu örneklerin ardından ilimle ilgili ilk cümle gelmektedir. Bir bakıma muhataba kurtuluş yolu yahut, daha önce işlendiği üzere, rol model sunarak

verilen örnekte âlim olmaya teşvik vardır. Bu da kullukla yetinilmemesini, kulluk namına yapılanların farkındalığına erişilmesini ihlas etmektedir. Âlimler dışındaki insanların helak olacağı gibi büyük ve iddialı bir cümlenin diğer istisna edatları yerine “حاشا” harfi ile verilmesi manidardır. Böylelikle şayet bir yanlışlık yapılmışsa kelimenin diğer manasının, yani âlimlerin de helak olacağını anlaşılması mümkündür. Zira müellif, hemen ardından yine bir tövbe cümlesini örnek olarak getirmiştir. Bunu da doğrudan ilk ibadet çeşidini namazı işlediği örnek takip etmiştir. Böylece ilgili iddiasında şayet bir hata varsa Allah’a tövbe ve kullukla yöneldiğini hissettirmektedir. Şayet bir kez daha bakılacak olursa bu sıralamanın, ilk örneklerin kendi içindeki sıralamasıyla örtüştüğü de görülecektir (el-Birgivi, 2010, s. 14).

Müellif kaldığı yerden âlimle yani ilimle ilgili teşvikkâr cümlelerine devam etmiştir. Ancak aynı zamanda ilmin yetmediği gibi bazen tehlike arz edebileceğini de gösteren örnekler vermiştir. Âlimlerin de helak olacağını; ancak bunlar arasından ilmiyle amel edenlerin hatta bunlardan da sadece ihlasla amel edenlerin kurtulacağına vurgu yapmıştır. Yine bu büyük ve iddialı cümlesini Allah’a yalvararak yumuşatmış ve çok daha genel bir çerçeve çizerek aslında son kertede helak ve kurtuluşun, kulun elinde olmadığını beyan ederek yaratana yönelmiştir. İlgili cümlelerden sonra örnek olarak sanki tüm bunları biliyor muyuşasına “Neden isyan ettin o zaman?” diye bir soru yöneltmiştir. Böyle bir ibareyle aslında ilim ehli de olsa kişinin daima hata yapabileceğinin altı çizilmiştir. Yine de ümidini yitmediğini ilgili nevi sonlandırdığı, Allah’ın bağışlayıcılığı örneğiyle dile getirmiştir. Bu şekilde sonlandırması da manidardır. Zira bilenlerle bilmeyenlerin eşit olamayacağı aşikârdır. Hatta bilinçli yanlışların bağışlanma ihtimali de düşüktür. Kullanılan harf-i cer bu bağlamda düşünüldüğünde mana da bu yönde değerlendirilebilecek durumdadır. Böyle yorumlanmasında diğer bir etkenin de muhataba ilmin çok önemli ancak bir o kadar da zor olduğunun kazandırılmaya çalışılması düşüncesidir (el-Birgivi, 2010, s. 14).

Ele alınan bu ilk grup örnekte; gerek cümlelerin gerekse kelimelerin tasnifiyle elde edilen ana konuların tamamının alt konuların ise bazı detaylarının yer aldığı gözlemlenebilmektedir. Ancak burada daha çok, önemli ve ilk etapta edinilmesi gereken hususların incelendiği düşünülmektedir. Hâlihazırdaki başlığın girişinde bu grupta yer alan örneklerin yorumlarının uzun tutulacağına ve diğerlerinin genellemelerle sunulacağına değinilmişti. Kalan cümlelerin genel anlamda buna göre ele alınacağı, öneminden dolayı açıklananlar hariç daha ziyade aradaki bağlantılar izhar edilmeden nihai hâllerinin verileceği belirtilmelidir.

İlk örnek grubundan sonra gelen ikinci nevi’deki misallerde de itikadi ve amelî ana konuları, ilim merkezli bir yapıda ele alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında kelami bir yaklaşımın olduğu anlaşılır tarzda Allah’ın ilim ve kudret sıfatları peş peşe getirilmiş; bu sıfatlarla ilgili muhatabın kişisel duruşunun netleştirilmesine değinilmiştir. Mevzu bahis duruş bakımından cahille âlim kazanç açısından mukayese edilmiş; fakat ilmin de Allah vergisi olduğu; bu nedenle bir bakıma böbürlenilmemesi gerektiği için bağışlanma arzusu dile getirilmiş; bu da örnekleme somutlaştırılmış ve aslında şer işleyen bir kişinin kazançlı olamayacağı, âlimlikten uzaklaşacağı yani cahillerden olacağına değinilmiştir. Böylelikle Allah karşısında ilim-amel bütünlüğü ile haddini bilen bir birey portresi çizilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 16).

Ardından gelen üçüncü nevi’ni iki örneğinde Allah tenzih edilerek yine imani bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu iki cümlede bireyin Allah’a karşı yaklaşımına şekil verilmeye çalışılmıştır (el-Birgivi, 2010, s. 16). Bunu takiben dördüncü nevi’, üçüncü kez geçmek kaydıyla Allah’a

itaatle başlamış ve itaatın kıymetinin anlaşılması da bir sonraki örnekle somutlaştırılmıştır. Hatta kişinin uzun ömür istemesi, daha önceki nev'lerden anlaşıldığı üzere, itaatın bir veçhesi şeklinde ele alınabilecek ilme endekslenmiş ve itaatın neticesinin cennet olduğu belirtilmiştir. Son gruptaki cümlelerle bireyin amelinde itaat merkezli ve bunun da bir bakıma ilimle ilişkili gerçekleştirilmesi kazandırılmaya gayret edilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 18). Görüldüğü gibi ilk nev'de yer alan tüm konular, bir bakıma kısa örneklemin yer aldığı üç nev'de hem tekrarlanmış hem yeni bir biçimde işlenmiş hem de bazılarının sınırları çizilmiş bazılarının da detayları verilmiştir. Ancak amelî bakımdan farzlar ve haramlarla ilgili genel hat çizilse de bu aşamada henüz örnekleme gidilmemiştir. Böylece öğrencinin zihin dünyası özellikle itikadi ve diğer ana konuların aynıyla ve detaylarıyla meşgul edilmeye devam etmiştir.

Cezm eden kelimeleri içeren semâ'î âmillerin beşinci nev'i de itikadi içerikli bir cümleyle başlamış; ömrün pek de fayda sağlamadığı daha önceki ve bir sonraki örneklerden hareketle ya ilim elde edemediği yahut hakkını veremediği durumların ortaya çıktığına değinilmiş; bu şartlar altında geçen misallerden hareketle kişinin itaat, kulluk, masiyet, kebâir ve ferâiz bağlamında salih amel işlemesi gerektiğine ve günah işlememesine vurguda bulunulmuştur (el-Birgivi, 2010, s. 18).

Bireyin günahıtan hâli olamayacağı bellidir. Bu nedenle günah işlendiğinde tövbekâr olursa günahların bağışlanacağı; sadece kebâirden sakınmaması ve ferâizle yetinmemesi gerektiği, bilakis ne yaparsa yapsın her birisinin hesabını vereceği; yaptığı her hayrın Allah tarafından mükafatlandırılacağı; salih amel işleyenlerin kurtulacağı; ancak ölümden kaçış olmadığı, hayatın sonlanacağı, bir bakıma ölümsüzlük hayaline kapılmadan ve tehir etmeden muhababın elinden geleni yapması hatırlatılmaktadır. Hasedin özellikle hayır ve salih amelî ve mutlak manada tüm güzellikleri helak ettiği; her nevi günahın hatta iç dünyada gerçekleşse bile hasedin de Allah'a gizli kalmayacağı; bir açıdan somutlaşan bir hâlde kibire düşmüş âlime de Allah'ın hoş bakmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca yapılan tüm fiiliyatın kayıt altına alındığı belirtilmiş; içine düşülen tüm kötü durumlardan yine tövbeyle kurtulabileceğinin altı çizilmiştir. Nihai manada aslında ilimle amel edilmesinin hayra ulaştıracağı, bir diğer açıdan zaten ilmin amel edildiği takdirde kişiyi bunlardan alıkoyacağı işlenmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 20). Özetle bu örnek grubunda, daha çok kişinin özellikle âlimin ilmiyle amel etmesi, ilim ehlinin içine düşebileceği kimi kötülüklerin tasviri ve bunlardan kurtuluş reçetesi sunulmuştur.

Kıyâsî âmillerin işlendiği örnekleme de itikadi bir cümleyle başlamıştır. Allah'ın her şeyi yaratmasından bahsedilerek; *Kur'an-ı Kerim*'in nüzulüne değinilmiş; ardından Allah'ın ilminden söz edilmiş ve ilminin hikmet boyutunun altı çizilmiştir. Belki de müellif, Allah'ın yaratıcılık ve ilim sıfatları arasındaki bağa temas etmiş, böylelikle "Halku'l-Kur'ân" meselesinde bir sınır çizmiş ve tarafını bildirmiştir. Böylece muhababına bu hususta benimsetmek istediklerini ima etmiş olabilir. Takip eden örneklerde ise bu bağlamda ve mutlak manada asinin azabı hak ettiğine, günahkârın Allah'tan uzaklığına; tüm bunlara rağmen can bedenden çıkmadan hâlâ tövbe edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Fiillerle ilgili örnekler, başladığı gibi insanın kendisine benzeterek zihnine gelebilecek Allah'ın bedeni bulunan bir cisim olarak algılanmasının önüne geçen itikadi bir cümleyle sonlanmıştır (el-Birgivi, 2010, s. 20-22). Böylece ilim amel bütünlüğü yine vurgulandığı gibi özellikle düşünce dünyasına bir şekil kazandırılmaya çalışılmıştır.

Buraya kadar ilim talibine, iman ve amel ile müminin imanını ve amelini sıkıntıya sokacak hususlar hakkında bilgilendirmeler yapmıştır. İsmi- fâil ve mef'ûlde ise bir nevi ilimle meşguliyette daha fazla karşılaşılabilir bir özellik olan hasede yeniden vurguda bulunulmuştur. Yalnızca imanla bir değer ifade edip sonuca ulaştıracak amellerin ve nihai anlamda ilmin yok olup gitmemesi için bir yol gösterilmiştir. Ardından da kişi böyle bir duruma düştüğünde nasıl kurtulabilir, bu ifade edilmiştir. Bu bağlamda diğer yerlerde defaatle görüldüğü gibi tövbeden bahsedilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 22).

Müellif ardından, manidar bir şekilde sıfat-ı müşebbehe örnekleriyle tövbeden sonra, ibadetin sevabının güzelliğinden, isyanına azabının kötülüğünden dem vurmıştır. Burada müellif her tövbeden sonra ibadete yaptığı somut vurguyu bu sefer soyut ve tasvirî bir şekilde yapmıştır. Ancak ism-i tafidille somutlaştırmıştır. Zira haset yerine hilmi koymuş ve hatta yumuşak huyluluğun alimden daha fazla kimseye yakışmadığını belirtmiştir. Masdarda ise ibadeti sadaka ile daha da somutlaştırmıştır. Ve Allah'la bir sevgi bağı tesis etmiştir. Böylece tekebbürden dolayı kendisine kızılan alimin kulluğunu ifa ettiği bir sadakayla Allah'ın sevgisini kazanabileceği gösterilmiştir. Bu ahlaki ameli ibadetlerden sonra, -ki Arap diline yeni başlayan bir kişinin bâliğ olmadan önce terbiyesi gerektiği düşünülürse sıralama manidardır, -ismü'l-muzâfta tekrar vurgulanan ibadet, ism-i mübhem-i tâmda teravih namazının 20 rekat oluşuna değinilerek yeni bir vechesiyle ele alınmıştır. Ayrıca fihri açıdan muhatabına farklı görüşlerden ziyade, ilgili rekata dikkat etmesini tembihlemiştir (el-Birgivi, 2010, s. 22-24).

Her hâlükârda kişinin daima günah işleme potansiyeli göz önünde tutulmuş ve mana fiillerin ilk örneği Allah'la sevgi bağı ve ibadetlerle kurulan yakınlığın günahla zedeleneceği hatırlatılmıştır. Bu nedenle yeniden kişiye günahı terk etmesi salık verilmiş; belki de kişide bir bıkkınlık olmaması için dünyada rahat bulamayacağı yani asıl hayata odaklanması, bu nedenle günahlardan uzak durması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yolunun da, bir ilim yolcusu için, ahlak bakımından Hz. Peygamber (sav)'e benzemekten geçtiğinin altı çizilmiştir. -Bu örnek Efendimiz (sav)'e ilk atıfır.- Ma'nevî 'âmillerin ilk örneğiyle de bunun nedeni ortaya konmuştur. Birinci bâb, bir şekilde bunları yapmakta aksaklıklar yaşayan kişilerin, şayet tövbe kâr iseler Allah tarafından bağışlanacağını hatırlatılmasıyla son bulmuştur (el-Birgivi, 2010, s. 24).

Buraya kadar görüldüğü gibi aslında müellif, semâ'î 'âmillerin ilk nev'i harf-i cerlerde verdiği örneklerin konularını bir şekilde tekrarlamakta ve geliştirmektedir. Ancak her defasında hata yapma payını bırakmakta ve kurtuluş yolunu tövbe olarak göstermektedir. Bunu da yeni amellerle desteklemektedir. Genelde nihai olarak her meselede ilmi ön plana çıkarmaktadır.

İmanla ilgili cümlelerle başlayıp amel hakkındaki örnekle sonlanan ilk bâbı takip eden ma'mûl bölümü, ameli bir örnekle başlar ve konuyu ilk bâbın kaldığı yerden alır. Asâletle ma'mûl olan merfûların ilk iki örneğinde de tövbe kâr merhamet edileceği verilir. Merhamet ifadesini Hz. Peygamber'in peygamberlerin sonunculuğuyla peş peşe vermesi de manidardır. Aslında ilk kitabın son iki örneğinin bir başka vechesiyle ifade edilmiş hâli olan bu örneklerde, bir açıdan Efendimiz (sav)'in peygamberlerin sonuncusu olması ile bu durumun bir daha değişmeyeceği bir kez daha vurgulanmış yahut da ilgili bağışlanma mesajının Resulullah'la ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Ardından Allah'ın bilgisinin hikmetine değinilmiştir. Bir nevi tövbe etmekle karşı karşıya kalan kişinin sorgulamalarına hikmetle cevap verilmiştir. Bu durum, yeniden dirilişin hakikat oluşuyla pekiştirilmiştir. Yani kişi bu dünya-

dayken Allah Resulünün belirttiği şekilde tövbe etmeli en geniş manada Hz. Peygamber'e benzemeli ki bağışlansın. Zira Allah'a her şey malumdur. Bu dünyada yapılanlar karşılıksız kalmayacaktır. İşte bu nedenle dünyalık bir karşılık için yapılan amelin makbul olmadığı; hele âlime tekebbürün hiç yakışmadığı; hasedin hiçbir nevinin helal olmadığı ve aksine Allah'ın tevazudan hoşlandığı dile getirilmiştir. Böylelikle Muhammedi ahlakın somut sınırları çizilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 24-26).

Mansûbât, yapılan nasihatlere bir cevap niteliğindedir. Merfû'ât gibi tövbeyle başlamış ve nasuh bir şekildeki tövbeyi yine ibadet takip etmiştir. Şimdiye kadar her tövbeyi bir veçhesiyle ibadetle ilişkilendiren müellif, burada ramazan orucundan bahsetmiştir. Bundan sonra her amelin Allah rızası gözetilerek yapılması tavsiye edilmiş, ardından da kişinin ameliyle başbaşa kalacağı ve dünyalıkların yok olacağı belirtilerek amelde Allah rızasının havf ve reca arasında kullukla sağlanacağı dile getirilmiştir. Bunu da âlimlerin daha güzel yapabileceği vurgulanmıştır. Ancak kafirler hariç her ne kadar nasıl ve niçin yaptığını bilmesede cahiller dâhil tüm insanların cennete gireceği dillendirilmiştir. Hatta meleklerin de Allah'ın kulları olduğu ifade edilerek âlim için verilen özelliğin dikkatli anlaşılması gerektiği düşüncesi ihsas edilmiştir. Zira sual haktır yani âlim de sorgulanacaktır. Bu nedenle belki de ilim ehlinin dertlerinden birisi olan çekiştirilerek dile dolanan hiçbir taatin kabul edilmeyeceği, giybetin helal ve nemîmenin de caiz olmadığının altı çizilmiştir. Bunun için de yine tövbeye atıf yapılmıştır (el-Birgivi, 2010, s. 26-28).

Her tövbeden sonra amelle ilgili bir örneğe geçildiği gibi mecrûrlarla ilgili ilk örnekte de amelin, kitabın başından bu yana ikinci defa olmak kaydıyla, ihlasla yapılması tavsiye edilmiş; aksi hâlde günahların kulun kalbini kararttığının altı çizilmiştir. Bu nedenle meczûmda da tekrar ihlasa değinilmiştir. Hatta amelinin kabul edilmesi de buna bağlanmıştır (el-Birgivi, 2010, s. 28-30).

Tâbi'likle ma'mûllerin ilki sıfat, Allah'a ibadetle başlamış; ikincisi atıf, Allah'a ve Resulüne itaatle devam etmiştir. Bir kulluk ve itaat örneği olarak namazda iftitâh tekbiri ve kıyâm hakkında bilgi verilmiştir. Burada ilk örnekte Allah'a kulluk, ikincisinde Allah'a ve Efendimiz (sav)'e itaat ayrımı işlenmiş; üçüncü örnekle de bir ibadetin Efendimiz (sav) olmadan anlaşılamayacağı yani Allah'a kulluğun gerektiği şekilde yapılabilmesi için peygambere ihtiyaç duyulduğu ihsas edilmiştir. Amelin ilimden sonra geldiği belirtilmiş; böylece hem önceki örneklerdeki kulluk ve itaat dengesinin sınırı çizilmiş hem de sonraki misallerde verilecek bazı bilgiler için bir nevi başlık açılmıştır. Ardından özellikle peygamberlerin dahi ölümlü olduğu vurgulanarak belki de kulluk ve itaat boyutu daha da somutlaştırılmıştır. İlme göre yapılacak ameller duha namazı örneğinde sıralanmaya başlamıştır. Kullukta farklılıkların varlığı kabul edilse de ister vacip ister müstehap her hâlükârda amel edilmesi tavsiye edilmiştir. Ardından önceki ve sonraki örnekleri kapsayacak şekilde, muhataba Allah'ın rızasını mı gazabını mı istediği sorulmuş; muhtemel cevaba binaen "O hâlde seyyi' değil salih amel işle; helali değil tayyibi iste." tavsiyelerinde bulunulmuştur. Kulluk ve itaatle yani amelle başlayan bu grup örnekler ihlasla sonlanmış, bunu ortadan kaldıracak rıyanın helal olmadığının da altı çizilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 30).

Te'kid için verilen örneklerin ilkinde, yine ihlasın arzulanmasından bahsedilmiş ve bir yönüyle bunun gerçekleşmesinin de öncelikle, tüm veçhesiyle, günahların terk edilmesiyle gerçekleşeceği bildirilmiştir. Bedelin ilk örneğiyle yine kulluk vurgulanmıştır. Bu da Allah katın-

da insanların en sevimsizinin Allah'a karşı gelenler olduğuyla ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Allah'ın hakkının teslim edilmesi istenmiştir. Böylece Allah'ın hakkına riayet etmenin Allah'la olan ilişkiyi kuvvetli tutacağı belirtilmiştir. Atf-ı beyân örneğiyle de Hz. Peygamber (sav)'e imandan bahsedilerek bir açıdan aslında Allah'ın hakkına nasıl riayet edileceği de Efendimiz (sav)'le ilişkilendirilmiştir. Böylece Allah ve Resulü arasındaki amel bakımından bağlantı ile başlayan ikinci bâb yine aynı şekilde sona ermiştir (el-Birgivi, 2010, s. 30-32).

İlk bâbın sonu ve ikinci bâbın başı arasındaki gibi bir ilişki, ikinciden üçüncüye geçerken de vardır. Efendimiz (sav) ile biten ma'mûlü yine Hz. Peygamber (sav) ile başlayan i'râb bölümü takip etmiştir. Bundan sonraki 15 örnek cümlede sırasıyla resulün, kitapların, Ahmet'in, mucizelerin, Ebû'l-Kâsım'ın ve mürselûnun insanlara geldiklerine, bunlara inanıldığına ve her birinin tasdik edildiğine değinilmiştir. Aralarında tek fark, kitaplardan bahsedilirken "Bize geldi" şeklinde ifade edilen diğerlerinin aksine, "İndi" ibaresine yer verilmesidir. Sıralama ise "Resul geldi ve kitaplar indi" şeklindedir. Belki de kitaplar kendilerine geldiği peygamberlerden sonra ilişki kurulabileceği için kendi konularında yer almış olabilir. Aynı durum Ahmet ile mucizelerin ve Ebû'l-Kâsım ile mürselûnun sıralanmasında da vardır (el-Birgivi, 2010, s. 32-36).

Bir bakıma; sanki "Evet tüm bunlar hakikat, inandık, tasdik ettik." dedikten sonra, asıl söylenmesi gerekeni dile getiren müellif, "Bize *Kur'an-ı Kerim* ve sünnet geldi; her ikisine de tabi olduk ve her ikisiyle de amel ettik." demiştir. Böylece iman-amel dengesinde nerede durulması gerektiği ve farklı hususlar bulunsa da asıl meselenin kitap-sünnet çizgisinde değerlendirilmesi gerektiği ihsas edilmiştir (el-Birgivi, 2010, s. 36).

Buraya kadar, yerlerinde işaret edildiği üzere, çok az istisnası olmak kaydıyla genel manada verilen tüm örneklerde bireyin çabası ve bunun bir neticesi ön plandadır. Ancak buradan sonra (el-Birgivi, 2010, s. 36-38) artık kişinin elinden geleni yapmasını takiben elde ettiği tüm ilim ve amelleri bir tarafa, aslında elinde olmayan bazı şeylerin varlığı ortaya konmakta ve kitabın sonuna gelindiği için bir nevi dua boyutuna geçilmektedir. Bu nedenle de sanki bir önceki misalden hareketle "Ya Rasûlallah! İlimimiz amelimiz ne olursa olsun şefaât diler, bundan mahrum edilmemeyi isteriz." der müellif. Ardından bir basamak daha üste çıkar ve şefaati kabul edecek Rabbine yönelip "Allah'tan bizi bağışlamasını, hakkımızda cehennem yazmamış olmasını niyaz ederiz." diye yakarır. Bunu takiben kendisine biçtiği yeri belirtmeye başlar "Evliya ve ulema kıyamet günü şefaât ederler. Bize de şefaât etmelerini ve bizden yüz çevirmemelerini arzularız." diyerek baştan beri bir âlimde olması ve olmaması gerektiğini vurguladığı tüm hasletlerden kendisini soyutlar ve kendisini âlimlerden yardım isteyen kişi olarak tasvir eder. İster kendisi âlim olsun isterse âlimlerden medet umsun, belki sorumluluğun ve tüm kusurların kendisinden kaynaklandığı düşüncesiyle "Benim asi." diyerek yalvarır ve son cümlesiyle her şeyi tek merciye havale ederek ümitle kitabını sonlandırır: "Hayrın sadece kendisinden geldiği Allah'a tevekkül ettik."

Sonuç

Bir gramer eserinin dil bilgisi öğretimi yanında, aslında çok daha fazla işlevsel olduğunu gösteren bu çalışmada *el-'Avâmil*'in örneklerinden yola çıkarak bir okuma yapılmıştır. el-Birgivi'nin eserini telif ederken belirli bir sistem takip ettiği ortaya konulmuş ve bunun

muhtevası somutlaştırılmıştır. Müellif gerek eserinde gerekse örneklerinde sade bir dil kullandığı gibi basit kelime ve yapılardan yararlanmışır. Kitapta başlangıç seviyesindeki öğrencilerin anlayabileceği ve bilmesi muhtemel hatta gerekli denebilecek derecede ilk düzey terkib, sığa ve kelimelere yer verilmiştir. Böylece yeni bir dil öğrenmeye başlayan muhataba, kolaylaştırıcı bir şekilde yaklaşmıştır. Ayrıca kolay kelime ve kalıplarla muhatabın, bilgi ediniminde doğrudan muhtevaya odaklanması sağlanmıştır. Olumlu yapı ve manadaki örnek ve kelimelerin çokluğu ile de öğrenciyeye pozitif bir algı düzeyi sunulmuştur.

Bir diğer açıdan müellif, muhatabını tanıyarak bir eser kaleme almıştır. Onun aynı zamanda öğrenciyeye kazandırmak istediği kimi özellikleri, tamamı cümlelerden oluşan örneklerin gerek sıralamasıyla gerekse kullandığı kelimelerle vermeyi başardığı söylenmelidir. Somut biçimde, müellifin şahsiyet bakımından öğrencisine hangi durumlarda hangi vasıfların ne tür bir birey ortaya koyacağı ve bunların konumları hakkında bir bilgilendirmesinin varlığı da belirtilmelidir. Konu itibarıyla yazar genel olarak iman, amel ve ahlak bağlamında örnekler sunmuştur. Her ne kadar başlangıçta çok daha fazla atıf gerçekleşse de kitabın tamamında imani meselelere yer verilmiştir. Kitabın ortalarında amelî meseleler ağırlık kazanmıştır. Sonunda ise bir dua boyutu hâkimdir.

Eserde özellikle "Def-î mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır." prensibine binaen bir yapı kurulduğu görülmektedir. Zararlı ve terk edilmesi gereken meseleler batıl tasvir edilmeden verildiği gibi bunların yerlerini dolduracak hususların da detaylarıyla altı çizilmiştir. İddialı cümlelerinin ardından tövbekâr ifadelerle yer verilmiştir. Hemen her tövbeyi bir amelî mesele takip etmiş ve her yeni amelî meselede genellikle ya yeni bir amel yahut bir amelin farklı bir vechesi ortaya konmuştur. İlim, amelî meseleler arasında değerlendirildiği gibi bunun imani ve ahlaki sınırları çizilmiştir. Farklı disiplinlerin özellikle kelam ve fıkın kimi terimlerine üstü kapalı da olsa ileride öğrencinin bilgisine ulaşacağı pek çok veriye yer verilmiştir. Ancak hissettirdikleri ve özellikle harf-i cerlerde zikrettiği bazı hususlar ayrı tutulmak kaydıyla, doğrudan ihtilaflara değinilmemiş kimi kavramlarda zıtlıklardan yararlanılmıştır.

Tüm örneklem bir arada değerlendirildiğinde muhatabının edinmesi gereken âlim portresi canlandırıldığı gibi bunu zedeleyecek ve kaçınılması gereken durumlar da ayrıca belirtilmiştir. Eserdeki örneklerin konuları, belirli aralıklarla tekrarlanmış hatta vasıflar basamak basamak netleştirilerek amaçlanan nokta somutlaştırılmış ve özellikle ilim merkezli bir yapı kurulmuştur. Verilmek istenen mesajlar hakkında diğer eserlerinde de çok fazla bilgi sunan müellifin, özellikle *Tarikat-ı Muhammediyyesi*, gerek sıralama gerek konular ve gerekse işleniş bakımından *el-Avâmil*'le örtüşmektedir. Bu da el-Birgivi'nin zihin dünyasında vermek istediği mesaj birlikteliğinin bir göstergesidir.

Sonuç olarak *el-Avâmil*'in aslında yazarın zihin dünyasındaki şahsiyet algısının tüm eserlerinde verilmeye çalışılan bir bütünü yansıttığı anlaşılmaktadır. Tüm bunlardan hareketle, gerek sistematiği gerek kurulumu ve gerekse de özellikle örnekleriyle, muhataba göre bir eser telif edilmesiyle, hacim olarak küçük olmasının yanı sıra konu itibarıyla pek de ilgisi kurulamayan bir kitapla dahi öğrenciyeye bir şahsiyetin inşasının imkânından bahsedilebilir. Özetle müellif Müslüman ve muttaki bir âlim karakteri inşa etmeye çalışmıştır. Bu örneklik çerçevesinde, bundan sonra nahvin öğretilmesinde yazılacak eserlerde de kazandırılmak istenen mesajlar doğrultusunda muhatabın anlama, algı ve kültür düzeyi belirlenerek buna uygun bir telif gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

The Possibility of Constructing Character through a Grammar Book: The Example of al-'Avâmil

Osman Yılmaz*

Al-Birgīwī (d. 981/1573) is a Muslim scholar known for his strong character regarding the practical and moral principles of Islam and he is well-known for his effort to spread these principles in society (‘Aynī, 1993, p. 97; Bilmen, 1974, v. II, 650; Martı, 2008, p. 48). He tried to give a message in his works on the Islamic sciences. On the one hand, this message is especially aimed at changing the strata of society closest to him as he can see the condition of their necessities, deficiencies and mistakes (Martı, 2008, p. 48). On the other and, it is about how a Muslim should be in the context of belief and practice. In the other words, he wanted to help instill a Muslim character in the people with whom he spoke. This aim can be seen in all his works. In this article, I try to show how he tried to do that with the examples chosen for of his Arabic grammar (*nahw*) book *al-Awâmil*. I chose this book because of the fact that its examples are related to his other works in the context of the construction of Muslim character. Examples of *al-Awâmil* are selected for that aim. (Some examples about the relationships among his works can be seen in the first chapter of this article.)

Some commenters of *al-Awâmil* talk about it as work constructing Muslim character. For instance, Izmīrī (2009, p. 416) said that “the author had given brilliant examples to students, who should learn grammatical rules from their sentences and take good advice for their lives from their meanings in every three chapters as an advice”. The author of *Muhktasar Sharh al-Awâmil* claimed that “all of the explanatory examples in al-Birgīwī’s book contain advice to students for this life and the hereafter” (Kaşeli & Sırmabıykoğlu, 2009, p. 62). And Iznikmīdī emphasized that these examples are given in the context of belief, which is the first thing that believers should know about (2009, p. 82). Finally, Kushadalī said that these examples are chosen by the author from the paradigm of Hanafī-Sunnī Islam (2009, p. 82).

I want to show that one moralist scholar can write a grammar book which has a message for his students about their beliefs and behavior. In relation to this, I had to write about its design because, the author wrote his book for beginners, and used words, structures and information for their level and the understanding of the time.

* Assist. Prof., İstanbul Aydın University, Faculty of Education, Department of Arabic Language Teaching.
Correspondence: osmanyil82@gmail.com. Address: İstanbul Aydın University, Sefaköy, İstanbul, Turkey.

This article has three parts. The first is about the relationship between the books of the author, because his works display the same message. The second one is about the words, structures and information which are used in these examples, and about how their design forms a single whole. The last, as the main part, is a reading of the examples within the context of the author's message. For this, I classified all of the words according to topics that are used in his other books, given in the first part of this article. Finally, I try to re-read the examples in the context of the message.

The Relationship between al-'Awāmil and the Other Books of the Author

I claimed that al-Birgīwī's message in his *al-'Awāmil* is a kind of summary of his other books. As Kushadalī (2009, p. 200) notes, an example given in this book is a summary of his aim in one of his other books or a part of one.

His *Wasiyyatnāmah* (date unknown) (Çelebi, 1972, v. 1, p. 850) is written within the "ahl al-Sunnet" paradigm. And one of his books named *Tarikat-i Mohammadiyah* (2004) is like a commentary of *Wasiyyatnāmah*. Both have all of the topics of *al-'Awāmil*, the second especially notes every detail and word, and its topics are nearly identical to that of *al-'Awāmil*, except in a few matters.

Kitāb al-Irshād fi al-'akāid ve al-'ibādāt is already the same as *al-'Awāmil* in its design of topics except for two main ones. And *Sharh Āmantu* contains all the subjects dealt with in *al-'Awāmil*. If we take both *Kitāb al-Īmān* and *Kitāb al-Istihsān* together, we can see that all of the topics of *al-'Awāmil* are used in them (Arslan, 1992, pp. 106-109).

Among his works these are the main books that used details of *al-'Awāmil*'s subjects. But there are some books where we can also see topics in the examples of *al-'Awāmil*. For instance, with the example "رَبِّ تَالٍ يَلْعَنُ الْفَرَّانَ" there are several books: *ed-Durru al-yatīm*, *Inkāzu al-hālikīn*, *Inkāz al-hālikīn Tercümesi*, *Hāshiyetu Inkāz al-hālikīn Īkāz al-nāimīn and ifhām al-kāsirīn*, *Hāshiyet 'alā Īkāz al-nāimīn* (Arslan, 1992, p. 83, 98).

Some examples are given against the belief of madhhab and people which are not "ahl al-Sunnet" such as Mushabbiha, Karrāmiyya, Mujassima, Falāsifa, Dahriyya, Mu'tazila and al-Nazzām. For instance, the examples of "مَا اللَّهُ تَعَالَى مُتَمَكِّنًا بِمَكَانٍ", "لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى جِسْمًا", "لَا شَيْءٌ", "خَلَقَ اللَّهُ كُلَّ شَيْءٍ" and "مُشَابِبَهَا لِلَّهِ تَعَالَى", "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَالِمٌ كُلِّ شَيْءٍ", "إِعْتَقَدْتُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَادِرٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ" are some of them. We can see these examples, their topics and their meaning in his other books: *Tuhfetu al-mustershidin fi bayāni al-madhāhibi ve firaki al-muslimin* (Arslan, 1992, p. 124) and *Dāmighatu al-mubtedi'īn we kāshifetu butlāni al-mulhidin* (2004).

Structures of the Examples

If the design of this book is for beginner students, the *tarkibs* (تركيب, structures), the *binā's* (بناء) and the *sighats* (صيغة, moods) have to be basic, otherwise, they cannot convey their messages clearly. The author used all of the examples as complete sentences, except only one example: "إِذْ تَدْخُلُ الْجَنَّةَ" لِمَنْ قَالَ: «أُطِيعَ اللَّهُ تَعَالَى» قَوْلُكَ. There are 141 sentences, which is a reasonable amount given that he wrote his book according to the theory of *Awāmil*. And for him, the major thing in the system of his book is the functions of the words in their

contexts (al-Birgiwi, n.d.a., p. 36, 100). I have given some information in this title about how many of them are noun or verb sentences; what kind of sentence they are; and whether there is any other structure or active verbs.

In *al-Awāmil* the moods are nearly always masculine; exceptions only exist in the simple present tense (مضارع). Also, there is almost no main plural verb given in the examples; there is only one exception: “الْأَوْلِيَاءُ وَالْعُلَمَاءُ يَشْفَعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَزُجِرُوا أَنْ يَشْفَعُوا لَنَا وَلَمْ يُعْرَضَا عَلَيْنَا” (al-Birgiwi, 2010, p. 38). The words used in the book are also nearly all single. The exceptions are, “كَلَامًا”, “الْإِثْنَانِ”, “الْعَامِلُونَ, لِلْكَافِرِينَ, الْأَنْبِيَاءِ, ذُنُوبِ, كُتِبَ, الْعَالِمُونَ, الْعُلَمَاءُ, النَّاسِ, الْفَرَايِضِ, الْتَرَاوِيحِ, عَشْرُونَ, الْمَلَائِكَةِ, الْأَوْلِيَاءُ” and “الْعَالَمِينَ, الْمُرْسَلُونَ”. These are all very common and basic words.

Forms of verb conjugation are also basic. Conjugated verbs are originally three letter words. The sixth form of three letter verb forms is not seen. However, other forms are seen, they are, إفعال, تفعيل, مفاعلة, افتعال dna تفعل. In this context, it can be said that there are no *lafif* (لنفي) verbs. There are also only a few passive main verbs: “كُفِفْتُ عَنِ الْحَرَامِ”, “تُقْبَلُ التَّوْبَةُ مَا دَامَ الرُّوحُ دَاخِلًا” and “رُجِمَ النَّابِثُ”. But some scholars claimed that the verb in the first sentence is active (Kushadali, 2009, p. 91; Kaşeli & Sirmabıyıkoglu, 2009, p. 91).

When we look at the sentences in the context of meaning, we can see that positive sentences are at least double in number to that of negative ones. It must be noted that the negative sentences are negative because of their forms, but some of them have a positive meaning as in “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ”, “مَا مِنْ رَجُلٍ أَحْسَنَ فِيهِ الْجَلْمُ مِنْهُ فِي الْعَالِمِ” and “لَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى جِسْمًا”

The Sources and Topics of the Examples

The sources of the examples are mainly āyats and hadīths. Āyats are seen with their original texts or meanings. The hadīths are seen with their meanings only. Also, there are some examples where their sources are an āyat and a hadīth together. If an āyat or a hadīth is not the source, the example is from Islamic culture. The examples of these sources can be seen in the original of this article.

If we take all of the words in the book separately from their sentences and we take all of the examples as sentences, and if we classified them into groups, we can put all of the examples from these sources in three topics: doctrinal, practical and moral. Those about doctrine or faith are in two groups. The first are major issues from Islamic creed. The second are details. The ones about Allah are very clear and have a lot of detail. It has to be noted that some examples aim to instill pure faith in Allah. For instance, “لَا شَيْءٌ مُشَابِهًا لِلَّهِ تَعَالَى” is one of them (Geliboli, 2009, p. 165; Izmiri, 2009, p. 165; İznikmidi, 2009, p. 165; Kaşeli & Sirmabıyıkoglu, 2009, p. 165; Kushadali, 2009, p. 165).

The practical and moral group of examples is about life as worship or morality, and al-Birgiwi gives some details according to a system. Some topics are repeated every time in some new way or with new details.

The Ways of Processing the Topics

In this main part, I tried to show what kind of role-models were presented by the author for the students and how he did that.

Role-Models in the Context of Constructing a Character

Al-Birgiwî talks about people in general. After that he classifies the people into some general groups as role-models. Even though messengers of God are a group, they can not be role-models for students' because a student can not be a messenger of God; but he or she can take his life as a model for his or her life. Indeed, al-Birgiwî makes the issue clear himself via some examples in the book (al-Birgiwî, 2010, p. 14, 36). Outside of this exception, there are two main role-models: Muslim scholars (علماء) and saints (أولياء). In addition, he gave some details about scholars. In this way he shows who a scholar was exactly and then introduces them as a group. For instance, they are those who do good and beneficial things and who obey God. Just as he gives good role-models, he also talked about unbelievers as bad role-models for the students. Finally, he puts those who repent and ask God for forgiveness in the group of good role-models.

Classification and Using of the Topics

After all of the classifying and descriptions, it is possible to start interpreting the book, which is written as an introduction to Arabic grammar in a clear system and method (Çelebi, 1989, pp. 1-3, 1994, p. 47). In this part, I try to read the examples according to the information I gave before and from his other two main books, *Vasiyyetnâme* and *Tarikat-ı Mohammediyye*. After interpreting these examples, I accepted that his book and the examples are written in his logical teaching method (Yılmaz, in press).

There is not enough space here for much detail. But I can say that I saw he designed his book with the view that removing *mafâseds* (bad things) is better than the removing the *manâfi* (good things). It means that his design depends on making a person purified from all bad things at the beginning. He places Islamic creed in all his books (al-Birgiwî, n.d.b, p. 24, 1988, p. 6) and gives getting knowledge first place. He connects knowledge with the other topics. Sometimes, he gives assertive examples. After all of these, he gives an example pertaining to repentance and asking God for forgiveness. And after nearly all of these types of examples, he talks about practical issues. It means that if somebody does any bad action and says an assertive sentence, he or she should ask for forgiveness. But this is not enough; the person should also do some new good things.

Conclusion

It is understood that there is one common message in al-Birgiwî's books, which is the construction of Muslim character. And he processed this message with the examples in his *al-'Awâmil*, which is designed with basic and common words, structures and moods as an introduction to Arabic grammar in the context of three topics: faith, practice and morality. It is possible to say that we have a good example—from old times—to construct Muslim character when we teach even grammar to our children. So we should do this better than his examples according to levels, years and social and mantel situations of students or we can do this at least in new ways.

Kaynakça/References

- Arslan, A. T. (1992). *İmam Birgivi hayatı-eserleri ve Arapça tedrisatındaki yeri*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Aynî, M. A. (1993). *Türk ahlakçıları*. İstanbul: Kitabevi.
- Bilmen, Ö. N. (1974). *Büyük tefsir tarihi: Tabakâtu'l-müfessirîn*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Çelebi, K. (1972). *Keşfü'z-zünûn*. İstanbul: y.y.
- Çelebi, M. (1989). Muhtasar nahiv kitaplarına bir bakış. *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 1-31.
- Çelebi, M. (1994). İmam Birgivi'nin dilciliği. M. Şeker (Ed.), *İmam Birgivi* içinde (s. 47-54). Ankara: TDV Yayınları.
- el-Birgivi, M. (1988). *Mihakku's-süfiyye*. İstanbul: Dersaadet Kitabevi.
- el-Birgivi, M. (2010). 'Avâmil. İ. Çelik, E. Aslan, G. Akbal & İ. Güngörür (Ed.), 'Avâmilân içinde (s. 10-39). İstanbul: Şifa Yayınevi.
- el-Birgivi, M. (t.y.a). Metnu izhâr. *Mecmû'atü'n-nahv* içinde (s. 32-191). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- el-Birgivi, M. (t.y.b). *Birgivi vasiyyetnâmesi* (Sad. A. E. Yücel). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Gelibolî, M. b. İ. en-N. (2009). Tuhfetü'l-ihvân. A. R. Kaşeli ve B. Sirmabıyıkçoğlu (Ed.), *Şurûhu'l-'avâmilî'l-cedîd* içinde (s. 9-419). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- İzmîrî, Ş. Ö. (2009). Câmî'u'l-kifâye. A. R. Kaşeli & B. Sirmabıyıkçoğlu (Ed.), *Şurûhu'l-'avâmilî'l-cedîd* içinde (s. 9-419). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- İznikmidî, İ. H. el-H. (2009). İ'ânetü'l-mecîd. A. R. Kaşeli & B. Sirmabıyıkçoğlu (Ed.), *Şurûhu'l-'avâmilî'l-cedîd* içinde (s. 9-416). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Kaşeli, A. R. & Sirmabıyıkçoğlu, B. (Ed.). (2009). Muhtasarı şerhi'l-'avâmil. *Şurûhu'l-'Avâmilî'l-cedîd* içinde (s. 9-419). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Kuşadalı, Ş. A. E. (2009). Kuşadalı, A. R. Kaşeli & B. Sirmabıyıkçoğlu (Ed.), *Şurûhu'l-'avâmilî'l-cedîd* içinde (s. 9-419). İstanbul: Yasin Yayınevi.
- Martı, H. (2008). *Birgivi Mehmed Efendi: Osmanlı'da bir dâru'l-hadis şeyhi*. İstanbul: Dâruhâdis.
- Yılmaz, O. (in press). Nahiv öğretiminde metodik bir iddianın incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Uluslararası İlişkilerde Siyasi Tarih Öğretimi: Türkiye Örneği*

İsmail Köse**

Öz: Tarih ile karşılaştırıldığında uluslararası ilişkiler (UI) daha genç bir disiplindir. Bununla birlikte, son yüzyılda devletlerarası ilişkilerde en etkili bilim dallarından bir tanesinin UI ve oluşturduğu normlar olduğunu söylemek mümkündür. UI, özgünlüğüyle disiplinler arası bir formata da sahiptir. Sosyal bilimlerde nispeten genç olarak nitelendirilebilen disiplinin Türkiye'deki müfredatında, temel olarak uluslararası hukuk, siyasi tarih ve UI teorisi ana bilim dallarına çatı bölümü olduğu görülür. Uluslararası ticaret ile Avrupa Birliği'nin UI disiplini içinde yer alması daha sonraki on yıllarda gerçekleşmiş bir durumdur. UI bir sacayağı ya da üç sütundan oluşan bir bina olarak kabul edilirse uluslararası hukuk ve siyasi tarih ana bilim dalları söz konusu üç sütunun ya da sacayağının üç ayağının ikisini teşkil eder. UI'den daha eski geleneğe sahip olan bu iki ana bilim dalı, UI'den bağımsız olarak ayrıca kendi gelişim seyirlerine sahiptir. Söz konusu durum göz önünde bulundurularak çalışmada UI'nin üç esas sütunundan bir tanesi olan siyasi tarih ana bilim dalının yeri ve önemi ele alınmış; alanda görev yapan akademisyenlerin mevcut durum hakkındaki görüşleri irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada UI bölümlerindeki siyasi tarih öğretimi spesifik olarak ele alınmış, UI müfredatında siyasi tarih derslerinin sahip olması gereken kapsam, Türkçe ya da yabancı dilde siyasi tarih öğretimi, ölçme ve değerlendirme metotları, alandaki öğretim üyelerinin beklentileri, eksiklikler ve kazanımlar irdelenmiştir. Çalışmada öncelikli olarak tarih disiplini ile UI arasındaki korelatif ilişki örgüsü ve siyasi tarihin bu ilişkideki yeri analiz edilmiş, daha sonra nasıl bir araştırma yöntemi kullanıldığı neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklanmıştır. Çalışmanın gövde kısmını anket uygulaması ile elde edilen veriler oluşturmuştur. Anketten elde edilen veriler sıralı ve çapraz sorgulama yöntemi ile değerlendirilerek grafiksel değerler hâline dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Tarih, Uluslararası İlişkiler (UI), Ana bilim Dalı, Dersler, Öğrenciler, Akademisyenler.

Abstract: When compared with history the discipline of International Relations (IR) seems not to have a long lasting. However, it would not be wrong to say IR has been one of the most effective sciences with its norm in the inter-state relations. With its specificity IR has an inter-disciplinary format. Although it is a comparatively young among social sciences IR, with its curriculum in Turkey, is the roof of International Law, Political History and International Relations as main sub-branches of the IR departments. If we assume IR is a tripod or a structure consisted of three pillars, International Law and Political History are the two pillars of this science. These two sciences have older traditions than IR and they also have their own independent developments. Considering this situation in this study, the position and importance of Political History in IR tried to be unearthed and views of lecturers in the field has been analyzed. Political History teaching in IR specifically has been examined, the needed scope of Political History in IR Departments, deliverance of courses in Turkish or in a foreign language, measurement and evaluation methods, lecturers expectations, challenges and gains have been examined thoroughly. In this study firstly the correlative relations pattern between the discipline of History and IR and the position of Political History in this relation have been analyzed. Later the used method and the causes and effects of this method have been explained. The backbone of the study is the set of data that has been achieved due to an online questionnaire. These data and statistical results have been analyzed with crosscheck method and graphical diagrams have been formed to ease the understandability.

Keywords: Political History, International Relations (IR), Main Branch, Courses, Students, Academicians.

* Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde sağlamış oldukları eşsiz destek için UI Ailesinin tüm Öğretim Üyelerine, Öğretim Görevlilerine ve Araştırma Görevlilerine müteşekkirim. Ayrıca, Çalışma arkadaşlarım Doç. Dr. A. Aslıhan Çelenk'e, Şehir Üniversitesi Öğretim Görevlisi Muzaffer Şenel'e, Araştırma Görevlileri Ali Kaya, Elif Şimşek, Mücahit Gürbüz ve Esra Aldemir'e, Lisans Öğrencisi Emre Aytekin'e müteşekkirim. UI Ailesinin ve meslektaşlarının özveri katkılarının olması bu çalışmanın gerçekleşmesi mümkün değildi. Bununla birlikte, olabilecek tüm hata ve eksiklikler yazara aittir. Çalışmanın amacı, yeni kriterler ya da kurallar oluşturmak değil, alana katkı sağlamak ve bundan sonra yapılacak benzer çalışmalara öncülük yapmaktır.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

İletişim: ismailkose@hotmail.com. Adres: Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Melikgazi, Kayseri.

Giriş

“Siyasi tarih, hem uluslararası ilişkiler (Ul)¹ ile siyaset bilimlerinin hem de tarih disiplininin belkemiğini oluşturur” (Criss, 2006, s. 50) ve aynı zamanda tarih disiplini ile de bağlantılı olduğu için Ul içindeki konumunun dikkatle ele alınması gerekir. Tarih ile siyasi tarih (*Political or Diplomatic History*) veya (*International History*)² (Kürkçüoğlu 2006, s. 2-3; Tellal, 2006, s. 75-76) arasındaki ilişki üzerindeki tartışmalar hâlen devam etmektedir (Elman, & Elman, 1997, s. 7-8; Erhan, 2006, s. 103-105; Weatherbee, 1967, s. 195). “Tarihçilerin analizleri hikâyeci temelde iken; Ul bilimcilerinin analizleri teori temellidir” (Elman, & Elman, 1997, s. 7-8) şeklindeki görüşe rağmen, tarih ile Ul arasında çok yakın ve iç içe geçmiş desen örgüsü benzeri bir ilişki vardır. İki disiplinin temel farkını ortaya çıkartmaya yönelik çalışmalara karşın diğer bir görüş de tarihçiler ile Ul bilimcilerinin çalışma sahalarının siyah-beyaz kategorisinde ayrılamayacağı şeklindedir (Weatherbee, 1967, s. 195).

İkinci görüşün savunucularının savları dikkate alındığında, her ilki bilimin çalışma sahasının büyük kısmının birbirinden kesin çizgiler ile farklılaştırılmayacağı bilakis, ortak bölge olan gri alandan müteşekkil olduğu söylenebilir. Tarih ve Ul disiplinlerini ayıran en önemli etkenlerin başında epistemolojik farklılıklar gelir lakin yukarıda da ifade edildiği gibi her iki disiplinin de çok sayıda ortak yönü vardır (Haber, Kennedy, & Krasner, 1997, s. 34; Yurdusev, 2006, s. 87). İki disiplin arasındaki temel farklar büyük oranda yanlış anlamaların sonucudur ve son yıllarda disiplinlerdeki farklardan ziyade benzerlikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Schroeder, 1997, s. 64-65, 70-71). Bununla birlikte Ul ve tarihin doğasında bulunan metodolojik uyumsuzluk reddedilemez bir realitedir ve tarih ile karşılaştırıldığında modern Ul yaklaşımlarının çok genç bir disiplin olduğu görülür. Zira Ömer Kürkçüoğlu (2006, s. 4) “Ul alanında önce siyasi tarih disiplininin, sonra devletler hukukunun ve en son Ul’nin doğduğunu” kaydetmektedir. Tarihi gelişim süreci de Kürkçüoğlu’nun bu tespitini doğrular niteliktedir. Benzer şekilde “Türkiye’de sosyal ve siyasal bilimlerle ilgili öğretim yapan hemen her fakültede bugün (örneğin diploması tarihi, uluslararası ilişkiler tarihi gibi) değişik isimlerle de olsa mutlaka siyasi tarih dersleri okutulur” diyen Haluk Ülman (2006, s. 23-24) da Kürkçüoğlu’nu desteklemektedir.

Söz konusu görüşler ışığında 19. yüzyıl başlarında tarih anlayışında gerçekleşen metodolojik gelişmeler tarihçilerin ilk olarak siyasi, diplomatik ve askerî vesikalari incelemesini sağlamış ve siyasi tarih disiplini bu şekilde ortaya çıkmıştır (Fırat, 2006, s. 11-12) şeklinde bir görüşü ileri sürmek mümkündür. Belirtilen gelişmelere ek olarak son yüzyıldaki ilerlemeler Ul’nin tarih çalışmalarından özgün bir şekilde evrilmesini de beraberinde getirmiştir. Böylece büyük oranda içinde yoğrulup şekillenmiş olduğu tarih disiplinine göre çok daha yakın bir zamana tekabül eden Ul çalışmaları, II. Dünya Savaşı sonrasında ivme kazanmıştır denilebilir. Ul, siyasi tarih ve uluslararası hukukun da içinde bulunduğu üç ana bilim dalından oluşur (Aydın & Yazgan, 2010, s. 3-6; Carr, 2001; Griffiths, 2007a, 2007b, s. 1-2; Morgenthau, 2005) ve Kürkçüoğlu’nun da belirttiği gibi üç ana bilim dalı içerisinde en son ortaya çıkarak son yüzyılda bölüm hüviyeti kazanmıştır. Söz konusu nedenden ötürü dünyada ve Türkiye’de genel olarak Ul lisans öğrencilerinin müfredatında siyasi tarih ve uluslararası hukuk dersleri

- 1 Ul’nin bilim ya da disiplin olması üzerine tartışmalar bu çalışmanın sınırları dışında kaldığı için kuramsal tartışmaya dâhil edilmemiştir. “Uluslararası ilişkiler” disiplini bundan sonra “Ul” şeklinde kısaltılacaktır.
- 2 Siyasi tarihin İngilizce adının “*political/diplomatic history*” ya da son yıllarda “*international history*” olması üzerindeki tartışmalar için bk. Kürkçüoğlu (2006, s. 2-5).

de yer alır ve lisans sonrası ders müfredatlarında da en az bir ya da daha fazla siyasi tarih dersi mutlaka bulunur (Fox & Fox, 1961, s. 352, 354).

Siyaset biliminin tartışmalı durumu bir tarafa bırakılırsa söz konusu üç esas ana bilim dalı içerisinde özellikle siyasi tarih ile uluslararası hukuk ana bilim dallarının, örneğin; siyasi tarihin-tarih ile ve uluslararası hukukun-hukuk ile olan, kadim ilişkisi hem bu ana bilim dallarını Ul'den bağımsızlaştırmış hem de Ul'nin gereği olan disiplinler arası doğasını zenginleştirmiştir.

Lakin bu zenginlik aynı zamanda bazı problemlere de neden olmaktadır. Uygulamada karşılaşılan en önemli sorunların başında, Ul ile tarih disiplini arasındaki korelatif bağlantının sağlam zeminde ve dengeli bir biçimde kurgulanması gelir. Zira, Thomas W. Smith'in (1999, s. 1) de açıkça belirttiği gibi Ul, "Tarih disiplininin çocuğu gibidir" ve bu nedenle "Tarih söyleminden uzak durarak metodolojik ve teorik yeniliklerle küresel uluslararası politikaya yönelik genel bilgiler elde etmeye çalışır". Söz konusu nedenden ötürü daha önce de söylendiği gibi Ul disiplininin tarih disiplininden tam olarak ayrılması mümkün değildir ve bu nedenle tarih metodolojisi ile bağlarının kopartılması olası olmayan siyasi tarih ana bilim dalının disiplin içinde işgal edeceği ya da etmesi gereken alanının boyutu önem kazanmaktadır.

Yukarıda açıklanan bilgiler kapsamında Ul ile Siyasi tarih disiplini arasındaki ilişkide ilk olarak cevap aranması gereken soru, modern anlamda Ul'nin bağımsız bir bilim olarak hangi tarih diliminde ortaya çıktığıdır. Seküler anlamda modern uluslararası sistemin kuruluş tarihi olarak kabul edilen 1648 Westfalya Antlaşması'nı Ul disiplininin başlangıcı olarak varsaymak olasıdır (Phillpot, 2008, s. 5-6). Buna ek olarak 8. yüzyılda Papalığın İstanbul'da görevlendirmiş olduğu mukim elçisi ya da 13. yüzyılda İtalyan devletçiklerinden Milan'ın Paris'teki mukim elçiliği modern diplomasinin dolayısıyla Ul'nin başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir (Black, 2010, s. 47). Üç başlangıç noktası da bir şekilde disiplinin modern anlamda şekillenmesine katkı yapmıştır lakin Ul'nin bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkması daha önce de söylendiği gibi I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzeni yeniden kurgulamaya yönelik girişimlerin tetiklediği gelişme ve beklentilerin sonucudur.

Belirtilen nedenlerden ötürü bağımsız bir disiplin olarak modern anlamda Ul'nin kuruluş tarihini dünyaya barış getirecek yeni bir düzen kurma iddiasıyla, 1919 yılı Ocak ayında açılıp 1920 yılı sonuna kadar devam eden Paris Barış Konferansları serisi ile başlatmak daha doğru olacaktır. Çünkü, I. Dünya Savaşı'na kadar modern anlamda kurumsallaşmış ve evrensel kabul görebilecek kuramlar üzerine oturmuş bir Ul disiplininin bahsedilemez. Zira bu döneme kadar tarihçiler, Ul'yi "yakın geçmişin tarihi" şeklinde görürken; hukukçular "devletler arasındaki ilişkilere yönelik hukuki yaklaşımlar" şeklinde değerlendirmektedirler (Crick, 1959, s. 11-13, 17; Easton, Gunnel & Graziano, 1991, s. 130; Morgenthau, 2005, s. 17-18). Söz konusu durumdan ötürü uluslararası hukuk ile siyasi tarih, Ul'nin iki temel ayağını teşkil etmiştir ve tarihsel arka plan her iki disiplinin de köklerinin dayandığı yer olmuştur. Edward Carr, (2001, s. 4) Ul'nin "bilim olarak yoğun talep neticesinde [yakın tarihte] ortaya çıktığını" söylemektedir ve yukarıda da görüldüğü gibi bağımsız bir bilim dalı hüviyeti kazanmadan önce Ul tarih disiplini içinde şekillenmiştir.

Önceki sayfalarda açıklanan nedenlerden ötürü, Ul disiplininin sosyal bilimler alanında özerk sahasının varlığına işaret eden ilk kürsüsünün kurulduğu 1919 yılından (Smith & Booth, 1995,

s. 14) sonra da disiplini siyasi tarihten özgürleştirmek tam anlamıyla mümkün olmadığı gibi böyle bir yaklaşım beklenen bir şey de değildir.³ Bu nedenle siyasi tarih alanında eğitim veren öğretim üyelerinin karşılaştığı en temel sorunlardan bir tanesi öğretilecek tarih alanının kapsamı ve kuramsal çerçevesi iken diğeri siyasi tarih perspektifinin Ul teorik yaklaşımları ile örtüşecek bir şekilde aktarılabilmesidir. Zira, Hans Morgenthau'nun çok güzel bir şekilde formüle ettiği gibi "Tarihî hadiseler bir kez yaşanır ve aynı hadise ne daha önce ne de daha sonra bir daha yaşanamaz. Fakat tarihî hadiseleri ortaya çıkartan insanlardır ve insanlar benzer şartlar altında benzer davranışlarda bulunurlar" (Morgenthau, 2005, s. 19). Bu açıdan bakıldığında Ul ile siyasi tarihin metodolojik benzerliği söz konusudur ve Ul çalışmalarında siyasi tarih bilgisinin gerekliliği açıkça ortaya çıkar (Linklater & Suganami, 2002, s. 84-85).

Açıkça ortaya çıktığı gibi alanda kabul gören görüşe göre siyasi tarih ana bilim dalı ile tarih hemen hemen aynı alanları ele alırken siyasi tarih tarihsel gelişmeleri daha analitik bir okuma üzerinde değerlendirmekte, tarih bilimi ise analizden kaçınarak değerlendirmelerini sebep-sonuç ilişkileri üzerinde yoğunlaştırmaktadır (Manning, 2003, s. 104). Siyasi tarihin analize kaydırıldığı vurgu, Ul'nin kendisinin en önemli kuramsal tartışmalarının dahi analiz seviyesi ve düzeyine odaklanması, siyasi tarihi tarih disiplininin ayıran analiz odağının yaklaşılacak perspektifin ne olması gerektiği sorusunu da akla getirmektedir. Birbirinden farklı geçmiş birikimlerin inşa ettiği perspektif ve bakış açıları, Bourdieucu bir kullanımda uzun erimli deneyimin akademik vizyonun kendisi olduğunu göstermektedir (Reed-Danahay, 2005, s. 13). Ayrıca, özellikle dünya ölçeğinde çalışma yapan Ul araştırmacıları büyük ölçüde tarihçilerin sağlamış olduğu ikincil kaynaklara ve tarihsel vaka örneklemelerine dayanmak zorundadırlar (Elman, & Elman, 1997, s. 12, 15, 16; Erhan, 2006, s. 106). Bu durum bile iki disiplinin benzer sahaların büyük kısmı gri alanlardan oluşan ayrılmaz parçaları olduğu şeklindeki görüşü destekler.

Bu çalışmanın amacı yukarıda belirtilen sorunlar ve çözüm yaklaşımları ışığında Türkiye'deki üniversitelerde, özellikle devlet üniversitelerinde Ul bölümlerine bağlı olarak gerçekleştirilen siyasi tarih öğretimi ile öğrencilerin bilgi alt yapılarını ve beklentilerini ortaya çıkartabilecek ampirik veriler elde etmek ve bu verilerden yola çıkarak durum tespiti yapmaktır. Söz konusu nedenle çalışmanın belkemiği teorik değil uygulamalı veriler üzerine oturmuştur ve alandaki tüm bilim insanlarının görüşlerinin elde edilmesine çalışılmıştır.

Yöntem

2014 yılı Haziran ayı verilerine göre Türkiye'de; devlet (104) ve vakıf (80) yüksek öğretim kurumları dâhil olmak üzere 184 üniversite bulunmaktadır (YÖK, 2014, s. 10). Yüksek Öğretim Kurulunun 2014 yılı verileri; bu üniversitelerin tamamında: 19.887 profesör; 12.634 doçent; 30.750 yardımcı doçent; 44.440 araştırma görevlisi ve 20.325 öğretim görevlisi olmak üzere toplam: 141.674 akademik personel ve ön lisans ile açık öğretim fakülteleri hariç tutulursa devlet üniversitelerinin lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında; 1.770.488 öğrenci bulunduğunu göstermektedir (YÖK, 2014, s. 10). Söz konusu rakamlar içinde; 16.990 profesör; 11.172 doçent; 25.468 yardımcı doçent; 41.691 araştırma görevlisi ve 16.080 öğretim görevlisi devlet üniversitelerinde görev yapmaktadır (Çetinsaya, 2014, s. 93; YÖK, 2014, s. 10).

3 Her ne kadar söz konusu bilim dalları içerisinde siyaset bilimini dâhil etmek mümkün olsa da siyaset biliminin henüz bağımsız bir Ul ana bilim dalı olarak dördüncü yeri işgal etmesi disiplinde genel kabul görmektedir.

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezinin (ÖSYM) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu (2014, s. 161-305)'ndaki verilere göre; 2014 yılı Temmuz ayında Türkiye'de örgün öğretim yapılan 104 devlet üniversitesinin 46'sında; 80 vakıf üniversitesinin ise 50'sinde olmak üzere toplam 96 aktif Üİ Bölümü bulunmaktadır. Bu oran devlet ve vakıf üniversitelerinin hemen hemen yarısında Üİ bölümü bulunduğunu göstermektedir. Açılmış olmakla birlikte henüz öğrenci kabulüne başlamamış pasif Üİ bölümleri bu rakamlara dâhil değildir ve pasif bölümlerin de öğrenci kabulüne başlaması ile sayının gelecek yıllarda artacağı öngörülmektedir. Bölüm sayılarını gösteren rakamsal veriler vakıf üniversitelerinin lehine gibi görünse de hâlen Üİ eğitiminde devlet üniversitelerinin tartışılmaz bir etkinliği söz konusudur. Bu nedenle çalışmada özellikle devlet üniversitelerindeki öğretim dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın doğrudan kapsamı içinde bulunmamakla birlikte, Türkiye'de bulunan üniversitelerdeki Üİ bölümleri kadar bu bölümlerde verilmekte olan eğitim de önemlidir ve Üİ bölümleri özellikle taşra üniversitelerinde öğretim üyesi sorunu yaşamaktadır (Erhan, 2010, s. 18). Söz konusu eksiklik Üİ'nin tamamlayıcısı iki ana bilim dalındaki; siyasi tarih ve uluslararası hukuk öğretimini de olumsuz etkilemektedir. Tüm bu sorunlar farklı çalışmalarda ele alınmalıdır ve bu çalışmada kapsam dar tutularak Üİ bölümlerindeki siyasi tarih öğretimi incelenmiş ve metodolojik yaklaşım buna göre kurgulanmıştır.

Girişte de belirtildiği gibi Üİ ile siyasi tarih arasında iç içe geçmiş, korelatif olarak adlandırılabilecek bağlantılar mevcuttur. Söz konusu korelatif bağlantıların ortaya çıkarttığı sorun ve faydaların net bir tanımını oluşturabilmek için siyasi tarih derslerini veren öğretim üyelerinin Üİ disiplininden mezun olmalarının yanında bu disiplinin detaylı ve daha esaslı olarak öğretildiği tarih bölümünde eğitim görmeleri, örneğin, yüksek lisans ya da doktoralarından en az birini tarih bölümlerinde, özellikle "Cumhuriyet tarihi ana bilim dalında yapmaları gerekli midir? Yoksa lisans, yüksek lisans ve doktorasını Üİ'de yapmış ve siyasi tarih alanında çalışmış olmak siyasi tarihcî olmak için yeterli midir?" sorularına kantitatif verilere dayalı cevaplar bulunması amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıca, Üİ bölümlerindeki siyasi tarih öğretimi, siyasi tarih ana bilim dalında eğitim veren öğretim üyelerinin formasyonlarının dağılımı ile siyasi tarih ana bilim dalının Üİ disiplinindeki önemi de değerlendirilmiştir.

Üİ bölümlerinde okutulan tüm tarih derslerini, siyasi tarih ana bilim dalı altında toplamak mümkündür ve çalışmada bu doğrultuda türdeş bir yöntem takip edilmiştir. Belirtilen amaçla, Üİ bölümlerinde veya siyasi tarih ana bilim dalında görev yapan ya da söz konusu ana bilim dalının alanına giren en az bir ders veren öğretim üyelerinin, öğretim görevlilerinin ve araştırma görevlilerinin; siyasi tarih ana bilim dalı üzerine fikirleri ve siyasi tarih ana bilim dalında ders veren öğretim üyelerinin formasyonları arasındaki korelatif ilişki göz önüne alınarak alanın Türkiye'de Üİ eğitimindeki yerinin ve öneminin içeriden bir bakışla değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Üİ alanında çalışan akademisyenler teorik çerçeveye dayanarak gelecekle ilgili öngörülerde bulunsalar da ne siyasi tarih ne de Üİ matematik ya da kimya gibi aynı şartlar altında aynı sonuçları verecek şekilde tekrarlayan değişken kombinasyonlardan oluşan bilim dalları değildir (Elman & Elman, 1997, s. 8). Söz konusu nedenle her iki disiplinde de deneye dayalı ampirik veri elde etmek oldukça güçtür ve en etkili yöntemlerden bir tanesi soru dizilerinden oluşan anket uygulamalarıdır.

Bu nedenle Türkiye'deki akademisyenlere yönelik uygulamalı verilere dayanması amaçlanan böyle bir çalışmanın yapılabilmesi için mevcut olanaklar içerisinde en etkili yöntemin anket uygulaması olduğuna karar verilmiştir. Anket uygulamasının; (a) yüz yüze anket ve (b) uzaktan erişimli anket olmak üzere iki temel yürütme yöntemi bulunmaktadır. Yüz yüze anket uygulamasının daha sağlıklı veriler sağlaması beklenebilecek bir durumdur fakat çalışmanın kapsamı göz önüne alındığında uzaktan erişime dayalı ikinci yöntemle elde edilecek sonuçların da gerekli ampirik verileri sağlayabileceğine (Anderson & Morgan, 2008, s. 9-11) karar verilmiştir.

Bilindiği gibi anketler, deneklerden bilgi elde etmeye yarayan sorular bütününden oluşurlar ve iyi bir ankette değişkenler arasındaki ilişki doğru bilgi elde edilebilecek şekilde kurgulanmalıdır. Anketlerde soruların kapsamı, soruluş biçimi ve değerlendirme çalışmanın sıhhatini belirleyici temel unsurlardır ve anketlere dayalı çalışmalarda yapılabilecek en genel yanlış bir seferde çok fazla bilginin elde edilmesinin amaçlanmasıdır (Anderson & Morgan, 2008, s. 99-100). Böyle bir durumda cevaplardan istenilen sonuçlar alınmaz. Söz konusu nedenden ötürü bu çalışmada kapsam ve soru yoğunluğu bilinçli olarak dar tutulmuştur. Anketin uygulanması kadar değerlendirilmesi de önemli olduğu için bu konuda alanda tecrübe sahibi bilim insanlarından destek alınmıştır. Ayrıca farklı bakış açılarına imkân tanıyabilmek amacıyla anket cevaplarının tam internet erişim adresi kaynaklar kısmında yazılarak alanda bundan sonra araştırma yapmak isteyebilecek akademisyenlerin hizmetine sunulmuştur.

Anket yöntemi ile elde edilecek ampirik verilere dayalı bu tür bir çalışma Üİ disiplininde görev yapmakta olan akademisyenlerin alışık olmadığı bir durum değildir. Zira benzer iki çalışma 2007 ve 2010 yıllarında yapılmıştır (Aydın, 2007; Aydın & Yazgan, 2010). İlk çalışmada Mustafa Aydın (2007, s. 3, 5) tarafından ABD'deki benzer çalışmaları örnek olarak Türkiye'deki üniversitelerin Üİ bölümlerinde görev yapmakta olan öğretim üyelerinin Üİ eğitiminde okutulan dersler, beklentiler, yayın faaliyetleri ve geleceğe yönelik planlar üzerindeki görüşleri ele alınmıştır. Bu ankete katılım 37 akademisyenle sınırlı kalmıştır. İkinci çalışmada, Mustafa Aydın ve Korhan Yazgan (2010, s. 4-8, 10) Türkiye'deki üniversitelerin Üİ bölümlerinde görev yapmakta olan akademisyenlerin formasyonları, kullanılan araştırma teknikleri, yeni teknolojilere uyum, benimsenen teorik yaklaşımlar, derslerde ve araştırmalarda tercih edilen diller, akademi dışı faaliyetler vb. değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kapsam olarak ilkinden daha geniş olan bu ankete katılım, tüm alanda araştırma yapılıyor olmasının da etkisiyle yaklaşık 200 akademisyen oranı ile oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Alanda ilk sayılabilecek söz konusu iki anket usullü örnek çalışmaların ne ilkinde ne de ikincisinde Üİ'nin tamamlayıcısı bilim dalları ele alınmamıştır.

Belirtilen nedenlerle bu çalışma, Türkiye'deki üniversitelerde siyasi tarih ile Üİ arasındaki korelatif bağlantıyı ele alan öncül çalışmalardan bir tanesi, belki de ilki olma iddiasındadır. Literatür taraması da söz konusu iddiayı desteklemektedir. Bundan ötürü, gerek kuramsal çerçeve oluşturulurken gerekse de yöntem belirlenirken spesifik bir alanda ilk olmanın getirmiş olduğu belli sorunlar ile karşılaşmış, kısmen avantajlardan da yararlanılmıştır.

Çalışma yöntemi olarak anket uygulamasına karar verildikten sonra, alandaki akademisyenlerin dönem sonu iş yoğunluğu ve ders yükü dikkate alınarak anketin mümkün olduğu kadar asgari zaman dilimi içerisinde azami veri sağlayabilecek şekilde düzenlenmesine çalışılmıştır. İnternet ortamında doldurulabilen söz konusu anket ile Üİ bölümlerindeki siyasi tarih derslerinin içerik ve kapsamının önceki sayfalarda değinilen ilişki göz önüne alınarak

incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, ÜI bölümlerinin müfredatında yer alan siyasi tarih alan derslerinin kapsamı ve içeriğinin yanında bu derslerin öğretimi esnasında belirebilecek olası uyumsuzluk ve sorun alanlarını saptayarak söz konusu hususlara yönelik çözüm önerileri dizini de oluşturmayı hedeflemiştir. Çalışma, Türkiye'deki üniversitelerin, özellikle devlet üniversitelerinin ÜI bölümlerinde görev yapmakta olan akademisyenlerle, özellikle siyasi tarih ana bilim dalında eğitim veren akademisyenlere sorulan sorular üzerinde şekillenmiş ve bilhassa bu eğitimin nasıl bir akademik vizyona sahip öğretim üyeleri tarafından verilmesi gerektiğine katkıda bulunmak isteyen bilim insanları ile sınırlı tutulması hedeflenerek anket sorularının cevaplanması konusunda yönlendirmeden kaçınılmıştır.

Çalışmaya bu konuda, üniversite eğitiminde derslerin sınırları tartışmasız bir şekilde belirlenmiş marjinler içinde öğretilmesinin müfredatı lise eğitimine dönüştüreceği eleştirisi gelebilir. Bu durum çalışma esnasında göz önüne alınmıştır. Amacın disiplini şekillendirecek yeni kurallar koymak değil durum tespiti yapmak olduğu unutulmamalıdır.

Yaz tatili başlamadan hemen önce, akademik yoğunluğun daha az olacağı düşünülerek hazırlanmış olan anket 2014 yılı Haziran ayı başında internet ortamına yüklenmiş ve Türkiye'deki üniversitelerin ÜI bölümlerinde özellikle siyasi tarih ana bilim dallarında görev yapmakta olan akademisyenlerin üniversitelerin resmi web sitelerindeki elektronik posta adreslerine çalışmanın amacı ile anketin linkini gösteren mailler gönderilmiştir. Mail gönderme işlemi birer hafta arayla birkaç kez tekrarlanmış ve akademisyenlerin ulaşılabilenleri telefonla da aranarak anketin mümkün olduğu kadar fazla bilim insanı tarafından doldurulmasının sağlanması amaçlanmıştır. Anketin linki ayrıca ÜI disiplininde görev yapmakta olan akademisyenlerin sosyal medyadaki ortak paylaşım portallarına da yüklenmiştir.

Anket hâlen internet erişimine açıktır fakat 15 Kasım 2014 tarihine kadar 124 akademisyenin bu çalışmayı gördüğü ancak sadece 49 akademisyenin anketi dolduracak gerekli zamanı ayırdığı tespit edilmiştir. Katılımcıların ilgi odağının dağılmaması için ortalama 7-10 dakika arasında sonuçlanması hedeflenen çalışmaya katılan 49 akademisyen; İstanbul Şehir, Erciyes, Ortadoğu Teknik, Gazi, Ankara, Gümüşhane, Karadeniz Teknik, Niğde, Kırıkkale, Başkent, Uludağ, Akdeniz, Bursa Orhangazi, Trakya, İstanbul, Turgut Özal, Abant İzzet Baysal, Kahramanmaraş Sütçü İmam, Ege, İzmir Kâtip Çelebi, Yalova, Galatasaray, Hakkari, Atatürk, Yeni Yüzyıl ve İstanbul Ticaret Üniversiteleri ÜI Bölümlerinde görev yapmaktadır (ÜI disiplininde siyasi tarihin yeri anketi, 2014).

Tablo 1.
Ankete Katılan Akademisyenlerin Dağılımı

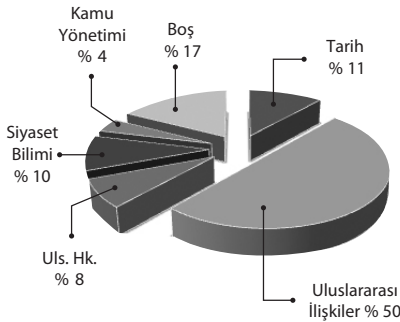
Mezuniyet Alanları	Uluslararası İlişkiler	Tarih	ÜI ve Uluslararası Hukuk	Siyaset Bilimi ve ÜI	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Lisans	26 (% 63)	6 (% 15)	2 (% 5)	5 (% 12)	2 (% 5)
Y. Lisans	24 (% 65)	10 (% 27)	-	2 (% 5)	1 (% 3)
Doktora	14 (% 44)	13 (% 41)	-	4 (% 12)	1 (% 3)

Elde edilen sonuçlar, anketin ulaştırıldığı akademisyenlerin neredeyse yarısının ankete en az bir kez baktığını ancak göz atanların yarısından daha azının doldurmak için 3-4 dakika arasında bir süreyi ayırdığını göstermektedir. Aşağıdaki verilerden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi ankete katılan akademisyenlerin arasında bu konudaki çalışmalara en fazla istek duyan akademisyen grubunun yardımcı doçentler olduğu görülmüştür.

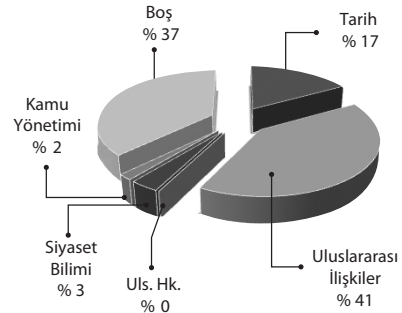
Anketi cevaplayan öğretim üyelerinin dağılımı şu şekildedir: Prof. Dr.: 3; Doç. Dr: 8; Yrd. Doç. Dr.: 15; Öğrt. Gör.: 3; Arş. Gör.: 10. Dokuz öğretim üyesi anketi incelemiş fakat soruların tamamını cevaplamamıştır. Anketi cevaplayan öğretim üyelerinden 26 kişinin lisans mezuniyeti Uİ; 6 kişinin tarih; 2 kişinin Uİ ve hukuk; 5 kişinin siyaset bilimi ve Uİ; 2 kişinin de siyaset bilimi ve kamu yönetimidir. Yüksek lisans mezuniyetlerinin dağılımı ise şu şekildedir: Uİ: 24; tarih: 10; siyaset bilimi ve Uİ: 2; kamu yönetimi: 1. Doktora mezuniyetlerinin dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: Uİ: 14; tarih: 13; siyaset bilimi ve Uİ: 4; kamu yönetimi: 1. Elde edilen sonuçların değerlendirilmesi aşağıdaki şekildedir:

Mezuniyet Alanları ve Verilerin Değerlendirilmesi

Çalışmaya cevap veren akademisyenlerin lisans mezuniyetlerine göre dağılımı aşağıdaki grafiklerdeki gibi gerçekleşmiştir. Çalışmaya ağırlıklı olarak (% 50) Uİ bölümü lisans mezunları katılmıştır. Fakat yüksek lisans ve doktora bu oran değişmiştir. Çalışmaya katılan akademisyenlerin lisans mezuniyet dağılımı Grafik 1’de, yüksek lisans ve doktora mezuniyetlerinin dağılımı Grafik 2’de görülmektedir:

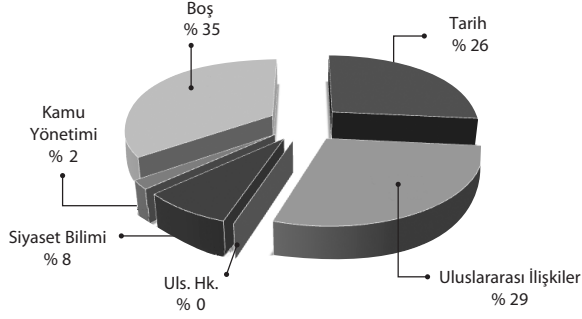

Grafik 1. Lisans mezuniyetine göre dağılım

Grafik 2. Yüksek Lisans mezuniyetine göre dağılım

Grafiklerde de açıkça görüldüğü gibi lisans öğrenimini Uİ bölümünde tamamlayan akademisyenlerin bir kısmı yüksek lisans öğrenimlerine tarih bölümlerinde devam etmiştir. Bu durum, siyasi tarih öğreniminde ya yüksek lisans ya da doktora mezuniyetinin kısmen tarih bölümlerinde gerçekleştiğini göstermektedir. Katılımcı akademisyenlerin önemli bir kısmı (% 37), yüksek lisans mezuniyet seçeneğini işaretlememiştir. Doktora dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

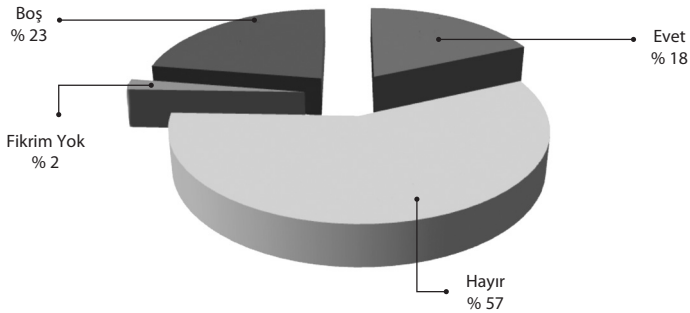

Grafik 3. Doktora mezuniyetine göre dağılım

Katılımcı akademisyenlerin önemli bir kısmı (% 26) doktora öğrenimlerini tarih bölümlerinde gerçekleştirmiştir. Yine önemli sayıda akademisyen (% 35) doktora mezuniyet seçeneğini boş bırakmıştır. Anketteki veriler değerlendirildiğinde belli başlı üniversitelerin büyük kısmına ulaşıldığı ve Türkiye coğrafyasında homojen dağılımlı bir anket gerçekleştirildiği için Ul bölümlerindeki siyasi tarih öğretim üyelerinin sadece ¼'ünün ya yüksek lisans ya da doktora mezuniyetlerinin tarih bölümlerinde olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu veriler ışığında, Ul bölümlerindeki siyasi tarih derslerini veren akademisyenlerin nasıl bir formasyona sahibi olması gerektiğini irdelemek yerinde olacaktır.

Uluslararası İlişkiler ve Siyasi Tarih

Ul ile tarih disiplini ve dolayısıyla siyasi tarih arasındaki iç içe geçmiş korelatif ilişki örgüsü Giriş kısmında ele alınmıştı. Bu bağlamda ankette sorulan ilk soru, siyasi tarih derslerini veren öğretim üyelerinin yüksek lisans ve doktora öğrenimleri ile ilgilidir. Grafikte de görüldüğü gibi cevapların büyük kısmı (% 57) siyasi tarih dersi veren öğretim üyelerinin yüksek lisans ya da doktora öğrenimini tarih bölümlerinde görmelerine gerek olmadığı şeklindedir. Daha ilginç olan durum ise yüksek lisans ya da doktora öğrenimini tarih bölümünde yapmış öğretim üyelerinin önemli bir kısmının (6 kişi), siyasi tarihçilerin tarih bölümünde yüksek lisans ya da doktora yapmasını gerekli görmemeleridir (Anket Soru No: 4).

Grafik 4. Siyasi Tarih Öğretim Üyeleri Tarih Bölümlerinde YL ya da Doktora yapmalı mı?

Tablo 2.
Öğretim Üyelerinin Yüksek Lisans ve Doktora Disiplin Tercihleri

Doktora ve YL Mezuniyet Disiplinlerine Göre Dağılım	YL Mezun Olunan Disiplin	Doktora Mezun Olunan Disiplin	Öğretim Üyelerinin Yüksek Lisans / Doktora Eğitimleri Tercihi	Üİ veya Tarih Mezunu Öğretim Üyelerinin <u>YL Doktora Alan Tercihi</u>	
				Üİ Disiplininde	Tarih Disiplininde
Üİ Mezunu Öğretim Üyeleri	31 Öğretim Üyesi	19 Öğretim Üyesi	Üİ Disiplininde Olmalı Tarih Disiplininde Olmalı	20	3
Tarih Mezunu Öğretim Üyeleri	9 Öğretim Üyesi	12 Öğretim Üyesi	Üİ Disiplininde Olmalı Tarih Disiplininde Olmalı	6	6
Fikri Yok/Boş	9 Öğretim Üyesi	18 Öğretim Üyesi		14	

Siyasi tarih öğretim üyelerinin cevaplarındaki eğilim dolaylı olarak Üİ bölümlerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tarih öğretimlerinin siyasi tarihçi olmak için yeterli olduğu sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca, ankete katılan akademisyenlerden iki kişi hariç, $\frac{3}{4}$ çoğunluk (% 74), bir sonraki soruya, Üİ bölümlerinin siyasi tarihçi yetiştiren yüksek lisans ve doktora programlarında verilen derslerin alan yetkinliği için yeterli olduğunu belirtmişlerdir (Anket Sorular No: 4 ve 5). Bu durum ortaya iki temel sonuç çıkartmaktadır: (a) Üİ bölümlerinde tarih bölümleri ile yarışabilecek düzeyde öğretim yapılmaktadır ya da (b) Üİ bölümlerindeki öğretim üyeleri tarih bölümlerindeki öğretim metodolojisini siyasi tarih öğretimi için yeterli görmemektedirler. İleri araştırmalarla söz konusu yaklaşımın irdelenmesi gerekmektedir.

Giriş kısmında da vurgulandığı gibi; siyasi tarih ana bilim dalı Üİ'nin temel ana bilim dallarından bir tanesidir. Tabiatıyla matematiksel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, siyasi tarihin Üİ disiplini içinde $\frac{1}{3}$ oranında bir etkinliğe ve kapsama sahip olması gerekir. Siyasi tarihin teoride kapsam içine alması gereken oranın uygulamaya ne kadar yansıtıldığının belirlenebilmesi amacıyla akademisyenlerden siyasi tarih eğitiminin Üİ disiplini içindeki önemini, en fazla önemliden en az önemliye doğru; 1'den 10'na kadar puanlamaları istenmiştir. Katılımcıların yarıdan az fazlası (% 53) siyasi tarihin Üİ disiplini içindeki yerini çok önemli görerek 10 puan ve % 18'i 9 puan vermişken % 21'i 7-8 arasında, % 8'i ise 4-6 arasındaki değerlerde puanlama yapmıştır (Anket Soru No: 8).

Verilen cevapların analiz ve çapraz değerlendirilmesinden kolaylıkla anlaşılacağı gibi akademisyenlerin % 71'i siyasi tarih eğitiminin Üİ disiplini içinde oldukça önemli bir yer tuttuğunu düşünmektedirler. Bu sonuç, siyasi tarihin üç Üİ ana bilim dalı içerisindeki mevcut konumunu teyit etmektedir.

Ul bölümlerinde yapılan tarih öğretimindeki en tartışmalı konulardan bir tanesi de Osmanlı tarihi ve Osmanlı diplomasisi derslerinin gerekli olup olmadığıdır. Lisans eğitiminde Osmanlı tarihi ile ilgili derslerin verilmemesi, öğrencilerin lisede tamamen üniversite sınavına yönelik olarak seçici, analizden yoksun bir şekilde ezberledikleri ve daha sonra unuttukları bu alanda büyük bir boşluk doğmasına neden olmaktadır.

Ul mezunları gerek kamu gerekse özel sektörde çok geniş sahada iş bulabilmekte ve faaliyet gösterebilmektedirler. Bu bağlamda Ul bölümlerinin sadece meslek memuru yetiştirdiği şeklindeki bir yaklaşım kapsamın daraltılması anlamına gelecektir ve doğru da değildir. Lakin, Dışişleri Bakanlığı ile bazı kamu kuruluşları meslek memuru istihdamında öncelikli olarak Ul mezunlarını tercih etmektedirler (Dışişleri Bakanlığı, 2012, t.y., s. 21).

Bu nedenle mezunları özel sektörün farklı alanlarında faaliyet gösterse ya da diplomat ve kamu yöneticisi olarak istihdam edilse de Ul bölümlerinin Cumhuriyet tarihinin geçmişi doğru köklerinin üzerine oturduğu zemin olan ve Türk siyasi hayatının çok önemli bir kesitini oluşturan Osmanlı tarihi ve Osmanlı diplomasisini öğrenmemeleri önemli bir yetersizlik yaratmaktadır. Söz konusu durum göz önüne alınarak Osmanlı tarihi ya da Osmanlı diplomasisinin gerekliliği sorulduğunda akademisyenlerin hemen hepsi (% 92), Osmanlı tarihi ve Osmanlı diplomasisinin öğretilmesinin gerekli olduğu şeklinde cevap vermişlerdir. Bu sonuç, hâlen bazı üniversitelerin Ul bölümlerinde ne Osmanlı tarihi ne de Osmanlı diplomasisi derslerinin verilmiyor olmasının önemli bir eksiklik olduğunu göstermektedir (Anket Soru No: 6).

Ul disiplininde siyasi tarih öğretiminin karşılaştığı en önemli sorunlardan bir tanesi de siyasi tarih öğretiminin kapsayacağı alanla ilgilidir. Ul öğrencileri genellikle birinci sınıfta “inkılap tarihi” adı altında Cumhuriyet tarihi dersleri almaktadırlar. Lise yıllarında öğretilen bilgilerin biraz daha detaylandırılmış şekli olan (Ata, 2006, s. 40-45) ve genellikle okutmanlar tarafından verilen bu dersler, öğrencilerin analiz ve yorum gücüne herhangi bir katkı sağlamadığı gibi sonraki sınıflardaki siyasi tarih öğretimine yönelik herhangi bir alt yapı oluşturmaktan da uzaktırlar. Belirtilen nedenle, siyasi tarih öğretimi esnasında Cumhuriyet tarihi ile aynı döneme odaklanılmasının gerekli olup olmadığı tartışması ortaya çıkmaktadır.

Akademisyenlerin $\frac{3}{4}$ 'ünden fazlası, (% 78) Cumhuriyet tarihi (CT) ve siyasi tarihin (ST) aynı döneme odaklanmaması gerektiği cevabını vermişlerdir (Anket Soru No: 7). Böylece, siyasi tarih öğretiminin I. ve II. Dünya Savaşları ile Soğuk Savaş Dönemine odaklanmasının alanda bir yetersizlik oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu sorunun en makul çözüm yolu Cumhuriyet tarihi derslerinin siyasi tarih ana bilim dalında görev yapan akademisyenler tarafından verilerek öğrencilerin hem analiz ve yorum yeteneklerinin geliştirilmesi hem de siyasi tarih öğretimi için altyapı oluşturulması olabilir.

Siyasi Tarih Öğretim Üyelerinin Akademik Faaliyetleri ve Siyasi Tarih Eğitimi

Diğer tüm ana bilim dallarında olduğu gibi Ul bölümleri siyasi tarih ana bilim dalında görev yapan akademisyenler, asistanlıktan yardımcı doçentlik kadrolarına, yardımcı doçentlikten doçentlik kadrolarına ve doçentlikten profesörlük kadrolarına atanırken kaçınılmaz olarak yayın kriterlerini karşılamak durumundadırlar. Burada ortaya çıkan en önemli sorun özellikle siyasi tarih ana bilim dalında görev yapan akademisyenlerin yayınlarının kapsama alanıdır.

Siyasi tarihçi akademisyenlerin yayınları tarih alanında mı olmalıdır; yoksa Uİ teorisi ile uluslararası hukuk alanlarında da yayın yapılmalı mıdır? Ya da yayınlarda bu iki ana bilim dalının gerekleri göz önüne alınmalı mıdır?

Söz konusu durum hakkında akademisyenlerin görüşlerinin belirlenebilmesi amacıyla sorulan soruya ilginç cevaplar verilmiştir. Akademisyenlerin yarıdan fazlası (% 53) siyasi tarih ana bilim dalında görev yapan öğretim üyelerinin yayınlarının Uİ ve siyaset bilimi alanlarında olması gerektiğini belirtmiştir (Anket Soru No: 9). Bu sonuç ortaya analiz edilmesi güç bir durum çıkartmaktadır. Çünkü siyasi tarih formasyonu ile eğitilen ve aynı ana bilim dalında görev yapan akademisyenlerin Uİ teorisi ya da uluslararası hukuk alanlarında yayın yapmaları pratikte uygulanabilir bir durum değildir.

Benzer şekilde analiz edilmesi güç diğer bir sonuç; yüksek lisans ya da doktora veya her iki alandaki mezuniyeti tarih olan yedi akademisyenin (% 14), yayınların Uİ alanında olması gerektiği şeklindeki cevabıdır. Lisans, yüksek lisans ve doktoralarının tamamı Uİ bölümünde olan on iki akademisyen, yayınların tarih alanında, bir akademisyen de her üç alanda da olabileceği şeklinde cevap vermiştir (Anket Soru No: 9). Bu sonuç 4 numaralı soruda sorulan yüksek lisans ve doktora alanında eğitim görme gerekliliği sorusuna verilen cevap ile benzerdir lakin dördüncü soruya hayır cevabı veren akademisyenlerin bir kısmı yayınlara ilgili soruya evet cevabı vermiştir.

Tablo 3.

Öğretim Üyelerinin Yüksek Lisans ve Doktora Disiplin Tercihleri

Doktora ve YL Mezuniyet Disiplinlerine Göre Dağılım	YL Mezun Olunan Disiplin	Doktora Mezun Olunan Disiplin	Öğretim Üyelerinin Yüksek Lisans / Doktora Eğitimleri Tercihi	Uİ veya Tarih Mezunu Öğretim Üyelerinin Yayın Alan Tercihi	
				Uİ Alanında	Tarih Alanında
Uİ Mezunu Öğretim Üyeleri	31 Öğretim Üyesi	19 Öğretim Üyesi	Uİ Disiplininde Olmalı	12	11
			Tarih Disiplininde Olmalı		
Tarih Mezunu Öğretim Üyeleri	9 Öğretim Üyesi	12 Öğretim Üyesi	Uİ Disiplininde Olmalı	0	2
			Tarih Disiplininde Olmalı		
Fikri Yok/Boş	9 Öğretim Üyesi	18 Öğretim Üyesi	_____	17	

Ankete verilen cevaplardan elde edilen verilerin göstermiş olduğu bu netice ortaya beklenmedik bir sonuç çıkartmıştır. Çünkü anket hazırlanırken siyasi tarihçiler her ne kadar disiplinin diğer iki ana bilim dalından ve bu bilim dallarının analitik düşünmeye yönelik formasyonundan yararlısalar da; cevap yoğunluğunun, yayınların siyasi tarih alanında olması üzerinde odaklanacağı düşünülmüştü. Ortaya çıkan sonuç beklentinin tam tersi bir durum yaratmıştır.

Elde edilen bu enteresan sonuç daha ileri ve detaylı sorulardan oluşan anketlerle irdelenmeli, akademisyenlerin neden böyle bir yönelimde bulunduğu sebep-sonuç ilişkisi içerisinde analiz edilmelidir.

Çalışmanın başında da söylendiği gibi Ul disiplinini üç ana bilim dalından oluşmaktadır ve matematiksel bir hesaplama, tüm müfredat içerisinde siyasi tarih derslerinin ağırlığı $\frac{1}{3}$, başka bir deyişle % 33,3 oranında olması *sine qua non* bir gereklilik midir? Ul müfredatları göz önüne alındığında böyle bir gereklilikten bahsetmek zordur. Zira bu tür matematiksel alan tahsisleri uygulamada bazı sorunları beraberinde getirecektir. Çünkü özellikle seçimlik derslerin daha çok Ul teorisi ve Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri gibi alanlarda yoğunlaşması nedeniyle siyasi tarih derslerinin teorik olarak tüm müfredatta kapsamaması gereken alan, uygulamada diğer iki ana bilim dalı lehine daraltılmaktadır. Bu noktada, siyasi tarih derslerinin tüm müfredatta işgal etmesi gereken yüzdeler dilimin ne kadar olması gerektiği sorusuna cevap aranması yerinde olacaktır.

Yukarıda bahsedilen durum göz önüne alınarak akademisyenlere “siyasi tarih derslerinin Ul eğitiminde kapsamaması gereken alan” sorulmuştur. Cevapların dağılımına bakıldığında tercihlerin % 25-35 aralığında (11 kişi ağırlığın: % 25; 9 kişi: % 30 ve 12 kişi % 35 olması gerektiği cevabını vermiştir) yoğunlaştığı görülmektedir (Anket Soru No: 10). Böylece, siyasi tarih derslerinin ortalama bir görüşle tüm müfredatta kapsamaması düşünülen alanın matematiksel oranla (% 33,3) örtüştüğü sonucu ortaya çıkmıştır.

Siyasi tarih derslerinin müfredatta kapsadığı alan kadar önemli diğer sorun derslerin dilidir. Ülkemizdeki yabancı dil eğitiminin İngilizce ağırlıklı eğitim veren kolejler ile çok az sayıda lise hariç yetersiz olduğu bilinmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının 2013-2014 yılları eğitim-öğretim dönemi istatistikleri, yabancı dil ağırlıklı program uygulayan liselerden 2849, yabancı dil ile eğitim yapan özel liselerden ise 6428 öğrencinin üniversiteye yerleştiğini göstermektedir (MEB, 2014, s. 18). Söz konusu öğrencilerin kaç tanesinin Ul bölümlerine yerleştirildiğinin tespiti imkânsızdır. Fakat Türkçe ile matematik ağırlıklı puan türünden öğrenci alan Ul bölümlerinin giriş puanlarına dil puanları etki etmemektedir (ÖSYM, 2014, s. 161, 276). Bu nedenle yabancı dilde eğitim veren lise ve dengi okullardan Ul bölümlerini seçecek öğrencilerin oranının çok yüksek olması beklenemeyecek bir realitedir.

Söz konusu nedenle lisede öğrendiği ve hiçbir şekilde yeterli olamayacak bir İngilizce dil bilgisi düzeyine sahip öğrenci İngilizce eğitim veren Ul bölümlerine yerleşebilmektedir. Taşra üniversiteleri dâhil çoğu devlet üniversitesinde ve vakıf üniversitelerinin hemen hemen tamamında bir yıl hazırlık eğitimi verilmektedir fakat bu eğitim özellikle taşra üniversitelerinde İngilizce öğrenimi için yeterli olmamaktadır. Bir yıl hazırlık eğitimi alıp bölüme gelen öğrencilerin İngilizce anlatılan dersleri anlamakta zorluk çektikleri uygulamada tüm akademisyenlerin karşılaştığı bir sorundur. Zira derslerin İngilizce anlatılması hâlinde, büyük oranda yeterli olmayan yabancı dil bilgisi ile hazırlık sonrası bölüme gelen öğrenciler ve lise öğrenimi sırasında İngilizce eğitim almış öğrenciler arasında bir uçurum oluşmaktadır. Derslerin Türkçe verilmesi durumunda öğrencilerin yabancı dil bilgileri körelmekte, İngilizce verilmesi durumunda ise bazı temel kavramlar anlaşılabilir olmamaktadır. Ayrıca, *Erasmus*, *Da Vinci* gibi uluslararası öğrenci değişim programları ile Türkiye'ye gelen ve Türkçe bilmeyen öğrencilerin de durumu dikkate alındığında uygulamada takip edilecek yöntem daha karmaşık hâle gelmektedir.

Söz konusu açmazın üstesinden gelinemesinin en etkili yolu lise düzeyinde yabancı dil derslerinin daha etkin, okuduğunu ve dinlediğini anlayabilme odaklı verilmesidir. Belirtilen yöntem uygulamaya konulsa bile yakın gelecekte mevcut durumun düzeltilmesi olası görülmemektedir. Sonuç olarak siyasi tarih derslerinin Türkçe mi yoksa İngilizce mi verilmesinin daha yararlı olacağı sorusu karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcı akademisyenlerin büyük çoğunluğu, $\frac{3}{4}$ 'ü siyasi tarih derslerinin Türkçe öğretilmesi gerektiği cevabını vermişlerdir (Anket Soru No: 11). Siyasi tarih derslerinin formatı göz önüne alındığında bu tercihin mantıklı ve geçerli gerekçeleri olduğu görülür. Fakat tüm müfredatta hemen hemen $\frac{1}{3}$ oranı gibi önemli miktarda yer tutan siyasi tarih derslerinin tamamının Türkçe öğretilmesi durumunda öğrencilerin, yabancı dil gelişiminde bazı aksaklıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Söz konusu nedenle Osmanlı tarihi ve Cumhuriyet tarihi gibi temel derslerin Türkçe, diğer derslerin İngilizce verilmesi rasyonel bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Fakat öncelikle ele alınması gereken sorun lise ve üniversite hazırlık sınıflarındaki İngilizce eğitim kalitesinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesidir.

Siyasi Tarih Eğitiminin Kapsamı ve Metodu

Siyasi tarih öğretiminin tüm müfredatta kapsamı gereken alan ve eğitim dilinin “Türkçe mi ya da İngilizce mi olacağı” tartışmalarının yanında, kapsanacak olan tarih kesiti de önemlidir. Tüm tarihin Ul müfredatı içinde öğretilmesi mümkün olmadığına göre hangi dönemlere ağırlık verildiğinde öğrencilerin mezuniyet sonrası ihtiyaçlarını daha geniş bir şekilde kapsayacağını iyi bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir.

Giriş’te de belirtildiği gibi tarih disiplini insanlık ile yaşıttır ve disiplinin, yazılı kaynağın bulunmadığı büyük kısmı arkeoloji alanına girmektedir. Tarihçilerin araştırma sahası yazılı tarih uygulamasından itibaren başlar ve Antik Dönem hariç tutulduğunda, modern tarih çalışmaları ortalama hesapla insanlık tarihinin son bin yıl gibi süre olarak kısa fakat hadise yoğunluğu olarak oldukça karmaşık bir kesitini kapsar (Togan, 1981, s. 2-6; Turan, 2006, s. 21-22). Tarih bölümlerinin müfredatlarında bu durum göz önünde bulundurularak derslerin mümkün olduğu kadar geniş bir döneme yayılmasına çalışılır. Lakin Ul bölümleri müfredatlarında siyasi tarih dersleri en fazla ortalama $\frac{1}{3}$ oranında yer tutabildiği için tarih bölümleri ile aynı yöntemin takip edilebilmesi olası değildir.

Bu nedenle siyasi tarih müfredatının kapsamının belirlenmesinde dikkate alınması gereken faktörlerin başında, öğretilecek olan tarih kesitinin belirlenmesi, okutulacak ders kitapları, müfredatın meslek gereksinimlerini karşılaması ile zorunlu ve seçimlerlik derslerin dağılımı gelir.

Ul bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin söz konusu durum hakkındaki görüşlerinin belirlenebilmesi için alandaki öğretim üyelerine ilk olarak siyasi tarih derslerinin hangi tarih kesitini kapsamı gerektiği sorulmuştur. Öğretim üyelerinin büyük kısmı (% 85) siyasi tarih eğitiminin 1648 tarihinden (Westfalya Barışı ile) başlayıp günümüze kadar devam etmesi gerektiği cevabını vermiştir (Anket Soru No: 12). Akademik görüşün hemen hemen ittifakla yoğunlaşmış olduğu yaklaşık 350 yıllık tarih kesitinin mevcut imkânlar içerisinde Ul öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılaması mümkün gözükmemektedir. Lakin Osmanlı tarihi eğitiminin Osmanlı Devleti’nin kuruluş tarihi olan 1299 yılından başlatılmasının uygun olacağı değerlendirilebilir.

Önceki sayfalarda da belirtildiği gibi Ul bölümlerinden mezun olan öğrenciler, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı başta olmak üzere, diğer bakanlıklara bağlı merkez ve taşra teşkilatları ile özel sektörde faaliyet gösteren işletmelerde istihdam edilmektedirler. Öğrenciler, üniversite eğitimleri esnasında öğrendikleri bilgileri hem istihdam öncesi sınavlarda hem de istihdam sonrasında kullanmak durumundadırlar. Bu noktada cevaplanması gereken önemli sorulardan bir tanesi, mevcut siyasi tarih öğretiminin Ul öğrencilerinin mezuniyet sonrası meslek hayatlarındaki gereksinimlerini karşılayıp karşılamadığıdır?

Söz konusu durumun belirlenebilmesi için Ul mezunu öğrencilere yönelik mezuniyet sonrası araştırmalar yapılması gerekmektedir. Henüz bu tür kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır ve üniversitelerin mezuniyet sonrası geri bildirim sağlayabilecek sistemleri de etkin olarak çalışmamaktadır. Bu durumda eldeki tek ölçme aracı Ul bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin görüşleridir. Anket katılımcısı akademisyenlerin hemen hemen yarısı (% 46) verilen eğitimin mezuniyet sonrası için yeterli olduğu görüşünderken önemli bir kısmı da (% 36) verilen eğitimin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Akademisyenlerin % 18'i bu soruya cevap vermemiştir (Anket Soru No: 13). Verilen eğitimin yeterli olduğunu düşünenlerle yetersiz olduğunu düşünen akademisyenler arasındaki sayısal yakınlık, bu konuda bazı kuşuklara sahip olunduğunu göstermektedir.

Ul bölümlerinden mezun olan öğrencilerin lisans düzeyinde almış oldukları siyasi tarih derslerinin, mezuniyet sonrasında girmek zorunda oldukları meslek sınavlarına yönelik hangi oranda katkı sağladığı sorusuna verilen cevapların dağılımı da benzerdir. Katılımcıların % 40'ı siyasi tarih eğitiminin meslek sınavları için yeterli olduğunu, % 43'ü ise yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Yine % 17'lik bir kısım soruya cevap vermemiştir (Anket Soru No: 14). Cevapların çapraz değerlendirilmesinde çelişkili bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki lisans düzeyinde verilen siyasi tarih eğitiminin yetersiz olduğunu düşünen yedi akademisyen (% 14), söz konusu eğitimin meslek sınavları için yeterli olacağı cevabını vermiştir (Anket Soru No: 13-14).

Siyasi tarih derslerinin kapsayacak olduğu tarih kesitinin belirlenmesi kadar söz konusu kesit içinde hangi döneme ağırlık verileceğinin tespit edilmesi de önemlidir. Aynı kesit içinde çok sayıda tarihî hadisenin gerçekleşmesi ve bu hadiselerin sebep-sonuç ilişkisi içerisinde birbirini etkilemesi seçim yapmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü tarihî hadiseler arasında sebep-sonuç ilişkisinin yanında çapraz bağlantılar da mevcuttur ve İngiltere ile Fransa arasında 1756-1763 tarihleri arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşları örneğinde olduğu gibi bazen tek bir tarihî hadise kendisinden sonraki çok sayıda gelişmeye kaynaklık edebilmektedir. Yedi Yıl Savaşlarından sonra Amerikan Kolonileri bağımsızlıklarını kazanmış ve bugünkü modern ABD'nin temelleri atılmış, Fransız Köylü Ayaklanması ile 1789 yılında Fransız Devrimi gerçekleşmiş ve Napolyon tehdidine karşı 1815 yılında Viyana Kongresi toplanmıştır. Söz konusu korelatif desen örgü ilişkisinin diğer tarihî hadiselerde de görülmesi mümkündür.

Tablo 4.*Tarihi Dönem Tercihleri (Anket Soru No: 17)*

No	Tarih Kesiti	1. Sıra Önceliği	2. Sıra Önceliği	2. Sıra Önceliği	Toplam Tercih Sayısı
1	Avrupa Tarihi	33 % 85	-	-	33 % 19
2	Genel Dünya Tarihi	1 % 2	4 % 11	17 % 48	30 % 18
3	I. Dünya Savaşı ve Sonrası, 1939'a kadar	-	-	7 % 20	22 % 13
4	II. Dünya Savaşı ve Sonrası, 1990'a kadar	-	-	1 % 3	23 % 13
5	Dinler Tarihi	-	-	-	8 % 5
6	Karşılaştırmalı Siyasi Tarih	1 % 2	-	-	19 % 11
7	Tanzimat Sonrası Türkiye Tarihi	3 % 8	18 % 50	2 % 6	16 % 9
8	15. yy. Sonrası Orta Doğu Tarihi	-	5 % 14	7 % 20	10 % 6
9	15. yy. Sonrası Uzak Doğu Tarihi	-	-	1 % 3	4 % 2
10	Amerika Tarihi	1 % 2	9 % 25	-	4 % 2
11	Türk-Amerikan İlişkileri	-	-	-	3 % 2

Yedi Yıl Savaşları ile benzer şekilde; Doğu merkezli bir gelişme olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin kuruluşu (1299), Avrupa merkezli bir gelişme olmasına rağmen Westfalya Barışı (1648), Altın Orda Devleti'nin Timur tarafından yıkılması (1390) ile Rus Knezliklerinin bağımsız kalması, Rönesans Reform Hareketleri (15. ve 16. yüzyıllar), Sanayi Devrimi (18. ve 19. yüzyıllar) gibi çok sayıda tarihi gelişme kendilerinden sonraki hadiselerle kaynaklık etmiştir. Bu durumu gösteren çok sayıda tarihi örnek mevcuttur. Örneğin, 1783 yılında ABD'nin kurulması siyasi tarih için çok fazla önemli bir olgu değildir. Oysa özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD siyasi tarihin en önemli belirleyicisi hâline gelmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Daha önce de söylendiği gibi aynı dönemde farklı gelişmelerin yaşanması ve bu gelişmelerin daha sonra sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ya da çapraz etkileşimle birbirini şekillendirmesi, alanda seçim yapmayı zorlaştıran diğer nedendir. Belirtilen gerekçelerle Ul öğrencilerine öğretilen siyasi tarih derslerinin hangi alanlara öncelik vermesi gerektiği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı tarihi ile ilgili görüşler daha önce değerlendirildiği için

bu başlıkta Osmanlı tarihi kapsam dışında tutulmuştur. Tarih alan seçimi hakkındaki akademisyen görüşleri ve öncelikleri Tablo 4'te görüldüğü biçimde şekillenmiştir.

Tablo 4'teki verilerin ortaya çıkarttığı en bariz sonuç, Avrupa tarihinin birinci öncelik olarak siyasi tarih müfredatı içinde yer alması gerektiğidir. İkinci öncelik olarak Tanzimat sonrası Türkiye tarihinin ortaya çıkmış olması ilginçtir. Çünkü bu sonuç akademisyenlerin Türkiye tarihini, Tanzimat Fermanı'nın ilanının (1839) sonrasındaki modernleşme hareketleri ile başlatmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Böylece, Cumhuriyet tarihi ile Osmanlı tarihi eğitiminin bir bütün olarak ele alınmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Üçüncü tercihte şekillenen genel dünya tarihi, öğrencilerin tarih bilgi ve bilinç düzeyini yükseltmeye yöneliktir.

Tablo 4'deki veriler çapraz olarak değerlendirildiğinde, alandaki akademisyen tercihlerinin, I. ve II. Dünya Savaşları ile Soğuk Savaş dönemini kapsayan son 100 yılda daha yoğun olması beklenebilirdi. Fakat sonuçların analizi akademisyenlerin son yüzyılı da Avrupa tarihi içerisinde değerlendirmeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Benzer durum karşılaştırmalı siyasi tarih için de söylenebilir.

Ul bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin özellikle Cumhuriyet Dönemi (1923 ve sonrası) Türk dış politikası ve dünyadaki dış politika paradigmaları hakkında analitik değerlendirme yapabilmeleri için ABD doktrinler tarihini de kapsayan Amerikan tarihini öğrenmeleri yadsınamaz önemi haizdir. Akademisyen seçimlerinin Amerikan tarihini ve dolayısıyla doktrinler tarihini ilk üç tercih içine almaması ileri araştırmalarla irdelenmesi gereken enteresan bir sonuçtur.

Siyasi tarih derslerinin lisans eğitimi süresince ölçme ve değerlendirmesi de mezuniyet sonrası başarıya etki etmektedir. Çünkü mezuniyet sonrası kamu istihdam sınavları çoktan seçmeli test şeklinde yapılmaktadır ve lisans eğitimi süresince söz konusu sistemden uzaklaşan öğrencilerin çoktan seçmeli sınavlarda başarı düzeyi olumsuz etkilenebilmektedir.

Sınavların tamamen test usulünde yapılması hâlinde ise öğrencilerin muhakeme, analiz ve yorum yetenekleri körelmekte, ezberci bir eğitim yöntemi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle uygulanabilir rasyonel çözüm yolu, sınavların test ve klasik birlikte olmak üzere karma usulde yapılmasıdır. Lakin sınav yöntemi ile ilgili akademisyen tercihlerinin karma ve klasik olmak üzere iki grupta birbirine yakın (karma: % 42; klasik: % 58) şekillendiği görülmektedir. Hatta sınavların klasik yapılmasını isteyen akademisyenler, karma sınavı tercih edenlerden % 16 daha fazladır (Anket Soru No: 16).

Her iki sorunun tam olarak analiz edilebilmesi için daha önce de söylendiği gibi mezuniyet sonrasına yönelik detaylı araştırmaların yapılması ya da öğrencilerin mezuniyet sonrası tecrübelerinin bir şekilde geri bildirimini sağlanması gerekmektedir. Söz konusu çalışmalar yapılmadan sağlıklı bir analiz yapılabilmesi ya da sonuç elde edilebilmesi olası değildir.

Ankete katılan akademisyenlerin, izlencede yer alması gereken Türkçe kitap tercihleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır. Tablo 5'te de açıkça görüldüğü gibi ilk sırada (19 kişi) Fahir Armaoğlu'nun (2005) "Siyasi Tarih" kitabı yer almış ve çoğunluk tarafından tercih edilmiştir. İkinci sırada, Oral Sander (2007a, 2007b) gelmektedir. 11 kişi Oral Sander'in izlencede birinci sırada olması gerektiğini belirtmiştir. İzlençe önceliği olarak Oral Sander ile aynı sayıda tercih edilen (11 kişi) lakin toplam tercih sayısı daha az olan (15 kişi) Toktamış Ateş (2010) üçüncü sırada yer almaktadır.

İzlenice önceliğinde, okutulması birinci sırada tercih edilmemekle birlikte müfredatta yer alması istenen iki kitap; Sina Akşin (1997, 2000, 2014) (17 kişi) ve Feroz Ahmet (1999) (21 kişi)'in çalışmalarıdır. Akademisyen tercihlerinin ortaya çıkardığı sonuca göre; siyasi tarih öğretiminde Türkçe derslerde mutlaka okutulması gerekli üç kitap sırasıyla (1) Fahir Armaoğlu, "20. Yüzyıl Siyasi Tarih"; (2) Oral Sander, "Siyasi Tarih, 1918-1994" ve (3) Toktamış Ateş, "Siyasal Tarih" adlı eserlerdir. İngilizce dilinde okutulması tercih edilecek eserlerde değerlendirme yapılabilecek düzeyde görüş beyan edilmemiştir (Anket Soru No: 15).

Burada dikkat edilmesi gereken husus, siyasi tarih derslerinde tüm müfredatın belli kitaplar üzerinden yapılmasının, ezberci ve analitik düşünceden yoksun bir öğretim modelinin yerleşik hâle gelmesine yol açma ihtimalidir. Söz konusu anket sorusu, alandaki akademisyenlerin izlencelerde yer alması gereken temel eserler ile önde gelim sırası hakkındaki düşüncelerinin öğrenilmesi amacıyla sorulmuştur. Sonuçlar hiçbir şekilde siyasi tarih öğretiminin sadece listelenen kaynaklardan yapılmasının teşvik edilmesi anlamına gelmemektedir.

Tablo 5.*Ders Kitabı Tercihleri (Anket Soru No: 15)*

No	İzlencede yer alacak kitap	1. Sıra izlenice önceliği	Toplam tercih sayısı
1	Fahir Armaoğlu	% 19-41	% 29-21
2	Oral Sander	% 11-24	% 26-19
3	Toktamış Ateş	% 11-24	% 15-11
4	Mete Tunçay	% 2-5	% 19-14
5	Sina Akşin	-	% 17-13
6	Feroz Ahmet	-	% 21-16
7	Potyemkin	-	% 1-1
8	Eric J. Zuircher	% 1-2	-
9	Francois Georgeon	-	% 1-1
10	Norman Davis	% 1-2	% 1-1
12	Rifat Uçarol	-	% 2-2
13	Jony Judt	-	% 1-1
14	Stephen Lee	-	% 1-1

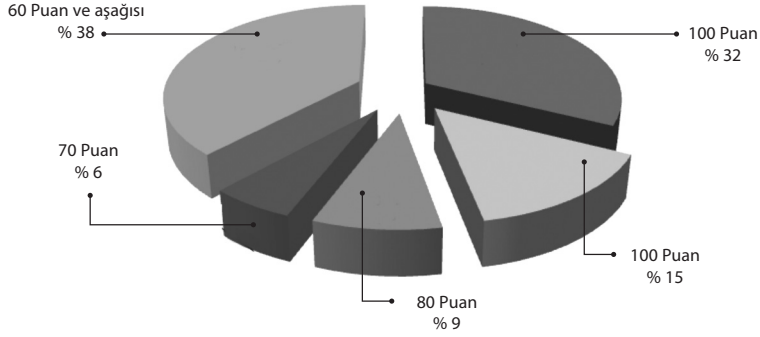
Bilindiği gibi Ul bölümleri yüksek lisans ve doktora programlarında, bölüm disiplininden gelenlerin yanı sıra; tarih, İngiliz dili edebiyatı, kamu yönetimi gibi bölümlerden gelecek eğitim gören bölüm dışı öğrenciler de bulunabilmektedir. Bölüm dışı öğrencilerin bir yıl fark derslerini almak zorunda olmaları nedeniyle, uygulamada bazı sorunlar yaşansa da yüksek lisans ve doktora programları ders aşamasındaki öğrencilerin tamamının Ul disiplinine adapte olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu nedenle ankette sorulan son iki soru; yüksek lisans ve doktora çalışmaları esnasında tez öncesi siyasi tarih eğitiminin kapsamının ve metodunun nasıl olması gerektiğine yöneliktir. Akademisyenlerin $\frac{2}{3}$ gibi büyük bir kısmı (% 77), yüksek lisans ders döneminde kapsamın dünya tarihi ağırlıklı olması gerektiğini belirtmiştir. Bu oran doktora ders döneminde, toplam cevaplar içinde $\frac{1}{2}$ 'ye düşmüştür (% 53). Yüksek lisans ders döneminde zorunlu ders bulun-

maması gerektiği cevabını veren akademisyenlerin oranı % 10, doktora % 18'dir. Derslerin Cumhuriyet tarihi ağırlıklı olması gerektiğini belirten akademisyenlerin yüksek lisans döneminde oranı % 8, doktora döneminde ise % 13'tür.

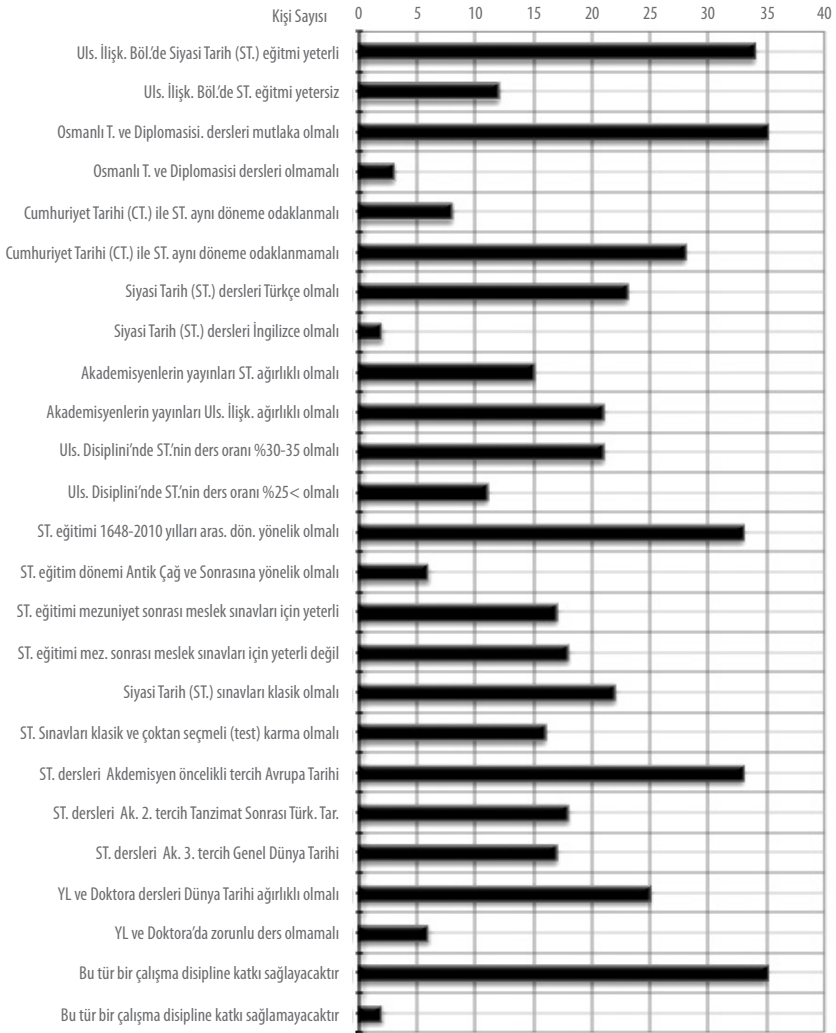
Kapsamın tarih konularında genel tekrar olmasını tercih eden akademisyenlerin yüksek lisans % 5, doktora % 16 oranında olduğu görülmektedir (Anket Soru No: 19-20). Böylece, hem yüksek lisans hem de doktora ders aşamasında siyasi tarih derslerinin ilk tercih olarak dünya tarihi ağırlıklı olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Elbette, özellikle doktora tezinde çalışılacak olan alan da öğretilecek derslerin döneminin belirlenmesinde etkili olacaktır.

Çalışmada katılımcılara en son sorulan soru, bu tür bir araştırmanın Ulusal disiplini ve siyasi tarih ana bilim dalına katkı sağlayıp sağlamayacağıdır. İki akademisyen (% 4), çalışmanın disipline katkı sağlamayacağı cevabını verirken 35 akademisyen (% 71) katkı sağlayacağını belirtmiştir, 12 akademisyen (% 25) bu soruya cevap vermemiştir (Anket Soru No: 18). Elde edilen sonuç, bu tür saha araştırmalarına daha fazla önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Grafik 5. Çalışmanın Disipline Katkısı

Çalışmanın, disipline katkı sağlayacağı fikrinde olan akademisyenlerden 100 üzerinden katkı oranını puanlamaları istenmiştir. Çalışmanın yüz üzerinden doksan puan değerinde katkı sağlayacağını belirten akademisyen sayısı hemen hemen $\frac{1}{2}$ oranındadır ve oldukça düşüktür. Çalışmanın sağlayacağı katkının 60 puan ve aşağısında olacağı cevabını veren akademisyenlerin sayısı, $\frac{1}{3}$ oranından daha fazla olarak, 90 puan ve üzeri değerlendirme notu verenlere yakındır. Elde edilen sonuç, uygulamadaki durumu ölçmeye yönelik benzer çalışmaların daha titiz ve geniş kapsamlı yapılması gerektiğini göstermektedir. Sonuçlar Grafik 6'da analitik olarak değerlendirilmiştir. Ulusal disiplininde görev yapan akademisyenlerin bu tür çalışmalara daha fazla ilgi göstermesinin başarı ve katkı oranını artıracığına kuşku yoktur.

Grafik 6. Siyasi Tarih ve Dersler

Değerlendirme

Siyasi tarih ile uluslararası ilişkiler arasındaki korelatif ilişki bağlamında siyasi tarih ile ilgili akademisyen görüşlerini derleyerek bir mevcut durum değerlendirmesi yapmak amacıyla olan bu çalışmanın belkemiği olan anket beş ay gibi uzun bir süre erişime açık kalmasına rağmen katılım oranlarında istenilen düzeye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte anketi dolduran 49 akademisyenin cevaplarındaki eğilimler ve belli sahalardaki yoğunlaşmalar, alanda görev yapan tüm akademisyenlerin olası ortak görüşleri hakkında bir fikir verebilecek niteliktedir. Çalışma siyasi tarih ile sınırlı tutulmuş, elde edilen veriler de yine bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Giriş kısmında da söylendiği gibi Ul disiplini ampirik bir doğaya sahip değildir ve ana malzemesi insanların idare ettiği devletlerdir. Dolayısıyla her ne kadar Morgenthau'nun formüle ettiği şekliyle "insanlar aynı şartlar altında benzer davranışları geliştirirler" de Ul disiplininin çalışma alanına giren hadiseleri ve olguları, şartları ve koşulları önceden ayarlanmış bir laboratuvar ortamında değerlendirmek mümkün değildir. Ul Disiplininin laboratuvarı, dünya devletleri arasındaki ilişki biçimleri ve bu ilişkileri etkileyen ya da şekillendiren faktörlerdir. Fakat bu laboratuvar da şartların ya da koşulların önceden ayarlanması ya da bazı düzenlemelerin yapılması olasılığı yoktur.

Söz konusu durum göz önünde bulundurularak bu çalışmada Ul ve siyasi tarih incelemesi anket yöntemi üzerine şekillenen saha araştırmasına dayandırılmıştır. Araştırma sonucunun açıkça gösterdiği gibi Ul disiplini içerisinde siyasi tarih göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir ve üç kurucu sütundan bir tanesidir. Bu nedenle siyasi tarih eğitimine özel önem gösterilmesi gerekmektedir. Lakin uygulamada bazı temel aksaklıklar göze çarpmaktadır.

Bu çalışma kapsamında uygulamada tespit edilen aksaklıkların en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür; (1) Siyasi tarih derslerinin kapsamının tam olarak belirlenmesi gerekmektedir. (2) Siyasi tarih derslerinin Türkçe mi ya da bölümün yabancı dilinde mi verilmesinin daha faydalı olacağı belirsizdir. Derslerin Türkçe ya da yabancı dilde (İngilizce) verilmesinde takip edilecek yöntem netleştirilmelidir. (3) Osmanlı tarihi ve Osmanlı diplomasisi derslerine gereken önemin verilmediği tespit edilmiştir. Bu derslerin mutlaka müfredatta yer alması gerekmektedir. (4) Siyasi tarih derslerinin öğrencilerin mezuniyet sonrası ihtiyaçlarına cevap verebilecek biçimde şekillendirilmesi, öğrenci motivasyonu ve verimlilik açısından büyük öneme sahiptir. (5) Siyasi tarih derslerinin ölçme ve değerlendirmesinde uygun yöntemin karma usul olduğu görülmektedir.

Derslerin öğretilmesi esnasında takip edilecek yöntemle ilgili olarak ise; (1) Siyasi tarih ders izlenesinde öncelikli olarak yer alması gereken üç yazarın sırasıyla, Fahir Armaoğlu, Oral Sander ve Toktamış Ateş olduğu yönünde bir sonuç ortaya çıkmıştır. (2) Cumhuriyet tarihi eğitiminin siyasi tarih ile aynı döneme odaklanmaması gerektiği lakin Cumhuriyet tarihinin yetkin öğretim üyeleri tarafından verilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. (3) Cumhuriyet tarihi derslerinin Tanzimat (1839) sonrasında başlatılması gerektiği şeklinde genel bir görüş tespit edilmiştir. (4) Siyasi tarih ana bilim dalında görev yapan akademisyenlerin yayınlarının hangi alanda olması gerektiğinin belirlenebilmesi için ileri araştırmalar yapılmasının zaruri olduğu saptanmıştır. (5) Yüksek lisans ve doktora ders aşamasında Siyasi tarih derslerinin dünya tarihi ağırlıklı olması gerektiği sonucu elde edilmiştir. (6) Son olarak bu tür bir saha çalışmasının faydalı olacağı neticesi elde edilmiştir. Fakat katılım tüm çabalara rağmen istenilen düzeyde olamamıştır.

Ul disiplininde siyasi tarihin yerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmanın sonucunda elde edilmiş olan en önemli çıktılardan bir tanesi de siyasi tarih müfredat ve ders işleme yöntemleri ile ilgili henüz tam olarak şekillenmiş genel geçer bir metodun bulunmadığı ve alandaki mevcut durumu belirleyebilecek saha çalışmalarına çok fazla vakit ayrılmadığıdır.

Mezun öğrencilerin üniversite sıralarında elde ettikleri bilgi ve becerilerin, mezuniyet sonrasında sağladıkları işe yararlık ve katkının bir şekilde geri bildirim sağlanarak analiz edilmesi, verimliliğin artırılması için çok önemlidir. Bu amaca yönelik mevcut geri bildirim sistemleri ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır. Mezun öğrencilerin görüşlerinin de katıldığı benzer çalışmalar, daha somut çıktılardan elde edilmesine önemli oranda katkı sağlayacaktır.

Teaching Political History within the International Relations: The Turkish Case

İsmail Köse*

Historians' research area begins with written ages and if antiquity is put aside, average duration of modern history studies cover the last millennium which in Human History is a short but with its events is a difficult period (Togan, 1981, pp. 2-6; Turan, 2006, pp. 21-22).

When compared with history it is seen that the discipline of IR has not an ancient past as history. Moreover, it is not wrong to say that; during the last century one of the most effective sciences steering and shaping inter-state relations is International Relations (IR) and its norms. With its distinctive aspects IR has an inter-discipliner format. Despite it is a comparatively young science, generally in the world and in Türkiye IR is the roof department for International Law, Diplomatic History and International Theory main branches. If we assume that IR is a tripod or a structure consisted of three pillars, International Law and Political History are the two basic pillars or legs of this science. These two sciences have older tradition than IR and also independently from IR have their own development process.

Considering aforesaid situation in this study, the position and importance of Political History in IR, has been examined and views of lecturers in the field been analyzed. Here the most important problem is to fix the correlative inter relations in both disciplines (Smith, 1999, p. 1).

Hence, Diplomatic History teaching in IR specifically has been searched, the needed scope of Diplomatic History in IR Departments, deliverance of courses in Turkish or in a foreign language, measurement and evaluation methods, lecturers expectations, challenges and gains have been examined thoroughly. In this study firstly the pattern like correlative relations between the discipline of History and IR and the position of Diplomatic History in this relation has been analyzed. Later the used methods and the causes and effects of this method have been explained. The backbone of the study is the set of data that has been collected due to an online questionnaire. These data and statistical results have been analyzed with crosscheck method and graphical diagrams have been formed to ease the understandability.

* Assist. Prof., Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations.

Correspondence: ismailkose@hotmai.com. Address: Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Melikgazi, Kayseri, Turkey.

As it is generally said "Diplomatic History" is the backbone of International Relations (IR) (Criss, 2006, p. 50), Political Science and History disciplines and because it has close relations with History discipline its location in IR must be carefully considered (Kürkçüoğlu 2006, pp. 2-3; Tellal, 2006, pp. 75-76). The ongoing arguments on relations between History and Diplomatic History still are on the table (Elman, & Elman, 1997, pp. 7-8; Erhan, 2006, pp. 103-105; Weatherbee, 1967, p. 195) and despite generally accepted views such as "whilst historians' analyzes are narrative based; IR scientists' analyzes are theory based" (Elman, & Elman, 1997, pp. 7-8) there are close and pattern like correlative relations between both disciplines. Despite the efforts to create differences between both sciences other view is that; historians' and IR scientists' works cannot be disintegrated or categorized on the basis of black and white (Weatherbee, 1967, p. 195).

If later arguments are considered it is seen that, neither of these sciences' fields can be disintegrated by definite margins, even both share a common grey area. One of the most important detriments bordering a line between history and IR is epistemological differences but as it is underlined above both disciplines had numerous common features (Haber, Kennedy, & Krasner, 1997, p. 34; Yurdusev, 2006, p. 87). Most of the differences between both sciences mostly are the results of misunderstandings and during the last decades instead of differences similarities are given more importance (Schroeder, 1997, pp. 64-65, 70-71). Yet the natural methodological incompatibility between history and IR is an undeniable reality and when compared with history it is seen and underlined before that IR is a young discipline.

Likewise as Ömer Kürkçüoğlu (2006, p. 4) stated "in IR field first Diplomatic History, later International Law and at last IR have been emerged" and the historical development process proves what Kürkçüoğlu said. Hence, Haluk Ülman (2006, pp. 23-24) supporting Kürkçüoğlu says that "in Turkey almost in all social or political science based faculties (for instance such as Diplomatic History, IR History etc.) today certainly there is Diplomatic History courses"

At this point the first problem that must be tackled with is to fix the birth date of modern IR discipline. It is possible to argue that modern IR emerged during Westphalia treaties in 1648 (Phillpot, 2008, pp. 5-6) or in the 8th century Pope's resident minister to Istanbul was the starting date of IR or Milano's minister resident to Paris in the 13th century was the date of beginning of modern diplomacy hence IR (Black, 2010, p. 47).

Bearing above mentioned information in mind it is possible to say that; during early 19th century due to methodological developments in history discipline historians firstly studied the militaristic, diplomatic and political documents therefore the discipline of Diplomatic History emerged (Firat, 2006, pp. 11-12). Thus it is possible to say that IR and Diplomatic History methodologically alike (Linklater, & Suganami, 2002, pp. 84-85).

In addition there are some arguments that modern IR was established in 1919 (Smith, & Booth, 1995, p. 14). Because of above mentioned reasons it is possible to say that as an independent discipline modern IR has been established during the Paris Peace Conference series which summoned during January 1919-1920 after WWI. Hence, until WWI it is not possible to talk about an IR discipline which institutionally formed and having universally accepted doctrines (Ayдын & Yazgan, 2010, pp. 3-6; Carr, 2001; Griffiths, 2007a, 2007b, pp. 1-2; Morgenthau, 2005).

Also, until these years historians was considering IR as the “history of recent events” and law scientists was considering as “judicial aspects related to interstate relations” (Crick, 1959, pp. 11-13, 17; Easton, Gunnel, & Graziano, 1991, p. 130; Morgenthau, 2005, pp. 17-18). Due to this reason International Law and Diplomatic History are the two main basic main branches of IR and historical background is the place both disciplines based on. Edward Carr says that “IR has come instance in recent decades due to rising demand” and as it is seen above before gaining an independent science identity IR had been formed in History. Because of this reason in the World and Turkiye at the under-graduate course syllables there always be one or more Diplomatic History lectures (Fox, & Fox, 1961, pp. 352, 354).

Mostly accepted view shows that Diplomatic History and History almost engage with same fields, moreover Diplomatic History tries to solve historical events with more analytical readings whilst History puts analyze aside and focus on cause and effect relations (Manning, 2003, p. 104). From a Bourdieu’s viewing it is possible to say that this aspect shape the perspectives of both disciplines (Reed-Danahay, 2005, p. 13).

According to 2004 year’s June statistics in Turkiye the number of universities; State (104) and Foundation (71) totally is 175 (Çetinsaya, 2014, p. 48). Higher Education Board’s 2014 year statistics show that the number of students in Higher Education is 20.744.20 (Çetinsaya, 2014, p. 93; YÖK, 2014, p. 10). According to statistics in Turkish Students Selection and Placement Center’s Higher Education and Programs Booklet (2014, pp. 161-305); due to July 2014, out of 104, 38 State universities and out of 71, 50 Foundation Universities have IR Departments ant the total number is 88. There is a foreign language problem in those departments (MEB, 2014, p. 18) and remote province universities face with academic staff poverty also (Erhan, 2010, p. 18).

Considering the number of IR departments, the aim of this work is to determine the place of Diplomatic History in IR discipline. For above mentioned purposes to handle empirical data multi-choice questionnaire method has been preferred (Anderson, & Morgan, 2008, pp. 9-11; Erhan, 2006, p. 106). This kind of work on questionnaire based empirical results are not unfamiliar for IR academicians because in the years of 2007 and 2010 such works more comprehensively had been done in Turkiye (Aydın, 2007; Aydın & Yazgan, 2010). To determine the views of academicians in field at the beginning of June, a questionnaire have been sent to academicians in IR departments by e-mails. The questionnaire is available on online and still accessible.

The results are; considerable part of participant academicians (26%) had their PhD degrees in history departments. Also considerable part of academicians (35%) has preferred not to fill PhD degree option. The data has been collected show that the questionnaire has been filled by a homogenous academician profile (*Questionnaire on to determine the place of diplomatic history in IR discipline*, 2014).

In the questionnaire one of the mostly focused problems is student employment after graduation. As it is known students of IR when completed their undergraduate degrees may be employed by state and private institutions. It is expected that IR students mostly must be employed by Ministry of Foreign Affairs (MFA, 2012, n.d., p. 21) even though this was not the case always. In the questionnaire this fact and feedback processes also have been evaluated.

The first question asked in the questionnaire was related to PhD and post-graduate degrees of academicians who are holding Diplomatic History classes. As it is seen below majority of participants (57%) say that Diplomatic History lecturers must not have had their PhD and post-graduate degrees in History departments. More interestingly participants (6 persons) who had their PhD or/and post-graduate degrees in History department argue that, it is not necessary for a Diplomatic History lecturer do have his/her PhD or/and post-graduate degree in History departments (Questionnaire, Quest. No. 4).

Table 1.
PhD and Post-Graduate Discipline Preferences of Lecturers

Lect. Distribution in Accordance with PhD and Post-Grad. Disciplines	Post-Grad. Graduated Discipline	PhD Graduated Discipline	Lecturer Preferences on Post-Grad. / PhD Education Disciplines	Lecturer Preferences on Post-Grad. PhD Fields	
				In IR Discipline	In History Discipline
Lecturers Graduated from IR Discipline	31 Lecturers	19 Lecturers	Should be in IR	20	
Lecturers Graduated from History Discipline	9 Lecturers	12 Lecturers	Should be in History		3
No Idea/ Empty	9 Lecturers	18 Lecturers		14	

As it is seen in the table the preferences show that post-graduate and PhD degrees are enough for being a Diplomatic Historian. These results must be questioned with more detailed field studies.

It is tried to fix history teaching in high schools and it seen that some history courses are not delivered on the basis of developing students analyzing skills (Ata, 2006, p. 40-45). Another question was syllabus priority of course books. The results were; Diplomatic History books which must be in the curriculum were; Sina Akşin (1997, 2000, 2014) (17 persons) and Feroz Ahmet (1999) (21 persons). According to lecturer preferences; sine qua non Turkish books in Diplomatic History syllabus are; respectively (1) Fahir Armaoğlu, "20. Yüzyıl Siyasi Tarih [20th Century Diplomatic History]"; (2) Oral Sander, "Siyasi Tarih [Diplomatic History], 1918-1994"; and (3) Toktamış Ateş, "Siyasal Tarih [Political History]." There is no enough answers to evaluate preferred English Course Books (Questionnaire, Quest. No: 15, November 2014). As it is seen the common sense is; Fahir Armaoğlu's (2005) book is the first and Oral Sander's (2007a, 2007b) book is the second preference.

The study has shown that, the system for graduated student feedbacks is not working very well. Also, Diplomatic History courses must be handled with more curiosity. Lecturer's expectations and preferences show that Diplomatic History is an important pillar of IR discipline yet lecturers may complete their full study in IR.

Kaynakça/References

Anderson, P., & Morgan, G. (2008). *Developing tests and questionnaires for a national assessment of educational achievement* (Vol. II). Washington: The World Bank Publication.

Ata, B. (2006). Üniversite öncesi tarih öğretiminde siyasi tarihin yeri. G. Erdem (hzl.), *Türkiye’de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 31-48). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.

Aydın, M. (Güz, 2007). Türkiye’de uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin bilimsel araştırma ve uygulamaları ile disipline bakış açıları ve siyasi tutumları anketi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(15), 1-31.

Aydın, M. & Yazgan, K. (Bahar, 2010). Türkiye’de uluslararası ilişkiler akademisyenleri araştırma, eğitim ve disiplin değerlendirmeleri anketi-2009. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(25), 3-42.

Black, J. (2010). *A history of diplomacy*. London: Reaktion Publications.

Carr, E. H. (2001). *Twenty years’ crisis: 1919-1939*. New York: Palgrave Publication.

Crick, B. (1959). *American sience of politics its origins and conditions*. London: Routledge Publication.

Criss, N. B. (2006). Üniversite öğretiminde siyasi tarihin yeri. G. Erdem (hzl.), *Türkiye’de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 49-64). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.

Çetinsaya, G. (2014). Büyüme, kalite, uluslararasılaşma: Türkiye yükseköğretimi için bir yol haritası. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayınları. <https://yolharitasi.yok.gov.tr/docs/YolHaritasi.pdf> adresinden edinilmiştir.

Dışişleri Bakanlığı. (2012). *Aday memurluğu girişi sınavı duyurusu*. <http://www.mfa.gov.tr/17-07-2012-aday-meslek-memurlugu-giris-sinavi-duyurusu.tr.mfa.adresinden> edinilmiştir.

Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *Tanıtım broşürü*. http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/disisleri-tanitim.pdf adresinden edinilmiştir.

Easton, D., Gunnel J. G., & Graziano, L. (1991). *The development of political science*. London: Routledge.

Elman, C., & Elman, M. F. (Summer, 1997). Diplomatic history and international relations: Respecting difference and crossing boundaries. *International Security*, 22, 5-21.

Erhan, Ç. (2006). Siyasi tarihin kaynakları. G. Erdem (hzl.), *Türkiye’de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 103-112). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.

Erhan, Ç. (Ağustos 17, 2010). Türkiye’de uluslararası ilişkiler eğitimi iyi değil. *Türkiye gazetesi*. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/prof-dr-cagri-erhan/458347.aspx> adresinden edinilmiştir.

Fırat, M. M. (2006). Dünya’da siyasi tarih disiplininin ortaya çıkışı ve gelişimi. G. Erdem (hzl.), *Türkiye’de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 2-5, 9-22). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.

Fox, W. T. R., & Fox, A. B. (April, 1961). The teaching of international relations in the United States. *World Politics*, 13, 339-359.

Griffiths, M. (2007a). *International relations theory fort he twenty-first century, an introduction*. London: Routledge.

Griffiths, M. (2007b). *World views and IR theory: Conquest or coexistence?* London: Routledge Publication.

Haber, S. H., Kennedy, D. M. & Krasner, S. D. (Summer, 1997). Brothers under the skin: Diplomatic history and international relations. *International Security*, 22, 34-43.

Kürkçüoğlu, Ö. (2006). AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Ana bilim Dalı Başkanı Ömer Kürkçüoğlu’nun konuşması. G. Erdem (hzl.), *Türkiye’de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 2-5). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.

- Linklater, A., & Suganami, H. (2002). *The English school of international relations, a contemporary reassessment*. UK: Cambridge University Press.
- Manning, P. (2003). *Navigating world history-historians create a global past*. New York: Palgrave Publication.
- MEB. (2014). *Millî eğitim istatistikleri örgün öğretim, 2013/14*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Morgenthau, H. J. (2005). *Politics among nations*. New York: McGrawHill Publication.
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi. (ÖSYM). (2014). Yüksek öğretim programları ve kontenjanları kılavuzu. <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2014/OSYS/Tercih/2014-OSYSKONTKILAVUZU07072014.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Philpott, D. (2008). *Revolutions in sovereignty, how ideas shaped modern international relations*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Reed-Danahay, D. (2005). *Locating bourdieu*. Bloomington: Indiana University Press.
- Schroeder, P. W. (Summer, 1997). History and international relations theory: Not use of abuse, but fit or misfit. *International Security*, 22, 64-74.
- Smith, S., & Booth, K. (1995). *International relations theory today*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, T. W. (1999). *History and international relations*. London & New York: Roudletge.
- Tellal, E. (2006). İsimlendirme sorunu. G. Erdem (hzl.), *Türkiye'de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 75-83). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Togan, Z. V. (1981). *Tarihte usul*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, O. (2006). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Ülman, A. H. (2006). Türkiye'de siyasi tarih yazıcılığı ve siyasi tarihçilerimiz. G. Erdem (hzl.), *Türkiye'de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 23-30). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Weatherbee, D. (June, 1967). Report on a South Carolina conference: Approaches to the teaching of international relations. *International Studies Quarterly*, 11(2), 192-197.
- YÖK. (2014). *Yüksek öğretimde kalite için*. Ankara: YÖK Başkanlığı. http://www.yok.gov.tr/documents/10279/2922270/yuksekogretimde+kalite_30.6.14_son.pdf/2d6a6896-3ae9-4890-8eec-e15d1759e2e9 adresinden edinilmiştir.
- Yurdusev, N. A. (2006). Siyasi tarih ve ideoloji. G. Erdem (hzl.), *Türkiye'de siyasi tarihin gelişimi ve sorunları sempozyumu kitabı* içinde (s. 85-101). Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/003.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Uluslararası ilişkiler disiplininde siyasi tarihin yeri anketi*. (2014). https://docs.google.com/spreadsheet/ccc?key=0AhN30kIB_UKcdF1Ed1hGQTh6eWIZdGViQUFrR3cteWc&usp=sharinga#gid=0 adresinden edinilmiştir.

1953 Göçü Sonrası Yücelcilerin Memleket/Yugoslavya ve Ana Vatan/Türkiye Algıları

Berrin Çalışkan*

Öz: Bu çalışma, Yugoslavya sosyalist rejimi içerisinde meydana gelmiş Yücel Olayı'nın Makedonya Türk toplumu üzerinde oluşturduğu toplumsal etkiler tespit edilerek göçmen Yücelcilerin Yugoslavya algılarına tanık olabilmek amacıyla gerçekleştirilmiş bir toplumsal hafıza çalışmasıdır. Söz konusu hafıza; Türkiye'ye göç eden Yücel teşkilat üyeleri ve yakın akrabaları ile gerçekleştirilen görüşmeler ile elde edilmiştir. Çalışmada ilk olarak grubun kolektif hafızasında inşa edilmiş ve aktarımı devam etmekte olan memleket- Yugoslavya algısının ve ana vatan-Türkiye algısının oluşumunda, 1953 Göçü'nün itici motivasyonlarının etkileri üzerinde durulmuştur. İkinci olarak göçmen grup tarafından anma pratiği olarak yapılandırılan törenler -mevlit törenleri- Yugoslavya algısının inşa edildiği ve aktarıldığı bir ritüel olarak ele alınmıştır. Mevlitlere dair veriler katımlı gözlem tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Görüşme ve gözlem verileri söylem analizine tabi tutularak grubun kolektif hafızasının yapı taşları anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Göçmen grubun Yücel Olayı etrafında şekillenen parçalı bir kimliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu parçalı kimlik unsurları memleket ve ana vatan algıları üzerine inşa edilmiş olup eski memleketlere dair olumsuz algıları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: 1953 Göçü, Toplumsal Hafıza, Göç, Sosyalist Yugoslavya, Yücel Teşkilatı, Ritüel.

Abstract: This study is a social memory project that deals with Yücelcis' perceptions of Yugoslavia by viewing the social impacts of the Yücel Incident in Macedonian Turkish society as a movement, which emerged in socialist Yugoslavia. Interviews conducted with migrant Yücelcis in Turkey and their immediate relatives provide the basic source material for this study. First, attention is paid to the motivating influence of the 1953 migration to understand the development of the distinctive home/Yugoslavia and homeland/Turkey perceptions, which have been constructed in the collective memory of the group and persist until the present day. Secondly, memorial ceremonies (mawlid) that are occasionally organized by the migrant population are discussed as the means for the construction and circulation of their perception of Yugoslavia. Information provided about such rituals is based on the participant-observation method. The discourse analysis method is applied to the data extracted from the face-to-face interviews and observations of the mawlid rituals by which an attempt is made to delineate the main constituents (perceptions of home/Yugoslavia and homeland/Turkey) of the group's collective memory. The paper argues that the migrant population in Turkey carries a fragmented identity that has been shaped by the Yücel Incident. This identity is based on perceptions distinguished under the meanings of home and homeland, and contains negative elements about the migrants' previous home/Yugoslavia.

Keywords: Social Memory, Immigration, Socialist Yugoslavia, Yücel Organization, Ritual.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: berrinaliskan@gmail.com. Adres: Fatih Üniversitesi, PK: 34500 Büyüçekmece Kampüsü, İstanbul.

Giriş

Göç, insanların belirli bir zaman boyutu içerisinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişi olarak tanımlanmaktadır (İçduygu & Ünalın, 1998, s. 38). Kelime anlamı itibarı ile ise göç, göçmeyi, yıkılmayı, gövdeden ayrılmayı ifade eder. Göç olgusu toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı gibi aynı zamanda toplumsal ve ekonomik dönüşümlere katkıda bulunan etken bir olgudur. Bu bağlamda göç, sosyoekonomik olarak hem bir sonuç hem de bir neden olarak ele alınması gereken bir olgudur. Ekonomi, sosyoloji, demografi, tarih, coğrafya, psikoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve bazı ilgili disiplinler göçle ilgili konulara farklı bakış açılarıyla değinir.¹ Bu çalışmada göç olgusu, salt bir yer değiştirme eyleminden farklı olarak ele alınmaktadır. Çalışmaya göre göçü herhangi bir yer değiştirme eyleminden ayıran, kelime anlamında olduğu gibi bireylerin hafızalarında köklerinden ayrılma mahiyeti taşımasıdır. Bu durumun, özellikle ekonomik ve politik nedenlere bağlı zorunlu göçlerde daha fazla ön plana çıktığı düşünülmektedir. Söz konusu zorunlu yer değiştirmeyi tecrübe etmiş bireyler, gruplar veya toplumlar, hatırladıkları ve unuttukları üzerinden yeni geldikleri yerde dünü, bugünü hatta yarını içeren toplumsal bir hafıza inşa ederler. Toplumsal hafıza, hatırlama ve unutmaya üzerine *bugün* için üretilmiş bir hafıza türüdür.² Ve resmî tarihin tahakkümcü tavrından bağımsız, kendisini inşa eden toplumlara özgü hatırlama ve unutmaya unsurları içermektedir.³ Bu çalışma, tarihî bir olgu olan 1952-1967 Göçlerinin -dördüncü göç dalgasının- *Yücel Olayı* ile arasındaki mevcut ilişkiyi resmî tarihin söylemlerinden ziyade, göç etmiş Yücelciler ve onların aile yakınlarının anlatıları aracılığıyla değerlendirmektedir.

Üç bölüm olarak ele alınan çalışmada Yücel Teşkilatı başlığı altında Makedonya Türklerinin coğrafyadaki mevcudiyetlerine dair genel bilgi ve bu bilgi dâhilinde, *ulusal azınlık* statüsüne sahip Makedonya Türklerinin, sistemle ilişkileri anlamlandırılarak Yücel Teşkilatının ideolojisi, kuruluş amacı, kime karşı, ne için ve neden direniş gösterdiği hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde Yugoslavya başlığı altında tarihsel bir gerçeklik olarak Yugoslavya/Yugoslavyalar ele alınacaktır. Sosyalist Yugoslavya'nın, çok uluslu ve komünist rejim yapısına atfen, kurucu millete ve azınlık gruplara yönelik nasıl bir devlet politikası izlediği hakkında bilgi verilecek, söz konusu resmî tarih söylemlerinin toplumların hafızası ile örtüşmeyen yönlerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Üçüncü bölümde ise; anma pratikleri üzerinden hafıza unsurlarının aktarımının nasıl gerçekleştirildiği, mevlit törenlerinin ritüel şablonu üzerinden gerçekleştirilen analizleri ile elde edilmeye çalışılacaktır. Temel amacı İkinci Yugoslavya döneminin yani Tito'nun komünist Yugoslavya'sının azınlık bir grup tarafından nasıl hatırlandığını tespit etmek olan bu çalışmanın özgün yanı, Yugoslavya dönemleri arasında olumlu bir algılanışa sahip Tito dönemini farklı bir biçimde tecrübe etmiş azınlık bir grubun olumsuz Yugoslavya algısını ifade etmesidir. Bu olumsuz Yugoslavya algısının muhafaza edilmesinin, göçmen grubun ana vatan olarak adlandırdıkları ve aidiyet hissiyle bağlı oldukları Türkiye'de kendilerini nasıl konumlandıkları ile önemli bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir.

Tito; halkların kardeşliğine, birliğine ve beraberliğine önem veren ve yeryüzünde komünist ütopyayı gerçekleştirmeye -ömrü ile sınırlı olarak- yakınlaşmış, "üçüncü bir yol" arayışı için

1 Göç ve göçmenlik kavramına dair detaylı bilgi için bk. Faist (2003); Kaya (2003); Tekeli (2008); Yalçın (2004).

2 Toplumsal hafıza kavramına dair detaylı bilgi için bk. Assmann (2001); Neyzi (2011).

3 Resmî tarih ve toplumsal tarih ayırımına dair bk. Erganlı (2003); Keyder (1983).

mücadele vermiş, komünist bir lider olarak bilinmektedir.⁴ Ancak bununla birlikte, gerek karizmatik bir lider olması gerekse de eşitlikçi söylemi içerisinde etnik ve dinî azınlıklara yönelik uyguladığı politikalar, onun tahayyül ettiği komünist ütopyanın eleştiri alan önemli noktaları olmuştur.⁵ Tito'nun ölümünün akabinde milliyetçi motivasyonlar nedeniyle parçalanmış İkinci Yugoslavya'dan sonra kurulan ulus devletler için Tito ve onun sosyalist Yugoslavya'sı, önemli bir toplumsal hafıza unsuru hâline gelmiştir. Tito ve İkinci Yugoslavya kimi zaman ortak bir özlem nesnesi olarak bazı kamuların hafıza pratiklerini oluştururken kimi zaman milliyetçi yönetimler için karşı hafıza inşa edici bir sembol olmuştur. Örneğin 1945-1991 yılların arasında Karadağ'ın başkentinin adı *Titograd* iken Büyük Sırbistan akımının etkisiyle Karadağ yönetimi, şehrin adını devrimden önceki gibi Podgorica olarak değiştirmiştir. Benzeri bir olayın Hırvatistan'da da iki sembolik örneği mevcuttur. Bunlardan ilki Zagreb'in en büyük meydanı olan Tito Meydanı'nın adının değiştirilerek meydana 19. yüzyılın ortalarında olduğu gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Valisi olan Jelačić'in adının verilmesi, ikincisi ise Hırvat millî bayrağının değiştirilerek Hırvat Krallığı'nın kullandığı kırmızı-beyaz kareli amblemin kullanılmaya başlanmasıdır (Bora, 1995, s. 160-161). Söz konusu örnekler, milliyetçi yönetimlerin İkinci Yugoslavya dönemine dair karşı hafıza inşa edici bir unsur olarak Tito'yu bir sembol olarak kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Tito'nun ölüm/doğum yıl dönümlerinin törenlerle anılması, Tito'nun komünist ülkesinin nostaljik olarak sanal dünyada *Titoslavija* olarak yaşatılmaya devam ettirilmesi, geçtiğimiz yıl Ekim ayında Sırbistan'da vefat eden eşi Jovanka Broz'un devlet töreni ile Tito'nun Belgrad'daki mezarının yanına kitleler tarafından büyük üzüntüyle defnedilmesi gibi olayların mevcudiyeti de hâlâ Tito ve döneminin kimi gruplar için bir özlem nesnesi olarak yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.⁶ Tüm bu olumlu/olumsuz Tito dönemi hafıza pratiklerine ilaveten, Makedonya Türkleri arasında olumlu bir Tito algısının olduğunu söylemek mümkün değildir. Göç eden Makedonya Türkleri arasında bir kimlik unsuru olarak aktarılmaya devam eden bir Yugoslyalılık olmakla birlikte, aktarılan algı olumsuz dönem şartları üzerine inşa edilmiştir. Bunun nedeni olarak; Makedonya Türklerinin rejimin azınlık unsuru olması ve komünist döneme karşı milliyetçi reflexler ile direniş göstermiş olması gösterilebilir. Gösterilen milliyetçi direnişleri rejimin idam ve ağır cezalar ile engelleme çabası azınlık grup üzerinde Yugoslavya ve komünist döneme dair olumsuz etkilerin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'ye göçlerle aktarımı devam eden olumsuz algılar, göç edilen yerde kurgulanan yeni kimliğin inşasında önemli bir yapı taşı hâline gelmiştir.

Araştırmada Altan Deliorman, Refik Özer, Mehmet Ardicı gibi Yücel Teşkilat üyeleriyle bir yakınlık ilişkisine sahip araştırmacıların Yugoslavya dönemine dair kaleme aldıkları çalışmalar göz önünde bulundurularak bir literatür okuması gerçekleştirilmiştir. Hâkim literatürde Yücelciler, Tito'nun komünist Yugoslavya'sında Türklük uğruna mücadele etmiş kahramanlar olarak yer almaktadırlar.⁷

4 Ayrıntılı bilgi için bk. Nobırdalı, & Bedri (1997); Vinterhalter (1974).

5 Tito Komünizmine dair ayrıntılı bilgi için bk. Bora (1995); Korbel (1951); Markham (1947).

6 Titoslavija: Sanal âlemde Tito ve ülkesini nostaljik olarak yaşatmak için kurulmuş web sitesine erişim için bk. Titoslavija (t.y.). Ayrıca Tito'nun Doğum Günü kutlamasına dair bk. "Dan mladosti..."; (t.y.).

7 Ayrıntılı bilgi için bk. Ağanoğlu (2012); Ardicı (1991); Deliorman (1973); Özer (1998).

Metodoloji

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme ve katılımlı gözlem tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniğini kendi içinde yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olarak sınıflamak mümkündür. Bu araştırmada, katılımcıların hatırladıklarını daha samimi ve detaylı bir şekilde aktarabilmeleri için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Ayrıca, hafıza inşa edici bir ritüel olarak tespit edilen mevlit törenlerinde katılımlı gözlem tekniği kullanılarak gözlem verileri elde edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada amaçlı örnekleme yolu izlenmiştir. Örnekleme grubu, hayatta kalan son teşkilat üyesi başta olmak üzere, teşkilat üyelerinin Türkiye'ye göç etmiş akrabalarından oluşturulmuştur. Teşkilat üyelerinin akrabaları ise; göçü tecrübe eden *birinci kuşak* ve doğrudan göçü tecrübe etmemiş -Türkiye'de doğup-büyümüş- *ikinci kuşak* göçmenler olarak belirlenmiştir. Bu örneklemin tercih edilmesindeki amaç, nesiller arası aktarılan kolektif bir hafızanın mevcudiyetini ve farklılaşan yapı taşlarını tespit edebilmektir.

Veri Toplama Aracı

Verilerin bir bölümünü göçmenlerin Yugoslavya'ya ve dönemin sosyopolitik düzenine dair neleri hatırladıklarını/öğrendiklerini tespit edebilmek için hazırlanmış görüşme soruları ile toplanmıştır. Görüşme formundaki ilk üç soru, katılımcıların kendilerini nereli olarak tanımladıkları, teşkilat üyeleri ile olan yakınlıkları ve teşkilatın ideolojisi hakkındaki görüşlerini tespit etmek üzerine yapılandırılmış sorulardır. Sonraki yedi soru ise Yugoslavya'ya dair hatırladıklarını/öğrendiklerini tespit edebilmek adına yarı yapılandırılmış sorulardır. Yarı yapılandırılmış soruların amacı, göçmenlerin kendi hatırladıkları yönünde çizilen bir görüşme seyri ile daha ayrıntılı bilgilerin elde edilmesidir. Yarı yapılandırılmış soruların çerçevesi, *Yugoslavya, Tito, komünizm, din, Türklük* kavramları etrafında çizilmiştir. Verilerin diğer bir bölümü ise araştırma problemine yönelik soruların oluşturulmasına yol gösteren literatür taraması ile elde edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri 12 Aralık 2012-27 Şubat 2013 tarihleri arasında katılımcıların uygun oldukları saatlerde kendi evlerinde yapılan görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Araştırmada, grubun Yugoslavya algılarına tanık olabilmek amacıyla ortalama 70 dakikalık sürelerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar arasından sadece Eren Atala ile mobil iletişim üzerinden bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 24 Şubat 2013 tarihinde gerçekleştirilen Yücel Mevlit Töreni'ne katılım sağlanarak gözlem verileri elde edilmiştir. Buna ilaveten de mevlit törenlerinin devamlılık taşıyan bir niteliği olup olmadığını sorgulamak adına, Rumeli Türkleri Derneğinin kayıt altına aldığı 1997-2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş mevlit törenlerinin videoları incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada görüşme ve katılımlı gözlem yoluyla toplanan nitel veriler, analiz aşamasında veri analizi çeşitlerinden *söylem analizi* tekniği ile yorumlanmıştır. Söylem analizi tekniğine

dair şunları söylemek mümkündür: (i) Söylem analizinde ana amaç, anlamlandırma ya da yorumlamadır. (ii) Söylem analizi, bir metnin gerisinde saklı güdülere ya da bir metnin yorumundaki araştırma yönteminin seçimine ilişkin bilgileri açığa çıkarmayı sağlar. (iii) Söylem çözümlemecileri, çalışmalarını kendi yorumlamalarına dayandırır. (iv) Sorunlar tartışıldığında, belli bir yöntem önerilmeyip bir soruna ilişkin yaklaşımlardan söz edilebilir (Dijk'ten aktaran Mora, 2011). Bu çerçevede sahada elde edilen nitel veriler, söylem analizi tekniği ile anlamlandırılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmada Lincoln ve Guba'nın (1985) geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için geliştirdiği stratejiler kullanılmıştır. Araştırmada iç geçerliliği sağlamak için gerçekleştirilen stratejiler şunlardır; (i) Derinlik odaklı veri toplama: Araştırmacı elde edilen görüşme metinlerini derinlemesine inceleyerek metin içi ve metinler arası kavramları karşılaştırma ve yorumlama yoluna gitmiştir. (ii) Çeşitleme: Araştırmacı hafızanın aktarımının yapı taşlarını tespit edebilmek adına örneklem grubunu göçü tecrübe eden birinci kuşak ve doğrudan tecrübe etmeyen ikinci kuşak göçmenler olarak belirlemiştir. (iii) Uzman incelemesi: Araştırmacı kodlama ve temalama aşamasında alana dair bir uzmanla bir araya gelip fikirlerini alma yoluna gitmiştir. Araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak amacıyla şu stratejiler izlenmiştir: (i) Veriler özgünlükleri korunacak şekilde katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılarak yorum katılmadan kullanılmıştır. (ii) Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada iç güvenilirlik kapsamında soruların görüşmelerde benzer bir yaklaşımla sorulmasına, kayıtların aynı şekilde tutulmasına ve veri kodlama sırasında aynı sürecin takip edilmesine özen gösterilmiştir. Araştırmanın dış güvenilirliğini sağlamak amacıyla, elde edilen sonuçların araştırmacının özel yargılarından arındırılıp arındırılmadığını tespit etmek için bir uzmandan yardım alınmıştır.

Makedonya'da Bir Tepki ve Direniş Hareketi: Yücel Teşkilatı

1941 yılında kurulan Yücel Teşkilatı, Makedonya Türklerinin millî ve dinî varlıklarını korumak ve yaşatmak üzere faaliyetler yürütmüş toplumsal bir harekettir.

Teşkilatın daha önceki halkası; Makedonya, Sancak, Kosova ve Bosna Müslümanlarının 1925 yılında kurduğu İslam Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile *Cenubi Sırbistan Müslüman Teşkilatı ve Yardım Cemiyeti*dir. Ortak amacı, dinî kimliklerin ve hakların muhafazası ve savunusu olan bu teşkilatları örnek alarak daha küçük ölçekte bir bölge -Makedonya- için faaliyet göstermeyi hedefleyen Yücel Teşkilatının temelleri 1939 yılında Üsküp Yardım Cemiyeti çevresinde atılmıştır. Teşkilatın kurucu üyeleri; Şuayip Aziz, Şerafettin Ferid, Nazmi Ömer, Muzaffer Ahmet, Fettah Süleymanpaşic ve Mehmet Dalip'tir. Halim Çavuşoğlu'nun çalışmalarında kaynak gösterdiği T.C. Dışişleri Bakanlığı Belgelerine göre, bir ara köylere kadar nüfus eden Yücelcilerin sayısı beş yüze ulaşmıştır ancak faal üyesi elli kadardır (Çavuşoğlu, 2007, s. 136). Direniş dönemlerini Makedonya'da tecrübe etmiş bir Yücelci olan Altan Deliorman, teşkilatın kuruluş amacını şu sözlerle yorumlamaktadır: "Ağır baskıya ve Arnavutlaştırma gayretine karşı Makedonyalı genç münevverler hem tepki olarak hem de savunma gayesi güderek kendi aralarında teşkilatlandılar." (Deliorman, 1973, s. 187). Deliorman'ın ifade ettiği üzere örgüt, direniş ve tepki unsurları içeren milliyetçi bir motivasyonla inşa edilmiştir.

Teşkilat ilk Türk okulunu, radyosunu ve gazetesini kurmuştur. Teşkilatın, "Türk azınlığı arasında millî şuuru kuvvetlendirmek ve Türk halkının 'komünizmin aleti' hâline gelmesini önlemek" söylemlerini öne sürerek gerçekleştirdiği bu kültürel çalışmaların ilki, 23 Aralık 1944 tarihinde Nazmi Ömer'in teşviki ile Türk gazetesi olan *Birlik* gazetesinin yayımlanmasıdır (Deliorman, 1973, s. 187). Teşkilatın diğer önemli bir faaliyeti, Yugoslavya'nın ilk Türk okulu olan ve günümüzde de faal vaziyette bulunan *Tefeyyüz*⁸ adlı okulu açmasıdır. Üyelerinin büyük bir çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu teşkilat, yeni Türk alfabesi ile okuma kitapları basmak, Üsküp Radyosunda ilk Türkçe yayın ve eğlence programı yapmak gibi birçok yeni oluşum gerçekleştirmiştir. Ayrıca Türk milliyetçisi teşkilat, millî şuuru oluşturma noktasında önemli gördükleri bazı eserleri Türkiye'den Yugoslavya topraklarına getirmiştir. Atatürk'ün Nutuk'u başta olmak üzere, Mehmet Akif'in Safahat'ı, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Namık Kemal'in eserleri ve Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirleri en çok okutulan eserler arasında yer almaktadır. Bütün bu eserlerin doğrudan milliyetçi bir ideolojiye sahip olması dikkat çekicidir. Etnik grubun aydınları arasında oluşturulmaya çalışılan ve tabana -en ücre Türk köylerine kadar- ulaşması hedeflenen Türk milliyetçiliği, salt kültürel öğeleri muhafaza etme çabasından ziyade komünist rejime entegre olmak istememe amacı etrafınca şekillenmiştir.

Teşkilatın kurulduğu yıllarda Yugoslavya'daki diğer milletler arasında da benzer birçok örgüt mevcuttur. Bu örgütler şu şekilde sıralanabilir; *Nasyonel Demokratik Şikiptar* (Milliyetçi Arnavutlardan oluşmaktadır.), *Balistler* (Müslüman Arnavutlardan oluşmaktadır ve Sırp lar ile en büyük savaşı veren gruptur.), *Mladi Müslümani* (Genç Müslümanlar; Bosnalı Müslümanların haklarını savunmak için kurulmuştur ve içersinde Aliya İzzetbegoviç de bulunmaktadır.), *Genç Türkler* (Prizren'deki Genç Türklerin haklarını korumak için kurulmuştur.), *WMRO* (Makedonya'nın Dâhili İhtilal Örgütü; Makedonya'yı Bulgaristan'a bağlamak için kurulmuştur.) ve *Drajistler* (Kralci Sırp lar tarafından kurulmuştur.) (Ağanoğlu, 2012).

Yugoslavya'daki bütün bu direniş ve rejim karşıtı teşkilatların -Yücel de dâhil olmak üzere- hepsi 1947 sonrası sosyalist rejim tarafından tehlike unsuru olarak addedilerek çöktürülmüş ve bir çok mensubu da idama ya da farklı ağır cezalara mahkûm edilmiştir. Bu direniş hareketleri arasında İspyoncu Terörist Teşkilatı (Üsküp, 1948) olarak adlandırılan Yücel Teşkilatının on yedi kişiden oluşan Birinci Grup Mahkûmiyetler Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin anayasal demokratik düzenini, bağımsızlığını ve güvenliğini yıkmaya teşebbüste bulunmak, rejim düşmanlığı ile casusluk yapmak, gerekçesi ile 19 Ocak 1948 tarihinde Üsküp Vilayet Mahkemesinde ilk duruşmasına çıkmıştır. 25 Ocak 1948 tarihinde beyan edilen kararlara göre yargılanan on yedi kişi arasından dört kişinin siyasi ve manevi haklarının ve mallarının elinden alınması suretiyle idam edilmesi⁹, beş kişinin yirmişer yıla (O zamanlar yirmi yıl müebbet cezası olarak geçmektedir.), bir kişinin on beş yıla, bir kişinin on üç yıla, üç kişinin on iki yıla, bir kişinin de sekiz yıla mahkûm edilmesi kararı alınmıştır. 27 Şubat 1948 tarihinde idam kararları infaz edilmiştir. İkinci grubun duruşmasında yirmi dokuz kişi bir ve dokuz yıl arasında hapis cezasına mahkûm edilmiş, üçüncü grubun duruş-

8 Tefeyyüz kelimesi; ileri, yüksek, yüce kelimesi ile eş anlamlı öz Türkçe bir kelimedir. Teşkilatın adı olan Yücel kelimesi de yüce kelimesinden türetilmiştir. Yücel, yücelmek fiilinin emir kipinin ikinci tekil şahısdır. Yücel ismi, saygı ve hayranlık duygularını kapsayan ve yükselmeyi amaç bilen, ileriye yani tefeyyüze, ülkeye, ideale doğru hareketi ifade-emir- eden bir anlamda kullanılmış ve teşkilata isim olarak verilmiştir.

9 Şuayip Aziz İshak, Ali Abdurrahman Ali, Nazmi Ömer Yakup, Adem Ali Adem.

masında ise on sekiz kişi Makedonya'nın Probištip'teki Zletova kurşun madenlerinde çalışmak üzere sürgün edilmiştir. Yücel Teşkilatı üyesi olup birinci grup mahkûmlarından olan Refik Özer olayları şöyle yorumlamaktadır:

"Yücel Teşkilatının genç üyeleri elbette ülkü bakımından komünizmin karşısındaydılar fakat bu vatansever insanların mahkûm olmalarını sağlayacak bir suç ortada yoktu. Rejim için bu suçun mevcut olup olmaması da önemli saymıyordu. Önemli olan muhalif görüntüsü veren herkesin ezilmesi, sessiz halk tabakaları üzerinde böylelikle korku ve endişe rüzgârı estirmektir." (Özer, 1998, s. 9-10).

Sözlerinin devamında ise, birinci duruşma evvelinde ağır cezaların verilmesi için mitinglerin düzenlendiğini aktarıırken Refik Özer, o günleri şu sözlerle anlatmaktadır;

"Mahallelerde (Türklerin meskûn olduğu mahallelerde) siyasi organ *Narodni Front* (Halk Cephesi) yöneticileri tarafından toplantılar yapılıyor, ev ev haber veriliyor, katılmayan kişilerin emperyalistlerin satılmışları, maşaları olduğu belirterek dinleyicilerin kafalarını şişirerek veryansın ediyorlardı. Toplantı salonunda dinleyicilerden para toplayarak idam kararlarının alınması için mahkemeye telgraf çekiyorlardı." (Özer, 1998, s. 10).

Teşkilatın üyelerinin ve akrabalarının mahkeme süreçlerinde maruz kaldıkları muamele; idam ve mahkûmiyetleri Makedonya Türkleri için paylaşılmış toplumsal bir travma hâline getirmiştir. Mahkeme görüşlerinin hoparlörle Üsküp sokaklarında yayınlanması Üsküp Türklerini manevi olarak derinden etkilemiş ve bölgeden Türkiye'ye göçlerin hızlanmasına sebep olmuştur.

Yugoslavya

Sosyalist Yugoslavya'da Azınlık Olmak

Yugoslavya'nın tarihsel coğrafyası Avrupa, Balkanlar ve Akdeniz'in kesiştiği çok önemli bir konuma sahiptir. Bora'nın da aktardığı üzere; "Slovenya, Hırvatistan'ın kuzeyinde İstria Yarım Adası ve Tuna ve Sava'nın kuzeyindeki bölgeler hem coğrafi hem tarihsel olarak Orta Avrupalı; Bosna ile Hırvatistan'ın güney kıyıları olan Dalmaçya Akdenizli; Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Kosova, Voyvodina Balkanlıdır." (Bora, 1995, s. 19). Bu bölgeye Yugoslavya adı 6 Ocak 1929 tarihinde verilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılınca Slovenler, Hırvatlar, Boşnaklar ve Sırlar; Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı adı altında birleşti ve 1929'da bu krallığa Yugoslavya Krallığı adı verildi (Bora, 1995, s. 35). 1 Aralık 1918 yılında kurulan krallık, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşmaktaydı. Krallık Alexander Karadjordjevic tarafından yönetildi ve 1941'de İkinci Dünya Savaşı sırasında çöktü. 1918-1941 yılları arasında Sırların egemen olduğu Sırp-Hırvat Sloven Krallığı *Birinci Yugoslavya* olarak komünist lider Josep Bros (Tito) yönetimindeki Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti dönemi ise İkinci Yugoslavya olarak adlandırılmaktadır. Sosyalist Yugoslavya, II. Dünya Savaşı'nda sırasında Partizanlarca verilen *Antifaşist Kurtuluş Savaşı* sonrasında Tito tarafından kurulmuştur. Birinci Yugoslavya'nın 6 Nisan 1941'de Alman ordusunun işgaline uğramasından sonra tamamen parçalanmasını müteakip sosyopolitik açıdan parçalı otoritelerin bulunduğu bir ortamda, Tito Halk Kurulları Meclisini toplayarak 1943 yılında AVNOJ (Yugoslavya Anti-Faşist Kuruluş Konseyi) adında bir yönetim ve yürüt-

me organı kurdu.¹⁰ 29 Kasım 1945'te ise Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edildi. Sosyalist Yugoslavya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Sırbistan, Slovenya ve Makedonya federelerinden oluşan Federal Halk Cumhuriyeti olarak kurulmuş oldu. İkinci Yugoslavya altı temel esas üzerine oturmaktaydı. Bunların en başında karizmatik lider Tito geliyordu. Diğer esaslar ise; sosyalist piyasa ekonomisi, öz yönetim¹¹, federalizm, bağlantısız dış politika ve 1941 Kulübüydü (Ülger, 2003, s. 19). İkinci Yugoslavya diğer komünist devletlerin yönetim şekillerinden farklı olarak federal bir zemin üzerine kurulmuştu.

Tito, krallık döneminden farklı olarak Yugoslavya'da bulunan farklı uluslara ayrı ayrı cumhuriyet statüsü vermiş, farklı ulusal unsurlara federal yapıda siyasal temsil hakkı sağlamış ve sosyalizmin ön gördüğü "eşitlik ve halkların kardeşliği" söylemi çerçevesinde ürettiği ideoloji etrafında savaş dönemindeki iç çatışmayı iyileştirme girişimi olarak Yugoslavya'yı altı cumhuriyete bölmüştü. Sırbistan'ın içinde Kosova ve Voyvodina bölgelerini ise iki özerk eyalet hâline getirmişti. Üniter olmayan devlet modeli ve millî olmayan birlik ve beraberlik temelli, sınırları dâhilindeki ulusları bir arada yaşatmak, kaynaştırmak hatta daha da ötesi diğer uluslarla kolayca kaynaşabilecek bir toplum projesi sunan Tito ve sayısı 800.000'i bulan partizan güçleri, eşit halklardan meydana gelen federal bir topluluk olma idealini 1945 yılından 1980'e (Tito'nun ölümüne) kadar muhafaza etmiştir. Tito'nun ölümünden sonra bir türlü toparlanamayan ülke, 1991'de başlayan cumhuriyetler arasındaki iç savaş sonucu aynı yılın sonlarında parçalanmaya başlamıştır. Karadağ'ın 2006'daki bağımsızlığı ile parçalanma süreci tamamlanmıştır. Görüldüğü üzere Yugoslavya toplum projesi bir lidere bağımlı kalmış, Weber'in otorite tiplerinde belirttiği gibi karizmatik otorite etrafınca şekillenmiş ve kurumsallaşamamıştır.

Çalışmada ele alınan direniş hareketinin oluşum gösterdiği 1945 yılı, İkinci Yugoslavya dönemini kapsamaktadır. Sosyalist Yugoslavya'nın federelerinden biri olan Makedonya'nın sosyoekonomik ve siyasal zemininden hareketle, Türklerin bölgede ideolojik manada hâkim unsurken tarihsellik içerisinde başta demografik açıdan azınlık ve akabinde de hukuksal olarak *ulusal azınlık* statüsüne gelmelerine değinmek isabetli olacaktır.

Türklerin Balkanlara gelişi, Osmanlı öncesi ve Osmanlı sonrası olarak iki ayrı dönem şeklinde değerlendirilmektedir. Balkanlara Türklerin ilk gelişi, Batı Hunlarının Karadeniz'in kuzeyinden geçerek bugünkü Macaristan'a yerleşmeleridir. 14. yüzyıl Osmanlı Döneminde ise Anadolu'dan getirilen Türkler iskân politikası ile bölgeye yerleştirilmiştir. 19. yüzyılın başına kadar Balkanlar coğrafyasının büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında kalmıştır.¹² 14. yüzyılın sonlarından Balkan Savaşlarına kadar bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti ile Türklerin bölgede Osmanlı kimliğinden kaynaklı, avantajlı etnik gruplardan olduğunu söylemek ve bu kimlikten kaynaklı kendilerini hâkim unsur olarak hissettiklerini belirtmek çok da yersiz bir iddia olmasa gerektir. Balkan Savaşları sırasında göç etmeyerek kalmayı tercih eden Makedonya Türklerine, Birinci Dünya Savaşı sonrasında *Saint Germain Anlaşması* ile Yugoslavya Krallığı tarafından *azınlık statüsü* verilmiştir. Ancak Türklere bir etnisite olarak değil dinî kimlikleri ile Müslüman statüsü verilmiştir. 1940'lı yıllara kadar da

10 Ayrıntılı bilgi için bk. Glenny (2001); William (1987).

11 Öz yönetime dair ayrıntılı bilgi için bk. Druloviç (1976).

12 Ayrıntılı bilgi için bk. İnalçık (1993); Türkmen (1996).

Türkler kendilerini dinî kimlikleri ile tanımlamışlardır. Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Dönemi, sosyoekonomik ve dinî sebeplerle bölgeden ilk Türk göç hareketinin yaşandığı dönemdir. 1929 yılında ilan edilen Altı Ocak Diktatörlüğü de 1936 yılında gerçekleşen ikinci göç dalgasının en büyük itici motivasyonunu olmuştur (Bozkurt, 2010, s. 55). Kut'un aktardığı bilgilere göre; 1919'da Krallıkta yaşayan Türklerin (Müslümanların) sayısı iki yüz bin iken otuz yıl içerisinde bu rakam neredeyse yarıya inmiştir (Kut, 2005, s. 226). Söz konusu göç hareketleri ile Türkler, coğrafyada demografik olarak azınlık durumuna düşmeye başlamıştır.¹³ İkinci Yugoslavya yönetiminde de Türkler, eski Yugoslavya'da olduğu şekliyle *ulusal azınlık* olarak tanınmıştır.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan parçalanmasına kadar geçen sürede Yugoslavya'da üç anayasa çıkartılmıştır. 1946, 1963 ve 1974 yıllarında çıkartılan bu anayasaların ilkinde, Yugoslavya vatandaşları ikiye ayrılmaktadır. Bu anayasada, Sırp, Hırvat, Sloven, Makedon ve Karadağlılar *ulus* olarak belirtilmekte, diğer -Türk, Ulah, Macar, Çingene, Yahudi vd.- gruplara ise *azınlık* statüsü verilmektedir. Sosyalist dönemde *ulusal azınlık* statüsü verilen Türkler ancak 1951 yılından itibaren dinî kimlikleri ile değil, etnik kimlikleri ile birer azınlık olarak anayasada yer almışlardır.

Sosyalist rejim diğer ulusal azınlıklar gibi Türklere de başta eğitim, medya, dil ve alfabe kullanımı, dinî, ekonomik ve sosyokültürel kategoriler altında haklar tanımıştır.¹⁵ Yine Kut'un aktardığı bilgilere göre; Yugoslavya Türkleri Sosyalist Dönemde, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya Türklerine göre daha geniş azınlık haklarına sahiptirler (Kut, 2005, s. 227). Ancak bu özel bir değerlendirmedir. Zira dördüncü göç dalgasının yaşandığı Sosyalist Dönem, Türklerin kendilerini baskı altında hissettikleri dönemdir. Türklere ve diğer azınlıklara tanıyan hakların çerçevesi pratikte eğitim ve basım-yayın özgürlüğü ile sınırlı kalmıştır. Buna mukabil söz konusu azınlık haklarının Türk halkı arasında kullanımına öncülük ettiği iddia edilen Yücel Teşkilatının yasa dışı bir örgüt olarak adlandırılması, Tito'nun -ulus ötesi söylemiyle- hakların kardeşliğine dayalı eşitlik vaadinin, sadece kurucu hakları kapsadığına ve pratikte tam anlamıyla bir eşitliğin var olup olmadığına dair soru işaretleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu yaptırımların Türk azınlık üzerinde oluşturduğu toplumsal etkiler, 1953 Serbest Göç Antlaşması ve akabinde yaşanan dördüncü göç dalgası ile ilişkili olup olmadığına dair soruları da akillara getirmektedir.

Ana Vatan Algısının İnşa Edildiği Memleket

Göçmenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesini ve yeni yerleşim yerinde yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasını mecbur kılmasından kaynaklı birtakım güçlükleri

13 Ayrıntılı bilgi için bk. Eren (1993); Tufan (1989).

14 Balkanlarda özellikle de Yugoslavya döneminde Türklerin nüfus verilerine doğru bir şekilde ulaşmak mümkün değildir. Bu konuda farklı kaynaklarda farklı istatistikler mevcuttur. Bunun da birinci sebebi Müslüman ve Türk kimliğinin iç içe geçmiş olması, ikinci ve birinci kadar da önemli sebebi değişen politikalarla bazı dönemlerde Arnavutların kendilerini Türk, Türklerin de Arnavut olarak nüfusa kayıt ettirmeleridir.

15 Ayrıntılı bilgi için bk. Briza (1992). Helsinki İnsan Hakları Komitesi üyesi Sırp bir gazeteci olan Briza tarafından en son yaşanan çatışma dönemi boyunca bölgede yapılmış uzun süreli bir çalışmanın ürünüdür. Kosova, Voyvodina, Sancak, Sırbistan ve Karadağ başta olmak üzere Yugoslavya azınlık meselesini Krallık, Tito ve Miloseviç dönemleri ile birlikte mukayeseli bir şekilde ele almaktadır (Rapor, 18 47/135 Genel Kurul Kararı ile kabul edilmiştir/Aralık 1992).

içerisinde barındıran göç olgusu (Akkayan, 1976, s. 23), Edward Said'in de işaret ettiği gibi *kesintili bir var olma durumu* olması nedeniyle, göçmenlerin geçmiş ve geçmişe ait bazı değerlerle kesilen bağının başka bir mekânda farklı bağlantılarla yeniden kurulma çabasıdır (Said'den aktaran Chamber, 2005, s. 11). Bu manada göç mecbur kalınan yeni bir başlangıçtır ve her türlü başlangıcın içinde bir hatırlama ögesi yatmaktadır (Chamber, 2005, s. 11). Yeni bir başlangıç arayışındaki göçmen Yücelciler de bu bağlamda hatırladıkları ve unuttuklarıyla yeni yerlere tutunmaya çalışmışlardır.

Söz konusu göçmen grubun, geldikleri ülkede inşa ettikleri kolektif hafıza unsurlarının tespit ve aktarımına geçmeden evvel, Balkanların Yugoslavya-Makedonya bölgesinden Anadolu topraklarına doğru gerçekleşen kitlesel göçlerin en fazla hangi tarihlerde yaşandığını belirtmek, dördüncü göç dalgası derken neyin kast edildiğinin netleşmesi adına isabetli olacaktır. Kronolojik olarak ifade edecek olursak; ilk göç hareketinin, 1877-1878 (Osmanlı-Rus Harbi) yılları arasında, ikinci göç hareketinin 1912-1913 yılları arasında, üçüncü göç hareketinin 1923-1951 yılları arasında ve sonuncu göç hareketinin ise 1952-1967 Serbest Göç¹⁶ yılları arasında yaşandığını söyleyebiliriz. *Dördüncü göç dalgası* diye adlandırılan 1952-1967 göçü, Makedonya'dan Türkiye'ye kitlesel Türk göçü olarak ifade edilmektedir. Bir Yücelci olan Refik Özer'in ifadesine göre; "Bölge halkı idam edilenleri unutmamış ve ilk fırsatta göç etmenin gerekli olduğu kararını almıştır." (Özer, 1998, s. 9). Sadece kamusal alanda değil, özel alan da Müslüman halka dinî konularda eşitsizlikler yapıldığını ve artık göç etmeye mecbur kaldıklarını dile getiren bir Yücelci akrabası olan Ramadan Yücel'in ifadesine göre;

"Çok zor günlerdi, artık bıkmıştık (susma)... Annelerimizin, ninelerimizin ferace giymelerine dahi izin verilmiyordu. Köylere gelip her gün bunları çıkarmaları için baskı yapıyorlardı. Çok zor gelmişti bu annelerimize, bize (susma)... Ne vakit Belgrad'a çağırıldı Tito yaptı bir konuşma (annelerimiz) çok ağlaşmışlar çıkarmayalım diye. Ama Tito onlara; 'Sizin babanız feraceyi attı, bize niye geliyorsunuz, siz burada mecburen atacaksınız.' dedi. Hâliyle attilar ama çok zor geldi" (R. Yücel, Mülakat, 12 Aralık 2012).¹⁷

Söz konusu göçmen grubun kadınları, Türkiye'deki laiklik politikaları nedeniyle feracelerini ana vatanlarına geldiklerinde de giyememişlerdir ancak bu durum göçmenler tarafından sorunsallaştırılan bir durum değildir. Bunun nedeni göçmenlerin, geldikleri topraklarda dinî özgürlük arayışına girmeden evvel, kabul edilme ve aidiyet kazanma çabası içerisine girmek zorunda kalmış olmalarıdır.

Memleket dedikleri topraklarda, hâkim unsur olan kimlikten- Slav-Hristiyan kimliğinden-farklı dinî ve etnik kimliğe sahip olmaları hasebiyle göçmenler; bir türlü *özgürlükçü, çoğulcu* ve *kardeşlikçi* rejimde yer edinemediklerini, hem kamusal hem de özel alanda müdahalelere maruz kaldıklarını dile getirmektedir. Dinî kimliklerinden ödün vermelerinin -en başta daha

16 Serbest Göçler, Adnan Menderes İktidarı ile Tito yönetimi arasında zimni, sözlü bir göç kararına varılmış olması ve Türkiye'nin tek taraflı olarak göç vizesi vermesi ile başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin imzaladığı anlaşmalar arasında böyle bir göç anlaşması bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ağanoğlu (2013).

17 Ramadan Yücel: İdam cezasına mahkûm edilen teşkilat üyelerinden Nazmi Ömer ile birinci dereceden akrabası olmayıp anne tarafından üçüncü derece bir akrabalığa sahiptir. Tito tarafından kullanılan baba tabiri; Türkiye'deki Cumhuriyet Devriminin lideri olan Mustafa Kemal için kullanılmıştır. Sosyalist rejimin karizmatik liderinin; iktidarı tek kişiyle özdeşleştirilmesi ve "baba" tabirini kullanması, devlet algısı hakkında ipuçları sunmaktadır. Ayrıca cümle içerisinde geçen ferace, Müslüman kadınların giydiği -çarşaf muadili- dinî bir giysidir.

çok görünür olan ve rejim için sembolik bir anlam taşıyan feracenin çıkarılmasının- talep edilmesi ile bunun mukayyesinin Türkiye'deki laiklik politikaları ile açıklanmaya çalışılması grubun memleket ve ana vatan algısının inşasında önemli bir yere sahiptir. Memleket olarak kurguladıkları Yugoslavya'da dinî hayatlarına yönelik bu dayatmacı tavrın doğrudan iktidar -Tito- tarafından dile getirilişi; azınlık grup için göçün elzemliğini ifade etmektedir. Ana vatan diye geldikleri topraklara dair hissettikleri aidiyet duygusunun inşasında ise; memleket dedikleri topraklarda temsil edilmeme ve dışlanmaya yönelik maruz bırakıldıkları tavrın etkisinin büyük role sahip olduğu söylenebilir. Soydaş olarak kabul edildikleri Türkiye'de, yeni bir sahiplenilmenin mümkün olacağına dair inançları, göç etmenin ve yerinden edilmenin mecbur bıraktığı aidiyet ihtiyacını karşılayan en temel faktör olmuştur. Göç etmek zorunda kaldıkları memleketlerinde, komünist rejim tarafından dinî ve millî kimlikleri ile özgür bir görünürlük hakkı elde edemediğini savunan azınlık grup, Türkiye'deki -Cumhuriyet'in ilk döneminde çizilen- "makul Türk vatandaşı" (Sünni Müslüman ve Türk) profili için uygun şartlara sahiptir. Bu nedenle Türkiye'deki dinin sınırlarını devlete göre çizen laiklik politikalarını sorunsallaştırmayıp sisteme uyum sağlayarak kabul görme yolunu seçmişlerdir.

Serbest Göç Antlaşması'nın maddelerince soydaş kabul edilerek ana vatana geldikleri inancıyla gerçekleştirilen 1952-1967 Yugoslavya'dan Türkiye'ye yaşanan Serbest Türk Göçü, kamuoyu ve basın tarafından ilgi görmemiş, gelenlere devlet tarafından herhangi bir maddi takviye yapılmamıştır.¹⁸ Görüldüğü üzere bireysel, ailesel ve toplumsal aidiyetlerin kopararak kökünden ayrılmayı ifade eden göç tecrübesi devletler nezdinde salt bir nüfus hareketliliğini ifade etmektedir. Hiçbir devlet yardımı alamayan bu insanlar göçmenliğin getirdiği zor şartlara karşı koymaya çalışmış, mülk edininceye kadar önce akrabalarının yanında daha sonra da zor koşullar altında tek odalı bodrum katı evlerde yaşam mücadelesi vermişlerdir. Göçmenler açısından gelinen yeni yer, eski memlekete dair unutul(a)mayan tecrübeleri hatırd tuttukça; ana vatan olarak atfettikleri topraklar hâline gelebilmiş, hatırlanan ve unutulanan üzerinden bu yeni yerde aidiyet hissi inşa edilebilmiştir. Dördüncü göç furyası; politik düzlemde kaybedilen bir savaştan sonra gerçekleşen bir göç değildir. Azınlık bir grubun maruz kaldığı toplumsal travma neticesinde, ait olduğu yer ile köklerini ayırmaya yönelik alınan bir karardır. Daha güvenilir olarak görülen ana vatan topraklarında yeni bir başlangıç arayışıdır. Yücel Teşkilatı üyelerinden hayatta kalan son kişi olan ve Türkiye'ye göç etme kararı almış olan Raif Sakarya'nın ifadesi ile göç;

"Kargaşa ortamındaki baskıdan kurtulmak için daha güvenli yere... Ana vatan topraklarına gelmektir." (R. Sakarya, Mülakat, 20 Aralık 2012).

Başka bir deyişle, göçmenlerin hafızasındaki anlamlandırma ile onların Tito'nun sözlerinden anladıkları; onların *yerinin* ve *sahibinin* başkası olduğu ve artık Yugoslavya'ya ait olmadıklarıdır. Bu yer ise soydaşları olarak onlara kapılarını açan ana vatan/Türkiye'dir.

Miras: Baskı ve Korku

Tüm kitlesel göç hareketlerinde olduğu gibi, özelde Yugoslavya-Makedonya'da yaşanan 1952-1967 kitlesel Müslüman-Türk nüfus hareketinin mali, sosyal, dinî ve millî sebeplere dayanan itici nedenleri bulunmaktadır. Zorunlu olarak addedebileceğimiz bu göç furyasının

18 Veriye 23 Ağustos 2013 tarihinde Üsküp'te, *Birlik gazetesi* arşivinin 1947-1953 yıllarını kapsayan sayıları incelenerek ulaşılmıştır.

ekonomik nedenlerini; Türklere uygulanan yüksek vergi ve iş sahasındaki ideolojik ayrımların mevcudiyeti, komünist rejimin bir uygulaması olan kolektifleştirme ile yüz dekardan büyük toprak sahibi olanların topraklarına el konulması ve ticaretin tehdit edilerek esnafın mallarına el konulması şeklinde sıralamak mümkündür (Ağanoğlu, 2012, s. 379).¹⁹ Ancak ekonomik ve politik nedenleri fazlasıyla iç içe geçen göçün itici nedenleri, söz konusu göçmen grubun söyleminde daha çok sosyokültürel ve siyasal nedenleri ön plana çıkarır mahiyettedir. Bu durum göçmenlerin hafızasında, göçün aktarılan boyutlarının sosyokültürel ve politik itici nedenler merkezli olduğunu gözler önüne sermektedir. Göçmenlerin genel söylemlerine göre göçün itici nedenleri, Tito rejiminin Müslüman ve Türk unsurlara karşı tutumu olarak belirtilerek doğrudan ekonomik bir neden öne sürmekten ziyade sosyokültürel dışlamayı ön plana çıkaran olaylar olarak ifade edilmektedir (Ağanoğlu, 2012, s. 379). Dini ve kimlik merkezli eşitliksizlerin, göçün arka planını oluşturduğu iddiasını destekler bir uygulama, grup üyelerince dönemin Yugoslavya topraklarında askerlik görevinin din ve dil farklılıkları göz ardı edilerek yaptırılıyor olması üzerinden aktarılmaktadır. Rejimin söylemindeki çoğulcu -halkların kardeşliği ve eşitliği- zeminin pratikte çoğunluklu -Slav-Hristiyan olan hâkim kimlik merkezli- bir hâle gelmesi üzerinden döneme bir eleştiri getirmektedir. 1953-1955 yılları arasında Yugoslav askeri olarak askerlik yapmış Ramadan Yücel askerlik süresi içerisinde etnik ve dini kimliğinin çoğunluktan farklı olması nedeniyle yaşadığı zorlukları şu sözlerle dile getiriyor;

“Slovenya’da askerlik yaptım, orada (ordu da) Sırpça konuşuluyordu.²⁰ Kışlamızda beş bin asker vardı, bunların arasında yüz tane Müslüman vardı; Boşnak, Arnavut, Torbeş. Bir tek ben Türk idim. Kazanlardaki yemekler müşterek pişerdi. Domuz eti vardı yemeklerde biliyorduk ama korkudan yiyorduk, müşterek yemesen hapis atarlar.” (R. Yücel, Mülakat, 12 Aralık 2012).

Din ve dil merkezli özgürlüklerin sınırlandırılması ve hatta farklılıkların görmezlikten gelinmesi ve özellikle Müslümanlar arasında dilleri de diğerlerinden farklılık gösteren Arnavut ve Türklerin zorluklar yaşamasına, kendi kimliklerinden istekleri dışında ödünler vermelerine yol açmıştır. Ramadan Yücel, on altı ay boyunca müşterek kazandan yemek yediklerini ve buna itiraz haklarının dahi olmadığını dile getirmektedir. Ramadan Yücel, ancak T.C. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Yugoslavya’da askerlik yaptığı kışlaya geldiği haberini duyunca cesaretlendiğini ve artık müşterek kazandan yemek istemediğini dile getirdiği şu şekilde ifade ediyor;

“Celal Bayar gelmişti kışlaya çok büyük bir törenle karşılandı, şimdi dahi öylesi olmaz. Ben gelmesinden cesaret aldım ve ‘Artık yeter! (Vurgu Ramadan Yücel’e ait) Bu yemekten yemeyeceğim.’ dedim. Askerler arasında hâliyle bu sözüm duyulmuş, sözüm komutanlara gitmiş. Beni çağırdılar, Celal Bayar’a beni götürdüler, ‘Otur.’ Dedi. ‘Kardeş gibi konuşacağız.’ Ben anlattım. Sonra beni gönderdiler, bir sirenle bütün askerleri çağırdılar. Dediler ki; ‘Müşterek kazandan yemek istemeyenler öne çıksın.’ Sadece on kişi çıktı. Dediler ki; ‘Bundan sonra size ayrı kazanda yemek pişirecek.’ Terhis edene kadar ayrı kazandan yedik.” (R. Yücel, Mülakat, 12 Aralık 2012).

Görüldüğü üzere itiraz hakkına dahi -politik bir ortam olmadan- sahip olamayan korku ile sindirilmiş azınlık gruplar, isteklerini uzun mühlet dile getirememiş ve etnik ve dini yönden

19 Göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Halaçoğlu (1994); Şimşir (1989a, 1989b, 1989c); Tuğrul (1989).

20 Yugoslavya’da orduda kullanılan resmî dil Sırpça-Hırvatçadır.

farklılık taşıyan azınlık topluluklarda hâkim unsur olamama ve maruz kalınan baskının sindirilmesi şeklinde bir bilincin oluşumuna neden olmuştur. Daha önce de değinildiği üzere 1953 yılı, Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinin fazlasıyla iyileştiği ve Serbest Göç Antlaşması'nın yapıldığı yıllardır. Daha önce düşün(e)memiş olma ihtimallerinin olmadığı açık olan askerî alandaki bu din merkezli eşitsizliğin Celal Bayar'ın gelmesi ve gelişinden cesaret aldığı öne süren bir erin isteği üzerine son bulması, rejiminin anayasal düzlemde ve kamusal alandaki eşitlikçi tavrından ziyade dış politikasına verdiği önem ile açıklanabilecek bir mevzudur.

Yine bir Yücelci akrabası olan -babası Salih Yücel'in yedi yaşında Üsküp'ten İstanbul'a göç etmiş ve kendisi de İstanbul'da doğup büyümüş- Gülizar Yücel'in kendi sözleri ile aktaracak olursak: "Ana vatan doğduğu ve doğduğu Türkiye, memleket ise her zaman Üsküp'tür." (G. Yücel, Mülakat, 28 Ocak 2013). Gülizar Yücel, büyüklerinden dinlediği Yugoslavya'ya dair anımsadıklarını anlatmaya şu sözlerde devam etmektedir:

"Onlardan (dedem ve büyükanemden) hatırladığım şeyler var memleketlerinden hep özlemle bahsediyorlardı ama hep buraya gelmenin de onlar için bir kurtuluş olduğunu dile getiriyorlardı. Çünkü orada eskisi gibi rahat yaşamadıklarını baskı altına alındıklarını hissediyorlardı." (G. Yücel, Mülakat, 28 Ocak 2013).

Yugoslavya'ya dair kendisine anlatılanlar arasında; en büyük baskıya din merkezli eşitsizlikler yüzünden maruz kalındığını ve bunun göç etmelerinde en büyük etken olduğunu ifade eden Gülizar Yücel, büyüklerinin ona aktardığı bir anıyı şu sözlerle anlatmaktadır:

"Tarımla geçimini sağlayan ailemizin kadınlarının tarlada çalışırken başlarını kapatması dahi komünist rejim tarafından yasaktı. Büyüklerim anlatırdı, komitalar (rejimin kolluk güçleri) tarlaları denetleyerek kadınların çalışırken dahi başlarını örtmelerine müsaade etmiyorlarmış, gözcüleri gördüklerinde başlarına hemen açmak zorunda kaldıklarını anlattıklarını hatırlıyorum." (G. Yücel, Mülakat, 28 Ocak 2013).

Yugoslavya dönemini, kendi millî kimliklerinden soyutlayarak yeni bir millet oluşturma çabası olarak değerlendiren Gülizar Yücel, Yücel Teşkilatının millî kimliklerini muhafaza etmek amacıyla kurulduğunu ve onlar ile aralarındaki akrabalık bağı ve soyadından dolayı gurur duyduğunu dile getirmektedir. Dönemi yaşamamış ve yaşananlara doğrudan tanıklık etmemiş bir kişi olan Gülizar Yücel'e *Tito* ve *komünizm* kelimelerinin ne ifade ettiğini sorduğumuzda ise verdiği cevap şu şekildedir:

"Baskı... (net bir üslupla). İki de... Zaten Yugoslavya başlığı altında ikisini bir araya getirdiğinizde başka bir şey ortaya çıkmıyor." (G. Yücel, Mülakat, 28 Ocak 2013).

Yaşanılan trajedinin, bir sonraki nesillere; tecrübe edilen korku ve baskı üzerinden, miras olarak aktarılması ve grubun kolektif hafızasındaki Yugoslavya algısının bu temel taşlar üzerine inşa edilmesi söz konusudur. Nesiller arası anlatılarda göçün nedenlerinin ve sonuçlarının ortak bir söylem etrafında şekillenmesi ve bu manada bir devamlılık göstermesi, grubun aktarılan kolektif hafızasında önemli bir olgu olarak göçün yer aldığını göstermektedir. Bu göçün arka planını hazırlayan ilk neden -yine grubun söylemlerine göre- rejimin azınlığa yönelik, başta dinî ve kimlik merkezli baskı altına alma üzerine inşa edilmiş politikalarıdır. İkincisi ise Türk azınlık için hak talebinde bulunan Yücel Teşkilatı üyelerinin ağır şekilde cezalandırılarak üzerlerinde Türk azınlık üzerinde oluşturulmuş korku algısıdır.

Göç, aynı zamanda geride bıraktığınız yerle kavgaya tutuşma biçimidir (Chambers, 2005, s. 11). Memleketlerinden yakınlarının -eşlerinin, ağabeylerinin, dedelerinin- idam edilmesine, ağır hapis cezalarına mahkûm edilmesine ve maden ocaklarında köleleştirilmek üzere sürgün edilmesine tanıklık -birebir ve yahut anlatılar aracılığı ile- etmiş Yücelcilerin çocukları ve torunları yapılanları unut(a)mamaktadır. Yugoslavya kelimesi, onların hafızasında; komünizm ve Tito kelimeleri ile aynı kavramı karşılamakla birlikte baskı ve *dönül(e)meyecek* eski memleketi hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere göçmenlerin en önemli özelliklerinden bir tanesi kök salma isteğidir, bu nedenledir ki ana vatanda gerçekleşmesi beklenen bu yeni başlangıç onlar için bir umudu, sahiplenilmeyi ve eski ile olması gereken bir kopuş ile kök salınacak yeni bir mekânın ifadesi olarak değerlendirilebilir. Aslında bu başlangıç, Said'in ifade ettiği *kesintili var olma hâlinin* başlangıcı mahiyetini taşımakta ve başka yerlerden gelmeyi; *buralı* değil de *oralı* olmayı, aynı anda hem *içeride* hem de *dışında* olmayı, böylece tarihlerin ve hafızaların kesiştiği yerlerde yaşamayı ifade etmektedir (Said'den aktaran Chambers, 2005).

Anma Pratikleri

İçerisinde travmatik öge ve anlamlar barındıran Yugoslavya algısının, göç edilen yerde inşa edilmesini ve dayanışma duygusunun gelinen yerde oluşmasını sağlayan ilk oluşum Türkiye'ye göç eden Yücelciler tarafından 1950 yılında kurulan Vardarlılar Yardımlaşma Derneğidir.²¹ Göçün ilk yıllarında aile yakınları tarafından, bireysel olarak organize edilen Yücel mevlit törenleri, *Yücel Mensuplarını Anma Günü* adı altına Yücelcilerin artık çoğunun vefat etmesi, hayatta kalanların ekonomik açıdan faaliyet düzenlemeye yeterli gelmemesi gibi sebeplerden kaynaklı 1996'dan itibaren söz konusu dernek tarafından organize edilmektedir. Bu bölümde; törenler aracılığıyla inşa edilmeye çalışılan grubun hafıza unsurlarını tespit etmek amaçlanmaktadır. Söz konusu törenin hafıza inşa edici unsurları; ritüelin yapısı, bölümleri ve işlevleri üzerinde durularak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Törenleri, belirli zamanlarda ve özel yerlerde belli duyguları dile getirmek için bilinçli olarak uygulanan, mevcut ritüelleri sayesinde bir topluluğun tarihî anlatısının hatırlatıcı organizasyonları olarak tanımlamak mümkündür (Connerton, 1999). Anma törenleri topluluğun belleğinde önemli rol oynar ve geçmişini anımsamak için yapırlar. Yücel Mensuplarını Anma Günü, 1990'lı yıllardan itibaren, topluluk tarafından dört Yücel Teşkilat üyesinin idam edildiği günde -Şubat ayının son Pazar günü- aynı toplanma salonunda gerçekleştirilen ve başta hayatta kalan Yücel mensupları olmak üzere, üyelerin aileleri, akrabaları ve Makedonya göçmenlerinin davetleri ile gerçekleştirilen bir törendir. Bu bağlamda Yücel Mevlitleri belli zamanlarda belli bir mekânda aktarılmak istenilen belli bir ideoloji çerçevesinde bilinçli şekilde gerçekleştirilen bir anma törenidir.

Çeşitli disiplinlerin farklı bakış açılarıyla ele aldığı ritüelin, kabul görmüş tek bir tanımına ulaşmak mümkün değildir. Ancak yapılan tanımlar incelendiğinde *ritüel*; bireysel ya da kolektif olabilen, belirli zamanlarda tekrar edilen, doğaçlamaya izin verecek ölçüde esnek olsa da değişmeyen temel dinamikleri ve düzeni olan, toplumsal ilişkilerin kontrol edildiği ve bireylerin toplumu yaşadıkları eylemli ve sözlü yapı dizisi şeklinde tanımlanabilir

21 Dernek 16 Nisan 1967 tarihindeki olağan kongresinde adını değiştirmiş ve tüzüğünde tadilat yapmıştır. Bu değişiklikten sonra derneğin ismindeki kapsam genişletilmiş ve Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği olmuştur. Günümüzde de bu ismi ile faaliyet göstermektedir.

(Connerton, 1999, s. 86; Wulf, 2009, s. 242-243). Ritüelde süreklilik de büyük önem taşıyan bir niteliktir. Tarihsellik, ritüele katılan grubun düzenini istikrarlı hâle getirmekte ve onu meşrulaştırmaktadır. Yücel Mensuplarını Anma Törenleri de 1996 yılından itibaren dernek tarafından organize edilen bir sürekliliğe sahiptir.²² Göçmen grup bu süreklilik içinde kendisini bir yere oturtmakta, istikrarın verdiği güven ve sahiplenilme duygusunu törenler aracılığı ile yaşamaktadır. Bir ritüelin başlangıç ve sonu arasında ritüel etkinliğinin farklı eylemlerinin yürütüldüğü farklı sıralar vardır. Ritüel eylemleri aynı zamanda kronolojik bir düzen izlemektedir (Wulf, 2009, s. 246). Yücel Mensuplarını Anma Gününde, törenin kronolojik düzeni; *İkram, İstiklal Marşı ve Saygı Duruşu, Açılış Konuşması, Plaket Dağıtımı, Yücel Destanı ve Dua* bölümleri şeklinde seyir etmektedir. Ritüelde, süreç içerisinde oluşan bir ritüel şablonu kullanılmaktadır (Wulf, 2009, s. 242-243). Bir ana çatı oluşturan bu şablon az çok değişime açık bir yapı sergilese dahi temel dinamikleri açısından bir süreklilik ve tutarlılık gerektirmektedir. Mevlitlerde, söz konusu düzenin seyri plaket dağıtımı hariç her yıl törenin ana unsurları olarak süreklilik göstermektedir.

Tören ve ritüel ilişkisi bağlamında, Yücel Mensuplarını Anma Gününü verili şablon üzerinden bölümleri yapısı ve işlevleri açısından ele alarak analiz edebiliriz.²³

Tören Şablonu ve Ritüellerin Analizi

I. Bölüm: İkram

Tören, geleneksel nitelik taşıyan bir yiyeceğin ikram edilmesiyle başlamaktadır. *Simit-poğaça* adı verilen ikram çeşidi, Üsküp'e özgü geleneksel bir yiyecektir. Folklorik içerikli bir başlangıç tören içerisinde memlekete dair geleneksel alışkanlıkların şu anda da devam ettiğini gösteren önemli bir sembol özelliği taşımaktadır.

II. Bölüm: Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı

Geleneksel bir başlangıcın akabinde, millî bir nitelik taşıyan ve grubun ana vatan diye adlandırdıkları Türkiye'ye bağlıklarını sembolize eden bir eylem ile törenin devam etmesi, göçmenlerin sosyalist dönem içerisinde sahip oldukları milliyetçilik duygusunun gelinen yerde de devamlılık taşıdığını göstermektedir. Şablondaki sırası itibarı ile hiçbir zaman bir değişime uğramayan sözlü (marş) ve eylemli (saygı duruşu) yapısı itibarı ile ikilli bir ritüel yapısına sahiptir.

III. Bölüm: Açılış Konuşması

Açılış konuşmaları, ritüellerin önemli unsurlarıdır. Her yıl -değişen yönetim kadroları nedeniyle farklı kişiler tarafından yapılabiliyor olsa bile- aynı içerik ile gerçekleştirilen açılış konuşması, ritüelin sözlü yapı unsurlarındandır. Açılış konuşmasında yapılan geçmiş vurgusu, katılımcılar arasında grup bilinci uyandırma açısından önem taşımaktadır. Törenin bu bölümünde, Dernek Başkanı sözlerine Yücel Teşkilatına dair kahramanlık vurgusu üzerin-

22 1996 öncesinde törenlerin kurumsal bir arka planı yoktur. Refik Özer önderliğinde Yücelcilerin aile mensupları tarafından gerçekleştirilmektedir.

23 Ritüelin içeriğini oluşturan; *destan, mevlit, şiir, söylev ve ikram* gibi kültürel formlar, çalışmanın hacminin sınırlılığı nedeniyle geniş ölçekli bir analize tabi tutulamamıştır. Analizin boyutu, grubun memleket ve vatan algısını inşa ettiği düşünülen söylem ve pratiklerin tasviri ve anlamlandırılması üzerine yazarın yorumlamaları ile sınırlı tutulmuştur.

den kısa bilgiler vererek ve onları saygı ile anarak başladıktan sonra derneğin tarihçesine ve göçmen grup açısından birleştirici fonksiyonlarına değinen bir konuşma yaparak geçmiş üzerine kurulu bir grup bilinci oluşturmayı hedeflemektedir. Açılış konuşmasının "Artık gençlerin de mevlitlere getirilmesi gerektiğine değinerek" (Sadullah Sipahioğlu, Yücel Mensuplarını Anma Günü Açılış Konuşması, 26 Şubat 2012) sonlandırılması; söz konusu topluluk için Yücel ve idamları meselesinin, unutulmaması gerekli olan bir hafıza unsuru olarak görülmesi ve aktif hatırlamanın da törenler aracılığıyla gerçekleştirilerek yeni nesillere aktarılabilmesine olan inançtan kaynaklanmaktadır.

IV. Bölüm: Plaket Dağıtma

Törenin bu bölümünde, başta hayatta kalan Yücel Teşkilatı üyelerine ve hayatta olmayan teşkilat üyelerinin ailelerine olmak üzere, derneğin kurucu ve eski genel başkanlarına plaketlerin takdim edilmesini içeren bir ritüel mevcuttur. Ancak bu ritüel, mevlit törenlerinde son iki yıldır yer almaktadır. Sergilenen ritüel sembolik eylem boyutuyla, teşkilat üyelerinin bir kurum tarafından saygı ile anılmasını ve bu noktadan hareketle teşkilat faaliyetlerinin verilen plaket vasıtasıyla meşrulaştırmasını ifade etmektedir.

V. Bölüm: Yücel Destanı

Söylemlerin en fazla ön planda olduğu bu bölümde; Yücelcilerin faaliyetleri ve Yugoslavya dönemine dair bilgilendirmeler -konuyu tarihsel gerçekliklere ve delillere dayandırılarak yapılan haksızlığı ispatlama çerçevesinde- ele alınmaktadır. İki dedesi de Yücel Teşkilat üyesi olan ve Yücel Olaylarına dair faal bir araştırmacı olan Eren Atala, törenin bu bölümünde şu sözleriyle döneme dair bir tasvir yapmaktadır;

"Öncelikle neden eski Yugoslavya'da yaşayan Türklerin kendi teşkilatlarını kurduklarına bakalım. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşlarını kaybetmesiyle beraber artarak devam eden göçlere rağmen Rumeli'deki Türk varlığı bitirilememişti. Türkler Balkanlardaki mevcudiyetlerini sürdürdükçe, iktidarı devir alan Slavların hayallerini süsleyen, tarihte kalmış büyük imparatorluklarının önündeki engel olacaklardı. Bunun için Türk olmayan Balkan halklarının da geleneksel davranışı Türklüğün asimile edilmesi yönünde olacaktır (...). Yücel Teşkilatı, ilk olarak gitgide artış sürecine giren Bulgar mezalimini Almanların aracılığıyla engellemeye çalıştı. Alman komutası altındaki Bulgarların, Türklere daha fazla zulüm yapmaları engellenmiş oldu. Savaş sonrası duruma hâkim olan Tito yönetiminin Türkleri asimile etmeye yönelik politikalarına, demokratik araçlarla karşı koydular." (Eren Atala, Yücelcileri Anma Günü Konuşması, 25 Şubat 2007).

Atala'ya göre; Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi ile birlikte başlayan dönemden Tito Dönemini de içine alan Yugoslavya tarihi, Türkleri bu topraklardan atmayı, atamadığını asimile etmeyi hedefleyen bir tarihten ibarettir. Konuşmasının devamında dile getirdiği şu sözleri Atala'nın dönemin hâkim söyleminin dilinden konuştuğu ve bu manada Yücelcilerin Yugoslavya algısına dair nesiller arası salık bir aktarımın olduğunu göstermektedir:

"(...) Slav yönetimi (kast edilen İkinci Yugoslavya), Yücelcilere karşı, komünistlerin eline geçen Birlik gazetesini de kullanarak Türk azınlığını kıskırtmaya çalışmış, bu çabalara kulak asmayan Türkleri de etkilemek için Üsküp meydanlarına kurulmuş hoparlörlerle mahkemeyi halka dinleterek psikolojik harp taktiklerini uygulamışlardır. Bu dönemdeki Yugoslav baskısı o kadar yoğundur ki Şule Kut'a göre 1948 yılı nüfus

sayımında birçok Türk kendini Arnavut olarak kayıt ettirmiştir.” (Eren Atala, Yücelcileri Anma Günü Konuşması, 25 Şubat 2007).

Görüldüğü üzere Atala, dönemin yaygın söylemi olan “baskıcı komünist rejimden ve idamların halka durulma yönteminden” söz ederek katılımcıların hafızalarında Yugoslavya’ya dair baskı ve korkunun ön planda olduğu bir tablo sunmaktadır. Konuya dair görsel ve yazınsal materyaller ile tarihsel olayın kahramanlık söylemleri üzerinden anlatıldığı törenin bu bölümünde, en önemli görsel argüman Yıldırım Açıanoğlu’nun hazırladığı Yücelcilerin kaç seneye mahkûm oldukları ve meslekleri ve isimlerini tanıtan slayt gösterisidir. Akabinde törenlerde katılımcılarla paylaşılan *Yücel Destanı Belgeseli* (t.y.), *Makedonya Yücelcileri* (t.y.), *İdam Şiiri* (t.y.) ve *Yücel Şiiri* (t.y.) ve Şuayp Aziz’in ailesine gönderdiği son mektup da diğer önemli argümanları oluşturmaktadır. Yücel Olayı’nı konu edinen materyallerin ortak noktası; “komünist dönemin zulmüne uğramış bir kahramanlık öyküsü” olarak Yücel Teşkilatını almış ve “Biz gelmek istemedik gönderildik.” söylemleri etrafında göç nedenlerinin ifade ediliyor olmasıdır. Başka türlü ifade edilemeyecek bir şeyin ifade edilmesini sağlayan ritüeller dile getirici olma özelliğine sahiptir (Wulf, 2009, s. 242). Törenin Yücel Destanı bölümünde de görüldüğü üzere göçmen grup resmî tarihte dile getiremediği “Biz gelmedik, gönderildik.” sözlerini ritüeller vasıtasıyla dile getirmektedir.

Ritüelin bu bölümü, kendilerini Türk aidiyeti üzerinden kurgulayan bir grubun Türkiye’ye göç etmelerindeki temel neden olarak geride bıraktıkları ülkedeki itici nedenleri öne sürüyor olması açısından, Said’in ifadesindeki hem *içeride* hem *dışında* hem *oral* hem *burallı* olma durumunun somut ifadesidir. “Biz gelmedik, gönderildik.” ifadesi, göçmenlerin kimliklerindeki kırılmaların bir yansıması ve Türkiye’nin bugününde kendilerini nasıl konumlandıklarını düşünmek için üzerine düşünülmesi gereken önemli bir ifadedir.

IV. Bölüm: Dua

Törenin son bölümü olan dua; okunan Kur’an-ı Kerim, Mevlid-i Şerif, kasideler ve edilen duaların yer aldığı bölümdür. Dinî ve millî değerler uğruna verilmiş bir mücadelenin kahramanları olduğuna inanılan teşkilatın üyelerinin, dinî ritüelle rahmet dilenerek şehit olarak anılması, teşkilatın komünist rejime karşı din merkezli bir direniş vererek kutsiyet attığı vurgusu taşımaktadır. Ancak burada dikkate alınması gereken husus, uğruna şehit olunan bir mefhum olarak Türklüğün öne çıkarılması ve bu mücadelenin vatan denen coğrafyanın dışında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu durum da grubun muhayyelinde misak-ı millî sınırları dışında Rumeli Türklüğünü de içerecek şekilde geniş yelpazede bir Türklük algısının olduğunu ifade etmektedir.

Yapı üzerine şekillendirilen şablonda aktarılmaya çalışılan törenin bölümleri ve içeriğine ilaveten, ritüelin işlevlerine değinmek isabetli olacaktır. Ritüeller, geleneklerin sürmesi, inançların tazelenmesi, değer yargıları ve törelerin kökleşmesine yardım ederek ortak bilinç oluşturmaktadır (Wulf, 2009, s. 288). Yücelcileri Anma Törenlerinin ana şablon öğelerinden; ikram bölümü; grubun Yugoslavya’ya özgü geleneklerini sürdürmesini, *Yücel Destanı* bölümü; unutulmaya yüz tutan Yücel Olayını hatırlatarak inançların tazelenmesini, *Saygı Duruşu-İstiklal Marşı* ve *Dua* bölümleri de topluluğa ait millî ve dinî değer yargılarının kökleşmesini sağlayarak Yugoslavya’ya -memlekete- ve Türkiye’ye -ana vatana- dair algılar etrafında grubun ortak bilincini inşa etme işlevi taşımaktadır. Törenlerin katılımcılarına hitapları arasında

genç nesillerin de olması gerekliliğinin sıkça dile getirilmesi, ritüellerin bir diğer işlevinin ortak bilincin aktarıcı kurumları olmasından kaynaklanmaktadır.

Yücelcileri Anma Gününde görülen, ritüel niteliği taşıyan uygulamaların toplumsal ilişkilerdeki rolü; grup bilincini oluşturması, dayanışmayı arttırması, kimliklerinin bir parçasını oluşturan Yugoslavya dönemine dair bir algı oluşturarak neden geldik sorusuna yanıt verilmesi ve tüm bu inançların kökleşmesi ve aktarımının sağlamasıdır.

Bireylerin kişisel kimliğinin yanı sıra etkileşimde bulunduğu ve kendini ait hissettiği gruplar bağlamında ortak kimlikleri bulunmaktadır (Assmann, 2001, s. 132-134). Ortak kimlikler, ritüelle anımsanır ve geçmişe ritüelle ortak yaşam öyküsü olarak anlam kazandırır (Connerton, 1999, s. 111). Bu bağlamda Yücelcileri Anma Törenlerinin, ritüel niteliği taşıyan düzenli tekrarları ile memleket ve ana vatan arasında hatırlanan ve unutulananlarla inşa edilen kimliği koruyan, bilginin üretilmesi ve devredilmesini sağlayarak, ortak kimliğin hem inşa edildiği hem de yeniden üretilmesini üstlenen hafıza merkezleri niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. İnşa edilen ortak kimliğin en temel yapı taşı Türk milliyetçiliği ve ana vatan sevgisi oluştururken bu algının üzerine inşa edildiği zemin, baskıcı ve asimile edici politika- larıyla Yugoslavya dönemine dair olumsuz hatırla(t)malardır.

Sonuç

Yeni bir başlangıç arayışındaki göçmen topluluklar; hatırladıkları ve unuttukları ile yeni yerlere tutunmaya çalışarak parçalı yeni bir kimliğe ve adiyet hissine sahip olurlar (Connerton, 1999). Said'in *kesintili var olma hâli* olarak isimlendirdiği bu durum eskiye dair nostaljik bir bağlılık ve geri dönüş arzusu barındırdığı gibi geçmişle kavgalı olma üzerine de inşa edilebilir (Said'den aktaran Chambers, 2005). Bu bağlamda kesintili bir var olmayı tecrübe eden Yücelcilerin Türkiye ve Yugoslavya'yı, ana vatan ve memleket kurguları üzerinden algıladıklarını söylemek mümkündür. Söz konusu ikili kurguda; memleket Yugoslavya'yı ifade ederken ana vatan Türkiye'yi ifade etmektedir. Bu bağlamda memleket; göçmen grup için komünist yapı tarafından dinî ve etnik baskıların yaşandığı, kahraman olarak addedikleri Yücelcilerin idam edildiği ve bu idamlar ile azınlık grubun geleceğine dair endişelerin meydana geldiği kaotik bir ortam olarak hatırlanmaktadır. Ana vatan ise, dinî ve etnik olarak aidiyet hissedilen bir geri dönüş/sığınma mekânı olarak kodlanmaktadır. Söz konusu hafıza unsurları üzerine inşa edilen Makedonyalı Türk göçmenlerin milliyetçi kurguyla bütünleştirilen vatan algıları, vatana sadakat, onu sahiplenme ve onun tarafından sahiplenilme düşünceleri üzerine inşa edilmiştir. Aynı zamanda Makedonya Türk göçmenleri kendilerini, *yerliler* olarak adlandırdıkları Anadolu Türklerinden farklı olarak çalışkan, kültürlü ve vatanlarına gelebilmek için mücadele vermiş Rumeli Türkleri olarak tanımlamaktadırlar.²⁴ Özetle onlar için Türkiye, sahiplendikleri ve sahiplenilmek istedikleri yeni bir başlangıç yerini ifade etmektedir. Her başlangıçta olduğu gibi bu başlangıç da hatırlanılan ve unutulananlar üzerine inşa edilmiş, içerisinde travmatik boyutları olan birçok hafıza unsuru barındırmaktadır.

Göçmen bir grubun göç ettiği ülkede, geride bırakılan yere dair algısına tanık olmak üzere gerçekleştirilmiş bu araştırma neticesinde, söz konusu grubun komünist döneme ve dönemin siyasi yapısına dair olumlu bir algıya sahip olmadığı tespit edilmiştir. Grubun hafıza-

24 Boşnak, Arnavut ve Türk göçmenlerin Türkiye aidiyetleri arasında ilişki ve farklılıklara dair bk. Ünal (2012).

sında sosyalist rejim yani Tito Yugoslavyası; azınlık politikaları açısından ayrılıkçı ve baskıcı olarak kodlanmış olmakla birlikte, aidiyet hissedilen Türkiye topraklarına göçü zorunlu hâle getiren bir yapıya sahiptir. Söz konusu olumsuz algının gelinen yerde aktarımı iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, göçü doğrudan tecrübe etmiş birinci neslin ikinci ve üçüncü nesle göç etme gerekçesi olarak sunduğu dönemin dinî ve etnik yönden baskıcı yapısına dair kişisel hafızalarının paylaşımı, ikincisi ise dernek tarafından kurumsallaştırılmış Yücelcileri Anma Törenleridir. Törenlerin, ağırlıklı olarak kültürel formlar üzerinden Türk kimliğini ön plana çıkaran ritüelleri, grupla teşkilat arasında Türk milliyetçiliği noktasında zihinsel bir devamlılığın mevcut olduğunu gözler önüne sermektedir. Törende Sosyalist Yugoslavya, Türklük uğruna mücadele veren kahramanların idam edildiği bir baskı dönemi olarak hatırlanmakta/hatırlatılmaktadır. Görüldüğü üzere göçmen grup eski memleketlerinde yaşadıkları bu toplumsal travmayı -Yücel Olayı'nı ve dönemin azınlık politikalarını- unutmak yerine gerçekleştirdikleri anma törenleriyle hatırlamakta ve yeni nesillere miras olarak aktarmaktadır.

Buna ilaveten araştırma sırasında dikkat çeken önemli bir husus da farklı nesillerin memleketlerini tanımlarken hangi ifadeleri kullandığı meselesidir. Gelenlerden ilk nesil memleketin neresi diye sorulduğunda Makedonya'nın Üsküp şehri olarak cevap verirken ikinci nesil annem-babam Üsküplü olarak cevap vermektedir. Üçüncü nesil ülke ve şehire dair bilgileri vermeyerek Yugoslavya olarak cevap vermektedir. Görüldüğü üzere memleket algısında bir aktarımla birlikte aidiyetin tanımlanması açısından bir kopukluğun olduğu gözlemlenmektedir. Bilindiği üzere, göçmenlerin en geç üçüncü nesilde nereden geldiklerini ancak genel olarak ifade etmeleri, Türkiye'ye yaşanan tüm göçlerde görülen bir neticedir. Bu nedenle bu tespit sadece bu olaya bağlanabilecek bir durum değildir.

Son olarak şunu söylemek gerekirse Yugoslavya; göçmen grubun hafızasında komünist dönemin baskıcı politikaları ve yönetimin idamlarla azınlık üzerinde oluşturduğu korkuyu barındıran eski bir memleketi ifade etmektedir. Kavgalı olunan eski memleket olması nedeniyle de aynı zamanda dönülemeyecek bir yuva ve göçmenin kesintili varoluşunun eski bir evresine tekabül etmektedir.

The Yücel Organization's Perceptions of Yugoslavia and Turkey Following the 1953 Migration: The Notions of Home and of Fatherland

Berrin Çalışkan*

Migration is defined as the movement of people from one area of residence to another within a specific period of time (İçduygu & Ünalın, 1998, p. 38). As a word, migration means to migrate, to be destroyed, and separation between a stem and its root ("göçmek" in Turkish)¹ In this study, the phenomenon of migration is discussed in a sense different to a mere action of movement. It distinguishes migration as an action of movement from migration as a separation from the roots in the memories of individuals. This meaning becomes more prominent in the case of forced migrations that occur because of economic and political reasons. Migration includes difficulties caused by the migrants' changing social and economic relations, and the development of new social and economic relations in their new place of residence (Akkayan, 1976, p. 23). It represents a struggle to repair a broken bond between the past, including values, and social and cultural connections in a new place. This situation is caused by *the discontinuous state of being*, as stated by Edward Said (Chambers, 2005, p. 11). The individuals, groups, or communities, who are compelled to move, build a social or collective memory consisting of thoughts about the past, present, and future with what they remember in their new place of residence. Social memory is a type of memory about remembering and forgetting (Assmann, 2001; Neyzi, 2011). This is applicable to communities, which have built a specific social memory irrespective to the dominant attitude of official history (Ersanlı, 2003; Keyder, 1983). This study discusses the relationship between the 1952-1967 Macedonia-Turkey migrations and the Yücel Incident through the narratives of Yücel members who immigrated as well as their family acquaintances.

This study consists of three parts. General information about Macedonian Turks is given in the first part titled: *A Reaction and Resistance Movement in Macedonia: The Yücel Organization*. This part also discusses the ideology of the Yücel Organization, the purpose of its establishment, and why and against whom the organization resisted.² The Yücel Organization was founded in 1941 as a social movement that carried out activities to pro-

* Fatih University, Science and Literature Faculty, Department of Sociology.

Correspondence: berrincaliskan@gmail.com. Address: Fatih University, 34500, Büyükçekmece Campus, Istanbul.

1 For detailed information about migration and the notion of migration see: Akkayan (1976); Faist (2003); Kaya (2003); Tekeli (2008); Yalçın (2004).

2 For detailed information see: İnalçık (1993); Türkmen (1996).

tect and maintain Macedonian Turks' national and religious identities. The charter members of the organization were Şuayip Aziz, Şerafettin Ferid, Nazmi Ömer, Muzaffer Ahmet, Fettah Süleymanpaşiç, and Mehmet Dalip. According to the documents of the Republic of Turkey's Ministry of Foreign Affairs, which were referenced in Halim Çavuşoğlu's studies, the number of Yücel members who had migrated to the villages numbered up to five hundred; however, the active members consisted of 50 people (Çavuşoğlu, 2007, p. 136). The organization founded the first Turkish school, radio, and newspaper. The first of the cultural projects undertaken by the organization aimed to: "Alert the national conscience among Turkish minorities and prevent the Turkish public from being the *tool of communism*;" this was published in the Turkish newspaper "*Birlik*" on the December 23, 1944, with incentives offered by Nazmi Ömer (Deliorman, 1973, p. 187). At the time the organization was founded, there were many similar organizations for other nationalities operating in Yugoslavia (Ağanoğlu, 2012).

In 1948, the organization was closed after being labeled an "informer terrorist organization" (*İspiyoncu Terörist Teşkilatı*) (Üsküp, 1948) by the socialist regime; its members were condemned to severe punishments including death. Seventeen members of the organization were tried in the first trial in Skopje Mayor's Court on January 19, 1948. After the court trial, four members received death sentences. The other members who were tried were sentenced to prison for terms ranging between eight and twenty years. During the second court trial, 29 people were tried and sentenced to prison for terms ranging between one and nine years. Eighteen people were tried in the third trial, and they were sentenced to exile and labor in the Zletove lead mines in Probistip, Macedonia (Üsküp, 1948).³ A literature review of the studies conducted during this period by researchers with close links to Yücel Organization members, such as, Altan Deliorman, Refik Özer, and Mehmet Ardicı, finds that Yücel members are depicted as heroes who struggled for the sake of Turkishness in Yugoslavia under Tito's leadership (Ağanoğlu, 2012; Ardicı, 1991; Deliorman, 1973; Özer, 1998).

The second part is titled: *Yugoslavia* and consists of the subheadings: *Being a Minority in Socialist Yugoslavia*, *The Hometown Where the Sense of Homeland was Constructed*, and *Legacy: Oppression and Fear*. This section discusses the historical facts of both the first and the second Yugoslavia. First, information about the historical background of the first Yugoslavia (the Kingdom of Yugoslavia) and the second Yugoslavia (Socialist Yugoslavia ruled by Tito) is presented. In brief, the foundation of the second Yugoslavia began after the fall of the Austro-Hungarian Empire at the end of World War I; Slovenes, Croatians, Bosnians, and Serbians were federated under the Serb, Croat, and Slovene Kingdom called the Yugoslavian Empire in 1929. In this region, the Muslim population had an important place, as a result of the influence of the Ottoman Empire, who had dominated the region prior to the kingdom's establishment. After the Ottoman Empire lost its former influence over the region following the Balkan Wars, a mass migration from the region occurred.⁴ The Serb-Croat-Slovene Kingdom era is the first period when Turkish migration occurred because of socioeconomic and religious reasons. The declaration of the Sixth of January Dictatorship in 1929 is the most significant demonstration of the will power of the second migration, which took place in 1936 (Bozkurt, 2010, p. 55). According to Kut, while there

3 Üsküp (1948). Informer terrorist organization judgment documents in the Skopje Court Trial.

4 For detailed information about migrations see: Ağanoğlu (2013); Eren (1993); Halaçoğlu (1994); Şimşir (1989a, 1989b, 1989c); Tufan (1989); Tuğrul (1989).

were two hundred thousand Turkish (Muslim) people living in the Kingdom of Yugoslavia in 1919, this number dropped to almost half during a thirty-year period (Kut, 2005, p. 226).

After the German army occupied the first Yugoslavia on April 6, 1941, and following the division of Yugoslavia, Tito established a management and executive agency called the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia. This agency convened the assembly of public committees in 1943 in an environment where socio-politically partial authority was running.⁵ On November 29, 1945, the foundation of the Federal People's Republic of Yugoslavia was declared. Socialist Yugoslavia was founded as the Federal Republic, consisting of Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Serbia, Slovenia, and Macedonia. The second Yugoslavia was based on six main foundations. The first of them was the charismatic leader Tito; the others were a socialist market economy, self-management, federalism, non-aligned foreign policy, and the 1941 Club (Ülger, 2003, p. 19).

During 1945, when the resistance movement examined in this study occurred, the second Yugoslavia came into existence. Thus, the second Yugoslavia period forms the center of the historical background for this study. Josep Bros (Tito), who was the chief architect of the second Yugoslavia, gave the status of republic to each of the nations in Yugoslavia separately, in contrast to the kingdom period. Tito was known as a communist leader who considered the brotherhood and unity of the people important; during this period, he inched closer to establishing the communist utopia and fought for "the third way" (Nobirdali & Bedri, 1997; Vinterhalter, 1974). He provided different nations with the right to political representation in the feudal system and divided Yugoslavia into six separate republics according to the socialist framework of "equality and brotherhood of all nations." The socialist regime entitled the Turks, much like other nationalities, the right to education, use of the media, to use their own language, practice their own religion, and autonomy with regards to their economy and socio-cultural life.⁶ Also, in the section titled *Being a Minority in Socialist Yugoslavia*, the information about which state policy was maintained for the constituent nation and its minority groups refers to the multinational and communist regime structure of Socialist Yugoslavia (Bora, 1995; Drulović, 1976; Korbelt, 1951; Markham, 1947).

Tito and his socialist Yugoslavia became an important element of the cultural memory for the nation states that were founded after the second Yugoslavia. Following Tito's death, the country was divided on account of nationalist motivations. While Tito and the second Yugoslavia shaped the memory practices by being a nostalgic object, they were sometimes a symbol against which a counter-memory developed. For instance, the capital of Montenegro was, from 1945 to 1991, named Titograd; however, the Montenegro government changed the name to Pedgorica, as it was called prior to the revolution, given the influence of the Great Serbia Movement (Bora, 1995, pp. 160-161). There were also two sym-

5 For detailed information see: Glenny (2001); William (1987).

6 For detailed information see: Briza (1992). It is the product of a long-term study undertaken in the region during the last conflict period by a Serbian journalist who is also a member of the Helsinki Committee for Human Rights in Serbia. Minority issues in Yugoslavia, especially in Kosovo, Vojvodina, and Sandzak, are discussed in the context of the Kingdom of Yugoslavia, Tito, and the Milosevic periods (The report was approved by the 18 47/135 with General Assembly Resolution / December 1992).

bolic examples in Croatia: 1) The name of Marshall Tito Square, the largest square in Zagreb, was changed to Jelačić, after a governor during the Austro-Hungarian Empire; 2) Croatia's flag was changed to incorporate the red and white squared emblem used by the Kingdom of Croatia. The examples mentioned above reveal that the nationalist governments used Tito as a counter-memory building symbol during the second Yugoslavia period. Tito and Tito's reign is still a nostalgic object, which is evidenced by the fact that Tito's birthday and the day of his death are still commemorated with ceremonies. Tito's reign is still commemorated nostalgically as *Titoslavija*, a virtual nation, and his wife Jovanka Broz, who died in Serbia in October last year, was buried next to Tito's tomb during a state burial in Belgrade; her funeral was attended by thousands of mourners.⁷ Apart from these positive and negative memory practices, it is difficult to say that there is a positive perception for Tito among Macedonian Turks.

In the third part of this study, titled *Remembrance Practices*, the manner in which social memory is transmitted through rituals among Turkish migrants is analyzed; specifically, the remembrance ceremonies for Yücel members are examined. Yücel mawlid ceremonies organized by the acquaintances of migrant families during the first years of migration have been referred to as "Memorial Day for Yücel Members" (*Yücel Mensuplarını Anma Günü*) by the Rumeli Turks Association of Culture and Cooperation (Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği) since 1996. In this study, mawlids for Yücel members are discussed as a ritual in which the general meaning of Yugoslavia is constructed and transmitted. Ritual is defined as a series of acts and features repeated at certain times, either individually or collectively. Through these rituals, individuals have the chance to gain a better understanding of the community in which they live; they are flexible enough to allow improvisation, although they have some permanent basic dynamics and layout (Connerton, 1999, p. 86; Wulf, 2009, pp. 242-243). The data regarding mawlids has been obtained via participant observations, and has been analyzed from six perspectives (kindness, stand in silence, national anthem, opening speech, present plaques, the Epic of Yücel, and prayer) in the section titled: *Ceremony Template and Analysis of the Rituals*. The most crucial visual presentation of the ceremony, in which Yücel events are told with a heroic expression through the use of visual and written materials, is the slide that explains how many years Yücel members were condemned; this slide was prepared by Yıldırım Ağanoğlu. Other important elements: the documentary regarding the Epic of Yücel, Macedonia Yücel members, execution poem, the Yücel poem, and the last letter which Şuayp Aziz sent to his parents (İdam şiiiri, t.y.; Makedonya Yücelciler, t.y.; Yücel Destanı belgeseli, t.y.; Yücel şiiiri, t.y.). The common factor among the materials that focus on the Yücel Incident is that they describe the Yücel Organization as "a heroic story persecuted by the communist period," and they signify the reasons for migration under the statement "We didn't want to come, but we were forced." To summarize, during the ceremonies, socialist Yugoslavia is commemorated and evoked as a period of oppression in which the heroes who struggled for the sake of Turkishness were sentenced to death.

7 Titoslavija: To access the website created to embalm Tito nostalgically through a virtual environment. For detailed information see: Titoslavija, (n.d.). For detailed information about Tito's birthday celebration see: *Dan mladosti*, (n.d.).

Immigrant groups searching for a new beginning, gain a new identity and sense of belonging by trying to hold on to their new place of residence (Connerton, 1999). This situation, which is named *the discontinuous state of being* by Said, can include a nostalgic connection to the past and a desire to return; and it can be established on a complaint with the past (Chambers, 2005). In this study, it is believed that the immigrant group has a fragmented identity affected by the Yücel Incident. The fragmented identity elements are based on the meanings of hometown and motherland, and they include negative perceptions about the old hometown. In the fiction of the above mentioned fragmented identity; while the hometown refers to Yugoslavia, the motherland refers to Turkey. In this context, the hometown is remembered for its chaotic setting where the immigrants suffered from religious and ethnic oppression, where Yücel members are remembered as heroes who were sentenced to death, and concerns about the future of the minority group occurred with those executions. However, the motherland is codified as a refuge or sanctuary where religious and ethnic belongingness is felt. The Macedonian Turkish immigrants' perception of the motherland that is constructed by the above mentioned memory elements and combined with nationalist fiction, is built upon feelings of obedience and belongingness to the motherland. On the other hand, Macedonian Turkish migrants call themselves hardworking and intellectual Rumelian Turks who have struggled to arrive to their homeland, unlike Anatolian Turks whom they call locals.⁸In brief, Turkey means a place of new beginnings; a place they can embrace and in which they belong.

That the group does not have any positive perceptions about the communist period or political structure of the period is determined as a result of this study, which analyzed the perceptions of an immigrant group about the place that they had left. Tito's socialist regime is coded as separatist and tyrannizing in terms of its policies on minority groups in their collective memory, and as possessing a structure whereby populations were forced to migrate to Turkey. This negative perception is transmitted in two ways in their new place of residence; 1) the first generation, which experienced the migration, shares their personal experiences directly with the second and third generations about the oppressive structure of the period in terms of religion and ethnicity; 2)the institutionalized mawlıds for Yücel members. The qualitative data collected through interviews and participant observations are subjected to the discourse analysis technique, a data analysis tool, in the process of the analysis of qualitative data.⁹

The main purpose of this study is to detect how a minority group is remembered of the second Yugoslavia. The original finding of this study is that the minority group experienced Tito's period differently from the majority; they express a negative perception of Yugoslavia. It is believed that this negative perception of Yugoslavia has a strong relationship with how the immigrant group situated themselves in Turkey-a place they call their hometown and where they have found a sense of belongingness.

8 For detailed information about the relationship and differences between Bosniak, Albanian and Turkish migrants' sense of belongingness to Turkey, see Ünal (2012).

9 For detailed information about discourse analysis: Mora (2011).

Kaynakça/References

- Ağanoğlu, H. Y. (2012). *II. Dünya Savaşı'nda Yugoslavya'da bir direniş mücadelesi: Yücel Teşkilatı*. İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği.
- Ağanoğlu, H. Y. (2013). *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihî göç*. İstanbul: İz Yayınları.
- Akkayan, T. (1976). *Göç ve değişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ardıcı, M. (1991). *Yücelciler 1947 Makedonya'da Müslüman direnişi: Mehmet Ardıcı'nın anıları*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlatma ve politik kimlik* (Çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, T. (1995). *Yugoslavya: Milliyetçiliğin provokasyonu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bozkurt, G. (2010). Tito sonrası dönemde Eski Yugoslavya bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar. *Türk Dünyası İncelemeleri/Journal of Turkish World Studies*, 10, 51-95.
- Briza, J. (1992). *Minority rights In Yugoslavia* (An MRG International Report) [Yugoslavya'da Azınlık Hakları. Uluslararası Azınlık Raporu]. London: Minority Rights Group International.
- Chambers, I. (2005). *Göç, kültür, kimlik* (Çev. M. Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (Çev. A. Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya topraklarından Türkiye'ye göçler ve nedenleri. *Bilig*, 41, 123-154.
- Dan mladostileta 1979-Tito je nasesunce!* (n.d.). Retrieved from <http://www.youtube.com/watch?v=hsrN P3QD3YI&feature=related>.
- Deliorman, A. (1973). *Yugoslavya'dan Müslüman Türk'e büyük darbe*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Drulović, M. M. (1976). *Öz yönetim* (Çev. T. Yaşmak). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Eren, H. (1993). *Balkanlarda Türk ve diğer Müslüman toplumları ve göç olgusu*. İstanbul: OrtaDoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih: Türkiye'de 'resmî tarih' tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulus aşırı toplumsal alanlar* (Çev. A.Z. Gündoğan & C. Nacar). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Glenny, M. (2001). *Balkanlar 1804-1999 milliyetçilik, savaş ve büyük güçler* (Çev. M. Harmancı). İstanbul: Sabah Yayıncılık.
- Halaçoğlu, A. (1994). *Balkan Harbi sırasında Rumeli'den Türk göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK.
- İçduygu, A. & Ünal, T. (1998). Türkiye'de iç göç: Sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. *Türkiye'de iç göç, sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri konferansı* (6-8 Haziran 1998) bildiriler kitabı içinde (s. 38-55). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- İdam şiiiri. (t.y.). <http://www.youtube.com/watch?v=4cyi-3ye0bY> adresinden edinilmiştir.
- İnalçık, H. (1993). *Türkler ve Balkanlar*. İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı.
- Kaya, H. (2003). *Göç yolları göçmenlerin sorunları*. İstanbul: Senfoni Yayınları.
- Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal tarih çalışmaları* (C. 4). Ankara: Dost Kitabevi.
- Korbel, J. (1951). *Tito's communism*. Denver: University of Denver Press.
- Kut, Ş. (2005). *Balkanlarda kimlik ve egemenlik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Makedonya Yücelciler. (t.y.). <http://www.youtube.com/watch?v=ht1DXZ6YPG4> adresinden edinilmiştir.
- Markham, R. H. (1947). *Tito's imperial communism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Mora, N. (2011). *Medya çalışmaları medya pedagojisi ve küresel iletişim*. Ankara: Nobel Yayın.

- Neyzi, L. (2011). *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye’de bellek çalışmaları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nobırdalı, B. & Bedri, S.(1997). *Çağdas bir önder: Tito, çağdas bir ülke: Yugoslavya* (Çev. E. Baki & A. Aksoy). İstanbul: Koza Yayın Dağıtım.
- Özer, R. (1998). *1948-1998 Yücelciler: Şehadetlerinin 50. yılı anısına Yücelciler*. İstanbul: Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği.
- Şimşir, N. B. (1989a). *Rumeli’den Türk göçleri-belgeler I (1877-1878)*. Ankara: TTK.
- Şimşir, N. B. (1989b). *Rumeli’den Türk göçleri-belgeler II*. Ankara: TTK.
- Şimşir, N. B. (1989c). *Rumeli’den Türk göçleri-belgeler III (1880-1885)*. Ankara: TTK.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve ötesi* (C. 3). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Titoslavija*. (n.d.). Retrieved from <http://www.titoslavija.org>.
- Tufan, M. (1989). *Göç hareketleri ve Yugoslavya Türkleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Tuğrul, B. (1989). *112 yıllık göç 1878-1989 yazındaki üç aylık göçün tarihi perspektif içinde psikolojik incelemesi*İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Türkmen, F. (1996). *Tarihte Balkan Türkleri ve Makedonya’nın Türkler tarafından iskânı*. İzmir: Ege Yayınevi.
- Ülger, İ. (2003). *Yugoslavya neden parçalandı*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ünal, S. (2012). Kimliğin tarihsel ve kültürel ortak inşası: Türkiye’de Balkan (Rumeli) göçmenleri. *Millî Folklor*, 94, 27-40.
- Üsküp. (1948). *Yücel, ispiyoncu terörist teşkilatının muhakeme evrakları*.
- Vinterhalter, V. (1974). *Josip Broz Tito* (Çev. A. Suver). İstanbul: Su Yayınları.
- William, M. S. (1987). *Bir tarih laboratuvarı Balkanlar* (Çev. S. Özbudun). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Wulf, C. (2009). *Tarihsel kültürel antropoloji* (Çev. Ö. D. Sarısoy). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yücel Destanı belgeseli. (t.y.). <http://www.youtube.com/watch?v=ULW8sTdkQb8> adresinden edinilmiştir.
- Yücel şiiiri. (t.y.). <http://www.youtube.com/watch?v=M-NVudh5txk> adresinden edinilmiştir.

Aydınlar, Akademisyenler ve Entelektüeller: Savaş Bitti Şiirine Farklı Bir Bakış

Mehmet Zahit Tiryaki*

"Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum;

Türk entelektüeli, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu zengin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız bir kişidir. Bir münzevi mi? Hayır; bir acayip yaratık demeliyim. Öyle ya, bir insan tasavvur edin ki hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli değildir. Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor. Hissetmese de bize etrafında hasıl olan boşluk, soğuk ve itici hava, ona her an kendi toprağından sökülmiş bir aykırı, bir acayip nebat olduğunu bildiriyor."

(Yakup Kadri, Yaban)

Rivayete göre analitik geleneğe eğitim görmüş bir filozof, Orta Çağ felsefesiyle ilgili bir seminerde öğrencilere, bir entelektüel tarihçinin otomobil almak için ikinci el satış yapan bir galeriye gittiğinde neden çabucak ilk gördüğü aracı satın alıp binip gittiğine çok şaşırıldığını söyler. Orta Çağ entelektüel tarihine ilişkin ertesi günkü bir diğer seminerde ise aynı öğrenci grubu filozofun söylediklerini tarihçiye aktarırlar. Bu sefer entelektüel tarihçi kendisinin de bazı analitik filozofların aynı galeriye gidip benzer şekilde gelişigüzel bir otomobil seçmelerine ve zamanlarını otomobilin farlarından birini cilalayıp parlatmakla meşgul olmalarına şaşırıldığını söyler. Rivayeti aktaran, buradaki örneklerin tarihçiler ile analitik geleneğe mensup filozofların yapmaya çalıştıkları şey arasındaki farkı anlamada rol oynadığı yorumunda bulunur. Buna göre filozof Orta Çağ yazarının görüşlerini kendi zamanının terimlerine ve felsefi meselelerine tercüme ederken; entelektüel tarihçi kendi gününün düşüncesini geçmişteki düşünürler tarafından üretilmiş teorilerin, görüşlerin felsefi problemlerin etkileri ya da en azından sonuçları olarak görür (Tachau, 2006, s. 2). Bu örnek üzerinden gidilmesi durumunda ilk anda akla gelen sorular şunlar olacaktır: Hakiki bir düşünsel etkinliği gerçekleştirecek olan tam olarak hangi nitelikte olacaktır? Bu kişiler kimi zaman amatörcü gözükün, insana özgü yönelim ve hakiki arayışların yön verdiği sorumlulukla mı yoksa uzman ve profesyonelce kaygıların baskın olduğu kurumsal gerekliliklerle mi hareket edeceklerdir? Bu kişilerin gidip ilmi ve fikri bir alışverişte bulunacakları, aidiyet ve mensubiyet duyacakları bir yer sorunu var mıdır, varsa bu yer neresidir? Son olarak da düşünsel etkinliğin nihai gereğesi salt keyif ve zevk değilse ne olacaktır? Dolayısıyla bu örnek buradaki sorularda ifade edilen meselelerle yüzleşmekte olan Türk düşünce hayatı açısından oldukça önemli ve kullanışlı

* Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü.
İletişim: tiryakizahid@gmail.com. Adres: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ünalın Mah. Ünalın Sok. D-100 Karayolu yanyol, Üsküdar, İstanbul.

öğeler içermektedir. Her şeyden önce, katettiğimiz ilmi, fikri, düşünsel süreçte karşımızda bir şekilde aydın, akademisyen, entelektüel ya da mütefekkir, düşünür gibi yeni tipler ortaya çıkmaktadır. Tartışmanın bir ucu, hakiki bir düşünsel etkinliğin bu tiplerden hangisi ile nitelikli bir şekilde gerçekleştirilebileceği sorusu bağlamında merkezleşmektedir. Zira düşünsel etkinliğin ham maddesini teşkil eden geçmiş biraz da bu ve benzeri tipteki insan teklerinin şimdide ama geleceğe doğru nasıl konumlandıkları sorusuyla bir anlam kazanacaktır. Aynı zamanda bu düşünce etkinliğinin bireysel ve kurumsal yönleriyle ilgili problemler de tartışmaların önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bunu takip eden bir diğer problem ise söz konusu tiplerin evrensellik ve yerellik arasındaki hatta hangi düzlemde konumlanacakları, onların aidiyet ve mensubiyetlerinin nereye olacağıdır. Bu tartışmadaki temel yönelimlerin de iki istikamette seyrettiğini söyleyebiliriz. Uçlardan birisi aydın, akademisyen ve entelektüel daha evrensel ve geniş bir kategoriye yerleştirip pür bilimsel ve felsefi bir tutumu onların rolü ve işlevi olarak görürken, diğer taraf aydın, akademisyen ve entelektüelin daha millî bir karakteri olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu ve benzeri sorunlarla ilişkili son bir tartışma alanı söz konusu tiplerin kendileri ve ait oldukları toplumla ilgili eylemsel sorumluluklarının, devlet, siyaset ve iktidar gibi mekanizmalarla ilişkilerinin ne istikamette seyredeceği hakkındadır.

Özü itibarıyla modern Batı düşüncesi bağlamında ortaya çıkmış yeni bir tip olarak aydın, akademisyen ya da entelektüelin kimliğine, bireysel ve kurumsal rolüne, evrenselliğine ve yerelliğine, eylemsel sorumluluğuna ilişkin tartışmaların da bu anlamda öncelikle çağdaş Batı düşüncesinde başlamış ve yürütülüyor olması kadar tabii bir şey olmasa gerekir. Bu tartışmalar daha çok Antonio Gramsci'nin (1937) *Hapishane Defterleri* ile *Aydınlar ve Toplum*, Julien Benda'nın (1956) *Aydınların İhaneti*, J. Paul Sartre'in (1980) *Aydınlar Üzerine* (ya da *Aydınların Savunusu*), A. W. Gouldner'in (1980) *Entelektüelin Geleceği*, Michel Foucault'nun (1984) *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Edward Shils'in (1995) *The Intellectuals and Powers and Other Essays*, Edward Said'in (2003) *Entelektüel*, Zygmunt Bauman'ın *Yasakoyucular ve Yorumcular*, Noam Chomsky'nin *Modern Çağda Entelektüellerin Rolü* gibi belirli isimlerin temel metinleri üzerinden yapılmaktadır.¹

Aydın ve entelektüellerle ilgili tartışmaların Türkiye ayağı ise çoğunlukla Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, Sabri Ülgener, Erol Güngör, Cemil Meriç gibi isimlerin görüşleri üzerinden yürütülür. Bu isimlerden aydın ve entelektüel meselesi üzerinde düşünülmüş ve kalem oynatmış olan Sabri Ülgener, Cemil Meriç gibi bazı isimlerde meselenin daha çok Batılı literatürdeki aydın ve entelektüellere ilişkin tartışmalar bağlamında ele alındığı görülür (Çağan, 2005 c, s. 309-326). Söz konusu kavramların Tanzimat'a uzanan yakın geçmişine ve nadiren Selçuklu-Osmanlı tarihi arka planına kabaca işaret eden bazı çalışmalar hariç Türkçedeki çağdaş yorumlar büyük oranda yabancı literatürdeki tartışmalar üzerinden şekillenir. Belki modern bir tip olarak aydın ve entelektüellere ilişkin bir tartışma bağlamında bu yazıda da yeri geldikçe başvurulacak olan temel isimlerin ana metinlerine müracaat tabii bir zorunluluktur. Fakat en genel anlamda bilgi ve düşünceyle ilgili farklı tiplerin başta kendileri olmak üzere ait ve mensup oldukları toplumla, kurumlarla, milletle, siyasetle ve dünyayla ilişkileri ile ilgili incelemelerin tarihsel arka planının daha gerilere doğru gitmesi

1 Burada zikredilen isimlerin de yer aldığı, entelektüellerle ilgili tartışmayı sosyolojik açıdan inceleyen bir çalışma için bk. Genç (2006).

gerektiği açıktır. Zira özellikle Batılı literatürde aydın ve entelektüellere yönelik tartışmaların Orta Çağlara ve hatta Antik Yunan'a kadar gidebilecek nitelikte ve felsefi bir derinlikte yapıldığı dikkat çeker.² Bizdeki tartışmalar ise hâlâ sağ ve sol aydınlar gibi yapay ayrımlar, Batı'nın evrensel bilimi ve ileri demokrasisine kıyasla Türk aydınının ümitsiz vaka oluşu gibi tasvirler eşliğinde yürütülmektedir. Elbette istisna niteliği taşıyan çalışmalar olmakla birlikte kavramların en fazla Tanzimat'a kadar gidebildiği görülür. Fakat daha öncesi çoğunlukla olumsuz bir tasvirle anılır. Bu tasvirde de ya dinin ya da klasik Selçuklu-Osmanlı devlet zihniyetinin zamanın bilgi ve düşünceyle ilgili en önde gelen tipi olarak görebileceğimiz ulemayı kendi amaçları doğrultusunda kullanmasının eleştirel anlamda bir bilgin tipinin ortaya çıkmasına engel olduğu şeklindeki iddialar etkili olmuş görünür.³ Bir bakıma daha aydın ve entelektüeller meselesinin tartışılmaya başlandığı yer itibarıyla ortaya çıkıveren bir evrensellik-yerellik sorununun olduğu söylenebilir. Netice itibarıyla bu yazıda kısmen konu edilebilecek olan ve Türkiye özelinde meseleyi tartışan düşünürler hakkındaki biyografi-monografi tarzındaki çalışmaların sayısında bir artış gözlenmektedir. Fakat tartışmanın ilk ayağını teşkil eden üniversite, aydın, akademisyen ve entelektüel hakkındaki genel nitelikli, kapsayıcı ve teorik çalışmalar henüz yapılmamış görülmektedir.

Bu yazının iddiası mevcut tartışmaları bütünüyle tasvir etmek olmadığı gibi bu tartışmalara ilişkin derinlikli teorik bir yaklaşım sunmak da değildir. Zira bu iddiaların ilki gereksiz, ikincisi ise bu yazının da yazarın da imkânının çok üstündedir. Burada mevcut tartışmalarda öne çıkan bir grup temel problem alanı İsmet Özel'in bu tartışmalar bağlamındaki düşüncelerini sorgulamak için aracı ve anahtar olarak kullanılacaktır. Onun görüşleri de yeri geldiğinde farklı metinlerine atıf yapılmakla birlikte bu yazı bağlamında *Savaş Bitti* şiiri özelinde dikkate alınacaktır. İsmet Özel'in söz konusu şiiri, hem şiirin akışı hem de içeriğindeki kimi metaforlar itibarıyla bir aydın ya da entelektüelin, bireysel ve toplumsal, düşünsel ve eylemsel sorumluluğu eşliğinde bir düşünce etkinliğinin nasıl olabileceği bağlamında yorumlanmaya müsait zengin çağrışımlar sunmaktadır. Bu itibarla ilk kısımda aydın ve entelektüelin kimliği, ikinci kısımda aydın ve entelektüel tipi ile uzman akademisyenler arasındaki ilişkiler ve ayrımlar, üçüncü kısımda aydın ve entelektüelin evrensellik ve yerellik arasındaki konumu, dördüncü kısımda ise aydın ve entelektüelin en geniş anlamıyla eylemsel sorumluluğuna ilişkin tartışmalar İsmet Özel'in *Savaş Bitti* şiirindeki kimi vurgular eşliğinde yorumlanacaktır.

2 Bununla ilgili olarak Mark Lilla'nın Platon üzerinden konuyu inceleyen "Syrakusa'nın Çekiciliği" başlıklı makalesi iyi bir örnek teşkil eder (Lilla, 2002, s. 136-150). Le Goff ise entelektüel teriminin sınırları belirlenmiş bir ortama yani okul hocalarının ortamına işaret ettiğini söyleyerek terimin anlamını genişletir ve terimin bu bağlamda Avrupa Orta Çağı'ndaki görünümünü inceler (Le Goff, 1994, s. 15-16). Modern entelektüelin tarihsel arka planına ilişkin olarak ayrıca bk. Konuk (2005, s. 73-86).

3 Türkiye'de bu meselelerle ilgili tartışmaları esas itibarıyla iki ana grupta toplayabiliriz. Bunlardan ilki aydın ve entelektüelle ilgili meseleleri doğrudan yukarıda kısmen zikredilen çağdaş Batılı literatür üzerinden fakat Türkiye özelinde tartışmaktadır. *Doğu-Batı* dergisinin Akademi ve İktidar, Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler, Türk Düşünce Serüveni: Akademiçiler, Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları, Entelektüeller-I, Entelektüeller-II, Entelektüeller-III başlıklı; *Cogito* dergisinin Entelektüeller Gerekli midir? başlıklı özel sayılarındaki, Entelektüel ve İktidar başlıklı derlemedeki çoğu metni bu bağlamda zikredebiliriz. İkinci kategori ise işaret edildiği üzere Türkiye özelinde meselenin tarihsel arka planına gitmeyi deneyen fakat bunu yukarıda işaret edilen temel sorunlardan kurtulamamış bir dil kullanarak yapan metinlerdir. Buna ilişkin bazı örnekler için bk. Arslan (2002, s. 208-213); Aydın (2005, s. 50-56, 66-70); Şan (2005, s. 275-304).

Aydın, Akademisyen ve Entelektüel ya da Çağdaş Bir Tip Olarak *İbn-i Filip*

En geniş anlamıyla entelektüel, her ne kadar tarihsel özellikleri itibarıyla çeşitlilik gösterse de meslekleri, düşünmek ve düşüncelerini öğretmek olan kimselere gönderme yapmaktadır (Le Goff, 1994, s. 15-17). Entelektüel, kendisini diğer kentliler gibi bir zanaatkar, bir lonca mensubu gibi hisseden ve yüklendiği mesleğin bilincinde olan, bilimin dolaşıma sokulması gerektiğini düşünen kimsedir (Le Goff, 1994, s. 84-85).

Marksist bakış açısıyla entelektüellik hakkındaki literatür açısından önemli bir yeri olan Antonio Gramsci, entelektüelin iki sınıf hâlinde incelenebileceğini söyler. Bu sınıflardan ilki, onun geleneksel entelektüeller olarak adlandırdığı kimseler iken ikincisi, organik entelektüellerdir. İlk grup adından da anlaşılacağı üzere öğretmenlik, papazlık, idarecilik, bilginler, bilim adamları, teorisyenler, felsefeciler gibi daha geleneksel kurumlarda geleneksel rollerini devam ettiren kimselere gönderme yapar. Oysa organik entelektüeller sınıfı, topluma ve piyasaya aktif olarak katılan entelektüellere imada bulunur (Gramsci, 1983, s. 34). 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış entelektüeller sınıfına yönelik ilk önemli eleştirileri getirenlerden birisi olan Julien Benda'ya göre ise aydın, faaliyetleri temelde pratik amaçların yerine getirilmesine dayanmayan, sanat, bilim veya metafizikten zevk alan, maddi olmayan şeylerin peşinde olan, kendi yurdunu bu dünya olarak görmeyen kimselerdir (Benda, 2006, s. 37-38). Benda'nın aydını, Gramsci'nin organik entelektüellerine karşıt ve geleneksel entelektüellerine de bir miktar uymakla birlikte onları aşan, seçkin ve yüksek karakterli, özünde pratik amaçlar gütmeyen bir sınıfın bilim, sanat ve metafizik uğraşlarına imada bulunuyor görünür. Edward Said, Gramsci'nin organik entelektüel tanımının topluma ve ilişkiler ağına daha fazla katılan bir entelektüel fikrine işaret ettiğini buna karşılık Benda'nın ise daha az sayıda insana entelektüellik payesi verdiğini söyler. Bununla birlikte Benda'nın entelektüelinin fildişi kulesine kapanmış konuşan bir kimse olmadığını aksine entelektüellerin gerçek bir metafizik tutkudan, adalet ve hakkaniyet ilkesinden hareketle yazışmayı eleştirdikleri, zayıfları savundukları ve baskıcı otoriteye meydan okudukları zaman tam anlamıyla entelektüel olacaklarını söyler. Bu anlamıyla entelektüel güçlü bir birey, statükoya karşı çıkan bir muhaliftir (Said, 1995, s. 21-24). Sartre ise parçalanmış toplumların bir ürünü olarak gördüğü aydını pratik bilgi uzmanları dediği kimselerden ayırır ve onları pratik gerçekliği araştırmasıyla egemen ideoloji arasındaki karşıtlığın bilincine varan kimseler olarak görür (Sartre, 2014, s. 37).

Foucault'nun büyük oranda siyasal ağırlıklı entelektüel tanımı ise "bilgisini, uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasal mücadele alanında kullanan kişi" şeklindedir (Keskin, 2000, s. 13). Entelektüele yüklediği tanım ve işlevin kendi iktidar analiziyle yakından ilişkili bir rolü olan Foucault (Keskin, 2000, s. 21) geleneksel ve evrensel entelektüel ile spesifik entelektüel arasında ayırım yapar. Artık ortaya çıkmış yeni iktidar ilişkileri içinde entelektüel, evrensel, bütüncül, herkes için geçerli bir hakikatin sahibi değildir. Yeni entelektüel, hastane, laboratuvar, üniversite gibi spesifik bir disiplin ya da kurumda çalışan kişidir. Onun bilgisi bütünsel, teorik bir bilgi değil spesifik, yerel bir alandaki uzmanlığıdır (Foucault, 2000, s. 46-53). Edward Said ise ortaya çıkan yeni ilişkiler ağının Benda'dan ziyade Gramsci'nin organik entelektüeline daha fazla imkân tanıdığını söyler (Said, 1995, s. 26-27). Said'in temel ayrımı ise profesyonel entelektüel ile amatör entelektüel arasındadır. O, profesyonelizm ile, "bir entelektüel olarak yapılan işi geçim kaygısıyla, sabah saat dokuz ile akşam saat beş arasında

(bir gözü saatten ayırmadan, öbür gözle devamlı profesyonel davranış standartlarına uygun davranıp davranılmadığı üzerinde) yapılan bir şey diye düşünmeyi, denizi bulandırmama, kabul edilmiş paradigma ya da sınırların dışına çıkmama, pazarlanabilir ve öncelikle de presentabl olmak uğruna apolitik ve “nesnel” biri hâline” gelmeyi kasteder. Said, profesyoneliğin karşısına ise amatörlük dediği şeyi koyar. Amatörlük, “kâr ya da ödül beklentisiyle değil tabloyu daha geniş çizmeye, belli çizgiler ve engeller arasında bağlantılar kurmaya duyulan aşk ve dinmek bilmez merakla, bir uzmanlık alanına kapatılmayı reddederek, belli bir meslektan olmanın insana getirdiği her türlü kısıtlamaya rağmen düşüncelere ve değerlere özen göstererek hareket etme isteğidir.” (Said, 1995, s. 80-83). Ona göre entelektüel, ucuz formülleri, insan düşüncesini ve insanlar arası iletişimi kısıtlayan altına alan hazır klişeleri, muktedirlerin ve uzlaşmacıların söylediklerinde, yapıp ettiklerinde gözlenen olumlamaları kabullenmek istemeyen ve bu uğurda bütün varlığını ortaya koyan biridir (Said, 1995, s. 11-12, 37-38).

Entelektüel aynı zamanda biz ile öteki arasındaki öncü benin yalnızlığıdır (Çağan, 2005a, s. 15; Çağan, 2005b, s. 158-159). Entelektüelin her türlü aidiyetine rağmen kendisini biz şeklinde ifade etmekten sıkılıp her yerde ben olarak ortaya çıkma isteği, ondaki bu benlik iddiası ise kendini aşmak, kendinden fazlasını içermek yönünde bir niteliğe sahiptir. Her ne kadar kolektif bilincin ve eylemin karşısında gibi gözükse de ondaki benlik vurgusu nihai noktada genelin menfaatlerini de içeren bir niteliğe bürünür (Çağan, 2005b, s. 159).

Türkiye söz konusu olduğunda ulemadan entelektüele geçiş sürecinde ortaya çıkan yeni tipolojinin mevcut tiplerden hiçbirine de bütünüyle ait olmadığı dikkat çeker (Çağan, 2005c, s. 310-311). İsmet Özel’in eleştirileri, tam da bu geçiş dönemi aydın ve entelektüel tipine yönelik unsurlar ihtiva eder. Onun *Savaş Bitti* şiirinde eleştirel bir bağlamda yer verdiği İbn-i Filip karakteri, bu geçiş döneminin iki arada bir derecede, zihniyet dünyası itibarıyla biraz Müslümanca biraz da seküler bir şekilde kendini var kılan aydın, akademisyen ve entelektüeller için çok kullanışlı bir tanımlama ve eleştiri aracı olarak gözükür. Fakat o, meseleyi salt eleştiri düzeyinde bırakmayarak aydın ve entelektüelin kimliğinin ne olması gerektiğine ilişkin tekliflerde de bulunur. İsmet Özel, dünya olayları ve yeryüzünde insan mevcudiyeti konusunda çok temelli bilgilere sahip olan ama genel geçer yargılara göre hiç de aydın sayılmayacak kişilerin gerçekte aydın sayılmasından yana olduğunu ifade eder. Ona göre Müslüman olsun ya da olmasın içinde yaşadığı toplum ve yeryüzündeki insanın mevcudiyeti konusundaki tutumu tutarlı bilgilere, görüşlere sahip olan insan aydındır. Oysa bugün Türkiye’de yaşayan çok kimse, kendisine empoze edilmiş olan, kendisini şartlamış olan bilgileri esas saydığı için aydın olarak kabul edilmektedir (Özel, 1999a, s. 113). Bununla birlikte o, aydın kelimesinin çok dikkatli kullanılması gerektiğinin de farkında olarak okumuş gibi bir kelimenin tercihinden yana olduğunu söyler. Çünkü Türkiye’de oluşmuş bir entelijansiya söz konusu değildir fakat Türkiye’nin Osmanlıdan devraldığı bir okumuşluk sorunu vardır (Özel, 1999a, s. 231).

Aydın ve entelektüellerle ilgili değişik tanım ve tasniflere benzer bir değerlendirmeyi ve yeni bir teklifi İsmet Özel’de *aklı yoranlar* ile *diñç akıllılar* arasında yapılan ayırmada buluruz. Şairin zihninde akılı yormak olumlu; diñç akıllılık ise olumsuz anlamlar taşır. Akılı yormak akılı takattan düşüren bir şeydir. Akılı yorulan ise diñç akıllı olamaz. Hâlbuki şairin dilinde insanların çoğunun diñç akıllı ve cehennemlik olduğu ifade edilir. Cehennemliğin burada isten-

meyen, kötü bir şeyden kinaye olduğu açıktır. Zevahiri kurtaran okuryazar takımı akıllarını yormadıkları için genellikle dinç akıllı bir görüntü çizerler.

İsmet Özel'in akli yoranları aralarındaki bir denge noktası olarak gördüğü iki uç daha vardır. Bu uçlardan birisi *aklı havada uçanlar* diğeri *aklı yerin dibine batıranlardır*. Buna göre akli havalarda uçanlar rasyonalist, sistemci düşünürlerin; akli yerin dibine batıranlar ile de rasyonalist ve idealist felsefeye yöneltilen eleştirilerin sahibi olan düşünürlerin kastedildiği söylenebilir (Özel, 2005, s. 64).

Üniversite Mensubu Uzman Akademisyenler ile Gerçek Entelektüeller ya da *Dinç Akıllılar* ile *Akli Yoranlar*

En temelde üniversite olmak üzere gerçek bir düşünsel ve entelektüel faaliyetin kurumsal yapılarla ve kurumsal yapılardaki tiplerle olan ilişkisi sıklıkla tartışılan bir husustur.⁴ Modern Batı düşüncesinde Schopenhauer (1860), üniversite bünyesindeki felsefi faaliyete en keskin eleştirileri yönelten isimlerden birisidir. Ona göre üniversitede felsefe eğitiminin çok temel bazı faydaları olmakla birlikte kürsü felsefesinin, bir meslek olarak felsefenin ve devlet güdümündeki felsefenin, özgür hakikat araştırması ile doğa ve insanlık adına yapılan felsefeye yönelik zararları da vardır (Schopenhauer, 2008, s. 39, 40-42, 83-84, 99-103). Schopenhauer, uzun sözcüklerle, karmaşık belagat oyunlarıyla, işitilmedik deyimlerle, allamelik görüntüsü veren fakat anlaşılması güç bir jargonla yapılan sözüm ona felsefi etkinliği "dönen değirmen taşlarının tıkırtısını işitmeye fakat öğütülen unu görememeye" benzeter (Schopenhauer, 2008, s. 68-70).

Üniversite meselesine kafa yormuş isimlerden birisi olarak Heidegger ise Schopenhauer'e oranla üniversiteyi daha nötr bir kurum olarak görür ve içeri doldurmaya çalışır. Üniversite sadece nesnel bilgi üretiminin aracı kurumu olarak değil bir halkın tarihsel-manevi dünyasının merkezindeki temel sorgulamanın kendisi aracılığıyla yapılabileceği kurum olarak da görülür (Heidegger, 2002, s. 47-48). Heidegger, ideal bilgi anlayışının öğrenciyi sadece nesnellığe adanmadığını aynı zamanda halkın tarihsel-manevi dünyasının ortasında temel ve basit sorgulamaya da adanmış olduğunu dile getirir. Nesnellüğün kurulacağı yer de burasıdır (Heidegger, 2002, s. 48).

Foucault'nun yaklaşımında ise daha önceki ve sonraki kimi isimlerce entelektüelin muhalif ve eleştirel kimliğine karşılık daha çok bir eleştiri konusu olan akademisyen, uzman gibi tipler, belirli yerellikler içinde işlevsel olabilecek şekilde düşünülürler ve bütünüyle entelektüel nitelemesinin dışında bırakılmazlar.

Edward Said de akademisyenliğin veya başka herhangi bir profesyonel meşguliyetin entelektüel olmaya, entelektüelce katkı yapmaya doğrudan engel olup olmadığı meselesini tartışır ve üniversiteyi, akademiye, belirli bir konuda uzmanlığı bütünüyle olumsuzlamaz. O, özünde heykelimsi, sabit, değişmez bir putu değil de bireysel bir işi, enerjiyi temsil ettiğini

4 Akademi ve üniversiteye yönelik Batı'daki ciddi tenkit ve sosyolojik analizlerden önemli birisi de Pierre Bourdieu tarafından 1984 tarihinde yayımlanan *Homo Academicus* başlıklı kitabında yapılmıştır. Büyük oranda daha geniş kapsamlı bir entelektüeller zümresinin eleştirisi olmakla birlikte üniversitelerdeki bilim anlayışına yönelik ciddi eleştiriler de ihtiva etmesi itibarıyla yakın zamanlarda yapılmış bir eleştiri olarak da Frank Furedi'nin *Nereye Gitti Bu Entelektüeller?* başlıklı metnini zikredebiliriz.

düşündüğü entelektüele yönelik tehdidin bu sebeple doğrudan akademiden veya ticarileşmeden gelmediğini, asıl tehdidin profesyonelizm dediği şeyden geldiğini söyler (Said, 1995, s. 80-81). Said, günümüz toplumunun da bazen ödüller vererek bazen de entelektüellerin çalışmalarını hor görerek, onlarla alay ederek, en çok da entelektüelin sadece kendi sahasında uzman olan bir profesyonel olması gerektiğini söyleyerek yazarın etrafını kuşattığını söyler (Said, 1995, s. 82). Said, entelektüelin karşılaştığı uzmanlaşma, bilirkişilik ve iktidara yakınlık gibi durumları profesyonelizmden kaynaklanan baskılar olarak görür ve ancak amatör bir tavırla bu baskıların aşılabileceğini söyler (Said, 1995, s. 83-89).

Üniversite eğitiminin doğrudan sorunlarıyla ilgili teknik bir incelemesinde MacIntyre da üniversite fikrinin içi doldurulması gereken nötr bir kurum olduğu kanaatinde gözükür. Bir üniversiteyi, üniversite yapmaktan çıkaran ve krize sokan durumu inceleyen MacIntyre üniversitelerde iki istikametten söz eder. İlk olarak disiplinlerdeki çoğalmanın neticesinde, ilim adamları ve üniversite hocaları bir taraftan uzmanlaşıp profesyonelleşirken aynı zamanda eğitim de veren araştırmacılara dönüşmüşlerdir. İkinci olarak ise akademisyenler mesleki başarıları özel bir disiplinle özdeşleşme derecesine bağlı olan uzmanlara dönüşmüşlerdir (MacIntyre, 2006, s. 1-2). MacIntyre'in yazısının konumuzla ilgili önemli vurgularından birisi de aydınlar ve entelektüeller ile ilgili tartışmaların önemli bir noktası olarak üniversite ile toplumsal tartışma düzeyi arasındaki kopukluğun nasıl giderileceği yorumlarıdır. O, mevcut kültürün uzmanlık sahasında ayrıntıları tartışırken ne kadar özenli ve dikkatli ise genel meseleler hakkındaki tartışmalarda da o kadar bayağı olduğunu söyler. Ona göre bu durumun nedeni, geniş eğitimi, merkezî meselelere dair ortak tartışma ölçülerine, tasavvuruna sahip bir kamunun yokluğudur. Dolayısıyla MacIntyre geniş kapsamlı bir müfredatın hem üniversiteye hem de topluma hizmet olacağını ifade eder (MacIntyre, 2006, s. 3-4). MacIntyre'in bu düşünceleri, Türkiye'deki kırılmaya da işaret eder niteliktedir. Zira burada da büyük oranda üniversitelerde kendi uzmanlık alanlarında yazıp çizen akademisyenler ile bu yazıda bireysel ve toplumsal rolleri tartışılan ve üniversitelerdeki uzman akademisyenlere oranla daha genel düzlemde meseleleri tartışan aydın ve entelektüeller arasında irtibatsızlık söz konusudur. Her iki taraf için de diğer taraf daha değerlidir. Bu durum eğitim ve ihtisaslaşma kadar toplum için de bir rol icra etme vazifesi olan üniversitelerin bu işlevinin geçersiz kılınması ve toplumun en merkezî, en temel meselelerinin ortak ama kalitesi yüksek düzeyde bir tartışma alanında tartışılmadığı anlamına gelir. Her iki kanadın önemseyerek hararetle araştırdığı ve tartıştığı, hakkında yazılar yazdığı meseleler arasında ciddi oranda ilişkisizlikler söz konusudur.

Modern anlamıyla üniversite fikrine ve işleyişine yönelik eleştirilerin Türkiye ayağına intikal ettiğimizde meselenin büyük oranda üniversitenin maddi ve teknik imkânları bağlamında ele alındığı bir zihniyet analizinin pek yapılmadığı görülür. Nurettin Topçu (1975) ilk yazılarından itibaren meselenin teknik boyutunu inkâr etmemekle birlikte (Topçu, 1998a, s. 57-58) üniversite meselesinin zihniyet boyutunu da ciddiye alarak eleştiri ve tekliflerini dile getirmiş ilk isimler arasında bulunur. O, meseleyi aydın ya da entelektüel gibi müstakil bir sınıf üzerinden tartışmaktan ziyade üniversite kurumu içinde tartışır ve üniversitenin ideal doğrultuda çalışabilmesinin felsefi ve tarihsel-toplumsal temellerini soruşturur. Topçu bir üniversite fikrinin üç temel ayağı olacağını ifade eder. Bunlardan birincisi üniversitenin bir milletin kültür merkezi ve millet kültürünün kaynağı olması; ikincisi, millet eğitim ve öğretiminin düzenleyicisi olması; üçüncüsü ise devletin realist yönü ile idealist yönü arasındaki

ilişkiyi tesis etmesidir (Topçu, 1998a, s. 59-62). Topçu üniversiteler başta olmak üzere millet mektebinin bizzat kendi ellerimizle yıkılmasını “milletin istiklalini kazanmak fakat mektebin istiklalinden vazgeçmek” olarak görür. Dolayısıyla zamanımızın istiklal savaşı da bu cephede açılacak bir savaş olacaktır (Topçu, 1998b, s. 30, 35). Ona göre Batılılaşmak hevesiyle Batı dillerinde öğretim yapan okulların açılması millet ruhunu gömmek isteğiyle paraleldir (Topçu, 1998b, s. 30-32, 153). Bu şartları haiz üniversiteler Alman ve Amerikan piyasalarında yüksek maaş kollayan kurnazlara diploma dağıtmaya yarar (Topçu, 1998b, s. 31). Topçu, ağırlık merkezi hikmet ve felsefe, sanat ve edebiyat değil de fizik ve kimya gibi büyük oranda teknik bölümler olan Amerikan tarzı eğitim sisteminin ruh ve inanç kahramanları yerine meslek sahipleri, ustalar ve çok kazanmak isteyen adamlar yetiştireceğini söyler (Topçu, 1998b, s. 36, 40-42). Üniversitenin işlevini tam olarak yerine getirmediği noktalardan birisi de memleket ve milletin gerçek meselelerinin üniversite kapılarından içeri girip kendine yer bulamayışı (Topçu, 1998a, s. 145; Topçu, 1998b, s. 148), üniversitenin memleketin gerçek meseleleriyle doğrudan yüzleşmeyi sağlayacak ilimle meşgul olmak yerine ilmin tarihiyle ilgilenmesidir (Topçu, 1998b, s. 80-82).⁵

Üniversite fikrine ilişkin doğrudan bir tartışma yapmayan İsmet Özel’in ise kurumsal bir yapıdan ziyade tek tek fertler hâlinde milleti oluşturan insan unsurundan hareketle düşündüğünü söyleyebiliriz. İsmet Özel’in bu bağlamda eleştirdiği temel durumun kurumsal bir yapıda ve salt teorik, sistemci bir şekilde üretilen düşünce üretimi olduğu görülür (Özel, 1999a, s. 31-32). İsmet Özel’de düşünce belirli bir sorunlar yumağının ortasında gerçekleşen bir şey olup bu da ister istemez insanın içinde bulunduğu bütünün asli sorunlarıyla ciddiyetle yüzleştiği zaman düşünebileceği anlamına gelir. Ötesi Topçu’nun da işaret ettiği anlamda aşırı bir ilim/bilim tarihçiliğinden öteye gitmez. İsmet Özel, bir düşünce sistemine veya düşüncelerin sistemleştirilmesine yönelişin istenir bir şey olmadığını çünkü hedef gözeten bir hareketin nereye vuracağını, nereyi koruyacağını bilebilmek için tespitlere gerek duyduğunu fakat esnekliği azaltan ve sevk edilmeyi kolaylaştıran sistemleşmenin daha çok kurulu düzenlerin zimmetinde olduğunu ifade eder. Düşünce sistemlerine varmak da bir kültürün daha çok olgunluk, giderek çöküş dönemlerinin verimleri arasında yer alır. Yükselen bir kültür, gücünü toparlama aşamasında bulunan bir hareket ise neler yapılması gerektiğini yaparak bulup bilecektir (Özel, 1999a, s. 285). İnsanların arayan olmadıkça düşünen olamayacağını söyleyen İsmet Özel, düşüncenin zihnimizde yuvalanan ve bizi şöyle veya böyle yaşamaya icbar eden bir şey değil, “biz harekete geçtikçe bizi (ontolojik anlamda) tutan yani muhafaza eden ve fakat (bio-kültürel anlamda) tutuklamayan soyutlama yeteneğimiz” olduğunu söyler (Özel, 1999b, s. 197).⁶ Aslında İsmet Özel bütün bu vurgularda kurum-

5 Nurettin Topçu ile aynı zamanlarda üniversite sorununu inceleyen bir diğer isim *Üniversite Problemi* (1967) ve *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hâl Çareleri* (1954) başlıklı eserleriyle Mümtaz Turhan’dır. Yakın zamanlarda *Toplum ve Bilim* dergisinin 2003’te yayımlanan 97. Sayılı ve *Homo Academicus Alla Turca* başlıklı özel dosyası da üniversite sorununu incelemektedir. Bu sayıda Hasan Ünal Nalbantoğlu’nun kaleme aldığı “Üniversite A.Ş.’de bir ‘homo academicus’: ‘Ersatz’ yuppie akademisyen” başlıklı makale bu bakımdan önemli değerlendirmeler içermektedir. Ali Mentese de *Yeniversite* başlıklı kitabında (2000) kurumsal ve teknik sorunların yanı sıra Türkiye’deki üniversitelerin bilgi-bilim anlayışı, üniversite kurumunun bireysel öğretim, araştırma gibi gerçek bilgi amaçlı fonksiyonlardan meslek edinimi fonksiyonuna evrilme süreci gibi zihniyete ilişkin sorunları da inceler.

6 İsmet Özel’in aşırı teorik ve sistemci düşünsel yaklaşımlara yönelik tenkidi için ayrıca bk. Özel (1999b, s. 213-248, 280-283).

sal nitelikli, her şeyin pazar bağlantısı içinde anlam kazandığı, büyük oranda gayrişahsi davranış kalıpları üzerinden gerçekleşen ve kendisinin medenileşme olarak gördüğü söz konusu davranış kalıplarının kurumlaşmasının bir neticesi olarak kurumların insan üzerindeki belirleyiciliklerinin mutlaklaşmasını eleştirmektedir (Özel, 1999a, s. 77-78). Dolayısıyla İsmet Özel'in sıklıkla eleştirdiği en temel husus aşırı kurumsallaşma neticesinde ortaya çıkan bilimin gayrişahsi yapısıdır. Bu yapıda nesnellik adına bilginin kişiselliği hor görülür (Özel, 2000a, s. 287-288). İsmet Özel'e göre ise düşünceyi bütünüyle teorik kılarak onu akademik çalışmalar bağlamında almak, onu mümkün olduğunca kurumsallaştırıp nesnelleştirmek bir düşünceyi öldürmenin etkili yollarından biridir. Bu durumda o, modern teknolojik medeniyetin kendine rakip düşünceleri doğrudan karalamadığına, onları önce üniversite ve bilimsel kurum kafesine sokarak sonra da müze ve sergilere yerleştirerek yaşayan insanların elinde hayata biçim verebilecek bir düşünme tarzı olmasına engel olduğunu söyler. Ona göre yaşayan düşünce doğrudan pratik sonuçlara yönelmiş, insanların şimdilerini ve geleceklerini düzenlemede fonksiyon icra eden düşüncedir. Yaşayan bir düşüncenin hayatiyeti kurumlara, güçlü organizasyonlara, yasalarla korunmaya bağlı değildir. Düşünce bütün gücünü insanların mevcudiyetlerinin bir parçası hâline gelmesinden ve düşünce olmadığı takdirde kendileri de olmayacak olan müşahhas insanlardan alır (Özel, 2000a, s. 220-221). İsmet Özel, bir kişiyle irtibatı olmayan düşüncenin bir toplumla hiç irtibatının olmayacağını düşünür (Özel, 1999b, s. 204-206) ve "Bilgi bizim olsun, bize bitişik olsun istiyorum..." der (Özel, 1999a, s. 301). Bütün bu vurgularda İsmet Özel'in kurum ve kuruluş merkezli değil, insan tekleri ve fertleri bağlamında düşündüğü görülür (Özel, 1999a, s. 51; Özel, 2000a, s. 30). İsmet Özel'in kurum, sistem, teori karşısında ferdi, insan teklerini öne çıkarması aslında biraz da onun mekanizma-organizma arasındaki ilişki noktasında takındığı tavırla izah edilebilir durumdadır. İsmet Özel düşünen insan tekinin ve onun ait olduğu toplumun, idrak, anlama ve hareketleriyle oluşturma yönlerinin mekanik ve katı sistemci bir şekilde değil ancak canlı bir bünyenin sahip olduğu organik bir ilişkiler ağı bağlamında anlaşılabilirliğini düşünmektedir (Özel, 1999b, s. 114-120). Bu vurgular, İsmet Özel'in insanın sistemli bilme faaliyetine bütünüyle karşıt olduğu anlamına gelmez. Zira o, modern bilimin kilise karşısında ilk çıktığı şartlarda gerçek bir bilme merakı olarak doğduğunu fakat teknokratik, bürokratik, elitist bir medeniyetin yapı taşlarını birbirine bağlantılı kılan bir harç durumuna dönüşmesiyle muhafazakârlaştığını, baştaki hayranlıkla kâinatı, evreni inceleme, gözleme olmaktan çıktığını, belirleyici olanın bilimsel heyecan olmadığını söyler. Bu yeni hâliyle bilim mütevazı bir öğrenme yöntemi olmaktan çıkıp şöhreti ve otoritesiyle var olan, efsanesiyle yaşayan ve yöneten tutarlı bir felsefe, toplumsal bir gereklilik, güçlü ve kendinden başkasına söz hakkı tanımayan, saldırgan, baskıcı, kendi inançları, kendisine hizmeti zorunlu gören rahipleri (mühendisler) ve bir cemaati olan çok genel geçer, standart, her taraf için aynı özellikleri olan, kendisine karşı çıkmak için bile kendi yöntemlerinin kullanılmasını icbar eden bir yapı hâline gelmiştir (Özel, 2000a, s. 282-287). Sınırlı bir zaman dilimi içinde belirli bir malumatın çok sayıda insana aktarılması esasına dayanan bir malumatfuruşluğun hâkim olduğu modern bilgi kurumlarının ürettikleri bilgi ve bilimle hâkim güçlerin oluşturduğu bilimsel-teknolojik yapının işlevselliği ve kalıcılığı da sürekli olarak tahkim edilmektedir (Özel, 2000a, s. 103-105, 222, 224).

İsmet Özel'in teorilere ve kurumsal yapılara bakışı temelde bu şekilde olunca, en azından son üç asırdır Türkiye'de icra edilen eğitimin "hayırsızlığının" sebeplerinin sıklıkla zikredildiği gibi teknik ve maddi koşullarla ilgili eksiklikler olmadığına ilişkin görüşü de daha iyi anlaşılır olur. Ona göre "Biz dünyanın en iyi işleyen, en etkin eğitim kurumlarına sahip olsaydık; bilgi dağarcığına sahip olma bakımından dünyanın en güçlü hocaları bizde olsaydı; dünyadaki en yüklü ders müfredatını biz uygulaysaydık; bizim eğitim alanlarımız zihni kapasite bakımından dünyanın en parlak kişileri olsaydı eğitimimiz yine hayırsız olacaktır. Çünkü ona göre bütün bunların sebebi hayır demeyi öğrenemeyişimizdir." (Özel, 2000a, s. 189-190).

İsmet Özel'in kurumsal ve profesyonel nitelikli düşünsel etkinliğe yönelik eleştirel tutumu *Savaş Bitti* şiirindeki kimi vurgular üzerinden de takip edilebilir niteliktedir. Akli yoranlar ile dinç akıllılar arasındaki ayrımına ilk kısımda işaret edilen İsmet Özel'in dinç akıllılara yüklediği kimi vasıflar, şairin dilinde kurumsal düzlemde faaliyet gösteren akademisyen, uzman tipi insanların vasıfları olarak da yorumlanabilecek imalar taşır. Mesela dinç akıllı bu tiplerin kendilerinde olmadığı durumda rahat yüzü göremeyecekleri vasıfları arasında kişiliğin şişip kabarması, kendi krallığından dem vurma, pehlivanlık taslama, kendi mülkünden ve saltanatından, bilgice sahip olduklarından bahis açma gibi özellikler bulunur. Bu grubun esas itibarıyla hâkim güçlerin oluşturduğu bilimsel-teknolojik yapının işlevsellik ve kalıcılığını tahkim eder nitelikteki rolleri itibarıyla İsmet Özel'in kimi zaman alaylı denebilecek eleştirilerine konu olduğu görülür.

"Beklenmiyor beşerin üzerine gökten bir dindirşin serpilmesi" mısraları ise kurumsal yönü baskın mevcut düşünsel ortamın gökle ve hakikatle irtibatının zayıflığına işaret eder. Şairin bu ortama ilişkin bir tasviri de onun bir tarla mesabesinde olduğudur. Ne var ki bu tarla her birimizin bir şekilde itildiği ve kendisi bizden bir mesele ümit ederken bizim besmelesizce yöneldiğimiz bir tarladır. Besmelesizce girilen bu tarlanın üretimi olan matbuatta, her türlü yazınsal etkinlikte insanın asli maksadının gizlendiği ifade edilir. "İnsafına sığındığımız yetmez miydi işgüzar/kamusal ilaçlama işçisi gürhununun" mısraları ile de düşünce tarlası üzerinde düşünmeye çalışan ve düşünebilmeyi beceren ya da beceremeyen kimselerin besmelesizce girdikleri tarladan bereket elde edemeyip ilaçlama gibi kamusal tedbir ve yöntemlerle üretkenlik sağlamaya çalışmaları ifade edilir.

Şair, kendiliklerinden sıyrılmış ve vagonda, üstelik birinci mevkide bir yer edinmiş bu yetişmiş kimselerin kendi astlarını kendilerine borçlu bırakacak şekilde başka memleketlerde, Avrupa çapında adları olduğunu söyler. Şaire göre bu kimselerin icra ettikleri rol insanlık tarihinde ilk defa bu şekilde gerçekleşen bir ihaneti de temsil etmektedir. Zira bu kimseler kendilerine ilişkin tasviri başkalarına kaptırmayarak bizzat kendileri yapmaktadırlar. Şair bunu "tarihte ilk defa çocuk annesiyle babasına/Poz verdirtiyor onların/Kaptırmıyordu portre ressamlığını yadlara" diyerek ifade etmektedir. Bu noktada dikkat çeken önemli bir nokta anne-babalarının şahsında temsil edilen, kendilerine, ait oldukları bütüne özgü tasvirler sunan çocukların dünyaya gelmelerine vesile olan anne-babalarına neyi tavsiye edeceklerinin bir merak konusu olmasıdır. Bu ifadeler, çocukların dünyaya gelmelerine vesile olan anne-babanın aidiyet duyulan ve mensup olunan dünya görüşüne tekabül etmesi durumunda asli anlamını bulurlar. Bir başka deyişle, memleketin evladı kendini var kılan asli unsura ilişkin bir tasvir yapmakta ve bu tasviri de yabancılar kaptırmayarak kendileri, fakat yabancıların tarzıyla yapmakta, resmin nasıl çekileceğine ve nasıl gözükeceğine, resimde

nasıl durulması gerektiğine karar vermektedirler. Şair “yola getirsem elime ne geçecek/hayat sahici bilgiyi sömürgeye saklamış/diyenler arasından birini” diyerek burada kimi özelliklerini saydığı tiplerden ümidini kesmiş görünür. Sahici bilginin sadece sömürgece mümkün görülmesi ise düşüncenin yabancı kaynaklarına yönelik aşırı yönelime işaret eder. Şairin hedef aldığı bu kitlenin bir diğer özelliği de “kokuşmuşa paha biçerek geçiyor” olmalarıdır. Bu duruma “mülevves bir taksiratın çağlar boyu desteklenmesi” ifadeleri ile akademi ve uzmanlığın bir gereği olarak aslında çok da değerli olmayabilen bazı fikirlerin tekrarlanıp durmasına bir kere daha atıf yapılır.

Şairin okuryazar kesime yönelik şaşkınlığının bir diğer sebebi de onların her yerde bulunabilen, her şeyden kendisine malzeme çıkarabilen tavırlarıdır. Onlar bu uğurda gidecekleri yerin neresi olduğuna bakmaksızın savrulurlar. Şair bunu “ne arkadaşmış bunlar bir işin düşecek olsa/çat Beykoz’dadırlar çat Kumkapı’da/ha Beykoz’dadırlar ha Kumkapı’da” diyerek ifade eder. Şairin bu kimselerin her tarafta olabildiği tavırlarından dolayı üzerinde durabilecekleri bir zemin tayin edemeyeceklerine olan vurgusu ve onlardan ayrılığı “uyar mıyım aklı vücuda merbut kılmayan bu takıma/tünemeye fırsat bulduklarında/ayırt edemeyeceklerdir hani halı hani kilim” dizelerinde bir kere daha ifade edilir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, “aklı vücuda merbut kılmak” ifadesidir. Bu noktada şairin bunu yapamadıklarını düşündüğü kimselerin akıl ile vücut arasındaki irtibatı kopardıkları yorumunu yapabiliriz. Zira onlardan bir sınıf akla üst bir değer verirken diğeri ise akla ters istikamette olumsuz bir yer vererek tabir caizse bedene ve vücuda aşırı bir vurgu yapmaktadırlar. Şairin arayışında olduğu düşünce ise bu ikisi arasındaki irtibatı kurmuş olan düşüncedir. Bu vurgu aynı zamanda şairin gerçek bir bireysel ve toplumsal zeminde varlık kazanmamış ve dolayısıyla mevcutla irtibatı olmayan salt teorik düşüncelere yönelik yukarıda aktarılan eleştirilerine imada bulunur.

Evrensellik ve Yerellik ya da “Burası” ve “Başka Yerler” Arasında Entelektüel

Bu kısmın hemen başında öncelikle yerellik için aynı oranda düşünülmesi de evrensellik kavramının düşünce söz konusu olduğunda ihtiyatlı bir şekilde kullanıldığına işaret edilmektedir. Zira bilgi ve düşüncede özü itibarıyla siyasi kavramlar olan küresellik ya da evrensellik değil tümellik ya da genel geçerlik söz konusudur (Fazlıoğlu, 2013).

Entelektüelin siyasi sorumluluğunu siyasi bir ihtiras olarak görüp eleştiren Benda bir millet, vatan gibi değerlere duyulan aidiyet ve mensubiyeti de millî ihtiraslar olarak değerlendirip eleştirir. Ona göre çağın insanları her zamankinden daha fazla bir şekilde ırksal, sınıfsal, millî ve siyasi ihtirasların peşine düşmüşlerdir (Benda, 2006, s. 11-36). Benda, aydının millî ihtirasların esiri olmasının örnekleri olarak kendi ülkelerini eleştiremeyenleri, eleştirdikleri takdirde de millete ihanet edenler kategorisinde değerlendirilmeleri, yabancı düşmanlığı gibi örnekleri zikreder (Benda, 2006, s. 44-47). Ona göre aydının vatanperverliği meselesinde yolu açan da Alman aydınlar olmuştur, milliyetçi aydın bir Alman icadıdır (Benda, 2006, s. 48-49). Vatanperverliğin özelliklerinden birisi, milletlerinden daha yüce bir gelişmenin varlığını yadsımak ve kendi düşünce biçimlerini millî bir düşünce biçimi ile ilişkilendirmek, bunu da diğer millî düşünce biçimlerine karşı öne sürme arzusudur (Benda, 2006, s. 50-51, 53). Benda’nın ihanet içinde olduklarını iddia ettiği aydınların bir vasfı da tikele bağlılığı övüp evrenselliği, evrensel hakikat ve ahlaki yermeleridir. Buna bağlı olarak aydınlar milletleri başkalarıyla ortak olabildikleri özelliklerden ziyade başkalarından ayıran şiir, efsane

gibi ürünlerinin bilincinde olmaya itmişlerdir (Benda, 2006, s. 64, 67, 79, 80). Benda birey ve bireysel olanın değerinin yüceltilmesini Alman düşünürlerle irtibatlandırırken buna karşılık evrensel olana duyulan metafizik merakın eski Yunan'ın insanlığa bir armağanı olduğunu ifade eder. O ayrıca tikele ve bireye vurgu yapan aydınların, Platon'dan Kant'a kadar olan varoluşu değişimin ötesinde kavrayarak kutsallaştıran düşünce biçiminin çöküşünü ilan ettiklerini ifade eder (Benda, 2006, s. 81-82). Zira bu durumda akla dayalı haklara karşı, gelenek, tarih ve geçmişten kaynaklanan hakların olumlanması söz konusudur (Benda, 2006, s. 94). Benda, bu noktada kendilerinin evrensel olduğunu, evrenseli yansıttığını iddia eden partikülarizmleri de dikkate almaz (Benda, 2006, s. 83). Benda'nın tikel, pratik ve yerel olana yönelik vurguları sıklıkla Alman düşünürlerle irtibatlandırmasında kendisinin Fransız olmasının da etkisi vardır. Benda'da bir kusur olarak gözükken bir diğer şey, özellikle nesnel, evrensel olduğu iddiası taşıyan belirli bir bilme tarzına yönelik eleştirilere cevap verirken meseleyi bazen salt bilimin ve bilim adamının savunusuna indirgemesi, hakiki entelektüel ile sıradan bilimciyi birbirinden net bir şekilde ayıramamasıdır. Bunun neticesinde de bilgi ve bilime yönelik her türden eleştiri, eylemin değerinin yüceltilmesine mukabil bilginin, bilimin değerinin alçaltılması, insanın düşünen yönünden ziyade etkin, istek ve arzu duyan yönüne vurgu yapılması olarak görülür. Benda'nın bu noktalarda safi düşüncenin yüceltilmediğini söylediği eski Yunan'a ve özellikle de Platon'a gitmesi dikkat çeker (Benda, 2006, s. 119-121). Netice itibarıyla yazının başında yaptığımız evrensel, sınırları aşan aydın, akademisyen ve entelektüel tipi ile yerel, millî aydın, akademisyen ve entelektüel tipi arasındaki ayrım Julien Benda özelinde bir kez daha kendini göstermiş olur. Benda, işlevleri milletlerin gerçekçiliğine karşı çıkmak olan aydınların, tüm güçleriyle milletleri galeyana getirme konusunda kesin bir kararlılık sergileyerek yarım yüz yıldır böyle bir tutum benimsediklerini ve bu yüzden de onların bu tutumunu "aydınların ihaneti" olarak adlandırmaktan çekinmediğini ifade eder (Benda, 2006, s. 127). Fakat Benda'nın evrensel vurgusu ağır basan ve 1927 tarihli entelektüel tasvirinin de sadece Avrupalı olanları dikkate aldığı gözden kaçmamalıdır (Said, 1995, s. 39). Bu durumda Benda'nın entelektüel anlatisinde her şey gibi evrenselliği de o zamanki Avrupa'dan ibaret gören bir tutumun daha baskın olduğu söylenebilir.

Heidegger'in, 1933 tarihinde yaptığı ve Nazizm ile ilişkisi noktasında çokça tartışma doğurmuş, *Alman Üniversitesinin Kendini Beyanı* başlıklı rektörlük konuşması ise gerçek bilim, düşünce ve felsefenin fayda ve uygulamaya dönük neticelerden bağımsızlığı ile ulusal amaçlar için bir araç hâline getirilmesi arasındaki çift kutuplu ilişkiyi dengeleme çabalarından birisi olarak gözükür. Heidegger, üniversitenin özerkliğinin bilim ile Alman yazgısının öze yönelik iradede aynı zamanda iktidara gelmesiyle sağlanacağını düşünür. Alman üniversitesinin öze yönelik iradesi ise Alman halkının tarihsel manevi vazifesine yönelik iradedir (Heidegger, 2002, s. 41). Dolayısıyla bilim diye bir şey var olmaya devam edecekse bile bu öncelikle Almanlar için bir şey olacaktır, bilimin kendi başına devam etmesi ya da nihayete ermesi bizzatı önemli bir şey değildir (Heidegger, 2002, s. 41-42). Heidegger Alman üniversitesinin manevi-tarihsel başlangıç noktası olarak ise Grek felsefesinin başlangıcını alır (Heidegger, 2002, s. 42).

Hem kendine özgü bir entelektüel tanımı ve çerçevesi geliştiren hem de entelektüelin siyasi işlevi bağlamındaki atıfların önemli mercilerinden birisi olarak Foucault da evrensel hakikatler uğruna kitlelere öncülük eden entelektüel rolünü reddeder (Keskin, 2000, s. 12). Yine de Foucault'nun entelektüel tanımının evrensel olanı bütünüyle dışladığı söylenemez.

Zira ona göre iktidarlara karşı olarak kitlelerin elinden tutup onlarla siyasal bir mücadeleye girişecek entelektüelin sahip olduğu şey evrensel hakikattir (Keskin, 2000, s. 14-15). Fakat Foucault'nun Nietzsche'nin aydınlanma aklına yönelik eleştirilerinden hareketle büyük oranda keşfedilen evrensel hakikate bir eleştiri yönelttiği akıldan çıkmamalıdır (Keskin, 2000, s. 18-21).

Entelektüelin kendi dili, geleneği, tarihi ve milliyeti ile ilişkisinin ne olacağı, ne oranda bunların kölesi ne oranda düşmanı olacağı meselesi Edward Said için de çözüme kavuşturulması gereken bir meseledir. Ona göre evrensellik, yetiştirdiğimiz ortamın, dilin, milliyetin sağladığı ve çoğunlukla başkalarının gerçekliğini görmeye engel olan ucuz kesinliklerin ötesine geçebilme riskidir. Özellikle dış politika, toplumsal politika söz konusu olduğunda tek bir standart aramak ve buna uymak için çabalamaktır (Said, 1995, s. 13-14). Said, entelektüeli kuralsız ve tanırsız olarak görür (Said, 1995, s. 14). Buna göre Said'de entelektüelin kendisini karşı karşıya bulduğu ikilem, Edward Shils'in de ifade ettiği gibi ya galip ve yönetenlerin oluşturduğu hâkim normlara karşı olmak ya da uzlaştırıcı bir tavır takınarak kamusal hayatta düzen ve sürekliliği sağlamaya çalışmak olarak ifade edilir ve modern entelektüelin esas rolü olarak ilk seçenek tercih edilir. Çünkü ona göre bugün normlar büyük oranda millete bağlıdır, millet de her zaman zaferi ve otoriteyi, sorgulama ve yeniden incelemeyi değil sadakat ve itaati ister (Said, 1995, s. 48-49). Evrensel olan vurgusuna rağmen Said, şartların Benda'nın düşündüğü anlamda evrensel nitelikli bir entelektüellikten söz etmek için hayli değiştiğinden söz eder. Artık farklı coğrafya ve dillerde farklı entelektüeller vardır, onların da kendi farklı entelektüel dilleri ve geleneklerinin bulunmaktadır, bu da evrensel entelektüel kavramında bir miktar aşınmaya neden olmaktadır (Said, 1995, s. 40-41). Fakat ona göre bu aşınma entelektüel birey hakkında bazı fikirler geliştirmeye engel olacak bir boyutta değildir. Said öncelikle milliyet ve milliyetçilik meselesini değerlendirir. O, bütün dünyaya ait olup hiçbir geleneğe ait olmayan bir dilde yazan herhangi bir entelektüel olmadığına, hepsinin de kendi dillerinde yazmalarının çok tabii olduğuna işaret eder (Said, 1995, s. 41). Fakat Said, George Orwell'in klişelerin, aşınmış metaforların, bayat kullanımların dilin çürümesinin örnekleri olduğunu söyleyen ifadelerinden hareketle dilin de değişim dönüşüm geçirdiğini ve hatta siyasal dilin manipülasyon aracı olarak kullanıldığını söyler (Said, 1995, s. 41-43). Said, entelektüelin normal hâliyle tabii olan dinî, milli aidiyetini dengelemesinin bir yolu olarak da Fanon'dan hareketle, entelektüelin kendi toplumu için söz konusu olan krizin hayati ve derin olduğu zamanlarda bile nihai amacın ne olduğuna ilişkin sorgulamayı terk etmemesini ifade eder. Said'in ifadeleriyle kolektif buyruklar ile saf tutma arasındaki etkileşim bağlamında entelektüel her zaman görünüşteki amacı, mesela sömürgecileri koymayı önemsemekle birlikte onu aşmayı ve onlar gittikten sonra ne yapacaklarını da düşünmelidir. Said bu vazifeye, entelektüelin ait olduğu toplum bazında yaşanan sıkıntıları, bir milletin ıstırabını; eserleriyle estetik seviyede de evrenselleştirmek ve onu genel insani düzlemde de ifade edebilmek şeklindeki görevi de ekler. Bu tarihsel özgülüğün kaybı anlamına da gelmeyecektir (Said, 1995, s. 52-55). Bir başka deyişle, inşasında öznel süreçlerin kendisinin spesifik konumu gibi unsurlar belirleyici olduğu entelektüel, tam bir şekilde ait olduğu bütünden yalıtılmasa da ait olduğu içerinin nabzını tutabilecek kadar dışarıdan, belirli bir mesafeden bakabilmelidir. Aidiyetinin aleyhinde olmasa da hem kendi konumuna hem de kendisinin olduğu yere ilişkin hakiki bir sorgulama için durduğu yeri "karşısına" alabilmelidir (Çağan, 2005b, s. 158).

Evrensellik adına entelektüelin bir millete ya da herhangi bir bütüne aidiyet ve mensubiyeti eleştirilir fakat bu sefer de özellikle çağdaş dönemde entelektüelin kendisini içinde bulunduğu bağlantılar ve ilişkiler ağındaki bireyselliği başka bir sorun olarak ortaya çıkar. Said, 19. yüzyılda entelektüelin bireysel kimliği ön plandayken, 20. yüzyılda "fikirleri karşılığı para alan yöneticiler, profesörler, gazeteciler, bilgisayar ya da hükümet uzmanları, lobciler, allameler, sendikacı köşe yazarları, danışmanlar adı verilen genel bir gruba ait insanların sayısındaki artışla birlikte" bağımsız bir entelektüel bireyin var olup olmadığını sorusunun ortaya çıktığını söyler (Said, 1995, s. 76).

Üniversite meselesini Türkiye özelinde inceleyen Topçu'ya göre de bir üniversiteyi kuracak olan bir milletteki ilk iradeyi temsil eden felsefedir (Topçu, 1998a, s. 57-58). Topçu daha o zamandan sıra ile Fransız, Alman, İngiliz kültür ve maarifine teslim olduktan sonra büyük oranda fikir ve irfan ile değil siyaset ve sermaye ile Türkiye'ye dâhil olmuş teknik ve ticaret ağırlıklı Amerikan maarifine sığınmayı bir cinayet olarak görür. Ona göre bu eğitim tarzı millî hayat sahalarını çürütmekte, ruh ve ahlak temellerimizi derinden sarsmakta, memleketi kör ve sağır makinenin vatani yapma azmini taşımaktadır (Topçu, 1998b, s. 27-28, 83).

Batı Avrupa zihniyetinde medeniyet, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında hâkim olmak ve bu hâkimiyeti sürdürülebilir kılmak ideolojisine dönüşmüş ve özündeki amacı tahakküm etmek olan bu anlayış bu dönüşümü hem entelektüel hem de hayati alanda talep etmiştir. Bu dönüştürme de eğitim-öğretim ve üretim-tüketim gibi yollarla sağlanmaya çalışılan çağdaşlaşma şemsiyesi altında yapılır. Evrenselliğin de zaman zaman tıpkı çağdaşlaşma gibi bu türden genel geçer bir itham unsuru olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Oysa farklı medeniyetlerin ve hatta farklı kültürlerin dahi farklı teo-ontolojileri olduğu, zira onların dünya görüşü ve tasavvuru açısından da farklılaşmaları gibi bir durum söz konusudur (Fazlıoğlu, 2006). Buna bağlı olarak da düşünce yer, yurdu, mekânı, vasatı ile muhtevası arasında güçlü bir ilişki vardır (Fazlıoğlu, 2008).⁷ Nitekim Türkiye söz konusu olduğunda ortak bir maşeri vicdan etrafında toplanamayışın nedeni, milletin maşeri vicdanından kopan ve her biri de "müphem bir iradenin biçimlediği, tayin ettiği birer cephe komutanı" mesabesinde olan aydınlardır. Zira Türkiye'deki aydınının bir millete mensubiyet durumu söz konusu değildir. Bu anlamda küresel, evrensel düşünmek geniş düşünmek değil yersiz düşünmek olacaktır. Bunun karşılığı ise bir yerden hareketle düşünmektir. Nasıl ki merkezi olmayan bir daire tanımlanamıyorsa, merkezi olmayan bir düşünce de söz konusu değildir (Fazlıoğlu, 2013).⁸

7 Modern Batı düşüncesinin özellikle aydınlanma ile birlikte fazlaca vurguladığı rasyonellik, ilerleme, gelişmişlik vb. kendine özgü anlamları olan değerlerin evrensel oldukları fikri üzerinden geliştirdiği dile yönelik bir eleştiri ve düşüncenin Doğulu-Batılı biçimlerinin olup olamayacağına ilişkin bir sorgulama için bk. Murat (2005, s. 261-269).

8 Aydınların bu durumuna ilişkin bir örnek olarak bk. Demiralp (2002, s. 131). Yazar burada Mahmut Makal'ın Bizim Köy başlıklı kitabı ile ilgili olarak şunları söyler: "Anıt niteliğinde gördüğüm bu yapıtta köyün öğretmeni bir gün köylülerin önünde dili işlek sözde bir din adamı ile karşı karşıya gelir. Tartışmada köylülerin "Atatürk devrimlerinin öncüsü olan" öğretmene değil gerici sözde din adamına inanmayı yeğlediklerini görür. Şöyle der: "... tek adam bu kadar kuvvet karşısında ne yapabilir? Zaten en büyük düşüncem buydu: Nasıl savaştı bu kara kuvvetle? Hangi dilden anlar? Düşünüyordum ama bir çıkar yol bulamıyordum. Kendi kendimi yiyordum sadece." Türkiye'de hâlâ bu "kara kuvvet"e karşı savaşmak gerekmektedir. Bu savaşta kazanmanın birinci koşulu devletin aydın olmasıdır... Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'te devlet aydın olmak zorundadır. Hangi Türk vatandaşı bu kara kuvvete, Jacques le Goff'un Orta Çağ'da akli öldürmeye çalışanlar için kullandığı deyimle "kutsal cahilliğe" karşı savaşıyorsa o aydındır. Aydınlık, modern Türk devleti ve top-

Ayrıca bu meseleye ilişkin tartışma, düşüncenin malzemesinin, nesnesinin dışarıdan/yabancı ya da içeriden/yerli olmasına indirgenebilecek bir tartışma değildir (Fazlıoğlu, 2008).

İsmet Özel, evrensellik meselesi bağlamında Batı'da tartışılan meselelerin denetim altında tutulan ülkelere olduğu gibi aktarılıp aktarılmadığı meselesini inceler ve dünyanın başka taraflarında meseleye nasıl bakılıyorsa Türkiye'de de öyle bakılmak gerektiği gibi bir duruma geldiğini söyleyerek bunu eleştirir (Özel, 1999a, s. 50). O, her tarafta aynı standart kalıplarla hareket eden ve farklılıkları hep aynı ölçülere kıyasla değerlendiren, farklılıkları ortadan kaldıran, milletler üstü bir değer hâline gelmiş bir şey olan bilimi eleştirir. Zira bu durumda bilimin bulguları ve sonuçları değişebiliyor fakat onun evrensel, değişmeyen doğruları bulunduğu ve bulacağı noktasındaki kesin inanç değişmiyordu (Özel, 2000a, s. 288-291). İsmet Özel'e göre evrensellik meselesine yapılan yoğun vurgu Türkiye'deki aydının kendisini işgalci, halkını ise doğru çizgiye getirilmesi gereken bir sömürge ahalisi gibi görmesine neden olmaktadır (Özel, 1999a, s. 54). Türkiye'de okumuşların halkla olan kopukluklarının sebeplerinden birisi de geniş kalabalıklarla ortak bir dil kurma imkânı veren İslamiyet'i ciddiye almamaları, onun avantajından faydalanamamalarıdır (Özel, 1999a, s. 253-254). Tabir caizse evrensel doğru açılırken ait ve mensup oldukları toplumun değerlerinin iskanması söz konusudur. İsmet Özel'e göre Türk aydını denilen acayip yaratık kendi ülkesinde yaşayan değerleri görmezlikten gelmekle kalmaz, uygun bulunduğu bir başka kültürün unsurlarını da kendi öz malı sayar. Türk aydını hep kendi ülkesi dışındaki şeylere özenip kendisinin olana itibar etmez, somut aidiyet ve mensubiyetlerini hor görüp zihinlerinde yaşattıkları soyut bir ideal ölçüğünde düşünür (Özel, 2000a, s. 186-190, 212-213). Mevcut eğitim sisteminin düşünme biçiminde öğrenim görmeleri sebebiyle, Doğu ya da Batılı zihniyete mensup olmak gibi siyasal ideolojilerinin dışında aydınlar arasında başka bir ayırım yapılamaz. Zira her hâlükârda ortak oldukları nokta düşüncenin merkezi yeri ve yurdunu burada değil dışarıda aramalarıdır (Özel, 2000a, s. 222-223). İsmet Özel'de ise, belirli bir merkezden, yer ve yurttan hareketle düşünenin, daha doğrusu muhtemel her türlü insani etkinliğin ancak bir merkezden hareketle icra edilmesi noktasında sahihlik kazanacağına ilişkin güçlü bir vurgu vardır (Özel, 2000b, s. 54-55, 64-65).

Fakat bu durum evrenselliğe ya da düşüncenin genel karakteristiklerine keskin bir karşıtlık şeklinde anlaşılmalıdır. Zira İsmet Özel, düşüncenin genel geçerliliği ile özgünlüğü arasındaki ilişkiyi tartıştığı bir yazısında "Sadece kişilere ve kültürlere has, yalnız onların uhdesinde bulunabilecek düşünceler mi var; yoksa düşünce her kişide, her kültürde kendi geçerliliğini sağlayacak özellikteki bir insan yetisinin ürünü müdür?" sorusunu sorar. Ona göre bu görüşlerden yalnızca birinin doğru olduğu iddia edilemeyeceği gibi aksine ikisi de doğrudur. Çünkü düşüncenin diğer düşüncelerle arasındaki ilişki sadece ayrılığı yani özgünlüğü cihetinden olursa bu, o düşüncenin tanınamayacağı, onunla bir başkasının irtibat kuramayacağı anlamına gelir. Buna karşılık bir bireye veya bir kültüre özgü olmayan bir düşüncenin de aynı oranda farklı bir düşünce olarak nitelenebilme vasfının kaybolacağı ortadır (Özel, 1999b, s. 204-205). Dolayısıyla genel geçer düşüncelerle bireye veya kültüre, topluma özgü düşünceler arasında birbirlerinin genel/evrensel ya da tikel/yerel olma durumlarını ortaya çıkaracak

lumunun tanımında, doğasıdır. Dar bir grubun niteliği, ayrıcalığı olarak görülmemelidir.." Bu şekildeki aydın tutumuna başka bir örnek, H. Batuhan'ın entelektüel kavramı üzerine başlıklı makalesinde de görülür (Batuhan, 2002, s. 98-100). Türkiye'deki aydınların bu tuhaf durumu için ayrıca bk. Şan (2005, s. 292-304).

bir ortaklık vasatının olması gerekecektir. Zira ortaklık olmadan ayrışma gerçekleşmez. İsmet Özel aynı bağlamda farklılığın nerede ortaya çıkabildiği sorusuyla da ilgilenir. Buna göre bir düşüncenin diğer bir düşünceden farklılığı ilk olarak o düşüncenin insanda oluşmasına etki eden şartlar ve niyetler aracılığıyla olur. Buna ilaveten, düşüncesi ile özgün bir biçime kavuşmuş olan bir birey ya da kültür bir yapabilirlik alanı oluşturur. Dolayısıyla bir kişi ya da kültürü diğer kişi ya da kültürler karşısında cazip kılabilecek olan bu yapabilirlik yani eylem alanıdır. Başka kişi ya da kültürlere cazip gelmeyen ve dolayısıyla alınabilecek düşüncesi olmamak demek, söz konusu düşüncenin yapabilirlik imkânından mahrum olması ve başka kültürlerin yapabilirlik ve eylem alanlarına hapsolmuş bir şekilde varlığını devam ettirmesi anlamına gelir (Özel, 1999b, s. 205-206).⁹ Bu noktada İsmet Özel'in evrenselden anladığının İslam olduğuna da işaret edilmelidir (Özel, 1999a, s. 106). İsmet Özel'in evrensellik ve yerellik, aidiyet ve mensubiyet bağlamındaki vurguları Savaş Bitti şiirinde *burası* ile *başka yerler* arasında yaptığı ayırımda da gözüktür. Başka yerler, yukarıda ifade edilen şairin düşüncesini harekete geçiren şeyin, düşünce sıkıntısının, eser ve etkilerinin kendi yurduna gelip kök salmasına neden olmasını istemediği yabancı diyarlardır. Nitekim şairin başkaları kendilerine layık gördüğü yerler yenilebilecek şeylerin tek başlarına yenmesi durumunda mayhoş bir tatlarının olduğu yerlerdir. Bunun ardından şair düşüncenin kendisinde yol açtığı etkilerin sebebini aramaya koyulur. Şairi düşünce emeğine, düşünceyle boğuşmaya iten sebep ne olabilir? Bu sebeple ilgili bir ihtimal olarak *La Belle Dame Sans Merci*'nin Türk ilinde fütür eylemeksizin dolaşması ve hatta yerleşmesi zikredilir. Bu, İngiliz şair John Keats'in ünlü bir şiiridir. *John Maynard Keynes'ten Nefretimin Yirmi Sebebi* başlıklı şiirinde de görüldüğü üzere, İsmet Özel'in hem şiirinde hem de nesrinde İngiliz ve İngiliz etkisi sürekli olumsuz bir imaj olarak yer alır. Dolayısıyla şair yabancı bir eserin, etkisinin kendi yurdunda fütursuzca dolaşmasının ve karar kılmasının, kendi sevgiliyle, yani düşünceyle, düşünce çabasıyla olan sıkıntılı ilişkisinin sebebi olması durumunu ortadan kaldırmak ister.

Entelektüel ve Eylem-Siyaset-İktidar İlişkileri ya da Savaş Olarak Düşünce

Bir bilim adamı ile entelektüeli ayıran şeyin, entelektüelin bildiği şey uğruna çeşitli zorluklara ve sıkıntılara hatta kimi zaman hayatı pahasına bildiğinden vazgeçmemeye tahammül etmesi olduğu söylenmiş ve entelektüeli entelektüel yapan asıl şeyin eylemselliği olduğu ifade edilmiştir (Arslan, 2002, s. 201-206).¹⁰ Eylemsellik bir taraftan entelektüelin bireysel sorum-

9 İsmet Özel'de düşüncenin yerine, yurduna, zaman ve mekân boyutuna ilişkin özellikleri ile ilgili olarak ayrıca bk. Özel (2000a, s. 31-38).

10 Chomsky de entelektüel teriminin zorunlu olarak entelektüel meslekler olarak görülen mesleklerde çalışan insanlarla ilişkili olmadığını, meslek itibarıyla bu sınıflara ait olmadığı hâlde entelektüel denebilecek kimseler olduğunu söyler (Chomsky, 2011, s. 8). Fakat bu bölümün başında hemen vurgulamamız gereken önemli bir nokta vardır: Bu kısımda entelektüelin eylemselliği, sorumluluğu içinde yaşadığı dünya ile eleştirel de olsa ilgisi gibi özelliklere dair tahliller günümüzde ilk anda akla elen anlamıyla aydınları, akademisyenleri ve entelektüelleri siyaset ve ekonomi gibi pratik piyasa koşullarında işlevsel kılmaya yönelik vurgular olarak düşünülmemelidir. Zira bu durum Frank Furedi'nin *Nereye Gitti Bu Entelektüeller* kitabında philistinizm kavramı üzerinden dile getirdiği oldukça keskin eleştirileri haklı çıkaran bir tutum olacaktır (Furedi, 2014, s. 13-15). Belki bu noktada akıldaki tutulması gereken şey entelektüelin eylemselliği ve savaşıllığı derken bunun mevcut piyasa koşullarında çabucak tedavüle sokulabilir ve kullanılabilir olmayan daha üst bir muhalefet diline, hak ve hakikat adına üst düzeyde bir eleştirelilik mesafesini muhafaza etme tutumuna gönderme yaptığıdır.

luluğuyla ilişkili iken daha geniş anlamda onun siyaset ve iktidar başta olmak üzere farklı kurumsal yapılar karşısındaki konumuyla da ilişkilidir. Le Goff'un yüklediği anlamıyla entelektüellerin en geniş anlamda eylemsellik diyebileceğimiz yönetim mekanizmalarıyla ilişkilerinin tarihi de oldukça geri gider. Fakat bir tür entelektüel teknokrazi denebilecek bu durum entelektüellik açısından bir parça tehlike de arzeder. Zira "Bilimin sonunda siyasete vardığı doğrusya da bilim adamının sonunda siyasetçi olması ancak nadiren iyidir." (Le Goff, 1994, s. 154-155; Çağan, 2005b, s. 171). Zaten genel anlamıyla entelektüel ve iktidar arasındaki ilişki doğası gereği geçimsiz, uyumsuz ve gerilimlidir. İktidar bir taraftan iktidarını pekiştirmek ve toplumu değiştirmek için entelektüele ihtiyaç duyar, öte yandan entelektüelin sorumsuz ve başına buyruk gibi gözükken eleştireliliğinden rahatsız olur (Çağan, 2005b, s. 162-170).

Modern anlamıyla aydın ve entelektüel tipinin eylemliliğine yönelik güçlü vurgulardan birini tabii olarak Gramsci'de buluruz. "Soyut ahlakçılığa olduğu kadar biçimsel öğreticiliğe, doktrinciliğe de karşı çıkmış bir savaşçı" olarak nitelenen Gramsci'ye göre bilim, günlük mücadeleleri küçümseyerek yüksekte bakan, gerçeklerden kaçan değil, insanın bütün benliğiyle, bütün yeteneği ve özgürlüğüyle kendini verdiği, yaşamını adadığı, siyasal kavgasının devamı olan bir şey olmalıdır (Gramsci, 2003, s. 11-12). O, yeni aydının özelliğinin söz ustalığında, duyguları ve tutkuları bir an için harekete getiren bir dış güçte aranmadığını, bu özelliğin aydının pratik hayatta yapıcı, örgütleyici ve sürekli inandırıcı olarak karışmasında olduğunu söyler. Aydın sadece bir söz ustası olmadığı gibi soyut kafanın da üstünde olup teknikten bilime ve hümanist tarih görüşüne yükselir. Bu yükselme olmaksızın o sadece uzman kalır ve uzmanlık ile politikacılığın bileşimi olan yönetici olamaz (Gramsci, 1983, s. 25).

Benda ise, insanların kendilerini yansız veya metafizik bir varoluş tarzından ziyade, gerçek veya pratik bir varoluş şekline göre konumlandırma arzusunda olduklarına, bunu da şimdiki kadar hiç olmadığı kadar bir bilgi ve bilinçlilikle yaptıklarına işaret ederek bunu eleştirir (Benda, 2006, s. 34, 83). Benda bunun ardından okumuş-yazmış ve eğitilmiş insanlar olarak ifade ettiği aydınlar sınıfına intikal eder ve onların siyasi ihtirasla ilişkilerini inceler. O, Leonardo da Vinci, Malebranche, Goethe, Erasmus ve Kant gibi aydınlardaki bu olumlu tutumun 19. yüzyıl sonu itibarıyla değiştiğini, aydınlardan siyasi ihtiras oyununa katıldıklarını düşünür. Benda, temel işlevi ebedî şeylerin arayışı olmasına rağmen yine de kendisini devlet meselelerine vererek daha da güçleneceğine inanmasının modern aydının bakışını yansıttığını belirtir. Bu durumda pazara düşen aydınlar sadece gerçekçi bir ihtirasın başarılı olmasına hizmet ettiğinde, aydın olarak işlevlerini yerine getirmede başarısız olurlar. Benda, pazara inmesinin akabinde eğitimsiz insanlar tarafından övülen aydının görevine ihanet ettiğini söyler (Benda, 2006, s. 38-43). Benda'nın aydın tanımı, Gramsci'nin işaret ettiği organik entelektüel tanımını incelerken gördüğümüz üzere piyasa ve sermaye tarafından kullanılan entelektüel tipine karşıt olması ve yüksek bir entelektüel ideale işaret etmesi bakımından ilk başta olumlu gözükür. Fakat bu durum da bir miktar aşırıya doğru kaydığında bu sefer entelektüelin sorumluluğu meselesinde dışarıda kalma tehlikesi ortaya çıkacaktır. Bunun da nihai anlamda tıpkı piyasa entelektüeli gibi tam olarak vazifesini icra etmemekle malul olacağını söyleyebiliriz. Fakat Said, adalet ve hakkaniyetle Fransa'nın kimi uygulamalarına karşı çıkmış Fransız entelektüelleri olumlayarak zikretmesinden hareketle Benda'nın aslında tam olarak bunu kastetmediğini, Benda açısından entelektüellerin temel sorununun sahip oldukları ahlaki otoriteyi bağnazlık, kitle dalkavukluğu, milliyetçi çılgınlık, sınıf çıkarları gibi kolektif ihtiraslar için kullanmaları olduğunu söyler (Said,

1995, s. 24). Said, Benda'nın entelektüelinin fildişi kulesine kapanıp konuşan bir kimse olmadığını, aksine entelektüelin gerçek bir metafizik tutkudan, adalet ve hakkaniyet ilkesinden hareketle yozlaşmayı eleştirdikleri, zayıfları savundukları ve baskıcı otoriteye meydan okudukları zaman tam anlamıyla entelektüel olacağını söyler. Entelektüel güçlü bir birey, statükoya karşı çıkan bir muhaliftir (Said, 1995, s. 21-24).

Heidegger de bu bağlamda Grek *theoriasının* salt kendi hatırına var olan bir şey olarak görüldüğü çağdaş yorumu reddeder. Ona göre teori kendi hatırına olmayacağı gibi biza-tihi mevcut olan şeye yakın olarak ve o şey tarafından kuşatılarak oluşur. Fakat Grekler aynı zamanda bu *theoriayı*, insan *enerjiasının*, eylemesinin, etkinliğinin en yüce tarzı olarak da görmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de basitçe pratiği teoriyle uyumlu kılmayı değil, teoriyi sahil pratiğin yüce gerçekleşmesi olarak anlamayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Heidegger'in yorumunda Greklerin bilime kültürel bir hazine olarak değil kendi halk ve devlet varlıklarının deruni belirleyici merkezi olarak baktıklarına işaret edilir. Bu anlamda bilim, sadece bilinçsiz olanı bilinçli kılmanın da aracı değildir (Heidegger, 2002, s. 43). Heidegger, bilim ve felsefi düşünce etkinliğini ruhun boş bir feraseti ve keyfi bir zekâ oyunu, sınırsız bir rasyonel analiz meşguliyeti olarak görmekten kaçınır. Buna benzer şekilde bir halkın manevi yapısı da o halkın kültürel bir üst yapısı, faydalı bilgi ve değerlere dair bir deposu değildir. Ona göre bilim de düşünce de hem bu zekâ oyununu ve sınırsız rasyonel analiz tutkusunu hem de bilgi ve değerlerin bir depoda muhafaza durumunu aşan ve halkın ait olduğu bütünü derinliklerinde ortaya çıkararak milleti harekete geçiren kuvvettir (Heidegger, 2002, s. 45-46).

Geliştirdiği yeni entelektüel tanım ve çerçevesi yine kendisinin iktidar analiziyle oldukça ilişkili olan Foucault da zamanındaki iki geleneksel iktidar tipini inceler ve ekonomi temelli iki modelin de özellikle Batı'da 17. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış yeni, çoğul ve değişik ilişkiler ağının her bir tarafına sinmiş iktidar tiplerini açıklamadığını söyler. Zira artık sabit bir iktidar olmayıp varlığını hareketlilik ve işleyişte bulan yeni iktidarlar vardır ve yapılması gereken bu yeni iktidarların işleyişinin analizidir. Foucault aynı zamanda bu iktidar işleyişlerinin bir bilgi alanı oluşturduğunu da söyler ve "bilimsel söylem olarak bilginin taşıdığını iddia ettiği hakikat" ile iktidarın bu anlamda keşşerek birlikte bir iktidar rejimi oluşturduklarını ifade eder. Dolayısıyla yeni entelektüelin yapacağı siyasî mücadelenin muhatabı tek bir biçim hâlindeki iktidar değildir. Artık siyasî mücadele, tıpkı iktidar gibi çoğul ve yerel olmalıdır. O iktidar zincirinin tekil halkalarını, disiplinlerini, kurumlarını, pratiklerini, teknolojilerini ve onların arkasındaki bilgi/iktidarın hakikatlerini hedeflemelidir. Foucault bu noktada kendisinin ikili entelektüel tipiyle tekabül eder bir tarzda artık siyasî mücadeleyi yürütecek entelektüelin geleneksel ve evrensel entelektüel değil, spesifik ve uzman niteliğindeki entelektüel olduğunu ifade eder. Bu yeni entelektüel tipi yerleşik iktidar ilişkilerinin içinde kaybolup gitmek, yerleşik iktidar sisteminin sürekliliğine katkıda bulunmak ya da bu iktidar ilişkileriyle savaşarak onları değiştirmek gibi çift taraflı bir rolün önünde bulunur. Fakat mevcut durumda kitlelerin bilgi edinmek için entelektüellere ihtiyaçlarının olmadığı da ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla artık entelektüele düşen vazife siyasal anlamda da global değil yerel bir nitelik arz eder. Ne var ki yerel bir mücadele hattında bir danışman ya da uzman olarak işlev gören bu entelektüel mücadele kadar manipülasyonun da aracı olabilir durumdadır (Keskin, 2000, s. 21-26). Fakat Foucault'nun siyasal anlamda entelektüele biçtiği rolün kitlelere yönelik ders verici nitelikteki bir tavsiye olmadığına da işaret edilmelidir (Foucault, 2000, s. 319-320).

Edward Said, entelektüelle ilgili çoğu çalışmanın fazla bir şekilde entelektüelin tanımla sorunuyla ilgilendiği hâlde, onun imgesi, imzası, fiili müdahalesi ve performansının yeterince değerdendirilmediğini düşünür. Hâlbuki bunlar gerçek bir entelektüelin yaşam suyu- dur (Said, 1995, s. 29). Said'e göre entelektüelin bir görevi, insan düşüncesini ve insanlar arası iletişimi kısıkacı altına alan klişeleri ve indirgeyici kategorileri kırmaktır (Said, 1995, s. 11). Said'e göre entelektüeller mümkün olduğunca geniş halk kesimlerini muhatap alırlar. Fakat yine de entelektüelin meselesi kitle toplumuyla olmayıp kamuoyunu biçim- lendiren, konformistleştiren, iktidardaki çokbilmişlere güvenmeye teşvik eden uzmanlar, eş dost grupları, profesyoneller ve düzen adamlarıyladır. Düzenin adamları belli çıkarları gözetirken entelektüeller şovenist milliyetçiliği, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet imtiyazlarını sorgularlar (Said, 1995, s. 13). Said'e göre entelektüelin asli görevi baskılar karşısında görece bağımsızlığını koruma arayışına girmektir. Bu yüzden de o sürgündür, marjinaldir, amatördür, iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan bir dilin sahibidir (Said, 1995, s. 15). Said entelektüellikten birilerinin dümen suyuna gitmeyi değil muhalefete adanan ruhu anlar (Said, 1995, s. 16).

Said, Gramsci'nin işaret ettiği mevcut yeni ilişkiler ağında faaliyet gösteren organik entelektüeline ilişkin koşulları inkâr etmese de entelektüelin başka profesyonel alanların altında kaybolma tehlikesinden de söz eder ve entelektüelin "toplumda, kimiksiz bir profesyonel, salt kendi işine bakan bir sınıfın yetenekli bir üyesi olmaya indirgenemeyecek özgül bir kamusal role sahip bir birey olduğunda" ısrar eder (Said, 1995, s. 27, 2002, s. 37-57). Said'in entelektüeli, belirli bir kamu için belirli bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi temsil eden, kolay kolay hükümetlerin ve büyük şirketlerin adamı yapılamayan, evrensel ilkeler temelinde devamlı unutulana, görmezlikten gelinen insanları, meseleleri temsil etmek için var olan, isimsiz bir memurla ya da ihtiyatlı bir bürokratla karıştırılmaları mümkün olmayan bir tiptir (Said, 1995, s. 28-29). Said daha sonra sürgünlüğü yüzünden uyum gösteremeyen, bunun yerine çoğunluğun dışında kalan, iktidarda yer edinmeyen, onunla iş birliği yapmayı direnen entelektüel ile yeni ve palazlanmakta olan egemen iktidar yapısı içinde yerini alan entelektüel arasında mukayese yapar (Said, 1995, s. 62-72).¹¹

Topçu'nun üniversitenin üç fonksiyonundan bahsettiğine ve bunlardan üçüncüsünün devletin realist yönü ile idealist yönü arasındaki ilişkiyle açıklandığına işaret edilmişti. Bu yön, Topçu'nun zihninde üniversitenin ve dolayısıyla bir memleket münevverinin siyaset ve politikayla ilişkisinin nasıl olacağına ilişkin olarak da yorumlanabilir niteliktedir. Buna göre, devletin realizmi devlet refleksleriyle, koruma ve disiplin güdüsüyle, inzibat ve idare vazifeleriyle ilişkilidir. Fakat devlet realizminin bu yönü şuur, terakki ve inkişaf ile ilgili yönleri garanti etmez. Üniversitenin devlet idealizminin, terakki ve inkişafının muharrik gücü olan şuurunu ise dogmatik vasıtalarla iş gören devlet adamlarının karşısına, anlayış zihniyetine sahip mütefekkirlerin çıkmasını temin eder. Siyaset ve idare adamları direktiflerini bu mütefekkirlerden almak zorundadırlar. Devletin siyasetine de hâkimiyeti altındaki milletin tarihi hakikatleriyle felsefi düşünüşü yön vermelidir (Topçu, 1998a, s. 59-62). Bir başka deyişle aydın ve entelektüeller iktidar ve siyasete muhtaç değil iktidar ve siyaset, daha da genelinde devlet, aydın ve entelektüellere muhtaçtır. Bu anlamda Topçu, üniversitenin politika ve siyasi entrikalarla iç içe olmasını da olumsuz bulur (Topçu, 1998b, s. 90, 147).

11 Entelektüelin siyasal sorumluluğu ve muhalif kimliği ile ilgili akla gelen çağdaş isimlerden birisi de Noam Chomsky'dir. Bu ve benzeri konularla ilgili çeşitli fikirleri için bk. Chomsky (1994, 2011).

İsmet Özel ise, her şeyden önce Batı'nın sahip olduğu düşünce seviyesinin ehliyet ve salahiyetine sahip olmak isteniyorsa bunun artık bir düşünsel mesele olmaktan çıktığını ve bunun siyasi bir mesele yani "ret" veya "kabal" meselesine dönüştüğünü söyler (Özel, 1999a, s. 33). Dolayısıyla İsmet Özel'in kendisini karşısında konumlandığı, felsefi tezlerine İslami bir görüşten hareketle karşı çıktığı temel düşünce, İbrani-Hristiyan medeniyeti diyerek atıf yaptığı ve kasvet niteliğini öne çıkardığı modern Batı düşüncesidir. Buna karşılık İslam ise İsmet Özel düşüncesinde mevcut durumdan çıkış için ileri sürülen bütün ideolojilerin ötesinde yegâne güvenlik hattı olarak yer alır (Özel, 1999b, s. 334-335). İsmet Özel özellikle Descartes, Kant ve Hegel gibi isimlerin ana noktalarını teşkil ettiği modern Batı düşüncesini bir muhatap olarak alır ve eleştiriler yapar. Bu eleştiriler geniş bir felsefi meseleler bağlamında çeşitlilik gösterir.¹² İsmet Özel bu iki düşünce tarzı arasındaki karşıtlığı ve buna bağlı olarak yapılması gereken tercihi "deli bilgilerin medeniyetiyle bilgin savaşçıların barbarlığı arasında bir seçim" olarak görür (Özel, 1999b, s. 203). Fakat bu karşıtlık İsmet Özel'in kendisine yöneltilen bir eleştiriye verdiği cevapta da görüldüğü üzere, toptan bir ret ve hiç dikkate almama anlamında, Batı düşüncesinin temsilci isimlerinin detaydaki görüşleri bilinmeksizin takınılan bir tavır değildir. Modern Batı düşüncesi İsmet Özel için ortaya çıkardığı ve bugün bütün insanlığı ilgilendiren sorunlar hâline gelmiş temel problemleri itibarıyla muhatap olunması, eleştirisinin yapılması ve aşılması gereken bir düşünceye işaret eder. Ayrıca o, kendisinin Batı düşüncesi ile ilişkisinde gözükür türden tereddüt ve gidip gelmeleri itiraf ederek bunun toplum olarak bir aydınlanmaya olan ihtiyacımızın belirtisi olduğunu ifade eder (Özel, 1999a, s. 287-288).

İsmet Özel'de düşüncenin, durduğu yer belli insan teklerince yürütülen bir savaş olarak görülmesi bağlamında önemli olan bir diğer husus onun kendisini okuyazar kesimde olduğunu söylediği ve edebî numaralar olarak gördüğü iki özelliğinden de uzak tutma gayretinde ortaya çıkar. Bu iki özelliğinden birisi genel geçer yargılara prim verilerek genelin hoşnutluğunu kazanacak tarzda yazıp çizmek diğeri ise yazarın kendisini perdeleyerek okuyucunun karşısına çıkmasıdır (Özel, 1999a, s. 68). İsmet Özel Türkiye'de sağda ya da solda eli kalem tutan insanlar arasında bir al gülüm ver gülüm politikası olduğunu ve kendisinin bu politikaya dudak bükerek herkesin yerini bilmesi gerektiğini söylediğini ifade eder (Özel, 1999a, s. 91). İsmet Özel'de taraf olmak, tarafını belli etmek önemli bir husus olarak gözükür (Özel, 1999a, s. 131-132). Zira bütün çağlar gibi belalı olan çağımızda bu belalara karşı bir savaş ancak insan kalarak yürütmek mümkündür (Özel, 1999b, s. 342).

İsmet Özel Savaş Bitti şiiirinde ise "onlara eziyet altında/tecrübemin bana öğrettiğini/söyledim açık seçik anlamadılar/avama sebil için açık saçık söylediysem de nafile/benim sırrım nefsimi ıslah etmeyişimde saklı/beni yazın keten pantolonlu kışın kalın kazaklı/görmeseler ayağa düştüğümün resmiydi çoktan..." mısralarıyla aydın ve entelektüelin ahlaki boyutuna vurgu yapar ve onların asıl kimliğine dâhil olması gereken bir şey olarak ahlak ve nefsin ıslahı meselesine işaret eder. Dolayısıyla hakiki anlamdaki aydın ve entelektüel tipinin savaşının öncelikli muhatabı kendi nefsi olmalıdır.

İsmet Özel'de yıkmak daha baştan önemi ifade edilmiş bir şey olarak gözükür: "yıkmak demiştim on dokuz yaşımdayken/kutsal kinidir yürekli olmanın/aradan kaç yıl geçtiği

12 Bununla ilgili olarak bk Özel (1999b, s. 110-114, 114-120, 189-191, 201-203, 213-248, 332-333, 2000a, s. 50-53, 136-140, 150-153).

hesaplanabilir/beni çatık kaşla yaşlandıran/diktatörlük bu işte...” Entelektüelin faaliyeti, eleştirici, sorgulayıcı, sarsıcı, yerinden edici gözüke de bir şey yıkılırken yerine yenisi konulur bir nitelik gösterir. Entelektüelin şahsında yıkma ve yeniden üretim dengelenir (Çağan, 2005b, s. 160). İsmet Özel, düşüncenin bir savaş durumu olduğuna “çatışmalar cephede/savaş arkalardadır” mısralarıyla da imada bulunur. Bu durumda cephede çatışmanın kazanılıp arkada savaşın kaybedilmesi durumu mümkündür. Zira “bundan böyle inkârcıları küçültmenin/büyük bir engeli var” mısra cephedeki bir kazançtan sonra geride düşünsel planda savaşı kaybetmiş olmaya işaret eder niteliktedir.

Şairin akıl ile vücut arasındaki irtibata dair yaptığı önemli bir vurgu bu sefer kuru bilginin eleştirisi ve eylemselliğin önemsenmesi gibi de okuyabileceğimiz bir bağlamda gündeme getirilir: “...yemek buldun mu ye dayak buldun mu kaç/biyos derlerse hayat logos derlerse akıl/bunları sular seller gibi bilmeyi marifet sanma sakın/marifet aklın ne kadarı hayatın dâhilinde/bunu bilmek/yahut keşfetmek hayatın/hangi kısmı dolduruş ne kadarı akıldır...” Burada ifade etmeye çalışılan ilk şey aslında ilk üç mısradaki gizlidir. Buna göre *biyosun* hayat, *logosun* akıl olduğu türünden malumat bir önceki mısradaki ifade edilen yemek bulunduğunda yenilmesi dayak bulunduğunda kaçılması tavsiyesi kadar sıradan bir bilgidir. Dolayısıyla ikincisine dair bilgi, belki malumat olabilse de doğrudan bir marifet olamaz. Oysa yazarın ulaşma arzusunda olduğu marifet, sonrasında ifade edildiği üzere başka bir şekilde, yani aklın hayata dâhil edilmesi veya hayatın ne kadarının dolduruş ne kadarının akıl olduğunun keşfedilmesi durumunda gerçekleşir. Şairin burada ifade etmeye çalıştığı şey açıktır: Düşünce, entelektüel bir gevezelik olmamalıdır. Bu entelektüel gevezelik tek başına akla (*logos*) ya da tek başına hayata (*biyos*) yönelik olabilir. Sahih bir düşünce biraz yukarıda da ifade edildiği üzere akıl ile vücut, akıl ile hayat arasındaki irtibatı sağlamış olan düşüncedir.¹³

Sonuç yerine: Savaş Bitti mi?

Yakın zamanlarda yayımlanmış olan yükseköğrenim yol haritasında üniversite sisteminin tarihsel olarak geçirdiği aşamaların nihai noktası, globalleşen ve küreselleşen dünyada gitgide daha fazla şirket mantığıyla işleyen Amerikan tarzı üniversite olarak ifade edilmiş ve çağdaş üniversitenin Amerikanlaşmak ile başka bir alternatif arasında tercih yapmakla karşı karşıya olduğuna işaret edilmiştir (Çetinsaya, 2014, s. 33). Bu şekildeki bir netice, üniversiteyi hakikati ve bir milleti taşıyacak ana damar olma vasfından kopartarak onu siyaset-sermaye-ticaret ve eğitim-öğretim sarmalının istihdam aracı ve alanı hâline getirecektir. Buna ilaveten üniversitelerin ve akademisyenlerin toplumsal ve siyasal rolleri gibi tanımlamalarla her biri de birer şirket mantığı ile çalışan üniversitelere mensup, sermaye ve siyaset için çeşitli işlevler icra eden bir entelektüellik kastediliyorsa bu olsa olsa Furedi'nin keskin bir dille eleştirdiği ve Gramsci'nin organik entelektüellerine karşılık gelen bir tip olacaktır.

Bu yazıda farklı isimler üzerinden yapılan incelemenin, özellikle modern bilim söz konusu olduğundaki aynı toparlayıcı birlik idealinin bizim de idealimiz olmasına yönelik olmadığına işaret edilmelidir. Burada daha ziyade benzer bir dağınıklıkla malul bilim ve felsefe yapma tarzımızın müşterek bir ideal etrafında nasıl yeniden örgütlenebileceğine ilişkin

13 İsmet Özel'in mekanizma ile organizma arasındaki ilişkiyi incelediği bir yer burada ifade edilen düşüncenin bir yorumu niteliğindedir (Özel, 1999b, s. 114-120).

bazı örneklerle işaret etmek amaçlanmıştır. Görüldüğü üzere burada incelenen örnek isimlerden her biri kendi zaviyesince bir aydın ve entelektüel tanımlaması yapmışlardır. Birisi için entelektüel millî olanı dışlamayan bilakis bizzat oradan hareketle neşvünema bulan bir tip iken (Heidegger), bir başkası bunu bir ihtiras olarak görmüştür (Benda). Yine Benda aydın ve entelektüele bu dünya ile ilgili sınırlı asıl derdi yüksek bilim, sanat veya metafizik olan bir kimlik verip mistik bir karaktere büründürürken Edward Said ve Gramsci gibileri ise entelektüeli bu dünyanın meseleleriyle doğrudan irtibatlı, o meseleler karşısında taraf ya da muhalif olabilen bir kimse olarak görmüşlerdir. Fakat kimi zaman bir yönleri ağır bassa da aydın ve entelektüeli ya da bilimsel ve felsefi faaliyeti bir miktar bizzat bilim ve felsefe bir miktar da bir milletin maddi, manevî, tarihi, toplumsal gerçekliğiyle irtibatlı görerek bir sentez olarak görebileceğimiz pozisyonları savunanlar da olagelmıştır. Kısmen Heidegger'in ve Nurettin Topçu'nun çabalarını buna örnek verebiliriz. Herhalde Benda aydınının ait olduğu toplum ve milletle ilişkisini bütünüyle millî ihtiras kategorisinde görüp eleştirirken ne kadar aşırı bir tutum benimsemiş ise aydınların basit ve kısır, güncel siyasi ihtirasların pençesine düşmelerini eleştirirken de o kadar yerinde bir tutuma işaret etmiştir.

Peki İsmet Özel'in zihnindeki ideal aydın, akademisyen ve entelektüel tipi hakkında sonuç kabilinden ne söylenebilir? Kendisi ile ilgili yapılmış bir yorumdan hareketle düşünecek olursak İsmet Özel'in idealindeki tip kısmen Edward Said'in kısmen de Julien Benda'nın entelektüel tanımlarını kendinde barındırmaktadır (Yusuf, 2005, s. 31-32). Fakat onun entelektüel tipinin Benda'ya uyduğuna dair gerekçelendirme büyük oranda eksik gözükmemektedir. Zira bu yoruma göre İsmet Özel'in entelektüeli "Bu dünyaya ait olmayan ebedî hakikat ve adalet gerçekliklerinin bayraktarlığını yapar." görünmektedir. Yine İsmet Özel'in Benda'nın işaret ettiği anlamda "özünde pratik amaçlar gütmeyen faaliyetler yürüten bir sanat, bilimle ya da metafizik bir spekülasyonla ilgilenmekten keyif alan, özette manevî avantajlara sahip olan" bir entelektüel tipe vurgu yaptığı yorumu da yapılmaktadır. Oysa İsmet Özel'in idealize ettiği düşünsel etkinliğinin doğrudan bu dünyadaki kurulu düzeni, statükoyu hedef aldığı hatırlanacak olursa bu yorumların tam tersi istikamette sonuçlara varmak mümkün olur. Zira İsmet Özel kendisinin de ifade ettiği üzere "yürürlükteki mekanizmayı hedef almayan her türden bilim, sanat ve felsefe uğraşısını bir tür bilinç sapması" olarak görmektedir. İsmet Özel'in Benda'nın çizdiği aydın portresini benimsemeyişinin bir diğer gerekçesi, Benda'nın millî, vatanperver duyguları ihtiras kabilinden görüp aydınların ihanetinin sebebi olarak zikretmesi, buna bağlı olarak evrensel değil de tikele bağlı olan aydınların milletleri şiir, efsane gibi kendilerini başkalarından ayıran özellikleri itibarıyla bir kendilik bilinci geliştirmeye çalışmakla nitelemesidir. Bu durumda milliliğe yaptığı vurgu İsmet Özel'in aydınını olsa olsa Benda'nın ihanet içindeki aydınlar kategorisine sokacaktır. İsmet Özel'in entelektüelini düşünebileceğimiz başka bir entelektüellik bağlamı, işaret edildiği üzere Said'in çizdiği çerçevedir. Fakat bu noktada da İsmet Özel için bir parça açıklayıcı olmayan husus Said'in evrensel değerlere yaptığı vurgudur. İsmet Özel'in pek çok metninden evrensel olarak sunulan değerlere yönelik bir kuşku ve sorgulama sezilir. Bu, büyük oranda sunulan değerlerin bizzat kendilerinin değersiz olmalarından ziyade o değerlerin içeriğinin çok değişik ve güçlü araçlarla gidişatı tayin eden egemen güçlerce belirleniyor olmasından ya da söz konusu değerlerin egemen güçlerin yapmak istedikleri şeyler doğrultusunda kullanışlı bir araç hâline gelmelerinden dolayıdır. İsmet Özel olsa olsa idealindeki entelektüel tipinin sıkı sıkıya bağlandığı İslami hayat görüşünün en hakiki evrensellik oldu-

ğunu ifade edecektir ki herhâlde bu tutum, bu yaklaşımı “kendilerinin evrensel olduğunu, evrenseli yansıttığını iddia eden partikülarizmler” olarak gören ve eleştiren Benda için olduğu kadar Said için de savunulamayacak bir tutum olacaktır. Fakat benzer şekilde bu durum da İsmet Özel’in entelektüelinin bir anda adalet ve hakkaniyet gözetmeyen, en temel insani durumlara ilişkin sorgulamalar yapmaksızın belirli bir zaman ve mekânda tahakkuk etmiş kendi ait olduğu bütüne dair bir tarihsel-toplumsal gerçekliği ne pahasına olursa olsun savunduğu anlamına gelmez. Biz bunu en çok onun Karacaoğlan’ın “Üryan geldim gene üryan giderim” dizisiyle başlayan şiirine ilişkin yorumunda görürüz. İsmet Özel bu şiiri, Karacaoğlan’ın, tebaası olduğu Osmanlı devlet sisteminin kendi zamanındaki zirve noktasında ulaştığı konuma ilişkin bir eleştirisi olarak yorumlar. İsmet Özel’in entelektüel tipinin Edward Said’in çerçevesini çizdiği anlamdaki entelektüelden ya da akli ve ahlaki bakımdan sorumluluğunu yerine getiren entelektüellerden ayrışır gibi durduğu bir başka nokta daha vardır. Bu da entelektüellerin kısmen halk arasında kısmen de egemenler arasında genel olarak kullanılan bazı tanımlamalara şüpheli yaklaşması gerekirken bu tavrı terk ederek genel koroya dâhil olmaları ve “onlar”ın “biz”i tehdit ettiği gibi gitgide pekişen bir duyguya katılmalarıdır (Said, 1995, s. 45). Benzer şekilde E. Said entelektüelin ana rolünün normlara ve hâkim jargona karşı olmak olduğu, normların millet tarafından oluşturulduğu, milletin ise zafer ve otoritenin, entelektüel sorgulama ve yeniden incelemenin değil, sadakat ve itaatin peşinde olduğu fikriyle temellendirirken de İsmet Özel’den ayrı bir yere düşmüş olur. Aslında herkes bir bakıma kendi şartlarının arkasından konuşmaktadır. Benda bu yüzyılın başında hâlâ tam aşılammış olan Avrupamerkezci bir tavırla entelektüelin evrensel değerlere bağlılığından söz ederken aklında Avrupa’yı bulunduruyordu. Benzer şekilde Said’in entelektüelin milletçe oluşturulmuş normlara muhalefetini öne çıkarmasında da onun kendi yersiz yurtsuzluğunu, sürgünlüğünü, marjinalliğini dikkate almak zorundayız. Said’de şık duran kelimenin hakiki anlamındaki yersiz-yurtsuzluk ve bundan kaynaklanan evrensellik İsmet Özel’in idealindeki entelektüel tip için anlamsız olabilir. Dolayısıyla İsmet Özel’e göre her bir aydın ve entelektüelin içinde bulunduğu yer, yurt ve şartlar da kendine özgüdür. Bugünkü sorun herkesin, hemen hemen bütün entelektüellerin yaptığı gibi kendisini kuşatan şartların farkında olup bir zeminden hareketle konuşmaktansa bu şartlara bigâne kalarak çok genel bir üslupla, sanki bir dünya vatandaşı edasıyla konuşmasıdır. Kendi şartlarımızın kavranmadığı bir durumda her türden tarihe dönüş de her türden bir gelecek kurgusu da anlamsız bir çaba olarak kalır. İsmet Özel, E. Said’in entelektüeli iki arada bir derede olan, tam olarak ne bir tarafa ne de diğer tarafa da ait olamayan bir sürgün olarak gören yaklaşımından da ayrı düşer. Zira daha yazın hayatının başından itibaren bir siperden söz eden birisinin düşünen kimseye ilişkin böyle bir belirsizliği olumlu görebileceğini söylemek mümkün değildir. İsmet Özel, entelektüele, mensup olduğu toplumun yaşadığı hayati bir kriz anını imleyen tarihsel bir eşikte, elin sürekli tetikte olduğu bir teyakkuz hâlinde bulunma ve mensup olduğu millet adına konuşma vazifesi yükler. İsmet Özel’in entelektüel tipi, Said’in dediği anlamda entelektüel üzerinde baskı kuran engellere direnmesi anlamında da kendi bireysel ve bağımsız entelektüel kimliğine sahip görünür. Ne var ki İsmet Özel’in hem mevcut aydın ve entelektüellere yönelik eleştirileri hem de çerçevesini çizmeye çalıştığı aydın ve entelektüel tipi yeterli ilgiyi görmüş değildir. Bunda kısmen bir miktar eskimedikçe ve tarihsel nitelik kazanmadıkça herhangi bir konuyu inceleyemeyen, incelemekten imtina eden, Said’in de işaret ettiği anlamda daha çok “ihtiyatlı bir bürokrat” tarzında yazıp çizen mevcut akademik geleneğin de rolü vardır. Oysa aydın ve entelektü-

ellere yönelik bu ve benzeri türden eleştirilere, yeni tanım ve çerçevelere Türkiye'deki ilmi, fikri, felsefi, entelektüel hayatı ciddiye alıyorsa oldukça fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Zira eğer memleketin entelektüellerinin önünde "marjinalliklerinin sonucu olarak umutsuz bir güçsüzlük duygusuna kapılma ya da kendi başlarına sorumsuzca önemli kararlar veren düzen adamlarından oluşan görece küçük bir gruba mensup olup kurumların, şirketlerin ya da hükümetlerin safına katılma" seçeneklerinden (Said, 1995, s. 36) farklı bir imkân olacaksa bu ancak böyle sorgulamalarla ortaya çıkacaktır.

Kaynakça/References

- Arslan, A. (2002). Aydınlar, entelektüeller ve müminler. *Cogito*, 31, 201-213.
- Aydın, M. (2005). Aydınlar ve günümüzdeki işlevleri. K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 45-71). Ankara: Hece Yayınları.
- Batuhan, H. (2002). Entelektüel kavramı üzerine. *Cogito*, 31, 94-102.
- Benda, J. (2006). *Aydınların ihaneti* (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Chomsky, N. (1994). *Modern çağda entelektüellerin rolü* (Çev. S. Ayaz). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Chomsky, N. (2011). *Entelektüellerin sorumluluğu* (Çev. N. Ersoy). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Çağan, K. (2005a). Entelektüel imgesi üzerine. K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 9-22). Ankara: Hece Yayınları.
- Çağan, K. (2005b). İktidarla imtihan süreçlerinde entelektüelin durumu. K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 155-176). Ankara: Hece Yayınları.
- Çağan, K. (2005c). Yerli entelektüelin rol ve kimlik bilinci -S. F. Ülgener, C. Meriç ve Ş. Mardin'in düşünceleri ekseninde-. K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 309-326). Ankara: Hece Yayınları.
- Çetinsaya, G. (2014). *Büyüme, kalite, uluslararasılaşma: Türkiye yüksek öğretimi için bir yol haritası*. Ankara: YÖK.
- Demiralp, O. (2002). Entelektüeller ve aydınlar. *Cogito*, 31, 121-132.
- Fazlıoğlu, İ. (2006). Yeni bir medeniyet, yeni bir teo-ontoloji. *Anlayış Dergisi*, 32.
- Fazlıoğlu, İ. (2008). Düşünce saksıda yeşerir mi? *Anlayış Dergisi*, 61.
- Fazlıoğlu, İ. (2013). İslam âlemi önce geçmişi bulmalıdır. *Anlayış Dergisi*, 6.
- Foucault, M. (2000). *Entelektüelin siyasi işlevi* (Çev. I. Ergüden, O. Akinhay & F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furedi, F. (2014). *Nereye gitti bu entelektüeller?* (Çev. A. E. Koca). Ankara: Atif Yayınları.
- Genç, E. (2006). *Sosyolojik açıdan entelektüel kavramlaştırmaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gramsci, A. (1983). *Aydınlar ve toplum: (Denemeler)* (Çev. V. Günyol, F. Edgü & B. Onaran). İstanbul: Çan Yayınları.
- Gramsci, A. (2003). *Hapishane defterleri: Felsefe ve politika sorunları* (Çev. A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Heidegger, M. (2002). Alman üniversitesinin kendini beyanı. A. Demirhan (Der.) *Heidegger ve nazizm* içinde (s. 40-50). Ankara: Vadi Yayınları.
- Keskin, F. (2000). İktidar, hakikat ve entelektüelin siyasi işlevi. F. Keskin (Ed.), *Entelektüelin siyasi işlevi* (Çev. I. Ergüden, O. Akinhay & F. Keskin) içinde (s. 13-29). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Konuk, O. (2005). Modern entelektüelin doğuşu. K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 73-86). Ankara: Hece Yayınları.

- Le Goff, J. (1994). *Orta Çağ'da entelektüeller* (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lilla M. (2002). Syrakusa'nın çekiciliği. *Cogito*, 31, 136-150.
- MacIntyre, A. (2006). The end of education: The fragmentation of the American university. *Commonweal*, CXXXIII(18), 1-4.
- Menteş, A. (2000). *Yeniversite-bilim kurumlaşmasında günümüz için bir perspektif*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Murat, A. (2005). Düşünmenin Doğulu ve Batılı biçimlerinden bahsedilebilir mi? K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 261-269). Ankara: Hece Yayınları.
- Özel, İ. (1999a). *Sorulunca söylenen*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Özel, İ. (1999b). *Tahrir vazifeleri*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Özel, İ. (2000a). *Zor zamanda konuşmak*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Özel, İ. (2000b). *Bilinç bile ilginç*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Özel, İ. (2005). *Of not being a jew*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Said, E. (1995). *Entelektüel* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Said, E. (2002). Yazar ve entelektüellerin kamusal rolü (Çev. E. G. Atıcı). *Cogito*, 31, 37-57.
- Sartre, J. P. (2014). *Aydınlar üzerine* (Çev. A. Bora). İstanbul: Can Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2008). Üniversitelerde felsefe üzerine (Çev. A. Aydoğan). *Üniversiteler ve felsefe* içinde (s. 37-125). İstanbul: Say Yayınları.
- Şan, M. K. (2005). Türk aydınının soy kütüğü üzerine değerlendirmeler. K. Çağan (Ed.), *Entelektüel ve iktidar* içinde (s. 271-307). Ankara: Hece Yayınları.
- Tachau K. H. (2006). Approaching medieval scholars' treatment of cognition. In M. C. Pacheco, & J. F. Meirinhos (Eds.), *Intellect and imagination in medieval philosophy* (pp. 1-34). Turnhout: Brepols.
- Topçu, N. (1998a). *Ahlak nizamı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1998b). *Türkiye'nin maarif davası*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yusuf, S. (2005). *Bir masal İsmet Özel'i*. İstanbul: Şule Yayınları.

Siyasal Kültür, Üniversite ve Akademik Özgürlük

Veyssel Gökbel*, Fatma Nevra Seggie**

Giriş

Siyasal kültür, kavramsal çeşitliliğine bağlı olarak devlet-toplum-ekonomi-üniversite ilişkisi kapsamında literatürde geniş bir alanda tartışılmıştır (Barnett, 1994; Newson & Buchbinder, 1988; Rhoads & Torres, 2006; Slaughter & Rhoades, 2004). Yapılan çalışmalarda devletin üniversiteler üzerindeki etkisi, üniversitelere atfedilen ekonomik ve toplumsal roller ele alınmıştır. Diğer taraftan, üniversite ve siyasi kültür ilişkisi Türkçe literatürde yeterince tartışılmamış, var olan çalışmalar ise üniversiteyi çağdaşlaşma ve toplumsal değişimdeki rolü itibarıyla ele almışlardır (Berkes, 2004). Ayrıca, siyasi kültür ve akademik özgürlük ilişkisini doğrudan inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, Türkçe alanyazında akademik özgürlük üzerine gerek nitel gerekse nicel çalışmaların oldukça yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, İngilizce ve Türkçe alanyazından yararlanılarak üniversite ve akademik özgürlük konusunu siyasi kültür bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için önce siyasi kültür kavramı açıklanacak, ardından siyasi kültür ve akademik özgürlük toplum-devlet-üniversite bağlamında ele alınacaktır.

Siyasal Kültür

Siyasal kültür kavramı olarak ilk kez 1956 yılında Gabriel Almond tarafından kullanılmış ve alanyazına kazandırılmıştır. Kavramın değişik sosyal bilim alanlarında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte farklı disiplinler tarafından yapılan farklı tanımlamalar siyasi kültür üzerine anlamsal bir çeşitlilik oluşturmuş ve bu da ortak bir tanım üzerinde hemfikir kalınmasını zorlaştırmıştır (Formisano, 2001). Ancak kavramsal tartışmaların ötesinde, siyasi kültür, toplumların tarihsel siyasi eğilimleri sonucu oluşturdukları siyasi ve kültürel davranışlarının anlamada alanyazına önemli katkılar sağlamıştır. Siyasi kültür üzerine yapılan birçok

* Pittsburgh Üniversitesi, Eğitimde Sosyal ve Karşılaştırmalı Çalışmalar Programı.

İletişim: veg9@pitt.edu. Adres: University of Pittsburgh, School of Education, Social and Comparative Analysis in Education Program, 5500 Wesley W. Posvar Hall, 230 South Bouquet Street, Pittsburgh, PA 15260.

** Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.

İletişim: nevra.seggie@boun.edu.tr. Adres: Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ofis No: 312, PK: 34342, Bebek, İstanbul.

tanımında “siyasetle ilgili” olma ve “subjektif yönelimler” ön plana çıkmıştır (Sitembölükbaşı, 1997). Subjektif yönelimler ile bireylerin ve genel olarak toplumun inanç, değer, algı ve tutumlarındaki farklılıklara vurgu yapılmıştır. En yalın kabul gören hâliyle siyasal kültür, bir toplumun siyasal düzenini belirlemede rol oynayan inanç, davranış, tutum, değer ve algıların bir bütünüdür (Berger, 1989). Bu kavramsal çeşitlilik siyasal kültür tartışmalarına herhangi bir sınır çizmeyi zorlaştırmaktadır. Gabriel Almond’ın çalışmalarında siyasal kültür, toplumsal kültür bağlamında ele alınmış ve siyasal kültürün demokratik politik sistemlerin oluşmasındaki katkısına vurgu yapılmıştır. Almond (1956), siyasal sistemler, siyasal kültür ve genel toplumsal kültürün birbirleriyle oldukça yakın bir ilişkiye sahip olduklarını iddia etmiştir. Birbirlerinin içine geçmiş ve ayırması her zaman kolay olmayan toplumun sosyal yapısı, varmak istediği siyasal amaçlar, dinî değerler ile ideolojik dil ve söylemler siyasal kültürün önemli unsurlarıdır (Çetin, 2001).

Almond ve Verba tarafından ilk olarak 1963 yılında yayımlanan ve siyasal kültür alanında yetkin bir eser kabul edilen *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy In Five Nations* adlı eser siyasal kültür tartışmalarına derinlik kazandırmıştır. Bu eserde, politik davranışların oluşmasında kültürün rolü ele alınmış ve siyasal kültürün gelişmesinde sınırlı siyasal kültür (parochical political culture), bağımlı siyasal kültür (subject political culture) ve katılımcı siyasal kültür (participant political culture) olmak üzere üç farklı siyasal kültür evresinden bahsedilmiştir. Buna göre sınırlı siyasal kültürlerde toplum karizmatik bir lidere bağlı olarak siyasal sistemin sınırlı bir alanında yaşar, toplumsal ve siyasal tüm roller lidere atfedilir ve karizmatik liderin politik, askerî, dinî rolü diğer alanlardaki rollerinden ayrılmaz. Diğer taraftan, bağımlı siyasal kültürlerde toplum ve birey belli roller oynamakla birlikte sınırlı bir role sahiptir ve toplumdaki beklenen var olan siyasal sistemin kurallarına uyarak sistemi devam ettirmesidir. Katılımcı siyasal kültürlerde ise toplum siyasi ve idari süreçlerin tamamında aktif rol alır, süreci takip eder ve katılım konusunda istekli davranır. Bu üç siyasal kültür evresi birbirinden tamamen ayrı değildir, bu evrelerin birbirine geçmiş şekilde tecrübe edildiği dönemler ve toplumlar olabilmektedir (Almond & Verba, 1989). Net bir çizgi çizmek veriler olmadan mümkün olmasa da günümüzde genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sınırlı ve bağımlı siyasal kültür evresinde, gelişmiş ülkelerin ise katılımcı siyasal kültür evresinde oldukları söylenebilir. Sonuç olarak siyasal kültür kavramının Almond ve Verba’nın tanımladığı şekliyle incelenmesi hem toplumsal karşılaştırmalar yapmaya olanak sağlamış hem de toplumlarda siyasal kültürün gelişimini ve kurumlar üzerindeki etkisini anlamayı kolaylaştırmıştır.

Siyasal kültürün en önemli öğelerinden biri şüphesiz eğitimidir. Eğitim siyasal kültürün sembollerinden simgelerine, kanaatlerinden ilkelerine tüm öğelerinin, doğumdan ölüme, toplumun bireyelerine teorik ve uygulamalı olarak aktarılmasını sağlamaktadır (Çetin, 2001). Eğitim, belli kültürel değer ve normların taşınması için bir araç, eğitim kurumları ise bu rollerin pratik edildiği yerlerdir (Collins, 1971). Bu bağlamda eğitim kurumları siyasal kültür ile sıkı bir ilişki ve iletişim içindedir. Bu eğitim kurumlarının başında siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda gördükleri işlevsellikler dolayısıyla üniversiteler gelmektedir (Barnett, 1994).

Siyasal Kültür ve Üniversite

Siyasal kültür ve üniversite ilişkisine bakıldığında, siyasal kültürün oluşmasında, taşınmasında veya değişmesinde üniversitelerin önemli bir role sahip olduklarını görmek mümkündür. Bu süreçte üniversiteler de evrilirler. Diğer bir deyişle, üniversiteler içinde buldukları toplumun izlerini en açık şekilde taşıyan kurumlardır (Rhoads & Torres, 2006) ve hem siyasal kültürü etkileme hem de siyasal kültürden etkilenme potansiyeline sahiptirler. Bu özellikleri itibarıyla üniversiteler siyasal kültür içerisinde önemli bir konuma sahiptirler. Diğer taraftan üniversiteler kendilerinden beklenen ve topluma katkı sağlayıcı tüm rollerini en iyi şekilde ancak demokratik ve katılımcı siyasal kültürün yaşandığı toplumlarda oynayabilirler. Demokratik ve katılımcı siyasal kültürlerde bireyler kendilerini karar alma süreçlerine katılmada güçlü, istekli ve hazır hissetme potansiyelini taşıdıkları (Almond & Verba, 1989) için üniversitenin taşıyıcıları konumunda olan öğretim üyeleri de görev ve sorumluluklarını en verimli şekilde yerine getirme imkânına sahiptirler.

Siyasal kültür ve üniversite ilişkisine tarihsel olarak bakıldığında, dünyadaki ilk modern üniversitelerin siyasal kültürün oluşmasında ve var olan kültürün devamında önemli roller oynadıkları görülmektedir. Buna göre kilise ve sivil otoriteler üniversiteler üzerinde mutlak hâkimiyete sahip olmuşlar ve üniversiteyi mevcut paradigma ve dogmaların talim edildiği yerler olarak görmüşlerdir. Hatta kilisenin veya sivil otoritelerin onayından geçmeyen hiçbir ders içeriği ve bilimsel araştırma konusu topluma duyurulmamıştır (Altbach, 2001). Üniversiteler toplumun her bireyine bugün olduğu kadar açık değildir; elitlere hitap etmektedir. Ayrıca koloni dönemi üniversitelerinde kadınların sayısı oldukça azdır ve neredeyse azınlıkların hiç yer almadığı beyaz ırk ağırlıklı elit bir eğitim verilmektedir (Rhodes, 2001). Özetle, ilk üniversitelerin siyasal kültürün en önemli öğeleri olan elitlerin yetiştirilmesinde ve toplumun amaçlanan hedefler doğrultusunda eğitilmesinde önemli bir rol oynadığı ve bu yönüyle sınırlı siyasal kültürün öğelerini barındırdığı görülmektedir.

Siyasal kültür ve üniversite ilişkisi, 20. yüzyılın başlarından itibaren, küreselleşme, üniversiteye artan talep, erişimin fazlaşması ve üniversitelerin ekonomik faaliyetlere katılımıyla farklılaşmış, üniversiteler kiliselerin ve siyasal iktidarın hâkimiyetinden yavaş yavaş uzaklaşıp sekülerleşme eğilimi göstermiştir. Özellikle Bologna, Harvard, Virginia, Cornell, ve John Hopkins gibi ilk üniversiteler, Hristiyanlık içinde doğrudan bir geleneğe bağlı olmayı reddetmişler ve Protestan, Katolik, Ortodoks gibi Hristiyanlığın farklı mezheplerine eşit uzaklıkta olma yolunu tercih etmişlerdir (Rhodes, 2001). Ancak -kilisenin oldukça azalan etkisine karşın- devletin veya siyasal ideolojilerin üniversiteler üzerindeki etkisinin aynı oranda azaldığını söylemek zordur. Kısaca, tarihsel gelişimine bakıldığında, üniversitelerin dönemsel olarak ilk önce kilise kontrolünde ardından devlet kontrolünde oldukları ve son olarak da özerk bir yapıya doğru evrildikleri görülmektedir.

Bugün dünyadaki birçok üniversite bu değişimin sonucunda özerk bir yapıda öğretim yapmaktadır. Günümüzde, katılımcı demokrasinin yaşandığı ülkelerde, gerçek bilgi üretiminin üniversitelerin özerk ve öğretim üyelerinin de özgür olması ile gerçekleşeceğine dönük yaygın bir mutabakat bulunmaktadır (Altbach, 2001). Üniversitelerin bağımsız olması ve dış etkilerden uzak tutulması, bir toplumun fikir, bilim, teknoloji gibi alanlarda öncülük edebilmesi için zorunlu görülmüştür (Özipek, 2008). Üniversitelerin kontrol edilmesi gereken kurumlar olarak görülmesi fikri, sınırlı ve bağımlı siyasal kültürlerde farklı seviyelerde görülen eğilimler olarak öne çıkmaktadır.

Üniversiteler ve üniversitenin taşıyıcıları olan öğretim üyeleri kendilerinden beklenen ve topluma katkı sağlayıcı tüm rollerini en iyi şekilde ancak düşünce ve ifade özgürlüğünün içselleştirildiği, demokratik ve katılımcı siyasal kültürün yaşandığı toplumlarda oynayabilmektedir (Summak, 1998). Demokratik ve katılımcı siyasal kültürlerde bireyler kendilerini karar alma süreçlerine katılmada güçlü, istekli ve hazır hissetme potansiyelini taşıdıkları (Almond & Verba, 1989) için toplumun bireyleri olan öğretim üyeleri de görev ve sorumluluklarını en verimli şekilde yerine getirme imkânına sahiptirler. Bu açıdan bakıldığında akademik topluluğun herhangi bir baskı, ayrımcılık ve engelleme hissetmeden öğrenme, öğretme, araştırma ve araştırma sonuçlarını duyurma faaliyetlerini yerine getirebilmesine olanak sağlayan demokratik ve katılımcı bir siyasal kültürün gelişmesi son derece önemlidir. Ancak günümüzde var olan sınırlı ve bağımlı siyasal kültürlerde, üniversitelerdeki güçlü merkezîyetçi yapının devam etmesi, öğretim üyelerinin karar alma süreçlerine katılamaması veya sınırlı katılımı, öğretim üyelerinin öğretme, öğrenme ve araştırma sonuçlarını duyurularındaki yasal ve pratik engeller gibi birçok nedenle akademik özgürlük günümüzde sınırlı seviyede yaşanmaktadır. Bu açıdan, siyasal kültür akademik özgürlüğün genişletilmesi veya kısıtlanması ile kuvvetli bir etkileşim içindedir.

Devlet ve Üniversite İlişkisi

Siyasal kültür bağlamında tartışılan konulardan birisi de devlet ve üniversite ilişkisidir. Siyasal kültürün hem nesnesi hem öznesi konumunda bulunan devlet ile üniversitelerin ilişkisi genellikle sorunsal olmuştur (Barnett, 1994). Her ülkeyi ve siyasal sistemi kendi siyasal kültürü içinde değerlendirmek, akademik özgürlüğün sınırları içinde tartışmak ve bu bağlamda tarihsel gelişim ve değişimini anlamak son derece önemlidir. Bir toplumun siyasal sisteminde demokrasinin gelişmişlik derecesi üniversiteyi ve içinde barındırdığı akademik topluluğu baskılayıcı veya özgürleştirici bir rol oynar ki bundan en çok etkilenenlerden biri akademik özgürlük olur. Bu süreçte beklenen ve umulan, devletin üniversitelere karşı yaklaşımının demokrasiye katkı sağlayacak yönde olması ve üniversitede akademik özgürlüğün yeşermesine, yaşamasına, olgunlaşmasına ve dolayısıyla gerçek zeminine kavuşmasına katkı sağlamasıdır.

Devlet ve üniversite ilişkisini anlamak için öncelikle güç ve bilgi arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamak gerekmektedir. Bilginin oluşturduğu güç özellikle sınırlı ve bağımlı siyasal kültürlerde devlet tarafından kontrol edilmesi gereken bir güç olarak görülmektedir. Aslında akademik özgürlük de güç (power) ve bilgi (knowledge) ile politika (politics) ve gerçek (truth) arasındaki karmaşık ilişkiyi düzenlemek amacıyla üretilmiş bir araçtır (Scott, 2009). Bu iddia siyasal olan ile doğruya ulaşma arasında sorunsal bir ilişki olduğu öngörüsüne dayanmaktadır. Güç ile kimi zaman devletin etkisi kimi zaman kültürün dayatması kastediliyorken bilgi ile üniversite ve akademisyenler kastedilmektedir. Ancak devlet ile üniversiteler arasındaki ilişki görüldüğünden daha karmaşıktır. Scott (2009), bu karmaşık ilişkinin "Bilim bilim içindir." ve "Bilim toplum içindir." şeklindeki iki farklı bakış açısından kaynaklandığını öne sürmüştür. Buna göre sınırlı ve bağımlı siyasal kültürlerde devlet "Bilim toplum içindir." iddiasına sahiptir ancak genelde bilimi kendi amaç ve hedefleri için kullanma eğilimindedir. Diğer taraftan "Bilim bilim içindir." düşüncesi ile üniversiteler kendilerini muhtemel dış etkilerden korumayı öngörmüşlerdir. Günümüzde katılımcı siyasal kültürlerde bu anlayış

üniversitelerin özerk, bilim insanlarının ise her türlü konuyu araştırma, öğretim ve yaymalarına imkân vermiştir.

Ekonominin toplumların kaderini belirleyen önemli bir faktör olarak gelişmesiyle birlikte devletin üniversiteler üzerindeki rolü azalırken ekonomik belirleyicilerin etkisi artmıştır. Ekonomik gelişmeler üniversitelerden beklentileri değiştirmiş ve üniversiteleri artan şekilde ekonominin önemli bir lokomotifine hâline dönüştürmüştür. Üniversiteler özellikle artan iş gücü talebine cevap veren kurumlara dönüşmüştür (Altbach, 2001; Newson & Buchbinder, 1988). Teichler ve arkadaşlarının (2013) 19 ülkede yaptıkları karşılaştırmalı analizde, üniversitelerin artan şekilde birer finansal kurum gibi yönetilme eğilimi gösterdikleri, artan ekonomik beklentilerin üniversitelerde yapılan çalışmalarını ve akademik özgürlükleri olumsuz yönde etkiledikleri sonucuna varılmıştır.

Siyasal kültür çerçevesinde bakıldığında, gerek öğretim üyelerinin gerekse üniversitelerin devlet ile ilişkisinin sınırları önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır (Dinler, 2013). Özellikle öğretim üyelerinin memur olarak görüldüğü devletlerde, devletin resmî iş, eylem ve görüşleriyle çelişen bir yaklaşıma sahip olması mümkün değildir. Yine de mevcut sisteme rağmen söylem geliştiren, çalışma yapan ve ders öğreten her bir akademisyen sisteme karşı tehdit olarak algılanmakla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum, özellikle sınırlı ve bağımlı siyasal kültürlerde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Akademik özgürlük, doğası gereği herhangi bir fikrin veya ideolojinin doğrudan yanında yer almayı reddettiği için baskıcı ve otoriter toplumlarda akademik özgürlük ihlalleri fazlaca yaşanmaktadır veya kırılgan bir özellik göstermektedir.

Akademik özgürlüğün korunmasında ilk ve en önemli sorumluluk devleti yöneten organlarıdır. Akademik özgürlük yalnızca üniversitelere özerklik verilerek ya da öğretim üyelerini ders seçimi veya karar mekanizmalarına katılma gibi konularda serbest bırakarak sağlanamaz. Siyasal kurumların akademik özgürlüğe karşı takınacağı her olumsuz tavır ve anlayış siyasal kültürün akademik özgürlük aleyhine değişmesine katkı sağlayacaktır. Siyasal iktidarlar her şeyden önce akademisyenlerin fikir ve çalışmalarına saygı duyacaklarından da akademik özgürlüğü korumak için sorumluluk hissedecektir. Akademik kurumlar toplumdaki diğer kurumlara oranla daha kırılgan ve hassas yerlerdir. Bu nedenle akademik kurumların gerek pratikte gerekse yasalarda korunması üniversiteleri değişen siyasal atmosferden etkilerinden koruyacaktır (Vrieland, Lemmens, Parmentier & the LERU Working Group on Human Rights, 2010). Devlet kurumları ve liderlerinin üniversiteleri siyasal kültürün olumsuz etkilerinden koruyacak şekilde davranması, fikir ve ifade hürriyetinin gelişimine katkı sağlayarak akademik özgürlüğü desteklemesi son derece önemlidir.

Üniversitelerin ekonomik özerkliğe sahip olması gerektiği fikrine karşın bugün birçok toplumda siyasal kültürün oluşturduğu tecrübe ile üniversiteler devlet tarafından kısmen ya da tamamen maddi olarak desteklenmeye devam etmektedir. Üniversitelerin devlet bütçesine bağımlı olması siyasi aktörlerin üniversite üzerinde belirleyici olabileme ihtimalini arttırmakta ve akademik özgürlükleri sınırlayıcı bir özellik gösterebilmektedir (AAUP, 1915). Ekonomik özerkliği olmayan üniversitelerin sosyal, politik ve ekonomik sorunlar karşısında zıt fikirleri tartışmak için zemin olma olasılığı düşüktür. Kurumlar veya idareciler bir yandan öğretim üyelerine akademik özgürlüğü en iyi şekilde sağlamak ile sorumluyken diğer taraftan üniversitenin maddi kaynaklarının genişliğini arttırmakla da yükümlüdürler.

Siyasal Kültür ve Akademik Özgürlük

Akademik özgürlük, toplumdaki değişimlerden etkilenen oldukça hassas bir yapıya sahiptir. Bir toplumda sürekli ya da belli dönemlerde gözlenen aşırılığa, fikir ve ifade hürriyetine olan saygının azalması, ötekileştirme ve tabular özellikle sosyal bilimlerde çalışan fikir adamları ve öğretim üyelerini kısıtlamaktadır. Gerek toplumun gerekse devletin bu kısıtlamaların azalmasında ya da artmasında önemli bir rolünün olduğu muhakkaktır.

Akademik özgürlüğün siyasi kültürden nasıl etkilendiğine dair sayısız örnek vermek mümkündür. Özellikle akademik özgürlüğün bugün dünyada en yaşanabilir olduğu ülkelerden birisi kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri bu konuda ilginç bir örnek olabilir. Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) 20. yüzyılın başlarında üniversiteler hem devlet hem de toplum tarafından ideolojik baskılara maruz kalmıştır. Toplumda savaşın da etkisiyle komünizme karşı var olan antipati siyasi baskının üniversiteler üzerinde daha derin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum her platformda akademisyenlerin özgürlüklerini kısıtlayıcı hâle dönüşmüştür. McCarty Dönemi olarak bilinen 1950'lerdeki Soğuk Savaş döneminde üniversitelerde öğretim üyeleri ve öğrenciler komünizm destekçisi olduğu gerekçesiyle fişlenmiş, baskı görmüş ve tasfiye edilmişlerdir (Schrecker, 1986). Ancak akademisyenlerin "komünizm destekçisi" veya "komünizm karşıtı" şeklinde bölünmeleri, komünizme karşı devlet ile iş birliğine zorlanmaları, siyasi ve toplumsal baskılara maruz bırakılmaları öğretim üyeleri ve üniversite yöneticilerini çıkış yolları aramaya itmiştir. 1915 yılına gelindiğinde Amerikan Üniversite Profesörler Birliği çatısı altında ünlü filozof John Dewey'nin başkanlığında toplanan üniversite rektörleri, akademik özgürlük deklarasyonunu yayımlamışlardır. Tarihte 1915 Akademik Özgürlük Beyannamesi olarak bilinen bu çalışma 1940 yılında akademik özgürlükleri daha da ileriye taşıyan maddelerin eklenmesiyle üniversitelerin dış baskılardan uzak tutulması gerektiği yönünde güçlü bir mutabakatın oluşmasına imkân vermiştir. Bu örnekler akademik özgürlüğün Amerika'da 20. yüzyılın başlarından ortasına kadar gerek toplumsal gerek siyasi baskılara maruz bırakıldığını göstermektedir.

Benzer şekilde 1918 yıllarında üniversiteler için ilk "özerklik" fikrinin oluştuğu Latin Amerika'da da durum farklı değildir. Üniversiteler siyasi iktidarların birer şubesi muamelesi görmüş, toplumda farklı düşünce ve görüşlere olan saygı azalmış, sonuç olarak artan baskılar "üniversite özerkliği" olarak bilinen üniversite öğretim üyeleri ve yöneticilerinin izni olmaksızın siyasi ve askerî kimliği bulunan kişilerin üniversite sınırları içine girişlerinin yasak olduğu bir duruma dönüşmüştür (Altbach, 2001).

Siyasal kültürün akademik özgürlüğü doğrudan veya dolaylı etkilemesinin yanı sıra siyasi kültürün dönemden döneme değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olduğu ve bu doğrultuda üniversitelerin de farklı siyasi kültürler içinde farklı etkilenmeler içinde olacağı aşikârdır. Üniversite ve akademik özgürlük bağlamında, siyasi kültür toplumdan topluma da farklılık gösterir ve dolayısıyla bir ülkenin siyasi kültürü ile diğer bir ülkeninkini kıyaslamak ve değerlendirmek pek de mümkün değildir. Örneğin laiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinden itibaren siyasi kültürün önemli bir bileşeni olarak kurgulanmış ve bunun sonucunda üniversiteler laiklik bağlamında yeniden tanımlanmıştır. 1933 Üniversite Reformu ile başlayan bu yeni siyasi kültüre uyum süreci sırasında üniversitelerde özellikle akademik özgürlük bağlamında ciddi ihlaller ve kısıtlamalar yaşanmıştır. Diğer taraftan laiklik, siyasi kültür içinde özellikle İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde kavram olarak dahi gündemin ön sıralarında yer almamakta ve hâliyle üniversiteler ve öğretim üyeleri açısından laiklik ve akademik özgürlüğün karşı karşıya gelme ihtimali bulunmamaktadır.

Üniversite ve akademik özgürlük açısından, siyasal kültürün güçlü demokratik tecrübelerle oluştuğu toplumlarda siyasal kültür pratik sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Hiç şüphe yok ki dünyadaki hiçbir kanun ve yönetmelik eylem ve davranışların tümünü hesaplama ve cevaplama gücüne sahip değildir. Yasaların, kanunların ve yönetmeliklerin doğrudan tanımlamadığı sorunların çözümü teamüller yardımıyla çözülmektedir. Teamüller siyasal kültürün var olduğu ortamlarda tecrübeler sonucu oluşan eğilimlerdir. Bu açıdan dünyada akademik özgürlüğün anayasal bağlamda korunmadığı ancak ifade özgürlüğü kapsamında (Amerika Birleşik Devletleri örneğinde olduğu gibi) akademisyenlere özgür ve geniş hakların tanındığı ülkeler bulunmaktadır (Karran, 2007). Benzer şekilde Karran (2007) tarafından Avrupa ülkelerinde akademik özgürlük üzerine yapılan karşılaştırmalı analizde, Avrupa ülkelerinin neredeyse yarısında akademik özgürlük ve üniversite özerkliğinin doğrudan anayasal güvenceye sahip olmayıp ifade özgürlüğü kapsamında korunduğu görülmüştür. Sonuç olarak siyasal kültürün, demokratik ve ifade özgürlüğünü destekler nitelikte var olduğu toplumlarda akademik özgürlüğün fikir hürriyeti bağlamında oldukça geniş yaşanma imkânına kavuştuğunu gösteren örnekler bulunmaktadır.

Uluslararası ölçütler göz önüne alındığında her bir akademisyen uluslararası insan haklarının doğurduğu bireysel haklarını kullanma özgürlüğüne sahiptir. Bu açıdan öğretim üyeleri herhangi bir siyasal düşünce, dinsel inanış ve dünya görüşüne sahip olabilir veya herhangi bir fikrin savunuculuğunu yapabilir (Dinler, 2013). Akademik özgürlük açısından önemli olan, öğretim üyesinin yaklaşımının tarafsız, ön yargısız ve akademik kriterlere uygun olmasıdır. Ayrıca bir fikrin herhangi bir içsel ve dışsal baskı ile tartışılmasının engellenmemesi de akademik özgürlüğün bir şartıdır. Tarafsızlığını akademik çalışmanın gerektirdiği ölçüde sağlayan bir akademisyenin bir teori, fikir ya da kanunu meslektaşlarıyla ya da konunun muhataplarıyla tartışması istenen bir eylemdir ve akademik özgürlüğün gereklerinden biridir.

Sonuç

Siyasal kültür, bir toplumun siyasal düzenini belirlemeye yarayan değer, inanış, anlayış ve yaşantıların bütünüdür. Bu kültür, toplumun bireylerini etkilediği kadar kurumlarını da etkiler. Dolaylı ve doğrudan siyasal kültürle sıkı bir ilişki içinde olan bu kurumlardan biri üniversitedir. Geçmişten günümüze üniversiteler siyasal kültürün taşıyıcısı, yayıcısı veya reddedicisi olmuş ve siyasal kültür üniversiteyi çeşitli şekillerde etkilemiştir. Siyasal kültürün üniversitelerde etkilediği alanlardan biri de akademik özgürlüktür. Üniversitelerin varoluş amaçlarına hizmet eden akademik özgürlük siyasal kültür ile iç içedir. Siyasal düzenin belirleyicisi olan inanışlar, değerler, yargılar ve anlayışlar akademik özgürlüğün sınırlarını da belirler. Siyasal kültür, üniversite ve akademik özgürlük ilişkisinde demokrasinin gelişmişlik derecesine göre üniversiteyi ve içinde barındırdığı akademik topluluğu baskılayıcı veya özgürleştirici bir rol oynar ki bundan en çok etkilenenlerden biri akademik özgürlük olur. Almond ve Verba (1989)'nın yaklaşımından hareketle, özellikle sınırlı ve bağımlı siyasal kültürlerin üniversiteler üzerinde baskılayıcı bir rol oynadığı, akademik özgürlük ve üniversite özerkliğinin üniversiteleri bu baskılardan korumada bir paratoner görevi gördüğü muhakkaktır. Ancak yasal olarak korunsun ya da korunmasın akademik özgürlüğün en iyi şekilde demokratik ve katılımcı siyasal kültürün gelişmiş olduğu toplumlarda yaşandığı düşünülmektedir. Bu nedenle siyasal kültürün demokrasiyi ön plana çıkaran ve akademik özgürlüğe yol açıcı, akademik topluluğun varoluş amacını geliştirici bir yaklaşıma sahip olması üniversitelerde bilimin ve ifade özgürlüğünün gelişmesi açısından zaruridir.

Kaynakça

- AAUP. (1915). *1915 declaration of principles on academic freedom and academic tenure*. Retrieved from <http://www.aaup.org/file/1915-Declaration-of-Principles-on-Academic-Freedom-and-Academic-Tenure.pdf>.
- Almond, G. A. (1956). Comparative political systems. *The Journal of politics*, 18(3), 391-409.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1989). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Newbury Park, CA: Sage.
- Altbach, P. G. (2001). Academic freedom: International realities and challenges. *Higher Education*, 41(1-2), 205-219.
- Barnett, R. (1994). *The limits of competence: Knowledge, higher education and society*. Bristol: Open University Press.
- Berger, A. A. (1989). Introduction. In A. A. Berger (Ed.), *Political culture and public opinion* (pp. 1-17). New Jersey: Transaction Publishers.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Yay. hzl. A. Kuyuş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Collins, R. (December, 1971). Functional and conflict theories of educational stratification. *American Sociological Review*, 36(6), 1002-1019.
- Çetin, H. (2001). Devlet, ideoloji ve eğitim. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 201-211.
- Dinler, V. (2013). Akademik özgürlüğün sınırı üzerine sorular. *Muhafazakâr Düşünce*, 9(35), 239-261.
- Formisano, R. P. (2001). The concept of political culture. *Journal of Interdisciplinary History*, 31(3), 393-426.
- Karran, T. (2007). Academic freedom in Europe: A preliminary comparative analysis. *Higher Education Policy*, 20(3), 289-313.
- Newson, J., & Buchbinder, H. (1988). *The university means business: Universities, corporations and academic work*. Toronto: Garamond Press.
- Özipek, B. B. (2008). Akademik özgürlüğün anlamı ve gerekliliği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24, 185-195.
- Rhoads, R. A., & Torres, C. A. (Ed.). (2006). *The university, state, and market: The political economy of globalization in the Americas*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Rhodes, F. H. T. (2001). *The creation of the future: The role of the American university*. New York: Cornell University Press.
- Schrecker, E. W. (1986). *No ivory tower: McCarthyism and the universities*. New York: Oxford University Press.
- Scott, J. W. (2009). Knowledge, power, and academic freedom. *Social Research: An International Quarterly*, 76(2), 451-480.
- Sitembölükbaşı, S. (1997). Siyasal kültürün kavramlaştırılmasında karşılaşılan bazı güçlükler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 249-266.
- Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic capitalism and the new economy: Markets, state, and higher education*. Baltimore, Maryland: JHU Press.
- Summak, M. S. (1998). Academic human rights and freedoms in Turkey. *The Educational Forum*, 62(1), 32-39.
- Teichler, U., Arimoto, A., & Cummings, W. K. (2013). *The changing academic profession: Major findings of a comparative survey*. Dordrecht: Springer.
- Vrieling, J., Lemmens, P., Parmentier, S., & the LERU Working Group on Human Rights. (2010). *Academic freedom as a fundamental right*. Retrieved from http://www.leru.org/files/publications/AP6_Academic_final_Jan_2011.pdf.

“Liberal Otonomi” ve “Gelenek” Arasında Modern Üniversite Eğitimi

Ömer Taşgetiren*

Giriş

Çağdaş liberalizmin boğuşageldiği temel problematiklerden birisi toplumsal farklılıkların, farklı kimlik taleplerinin, kültürel ve dinî aidiyetlerin liberal devlet tarafından nereye kadar tolere edilebileceğidir. Devletin toplumdaki tartışmalı ‘iyi hayat’ tasavvurları karşısında tarafsız olmasını öngören nötr liberalizm geleneği (Dworkin, 1985; Larmore, 1987, 1996; Wall & Klosko, 2003, s. 1-13) ve devletin liberal değerleri yaymasını savunan mükemmeliyetçi liberalizm (Wall & Klosko, 2003, s. 17-21) geleneği bu konuda farklı cevaplar vermektedir.

Liberal nötrlük bütün toplumlarda farklı iyi hayat ve değer anlayışları olduğunu, bu farklı algılamaların kalıcı olduğunu ve bu sebeple bütün vatandaşlarına eşit şekilde ve saygıyla muamele etmeyi amaçlayan liberal devletin bu anlayışlardan herhangi birisini desteklememesini, ve yaygınlaştırmak için uğraşmamasını öngörür. Liberal nötrlüğe göre devletin yapması gereken farklı değer ve iyi algılamalarına sahip olan bireylerin ve toplum kesimlerinin kendi isteklerine göre özgür bir şekilde yaşayabilecekleri nötr ve adil bir mekanizma oluşturmaktır (Sher, 1997, s. 1; Quong, 2011, s. 1).

Diğer taraftan, liberal mükemmeliyetçilik, farklı yorumlamaları olmakla birlikte, liberal nötrlükten farklı olarak devletin bütün iyi hayat tasavvurları karşısında tarafsız olması gerektiği düşüncesini reddeder ve bireyin tevarüs edegeldiği hiçbir değeri sorgulamadan benimsemesi gerektiğini ifade eden ve kimi liberaller için önemli bir değer olan ‘otonomi’ fikrinin sorgulanmadan yaşanan hayat modeline üstün olduğunu ve bu sebeple liberal devletin bireylerin otonomisini geliştirmek için çabalaması gerektiğini savunur (Wall & Klosko, 2003, s. 17-21).

Nötr liberalizm devletin farklı değerler karşısında tarafsız olmasını amaçlayarak toplumsal farklılıklara daha fazla alan açarken mükemmeliyetçi liberalizm liberal olmayan grupların liberalizmin iyi hayat tasavvuru çerçevesince dönüştürülmesini savunmaktadır. Nötr ve mükemmeliyetçi liberalizmin bu temel farklılıkları eğitim müesseselerine ilişkin görüşlerini de etkilemektedir. Farklı birey ve grupların benimsedikleri değer ve dünya görüşlerine göre çok farklı şekilde kurgulanabilecek olan eğitim müesseseleri nötr ve mükemmeliyetçi liberalizm arasındaki savaş alanlarından birisini oluşturmaktadır.

* Doktora Öğrencisi, Georgia Eyalet Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.
İletişim: omertasgetiren@gmail.com. Adres: Bulgurlu Mah. Ekşioğlu Mehmet St. K Bl, D: 21, Üsküdar, İstanbul.

Bu makale bu iki farklı liberalizm yorumunun modern liberal değerlere rezervli gruplar ve düşünce gelenekleriyle nasıl ilişkiye geçtiğini ve bu grupların eğitimle ilgili taleplerini karşılamada ne kadar yeterli olduklarını irdeleyen literatüre¹ katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla makale mükemmeliyetçi liberalizmin bir temsilcisi olarak liberal düşünür Martha C. Nussbaum'ın modern üniversite reformu üzerine düşüncelerini ele alır. Makale Nussbaum'ın bu konudaki düşüncelerini açıkladıktan ve bu düşüncelerin iç tutarlılık açısından problemliliğini düşündüğü alanlarına işaret ettikten sonra, Nussbaum'ın muhafazakâr dinî gruplarla ilişkiye geçme biçiminde sorunlar olduğunu ve ortaya koyduğu üniversite modelinin bu grupları dışlayıcı özellikler sergilediğini savunur. Ardından makale Nussbaum'un ortaya koyduğundan farklı bir liberalizm vizyonu olduğunu göstermek üzere, liberal siyaset felsefecisi William A. Galston'ın geliştirdiği liberalizm modelini ele alır ve bu modelin nötr liberalizm geleneğine daha yakın olduğunu ve modern değerlere rezervle bakan dinî grupların eğitim taleplerini karşılamada daha başarılı olduğunu ifade eder.

Martha C. Nussbaum'ın Üniversite Reform Teklifi

Chicago Üniversitesi Hukuk bölümünde görev yapan Martha C. Nussbaum insan hakları, sosyal adalet, demokrasi, liberalizm, hoşgörü, Antik Yunan ve Roma düşüncesi konularındaki yazdığı eserlerle bilinmektedir.² Nussbaum liberalizm ve demokrasiye olan normatif bağlılığını üniversite eğitiminin nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmalarla da ilişkilendirmiş, bu konuda iki kitap kaleme almış ve bu kitaplarda modern liberal demokrasinin hayatîyetini devam ettirebilmesi için üniversite eğitiminde ne tarz reformlar yapılması gerektiğine ilişkin görüşlerini ifade etmiştir.

Bu konuda yazdığı ilk kitap olan *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform In Liberal Education* (İnsanlığı Geliştirmek: Liberal Eğitimin Reformunun Klasik Bir Savunması) (Nussbaum, 2003) kitabında, güçlü bir tartışma kültürüne sahip ve vatandaşların birbirine hoşgörü gösterdiği bir demokrasiye sahip olunması için Sokratik sorgulama metodunun ve insanın kendini diğer grupların yerine koyabilmesini ve onların sıkıntılarını, değerlerini, durumlarını anlayabilmesini sağlayabilecek 'muhayyile' yetisinin üniversite eğitiminde geliştirilmesini savunur. Bunlar yanında, üniversite öğrencilerinin kendi ülkeleri dışındaki dünyaları da tanıması gerektiğini ve bu çerçevede üniversite müfredatına dersler konulmasını fonksiyonel³ ve Stoik kozmopolitan düşünceler çerçevesince temellendirir.

Bu çerçevede, kitabın başlığında bulunan 'insanlığı geliştirmek' ifadesi Nussbaum için Sokratik sorgulamanın, muhayyilenin ve Stoik kozmopolitanizmin her birey tarafından hayata geçirilmesini ihtiva eder (Nussbaum, 2003, s. 8-11). Bu anlamda, Nussbaum her insanın nasıl yaşaması gerektiğine dair normatif bir görüş ileri sürmekte, bu görüşlerini liberal ve demokratik değerlerin bir gereği gibi sunmaktadır. Liberal ve demokratik değerlerden çıkardığını iddia ettiği normatif hayat vizyonunu üniversitelerle bütün öğrencilere yaymak

1 Bu konudaki tartışmalara giriş niteliğinde bir kitap için bk. McDonough, & Feinberg (2007).

2 Nussbaum'un üniversite sayfası ilgi alanları hakkında bir fikir verebilir. bk. ("Martha Nussbaum", t.y.).

3 Nussbaum ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın arttığı bir zamanda üniversite öğrencilerinin Batı dışı toplumlar üzerine bilgilerinin artırmalarının sırf normal hayatlarında başarılı olmalarının bir gereği olarak görmektedir (Nussbaum, 2003, s. 50-52).

istememesi sebebiyle Nussbaum'u mükemmeliyetçi liberalizm geleneği içinde değerlendirmek zorlama bir yorum olmayacaktır.

Nussbaum'un üniversite eğitimi konusunda yazdığı ikinci kitap olan *Not For Profit: Why Democracy Needs The Humanities?* (Kâr İçin Değil: Demokrasi Neden Beşerî Bilimlere İhtiyaç Duyar) (Nussbaum, 2010) kitabı, 'İnsanlığı Geliştirmek' kitabının normatif hayat vizyonunu devam ettirir ve bu vizyonu gerçekleştirmek için üniversitelere ve hatta aile gibi üniversite dışındaki ortamlara görev atfeder. Bu ikinci kitap 'İnsanlığı Geliştirmek' kitabından daha vurgulu şekilde, modern üniversite eğitiminin modern ekonominin ihtiyaçları karşısında yeniden dizayn edildiğini, kâr getirmeyen, paraya dönüşmeyen beşerî bilimlerin modern ekonomik parametreler içerisinde gereksiz ve değersiz görüldüğünü ve bu çerçevede bu disiplinlere olan finansal kaynak aktarımının ve üniversite desteğinin azaldığını ileri sürer. Nussbaum modern ekonominin ihtiyaçlarını anlıyor olduğunu söylemekle birlikte, beşerî bilimlere gereken önemin verilmediği bir üniversite modelinin ekonominin ihtiyaçlarını karşılayabilecek teknisyenler yetiştirebileceğini ama güçlü ve hoşgörülü demokrasilerin gerektirdiği Sokratik sorgulama metodunu kullanarak akıl süzgecinden geçmemiş hiçbir şeyi kabullenmeyen, geleneklere ve otoritelere kayıtsız şartsız boyun eğmeyen, kendisinden farklı değerlere sahip insanların durumlarını anlayabilecek muhayyile yetisini geliştirmiş ve kendi dışındaki kültürlerle açık zihinli ve sempatiyle bakan vatandaşlar yetiştiremeyeceğini ileri sürer ve bu durumu demokrasilerin bir krizi olarak görür.

Nussbaum'un 'İnsanlığın Geliştirilmesi' kitabı yukarıda belirtilen iyi hayat tasavvurunun geliştirilmesine yönelik olarak üniversiteler için somut değişiklik önerileri sunar ve farklı üniversitelerde bu konularda atılan adımların değerlendirmesini ortaya koyar. Nussbaum Sokratik eğitim metodunun geliştirilmesi için üniversitelerde felsefe derslerinin artırılmasını ve felsefeyle ilişkili olmayan derslerin de Sokratik sorgulama yöntemiyle anlatılması gerektiğini savunur. Başkalarıyla empati kurulmasını mümkün kılan muhayyile yetisinin geliştirilmesine yönelik olarak dünyaya başka insanların gözünden bakmayı mümkün kılan edebiyat eserlerinin okunmasının ve sanatsal aktivitelerin hayati önemi olduğunu ifade eder. Bunlar dışında, daha somut olarak üniversitelerde Batı-dışı kültürlerin çalışılmasına yönelik dersler konulmasını, Afro-Amerikan, kadın ve cinsellik araştırmalarının tüm üniversitelerde desteklenmesini farklılıklara saygılı bir demokrasinin olmazsa olmazı olarak görür. Bu makalenin odak noktası olan konuyla ilgili daha spesifik bir örnek vermek gerekirse 'Sokrat Dini Üniversitede' başlıklı sekizinci bölümde Katolik bir üniversite olan Notre Dame Üniversitesiyle, Mormonluğa bağlı bir üniversite olan Brigham Young Üniversitesinin kendi idealize ettiği eğitim vizyonunu ne kadar gerçekleştirdiğini inceler. İki üniversiteyi de bu konularda nihai anlamda yetersiz bulmakla birlikte, Notre Dame Üniversitesinin kendi vizyonuna daha yakın olduğunu söyler. Brigham Young Üniversitesi ise Nussbaum için kendisini dış dünyaya kapatmasından ve farklılıklara kapalı olmasından ötürü tamamiyle demokrasinin altını oyucu bir fonksiyon görmektedir. Nussbaum bu dinî geleneklerdeki liberal ve muhafazakâr gruplar, düşünürler arasındaki iç tartışmaları da ele alır ve tavırını her zaman bu dinlerin liberal yorumlarından yana koyar (Nussbaum, 2003, s. 262-292).

Nussbaum'un eğitim vizyonunun genel hatlarını ortaya çıkardıktan sonra bu makalenin odak noktası olan Nussbaum'ın düşüncelerindeki problemler alanlara ve mükemmeliyetçi liberalizmin modern liberal değerlere rezervli gruplarla ilişkisindeki sorunlu alanlara işaret edilebilir.

İlk olarak Nussbaum'ın idealize ettiği Sokratik akıl yürütme ve muhayyile yetisinin insanları doğrudan liberalleştirebileceği düşüncesi tartışılabilir bir iddiadır. Felsefe tarihi içerisinde Sokratik anlamda her şeyi sorgulayan fakat sonunda liberal olmayan sonuçlara ulaşan birçok düşünür ve düşünce geleneği vardır. Bunun ilk örneği, Sokratik düşünmenin ne olduğunu kendisinden öğrendiğimiz Platon'dur. Platon'un ideal devleti liberal siyasi düşünceyle birçok açıdan çatışmaktadır fakat Platon'un kitabı baştan sonra Sokratik sorgulama üzerine kuruludur. Dinî düşünce geleneklerinde de felsefeyle ciddi şekilde uğraşan filozoflar çıkmıştır ama bu filozofların ürettiği düşüncelerin de modern liberal değerlerle aynı olmadığını görmek zor değildir. Bu argümana modern dönemden de örnekler rahatlıkla bulunabilir.⁴ Aynı şekilde, Nussbaum'ın benimsediği muhayyile yetisi de Nussbaum'ın kendisinden beklediği şeyleri vermeyebilir. Başkalarının gözünden dünyaya bakmaya çalışmak, o insanlara karşı bir empati oluşturabilir ama bu onların değerlerini benimseyeceğimiz anlamına gelmez. Sokratik sorgulama ve başkalarıyla muhayyile aracılığıyla empati kurmanın modern değer ve kültür çatışmalarını bitireceğini düşünmek fazla naif bir beklentidir.⁵

Nussbaum kitabının bazı kısımlarında Sokratik sorgulamanın belirli sonuçlara ulaştırdığını ifade eder ve cinsellik çalışmalarındaki cinselliğin sosyal bir inşa olduğu tezini buna örnek olarak gösterir ve cinsellik çalışmalarının ortaya koyduğu bulgulara rağmen tek bir cinsellik modeli olduğunu düşünmenin akla karşı gelmek olduğunu söyler. Cinsellik çalışmaları farklı kültürlerde farklı cinsellik anlayışları olduğunu ortaya koymuş olabilir ama Nussbaum'ın iddiasının aksine bu bulgu bu meselenin kapanmış olduğu anlamına gelmez. Böyle bir tartışma değerlerin ve doğru ile yanlışın nereden kaynaklandığı sorusuna gider, bu konuda da birçok dindar insan nihayetinde değerlerin kaynağını Tanrı'ya ve vahye atfedecektir. Eğer Nussbaum Sokratik sorgulama Tanrı'nın olmadığını gösterir gibi savunulması güç bir tez ortaya atmayacaksa akli metotlar üzerinden kimi konuların kapatılmış olduğunu söylemesi kendisini sorunlu bir noktaya götürür ve liberal mükemmeliyetçiliğini iyice sorgulanır hâle getirir.

Bir başka deyişle, Müslüman, Hristiyan, Yahudi ya da başka dinî geleneklere bağlı insanlar Nussbaum'ın cinsellik, kadın hakları ve çoğulculuk hakkında yaptığı tartışmaları zaten yapmaktadırlar. Bu dinî geleneklerdeki muhafazakâr insanlar bu olayları sorgulamalarına rağmen Nussbaum'dan farklı düşünmektedirler. Nussbaum bütün bu görüş farklılıklarının ortaya çıkmasında sanki tek sebep Sokratik akıl yürütme ve gelişmiş bir muhayyileyle sahip olmamış gibi yazarak kendisinden farklı düşünen düşünce geleneklerini eleştiri kültüründen yoksun gruplar olarak karikatürize etmekte ve onlara adeta henüz aydınlanmamış zihinler muamelesi yaparak yapıcı bir üslup kullanmamaktadır. Bu mülhazalar çerçevesince, dinî grupların zaten yapmakta oldukları tartışmalar yanında en sorgulayıcı felsefi metotları benimseseler dahi bu sorgulamalar sonucunda bir gün Nussbaum'ın ideal eğitim

4 Mesela çağdaş bir örnek Nussbaum'ın ele aldığı Notre Dame Üniversitesinde görev yapan filozof Alasdair MacIntyre'dir. MacIntyre hayatını felsefeyle geçirmesine rağmen 20. yüzyılda liberalizmin en sert eleştirilerini yazmıştır. Bu konuda Alasdair MacIntyre'in *After Virtue* (2007) ve *Whose Justice? Which Rationality?* (1988) kitaplarına bakılabilir.

5 Eğer Nussbaum Sokratik sorgulama ve muhayyile yetisini geliştirme ideallerini herhangi bir değer sistemiyle doğrudan ilişkilendirmeden sadece bir metot olarak sunsaydı üniversite reform teklifi daha az tartışılabilir olurdu. Ne var ki 'İnsanlığı Geliştirmek' kitabında metot ve değer yargıları birbirine karışmaktadır ve Nussbaum önerdiği metodolojinin doğrudan belirli bir değer yargısına götürdüğü tezini savunuyor gözükmektedir. Bununla birlikte, 'Demokrasi Neden Beşerî Bilimlere İhtiyaç Duyar?' kitabında, öden ziyade metoda ağırlık vermektedir ve değerlere ilişkin tartışmaları konulara pek girmemektedir.

vizyonunu ve değer dünyasını benimseyeceklerini düşünmek dinî grupların dünyasından bihaber olmaktır.

Öte yandan, Nussbaum'ın bütün farklı görüşlerle karşılaşmadan karar vermeme şeklinde kurguladığı liberal otonomi anlayışı evrensel bir değer değildir, Nussbaum'ın kendisinin de kabul ettiği gibi Amerika'da birçok muhafazakâr dindar insan tarafından sorgulanmaktadır (Nussbaum, 2003, s. 151-18) ve böyle bir otonomi anlayışının üniversiteler ya da üniversite dışı ortamlar aracılığıyla yayılmaya çalışılması kaçınılmaz olarak farklı grupların hayat tarzlarına müdahale etmeyi gerektirmektedir. Nussbaum'ın kitabında ifade ettiği gibi, çoğu dinî gelenek grubu kendi değerleriyle tutarlı bir vizyonu yeni kuşaklara aktarmak istemektedir ve diğer seküler ve dinî dünya görüşleriyle nasıl ilişkiye geçeceklerini kendileri kendi standartlarıncı belirlemeye çalışmaktadır.⁶ Nussbaum kitabında dinî grupların 'kadın ve cinsellik çalışmaları' bölümlerine ilişkin şüphelerini aktarmakta ve bu grupların bu bölümleri belirli hayat tarzlarının meşrulaştırılmaya çalışıldığı propaganda merkezleri olarak gördüklerini söylemektedir.⁷ Dolayısıyla, Nussbaum'ın ortaya koyduğu 'otonomi' merkezli üniversite anlayışıyla, çoğu dinî grubun arzu ettiği bir 'gelenek' aktarımını yapan ve onu yeni meydan okumalar karşısında kendi iç standartları çerçevesince inşa eden üniversite modeli arasında derin bir fark bulunmaktadır. Ve Nussbaum'ın Sokratik sorgulamalar ve muhayyile yetisine olan vurgusuyla bu farkın kapanacağını söylemek zordur.

Nussbaum'ın düşüncelerindeki en önemli kör nokta tüm çoğulculuk, farklı kimlikleri sahiplenme ve herkesin kendini evinde hissedeceği ve herkesi kucaklayan bir akademi kurma istek ve vurgusuna rağmen sonunda ortaya koyduğu eğitim vizyonunda geleneksel dinlerin değer ve düşüncelerinin kapı dışına itilmesidir. Bu gruplar eninde sonunda Nussbaum'ın ortaya koyduğu liberal değerlere rezervle yaklaşmakta ve bu sebeple Nussbaum tarafından demokrasinin yerleşmesi önündeki engeller olarak görülmektedir.

Nussbaum'un demokrasiyi herkesin herkesi illa sevmesini gerektiren bir rejim olarak kurgulaması ve insanların birbirlerinin değer dünyasını kabul etmemesinin şiddete yol açabileceğini düşünmesi (Nussbaum, 2010, s. 142) onu böyle bir fikir geliştirmeye itmiş olabilir. Ne var ki demokrasi vurgusuna rağmen Nussbaum'un sorgulamadığı nokta toplumun bir kesiminin değer ve tercihlerini neden diğerlerinden daha az geçerli olarak kabul ettiğidir. Nussbaum bu soruya "Akıl ve muhayyile böyle gerektiriyor." diye cevap verebilir ama yukarıda da belirtildiği gibi insanlar arası değer farklılaşmalarında bu iki yetinin hakem olabileceğini iddia etmek değer farklılaşmalarının kökenini çok basit şekilde açıklamaktır. İnsanların değerleri arasında kategorik ayrışmalar yapmayan nötr liberalizmin ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden birisi yukarıda ifade edildiği gibi kimi liberal düşünürlerce değer ve dünya görüşü farklılıklarının geçmişte olduğu gibi gelecekte de devam edeceğinin ve bunun üst bir referans noktasına atıfla çözülemeyeceğinin anlaşılmasıdır.

6 Örnek olarak Notre Dame Üniversitesini Mormonların Brigham Young Üniversitesine kıyasla daha liberal bulan Nussbaum, Notre Dame'da bile hâlen kadın ve cinsellik çalışmalarına karşı şüphe ve tepkiyle yaklaştığını ifade etmektedir (Nussbaum, 2003, s. 274-278).

7 Nussbaum bu eleştirilere cevap vermek için kadın çalışmaları bölümlerinin çok sesli olduğuna, içinde tek bir perspektif olmadığını işaret eder (Nussbaum, 2003, s. 202-207). Bu, Nussbaum'a yönelik muhafazakâr eleştirilere bir nebze cevap verebilir. Bununla birlikte, cinsellik araştırmalarına geldiğinde, artık bu alanda oluşturulmuş bir hakikat olduğunu dinî grupların da bu hakikatleri kabul etmesi gerektiğini söyler (Nussbaum, 2003, s. 248-256). Nussbaum'ın düşünceleri ve üslubu muhafazakâr dinî gruplar açısından özellikle bu noktada sorunlu hâle gelmektedir.

Özetle bir mükemmeliyetçi liberal olarak Nussbaum'un üniversite reformu tasavvuru ve demokrasi anlayışı tüm çoğulculuk iddialarına rağmen aslında kendi benimsediği değerleri sahiplenmeyen herkesin dışarıda bırakıldığı sınırlı bir çoğulculuktur. Nussbaum için liberalizmin ve kendi anladığı şekilde demokrasinin ötekisini oluşturan modern kimi değerlere rezervli gruplar ancak liberal mükemmeliyetçilik tarafından terbiye edildikten sonra gerçekten demokrat olabilirler. Mevcut hâllerleriyle onların tercihlerinin ciddiye alınması için bir sebep yoktur. Bu çerçevede, Nussbaum'ın çoğulculuğu savunan demokrasi anlayışı paradoksal şekilde toplumda var olan farklılıkların ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Ne var ki Nussbaum gelenek karşıtı olarak konumlandığı liberalizmin yol açtığı problemleri fark ediyor gözükmemektedir.⁸

Burada şu da ifade edilmelidir ki, ilginç ve paradoksal şekilde, Nussbaum yakın bir zamanda yayımlanan 'Mükemmeliyetçi Liberalizm ve Siyasi Liberalizm' (Nussbaum, 2011) makalesinde, Joseph Raz ve Isaiah Berlin gibi mükemmeliyetçi liberallerin görüşlerini eleştirmekte ve kendisini bu makalede nötr liberalizm olarak adlandırılan geleneğe yakın olan 'siyasi liberalizm' düşüncesi içinde gördüğünü ifade etmektedir. Bu makalede Nussbaum, bizim burada kendisine yönelttiğimiz eleştirilerin oldukça benzerlerini mükemmeliyetçi liberallere yöneltmekte ve mesela Joseph Raz'ın otonomiye vurgulayan düşüncelerinin devlet tarafından benimsenmesinin devletin bir dini resmi din olarak tanınmasıyla aynı manaya geldiğini ve bu anlamda oldukça yanlış olduğunu ifade etmektedir (Nussbaum, 2011, s. 34-35). Mükemmeliyetçi liberallere yönelttiği eleştiriler dışında, Nussbaum siyasi liberalizmin çıkış noktası olan özgür toplumlarda değer farklılıklarının devam ettiği ve bu farklılıkların kolayca çözülemeyecek nitelikte olduğu düşüncesini onaylayarak aktarır (Nussbaum, 2011, s. 15-16). Nussbaum daha da öteye giderek John Rawls ve Charles Larmore gibi siyasi liberallerin yaptıkları 'makul' ve 'makul' olmayan çoğulculuk (reasonable pluralism) ayrımlarını bile dışlayıcı bulur ve bu ayrımların modern toplumlardaki kimi kesimlerin düşüncelerinin otomatik olarak üzerinin çizilmesi anlamına gelebileceğini ve bu nedenle makul - makul olmayan vatandaş ve çoğulculuk ayrımının epistemik kriterlerle değil, sadece başkalarının yaşam tarzına saygılı olmak üzerinden yapılması gerektiğini savunur (Nussbaum 2011, s. 25-29).

Üniversite reformuyla ilgili olarak yazdıklarının tamamen zıddına olarak Nussbaum, bu makalesinde Sokratik sorgulamayla uzaktan yakından ilişkisi olmayan düşüncelerin bile üzerinin çizilmemesini ve devletin bu konuda tavır almaması gerektiğini savunur. Şu ifadeleri bu çerçevede aktarılabilir: "Problemleri olan şey devlete teorik anlamda 'makul' olmayan doktrinleri eleştirme imkânı vermektir. Eğer ben aptalca bir şeye inanmak istiyorsam ya da irrasyonel bir otoriteye boyun eğmek istiyorsam, benim böyle bir şeyi yapmamdan dolayı kötü bir durumda olduğumu söylemek çoğulcu bir toplumun haddine düşmez." (Nussbaum, 2011, s. 29). Kısacası Nussbaum bu makalesinde mükemmeliyetçi liberalizmin tezleri

8 Örnek olarak Nussbaum'ın tutarlı olup olmadığını tartışmadığı bir nokta bir yandan kendi benimsediği liberal değerlerden farklı değerleri benimseyen kimi Batı dışı kültürlerin üniversitelerde araştırılması gerektiğini ve bu kültürlere daha açık zihinli ve sempatiyle yaklaşılmasını savunması diğer taraftansa kimi noktalarda benimsediği liberal değerlerin herkesin eninde sonunda kabul etmesi gereken düşünceler olduğunu ileri sürmesidir. Eğer birtakım sorunların herkesin kabul etmesi gereken cevapları (cinsellik araştırmaları ya da kadın araştırmalarının kimi tezleri gibi) varsa, neden bu konularda farklı düşünceleri olabilen Batı dışı toplumların anlaşılmasına çalışılması önemlidir ya da Batı dışı toplumların kültürlerini açık bir zihinle anlamaya çalışacaksa neden bazı konuların kapatılmış olduğunu düşünüyoruz? Nussbaum kitabında bu meseleyi problematize etmemektedir.

bir tarafa, siyasi liberallerin düşüncelerini bile nötr devlet anlayışına aykırı bulmaktadır. Nussbaum'ın ortaya koyduğu düşünceler, üniversite reformu üzerine savunduğu tezlerle tamamen çelişmektedir. Kanaatimizce, eğer Nussbaum bu makalesinde ortaya koyduğu siyasi liberal çizgiden yola çıkarak bir üniversite modeli geliştirmeye çalışsaydı, üniversite reformu üzerine yazdığı kitaplardan çok farklı olarak birbirlerinin hayat tarzına karışmadıkları sürece öz itibarıyla her grup istediği tarzda bir üniversite kurma hakkına sahiptir gibi bir sonuca ulaşır. Çünkü bu makalesinde ortaya koyduğu devletin farklı toplumsal grupların inanç ve değerleri hakkında kanaat belirtmemesine ilişkin prensip bu tarz bir sonuca ulaşmayı gerektirmektedir.

William A. Galston'ın Liberalizm Anlayışı ve Bu Anlayışın Farklı Eğitim Modellerine Açtığı Alan

Uzun yıllar Maryland Üniversitesinin siyaset bilimi bölümünde görev yapmış ve şu anda Brookings Enstitüsünde Amerikan siyaseti ve çağdaş siyaset felsefesi üzerine uzman olarak görev yapan William A. Galston liberal düşünce geleneği üzerine önemli çalışmalar yapmış ve farklı liberalizm gelenekleriyle hesaplaşarak kendine özgü ve çoğulculuğa duyarlı bir liberalizm yorumu oluşturmuştur. Galston'un çoğulculuğa duyarlı liberalizm yorumu yukarıda belirtilen 'iyi hayat tasavvurları' karşısında devletin tarafsız olması gerektiğini savunan nötr liberalizm geleneğinin bir versiyonu olarak görülebilir.

Galston normatif liberalizm tasavvurunu birbiriyle ilişkili üç ana prensip üzerinde temellendirir. Bunlardan ilki bireylerin ve grupların hayatlarını kendi değer verdikleri prensipler eşliğinde yaşama hakları olduğunu söyleyen kendini gerçekleştirebilme ya da ifade edebilme özgürlüğü (the principle of expressive liberty) prensibidir. Galston liberal devletin bu prensibe bağlı olarak hareket etmesi gerektiğini ve hayat hakkına saygılı oldukları, çocukların fiziksel gelişimini sağlayıcı tedbirler aldıkları, toplumsal hayata katılmalarını sağlayacak temel eğitimi üyelerine verdikleri ve içinde yaşadıkları gruptan ayrılmak isteyenleri önlemedikleri sürece liberal devletin grupların iç işlerine karışmaya hakkı olmadığını savunmaktadır (Galston, 1995, s. 525, 2002, s. 23-24, 122-123). Galston'a göre liberal düşünürlerin bu grupların değer ve davranışlarını beğenip beğenmemesi önemli değildir. Galston'a göre devlet grup değerleri karşısında tavır almamalı ve her grubu istediği gibi yaşamakta özgür bırakmalıdır.

Galston'un normatif liberalizm vizyonunda ikinci temel prensip değer çoğulculuğudur (value pluralism). Galston'un filozof Isaiah Berlin'in eserlerinden çıkardığı 'değer çoğulculuğu' fikri farklı 'iyi' tasavvurları olduğunu ve bunların hiyerarşik olarak sıralanamayacağını ileri sürer ve bütün insanların benimsemesi gereken bir nihai iyi ya da gaye olduğu düşüncesine karşı çıkar (Galston, 2002, s. 4-7, 29-35). Galston değer çoğulculuğu fikrinin yukarıda açıklanan herkesin kendi kendisini ifade edebilme özgürlüğü prensibini desteklediğini çünkü değer çoğulculuğunu benimsediği takdirde liberal devletin farklı grup değerleri arasında iyi-kötü ayrımı yapmasının mümkün olmadığını savunur (Galston, 2002, s. 9-10).

Galston'un liberalizm vizyonunun üçüncü ayağını devlete toplum hayatında belirleyici ve mutlak bir güç atfedilmesine karşı çıkan, vatandaşların hayatında birbirinden bağımsız ve birbiriyle rekabet eden otoriteler (aile, dinî gruplar, devletin kurumları, sivil toplum örgüt-

leri) olduğunu ileri süren ve bu farklı otoritelerin hiç birinin tamamıyla baskın olmaması ve devletin bu diğer otorite alanlarını tanıması gerektiğini savunan 'siyasi çoğulculuk' (political pluralism) olarak adlandırdığı düşünce oluşturmaktadır (Galston, 2002, s. 4, 36-37). Galston siyasi çoğulculuk düşüncesinin devletin yetkilerini sınırlayarak ve vatandaşların farklı otoritelere olan bağlılıklarını tanıyarak grup değerlerinin yaşanması için önemli bir alan açtığını ve bu bağlamda yukarıda açıklanan diğer iki prensiple birlikte çoğulculuğa duyarlı liberalizm tasavvuru için önemli bir dayanak oluşturduğunu ifade etmektedir (Galston, 2002, s. 38).

Galston kendi oluşturduğu liberalizm modelini Protestan Reformu sonrası oluşan 'hoşgörürü' temelli liberalizm yorumlarının bir devamı olarak görür ve bu yorumu 'Aydınlanma' düşüncesini referans alan ve bireyin otonomisini merkeze alan liberalizm yorumlarının karşısında konumlandırır. Galston'a göre otonomiye merkeze alan liberalizm yorumları aklı temel otorite olarak görmekte, 'sorgulanmış hayatın' geleneğe ve inanca üstün olduğunu düşünmekte ve bireyin tevarüs edegeldiği bütün bilgi, değer ve toplumsal pratikleri sorgulamadan benimsememesi gerektiğini savunmaktadır (Galston, 2002, s. 24). Çoğulculuğu ve hoşgörüyü referans olarak alan liberalizm yorumlarıysa yukarıda ifade edildiği gibi çok temel standartları ihlal etmedikleri sürece farklı grup ve geleneklerin (liberal otonomi düşüncesini benimsemedikleri ya da benimsemedikleri) kendi idealleri çerçevesince yaşamaya hakları olduğunu savunmaktadır.

Galston 'otonomi'yi merkeze alan liberalizm yorumlarının çoğulculuğa karşı duyarlı bir devlet modeli ortaya konulmasında bir engel teşkil ettiğini ve otonominin herkes tarafından bir değer olarak kabul edilmediği toplumlarda 'müdahaleye, homojenleşmeye ve gerçek bir çoğulculuğun inkârına' (Galston, 1995, s. 533, 2002, s. 23) yol açabileceğini savunmaktadır. Galston siyasi liberal Charles Larmore'ın şu ifadesini bu çerçevede onaylayarak aktarır: "Kant ve Mill'in iyi hayatın unsurları olarak otonomi ve bireycilik üzerine dayanan liberalizm tasavvurları iyi hayat hakkındaki makul anlaşmazlık (reasonable disagreement) siyasi probleminin yeterli çözümler değildir. Bilakis bu anlayışlar problemin başka bir kısmı hâline gelmişlerdir." (Galston, 2002, s. 23).

Eğitim politikalarıyla ilgili olarak yukarıdaki düşünceleri çerçevesince Galston devletin ailelere çocuklarının eğitimi için geniş haklar vermesi ve devletin kamu ya da özel okullarda vatandaşların kendi değerlerine şüpheyle bakmalarını amaç edinen, otonomiye geliştirmeye yönelik müfredat ve pedagojiyle ilişkili tavsiyelerde bulunmaması gerektiğini belirtir (Galston, 1995, s. 529). Galston'ın üniversite eğitimine ilişkin bildiğimiz bir değerlendirmesi yoktur, fakat ortaya koyduğu liberalizm vizyonu referans olarak alındığında, üniversite eğitimi de farklı grup ve geleneklerin kendi ilkeleri çerçevesince bir üniversite modeli ortaya koyma hakları olduğunu desteklemeyeceğini düşünmek için bir sebep yoktur.

Değerlendirme

Nussbaum ve Galston'ın düşünceleri karşılaştırıldığında modern değerlere rezervli gruplarla ilişkiye geçme biçimlerinde temel bir fark gözükmektedir. Nussbaum dinî grupların kurdukları üniversitelerde neyi nasıl öğretmeleri gerektiğine değerlendirmelerde bulunmaya liberalizm ve demokrasi adına hakkı olduğunu düşünmektedir ama demokrasi anlayışındaki modernist ve liberal ön yargıları problematize etmemektedir. Savunduğu üniversite mode-

lini temellendirmek için başvurduğu epistemik dayanaklar ve liberal otonomi düşüncesi de değerler üzerine bir uzlaşmaya götüremeyeceği için argümanlarını başarısız kılmakta ve dahası yazdıkları kendi savunduğu değerleri benimsemeyenleri bu epistemik referans noktalarından mahrummuş gibi göstererek modernizmin geleneğe karşı olan kibirini yeniden üretmektedir. Ayrıca bu üslubu Nussbaum'ın liberalizm dışındaki geniş bir düşünce geleneğinin 'akıl' ve 'muhayille'yle olan kompleks ilişkisine dair pek bir bilgi sahibi olmadığını da göstermektedir. Nussbaum'ın belki bundan sonra yapması gereken 'Mükemmeliyetçi Liberalizm ve Siyasi Liberalizm' makalesinde açıkladığı fikirler etrafında eğitim üzerine olan düşüncelerini yeniden inşa etmektir çünkü bu makeledeki tezleriyle üniversite reformu üzerine yazdıkları büyük bir tezat içerisindedir.

Diğer taraftan, Galston'ın Nussbaum'ın aksine liberalizmin muhafazakâr dinî gruplarla ilişkisinde oluşan problemlere dair daha fazla kafa yorduğu ve liberalizmi bu gruplara tepeden bakan, kibirli taraflarından ayırtmak için büyük bir çaba sarfettiği anlaşılmaktadır. Galston'ın grup değerlerine maksimum alan açan liberalizm yorumu eğitim alanında çok farklı modellerin geliştirilmesine imkân sağlamaktadır. Galston'un perspektifinden bakıldığında Nussbaum'ın yaptığı gibi dinî üniversitelerin iç işlerine müdahale etmek, bu üniversitelerdeki liberal muhafazakâr gruplar arasındaki tartışmalarda taraf olmak ve bu dinî üniversiteleri liberalizmin iyi hayat tasavvurundan gelen tartışmalı epistemik standartlarla yargılamak liberal devlet açısından doğru değildir. Galston için mensuplarına gruptan ayrılma hakkı verdikleri ve temel vatandaşlık bilgilerini sağladıkları sürece farklı dinî gruplar eğitim alanında farklı modeller ortaya koyabilirler. Bu modeller demokrasi ve liberalizmin altını oyuyor gibi gerekçelerle yargılanamaz. Bilakis, mükemmeliyetçi liberalizmin muhafazakâr gruplara karşı terbiye edici söylemi gerçek çoğulculuğun ve dolayısıyla liberalizmin ve demokrasinin altını oymaktadır.

Özetle bu makale dünyada tartışılan ve ileride daha da fazla tartışılacak olan modern liberal değerlere rezervle yaklaşan dinî grupların eğitime ilişkin taleplerini karşılamada iki farklı liberalizm yorumunu ele almış ve nötr liberalizm geleneğine daha yakın olan William A. Galston'un liberalizm tasavvurunun bu grupların dünyasını ve değerlerini anlamada ve taleplerini karşılamada daha başarılı olduğunu ve mükemmeliyetçi liberalizmin bir temsilcisi olarak gördüğü Nussbaum'ın bu gruplar üzerine olan düşüncelerinin üslup ve içerik açısından sorunlu olduğunu savunmuştur. Bu makaledeki fikirler, sadece Amerikan üniversitelerindeki "dinin yeri" tartışmalarına değil, dünyanın farklı yerlerindeki geleneksel dinî grupların eğitim taleplerine dair tartışmalara da ışık tutabilir. Çünkü tüm modernist Batı merkezci beklentilere rağmen dünyanın bir çok yerinde modernliğe rezervli dinî gelenekler hayatiyetlerini devam ettirmektedir.

Kaynakça

- Dworkin, R. (1985). *A matter of principle*. Boston: Harvard University Press.
- Galston, W. A. (April, 1995). Two concepts of liberalism. *Ethics*, 105, 516-534.
- Galston, W. A. (2002). *Liberal pluralism: The implications of value pluralism for political theory and practice*. New York: Cambridge University Press.
- Larmore, C. E. (1987). *Patterns of moral complexity*. New York: Cambridge University Press.
- Larmore, C. (1996). *The morals of modernity*. New York: Cambridge University Press.

- MacIntyre, A. (1988). *Whose justice? Which rationality?* Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (2007). *After virtue* (3rd ed.). Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Martha Nussbaum. (n.d.). Retrieved from <http://www.law.uchicago.edu/faculty/nussbaum/>
- McDonough, K., & Walter, F. (Ed.). (2007). *Citizenship and education in liberal-democratic societies: Teaching for cosmopolitan values and collective identities*. New York: Oxford University Press.
- Nussbaum, M. C. (2003). *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Nussbaum, M. C. (2011). Perfectionist liberalism and political liberalism. *Philosophy & Public Affairs*, 39(1), 3-45.
- Quong, J. (2011). *Liberalism without perfection*. New York: Oxford University Press.
- Sher, G. (1997). *Beyond neutrality: Perfectionism and politics*. New York: Cambridge University Press.
- Introduction. In St. Wall & G. Klosko (Ed.), *Perfectionism and neutrality: Essays in liberal theory*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

- E. P. Trani, & R. D. Holsworth, *The indispensable university: Higher education, economic development and the knowledge economy*, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2010, 281 p.

Değerlendiren: Halil İbrahim Erol*

Vazgeçilmez Üniversite: Yükseköğretim, Ekonomik Kalkınma ve Bilgi Ekonomisi başlığını taşıyan kitap 9 bölümden oluşmaktadır.¹ İlk 5 bölümde Amerika'daki kolej ve üniversiteler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. 6. bölüm İngiltere ve İrlanda'daki yükseköğretime yer vermektedir. 7. bölüm Orta Doğu'dan örnekler sunmakla birlikte temelde Katar ve İsrail yükseköğretimini incelemekte, 8. bölüm ise BRICS ülkelerinden Rusya, Çin ve Hindistan yükseköğretimine değinmektedir. Başta söylemek gerekirse kitap, içerik dağılımından da anlaşılacağı üzere, Amerika'yı merkeze alarak Amerikan yükseköğretimini detaylıca işleme çabasıdır. Diğer ülkeler incelenirken özellikle de Rusya, Çin ve Hindistan örneklerinin daha yüzeysel bir analize tabi tutuldukları görülür.² Ayrıca yazarların okur hedef kitlesi olarak akademisyenlerden daha çok akademideki yöneticilere yönelik çalışmalarını kaleme aldıkları söylenebilir (Zumeta, 2011, s. 119). Bu çalışma 4 ana başlık üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır ki üniversitenin vazgeçilmez oluşunun bu dört temel unsura dayandığı düşünülmektedir.

Kendi Muhitine Duyarlı Bir Üniversite

Çalışmada üniversitenin bir eğitim kurumu olarak içtimai, iktisadi ve terbiyevi/pedagojik veçhelerden neden ve de nasıl vazgeçilmez olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir üniversiteyi vazgeçilmez kılan unsurların başında üniversitelerin daha geniş bir kitle ile hem küresel hem de yerel ölçekte geliştirmekte oldukları iş birliği anlaşmaları ve uygulamaları gelir (s. 4). Çağdaş iktisadi gelişim teorisi de bölgesel farklılaşmanın ve uzmanlaşmanın yerel kalkınmanın anahtarı olduğunu belirtir (s. 217). Bu minvalde Amerika'da birçok araştırma üniversitesinin (research university) 30-40 yıl öncesine nazaran kendi çevreleriyle daha bütünlük bir hâle geldikleri ileri sürülmüştür (s. 6).

Toplum kolejleri³ (community colleges) Amerikan yükseköğretim sisteminde çevresine duyarlı okullara verilecek örneklerin başında gelecektir. 21. yüzyıl küresel, bilgi temelli ekonomisinde geleneksel lise diplomasının öğrencileri artık iş piyasasına hazırlayamadığı bilenen bir gerçektir. Toplum kolejleri ortaöğretim ve iş eğitimi arasındaki boşluğu doldurarak mevcut eksikliği telafi etmeye çalışır (s. 115). Bu kolejlere yerel şirketler kendi çalışan-

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü.

DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0086

- 1 Bu kitaba dair William Zumeta ve Reynard Trea McMillian'ın yazdıkları değerlendirme yazılarına da bakılabilir.
- 2 Örneğin Çin, Rusya ve Hindistan yükseköğretimi değerlendirilirken birer üniversite üzerinden mesele ele alınmıştır. Diğer taraftan, yazarlar Amerikan yükseköğretim sisteminin bilfiil içinde olmalarından dolayı tecrübelerini ve önerilerini daha somut yansıtmaktadırlar.
- 3 Toplum kolejler 2-4 yıllık eğitim vermektedir. Türkiye'deki yüksekokullara denk düşen tarafları vardır. Aynı zamanda bu kolejler sürekli eğitim ve yetişkinlere yönelik eğitim vermekte, diploma ve sertifika programları açmaktadır. Örneğin 2 yılı bitirip 4 yılı tamamlamak ve lisans mezunu olmak üzere verilen transfer eğitimi veya 2 yılı tamamlayıp ön lisans mezunu olarak iş hayatına atılmaya yönelik kariyer eğitimi verilmektedir. Ya da lise mezunu olup akademik yönden bir koleje veya üniversiteye girecek yeterlikte olmayanlara verilen destek ve takviye eğitimi, kredisiz (non-credit) sürekli eğitim programı ve uzaktan eğitim toplu kolejleri tarafından verilmektedir.

larını işleriyle ilgili hususi eğitim almaları için göndermektedir (s. 109). Böylece daha yerel/iş odaklı olarak civar şirketlere eğitim verilmiş ve kendi piyasa taleplerini karşılayacak kurslar açılmış olur (s. 116). Mesela Minnesota Üniversitesine bağlı Akademik Sağlık Merkezinin eğitim kurumları Minnesota'daki sağlık uzmanlarının % 70'ine eğitim vermektedir (s. 95).

Başka bir örnek olarak Güney Kaliforniya Üniversitesi verilebilir. Üniversite 1990'ların başında, Los Angeles Kent Polisi'yle kampüs güvenlik görevlilerinin okul/kampüs çevresinde devriye gezmelerini sağlayacak bir anlaşma yapmış ve sonrasında, kendi kampüsünden tam 16 kat büyüklükteki bir alanı kontrol edebilecek şekilde kendi kolluk gücünü attırmıştır. Buna ilaveten okula gidişlerinde ve dönüşlerinde çocukların güvenliğini sağlayacak *Çocuk Koruma Programı* düzenlemiş ve Los Angeles polisiyle ortaklaşa, 900 çocuk koruma gönüllüsünü eğitip organize etmiştir. Ayrıca üniversite tarafından grafitileri 24 saat içinde ortadan kaldıracak bir programa imza atılmıştır. Tüm bu çabalarla, üniversite kendi çevresindeki suç oranlarının diğer bölgelere nazaran daha ciddi bir şekilde azalmasına katkıda bulunmuştur (s. 58).

Mevcut koşullar Amerikan üniversitelerini bir eyalete, bölgeye ya da topluluğa yönelik geniş kalkınma stratejileri geliştirmede ve uygulamada öncü bir rol almaya çağırmaktadır (s. 9). Güney Kaliforniya Üniversitesi bu çağrıya "kendi komşularıyla daha yakın bir şekilde ve saygılı bir ortaklık içinde çalışmayı; daha iyi okulların, daha güvenli caddelerin, daha yeşil ve güzel bir çevrenin oluşturulmasına yardımcı olmayı" hedefleyen 2030 ana planıyla yanıt vermiştir (s. 62). Yine bir eğitim stratejisi olarak federal yönetimin ve eyalet yönetimlerinin, sonradan yerleşime açılan yerlerde ve sınır bölgelerinde ortaya çıkan meydan okumalara yanıt verecek bir üniversite ve kolej sistemi kurmak için planlı bir çaba harcamış olduğu görülmektedir (s. 33).

Kısacası, üniversiteden toplumla iç içe olması; toplumun sorunlarını tespit etmede rol alması ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmesi beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle üniversite aktif bir beyindir, düşünce üretir ve ürettiği fikriyatı uygulamaya koymada da öncü bir rol üstlenir. Dolayısıyla Amerikan okulları kendi muhitlerinin merkezinde yer alarak akademiye, sağlık hizmetlerine ve sosyal hizmetlere; gençliğin yetiştirilmesine, toplumun geliştirilmesine odaklanarak daha sağlıklı bir toplum, daha sağlam aileler ve daha iyi bir öğrenci eğitimi- ne öncülük etme çabası içindedir (s. 51-52).

Kalkınmaya Öncülük Eden Bir Üniversite

Üniversiteyi vazgeçilmez kılan bir diğer hususiyet kendisini iş dünyası ile daha irtibatlı hâle getirmesidir. Aslında karşılıklı bir ilişki söz konusudur: Hızlı gelişmelerin yaşandığı bilgi temelli ekonomide ve teknoloji dünyasında var olmaya mecbur bir üniversite ile o evrene dâhil olduktan sonra sürecin aktörlerinden biri olan üniversitenin vazgeçilmezliği. Tabiri caizse üniversite iş sektöründe profesyonel bir şirket gibi iş tutmaya başlar⁴ ve gelecek planlamaları yapar. Mesela Wisconsin Üniversitesi 2001-2009 stratejik eylem planında "(1) uzun çaplı teknoloji transfer stratejisi geliştirmek; (2) öğretim üyelerini, öğrencileri ve teknoloji transfer personelini destekleyecek bir çevre oluşturmak; (3) teknoloji transferini sağlayacak araştırma fikirleri için kaynakları arttırmak; (4) yüksek teknoloji firmalarını ve çalışanlarını

4 "Rektör üniversiteyi, genel müdürün özel bir şirketi yönettiği gibi yönetir. Üniversite rektörü, bir şirketin yönetim kurulu gibi çalışan bir mütevellî heyetine karşı sorumludur. Rektör yeni girişimlerde bulunmakta, personelin çoğunun işe alınmasında veya işten çıkarılmasında ve daha birçok genel politika konusunda son sözün sahibidir." bk. Rosovsky (1994, s. 284).

Wisconsin'e gelmeye cesaretlendirecek imkânları sağlamak; (5) iş dünyasını teknoloji girişimleriyle bir araya getirmek; (6) üniversitenin teknoloji transfer bağlantılarını bölgesel ve küresel olarak arttırmak" hedeflerini belirlemiştir (s. 86). Ayrıca Wisconsin Mezunlar Araştırma Vakfı kuruluşundan (1920) bugüne, üniversite öğretim üyeleriyle ve personeliyle yaklaşık 5600 buluş yapmış, bu buluşlardan 1800 tanesine Birleşik Devletler patenti almış ve çeşitli firmalarla 1500 adet lisans antlaşması gerçekleştirmiştir (s. 87). Üniversitenin Kurumsal İlişkiler Bürosu ise üniversitenin (geliştirdiği) teknolojileri ve (yaptığı) buluşları potansiyel yatırımcılarla irtibata geçirecek ticarileştirmeyi kolaylaştırmaya yardım etmektedir (s. 88). Başka bir örnek ise İngiltere'den verilebilir: Bir araştırmada ileri teknoloji şirketlerinin % 28'inin üniversitelerle ortak proje geliştirdiği, % 12'sinin yönetim kurullarında akademisyen bulundurduğu, % 24'ünün ise üniversite personelini danışman olarak kullandığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ankete katılanların % 56'sı akademiyle bağlantının şirketlerin başarısındaki önemine dikkat çekmiştir (s. 140). Oxford Üniversitesi ise 16 bin işe dolaylı ya da dolaysız destek vermekte ve yerel ekonomiye yılda yaklaşık 960 milyon dolar girdi sağlamaktadır (s. 145). İş dünyasıyla kurulan somut ortaklıklara başka bir örnek ise Minnesota Üniversitesi girişimidir. Üniversite, *Fairview* ile tıp alanında iş birliğine giderek 7 hastane, 30 klinik kurmuş ve Minnesota Üniversitesi Tıp Merkezi 2008'de en iyi tıp merkezleri arasına girmiştir (s. 95).

Benimsenen ve Desteklenen Bir Üniversite

Birleşik Devletlerin, Türkiye ile kıyaslandığında en ilgi çeken yönü yükseköğretim kalitesinin akabinde kuşkusuz üniversitelere yapılan yardımlar ve bağışlar olacaktır. Amerika'da kamu ya da özel yükseköğretim kurumları vergilerden fon veya sübvansiyon almaktadır. Harvard Üniversitesinin bütçesinin sadece % 20'den fazlası hükümet fonlarından gelir (Rosovsky, 1994, s. 274). Rosovsky'ye göre şahısların kurumlara bağışta bulunma geleneği ve bunun vergi politikalarıyla desteklenmesi Amerikan üniversitelerinin mevcut konuma yükselmelerinde çok önemli rol oynamıştır (Rosovsky, 1994, s. 23). Bu, üniversitelerin giderlerini en çok, yapılan bağışlardan ve harç ödemelerinden karşıladığı anlamına gelir. Mesela Güney Kaliforniya Üniversitesi 2006 yılında 3,1 milyar dolar bağış toplamıştır. Bir kişi tarafından yapılmış 175 milyon dolarlık bağış, en büyük hibe olarak üniversite tarihine geçmiştir (s. 56). Ohio Devlet Üniversitesinin 2008 senesinde toplam bütçesinin yaklaşık yarısı, yani 2 milyar doları bağışlardan gelmiştir (s. 97). Bu noktada Amerikan (devlet ve vakıf/özel) üniversitelerinin yönetim hiyerarşisinin tepe noktasında mütevelli heyetlerinin olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Kurumlar devlete bağlı olsalar bile mevcut yönetim şeması kurumların siyasi etkilerden büyük ölçüde korunmalarını sağlamaktadır (Rosovsky, 1994, s. 25). Diğer bir ifade ile üniversiteler için mali, dolayısıyla idari özerklik zemin bulmuş olur.

Marka olmak ve marka değeriyle birebir alakalı bu durum gelenek oluşturmak ve aidiyet bağlarını güçlendirmekle mümkün olabilir. Bunun yoluysa güçlü bir akademik kadrodan; Ar-Ge'ye, verdiği eğitime eşit oranda önem atfetmekten; kendi çevresine duyarlı olmaktan; kendi çevresinin sorunlarına çözümler üretmekten ve iş dünyasıyla ortak projeler yapmaktan geçer.

Araştıran ve Geliştiren Bir Üniversite

Araştırma üniversitesi kavramının Türkiye yükseköğretiminde lügatte ve ıstılahta pek karşılığı olmadığı aşikâr bir durumdur. Hâlbuki "Bir üniversitenin temel işlevi öğretim ve araştırmadır." (Rosovsky, 1994, s. 26). Zaten "akademik yaşamın özü[nde], bir insanın kendini sürekli

olarak yetiştirmesi için fırsat vermesi, hatta istekte bulunması” yatar (Rosovsky, 1994, s. 166). Bu öncüllere binaen “Üniversitedeki öğretim üyelerinden, zamanlarının yarısını öğretimle ilgili uğraşlara diğer yarısını ise araştırma ile ilgili çalışmalara yöneltmeleri beklenir.” Harvard Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi eski dekanı Rosovsky, bu ayırımı üniversitenin yazılı olmayan sözleşmesinde yer aldığını belirtmektedir (Rosovsky, 1994, s. 81). Yapılan bir araştırma, en seçkin araştırma üniversitelerindeki öğretim üyelerinin % 33’ünün haftanın en az 20 saatini araştırmaya ayırdıklarını göstermiştir. Bu üniversitelerin öğretim üyelerinin % 49’u öğretimden çok araştırmaya ağırlık vermektedir (Rosovsky, 1994, s. 77). Tabii ki akademik bir araştırma, araştırmayı yapanla ilgili olduğu kadar araştırmaya ayrılan bütçeyle birebir alakalıdır. Örneğin Ohio Devlet Üniversitesinin 2009 yılı toplam bütçesi 4,22 milyar dolardır. 2008 senesi araştırma giderleri ise 706,2 milyon doları bulmuştur (s. 97).

Türkiye’nin durumuna baktığımızda, bünyesinde iki tıp fakültesi barındıran ve (dünya üniversiteleri sıralamasında) ilk 500’e giren İstanbul Üniversitesinin 2014 yılı kabul edilen bütçe miktarı yaklaşık 300 milyon dolardır. Fakat bütçe cetvelinde herhangi bir araştırma kalemi mevcut değildir.⁵ Haziran 2014 tarihinde YÖK’ün yayımladığı raporda Türkiye’de 104 devlet⁶, 80 vakıf olmak üzere 184 üniversite olduğu belirtilmektedir (YÖK, 2014a, s. 10). Bu tasnifte araştırma üniversiteleri şeklinde bir ayırım yoktur. Fiiliyatta, kendisini araştırma üniversitesi şeklinde konumlandıran bir üniversite mevcut değildir. YÖK’ün eğitim felsefesinin, son yıllarda araştırmayı ve yayını teşvik etmesine rağmen, öğretime ağırlık veren konumunu sürdürdüğü her yönüyle hissedilmektedir.

Diğer taraftan araştırma üniversitelerine Orta Doğu’dan en yerinde örnek şüphesiz İsrail olacaktır. İlk teknoloji enstitülerini ve üniversitelerini⁷ 1920’lerde kurmaya başlayan İsrail, son on yıl boyunca (1995-2006) nanoteknoloji alanında yüzden fazla patent almış ve bu alanda yaklaşık iki yüz yayın yapmıştır. Buna paralel olarak İsrail, birinci sınıf nanobilim ve nanoteknoloji araştırma enstitülerinden altı tanesine, 250’den fazla nanobilim araştırmacısına ev sahipliği yapmaktadır. 2006 yılında İsrail’in nanotekno merkezleri dünyada en çok fon aktarılan yerler arasına girmiştir. 2007 yılında yaşam bilimlerinde (life sciences) kişi başına düşen patent itibarıyla dünya çapında lider konumuna yükselmiş, tıbbi cihazlarda birinci ve biyofarmasötik alanındaysa dördüncü olmuştur (s. 168). Yine İsrail, GSMH’sinin % 4,8’ini Ar-Ge’ye ayırarak 2007 yılında gelişmiş ülkeler arasında birinci sırada yer almıştır⁸ (s. 170). Kıyaslama açısından örnekler çoğaltılabilir: 1996-2003 arası GSMH’nin Ar-Ge’ye ayrılma oranlarının Hindistan’da % 0,81, Amerika’da % 2,6, Japonya’da % 3,15, Almanya’da % 2,5, Çin’de % 1,31, Rusya’da % 1,28 ve Brezilya’da % 0,98 olduğu görülmektedir (s. 201). Türkiye ise 2012 yılı GSMH’nin ancak % 0,32’sini Ar-Ge faaliyetlerine ayırabilmiştir.⁹

5 Kendilerine en fazla bütçe ayrılan ilk üç üniversite şu şekildedir: İstanbul Üniversitesi 786.510.000 TL, Hacettepe Üniversitesi 551.282.000 TL ve Ankara Üniversitesi 541.982.000 TL. BAP (bilimsel araştırma projeleri) YÖK tarafından fonlanmaktadır. Üniversitelerin kendi bütçelerine dâhil olmadığı için burada zikredilmemiştir. Diğer üniversiteler için Üniversitelerin Bütçe Tasarısı bk. YÖK (2014b).

6 Devlet üniversitelerinin yarısı 2006 sonrası kurulmuştur (Çetinsaya, 2014).

7 İsrail Teknoloji Enstitüsü 1924’te, Kudüs İbrani Üniversitesi ise 1925 yılında kurulmuştur.

8 Birleşik Devletler % 2,2 ile sekizinci sırada kalmıştır.

9 Merkezi yönetim bütçesi üzerinden gerçekleştirilen hesaplamalara göre 2012 yılında Ar-Ge için bir önceki yıla göre % 2,2 artışla 4,523 milyon TL olmuştur (TÜİK, 2013).

Başka bir Orta Doğu ülkesi olan Katar'ın *Eğitim Kenti* kurarak Amerikan üniversite modelini kendisine transfer etmiş olduğu göze çarpar. Birçok Amerikan üniversitesinin Katar'da şubeler açarak ülkenin araştırma altyapısını desteklediği ve böylece Katar'ın beyin göçünü tersine çevirmeyi amaçladığı görülür. Katar'ın 2007 yılı planlamasında eğitim ve araştırmaya GSMH'sinin % 2,8'ini ayırdığı görülmektedir (s. 159).

Sonuç Yerine

Değerlendirme boyunca kendisine dikkat çekilmeye çalışılan tüm unsurlar ve hususiyetler modern dünyadaki üniversiteleri öncelikle canlı ve dinamik hâle getirmekte, sonrasında onları vazgeçilmez kılmaktadır. Tüm bu yönleriyle üniversite, hayata nüfuz eden; ona göre (sorunlarını anlama ve anlamlandırmaya dönük) kendini şekillendiren ve böylece hem kendini yenileyen hem de o hayatı kuran bir müessese olarak sadece eğitim vermenin skolastik kabulünü yıkarak kendi dinamik eğitim/araştırma zihniyetini inşa etmektedir. Diğer bir ifadeyle; değerlendirilen bu çalışma, çevresine duyarlı ve onunla uyumlu entelektüel bir organizma gibi olması itibarıyla üniversitenin doğallığından yola çıkarak onun vazgeçilmezliğini vurgulamaktadır. Kısacası merkeze bağlı, tek tip üniversite işleyişi yerine; bulunduğu çevre ile iç içe geçmiş, intibak sağlamış, kendi (çevresinin) sorunlarına çözüm üreten bir üniversite modeli karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'ye dönüp baktığımızdaysa yükseköğretimde yaşanan sıkıntının seçeneklerin niceliksel (kapalı devre/tek tip üniversite) olarak arttırılmamasında olmadığı, bilakis niteliksel açıdan (açık devre/esnek üniversite olarak) zenginleştirilememesinden kaynaklandığı görülecektir. Ayrıca açılan yeni üniversitelerle sunulan fırsatların muhteva bakımından vasat ve tek tip kalması, imkân artışlarını anlamsız kılmaktadır. Daha fazla üniversite asla daha nitelikli bir yükseköğretimin teminatı değildir, olamaz da. Son yıllarda akademide gerçekleşen, yatay bir genişlemedir. Dikey bir başarı grafiği 2000 öncesi dönemden pek farklılık arz etmemektedir. Tabii ki dikey-niteliksel yönde çabaların varlığı inkâr edilmemelidir. Fakat her ne olursa olsun, niceliksel büyüme hedefleri gerçekleştirmeyi önceleyen bir eğitim stratejisinin başarısı üzerine nitelikselliği arttırma planını inşa etmenin mantığını ve imkânını tartışmak abesle iştigal etmek olacaktır.

Kaynakça

- Çetinsaya, G. (2014). *YÖK yok olmalı mı?* <http://haber.stargazete.com/acikgorus/yok-yok-olmalı-mi-haber-945277> adresinden edinilmiştir.
- McMillian, R. T. (2010). The indispensable university: Higher education, economic development, and the knowledge economy (book review), *International Journal of Educational Advancement*, 10, 115-118.
- Rosovsky, H. (1994). *Üniversite: Bir dekan anlatıyor* (Çev. S. Ersoy). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). *Merkezi yönetim bütçesinden araştırma geliştirme faaliyetleri için ayrılan ödenek ve harcamalar, 2008-2013*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15856> adresinden edinilmiştir.
- Yükseköğretim Kurumu (YÖK). (2014a). *Yüksek öğretimde kalite için*. <http://www.yok.gov.tr/web/guest/yuksekogretimde-kalite-icin> adresinden edinilmiştir.
- Yükseköğretim Kurumu (YÖK). (2014b). *Üniversitelerin bütçe tasarısı*. http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BlSFYRx/10279/3774564 adresinden edinilmiştir.
- Zumeta, W. (2011). The indispensable university: Higher education, economic development, and the knowledge economy (book review). *The Journal of Higher Education*, 82, 117-119.

- Paul Gibbs, & Ronald Barnett (Eds.), *Thinking about higher education*, London University: Springer, 2014, 199 p. Değerlendiren: Selami Kardeş*

Paul Gibbs ve Ronald Barnett editörlüğünde kaleme alınan ve Springer Yayınevi tarafından basımı yapılan "Thinking about Higher Education" isimli kitabın amacı düşünür ve okuyuculara yükseköğretim hakkında düşüncelerini sağlayacak bir zemin oluşturmaktır. Editörler, günümüzde yükseköğretime ilişkin yapılan çağdaş tartışmaların başarılı bir şekilde sergilenemediğini belirtmekte, asıl başarısızlığın yükseköğretimin ne olabileceği, neyi hedeflediği ile ilgili amaçlı ve olumlu düşünme ile yükseköğretime yönelik ciddi yaklaşım olmamasından kaynaklandığını ve bunun bir eksiklik olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda kitabın bir diğer amacı bu eksikliğin giderilmesidir. Editörler kitabın bölümlerinde birey ve toplumun gelişiminin sağlanmasında yükseköğretimin hangi amaçları sağladığı ile ilgili gelişen ve yeniden kavramsallaştıran bir yol öneren fikirler sunmuşlardır.

Ronald Barnett Londra'da Eğitim Enstitüsünde emekli bir yükseköğretim profesörüdür. Çalışmaları üniversite ve yükseköğretimin kavramsal ve kuramsal anlaşılması üzerine odaklanmıştır. Profesör Barnett bir zamanlar "Yükseköğretimde Araştırma Topluluğu" (The Society for Research into Higher Education)'nun başkanlığını yapmış ve yaklaşık otuz farklı ülkeden misafir konuşmacı olarak davet almıştır. Diğer taraftan, Paul Gibbs ise yükseköğretimin pazarlanması, iş temelli öğrenme ve profesyonel öğrenme konularıyla ilgilidir. Kendisi şu anda "Springer Educational Thinker" serilerinin editörüdür ve ayrıca Middlesex Üniversitesinde İş Temelli Öğrenme Enstitüsünde profesör olarak çalışmaktadır.

Kitap okuyucuya ve düşünürlere yükseköğretimin ne demek olduğunu, kitabı okuyanlar için ne anlama geldiğini kitabın yazarlarının düşüncelerine göre açıklamak ve okuyuculara kendilerinin yükseköğretim hakkında bir fikre sahip olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Kitapta yükseköğretim ile ilgili çok teknik bilgiler haricinde yükseköğretimin ne anlama geldiğiyle ilgili olumlu ve belli bir amaca sahip bir düşünce sisteminin eksikliğinden bahsedilmekte, bunu gidermek için profesyonel eğitimin yapısı, amacı ve içeriği ile ilgili bilgiler verilmekte ve onun birey ile topluma olan katkısı hakkında önemli tahliller yapılmaktadır. Bu bağlamda çeşitli ülkelerden düşünürlerin dünyanın değişik sistemlerini inceleyen kısımların da olduğu birbirinden bağımsız on bir bölüm bu amaca hizmet etmektedir. Yükseköğretimin gelmesi gereken noktaya ilgili hayal gücünden de faydalanarak kitabın editörlerinden Barnett'ın kavramsallaştırdığı gibi "uygulanabilir ütopyalar"ın sunulduğu bu bölümlerle yükseköğretim ile ilgili yeni bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Pozitif İmgelem başlığını taşıyan ilk bölüm üniversitelerin nasıl mutluluk kaynağı olduğunu ve birey ile toplumları nasıl sağlıklı duruma getirdiğini inceleyip bununla ilgili öngörülerde bulunmaktadır. Toplum İçin İyi Olanı Bulma başlığını taşıyan ikinci bölüm kamu yararının yaratıcıları olarak üniversitelerin küresel, bölgesel ve ulusal kavramlarına odaklanmakta ve ileride bu rolün nasıl olacağına dair bir fikir sunmaktadır. Bu bölüm özellikle üniversitelerin toplum sözleşmesi bağlamında nasıl gelişeceği üzerinde durmaktadır. Hangi Bilgi ve Kim Sahip Olabilir başlığını taşıyan üçüncü bölüm ise üniversiteleri; bilgi üretimi ve dönüşümü, müfredat ve müfredatın öğrencilerin ihtiyaçları doğrultusunda onların kişisel gelişimleri ve yükseköğretimin kendisini tanımlayan dille nasıl biçimlendiği bağlamlarında ele almaktadır.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0090

Kitabın ikinci bölümünün ilk alt başlığı olan Yükseköğretim Hakkında Düşünme bölümü aynı zamanda kitabın editörü olan Ronald Barnett tarafından kaleme alınmıştır. Barnett bu bölümde yükseköğretim hakkında düşünmenin bir çeşit sosyal felsefe olduğundan, yükseköğretimden önce olasılıkların yansıtıcı bir keşfi olduğundan bahsetmiştir. Bu bölümde Barnett okuyucuyu hayal gücüne dayanarak düşünmeye teşvik etmektedir. Yazar geniş bir ölçekte ve yerinde bir tartışmayla bizi ekolojik üniversite fikriyle tanıştırmaktadır. Barnett, okuyucuyu söylem, düşünme ve hayal etme kavramlarıyla bir sorgulama içine koymaktadır.

Bu bölümün Yükseköğretim ve Etik İmgelem adlı ikinci kısmında, ilgi alanları felsefe, modern-postmodern ayırımı, ütopya, Frankfurt okulu ve eğitimde epistemolojik, linguistik ve etik kavramlar olan Cyprus Üniversitesi Eğitim Bölümünden Marianna Papastephanou, Barnett'in mümkün ütopya olarak adlandırdığı kavramın tartışmasını yapmakta ve bu kavramın nasıl gelişeceği ve yerleşeceği ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu kısımda Papastephanou geçerli sayılan bir görev olmadığını kabul etmekle birlikte üniversitelerin bir ütopyik gerçekliği beslediğini belirtmekte, bu durumun yönetsel yaygınlık tanımlaması ile uyuşmama ile birlikte etik imgelem kavramıyla birlikte yükseköğretimin şimdiki akımlarla yeniden kavramsallaştırabileceğini savunmaktadır. Önceki kısım ile birlikte bu kısım yükseköğretimin geleceğiyle ilgili olumlu düşünmek gerektiğini belirtmektedir. Üniversitenin daha önemli bir yere oturtulması için gerekli kavramsal temel ve ön şartların tartışıldığı bu kısımda ayrıca etik bir bakışı tanımlamak zor olmakla birlikte bu bakışın varoluşsal temelleri olduğu gerçeği üzerinde durulmaktadır.

Takip eden Mutluluk ve Maaşlar: Üniversitelerin Düşüşü ve Yükseköğretimin Ortaya Çıkışı isimli kısımda kitabın editörlerinden Paul Gibbs tartışmasını yakın gelecek ve geçmiş üzerine kurmaktadır. Bu kısım yükseköğretimde mutluluğun zorunlu olarak benimsendikten sonra nasıl tanımlandığı ve geliştiğini, yine kurumların yükseköğretime ulaşmayı tam olarak tanımlamadığı bir durumda yükseköğretime dair sonuçların ne olabileceğini tartışmaktadır. Bütün bunların kurumlar olmadan eğitim anlamına geleceğini hatta ruhsuz bir eğitim olacağını savunmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, halk yararı konusu ile ilgili dinamik ve uyarıcı kısımlardan oluşmaktadır. Bu bölümde neoliberalizm fikri ve halk yararının küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde nasıl geliştiği ve buna yönelik eleştiriler yer almaktadır. Bu bölümün ilk kısmı 2006 yılından beri Melbourne Üniversitesinde yükseköğretim çalışmalarında profesör olan ve ilgi alanları yükseköğretim, bilim ve küresel ölçekte uluslararası eğitim olan Simon Marginson tarafından Yükseköğretim ve Halk Yararı ismiyle yazılmıştır. Bu kısımda azalan ve artan fikir, bilgi ve finansın karışık bir kombinasyonu şeklinde küresel yükseköğretimin hayallere dayalı rasyonel ve derlenmiş bir tartışması yapılmaktadır. Böylesine karışık bir durumda ulusal sistem baskın olmaya meyillidir ve potansiyel halk yararı yüksek durumda olmasına rağmen bu potansiyelin serbest kalmasını engelleyecek politik boyutlar vardır. Küresel halk yararının gelişiminin ihlal edilmesi ihtimaline karşı Marginson bu kısımda ampirik yolların arayışı içindedir.

Takip eden kısımlarda Kassel Üniversitesi yükseköğretim araştırmalarında profesör olan Barbara M. Kehm'in Avrupa ile ve Virginia Üniversitesi yükseköğretim çalışmalarında doçent olan Brian Pusser'in Birleşik Devletler ile ilgili tartışmalarının yer aldığı Baskılardaki Güç: Devlet, Sivil Toplum ve Üniversite Geleceğindeki Pazar, Neoliberalizmin Ötesi: Avrupa'da Yükseköğretim ve Küresel Toplum Yararı adlı kısımlar diğer bölümlerden beslenmektedir.

Bu kısımlarda, pazarlama yönteminin yükselmesi sonucu devletin yükseköğretim koşullarındaki etkisinin alenen azalmasıyla kendi güçlü kimliğini bulmak için sektörü terk etmesi ve böylece kaybolan halk güvenini karşılaması önerilir. Bununla ilgili üniversitelerin ulusal ve bölgesel değil de küresel bir halk yararına nasıl katkıda bulunabileceği ile ilgili sorular ön plana çıkar. Sonrasında Birleşik Devletler bağlamında üniversite ve sivil toplum arasındaki çatışmanın halk özelindeki tartışmasına açıklık getirilmektedir. Üniversitelerin geleceğiyle ilgili öngöründe bulunmak için devlet, sivil toplum ve pazar arasındaki katmanlı ilişkinin tartışılması gerektiği savunulmaktadır. Üniversitelerde yükseköğretime ayrılan özel yatırımların azaldığı gerçeğiyle birlikte, bu kısımda, Dünya Bankası'nın üniversiteleri yükseköğretim ile ilgili birincil kaynak olarak finanse etmesi bir karşı argüman olarak sunulmaktadır. Bunlar sağlanırsa üniversitelerin toplumla ilişki kurmasının güçlendirileceği ve bunun halkla bütünleşmeyi de beraberinde getireceği savunulmaktadır.

Stirling Üniversitesinde Eğitim Bölümünde profesör olan ve araştırmaları iş ilişkileri, pratik ve bilme ile değişik sosyometrik yaklaşımlarla bu ilişkilerin anlaşılması ve açıklanmasına dayanan Tara Fenwick tarafından yazılan Toplumsal Katılımın Geleceği: Sosyo-materyal Bakış Açısı adlı bir sonraki kısım, bir üniversiteye ev sahipliği yapan halk ve üniversitenin kendi çevresindeki inisiyatifleri arasındaki birçok alışveriş noktasına odaklanmaktadır. Bu ilişkiyi açıklamak için Fenwick tarafından sunulan sosyo-materyal yaklaşım; farklılık, belirsizlik ve sorumluluk kavramlarını irdeleyip bu kavramlara odaklanmaktadır. Bu kısım yükseköğretimin kişisel gelişim ve kimlik gelişimi üzerindeki etkisine odaklanan bir sonraki bölümle de yakından bağlantılıdır.

Üçüncü bölüm dört kısımdan oluşmaktadır. Bu bölüm üniversiteyi bir üretim mekanizması olmakla birlikte araştırma ve pedagojide bilginin dönüşümünü sağlayan kurum olarak görmektedir. Bu bölümde ayrıca adil yerleşme ve kişisel gelişim kavramları da irdelenmiştir. İlk kısım Melbourne Üniversitesinde Eğitim Liderliği ve Yönetimi alanında doçent olan ve eğitim politikaları, mesleki eğitim ile yükseköğretim arasındaki ilişkiler, öğrenci eşitliği ve müfredatta bilginin rolü gibi ilgi alanlarına sahip olan Leesa Wheelahan tarafından Bebekler ve "Küvet Suyu: Bilgideki Akademik Rolünün Yeniden Değerlendirilmesi" adıyla yazılmıştır. Bu kısım Wheelahan, bilginin oluşum yapısını üniversitedeki disiplinle ilişkisi bağlamında inceleyerek başlamaktadır. Onun yaptığı sosyal gerçeklik analizi, üniversiteleri belli uzmanlık alanları, paylaşılan norm ve geleneklerle birlikte olan bilgiyi ve yine uygulanabilir, sosyal ve etik boyutları olan bilgiyi üreten topluluk olarak görmektedir.

Cape Town Üniversitesi Yükseköğretim Gelişimi Bölümünde doçent olan ve iş gelişimi, dil gelişimi, müfredat gelişimi ile personel ve kurum gelişimi gibi ilgi alanlarına sahip Suellan Shay tarafından "Yükseköğretimde Müfredat: Yanlış Seçimlerin Ötesinde" adıyla yazılan sonraki kısım yükseköğretimin niçin var olduğuna, bu eğitimin sınırlarının nasıl belirlendiğine ve eşit yerleşmenin önündeki sınırların nasıl yok edileceğine dair önemli sorular üzerinde durmakta ve bu sorular müfredat bağlamında irdelenmektedir. Bu kısımda odak nokta Güney Afrika'da sunulan yükseköğretim sisteminde bilgiye nasıl ulaşıldığıdır. Bu kısımda özellikle "Güney Afrika gibi bir toplumda yasal ve değerli olan nedir?" sorusu üzerinde durulmaktadır.

London Üniversitesi Eğitim Bölümünde ziyaretçi öğretim üyesi olan ve özellikle yükseköğretimde öğrencilerin görüşleri ve bu görüşleri ortaya çıkaran ve güçlendiren veya yasaklayan ve zayıflatan durumlar gibi ilgi alanlarına sahip Denise Batchelor tarafından "Öğrenci Olarak

Bir Ses Bulmak” adıyla yazılan bu kısım yükseköğretim sürecinin öğrenciler için anlamını ve onların kimlik oluşturmadaki etkisini sorgulamaktadır. Bu kısımda Batchelor, öğrencilerin süreçte nasıl bir sorgulama içinde olduğunu, yükseköğretimin ne demek olduğunu formüle etme çabası içinde olduklarını ve ne olmak istediklerine karar vermeye çalıştıkları üzerinde durmaktadır. Batchelor, şahsiyetin tanımlanması ve analiz edilmesi için yükseköğretimde ses çıkarmanın kendisinin bir araç olarak kullanıldığını ve bu süreçte öğrencilerin bu sesine sahip çıkmanın ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Son olarak Aarhus Üniversitesinde öğretim gelişimi ve dijital medya bölümünde araştırma görevlisi olan ve süpervizyon, didaktik ve bilim teorileri gibi ilgi alanlarına sahip Soren S. E. Bengtsen “Şeylerin Kalbine; Eğitim Kuramının Buzlarının Çözülmesi” adlı bu kısımda öğrencilerin biyolojik olarak vücutları ve kişisel gelişimlerine odaklanmaktadır. Bu kısımda Bengtsen, yükseköğretim süreci doğasının bir dil bilimci tarzıyla ele alınmasının gerekliliğini savunmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için de zengin bir dilin varlığını çözüm olarak sunmaktadır.

Üzerinde durulan bu kitap profesyonel eğitimin felsefi temelleri ile ilgili geniş bir vizyon sunması bakımından ve ekonominin belirleyici olduğu yaklaşımın dışında yeni bir bakış açısı getirme iddiası ve hedefiyle ilgili alanyazında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, felsefi temellerin de ötesinde profesyonel eğitimin yapısı, amacı ve içeriği ile ilgili önemli bilgiler sunmakta ve onun birey ve topluma olan katkısı hakkında derinlemesine analizler yapmaktadır. Bu bağlamda, alandaki sözü geçen düşünürlerin fikirlerinin tek bir kitapta bulunması kitabı incelemeye değer bir kaynak hâline getirmektedir. Nitekim günümüzde yükseköğretim önemli bir değişim içerisinde ve bu türde oluşturulan felsefi ağırlıklı bir eser güncel tartışmalara önemli ışık tutmaktadır. Farklı bakış açılarının detaylıca yer bulması konu ile ilgilenenlerin kavrayışlarını genişletmektedir.

Günümüzde üniversiteler katı bir rekabet içerisinde ve bu rekabet uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Uluslararası karşılaştırma standartlarının artması bu rekabeti daha da kızıştırmıştır. Kitap ise tam da bu noktada güncel tartışmalarda dillendirilen sorunlara pratik çözümler üretmektedir. Yükseköğretimin daha iyi bir noktaya gelebilmesi için bu sürece toplumun bütün birimlerinin dahil edilmesi bir örnek olarak gösterilebilir. Yazarlar bu kitapta yükseköğretimin bir ekonomik değer olarak görülmesinin karşısına yeni bir öneri ile çıktıklarını iddia etmekte, ekonomik söylemin insan faaliyetlerinin merkezine oturtulmasına karşı insan ve toplum başarısını mümkün kılacak bir amaçla yükseköğretime yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Kısacası bu kitabın en önemli özelliği farklı bağlamlara oturtulmuş felsefi bakış açılarını bir araya getirmiş önemli bir eser olma özelliğini taşımasıdır. Kitabın içeriği ile ilgili en ilgi çekici detay, felsefi fikirler sunulurken yükseköğretim kurumlarında belli ülkeler bağlamında güncel örneklere de kapsamlı yer ayırmasıdır. Çoğunlukla Birleşik Devletler ve Avrupa ülkelerinden örnekler sunulsa da Güney Afrika gibi değişik ülkelerin sistemleri de ele alınmıştır. Bu örneklerin sıklıkla kullanılması ve özellikle yükseköğretimde söz sahibi insanların görüşlerinin sıklıkla yer bulması okuyucuyu derin felsefi tartışmalar içerisinde boğulmaktan da kurtarmaktadır. Bununla birlikte pratik örnek ve çözümler sundukları iddiasında bulunan yazarların bu önerileri biraz uygulanabilirlikten uzak gibi durmaktadır. Temel olarak örneklerle beslenen felsefi tartışmalar ise içerik boyunca şu önemli mesajı iletmektedir; *bu kitap adaleti tecelli ettiren, ahlaki anlamda sorumlu ve bilgi üreten yükseköğretimin gelecekte var olması umudu ile oluşturulmuştur.*

- Howard S. Becker, *Sosyal bilimcilerin yazma çilesi (Yazımın sosyal organizasyonu kuramı)*, Çev. Şerife Geniş, Ankara: Heretik Yayınları, 2013, 240 s.

Değerlendiren: Sedat Gencer*

R. Barthes için yazı “öncelikle biçimin ahlakı, yazarın kendi dilinin Doğa’sını yerleştirmeye karar verdiği toplumsal alanın seçimidir” ve bu seçim yazılan metnin kamusal iletişime, diyalog ve eleştiriye açık bir şekilde kurgulanmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu açıdan yazar kendini ifade edebilme noktasında sorumlulukla kuşatılmış bir özgürlüğe sahiptir. Geleneksel ifade biçimleri yazar için yazma sürecini kolaylaştırır; ama iş kendi bireyselliğini ve sorumluluğunu vurgulamaya gelince devreye özgürlük girer: “Yazı işte bir özgürlükle bir anı arasındaki uzlaşmadır.” (Barthes, 1990, s. 22-23). Howard Becker sosyal bilimler alanında bu uzlaşımın imkânlarını araştırmakta ve yazabilmenin önündeki yapısal engelleri C. Wright Mills’ten ödünç aldığı “toplum bilimsel düşün yeteneği”¹ ile göstermek istemektedir.

H. Becker, 20. yüzyılın ikinci yarısında Batı sosyolojisinde etkili olmuş önemli bir isimdir. Asıl ününü 1963 yılında yayımlanan *Outsiders* ile elde etmesine rağmen marjinal gruplara yönelik ilgisi bütün bir üretim sürecinin ancak bir bölümünü oluşturur. Becker temel perspektifini değiştirmeden müzik, eğitim ve sanat sosyolojisi gibi farklı konularla literatüre katkı yapmıştır (Plummer, 2003, s. 22). Düşünsel gelişimi içinde Becker sosyolojik bakışını farklı okumalarla zenginleştirerek entelektüel bir profil oluşturmuş ve bu profili kendi marjinal duruşuyla daha ayrıksı hâle getirmiştir. Doktorasını aldıktan sonra yaklaşık 15 yıl “serseri araştırmacı” hayatı yaşadığını da bu minvalde belirtmek gerekir (Becker, 2013, s. 224). Becker, Chicago Okulu’nun felsefi pragmatizminin etkisiyle (Marshall, 1999, s. 96) toplum dışına itilmiş insanları sosyoloji disiplini içine katmış böylece ana akım sosyoloji geleneğini marjinalize ettiği gibi marjinal grupların da ana akımın çalışma konularına dâhil edilmesi sürecinde öncülük etmiş bir isimdir. Bu anlamda Becker ezilenlerin ve dışlananların yanında konumlanan bir sosyoloji yapma pratiğini olumlayarak disiplinin devrimci- dönüştürücü güç ve ününü sağlamlaştırmıştır (Abbott, 2006, s. 15-16). Ayrıca çalıştığı konularla sosyolojik perspektifi genişletirken aynı zamanda *Sociological Work: Method and Substance (1970)*, *Tricks of the Trade: How to Think about Your Research While You’re Doing It (1998)*, *Telling About Society (2007)* gibi eserleriyle kendi disiplinin epistemolojik meseleleri üzerine de mesai harcamıştır. Bu değerlendirmeye konu olan ve alanında bir klasik olarak kabul gören (Breese, 2010, s. 110) *Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi* de bu zincirin önemli bir parçasıdır.²

Bu metninde Becker “akademik hayatın toplumsal organizasyonu” olarak formüle ettiği süreçlerin yazma edimi üzerinde etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ona göre “İnsanların yazma biçimleri yazdıkları toplumsal kurumların içinden doğar.” (Becker, 2013, s. 9). Bu tarz yapısal bir perspektifi benimsemesi yazma sürecinde yaşanan sıkıntıları öznel

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0082

1 Mills bu yeteneği şöyle tanımlar: «...kendi benliğimizdeki, kendi içsel yapımızdaki olguları toplumsal gerçeklikler (realities) açısından ve çok daha doğru bir şekilde değerlendirebilmemize yarayan belirli bir anlayış ve değerlendirme biçimidir.» (Mills, 1979, s. 27).

2 Becker, H. Molotch ile yaptığı bir söyleşide bu kitapların kendi kariyeri ve gelişimi açısından da belirli bir olgunluğu ve yetkinliği ifade ettiğini ima eder (Molotch, 2012, s. 243).

ve nesnel nedenlerin etkileşiminde ele almak istemesinin sonucudur. Becker'a göre kişisel yetersizlik ya da eksiklikler yazma sürecindeki zorlukları tek başına açıklama gücüne sahip değildir. Dolayısıyla akademik örgütlenmenin dayattığı koşullara ve yarattığı imkânlarla dikkat çekmesi metni bu tarz kılavuz kitaplardan da ayırmaktadır (Biggart, 1987, s. 1548). Becker kendi sorgulamasını sosyoloji disiplini üzerinden geliştirmiştir. Bu açıdan metin, sosyologların dış dünya-dil-düşünce üçgeninde şekillenen kendilerini ifade etme kabiliyetleriyle yüzleşmeleri sürecine katkı yapması noktasında da önemsenmektedir (Erikson, 1986, s. 809). Fakat bu durum metnin sadece sosyoloji alanına yönelik olduğu anlamına gelmez. Aksine Becker'ın da ifade ettiği gibi kitap farklı sosyal bilim disiplinlerinden gelen insanların dikkatini çekmiştir (Becker, 2013, s. 14). Tek bir disiplinden kalkarak analizini geliştirmiş olsa da genel anlamda dile getirdiği yazma sürecine ait sıkıntılar ortaktır ve metnin tartışmaya açtığı bağlamın genişliğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Becker sosyoloji alanındaki kuramsallaştırmalara şüpheyle yaklaşırsa da (Becker, 1998, s. 4) çalışmasında yazma süreçleri ile kuramsal gelişim arasındaki ilişkiyi vurgulayarak sadece teknik bir düzeyde de kalmak istemez: "Tarz ve ifade sorunları daima içerik sorunlarını da barındırır. Kötü sosyolojik yazım, daha sonra belirteceğim üzere, disiplinin kuramsal sorunlarından ayrıtırılmaz." (Becker, 2013, s. 19). Bu noktada Becker, Tilly'nin de belirttiği gibi çoğu sosyal bilimcinin kötü yazdığı tespitinden hareket eder; ama bu konu hakkındaki şikâyet ve yakınmalara yenisini eklemeyen ve daha da önemlisi yetkin metin örnekleri öne sürmekten de kaçınarak kendi yazma deneyimini ortaya koyar (Tilly, 1986, s. 548). Böylece Becker her araştırmacının belirli bir düzeyde yazma eylemini yetkinlikle gerçekleştirebileceği inancını dile getirir.

Becker otobiyografik bir anlatımı özellikle seçmiştir. Bu durum yazma ve yayımlama süreçlerinin çetrefilliliğini kendi deneyimleriyle anlatma isteğinin sonucudur. Metnin kendi muhatabını etkileme gücü de tam buradan kaynaklanır. Ders veren, öğrenci yetiştiren ve pek çok makale, kitap yazmış deneyimli bir akademisyen olarak Becker yazabilmenin somut koşulları üzerinde durarak yol gösterici olmayı seçmiştir. Bu metnin yazımına giden süreç lisansüstü öğrencilerine verdiği yazma seminerleriyle başlamış ve kitabın iki bölümü de meslektaşlarının (*Persona ve Otorite* Rosanna Hertz; *Risk* ise Pamela Richards tarafından) katkılarıyla oluşturulmuştur. Bu anlamda Becker'ın metni, eleştiri-diyalog etkileşiminin yazma süreçleri üzerindeki olumlu etkisine de somut örnek teşkil etmiştir. Kitap, son söz dışında bırakılırsa dokuz bölüm hâlinde tanzim edilmiş (1- *Lisansüstü Öğrencileri İçin Temel İngilizce*, 2- *Persona ve Otorite*, 3- *Tek Doğru Yol*, 4- *Kulağına Göre Düzeltme*, 5- *Bir Profesyonel Gibi Yazmayı Öğrenmek*, 6- *Risk*, 7- *Yaptığın İş Görücüyü Çıkarmak*, 8- *Literatür Karşısında Dehşete Düşmek*, 9- *Bilgisayarla Yazmak*) ve bu bölümler taslak hâlinde görücüyü çıktığı son anına kadar bir akademik metnin bütün yazım ve yayımlama süreçlerine ayrılmıştır. Bu bölümler yazma eylemi içindeki araştırmacının işini kolaylaştıracak en azından yaptığı işin ne olduğuna dair farkındalık yaratacak soru, tespit ve somut çözüm önerileri içermektedir. Becker akademik bir metni yazmaya başlarken "ne söyleyeceğimizi nasıl organize edebileceğimizi" şeklinde formüleştirdiği bir soruyu cevaplayabilme arayışı içindedir.

Becker için temel çıkış noktası akademik örgütlenmenin işleyişinin ifşası üzerine kuruludur. Ona göre araştırma-yazma süreçlerindeki sıkıntılarının kökeninde lisans döneminde öğrencinin yazmayı bir süreç olarak kavrayamamış olması yatmaktadır. Hoca-öğrenci ilişkisi geçerli not almaya ve sınıf geçmeye dayalı bir ilişkidir ve öğrencinin okuduğu kitapların nasıl kota-

rıldığı hakkında açık bir fikri yoktur. Hoca bu süreçte öğrencinin gözünde üretimde bulunan değil bilgi aktaran bir insandır. Bu durumu ağırlaştırıcı diğer bir sebep akademisyenin kendi üretim koşulları üzerinde kafa yorma isteksizliğidir. Eğitim-öğretim süreçleri bir hiyerarşi içinde kurumsallaşır ve bu hiyerarşi doğal olarak bir paylaşım, eleştiri ve kamusallık değil otorite ima eder.

Akademik, yükselme ve terfi koşullarını standart hâle getirerek biçimsellik tesis etmesi, yazma eyleminin özgürlüğünü kısıtlar. Bu durumda var olan biçim bilginin nasıl üretilip, ifade edileceğini de belirlemiştir. Dolayısıyla öğrencinin “havalı yazarak” ya da “karmaşık cümleler” kurarak var olan akademik üslubu taklit etmesi, ne söylendiğini ikinci plana atar. Becker’a göre “dilimiz, sahip olmak ve hissetmek istediğimiz itibar için çaba gösterir.” (Becker, 2013, s. 59). Dil bu anlamda Barthes’ın işaret ettiği gibi bir özgürleşme ve toplumsallaşma edimi ve alanı değildir; daha çok statü kuran-süreç gizleyen bir araç olarak işlevselleşir.

Becker için yazma düşünmenin bir parçasıdır ve aynı zamanda araştırma sürecine dâhildir. Becker ortaya koyduğu önerilerle araştırmacının kendisini açık ve net olarak ifade etmesinin gerekliliğini vurgular. Bu bir bakıma yazma sürecini normalleştirme-demistifiye etme çabası olarak da değerlendirilebilir. Becker’a göre araştırmacı için amaç bir baş yapıt yaratmak değil, argümanları ve vardığı sonuçlar anlaşılabilir olan bir metin ortaya çıkarmaktır. Bu anlamda araştırmacının temel sorumluluğu ne söylemek istediğinin sınırlarını çizilebilir böylece bir anlamda metninde neyi dışarıda bırakacağını da belirleyebilecek bir ölçü geliştirebilmektir (Becker, 2013, s. 125, 173). Bu yolda yöntem ise metni eleştiriler ışığında tekrar ama tekrar yazmaktır. Becker bu anlamda araştırmacıya metnin sınırlarını, sürekli yazarak, düzelterek daraltmanın yolunu gösterir. Bu bir standart kurma girişimi olarak görülebilse de Becker bunu gerçekleştirilenin tek bir doğru yolu olmadığını özellikle vurgular. Her araştırmacı yazarak kendi ifade tarzını bulacak ve bu süreçte gerekirse akademik dil, üslup ve retoriğin uzlaşımlarıyla oynayabilecektir. Araştırmacının kendi yazdığına dikkat kesilmesi, var olan biçim ve retoriği kendi amaçları doğrultusunda kullanmasına engel olmadığı gibi tıkanıp yerde bunları aşması için de yol gösterici olacaktır. Becker deneyimlerini ortaya koyarak yazan kişiye kendi çözümünü bulmasında yardımcı olmayı hedeflediği gibi daha temelde metnin felsefi sorumluluğunu yüklenmiş, akademik, kamusal eleştiri ve paylaşım açık olma hasletlerini içselleştirmiş bir akademik “persona”ya vurgu yapar. Bu bağlamda yazmak kendi bireyselliğini ifade edecek bir toplumsal alan yaratabilmek anlamına gelir.

Becker bu anlamda akademik örgütlenmenin ve dolayısıyla yazmanın koşullarını ifşa ederek “yazma çilesi”ni biraz olsun hafifletmek istese de Türkçe baskıya yazdığı takdim ve 2007 yılında kitabın ikinci baskısına yazdığı sonsöz de yazma faaliyetinin bir ehlileştirilme süreci içine girdiğini de belirtmiştir (Metin ilk kez 1986 yılında yayımlanmış, 2007 yılında ikinci baskısını yapmış ve Türkçeye de 2013 yılında çevrilmiştir). Becker’a göre yayın yapma, “en güncel araştırma ve düşünce biçimlerinden haberdar etme” gibi temel işlevlerinden giderek uzaklaşmış; kadro ve terfi almak gibi maddi kaygıların uzantısında niceliksel bir bağlamda değerlendirilir olmuştur. Birinci sınıf dergilerde -ve özellikle İngilizce- yazmak ve uluslararası indekslerde taranabilmek, akademik ölçütleri yeniden tanımlamış ve böylece metin içeriği ile değil aldığı atıf sayısı ile değer kazanmaya başlamış sonuçta bilgi üretiminin piyasa koşullarına eklenmesi yazma etkinliğini bir prosedüre indirgemıştır (Becker, 2013, s. 11, 225). Araştırmacı neden, nasıl yazdığı gibi epistemolojik sorulardan çok yayımlatma ve puan alma dertleriyle uğraşır hâle gelmiştir. Bu, yazının ehlileşerek ona asıl işlevini kazandıracak

toplumsal zemini kaybetmesi anlamına gelir ki bu bir ölçüde biçimsel olanda bile ahlaki problemin önemsenmediğini gösterir.

Nihayetinde Becker'ın akademik hayatın gidişatı hakkında 20 yıl sonra ortaya koyduğu karamsar tablo Türkiye örneğinde daha yakıcı sorunların varlığına işaret ederek önemli bir işlevi de yerine getirmektedir. Becker'ın sorduğu soruların Türkiye'de sosyal bilimler alanındaki akademik örgütlenmenin ne durumda olduğuna dair yerel soruları tetikleyip tetikle-meyeceği hususu önemlidir. Sonuçta, Becker'ın kitabı yaklaşık 25 yıllık bir gecikme ile de olsa Türkçeye kazandırılması, 'yazma çilesi'nin ehlileştirilip ehlileştiril(e)mediği sorunsalının tartışılmasını akademiye dayatmaktadır.

Kaynakça

- Abbott, J. R. (2006). Critical sociologies and resentment: The examples of C. Wright Mills and Howard Becker. *The American Sociologist*, 37(3), 15-30.
- Barthes, R. (1990). *Yazı ve yorum* (hzl. ve Çev. T. Yücel). İstanbul: Metis Yayınları.
- Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Becker, H. (1998). *Tricks of the trade how to think about your research while you are doing it*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Biggart, N. W. (1987). Writing for social scientists: How to start and finish your thesis, book, or article by Howard S. Becker, Pamela Richards (Review). *American Journal of Sociology*, 92(6), 1548-1550.
- Breese, J. R. (2010). Writing for social scientists: How to start and finish your thesis, book, or article (2nd ed.) by Howard S. Becker (Review). *Journal of Applied Social Science*, 4(1), 110-111.
- Erikson, K. (1986). The sociologist's hand writing for social scientists: How to start and finish your thesis, book, or article by Howard S. Becker (Review). *Contemporary Sociology*, 15(6), 808-811.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev. O. Akinhay & D. Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mills, C. W. (1979). *Toplum bilimsel düşün* (Çev. Ü. Oskay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Molotch, H. (2012). Howard S. Becker, interviewed by Harvey Molotch. *Public Culture*, 24(3), 421-443.
- Plummer, K. (2003). Continuity and change in Howard S. Becker's work: An interview with Howard S. Becker. *Sociological Perspectives*, 46(1), 21-39.
- Tilly, C. (1986). Writing wrongs in sociology writing for social scientists. How to start and finish your thesis, book, or article by Howard S. Becker. *Sociological Forum*, 1(3), 543-552.

- İren Özgür, *Islamic schools in the Modern Turkey, faith, politics, and education*, New York: Cambridge Press, 2012, 237 p.

Değerlendiren: Mustafa Gündüz*

2000'li yıllar sonrasında özellikle yurt dışında, "Türkiye'de din/İslam, sekülerizm, demokrasi/demokratikleşme, modernizm/modernleşme, eğitim" vb. temalı pek çok araştırma üretilmeye başlanmıştır. Bunlardan biri de Türkiye'de din eğitimi ve dinî okullar, siyaset, devlet ve toplumsal sınıf konularına eğilerek aralarındaki ilişkileri sorgulayan İren Özgür'ün *Modern Türkiye'de İslami Okullar, İnanç, Siyaset ve Eğitim* başlıklı kitabıdır. Oxford Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanan ve Princeton Üniversitesinde post-doktora ile geliştirilen

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0083

kitap dünyanın en prestijli yayınevlerinden biri Cambridge'de basılmıştır. "Nitel" yöntemle yapılan alan araştırmasında "katılımcı ve dışarıdan gözlem", "görüşme/mülakat", "açık uçlu soru" ve "literatür tarama" gibi teknikler bir arada, uyumlu ve başarılı bir şekilde kullanılmış ve böylece sosyo-politik ve pedagojik nitelikli bir eser ortaya çıkmıştır. Göz kamaştırıcı bir teknik sunum, kapak ve sayfa mizanpajı, karton cilt, dipnot, indeks, tasnif edilmiş kaynakça gibi somut niteliklere sahip olan kitap, gayet sade dili ve akıcı üslubuyla da sürükleyici bir okuma sağlamaktadır.

Başlığı *Modern Türkiye'de İslami Okullar* olsa da araştırma, imam hatip okulları üzerine odaklanmıştır, Türkiye'de din eğitimi ve dinî okullar, siyaset, toplum, toplumsal sınıflar, modernleşme, sekülerizm, rejim, yönetimde değişen dinamikler ve bu değişimi sağlayan unsurlardan biri olan eğitim, özellikle Türkiye'nin en sorunlu alanlarından biri olan din-devlet ve eğitim ilişkisi masaya yatırılmıştır. Yazar kitabını beş bölüme ayırmış ve ilk bölümde yüzeysel bir din eğitimi ve imam hatip liseleri/okulları (bundan sonra İHL) tarihçesi vererek bu okulları beş farklı aşamada tasnif etmiştir: 1950 öncesi ve İHL'nin ortaya çıkışı, 1950 sonrası İHL, doğuş ve gelişme dönemi 1951-1973, dönüşüm ve ilerleme 1973-1997, zayıflama ve çöküş 1997-2002. Sonraki bölümler İHL'nin Türk toplum ve siyasetindeki etkisine, okulun resmi ve örtük müfredatına, iş hayatındaki uzantılarına, mezunlar arası dedikodulara, iş görüşmelerine, organizasyonlara varıncaya kadar derinlemesine gözlem ve tespitlerle devam etmektedir. Bu arada yerli yersiz Mısır, Endonezya, Pakistan ve Afganistan'daki dinî eğitim ve kurumlarıyla da daha çok ikincil kaynaklardan hareketle karşılaştırmaya gidilmekte ve benzerliklere ve farklılıklara değinilmektedir. Ancak bu karşılaştırmalar sınırlıdır ve niçin yapıldığı da çok açık değildir.

Kitabın temel tezine göre, yasal açıdan öğrencilere devletin belirlediği bir din/dinî eğitim vermek üzere kurulan İHL'ler, 1970'lerden sonra yetişen kadrolar ve son on yılda bulunduğu geniş imkânlarla, Türkiye'nin "İslami bir devlet ve topluma" dönüşmesine ciddi katkılar sunmakta ve rejimi tehdit etmektedir. Rejimi elinde tutan ve yönetim hakkına sahip olan modern/seküler kesim bu gidişten korku/endişe duymaktadır ve Adalet ve Kalkınma Partisi (bundan sonra AKP) iktidarındaki gelişmeler bu korkuyu alevlendirmiştir. Kitap ekseriyetle muhafazakâr/dinî kesime ve AKP hükümetine muhalif haber ve yayınlarıyla mümeyyiz *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Radikal* gibi gazetelerin haberlerinden, dinî kesime eleştirel bakan ve genellikle akademik olmayan kitaplardan ve yazarın şahsi gözlem ve görüşmelerinden aktarılan referanslarla söz konusu endişenin haklılığını ispatlamaya çalışmaktadır (s. 63).

Elbette beyaz kâğıdın yüzünü ak çıkaran kara yazıdır. Teknik kalite ne kadar yüksek olsa da önemli olan kitapta tartışılan fikirler, tezler ve üretilen yeni bilgilerdir. Her ne kadar kitap yöntem, dil, üslup ve sunum özellikleri bakımından başarılıysa da, başta kaynak seçimi ve kullanımı olmak üzere, verilen bilgiler ve en önemlisi de ele aldığı konuya (Türkiye'de din/İslam ve din eğitimi) vukufiyet yönüyle ciddi sorunlar içermektedir. İleri sürülen tezler ve düşünsel paradigmaya bakıldığında bu kitabın siyaset, sosyoloji ve eğitim dünyasına uluslararası düzeyde bir katkı sağlamaktan ziyade Batılı ön yargıları pekiştiren Türk oryantalizminin yeni örneklerinden biri olarak görülebilir.

Temel Kaynaklar ve Süreli Yayınlardan Yararlanmada Alan Tercihi

Kitapta her ne kadar zengin araştırma teknikleri kullanılmış olsa da kişisel görüşme, röportaj ve açık uçlu sorulardan aktarılan uzun alıntılar ve belli gazetelerin yazı ve haberleri başta kaynaklardır. Kaynakçada ellinin üzerinde süreli yayın sıralanmakla birlikte kullanılan başlıca gazeteler, din ve İHL karşısında konumlanan, bu tür konulara sürekli ön yargı ve olumsuzlukla bakan başta *Hürriyet*, *Milliyet*, *Radikal* ve *Cumhuriyet* gazeteleridir. Haber ve köşe yazılarının kitabın temel felsefesini inşa etme ve hemen her savunuda referans olma gibi merkezi bir rolü vardır. Bu durum kitaba, büyük ölçüde gazete haber ve yorumlarından derlenmiş intibasını vermektedir. Referans olarak kullanılan bir haberin ya da köşe yazısının başka verilerle desteklenmemesi, çapraz sorgulamasının yapılmaması "ham verilerin" ideolojik, duygusal ve subjektif nitelikleriyle kullanılması anlamına gelir. Kitapta büyük ölçüde seküler çevrelerin sözcülüğünü yapan gazete yazı ve haberleri yazarın bulgularını desteklemekten ziyade, yazara paragraf imkânı sunan, üzerine yaslanılan paradigma sağlayıcı metinler durumundadır. Bu hâl, araştırmacının araştırma nesnesi karşısındaki tarafsızlığına halel getirmektedir.

Gazete haberlerinin doğruluk değeri -ciddi doğrulama/sağlama yapılmazsa- sorunludur. Durum bir de Türkiye ve Türk basını olunca mesele daha da büyümektedir. Bu bakımdan bir gazete haberine dayanarak paragraf oluşturmak, bir fikri desteklemek ya da çürütmek asla anlamlı sayılamaz. Oysa kitapta bunun mebzul miktarda örneği bulunmaktadır. Doktora tezinden müdevver bir kitaptan, kullandığı güncel istatistikler, ileri sürdüğü yeni tezler ve fikirlerle basın ve kamuoyuna kaynak sağlaması, referans olması beklenirken elimizdeki çalışma bir dönemin aşırı ideolojik basın ve kamuoyu kesiminden etkilenen, onlardan bolca referans alan bir araştırma durumundadır.

Türkiye'de din ve devlet ilişkisi ve modernleşme aynı zamanda Türkiye'nin sosyopolitik ve ekonomik gelişmesiyle de iç içe geçmiş bir durumdur. Kitapta bu tür bağlantılara pek değinilmez. Bunun yanında Türkiye'nin modernleşme tarihiyle ilgili literatür modern oryantalist bakışı temsil eden E. J. Zürcher ve F. Ahmad üzerinden anlatılmıştır. Ancak burada, Türkiye modernleşme tarihine yetkin ve yeterli ölçüde eğilinmediği izlenimi görülmektedir.

Birincil Kaynaklar ve Atıf Sorunu

Bir araştırmada kaynak gösterirken temsil kabiliyeti yüksek kaynakların olmasına dikkat edilir ve yine bir doktora tezinde aslanan, birincil kaynaklara inerek onları referans göstermektir. Oysa bu çalışmada bunun tersi örnekler çoktur. Örneğin, Ziya Gökalp'ın kolaylıkla bulunabilecek eserine (*Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* ya da *Türkçülüğün Esasları*) atıf yapılmamış, Sam Kaplan'ın *The Pedagogical State* başlıklı kitabına sayfa numarası yanlış yapılarak referans verilmiştir (s. 33). [İlginç bir şekilde, yazarın referans verdiği benzer doktora tezi de, Ziya Gökalp'ın Türkçe eserini değil, Niyazi Berkes'in İngilizce'ye çevirdiği derlemeleri kullanmıştır. Yine Tefvik İleri'nin konuşma metinleri Meclis tutanaklarından ve yetkin biyografilerinden bulunabilecekken başkasına referans edilmiştir. Meclis'teki İHL mezununu milletvekili sayısı Reuters'in haberine dayandırılmıştır (s. 132). Haberin tarihi 2012'dir oysa AKP 2002'de iktidara gelmiş ve sonrasında dört defa yeni hükümet kurulmuştur. İHL mensuplarının niyetleri sorgulanırken "Amacımız İslam devleti kurmak ve korumaktır." diyen bir meslek dersi öğretmeninin (Cemal Nar) ifadesi kendi kitabından değil de *Hürriyet*'in spekülâtif bir haberinden aktarılmış-

tır (s. 98). Türkiye’de din ve devlet, İslamcılık vb. konularda otorite isim İsmail Kara sadece bir yerde (s. 117), onda da Türkiye’deki cami sayısını vermek için zikredilmiştir. Oysa cami sayısı için bakılacak ilk yer DİB’in istatistikleridir. *Kur’an’a* yapılan bütün atıflar M.H. Shakir’in İngilizce tercümesinden alınmıştır (s. 70 vd). Oysa daha güçlü ve temsil kabiliyeti yüksek müfessirlerin eserleri bulunmaktadır. İHL’nin yasal dayanağı *Tevhid-i Tedrisat*’tır. Elde edilmesi oldukça kolay olan (Meclis tutanaklarının tamamı dijital ortamda) *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*’nun orijinaline atf yapılmamış ve benzer mantalitedeki bir doktora tezine (Sam Kaplan) referans verilmiştir (s. 33). Öyle ki literatürde İHL konusunda detaylı, başarılı çalışmalar mevcuttur. Kitapta böylesi basit, sıradan ilk okumada görülebilecek örnekler çöktür.

Yine bu konuyla ilgili olarak başta İBDA-C olmak üzere (s. 66), Türkiye’deki dinî hareket ve cemaatlerle ilgili verilen bilgiler, bu tür hareketlerin karşısında yer almış, onları “iç tehdit, düşman” olarak kavramsallaştırmış yazarların eserlerine müracaatla anlatılmıştır.

Eserin önemli ve başarılı özelliklerinden biri okuyucuyu istatistik rakamlarına ve tablolara boğmamasıdır. Rakamsal veriler metin içinde yumuşak geçişle yedirilmiştir. Ancak buradaki sorun, verilen istatistiklerin -bir ikisi istisna- tamamıyla ikincil ve güvenli olmayan -bazıları gazeteler- kaynaklardan alınmasıdır. Oysa MEB ve TÜİK ciddi ve detaylı istatistikler tutmaktadır ve bunlara ulaşılması da hayli kolaydır. Örneğin, “1996-97’de 600’e yakın İHL var-kuruluşundan bu yana- 1,5 milyona yakın mezun var.” (s. 53) denilirken kesin rakamların tespit edilebileceği bir konuda kabaca bilgiler verilmekte ve hiçbir istatistiğe dayandırılmamaktadır. İHL ile ilgili öğretmen, öğrenci hareketleri ve hemen her türlü istatistik gerek MEB gerekse konu üzerine yapılmış akademik yayınlarda ayrıntılarıyla görülebilir. MEB istatistiği istisna olarak bir iki yerde kullanılmıştır. Bunlardan biri, 2008 sonrası AKP iktidarında İHL’ye yapılan kayıt artışlarını göstermek için (s. 138) yapılan referanstır.

Yanlış Bilgiler ve Konuya Vukufiyette Zayıflık

Türkiye’de din, eğitim siyaset ilişkisi incelenirken vüsatlı bir tarihî ve kültürel arka plana da yaslanmak gerekir. Bu noktada kitapta ilk anda görülebilecek basit, sıradan hadiseler ve konularla ilgili yanlışlar göze çarpmaktadır. Örneğin, Darü’l-Fünûn’un 1846’da kurulduğu belirtilmiştir (s. 38) ki bu bilgi yanlıştır. Eğer ilk planlama tarihi kastediliyorsa bu tarih 1845, ilk dersin verilmesi ise 1863’tür. “Darülfünûn tarihi” literatürde en iyi bilinen ve ilgili eserlere kolayca ulaşılabilen konulardan biridir.

Yazar, ezanın Türkçe okunmaya başlanması ve bitiş tarihi olarak 1938-1950 arasını vermiştir (s. 39, dipnot: 72). Oysa “31 Ocak 1932’de Atatürk’ün emriyle başlayan” Türkçe ezan uygulaması 16 Haziran 1950’de kaldırılmıştır. Yazar bunu bolca alıntı yaptığı *Hürriyet* arşivinden de rahatlıkla bulabilirdi (<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-161709>).

Türkiye’de din eğitimi, dinî yayınlar, dinî kurumların canlanması vb. pek çok aktivite ve sosyal hareketi yazar, sürekli ve belirgin bir şekilde 1950 sonrasında gelişmiş hadiseler olarak vurgular ki bu da yanlıştır. Bu tür sosyal, kültür ve siyasi dönüşümler belli çevrelerin sıklıkla iddia ettiklerinin aksine 1946 sonrasında başlamış ve 1948-49 yıllarında adeta patlama yapmıştır. Menderes Dönemi dinî eğitim ve kurumsal reformlarının pek çoğu CHP hükümetleri döneminde başlamıştır (1946 sonrasında bir zorunluluk olarak). Yine buna yönelik bilgiler de yazarın sıklıkla atf yaptığı Züriher’de bile açıkça görülebilir. Örneğin, ilkokul 4. ve 5.

sınıf programına seçmeli din bilgisi dersi koyma kararı 19 Şubat 1948'de verilmiştir, 10 aylık imam ve hatip yetiştirme kursu 30 Aralık 1948'de başlamıştır. İslamcı fikrin önemli dergisi *Sebilü'r-Reşad*'ın ikinci devre yayını Mayıs 1948'de başlamıştır.

İlk defa bir ilahiyat profesörünün (Halis Ayhan) Başbakan tarafından YÖK üyeliğine atandığını özellikle belirten yazarın, YÖK üyelerinin seçimiyle ilgili (s. 137, dipnot: 25) verdiği bilgiler de YÖK Kanunu'nun 6. maddesine bakıldığında tamamıyla yanlıştır. Yine, özel ders vermenin (private tutoring) Türkiye'de yaygın bir pratik olduğunu belirtmesi de (s. 111) sosyal realitenin hilafıdır. Sadece üst sınıf, yüksek gelirli ailelerde böylesi bir tercihten sınırlı olarak söz edilebilir.

Dolaylı şekilde "kalitesiz insanların elinde kalmış İslami ilimleri öğreten mekân" (s. 117) olarak tanımlanan "Güneydoğu Anadolu medreseleri" ve "yerel imamlar" meselesi birbirine karıştırılmış görünmektedir. Konu hakkında verilen bilgiler sıradan ve ön yargıdan öteye gitmemektedir. Bir başka konu da Türkiye'de, MEB Kanunu'na göre tek cins hitap eden okul açma mevzudur. Her ne kadar "erkek" ve "kız" adını taşıyan okullar varsa da bunlar potansiyel olarak karma eğitime açıktır ve birisi kız lisesine oğlunu, erkek lisesine kızını gönderebilir. Bu uygulama 1928'den beri devam etmektedir. Oysa yazar, "1990 öncesinde tek cins hitabeden okullar vardı." demekte ve yanlış örnekler de vermektedir (s. 90).

Ali Bulaç'ın etkilendiği Mevdudi, Seyyid Kutup ve Müslüman Kardeşlere ve birçok İHL mezununun hocalarının kendilerine Ayetullah Humeyni'den hoşnutlukla bahsettiğini (s. 98) belirterek bu isimlerle İHL ve Türk politik dünyası arasında bağ kurulmaktadır ki bu geçici ve sınırlı etkilenenin 1990 sonrası Türkiye'de yeri olmadığını bugün herkes teslim eder. Yine yazarın "Gülen hareketini" diğer dinî cemaatlerle aynı kabul ederek sıradan bazı bilgiler vermesi de (s. 28-30 ve 118) bu hareketin mahiyetini kavramadığını ortaya koymaktadır. Nitekim ilgili hareketin 2013 sonundan itibaren ortaya koyduğu siyasi tavır da bu farklılığı apaçık göstermiştir.

İHL mensuplarının politik tercihleri araştırılırken okul ve siyasal partiler arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur. Oysa Türkiye'de bireylerin politik tercihleri, okuldan ve aldıkları eğitimden ziyade büyük oranda aileyle paraleldir. Burada bir manipülasyona gidilerek İHL mensup ve mezunları ile AKP arasında ve meclis aritmetiğinin oluşumunda pozitif korelasyon kurularak "arka bahçe" metaforu güçlendirilmiştir.

Yazar, İHL'nin "fiziksel özellikleri" alt başlığı altında, "birçok imam hatiplinin din eğitimi devletten vermesini istediklerini" gözlemlediğini söyler ve şöyle bir aktarma yapar: "Din eğitimi devletten denetim ve gözetimi altında olmalıdır, bu eğitim için oğlumun *medrese* ve *Hizbullah*'a katılmasını istemiyorum." (s. 87). Sürekli yüceltilen seküler bir devlette, devlete bağlı din eğitimi meselesinin bir felsefi ve pedagojik bir problematik hâline getirilmemesi bir yana, bu cümlede *medrese* ile *Hizbullah*'ın yan yana getirilmesi ve yazarın buna hiç müdahale etmemesi de ilginç bir tutumdur. Kitabın temel kavramsal altyapısı olmasına karşın giriş bölümünde sıkı bir laiklik, sekülerizm, modernizm ve din ilişkisi tartışmasının yapılmaması zaten büyük bir eksiklik. Kitapta "laik/lik" karşılığı olarak "sekülerizm" kullanıldığı için yer yer anlam karışması söz konusu olmuştur (s. 86). "Sekülerizm ile İslam'ın bir arada olabileceğini (coexist)" bir İHL yöneticisi (s. 86) ve laik bir imamın (s. 133) ağzından veren yazar, böylesi bir çelişkiye dikkat bile çekmeyerek/tartışmayarak zımnen bir onaylama yapmıştır.

Zorlanmadan ilk bakışta görülebilecek böylesi basit hatalarla dolu kitabın Türkiye’de din eğitimi ve siyaset ilişkisi konularına yapacağı katkı ve vereceği mesajlar da her türlü izahattan varestedir.

Araştırma Nesnesine Yakınlık: İHL’yi Tanımak ve Tanımlamak

Türkiye’de din/İslam ya da İHL konusunu anlamak her şeyden önce bu konulara kültürel bazda yakın olmayı gerektirir. Aksi hâlde görülen, tanık olunan durumları, derlenen bilgileri yorumlamak ve yerli yerine oturtmak mümkün olamaz.

Kitap boyunca hissedilen durumlardan biri, Türkiye’nin laik cemaati olarak bilinen ve üst düzey yönetim imkânlarına uzun senelerden beri sahip seküler/modern sınıfın değer dünyasına paralel tezler ileri sürülmesidir. Ancak yazar, zaman zaman bu zafiyeti aşma denemeleri göstermekte ve nesnel tespitler yapma gayretine girmektedir. Mesela, bütün İHL’lilerin günlük siyasetin esiri olmadıklarını ve içlerinden aykırı tiplerin de çıkabildiğini söylerken (s. 103), kitaba hâkim olan tez İHL mensuplarının yoğun bir dinî davranış ve zihniyet dünyasında olmalarıdır. Yazara göre İHL radikal İslam’ı desteklemese de “beyinleri yıkaması” (s. 105), “dinî hassasiyetleri yeni nesillere aktarması” yönüyle Türk devletinin seküler ideolojisine meydan okumakta ve bu hâliyle de açık bir tehdit unsuru hâline gelmektedir (s. 66).

Kitapta görülen önemli hususlardan biri de İHL’den elde edilen bilgilerin Türkiye’deki diğer toplum kesimlerine teşmil edilmesidir. Tekil örneklerden üretilen genellemelerle Türkiye’deki dinî/muhafazakâr kesimin tamamına şamil hükümler verilmiştir. Kitapta bunun tersi duruma daha çok rastlanmaktadır. İHL’de yapılan gözlemlerin sadece bu grup üyelerine has olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum araştırmacının araştırma nesnesiyle olan mesafesine, kısacası Türk kültürüyle olan ülfet ve muarefe düzeyine işaret etmektedir.

Örneğin, ülke genelinde bazı belediyelerin *Kur’an* ve *siyer kitapları* (s. 152) dağıtması, “bir belediyenin heykel yıkma uygulaması” genelleştirilerek buradan hareketle AKP, İHL, İslamcılar ve Türkiye reelpolitikasının akıbeti üzerine bir kurgu inşa edilmiştir [Oysa Türkiye’de yabancı misyonerler on yıllardır İncil başta olmak üzere çok farklı materyali ücretsiz dağıtmaktadır]. Akıncılar başta olmak üzere MTTB gibi “1970-80’lerdeki İslami gençlik örgütlerinin amacı İslam devleti kurmaktır.” (s. 124) denildikten sonra şimdiki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı da ilgili kurumların üyesi gösterip AKP hükümetinin amacı netleştirilmiştir. Sonuç olarak “AKP İslam devleti olma yolunda mesafe almaktadır.” (s. 154) noktasına gelinmiştir. İnternette aile filtresi uygulaması, feribotta mescit (s. 180), içki düzenlemesi ve bazı restoranların müşteri profiline göre servislerinde değişime gitmeleri (s. 180) de yazarın gazetelerden devşirdiği spekülâtif, münferit ve aşırı zorlama argümanlardır ve bütün bunlar adım adım “İslam devleti”ne gitmenin işareti olarak yorumlanmıştır. Tabii değişimlerin toplumsal bir talep ya da bireysel hak olması da tartışma alanı olarak ilgi görmemiştir.

Yazar, İHL mensuplarını tanımlamaya çalışırken günlük hayat pratiklerinden birçok örnek vermiştir. Örneğin, karşılaşmalarda “Selamünaleyküm” diyerek selam vermeyi, saygı ve hayranlık ifadesi olarak “Maşallah”ı, bir işe başlarken “Besmele çekmeyi”, bu grubun bir karakteristiği olarak sunar (s. 71). Yine burada “Besmele yazmanın, son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet’in yaygın pratiklerinden biri” (s. 71, dipnot: 26) olduğunu belirtir ki Müslümanlar arasında her türlü eyleme Besmeleyle başlamak Peygamberimizle başlamıştır.

Metnin devamında, İHL'deki mimari ve süslemelerin yanında mensup ve mezunlarının ev dekorasyonlarının farklılığına da dikkat çekilmiştir. Yazara göre evlerdeki Kâbe resimleri, çeşitli âyet ve hadis temalı hatlar, tablolar seküler devlette önemli mesajlar vermektedir (s. 87-89). Oysa, bu tür gündelik görünümeler Müslüman Türk toplumunun -sınırlı bir seküler kesim hariç- tamamında görülebilecek pratiklerdir ve bir ayırıcı vasıf olarak görülemez. Yazarın bir değişim unsuru olarak ilgisini ve dikkatini çeken farklılıklar, ortalama her Müslümanın evinde rastlanabilecek enstrümanlardır.

Anlaşılmaz bir şekilde, İHL öğrencilerinin ve genel lise öğrencilerinin favori liderleri karşılaştırılır ve Hz. Muhammed ile Atatürk karşı karşıya getirilir (s. 79). Yazar, gözlemleri sırasında sınıfta ve teneffüs aralarında bahçedeki öğrencilerin "aymazlıklarına, geyik muhabbetlerine" de kulak kabartır ve buradan derledikleriyle bir zihniyet analizi yapar (s. 80). Bahçede şakalaşan kız öğrencilerin gördüğü "örümcekle" *Kur'an* suresinin (Ankebut) irtibatlandırılması ve yine kızların kendi aralarındaki evlilik konuşmaları sırasında Hz. Ömer'in ideal eş tipi olarak anılması yazara, bu gençliğin toplum tasavvuru hakkında seküler dünyanın tezlerini güçlendirici argümanlar ilham eder.

Yazar, İHL'ye öğrencilerin niçin geldiğini sorgularken bazı anne-babaların "Bir Fatıha okumasını öğretilsin." (s. 109) şeklindeki söylemini/metaforunu, olduğu gibi anlamış olmalı ki, dipnotta *Fatıha* ile ilgili teknik bilgilere yer vermiştir. Oysa bu metafor, "Temel dinî bilgilerini öğretsin, İslam'ın temel şartlarını bilişsel ve davranışsal olarak içselleştirsin." anlamında kullanılır. Katılımcı gözlem yapan bir araştırmacının araştırma nesnesinin değer dünyasından/kültüründen kopukluğu, ulaştığı sonuçları ve verdiği hükümleri de anlamsızlaştırmaktadır. Yazarın, araştırmaya başlaması sırasında "Üstelik ben de bir Müslümanım." diyerek muhataplarından gördüğü dışlayıcı tavrı, yine onlar üzerine yıkarak açıklamaya çalışması, aslında açık bir yabancılaşmışlık itirafı anlamını taşımaktadır. Ancak yazar, dinin en temel bilgi, değer ve pratikleriyle ilişkisinin olmamasını da bir eksiklik ya da sorun olarak görmemiştir. Elbette, bilim insanının araştırma nesnesini "hakk'el yakîn" kavraması beklenmez ancak bilişsel düzeydeki bir cehalet de kabul edilemez.

Şu bir Türkiye gerçeğidir ki dinin en temel bilgilerinden ve pratiklerinden habersiz kişiler dinin en karmaşık konularında, kendilerini söz söylemeye ehliyetli görebilmekte ve projeler yapıp doktora tezi hazırlayabilmektedir. İsmail Kara, "Türkiye'de sosyal bilimciler ilkökul düzeyinde ilmihâl bilgisine bile sahip değiller." derken ne kadar haklıdır. Dünyanın en prestijli yayınevlerinin birinden böylesi bir yayının çıkması da bunu teyit ve tescil etmektedir.

Yazar araştırma sürecinde, bir sekreterin kendisine zorla selam verdiğini (s. 152) ve baskı gördüğünü belirtir. Kitapta birçok yerde daha çok tecrübelerin anlatımı şeklinde yer verilen, 28 Şubat sonrası "katsayı" uygulamasının adaletsizliğine, hukuka ve insan haklarına aykırılığına, yaralanan vicdanlara, sönen ocaklara, bir nesilde yaşanan ağır mağduriyetlere açılan bir başlık yoktur. Kitapta seküler hayat stiline istediği gibi davranması örtük hâlde, tabii bir hak olarak sunulurken problemin bu gayritabii sisteme aykırı hâl, hareket ve simgeler üretenlere çevrilmiş olması içinde bulunulan zaman itibarıyla manidardır.

İHL'deki kız erkek ilişkileri anlatılırken mahremiyete, aşırı ayrımcılığa sürekli vurgu yapılması ve bir öğrencinin sırf kız arkadaşı olduğu için disiplin suçuna gittiğinin altının çizilmesi (s. 91) de bir başka yanlış genellemedir. Bunun zorlama bir örnek olduğu açıktır. Hiçbir okulda,

bir yönetici, sırf kız ya da erkek arkadaşı olduğu için birini cezalandır(a)maz. Kuvvetle muhtemeldir ki, başka suçlardan ceza almış biri bunu kamufle etmek için böylesi bir savunma mekanizması geliştirmiştir. Ancak bu, yazar tarafından önemli bir bulgu olarak görülür. Aynı şekilde özellikle İHL mensuplarının ve muhafazakâr kesimin toplu taşımada kadın-erkek yan yana oturmadığını buna aşırı dikkat gösterdiğini belirtir (s. 93).

Kitapta, özellikle doksanlı yıllardan sonra başlayan muhafazakâr tatil alışkanlıklarına da değinilir (s. 93). Özünde pür bir modernleşme ve sekülerleşme olan, İslam'ın ruhuna aykırı bu uygulamayı muhafazakârlık ve dindarlık davranışı/ayrıcalığı olarak sunmak da oldukça sığ bir yaklaşımdır ve AKP modernleşmesini hiç anlamamaktır. Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar 2000'ler sonrasında modernleşmektedir. Bunu bir dinleşme olarak görmek Türkiye sosyal bilimcilerinin yaygın bir yanılığsıdır.

Refah Partisi için seküler kesimin hâkim, eleştirel bakışı olan "din devleti/şeriat yanlısı", "İHL onların arka bahçesi" söylemleri kitapta aynen tekrarlanır ve doğruluğundan kuşku duyulmaz. İHL'nin RP için "arka bahçe" olması Yalçın Doğan ve Mesut Yılmaz'dan yapılan alıntılarla doğrulanır (s. 52).

Kitapta, siyaset bilimi dâhil diğer alanlarda ehliyet sahibi hemen herkesin "bir tür darbe" olduğundan kuşku duymadıkları 28 Şubat hareketine de farklı bir yaklaşım söz konusudur. Yazara göre İHL mezunlarının din adamlığı dışında başka meslekleri tercih etmeleri ve bu tercihin ikinci nesil (1970 sonrası İHL mensupları) arasında giderek yükselmesi, sekülerleri ciddi anlamda endişelendirmiş ve 28 Şubat'ın "haklı!" gerekçesi ortaya çıkmıştır. Yazar bu durumu aynı zamanda "28 Şubat'ın bir öznesi olan basın kanadının gazeteleri"nden yapılan alıntılar ve okullardan devşirdiği gözlemlerle destekler (s. 57-59). Yazara göre "laiklik karşıtı" RP, 28 Şubat "politik krizi!"nin temel sebebidir. Bu gerçekten böyle mi, yoksa -yazarın bir türlü "darbe" diyemediği (s. 159) 28 Şubat, merkezdeki seçkin/sekülerlerin çevreden gelen muhafazakâr bloğa/çoğunluğa karşı, askeri vesayet ve derin devletle el ele vererek yerleşik ithal ikameci sermaye ve basını arkalarına alarak yaptıkları sıkı bir püskürtme hareketi midir? Kitap böylesi bir tartışma alanıyla hiç ilgilenmez.

Pakistan ve Afganistan'daki medreseler ile İHL'yi karşılaştıran ve bu kurumlar arasında yapısal bir benzerlik olmadığına dikkat çeken yazar (s. 183), önemli bir gerçeğin altını çizmiştir. Zira İHL hemen her şeyi ile devlet kontrolünde bir eğitim kurumu iken Pakistan ve Afganistan'daki medreseler devletten bağımsız sivil eğitim kurumlarıdır.

Özetle, Özgür'ün kitabı söz konusu değerler dünyasının kavram ve ön yargıları ve örnekleriyle örülür bir tezdir ve oryantalizme yerli ve taze bir kaynak olmanın yanında, dünya bilim arenasına Türkiye'de din ve toplum, din eğitimi, dini okullar ve siyaset ilişkisi konularında birçok hususta yanıtıcı katkılar sunmaktan ileri gidememektedir. Şu hâlde kitap, araştırma problematiğini açıklamaktan ziyade, Türkiye'de bir sınıfın ideoloji ve zihniyet dünyasını açıklamak (kendini ele vermek) gibi bir işlev de görmektedir. Maalesef son 15-20 yılda yurt dışında yayımlanan ve Türkiye hakkında geniş bir algı oluşturan benzer konudaki birçok kitap aynı kaderi paylaşmaktadır.

- Fatma Kızıl, *Müşterek râvi teorisi ve tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, 543 s.

Değerlendiren: Rahile Kızılkaya Yılmaz*

Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi adlı çalışma, Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olan Yrd. Doç. Dr. Fatma Kızıl'ın Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Ana Bilim Dalında *Hukukî İçerikli Merfû Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* başlığıyla hazırladığı doktora tezinin kitaplaştırılmış versiyonudur.

İslam'ın ilk yüzyılları hakkındaki haberlerin menşei tespit üzere oryantalistler tarafından önerilen yöntemler arasında yer alan *müşterek râvi teorisi*, farklı yaklaşımlara sahip araştırmacılarca yorumlanıp ayrı neticelere ulaşılmaktadır. Kendisinden sonraki oryantalist geleneği etkileyen ve isnâdları hadis tarihlendirmelerinde sistemli şekilde kullanan ilk oryantalist Joseph Schacht'ın (1902-1969) vazettiği *müşterek râvi teorisi* şöyle tanımlanabilir: '*Bir râvinin, uydurduğu bir hadise Hz. Peygamber'e ulaşan sahte bir isnâd eklemesi ve daha sonra bu hadisi kendisinden birçok kişinin rivâyet etmesi*' (s. 17). Müşterek râvi teorisinden ilk defa Schacht söz ederken; G. H. A. Juynboll (1935-2010) kendisinin geliştirdiği yeni kavramlar sayesinde bu teoriye 'Batılı bir isnâd tenkit metodu' vasfını kazandırmıştır. Böylece söz konusu teori, Batı'da hadis ile ilgili pek çok çalışmada uygulanır hâle gelmiştir.

Hadis tarihi hakkında alternatif metot ve kavram önerilerinde bulunan oryantalistler tarafından geliştirilerek rivayetlerin tarihlendirilmesine uygulanan bir yöntem olarak *müşterek râvi* teorisinin etkileriyle birlikte incelendiği ve söz konusu yöntemin bir hadis grubu üzerinden tahlil edildiği bu kitap, oryantalistlerin farklı bakış açılarından kaynaklanan yorumlarını konu edinmektedir. Daha ziyade hadis tarihlendirme yöntemlerini kullanan oryantalistlerin söz konusu edildiği *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* adlı bu eser; giriş, üç ana bölüm, sonuç ve iki ek ihtiva etmektedir.

Oryantalistler hakkında değer hükmü ifade eden söylemlerden ziyade onların çalışmalarında takip ettikleri yöntemler, varsayımlar ve ulaştıkları sonuçlar esas alınmak suretiyle yapılacak bir tasnifin daha ilmi olacağı muhakkaktır. Bu özelliğe sahip bir tasnif, aynı zamanda mevcut literatürden hangi ölçüde istifade edilebileceği sorusuna cevap bulmayı da sağlayacaktır. Bundan dolayı oryantalistlerin literatüre farklı yaklaşımlarına sebep olan birtakım öncüllerinin tespit edildiği kitabın birinci bölümü (s. 25-65), özellikle oryantalist paradigmayı klasik İslami paradigmadan ayıran hususiyetleri ortaya koymasına nedeniyle önem arz etmektedir. Bu bağlamda kitabın ilk bölümünde, diğer bölümlerde yapılan değerlendirmelerin teorik temelini teşkil eden "Oryantalistler ve Müslümanların yaklaşım farklılıklarının sebepleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmaktadır.

Oryantalistleri ve Müslümanları tasnif ederken onların öncüllerinden; oryantalist araştırmacıları da kendi içinde gruplandırırken onların ulaştıkları neticelerden hareket eden Kızıl, birtakım öncülleri kabul edenlerin sadece Müslümanlar olmadığını, aynı şekilde Batılı araştırmacıların da çeşitli varsayımlardan yola çıkarak değerlendirmelerde bulunup sonuçlara ulaştıklarının altını çizmektedir. Bu bağlamda birinci bölümün ilk kısmını (s. 25-57) oryantalistlerin kendi aralarında görülen yaklaşım farklılıkları ve bunların nedenlerine tahsis eden müellif, bütün oryantalistlerin literatüre yaklaşımları itibarıyla aynı derecede kabul edilip

* Dr., Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0092

edilemeyeceğini, bilhassa temsil gücü yüksek iki oryantalist olmaları hasebiyle Schacht ve Harald Motzki'nin görüşlerine ağırlık vererek tartışmaktadır. Bunun sonucunda oryantalistlerin kendi içinde 'İslam tarihinin erken dönemini rivayetlerden hareketle inşa etmeye karşı çıkan *revizyonistler*', aralarında çeşitli dereceler bulunmakla birlikte 'hicrî I. asırdan gelen haberlerin büyük bir kısmını uydurma kabul eden fakat söz konusu yüzyıl hakkında değerlendirme yapmayı mümkün kılacak materyalin varlığını tamamen reddetmeyen *şüpheciler*' ve bilhassa Motzki'de görülen 'literatüre yönelik umumi itimat veya şüpheden hareket etmeyen ancak nispeten erken tarihlendirmeler yapan *mutavassıtlar*' şeklinde üçlü bir tasnif ortaya çıkmaktadır (s. 27-29). Yaklaşımlarını esas alarak oryantalist araştırmacıları üçlü bir tasnife tabi tutan müellif, John Wansbrough, Michael Cook ve Patrica Crone gibi isimleri *şüphecilerin* en önemli temsilcileri; Harald Motzki ve Gregor Schoeler gibi araştırmacıları da 'isnâdların ve metinlerin birtakım sınırlandırmalar ile kullanılabilmesi görüşüne sahip ve doğal olarak nispeten daha erken tarihlendirmeler yapan *mutavassıtlar*' arasında zikretmektedir. Kızıl, isnâdlara kesinlikle itimat etmeyen revizyonistleri de *şüphecilerin* uzantısı şeklinde değerlendirerek aralarındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

Oryantalizmin sürekliliğine ve oryantalist geleneğin varlığına vurguda bulunan müellif (s. 23, 58), ayrı öncüller kümesinden hareket eden iki paradigma olarak klasik İslami ve oryantalist paradigmadan söz etmenin mümkün olduğu sonucuna ulaşmaktadır (s. 504). Söz konusu iki paradigmanın dayandığı öncülleri teolojik mahiyetleri tedricen azalacak şekilde tespit eden Kızıl, klasik İslami paradigmayı oryantalist paradigmadan ayıran yönleri her iki paradigmanın "kurucu ilkeleri" şeklinde tanımlayarak maddeler hâlinde şöyle sıralamaktadır: Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul/inkâr; Hz. Peygamber'in dindeki konumunu takdir etmek/etmemek ve tahfif; sahabe'nin ayrıcalıklı konumu ve adaletini kabul/ret; seleve ve ulemaya umumi itimat etmek/etmemek; literatürle irtibatın varoluşsal olup olmaması bağlamında 'mâl veya ihmâlin takdimi; aksi ispat edilene kadar hadisleri sahih/uydurma kabul etmek; isnâdlara itimat etmek/etmemek; rical literatürünü belirleyici kabul etmek/etmemek (s. 37).

Kitabın müellifi tarafından tespit edilen bu öncüller, oryantalistlerin İslam ile ilgili kaleme aldıkları eserler kullanılırken göz önünde bulundurulması gereken hususları ihtiva ettiği gibi onlar tarafından üretilen bilgi ve bu bilgiyi kendi paradigmaları içerisinde değerlendirmeleri neticesinde ortaya çıkan yorumların anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Örneğin teolojik bir mukaddime şeklinde anlaşılabilen olan 'Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul' meselesi, rivayetleri değerlendirmede etkili olduğu gibi hadis rivayet tarihi ile ilgili düşünceleri de etkilemektedir. Oryantalist paradigmayı özellikle metodolojik düzeyde çözümlemek gerektiği düşüncesinin işlendiği kitabın ilk bölümü, İslami ilimler alanında çalışan bütün araştırmacıların istifade edebileceği bir muhtevaya sahiptir. Çünkü 'varsayımların mutlak surette sonuçları etkilediği' görüşünü çalışmasının pek çok yerinde ifade eden Kızıl, belli bir perspektiften literatüre bakmanın kaçınılmazlığına işaret ederek modernist, revizyonist, gelenekçi, şüpheci mukaddimelerden hareket eden bir araştırmacının literatüre dair değerlendirmesinin de buna göre şekilleneceğinin altını çizmektedir.

Kitabın ilk bölümünde ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurularak "Müşterek Râvi Teorisi" başlığını taşıyan ikinci bölümde sırasıyla Schacht, Juynboll ve Motzki'nin müşterek râvi teorisini uygulayışları, söz konusu oryantalistlerin diğer görüşleriyle irtibatlı hâlde ele alınmıştır (s. 65-231). Zira Schacht, Juynboll ve Motzki müşterek râvi teorisini çalışmalarında uygulayan en önemli oryantalistlerdir. Bu isimlerin görüşleri, kendilerine yapılan lehte ve aleyhteki değerlendirmeler özellikle oryantalist paradigmanın içinden gelen tenkitler göz önünde

bulundurularak verilmiştir. Bu yöntemle yazılan ikinci bölüme teoriyi ilk kez vazeden oryantalist olduğu için Schacht ile başlanmıştır. Schacht, İslam hukukunun erken dönemini hadis esaslı yorumladığından onun İslam hukuku ve hadisle ilgili iddiaları birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple bu bölümde Schacht'ın İslam hukukunun kaynağı bağlamındaki fikirlerine yer verilmiş, özellikle söz konusu görüşlerinin müşterek râvi teorisi ile irtibatı tespit edilmiştir (s. 65-159). Bu bölümde üzerinde durulan ikinci isim olan Juynboll'un görüşleri ise, onun hadis ve fıkıh tarihinin erken dönemi hakkında Schachtçı şemayı genel hatlarıyla kabul etmesi sebebiyle daha ziyade Schacht'tan farklılıkları ön plâna çıkarılarak verilmektedir (s. 159-173). "Metinlerin Analize Dâhil Edilmesi" başlığı altında fikirleri ele alınan son oryantalist, Harald Motzki'dir (s. 173-214). Müşterek râvi teorisini Schacht ve Juynboll çizgisinden farklı bir şekilde yorumlayan Motzki'nin hadis ve fıkıh tarihi ile ilgili kanaatleri, özellikle onun Schacht ve Juynboll'un fikirlerini kritik etmesi sebebiyle ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kitabın son bölümü olan üçüncü bölümde ilk iki bölümde tarihî gelişimi ve uygulanma aşamaları ortaya konulan müşterek râvi teorisine ait özellikle mutavassıt oryantalist araştırmacıların çalışmalarında görülen *müşterek râvi merkezli isnâd-metin analizi* seçilen bir hadis grubuna tatbik edilmektedir. Müşterek râvi teorisinin tahkiki için seçilen ve 'Uraniler hadisi'¹ adıyla yer alan örnek hadis grubu, isnâd-metin analizine dayalı müşterek râvi yönteminin bir imkân kabul edilip edilmeyeceğini belirlemek üzere hem klasik hadis usulü hem de müşterek râvi merkezli isnâd-metin analizinden hareketle tahlil edilmektedir. Bu bölümde isnâd-metin analizinin Juynboll'un iddialarını çürüten sonuçlarına özellikle işaret etmeye gayret gösterildiğinden aslında söz konusu bölümü bir 'Juynboll kritiği' şeklinde tanımlamak mümkündür.

Bu bölümde öncelikle, seçilen örnek hadis grubunun hadis usulüne göre isnâd tenkidi, ardından rical literatürü ve hadis istılahlarından istifade edilerek isnâd-metin analizi yapılmaktadır. Söz konusu analizde bir hocadan gelen rivayetlerin birbiri ile mukayesesi yapılmış ve bu mukayese her defasında bir üst aşamaya taşınarak sürdürülmüştür. Metinlerdeki ortak lafızlara ve karakteristik yapılara odaklanan isnâd-metin analizi yöntemi, 'yalnız isnâd' veya 'yalnız metinlerden' hareketle ulaşılabilecek sonuçların eksik kalacağını ortaya koyması nedeniyle büyük önemi haizdir. Müşterek râvi merkezli isnâd-metin analizi yönteminin rical eserlerinde yer alan bilgiler ekseninde ve klasik İslami paradigma içerisinden uygulanma imkânının araştırıldığı bu bölümde aynı hadis grubunu yine müşterek râvi teorisine göre analiz eden Sean W. Anthony'nin sonuçları ile bağdaşmayan yönleri de ortaya konulmuştur.

'Uraniler hadisinin alt grubu şeklinde değerlendirilebilecek olan "kıyas grubu"na ait isnâd ve metinlerin analizi (Ek 1, s. 541) ve 'Uraniler hadisinin yer aldığı bütün tariklerin gösterildiği isnâd şeması (Ek 2, s. 545) ile kitap sonlanmaktadır. Ancak bu iki ek özellikle 'Uraniler hadisinin yer aldığı bütün tariklerin gösterildiği isnâd şeması, kitabın üçüncü bölümünün daha iyi anlaşılması için müracaatı zorunlu bir diyagramdır. Zira kırk altı farklı müellife ait altmış iki eserde, müellifler de dâhil toplam 460 râvi tarafından nakledilen 'Uraniler hadisinin (s. 239) bütün varyantları, ilgili isnâd şemasında bir arada gösterilmektedir. Haddizatında söz konusu çalışmanın tamamında ortaya konan ilmî çabayı ve titizliği yansıtmaya açısından

1 'Uranilerin Medine'ye gelmesi ve müteakip olayları aktaran haberler ile 'Uraniler kıssası ile el-Mâide Süresi'nin 33. ayeti arasında irtibat kurarak hadisenin söz konusu ayetin nüzulünden önce vuku bulduğunu veya nüzul sebebi olduğunu ya da Resûlullah'ın (sav) söz konusu ayetle uyarıldığını bildiren rivayetleri içermektedir (s. 231 vd.).

önem arz eden bu şema, başta hadis alanı olmak üzere İslami ilimler sahasındaki pek çok araştırmacıya örnek olmaya matuftur.

Konusu sebebiyle hadis alanına sağladığı katkının yanı sıra İslam'a dair eser telif eden oryantalistlerin yöntemleri ve yaklaşımları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bu kitap; özgün yaklaşımı, orijinal tasnifi, akademik üslubu ve zengin bibliyografyasıyla Türkiye'de İslami ilimler sahasında çalışan pek çok araştırmacının istifade edebileceği niteliktedir. Çünkü söz konusu bu eserde sadece oryantalist araştırmacılar tarafından geliştirilen müşterek râvi teorisinin tenkidi ile yetinilmemiş; buna ilaveten ilgili yöntemin klasik İslami paradigma içerisinden yorumlanmasının imkânı özellikle seçilen bir hadis grubu üzerinden tahlil edilerek sorgulanmıştır. Ayrıca kitapta hem oryantalistlerin hadis literatürünün herhangi bir unsuruna dair yaptıkları yorumlar hakkında hadis usûlü çerçevesinde nasıl bir açıklama yapılabileceği sorusu cevaplanmaya çalışılmış hem de klasik İslami paradigmanın imkânlarından yararlanılarak tatbik edilen isnâd-metin analizi sonucunda hadis rivayet tarihi ve râviler hakkında önemli tespitler sunulmuştur.

Oryantalistler tarafından geliştirilen bir yöntemin tenkit ve tahkik edildiği bu kitapta münferit meseleler üzerinden yapılan bir oryantalizm kritiğinden ziyade metodoloji tenkidinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte hadis tarihini ilgilendiren bir haberin içeriğini değerlendirme hususunda birbirinden farklı 'iki paradigma' arasında üzerindeki ittifak edilmiş öncüller kümesinin bulunmamasından ötürü söz konusu eserin sonuçlarının ancak kitapta kendisinden hareket edilen öncülleri benimseyenler tarafından kabul edileceği de teslim edilmelidir (s. 22). Zira müellifin belirttiği gibi "*Kitapta oryantalistlerin iddiaları bizatihi değerli kabul edilmemiş; aksine hadis literatürünü anlamaya katkı sağladığı ölçüde kıymetli görülmüştür.*" (s. 20). Nihayetinde oryantalist çalışmalarda öne sürülen iddiaların ve onlar tarafından geliştirilen kavramların, 'literatüre dair bir farkındalık uyandırması' cihetiyle dahi Müslüman araştırmacılar tarafından tetkik edilmeye değer olduğu bu kitap vasıtasıyla daha iyi anlaşılmaktadır.

- Berat Açı, *Klasik Türk edebiyatında alegori*, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 216 s.

Değerlendiren: Goncağül Erdoğdu*

Türk edebiyatı araştırmalarının başladığı 19. yüzyılın ortalarından itibaren, genelde Türk edebiyatı ve özeld de klasik Türk edebiyatı, çoğunlukla siyasi söylemin malzemesi oldu ve bugün de olmaya devam ediyor. Çeşitli siyasi akımların tesiriyle bazı "araştırmacı"lar bu edebiyatı eskimiş, köhnemiş addetti ve bu edebiyatın gerçekte ne olduğunu anlamaya çalışmadan, hatta bunu anlayabilecek donanıma bile sahip olmayarak toptan reddetti. Bu toptan reddediş ve karalama faaliyetinin İslam dini ve Osmanlı Devleti karşıtı söylemleri, diğer tarafın da tepkici bir tavır almasına ve reddiyecilerin tam tersi yönde bir başka aşırı uca kaymalarına neden oldu. Bu edebiyatı ve aynı zamanda başta Osmanlı Devleti olmak üzere İslam devletlerini ve dolayısıyla da yüzyıllardır onların temelini oluşturan kültürleri yüceltmek misyonunu yüklediler. Bu edebiyatı oluşturan tüm unsurları sadece bu kül-

* Yrd. Doç. Dr., Süleyman Şah Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0089

türlerde üretilen, yegâne, biricik, eşi benzeri olmayan eserler olarak algıladıklarında veya algılattıklarında bu edebiyatın yüceliğini ortaya koyacaklarını sandılar. Sözü edilen bu zihniyetle yazılmış olan eslere baktığınızda ve örneğin klasik edebiyatın en önemli unsurlarından biri sayılan “aruz” vezninin ne olduğunu, nereden geldiğini bu eserlerden öğrenmeye kalktığınızda aruz vezninin Fars edebiyatı aracılığıyla Türk edebiyatına geçtiğini, Arap edebiyatının bir özelliği olduğunu görürsünüz ama bunun ötesine gidemezsiniz. Çünkü Antik Çağ edebiyatlarında da benzer ölçülerin kullanıldığından veya Batı edebiyatındaki pek çok eserde bile buna benzer bazı örneklerin görülebileceğinden pek bahsedilmez. Türk edebiyatı araştırmalarına yönelik bu tek boyutlu yaklaşımın sebebi yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı üzere çeşitli ideolojik takıntılar nedeniyle Türk olmayan ya da kökeni doğrudan İslam’a dayanmayan her şeyden uzak durma ve bahsini etmeme güdüsü olduğu kadar klasik Türk edebiyatı alanında çalışan akademisyenlerin bir başka edebiyatı tanımak veya tanıtmak konusundaki ilgisizlikleri veya başka bir edebiyata nüfuz edebilecek donanıma sahip olmayışlarıdır. Son dönemde Türkiye’deki akademisyenlerin büyük çoğunluğu arasında “Türkolojinin dili Türkçedir.” mottosunun hâkim görüş hâline geldiği göz önünde bulundurulursa bu zihniyete sahip kişileri Türkoloji araştırmaları için Arapça ve Farsçanın yanında Yunanca, Ermenice, Hırvatça, Macarca ve bunlar gibi Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu veya olmadığı yerlerde konuşulan Çince, Japonca, Moğolca, Rusça, Fince, Almanca, Latince gibi onlarca dilde üretilen eserleri takip edebilecek donanıma sahip uzmanların yetiştirilmesinin ne denli önemli olduğuna ikna etmek kolay olmayacaktır.

Büyük İskender’in Doğu’ya düzenlediği seferler sonucundaki Helenleştirme faaliyetleri, 8. yüzyılda Arap dünyasının Yunan eserleriyle tanışması ve yüzlerce yıl süren çeviri ameliyesi, Arapların Endülüs’te yüzyıllarca süren ikameti ve Haçlı Seferleri, Doğu-Batı dünyasındaki kültürel etkileşim döngüsünün en önemli dönüm noktalarını oluşturur. Bu bilindiğinde, Dede Korkut Masallarında veya Mevlana’nın Mesnevi’sindeki bazı hikâyelerde olduğu gibi pek çok Doğu mesnevisinin bazı Antik Çağ edebiyat eserlerinden ilham alınarak yazıldığı, Osmanlı edebiyatında kullanılan birtakım mazmunların kökeninin Yunan veya daha eski mitolojilere dayandığı bilgisi bizi şaşırtmayacaktır.

Bir edebiyatın gerçek değerinin anlaşılmasının yolu onun dünya edebiyatı içinde nereye yerleştiğinin ve onun ne kadar evrensel olduğunun tespit edilebilmesinde, benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konabilmesinde yatar. Bu edebiyatı sadece Türk-İslam dünyasının biricik ve eşsiz ürünleri olarak ortaya koymaya çalışmak, onu kendi içine kapalı, dünyayla ilişkisini kesmiş bir edebiyat hâline getirir; yüceltmek şöyle dursun zayıflamasına ve tedricen yok olmasına neden olur. Bugün bilinen bir gerçektir ki hiçbir edebî metin tamamen orijinal değildir. Eserlerdeki *metinlerarasılık* ne oranda ortaya konulursa kültürel zenginlik de o oranda ortaya çıkar.

Berat Açıl’ın *Klasik Türk Edebiyatında Alegori* adlı kitabı (Küre Yayınları, 2013), esas yazılma amacı bu olmasa da Türk edebiyatı araştırmalarına bu anlamda önemli katkıda bulunan bir araştırmadır. Eser Türk edebiyatıyla ilgili bir konuyu dar bir çerçevede değil, dünya edebiyatı ürünleriyle karşılaştırarak daha geniş bir perspektiften algılamamızı sağlıyor. Hatta belki de yazarın aslında alegorinin Türkçedeki karşılığını “temsili istiare” (s. 104) olarak saptamasına rağmen yine de alegori sözcüğünü kullanması bile dünya edebiyatlarıyla ortak bir terminoloji kullanma arzusundan kaynaklanıyor olabilir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Fransız edebiyatından *Le Roman de la Rose*, İngiliz edebiyatından *The Faerie Queene* ve *The Pilgrim's Progress* gibi eserlerle yazarın İslami edebiyatlar olarak tanımladığı edebiyatlara ait Arapça, Farsça, Urduca ve Türkçe eserleri karşılaştırması bu anlamda çok önemlidir. Ancak "Alegorik eserler; estetik ve paradigmatik uygunluktan dolayı Arap, Fars ve Osmanlı edebiyatlarında daha fazla revaç bulmuştur." (s. 183) ifadesiyle sayıca bir üstünlükten bahsediliyorsa bu hususa biraz daha temkinli yaklaşmak doğru olacaktır. "Batı" alegorileri diye bahsedilen Grek, Latin ve Orta Çağ Avrupası alegorik eserleriyle ilgili olarak böylesi bir karşılaştırmayı yapabilmek çok daha detaylı bir okumayı gerektirir. Oysaki örneğin Orta Çağ alegorileri için esas alınan, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz, Fransız ve İngiliz olmak üzere sadece iki edebiyata ait olan üç eser hiç şüphesiz "Batı" edebiyatının temsilcileri olmaktan çok uzaktır. Ayrıca kitapta, Orta Çağ alt başlığı kapsamında ele alınan konular için sadece İngilizce araştırmalar kullanılmıştır ve bunlar da başlıklarından anlaşıldığı üzere (*The Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition* (Lewis), *Allegorical Imagery: Some Medieval Books and Their Posterity* (Tuve)) belli bir edebiyatın alegorik eserleri hakkında tam bir döküm vermek kaygısı gütmeyen eserlerdir. Batı edebiyatında alegorik eserlerin geniş bir listesine ancak ve ancak "(İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, İspanyol, Hollanda, İsveç, Norveç vs.) Edebiyatında Alegori" şeklinde başlıklandırılacak monografileri taramak suretiyle ulaşabiliriz. Bu örnekler doğrultusunda, *Klasik Türk Edebiyatında Alegori* başlığını taşıyan bir kitapta, yazarının uzmanlık alanının da bu olduğu göz önünde bulundurularak, kastedilen dönemdeki alegorik eserlerin tam bir listesinin verilmesini bekleyebiliriz. Ancak burada bile "Türkçe alegorik eserlerin envanterini çıkarma ihtiyacı kendini hissettirmektedir." diyen yazarın tam bir envanter ile ortaya çıkma iddiası bulunmamakta ve Türkçedeki tüm alegorik eserlerin değil "alegorik olduğu iddia edilen eserlerin tümü (vurgu benim)"nın "tahlil edilip İslami edebiyatlarda alegorinin serencamı"nın ortaya konmaya çalışıldığından bahsedilmektedir (s. 21).

Benzer şekilde "İslami edebiyatlar içinde en çok alegorik eser Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır." (s. 20, 39) ifadesi de dikkatli kullanılmalı. Örneğin Urduca Alegorik Eserler altbaşlıklı bölümde sadece Vechi'nin (ö. 1656'dan sonra) *Sab Ras* adlı mensur eserinden bahsedilir ki bu da Fettahî'nin (ö. 852/1448-49) Farsça *Hüsn ü Dil* adlı eserinin Urducaya bir tercümesinden ibarettir ve hatta eksiktir (Urducadaki ilk mensur eser olduğu belirtilen *Sab Ras*'i Zevki'nin "nesre çektiği" bilgisi muhtemelen "nazma çektiği" şeklinde düzeltilmesi gereken bir yazım hatasına benziyor). İki farklı yazara ait *A History of Urdu Literature* adını taşıyan eserlere ek olarak *Later Moghuls and Urdu Literature* başlığını taşıyan kitap, bu bölümün yazılması için kullanılmış kaynaklardır. Başlıkları itibarıyla genel edebiyat bilgisi verdiklerine şüphe olmayan bu eserlerin Urdu edebiyatına ait eksiksiz bir alegorik eserler listesi vermek gibi bir iddiası olmasa gerek. Dolayısıyla Urdu edebiyatındaki alegorik eserlerin sadece bu bir eserle sınırlı olmadığını düşünmek daha temkinli bir davranış olacaktır. Ayrıca yazar da bu bahsedilen eserin orijinalini görmediğini söylemekte ve bu eserin alegorik bir eser olduğu varsayımını eseri gören diğer araştırmacılardan nakletmektedir (s. 37-38).

Alegoriyle ilgili pek çok kavram, bugüne kadarki araştırmalarda tam olarak ne olduğu bilinmeden, birbirinin yerine geliş güzel kullanılmış. Oysa bu kitapta istiare, mecaz, remz, eğretileme, alegori, simge, metafor, sembol vb. birbirine karıştırılabilecek kavramların tanımlarının yapılmasına ve aradaki nüansların açıklanmasına çalışılmaktadır. Yazarın ifa-

desiyle kitabın yazılma amacı, "Daha önce tanımlanmamış bir anlatım biçimini incelemek olduğu için genellemeler yapmak yerine alegorinin tanımını yapmaya çalışmak ve bunu da bir eser üzerinde detaylı bir incelemeyle göstermektir." (s. 20). Bu kastedilen detaylı inceleme Muhyi-i Gülşeni'nin (ö. 1578) *Hüsn ü Dil* adlı eseri üzerinde yapılmaktadır.

Kitabın farklı sayfalarında tekrar edilen ifadelere göre bir eserin alegorik addedilmesi için o eserde şu özelliklerin bulunması gerekir: Teşhis, iç çatışma, arayış, çokanlamlılık, metinlerarasılık, zamansal ve mekânsal müphemiyet, tenasüp, çoğunlukla yazarın/şairin eserin sonunda eserin alegorisini açıklaması, eserin tek bir hikâyeden oluşması ve alegorinin tüm eser boyunca kesintisiz devam etmesidir (s. 22, 133, 140).

Alegoriyle ilgili temel kavramlara değinilen ve kitaptaki bölümlerde esas olarak neden bahsedileceği konusunda bilgi veren 4-5 sayfalık bir "Giriş" ile başlayan kitap 3 ana bölümden oluşmaktadır:

- I. *Klasik İslami Edebiyatlarda Alegorik Eserler*: Bu bölüm, yazarın İslami edebiyatlar olarak tanımladığı Arap, Fars, Urdu ve Türk edebiyatlarında alegorik eserler olarak tanımlanmış eserlerin içeriklerinin tanıtılması ve bunların alegorik eserler olup olmadığının belirlenmesini içermektedir. Kitabın omurgasını oluşturan ve en fazla yer ayrılan Türkçe Alegorik Eserler altbölümü de buradadır.
- II. *Alegori*: Alegoriyle ilgili tüm kavramların tanımlanmasıyla ilgili teorik bilgileri, alegorinin tarihsel gelişimini ve alegorik anlatımın temel özelliklerini içerir. Antik Yunan, Latin ve Orta Çağ edebiyatlarına ait örnekler de yine bu bölümde yer alırlar.
- III. *Hüsn ü Dil ve Alegori*: Kitabın başından bu yana anlatılan alegori unsurlarının Muhyi-i Gülşeni'ye ait bir 16. yüzyıl mensur eserine uygulandığı bölümdür. Bu eserin neden alegorik olduğu delillendirilmeye çalışılırken bir yandan da metaforların klasik edebiyattaki karşılıkları verilmekte ve farklı anlam katmanları açıklanmaktadır.

Kavram tartışmalarının yapıldığı kitaplarda, genellikle, kavramsal olandan somuta, genelden özele doğru bir sıralama izlenir. Bu da incelediğimiz kitapta I. Bölüm'de anlatılanların II. Bölüm'de verilmesi anlamına gelir. Ancak bu çalışmada yazar böyle yapmıyor ve okuru belki hiç aşına olmadığı bir kavramlar kargaşasında boğmak yerine doğrudan malzemenin içine atıyor. Böylece hem hangi malzemeyle muhatap olunduğu okurun kafasında somut bir şekilde beliriyor hem de örnekler aracılığıyla adım adım tanımaya başladığı terimler sayesinde bilgilerin netleşmesi mümkün oluyor. Bu bölüm bittiğinde artık kafanızda alegoriyle ilgili bir şeyler belirmeye başlıyor ve II. Bölüm'de yer alan yaklaşık on sayfalık "Kavramsal Çerçeve: Alegori ve İlgili Kavramlar" alt başlığında kavramlara dair tanımlar verildiğinde ne anlatılmak istendiğini daha rahat algılar hâle geliyorsunuz. III. Bölüm'de ise buraya kadar bahsedilenlerin detaylı olarak bir Türkçe eser üzerinde uygulanışını ve bu edebiyat geleneğine has şerhlerle anlatımın farklı katmanlarını keşfetmeye başlıyorsunuz. Kitapta anlatılanların bir nevi özeti olan "Sonuç" bölümünü ilk önce okumak da kavramlara daha kolay nüfuz edebilmenin bir yolu olabilir ve kafa karışıklığını önleyebilir.

Yazar, birtakım Türkçe kitap ve makalelerde alegori üzerine yorumların yapıldığı çalışmalardan faydalansa da II. Bölüm'deki kavram tartışmalarını daha çok alegori üzerine İngilizce yazılmış monografiler üzerinden yapıyor. Elimizdeki kitap alegori üzerine Türkçede yazılmış ilk monografi olduğundan, yazar kavramların Türkçedeki karşılıklarının doğru yerleşmesi

için titizlik göstermiş ve kullandığı çalışmalardaki alıntılarını aynen dipnotta okura sunmuştur. Kavramlar hakkında yazılmış eserlerden yapılan çevirilerde Türkçe karşılığın yabancı dilde hangi kelime yerine kullanıldığının belirtilmesi elzemdir. Aksi takdirde zaten karışıklık yaratacak bir mevzunun çevirmenin seçtiği ve belki de pek isabetli olmayan kelimelerle daha da karışık hâle gelmesi işten bile değildir. Fakat yine de, çok basit İngilizce cümlelerde alıntı tümüyle verilmeyip sadece metnin içinde Türkçesi verilen kavramın yanına parantez içinde orijinali verilebilirdi.

İngilizce eserler üzerinden okuma yapmak yazarı bazen yanlış kullanımlara götürebiliyor. Örneğin Türkçedeki karşılığı Homeros olan Grek edebiyatı yazarının İngilizcedeki karşılığı olan Homer şeklinde verilmesi, yine bazı Yunan ve Latin edebiyat eserlerinin [Apuleius'a ait *Golden Ass* (s. 112), Platon'a ait *The Symposium, The Republic* (s. 109) vb.] bu dillerdeki orijinal isimleri veya Türkçe çevirileri yerine İngilizce karşılıklarının verilmesi kitapta değiştirilmesi uygun olan hususlardır.

Sonuç olarak *Klasik Türk Edebiyatında Alegori, Gül ü Bülbül*'ü okurken *Le Roman de la Rose*'u da aklımıza getiren, *Gül ü Nevruz*'da Müslüman kahramanların hac yolculuğunu takip ederken *The Pilgrim's Progress*'in Hristiyan hacılarının yanı başınızdan geçtiği, aşkları uğruna uzun yolculukları ve savaşları göze alan şehzadelerin, *troubadour*ların ve şövalyelerin cirit attığı ve bu yönüyle de alegorik eserlerin önemli unsurlarından biri olan metinlerarasılığı vurgulayan renkli ve bilgilendirici bir kitap olmuş. Bu bakımdan yazar ve bu önemli eseri basan yayınevi teşekkürü fazlasıyla hak etmektedir.

- Graham E. Fuller, *Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East (Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu'da Liderlik)*, New York: Bozorg Press, 2014, 408 p.

Değerlendiren: Muharrem Ekşi*

Medeniyetler Çatışmasından İslamcılar Arasındaki Çatışmaya¹

Türkiye, Orta Doğu ve İslam üzerine yaklaşık 40 yıllık bir çalışma tecrübesine sahip olan Graham E. Fuller'in siyaset bilimci olmanın ötesinde birçok açıdan bazı kritik özelliklere sahip olması, yazdıklarını farklı çerçevede değerlendirmeyi gerektirdiği gibi aynı zamanda aynı bir değer de yüklemektedir. Zira onun fikirlerini değerli kılan bu yarım asırlık araştırma tecrübesinin ötesinde eski CIA Türkiye masası şefi olması ve bu sayede başta ABD olmak üzere küresel çapta transnasyonel yönetici elitlerle bağlantılara sahip olmasıdır. Fuller'in eserlerini bu bağlamı göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.

Fuller'in, 2001 yılında yayımladığı *Arap Şia*, 2003'te yayımladığı *Siyasal İslam'ın Geleceği*, 2007'de yayımladığı *Yeni Türkiye Cumhuriyeti* ve 2010'da yayımladığı *İslamsız Dünya* eser-

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0084

1 Bu analiz, Graham Fuller'in *Turkey and Arab Spring* adlı eseri bağlamında siyasal İslam, çatışma dinamikleri, yeni tehdit algıları ve Türkiye özelinde Arap Baharını tartışmaktadır.

leri alandaki tecrübe derinliğini açıkça göstermektedir. 2014 yılında yayımladığı son kitabı Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu'da Liderlik (Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East) başlıklı eserinde Fuller Orta Doğu'da tarihsel olarak süregelen İslam-Hristiyan ya da Doğu-Batı çatışmasının artık bunlar arasında değil Sünni İslamcılar arasında olduğu argümanını ileri sürmüştür. Özellikle Sünnileri de kendi içinde demokratik ve otokratik İslamcılar olarak ikiye ayıran yazar, çatışmanın bu iki fraksiyon arasında olduğunu iddia etmektedir (s. 6). Fuller eserinde ikinci temel sorunsal olarak Arap Baharının Orta Doğu'da Müslüman Arap ülkelerindeki demokratik değişimi tetiklediği ve bunun Türkiye ile bağlantılı olduğu hatta Arap Baharının kökenlerinin AK Parti Türkiye'sindeki demokratik değişim ve yükselen yumuşak gücüne dayandığı tezini ortaya atmıştır (s. 11). Dahası Orta Doğu'da Arap devletleri içerisinde bölgeye ve İslam dünyasına liderlik vizyonu ve model sunabilecek tek ülkenin AK Parti liderliğindeki yükselen güç Türkiye olduğu iddia edilmiştir (s. 2). Yazarın diğer bir argümanı da Türkiye'nin yönetim, neoliberal ve serbest pazar ekonomisi ile Orta Doğu'ya yeni perspektifler sunarak liderlik ve model vizyonuna sahip tek ülke olduğu hipotezidir (s. 11). Ayrıca Türkiye'deki demokratik değişimlerin bölge halklarına örnek olduğu fikrini ortaya atan yazar, temelde AK Parti Türkiye'si'nin Arap halklarında yeni bir bilinç yarattığını ve bunun da öz güveni artırdığından hareketle Arap Baharı'nın kökenlerinin Türkiye örneğine dayandığını ileri sürmüştür (s. 11).

Diğer taraftan Fuller'in bu son eseri, ilk olarak 1990'larda ABD'li ünlü siyaset bilimci Samuel Huntington'un 'medeniyetler çatışması' makalesi (1993) ve kitabını (1996) akla getirmektedir. Her iki eseri mukayeseli olarak ele aldığımızda ise 1990'lardaki medeniyetler çatışması tezinden 2000'lerde İslamcılar arasında yaşanan çatışmaya geçildiği anlaşılmaktadır. 1990'larda bütün dünyada tartışma konusu olan, 2001 yılında 'İslami terör' örgütü El-Kaide'nin ABD'ye saldırıları ve ABD'nin buna karşılık olarak Afganistan'a saldırması sonucunda, medeniyetler çatışması tezinin gerçekleşmeye başladığı tartışmalarına dahi yol açmıştı. 2011 yılından itibaren ise 'Arap Baharı'nın başlamasıyla Orta Doğu bölgesindeki altüst oluşlar, sonrasındaki terör olayları ve özellikle 2014 yılındaki IŞİD² (Irak Şam İslam Devleti-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve's Şam) terör saldırıları 'İslamcılar arasında çatışma' tezini günümüzde tekrar gündeme getirmiştir. Aslında İslamcılar arasındaki bu çatışmanın tarihteki mezhepler arası çatışmalardan farklı ve yeni yönü, bugünkü çatışmanın demokratik İslamcılarla otokratik İslamcılar ve İslami hareketler arasında olmasıdır.³

Öncelikle medeniyetler çatışması tezinden İslamcılar arasındaki çatışma olgusuna nasıl geldiğine değinmek gerekmektedir. Özellikle de olgudan önce kavramın inşa edildiğini hatırlatmakta fayda vardır. Klasik realist açıdan bir okuma yaparsak "Uluslararası sistem, çatışma ve tehditler üzerinden şekillenmektedir." varsayımından hareketle Soğuk Savaş sonrası yeni çatışma dinamiğini Huntington, 1993 yılındaki "medeniyetler çatışması" başlıklı makalesinde farklı kültür ve dinler arasındaki çatışma olarak anlamlandırılmıştı.

2 2013 yılında Irak Şam İslam Devleti olarak adlandırılırken 2014 yılında hilafet ilanı ile İslam Devleti olarak isim değişikliğine gidilmiştir.

3 Arap Baharı sürecinde İslamcılar arasındaki diktatörlükten demokrasiye geçiş çatışmaları için Tunus Fuller'in argümanını temellendirmede iyi bir örnek olarak değerlendirilebilir (Marshall, 2013). Ayrıca Mısır ve Libya'daki İslamcılar arasındaki çatışmalar da yazarın argümanını güçlendirmektedir (Youssef, 2014).

Huntington'a göre Soğuk Savaş sonrasında çatışma, sekiz temel medeniyet (Batı-Hristiyan, İslam, Konfüçyüs, Japon, Hint, Slav-Ortodoks, Afrika ve Latin Amerika) arasında olacaktı. Nitekim 11 Eylül 2001 tarihinde 'İslamcı' terör örgütü El-Kaide'nin ABD'ye saldırıları ve bunun karşılığında ABD'nin 'İslami' teröre karşı savaş ilan etmesi hatta Haçlı Seferleri gafi, Huntington'un medeniyetler çatışmasını doğruluyordu. Buna karşı 2005 yılında BM çatısı altında Medeniyetler İttifakı Girişimi başlatılarak temelde İslam ve Batı arasındaki çatışma olasılığının diyalog yoluyla giderilmesi amaçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle bu girişim bir anlamda Huntington'un tezinin BM çerçevesinde dünya tarafından doğrulanması anlamına gelmekteydi. Ancak 1990'lar ve 2000'lerin başlarına kadar geçerli olan medeniyetler çatışması retoriğinden özellikle 2011 yılından yani Arap Baharı'ndan sonra İslamcılar ya da İslami hareketler arasındaki çatışma olgusuna geçilmesi aynı zamanda yeni çatışma dinamiğine de işaret etmektedir. Huntington, çatışma dinamiğini medeniyetler arası (İslam ile Batı Hristiyan kültürler arası⁴) olarak kurgularken Fuller, İslamcılar arasında olduğunu ileri sürerek çatışmanın parametrelerinin değiştiği argümanını inşa etmiştir. Bassam Tibi de Fuller'in argümanına benzer şekilde ondan önce çatışmanın cihadist İslamcılarla demokratik İslamcılar arasında olduğu tezini ileri sürmüştür (Tibi, 2005).

Sünni İslamcılar Arasındaki Çatışma

Yazarın bu kitapta en özgün argümanı, Orta Doğu'daki temel çatışmanın Batı ile İslamcılar ya da Şii-Sünni⁵ değil bütünüyle Sünni İslamcılar arasında olduğu tezidir (s. 6, 209). Sünni İslamcıların içindeki çatışmanın demokratik İslamcılar ile otokratik İslamcılar arasında olduğunu ileri süren Fuller, Arap Baharı ile bu çatışmanın gün yüzüne çıktığı tespitini yapmaktadır. Gerçekten de Mısır, Türkiye, Yemen, Sudan, Libya ve Tunus örneklerine bakıldığında bu ülkeler içindeki çatışmanın İslamcılar arasında olduğu görülmektedir. Özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşlerden (İhvan-ı Müslimin) Mursi iktidarının yine İslamcı Genelkurmay Başkanı Sisi tarafından devrilmesini ve ülkede çıkan çatışmaları İslamcıların iktidar mücadelesi (s. 240) olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Türkiye örneğine bakıldığında AK Parti iktidarı ile uzun süre iktidar ortağı olan Gülen cemaati arasındaki çatışmayı da İslamcılar arasındaki iktidar çatışması olarak nitelendirmek mümkündür. Diğer taraftan Mısır'da Mursi yönetiminin darbeye yıkılmasını Fuller, İslamcılar arasındaki çatışma bağlamında değerlendirmekle yetinmiştir. Oysa yazarın ABD'nin dış politikası bağlamında değerlendirmekten kaçınmayıp ılımlı İslam⁶ geleneğinden gelen Mursi'nin darbeye indirilmesi olayında ABD'nin hangi denklemde yer aldığını analiz etmesi gerekirdi. Zira Mısır'la uzun ve yakın ilişkisine bakıldığında ABD'nin bu ülkedeki gelişmelere seyirci kalamayacağı görünmektedir. Mısır Darbesi'ni ABD'nin 2000'lerde Büyük Orta Doğu

- 4 Huntington gibi Bernard Lewis de Soğuk Savaş sonrası yeni tehdidin İslami olduğunu ileri sürerken John Esposito, İslami tehdidin bir uydurma mı yoksa bir realite mi olduğunu sorgulayarak İslam dünyası içindeki çeşitliliğin ve aralarındaki farklılıkların Batı'ya tehdit olmaları riskini azalttığını ileri sürmüştür (Lewis, 1993). Esposito'nun aslında İslamcılar arasındaki çatışma dinamiğini çok erken fark ettiği söylenebilir.
- 5 Fuller'in, eserinin tamamında ileri sürdüğü, çatışmanın Sünni İslamcılar arasında olduğu/olacağı tezi sekizinci bölümdeki Sünni-Şii çatışmasının bölgeye hâkim olacağı tezi ile çelişmektedir (s. 264).
- 6 İhvan-Müslimin hareketi şiddet ve çatışmadan kaçınan Müslüman dünyasında sivil İslami hareket olması bakımından ılımlı İslam olarak değerlendirilebilir.

Projesi (BOP) olarak bilinen Müslüman toplumların ılımlı İslam projesi çerçevesinde denetimli dönüştürülmesi politikası bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. ABD'nin rızası olmadan Mısır'da ılımlı İslami iktidarın darbeyle devrilmesinin mümkün olamayacağını düşünürsek ABD'nin Orta Doğu politikasında ılımlı İslam politikasından vazgeçtiği anlamı çıkmaktadır. Bu bağlamda AK Parti iktidarına ABD'nin Arap Baharı ve Mursi Darbesi'ne kadar olan desteği de bu politika çerçevesinde anlamlı olmaktadır. ABD'nin Orta Doğu politikasında ılımlı İslamcılarının iktidara gelmelerinin desteklenip iktidarda Batı'nın neoliberal sistemini uygulayarak ılımlılaştırmaları ve Batı'yla iyi ilişkiler kurmalarına yönelik politikası olarak bilinen ılımlı İslam politikasından neden vazgeçtiği konusu ise ayrı bir soru işaretidir. Arap Baharı sonrasında ABD'nin Orta Doğu politikasında yumuşak güç çerçevesinde ılımlı İslam ve denetimli Müslüman toplumların dönüştürülmesinde değişikliğe giderek sert güç çerçevesinde örgütler üzerinden bölgeyi şekillendirme politikası izlediği varsayımı çıkarılmaktadır. Zira ABD'nin dahil olmadan birdenbire bütün bölgeyi tehdit eden 5-6 bin kişilik bir örgütün Orta Doğu haritasını değiştirmesinin mümkün olamayacağı varsayımından hareketle bölgedeki IŞİD yapılanmasının ortaya çıkması, ABD'nin Orta Doğu politikasındaki değişimin temel göstergesi olarak değerlendirilebilir. Anlaşılan ABD, 11 Eylül 2001'de El-Kaide adı altında 'İslami terörü' tehdit olarak ilan etmesinin arkasından 2014'te bu sefer IŞİD üzerinden hilafeti yeni tehdit olarak göstermek istemektedir. Böylece "ABD "Bir yandan çatışmayı İslam coğrafyasına çekmeye öte yandan Orta Doğu politikasını örgütler üzerinden şekillendirmeye başlamıştır." (Spindle & Seib, 2014) denilebilir. Aynı zamanda aynen 11 Eylül 2001'de olduğu gibi IŞİD tehdidine karşı koalisyon oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Batı'nın Soğuk Savaş sonrası yeni tehdit algılamasını kavramsal olarak 'İslami terör'den hilafet tehdidine kaydırıldığı ve 1990'lardaki İslami terör tehdidinin 2000'lerde yerini hilafet tehdidine bıraktığı anlaşılmaktadır.

Yeni Tehdit: Hilafet

Soğuk Savaş sonrası yeni tehdit, genelde Batı özelde ABD'ye göre 11 Eylül 2001 terör saldırılarıyla El-Kaide temelinde İslami terör iken bugün söylemsel düzeyde hilafet olmuştur (s. 28). Öyle ki 2014 yılında Afrika'da Boko Haram ve Orta Doğu'da IŞİD'in hilafet ilan etmesi bir anlamda İslam dünyasında *hilafet enflasyonunu*⁷ gündeme getirmiştir. Batı'nın yeni tehdit olarak kendisine hilafeti seçmesinde neoliberal kapitalist sisteme karşı İslam ve hilafeti bir rakip ve tehdit olarak değerlendirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Batı, söylemsel olarak farklı da olsa tarihsel olarak yine kendi tehdidini yaratmış ve İslam dünyası içinden çatışmayı İslam coğrafyasına kanalize edebilmiştir. Nitekim Şubat 2011'de ABD eski Savunma Bakanı Rumsfeld "Aşırı İslamcılar hilafet yaratmak istiyorlar." (s. 29) derken aslında bir anlamda yeni tehdidi ilan ediyordu. Zira hilafet terimi hem tarihsel olarak hem de bugünkü anlamıyla ("İslami terör") Batı dünyası için rakip gücü temsil etmektedir (s. 29). Hilafetin bir tehdit olarak ortaya çıkmasında İslam dünyasında hâlâ geçerli bir kimlik, aidiyet unsuru olması etkilidir. Fuller'e göre sembolik de olsa İslam ümmetinin liderliği anla-

7 Her ne kadar El-Kaide'nin de hilafet talebi olsa da eş zamanlı olarak birkaç İslami örgütün hilafet ilan etmeleri, hilafet enflasyonu olarak nitelendirilebilir. Ayrıca farklı olan diğer bir unsur da Batı'nın, El-Kaide'nin hilafet talebini tehdit olarak algılamamışken bugün hilafet söylemini doğrudan tehdit olarak inşa etmesidir.

mına gelen hilafet, aynı zamanda ideal İslam Devleti de demektir (s. 30). Daha da önemlisi hilafet bir nevi İslam birliğini temsil etmektedir. Bunun anlamı hilafetin Müslümanları bir araya getirebilme işlevidir. Hilafet temelinde Müslümanların bir birlik oluşturabilme potansiyelinin Batı için tarihsel olarak hep bir tehdit olarak görüldüğünü tarih yazmaktadır. Hilafet temelinde İslam dünyasının birliğini Batı'nın rakip olarak görmesi doğaldır. Fuller'in, hilafet ve ümmet tartışmalarında AK Parti iktidarındaki Türkiye'nin hilafet arayışında olmadığı ancak yürüttüğü dış politika ile Müslüman dünyada hilafet fenomenine karşı bir bilinç uyandırdığı iddiası (s. 38, 41) dikkat çekicidir. AK Parti iktidarı ile Türkiye'nin Orta Doğu politikasına ağırlık vermesi ve Müslüman toplumlar arasında popülaritesinin artması bağlamında Türkiye'nin model olarak algılanmaya başladığı kabul edilebilir bir durumdur. Ancak buradan AK Parti elitlerinin izlediği dış politikanın hilafet anlayışına karşı bilinç oluşturduğunu çıkarmak zorlama bir değerlendirme gibi durmaktadır.⁸ Diğer taraftan Orta Doğu'da El-Kaide ve IŞİD gibi aşırı 'İslami' örgütler, aşırı İslamcılar, hilafet ilan ederek liderlik arayışına girmişlerdir (s. 38-40). Diğer bir deyişle, hilafet ilanı aslında Müslümanların liderliğini üstlenme iddialarıdır. Ancak bu yeni hilafet iddiaları Müslüman toplumların çoğunluğunda muteber kabul edilmemekte, Arap devletleri tarafından da rakip olarak görülmemekte aksine bu tür yapılanmalar terör tehdidi olarak değerlendirilmektedir. Ancak geçmişten farklı olarak bugünün aşırı İslami örgüt ve hareketlerinin hilafet iddiaları çatışmayı İslam coğrafyasına çekmektedir.

İslami Hareketler

Yazara göre bugün İslami hareketler arasında ideolojik bir mücadele yaşanmaktadır ve bu ideolojik mücadele demokrasiyi talep eden Müslümanlarla diktatörlüğü tercih edenler arasındadır (s. 208). Ancak Fuller, İslami hareketler arasındaki mücadeleye odaklanarak bu hareketlerin ortaya çıkışına hiç değinmemiştir. Oysa bir anlamda Müslümanların siyasi tavırları olarak nitelendirebileceğimiz İslami hareketlerin tarihsel olarak ortaya çıkışına baktığımızda kendi aralarındaki mücadeleden çok Batı'ya karşı bir direnişin sonucu oldukları söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasından sonra Müslümanların dünya politikasındaki hâkimiyetlerini kaybetmeleri sonucunda -örneğin 1798-1801'de Napolyon'un Mısır'ı işgali ve 1825'te İngiltere'nin Hindistan'ı yönetmeye başlamasıyla- özellikle İslam dünyasına yönelik kolanizasyona karşı bir direniş olarak İslami hareketler ortaya çıkmıştır (Lapidus, 1997, s. 444). 20. yüzyılda ise 1947'de İsrail'in kurulması, 1979 Afganistan Savaşı, 1994-96 Çeçenistan Savaşı, 1991 Körfez Savaşı, 1992-95 Bosna Savaşı ve son olarak 2013 Irak İşgali'ni İslami hareketlerin ortaya çıkışı ve evrimini etkilemesi açısından dönüm noktaları olarak değerlendirmek mümkündür (Schanzer, 2002). Zira IŞİD'in Irak'ta destek bulması Irak İşgali'ne dayandırılabilir. Çünkü işgal sonrası Sünnilerin ve Baasçıların şiddet görmesi ve yönetimden uzaklaştırılmaları IŞİD'in taban bulmasıyla sonuçlanmıştır. Bugün

8 Fuller, Atatürk'ün hilafeti kaldırırken daha sonra hilafet makamının tekrar kurulabileceği tavsyesinin Ankara tarafından hiçbir zaman unutulmadığını ve Türkiye'nin bunu AK Parti döneminde İKÖ temelinde liderliğe oynayarak gösterdiğini iddia etmektedir (s. 142). Ancak AK Parti dış politikasının Orta Doğu ve İslam dünyasına ağırlık vermesi, özellikle Arap toplumlarındaki Erdoğan sempatisi ve Davutoğlu'nun Filistin meselesindeki duygusal tavrı ve söylemlerinin hilafeti çağrıştırması doğal olsa da hükümet temsilcilerinin hilafet arayışı içinde olduklarını iddia etmek İslam dünyasının içinde bulunduğu durum dikkate alındığında rasyonel değildir.

gelinen aşamada ise Fuller cihadist hareketlerin, Suudi Arabistan finansmanıya Mursi ve İhvan gibi ılımlı İslamcılara karşı kullanıldığını dile getirmektedir (s. 208). Buradan hareketle Batı'ya karşı bir direniş olarak ortaya çıkan İslami hareketlerin bugün birbirleriyle mücadelesini Fuller'in ileri sürdüğü gibi ideolojik olarak tanımlamak küresel ve bölgesel politikalarından uzak bir değerlendirmedir. Aynı zamanda yazarın bu analizinin yapı sökülümü aslında Batı'nın çatışmayı İslam dünyası içinde İslami hareketlerin kendi aralarındaki mücadeleye çekme stratejisi olarak okunabilir. Diğer taraftan ABD'nin Orta Doğu'daki müttefikleri Suudi Arabistan'ın cihadist hareketleri desteklerken ABD'nin siyasal İslam'ın temsilci olarak AK Partiyi ve İslami hareket olarak Gülen Cemaatini desteklemesi Fuller'in de değindiği gibi ironik bir durumdur.

Arap Baharı ve Ortadoğu'da Liderlik: AK Parti Modeli ve Gülen Cemaati

Fuller, Müslüman dünyaya örnek olarak AKP ve Gülen cemaati aktörleri üzerinden siyasal İslam modelini öne çıkarmaktadır (s. 11). Ona göre sivil bir İslami hareket olan Gülen cemaati ve siyasal İslami bir aktör olarak AK Parti, Orta Doğu için bir model oluşturmaktadır. Gülen Cemaatinin ılımlı İslam'ın⁹ sivil boyutunu, AK Partinin ise siyasal boyutunu temsil ettiğini ileri süren yazar, AK Parti iktidarı döneminde Türkiye'nin Orta Doğu'da model ve lider olarak yükseldiği tespitini yapmıştır. Orta Doğu'nun temel sorunlarından birini bölgenin liderlikten yoksun olması şeklinde tanımlayan yazar (s. 2), AK Partinin Türkiye'de siyasal İslami dönüştürmekle Müslüman Orta Doğu'ya model olarak ortaya çıktığını ifade etmektedir. Nitekim Müslüman ülkelerin AK Partiyi örnek almaya başlamaları bunun bir göstergesidir. Tunus'ta Ennahda Partisi, Mısır'da Müslüman Kardeşler, Fas ve Libya'da AK Parti adıyla kurulan partiler, Yemen'de İhvan uzantısı Al-Islah (Reform) Partisi gibi partilerle Müslüman toplumların AK Partiyi model alması (s. 102, 369-370) Fuller'in tezini güçlendirmektedir. Fuller, AK Parti ve Gülen cemaatini Türkiye'de siyasal İslam'ı dönüştüren iki aktör olarak değerlendirmektedir. Yazar, AK Partinin Türkiye'de Diyanet eliyle siyasal İslam'ı dönüştürdüğünü ve dış politikada da Diyaneti bir silah olarak kullanmayı keşfettiğini ileri sürmektedir.¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığının Hadis Projesi'ne¹¹ özel vurgu yapan yazar, bununla Türkiye'nin İslam'ı yeniden anlamlandırma ve reformasyon çabası içinde olduğunu ve buna benzer bir çalışmanın Arap dünyasında olmamasıyla Türkiye'nin Müslüman dünyada yegâne lider olarak potansiyel bir aktör olduğunu ileri sürmüştür. Zira Fuller, AK Parti Türkiye'si'nin bu proje ile İslam dünyasında kendisine yeni bir rol biçtiğinden hareketle İslam dünyasında liderliğe oynamak istediğini iddia etmektedir. Ayrıca Orta Doğu'ya model sunabilecek tek ülkenin Türkiye olduğunu öne süren Fuller'e göre, İran'ın ABD ile yakınlaşmasının sonucunda liderliğe oynayabileceği,

9 ABD'nin ılımlı İslam politikasında İhvan gibi örgütleri desteklemediği onun yerine Gülen Cemaati gibi Batı sistemiyle daha uyumlu, İsrail ile iyi geçinmeyi hedefleyen bir yapıyı tercih ettiği anlaşılmaktadır (s. 155).

10 AKP döneminde Diyanet dış politikada temel araçlardan biri olarak ortaya çıkmıştır (s. 124). Nitekim bu kitabın yayımlanmasından sonra eski Dışişleri Bakanı ve şimdiki Başbakan Davutoğlu'nun, Diyanet İşleri Başkanlığını doğrudan kendisine bağlaması Fuller'in tezini kuvvetlendirmektedir.

11 Diyanet İşleri Başkanlığının Hadis Projesi'ni İslam'ı ılımlılaştırma ve bir modernlik projesi olarak yorumlayan Fuller, bu projeye İslami düşünceye yeni açılımlar getiren aktör olarak Türkiye'nin İslam'ı yeniden yorumlama arayışına girmesini onun liderliğe oynamak isteğinin diğer bir göstergesi olarak sunar (s. 119).

Suriye'nin iç savaş¹² ve Mısır'ın darbe sonucu oyun dışı kaldığı, Suudi Arabistan'ın¹³ ise statükodan yana tavrı sebebiyle bölgede Türkiye'nin yegâne model olarak ortaya çıkması anlamlı olmaktadır. Zira stratejik açıdan Orta Doğu'daki liderlik boşluğunu Türkiye'nin doldurmak istediği literatürde tartışılmaktadır (Khanfar, 2013; Lynch, 2013; Taşpınar, 2011, s. 270). Türkiye modeli ise neoliberal ekonomi, serbest pazar, iyi yönetim, siyasi meşruiyet ve ılımlı İslam tarzıdır (s. 11). Fuller'in Türkiye modeli aslında yeni değildir, zira Bernard Lewis de Türkiye'nin İslam dünyasındaki tek demokrasi olarak bir model olduğunu çok önceden ifade etmiştir (Lewis, 1961). Zaten Türkiye'nin esas yumuşak gücü de demokratik Müslüman ülke olarak Batı sistemi içerisinde yer almasıdır. Bu yönüyle Türkiye AK Parti iktidarı ile dış politikada İslam dünyasına ağırlık vermeye, Arap toplum ve devletleri nazarında dikkat çekmeye ve ilgi odağı olmaya başlamıştır.¹⁴ Daha da ötesi hem toplum hem de siyasi partiler temelinde model olarak görülmeye başlanan AK Parti Türkiye'si'nin Orta Doğu politikalarının, İslam dünyasında bilinç ve öz güveni tetiklediğini iddia eden Fuller (s. 13) daha da ileri giderek Arap Baharı'nın Türkiye'den esinlendiği tezini ileri sürmüştür (s. 10-11). Nitekim kitabının başlığını da buna uygun olarak Türkiye ve Arap Baharı olarak belirleyen yazar, eserinin büyük kısmında Türkiye ile Arap Baharı arasındaki karmaşık etkileşim ilişkileri temelinde bir analiz geliştirmiştir. Böylece ona göre AK Parti döneminde Türkiye bir model olarak yükselmiştir. Bu dönemde dış politikada stratejik yönelim Orta Doğu ve Müslüman ülkeler olmuştur. Yazara göre AK Parti, Orta Doğu politikasında Müslüman kimliğini bir model olarak inşa etmeye ve Diyanet'i dış politikada bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır.¹⁵

Sonuç olarak 2014 yılında yayımlanan Fuller'in 'Sünni İslamcılar içindeki çatışma' tezi ile 1990'lardaki Huntington'un 'medeniyetler çatışması' tezi arasında bir eksen kayması söz konusudur. El-Kaide'nin 11 Eylül terör saldırıları sonrası sıklıkla gündeme gelen 'İslami terör'ün yerini şimdilerde yeni çatışma dinamiğinin söylemsel düzeyde hilafet kavramının aldığı ve bu bağlamda hilafetin Batı tarafından yeni tehdit olarak inşa edildiği ileri sürülebilir. Bununla birlikte aslında Fuller'in, başta ABD olmak üzere İsrail ve Batı'nın Orta Doğu politikalarından bağımsızmış gibi İslamcıların kendi aralarında çatıştığı algısını yaratmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle yazarın aynen Huntington'un yaptığı gibi yeni

- 12 Batı'nın Suriye'de esas korkusunun, Mısır'da olduğu gibi, Esed sonrası İslamcıların yani Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesi olduğu ileri süren Fuller'in bu argümanı Batı'nın neden Esed rejimine karşı koymadığını da açıklamaktadır (s. 302). Diğer taraftan Orta Doğu'da Türkiye'nin aktif diplomasisi ve bölge halklarının artan ilgi ve sempatisinin yarattığı ortam dolayısıyla bölgede Sünni liderlik açısından Suudi Arabistan ile Türkiye arasında rekabetin ortaya çıktığı da iddia edilmektedir (Venetis, 2014, s. 1-11).
- 13 Statükocu politika sebebiyle bölgedeki İslami hareketleri, Şii rejimleri, İran'ı ve Türkiye'nin demokratikleşme politikası nedeniyle de Türkiye'yi kendisine rakip olarak gören Suudi Arabistan'ın İslami hareketlere karşı İsrail ile yakın çalışmaya başladığı ileri sürülmüştür (s. 373).
- 14 Fuller, AK Parti iktidarında Türkiye'nin Müslüman Orta Doğu'ya yönelik politikasıyla ABD'nin Orta Doğu politikasını karşılıklı analiz etmekten kaçınmıştır. Zira Fuller ABD'nin Orta Doğu'da AK Parti Türkiye'si'ni bir model olarak desteklediğini ve bunun için alan açtığını analizinin dışında tutarak Türkiye'nin İslam dünyasına yönelik bağımsız dış politika izlediğini öne sürmüştür (s. 108). Davutoğlu, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelmesini 'tarihin geri dönüşü' olarak yorumlamıştır (s. 27).
- 15 Diyanet'in dış politikada bir araç olarak kullanılması Türk dış politikası açısından da büyük bir değişimi ifade etmektedir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin İslam dünyasında oynamak istediği rolü de açıklamaktadır. Bununla birlikte İslam dünyasında liderlik rolü oynamak isteyen Türkiye İKÖ'yu bir platform olarak görmüştür (s. 142).

çatışma dinamiğini hilafet kavramı üzerinden İslamcılar arasındaki mücadele olarak inşa ettiği ve bunu akademik literatüre sokma gayretinin onun gizli ajandası olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan İslami hareketlerin ortaya çıkış dinamikleri Batı temelli olarak bugün İslam coğrafyasına sınırlandırılmıştır. Arap Baharı ile de Orta Doğu'da siyasal İslam dönüşmektedir. İslamcılar ve İslami hareketler birbirleriyle Fuller'in ifade ettiği gibi demokrasi isteyenlerle diktatör rejimleri olarak bir mücadeleye girmişlerdir. Arap Baharı'yla siyasal İslam'ın dönüşüm süreci yeni bir evreye girmiştir. Bu aşamada yazar, siyasal İslam'ın temsilcisi ve bir İslami hareket olarak AK Parti iktidarındaki Türkiye'yi Orta Doğu'ya model olabilecek tek ülke olarak işaret etmektedir. Öte yandan eserde Mısır'ın Müslüman Kardeşler özelinde Mursi Darbesi'yle model olma durumundan çıktığı, Suudi Arabistan ve İran'ın da bir model sunmaktan uzak olduğu; AK Parti Türkiye'si'nin ise İslam dünyasındaki en umut vadeden siyasal İslam modeli olduğu iddia edilmiştir. Ancak Fuller'in hilafına İŞİD olgusu ve AK Partinin giderek zedelenen imajına bağlı olarak yükselen Türkiye algısının olumsuz dönüşüğü ve aynı zamanda siyasal İslam'ın çöküş ya da en azından tekrar başarısızlığa uğrama sürecinin geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda İŞİD ve AK Parti özelinde bundan sonraki süreçte siyasal İslam'ın çöküş sürecinin tartışılacağı bir süreç girildiği ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Esposito, J. L. (1993). *The Islamic threat: Myth or reality?* London: Oxford University Press.
- Huntington, P. S. (1993, Summer). The clash of civilizations. *Foreign affairs*; <http://www.foreignaffairs.com/articles/48950/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations>.
- Huntington, P. S. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.
- Khanfar, W. (2013, June 1). Key strategic trends for the Middle East in 2013. *Huffingtonpost*. Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/wadah-khanfar/middle-east-trends_b_2421755.html.
- Lapidus, I. M. (1997). Islamic revival and modernity: The contemporary movements and the historical paradigms. *Journal of the Economics and Social History of the Orient*, 40(4), 444-460.
- Lewis, B. (1961). *The emergence of modern Turkey*. London: Oxford University Press.
- Lewis, B. (1991). *The political language of Islam*. Chicago: University of Chicago.
- Lynch, M. (2013, September 25). The Middle East power vacuum. *Foreign Policy*.
- Marshall, A. G. (2013, February 10). Tunisia's unfinished revolution: From dictatorship to democracy? *The Guardian*.
- Schanzer, J. (2002, Spring). *At war with whom?: A short history of radical Islam*. Retrieved from <http://www.meforum.org/168/at-war-with-whom>.
- Spindle, B., & Seib, G. F. (2014, June 12). Islamist militants aim to redraw map of the Middle East. *The Wall Street Journal*.
- Taşpınar, Ö. (2011). Turkey: An interested party. In K. M. Pollack (Eds.), *The Arab awakening: America and the transformation of the Middle East* (pp. 268-276). Washington DC: Brookings Institution Press.
- Tibi, B. (2005, August 30). Jihadism's roots in political Islam. *The New York Times*.
- Hellenic Foundation for European and Foreign Policy. (2014, February). *The struggle between Turkey & Saudi Arabia for the leadership of Sunni Islam*. The Middle East Research, (Working Paper No 39). Greece: E. Venetis.
- Youssef, M. (2012, September 2). Clashes between Islamists. *The Associates Press*.

- Acemoğlu, D., & Robinson, J. A., *Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri*, 3. Baskı, Çev. F. R. Velioğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 496 s.

Değerlendiren: Adem Levent*

Etrafında geniş bir yazın oluşan kalkınma kavramı/sorunsalı, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze sosyal bilimlerin popüler konularından biridir. Dünya eşitsizliği, az gelişmişlik, gelişmişlik ve geliştirmekte olan gibi tartışmaları içine alan kalkınma kavramı/sorunsalı, görece yeni bir kavram olmasına rağmen tarihsel bir yaklaşımla ele alınmayı da gerektirmektedir. Zira kavram, Batı Düşüncesinin gelişim süreciyle paralellik göstermektedir. Kavramın yükselişi ve düşüşü de Batı Düşüncesinin sosyolojik ve politik yönelimleriyle sıkı bir şekilde ilintilidir.

Bu yönüyle kalkınma ya da gelişme yazını üç önemli döneme ayrılabilir. Kalkınma/gelişme yazınının birinci döneminin tarihsel/epistemolojik temelleri (kapitalist) modernleşme sürecinde atılmıştır. Bu dönem (19. yüzyıl), Aydınlanma sonrası bilimler aracılığıyla toplumun disipline edilmesine ve "kapitalizmin bilimi olan iktisat"ın çıkışına işaret etmektedir. Gelişme yazınının ikinci aşaması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiştir. 1970'li yıllardaki "petro-dolar" krizi sonrası ise gelişme yazınının üçüncü ve son evresini oluşturmaktadır (Ercan, 2006).

Bir başka deyişle kalkınma kavramı/sorunsalı İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın kullanıma ulaşmıştır. Aslında kavram yeni olmakla beraber, daha önceleri, 18. yüzyılda "kaba ve barbar", 19. yüzyılda "geri kalmış" ve 20. yüzyılda "az gelişmiş" olarak nitelenen ülkelere duyulan hor görünümün yeni ekonomik kalkınma/gelişme öğretisiyle daha incelmış bir biçimde görünmesiydi (Hirschman, 2007, s. 51).

Bu bağlamda farklı bir metodolojiyle kalkınma yazını ve dünya gelişmişlik düzeyi ile ilgili MIT'te iktisat profesörü Daron Acemoğlu ve Harvard Üniversitesinde siyaset bilimi profesörü James A. Robinson tarafından müştereken telif edilen *Ulusların Düşüşü* adlı eser, neolitik çağdan günümüze tarihsel bir kesitte yoksulluğun ve zenginliğin kökenlerini "politik kurumsal iktisat" perspektifiyle analiz etmeye çalışmaktadır.

15 bölümden oluşan kitap, "kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlar" ile "sömürücü ekonomik ve siyasal kurumlar" şeklinde dikotomik bir ayırım yapıp dünya ölçeğinde refahın ve yoksulluğun nedenlerini, dağılımını ve oluşma biçimlerini konu edinerek kuramsallaşmasını yapmaktadır. Başka bir deyişle kitabın temel ilgisi, kurumların ülkelerin başarı ve başarısızlığı üzerindeki etkileri dolayısıyla ülkelerin yoksulluk ve zenginliğin iktisadi hakkındadır. Kısacası adı geçen eser, yalnızca iktisatla ilgili değil aynı zamanda politika ya da politik iktisat hakkındadır.

Kalkınma yazınına yoğun bir şekilde taradıktan sonra kaleme alındığı görülen eser, gelişmişlik, az gelişmişlik ve geliştirmekte olan ayırımlarına kurumsal iktisat penceresinden farklı bir okuma tarzı getirerek klasik kalkınma yazınından ayrılmaktadır.

Söz konusu esere göre yoksulluğun ve refahın nedenleri her yerde aynıdır: Siyasal gücün dar bir çerçevede yoğunlaştırılması yoksulluğun; hükümetin yurttaşlara karşı sorumlu ve duyarlı

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0085

olması ve geniş halk kitlelerinin ekonomik fırsatlardan yararlanabilmesi ise refahın nedenleridir. Böylece yoksul bir ülkenin refaha ulaşması için gereken, siyasal gücün sıradan yurttaşlara ulaşması ve toplumun işleyiş biçiminin siyasal dönüşümüdür (s. 13-14). Yani yoksulluk ve refahın kökenleri aynı fakat görülme biçimleri farklıdır ve ülkeden ülkeye değişik şekiller gösterir. Bunun sebebi ise kurumsal farklılaşmadır. Şöyle ki kurumlar gerçek hayatta davranış ve güdüleri etkilediklerinden ülkelerin başarı ve başarısızlıklarını biçimlendirirler (s. 47).

Kitabın odak noktasını, dünya eşitsizliği ve bu eşitsizliğin içerdiği göze çarpan bazı yaygın örüntülerin açıklanması oluşturmaktadır. Bunlar, Acemoğlu ve Robinsan'a göre yoksulluğun ve refahın nedenleri/kökenleri ile ilgili çok sayıda ve oldukça karmaşık akademik teorilerdir. Fakat yazarlara göre bu kuramlar işe yaramayan hipotezlerden oluşmaktadır ve duruma ikna edici bir açıklama getirmekten uzaktırlar. Bu kuramlardan birincisi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki büyük ayrımın coğrafi farklılıklar tarafından belirlendiğini ileri süren coğrafya hipotezidir. Afrika, Orta Amerika ve Güney Asya'daki gibi çoğu ülke Yengeç ve Oğlak Dönencesi arasındadır. Bunun aksine, zengin ülkeler ılıman kuşakta yer alma eğilimi göstermektedir. Bu coğrafi yoğunlaşma pek çok sosyal bilimci ve uzmanın kuram ile görüşlerinin başlangıç noktası olan coğrafya hipotezine bir çekicilik kazandırmaktadır. Oysa yazarlara göre, dünya eşitsizliği iklimle, hastalıklarla ve coğrafya hipotezinin herhangi bir versiyonuyla açıklanamaz. Çünkü tarih, iklim ya da coğrafya ile ekonomik başarı arasında basit veya kalıcı bir bağlantı olmadığını göstermektedir. Ayrıca dünya eşitsizliği tarımsal verimlilikteki farklılıklarla da açıklanamaz. Modern dünya da 19. yüzyılda ortaya çıkan muazzam eşitsizlik sınai teknolojilerin ve imalat ürünlerinin dengesiz dağılımından kaynaklanmaktadır, tarımsal randımandaki farklılıktan değil. Modern dünyadaki eşitsizliğin kaynağı teknolojinin dağılımında ve hayata geçirilişindeki dengesizliktir (s. 52-55).

Genel kabul görmüş ikinci kuram olan kültür hipotezi, zenginliği kültürle ilişkilendirir. Kültür hipotezi, Protestan Reformu'nun ve kamçıladığı Protestan ahlakının Batı Avrupa'nın modern sanayi toplumunun yükselişini kolaylaştıran anahtar bir rol oynadığını öne süren büyük Alman sosyoloğu Max Weber'e kadar götürülecek seçkin bir silsileye sahiptir. Kültür hipotezi temellerini yalnızca dine dayandırmamakta, başka inançlara, değerlere ve ahlak anlayışlarına da vurgu yapmaktadır. O hâlde kültür hipotezi dünya eşitsizliğini anlamada işe yarar mı? Yazarlara göre hem evet hem de hayır. Kültürle ilişkili sosyal normlar önem taşıdıkları, değiştirilmesi zor oldukları ve dünya eşitsizliğine getirdiği açıklamayı yani kurumsal farklılıkları destekledikleri için evet. Ancak kültürün din, ulusal ahlak, Afrika ya da Latin değerleri gibi sıklıkla vurgulanan yönleri bu noktaya nasıl geldiğimizi ve dünya eşitsizliğinin neden süreklilik gösterdiğini anlamak için hiç de önem taşımadığı için büyük ölçüde hayır. Yazarlara göre zenginlikle fakirlik çoğunlukla kurumların ürünüdür, bağımsız bir nedeninin değil. Bugün "kültür" Kuzey ve Güney Kore arasında çok fark etse de bu iki ülkenin ekonomik geleceklerinin ayrışmasında hiçbir rol oynamamıştır. Bu iki ülke Kore Savaşı'ndan ve ülkenin 38. Paralel üzerinde ikiye ayrılmasından önce dil, etnik köken ve kültür bakımından benzeri görülmemiş ölçüde homojendi.

Yine yazarlara göre kültür hipotezinin merkezî figürü olan Max Weber'in Protestan ahlakı tezi de geçerli değildir. Zira din ve ekonomik başarı arasındaki ilişki çok sınırlıdır. Protestanlıkla ekonomik başarı arasında özel bir ilişki olduğunu gösterecek pek fazla bir kanıt yoktur (s. 59-63).

Yoksulluğa ve zenginliğe ait üçüncü ve son popüler kuram, dünya eşitsizliğinin nedenini insanların ya da yöneticilerin fakir ülkeleri nasıl zengin hâle getireceklerini bilmemesine bağlayan cehalet hipotezidir. Bu hipotez, ünlü iktisatçı Lionel Robbins tarafından 1935 yılında ileri sürülen “ekonomi, insan davranışını alternatif kullanım alanlarına sahip kısıtlı araçlar ile amaçlar arasındaki ilişki olarak ele alan bir bilimdir.” şeklindeki ünlü iktisat tanımından esinlenen çoğu iktisatçı tarafından kabul görür. Cehalet hipotezi, yoksul ülkelerin çok sayıda piyasa başarısızlığı olduğu için iktisatçı ve siyaset adamları bu başarısızlıklardan nasıl kurtulacaklarını bilmedikleri için ve geçmişte yanlış bir tavsiye izledikleri için yoksul kaldığını ileri sürer. Fakat yazarlara göre bu hipotez de dünya eşitsizliğini açıklayamaz (s. 66).

Ülkelerin ekonomik başarıları kurumlara, ekonominin işleyişini belirleyen kurallara ve bireyleri motive eden teşviklere göre farklılık gösterir. Bu durum kapsayıcı ekonomik ve siyasal kurumlarla sömürücü ekonomik ve siyasal kurumlara sahip olmakla ilgilidir. Eser, yeterince merkezileşmiş ve çoğulcu siyasal kurumları “kapsayıcı siyasal kurumlar”, bu koşulların ikisini de sağlayamayan kurumları ise “sömürücü siyasal kurumlar” olarak adlandırmaktadır.

Yazarlara göre ekonomik ve siyasal kurumlar arasında güçlü bir sinerji vardır. Sömürücü siyasal kurumlar gücü dar bir elitin elinde yoğunlaştırır ve bu gücün uygulanması konusunda çok az kısıtlama getirir. Gücü geniş bir biçimde dağıtan kapsayıcı siyasal kurumlar ise çoğunluğun kaynaklarına el koyan, giriş engelleri getiren ve yalnızca dar bir kesim faydalansın diye piyasaların işleyişine baskı yapan ekonomik kurumların kökünü kazıma eğilimindedir. Sömürücü siyasal kurumları kapsayıcı siyasal kurumlara dönüştüren tarihsel dönemec 1688 İngiliz “Görkemli Devrimi”dir. Bu devrimle beraber hem politik çoğulculuk sağlanmış ve siyasal elitin gücü bertaraf edilmiş hem de Schumpeterci “yaratıcı yıkım”ı ifade eden Sanayi Devrimi’ne yol açacak bir dizi kilit değişiklik oluşmuştur.

Acemoğlu ve Robinson, kuramlarının yoğun bir şekilde tarihsel bilgi içerdiğini ve bu tarihsel bilgi üzerine kuramlarını oturttuklarını ve böylece dünya eşitsizliğine dair çıkarsamalarda bulduklarını ama tarihsel determinizme veya herhangi türden bir determinizme dayanmadıkları uyarısında da bulunmaktadır (s. 410). Bu tarihsel determinizm uyarısının ardından ilgili kuramlarının modernleşme kuramını da içermediği uyarısını da eklemektedirler (s. 410-420).

Ayrıca eser, Çin’in günümüzdeki ekonomik büyümesini doğası gereği sürdürülemez olarak görmektedir. Zira Çin sömürücü siyasal ve ekonomik kurumlarla mevcut büyümesini sağlamaktadır. Şayet bu sömürücü siyasal ve ekonomik kurumları, kapsayıcı siyasal ve ekonomik kurumlara dönüştüremezse büyümesi sürdürülemez duruma gelecek, siyasal ve ekonomik gücü dar bir elitin elinde bulunduracaktır. Çok sayıda şirkete rağmen Çin ekonomisinin büyük çoğunluğu hâlâ partinin komuta ve koruması altındadır. Yani Çin, güncel hâliyle “otoriter” bir büyüme sergilemektedir (s. 414). Buna karşın Giovanni Arrighi’nin Çin ile ilgili tezleri aksi bir gelişmeyi ifade etmektedir. Arrighi, Adam Smith’ten yola çıkarak güncel anlamda Çin’in yükselişini anlamaya çalışmaktadır. Yazara göre Çin, kapitalist olmayan bir kalkınma biçimi geliştirerek küresel ekonomi politik güç merkezini Amerika Birleşik Devletleri’nden Asya’ya kaydırmaktadır (Arrighi, 2011). Arrighi, Çin ile ilgili değerlendirmelerinin büyük bölümünde Andre Gunder Frank’tan edindiği bilgilerden yararlırsa da Adam Smith etrafındaki aşağılama ve yüceltme¹ sarmalının dışında bir Smith okuması yaparak farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

1 Adam Smith etrafında oluşan aşağılama ve yüceltme sarmalı genelde, akademik düzeyde, iktisatçıların edindiği Marksist ya da Liberal ideolojik tutumdan kaynaklanmaktadır. Bu ideolojik tutum devam ettikçe

Özetle eser, küresel kapitalizmin oluşma biçimini ve mevcut durumunu anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca dünyanın gelecekteki güç ve zenginlik dengeleri ile ilgili olası çıkarsamalarda da bulunmaktadır. Kısacası eser, argümantasyon gücünün ikna ediciliğine, tarihsel verilerin çokluğuna ve disiplinler arası akademik bilginin zenginliğine rağmen küresel ekonomi politijeye dair köklü bir sorgulama yap(a)mamaktadır. Fakat ortodoks² (ana akım/egemen) iktisat perspektifinin dışında ve farklı bir metodolojiyle yeni bir “politik iktisat” okuma imkânı sunduğu için dikkate değer bir çalışma olma özelliğindedir.

Son bir ilave olarak 2013 yılının son çeyreğinde yayımlanan kitapla ilgili çok sayıda gazete değerlendirmesi de bulunmaktadır. Fakat bu değerlendirme yazılarından Şükrü Hanioglu'nun eserle ilgili eleştirileri dikkate değerdir. Hanioglu'na göre modernlikle beraber kapsayıcı kuramlar ve mega söylemler alanında popülerleşme yaşanmıştır. Akademik pragmatizm nedeniyle bilhassa Atlantik'in Batı yakasında egemen olan bu yaklaşım “kapsayıcı kuram” üretimini ikinci el kaynaklar taranarak “her şeyi açıklayan gözden kaçmış tekil belirleyici”yi bulma amaçlı “entelektüel fantazi” yaratma faaliyetine indirgemıştır. Acemoğlu ve Robinson'ın *Ulusların Düşüşü* başlıklı çalışması da, son tahlilde, bu sınıflamaya dâhil edilmelidir. Kitabın en önemli sorunlarından birisi olan “tarihi aşırı genelleştirici ikinci el malzemenen yeniden üreterek kapsayıcı kuram üretme” ve bunun neticesinde “tarihe dayanmayan tarihsel nedensellik inşa etme” olduğu vurgulanmamıştır. Ayrıca Hanioglu'na göre bu çalışma bunun yanı sıra yaptığı Osmanlı değerlendirmeleri ve Orta Doğu'nun güncel sorunlarını kapsayıcı kuramlar ve mega söylemler üzerinden açıklaması nedeniyle de tenkit edilmelidir. Eserin “Osmanlı kolonyalizmi” benzeri ifadeleri sorunlu bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir (Hanioglu, 2014).

Yukarıdaki eleştirilere rağmen Türkiye'de kurumsal iktisat yazınının pek gelişmediği düşünüldüğünde Ulusların Düşüşü gibi ilgili alanda ses getiren bir eserin, Türkiye'deki kurumsal iktisat yazınına hatırı sayılır bir katkı yaptığı söylenebilir.

Kaynakça

- Arrighi, G. (2011). *Adam Smith Pekin'de* (Çev İ. Yıldız). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Aydinonat, N. E. & Kara, M. (2010). *Görünmez adam Smith* (der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ercan, F. (2006). *Gelişme yazını açısından modernizm, kapitalizm ve az gelişmişlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hanioglu, Ş. (2014), *Orta Doğu'daki sorunların suçlusu bulundu; rahat olabiliriz*. <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/08/31/ortadogudaki-sorunlarin-suclusu-bulundu-rahat-olabiliriz> adresinden edinilmiştir.
- Hirschman, A. O. (2007). Kalkınma iktisadının yükselişi ve gerilemesi. F. Şenses (Der.), *Kalkınma iktisadi* içinde (s. 23-52). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sen, A. (1986). *Adam Smith's prudence*. Retrieved from edwardmcpail.com/dismal_science/Smiths_Prudence.pdf.
- Sen, A. (1990). *On ethics and economics*. Cambridge: Basic Blackwell.
- Yılmaz, F. (2012). İktisat, kurumsal iktisat ve iktisat sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi *Sosyoloji Konferansları*, 45(1). 1-17.

Smith de asli mecrasında değerlendirilmemekte ve ideolojik bir tartışmanın nesnesi hâline getirilmektedir. Böylece Smith, disiplinin ima ettiği “kurucu” rolünün dışında kalmaktadır. İktisat disiplinin daha da zenginleşmesi ve diğer sosyal bilimlerle yakınlaşması adına yeni bir Smith okumasının gerekliliği de görülmektedir (bk. Aydinonat & Kara, 2010, Sen, 1990, 1986).

2 İktisatta ortodoksi-heterodoksi ayrımı için bk. Yılmaz (2012, s. 4-5).

- Fatih Ermiş, *A history of ottoman economic thought: Developments before the nineteenth century*, London: Routledge, 2013, 232 p.

Değerlendiren: Ü. Serdar Serdaroğlu*

Osmanlı iktisadi düşüncesinin özellikle klasik ve modern öncesi dönem için tam olarak neye tekabül ettiğini etraflı bir şekilde tartışmak hayli güçtür. 19. yüzyıl için elimizde bulunan belli başlı iktisadi düşünce metinleri ve tartışmaları dışında modern öncesi dönemdeki zemini anlamaya yardımcı olacak kaynak sıkıntısı en önemli problem olarak önümüzde durmaktadır. İktisadi düşünce tarihi literatürü içerisinde genel geçer birtakım bilgi kümesinden başka bir şeye tekabül etmeyen modern öncesi Osmanlı iktisadi düşünce tartışmaları ortaya çıkarılmaya muhtaç durumdadır.

Son dönemde yazılmış ve yukarıda bahsi geçen ihtiyaca karşı girilen önemli bir çabanın ürünü olarak sayılabilecek *A History of Ottoman Economic Thought: Developments Before The Nineteenth Century* isimli kitap çalışması Fatih Ermiş tarafından 2013 yılında kaleme alınmıştır. Burada Ermiş'in bu eserinin, 2011 yılında Erfurt Üniversitesi bünyesindeki Max Weber Center for Advanced Cultural and Social Studies'te tamamladığı doktora tezinin gözden geçirilmiş hâli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Fatih Ermiş'in bu eseri kaleme alırken dayandığı kaynak grubu hakkında, temelde Osmanlı entelektüellerinin (düşünürlerinin) 'Osmanlı düşünce dünyasına' dair tartışmalara yer verdikleri ve dolayısıyla kaynakların onların kendi düşünce dünyalarını da yansıtan eserler olduğu söylenebilir. Osmanlı bürokratlarının siyasi ve iktisadi fikirleri ile Osmanlı sefirlerinin gözlemleri bu çalışmanın kullandığı temel kaynakları teşkil etmektedir. Bu kaynaklar kitabın giriş bölümünde *siyasetnameler, layihalar, sefaretnameler* ve *hatt-i hûmayun* kayıtları olarak sınıflandırılmaktadır.

Bahsi geçen bu kaynaklar üzerinden Ermiş'in Osmanlı entelektüellerinin iktisadi düşüncelerini ortaya koymayı amaçladığı söylenebilir. Osmanlı entelektüellerine ait yazma eserler üzerinden yapılacak bir değerlendirme hiç kuşkusuz salt bir iktisadi düşünce değerlendirmesi olarak kabul edilmeyebilir. Gerek yazmaların gerekse de arşiv kaynakları bağlamında yapılacak çalışmaların meşakkatli olması yanında modern öncesi dönem için Osmanlıların zihni altyapısında iktisadi meselelerin günümüzde olduğu gibi ayrı bir değerlendirme alanı olmaktan çok sosyal-siyasi-toplumsal meselelerle iç içe algılanması da modern anlamda bir iktisadi dünya görüşü tasavvurunun resmedilmesini güçleştirmektedir. Nitekim kitabın giriş bölümünde; Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda bir iktisadi düşünce ile karşılaşmayı ümit eden okuyucunun hayal kırıklığına uğrayacağı uyarısı bu nedenle yapılmaktadır.

Kitap giriş ve sonuç kısımları ile beraber toplam 8 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü daha çok yukarıda özetlemeye çalıştığımız kaynakların neler olduğu ve hangi saikler üzerinden 19. yüzyıl öncesi dönemin araştırma-inceleme alanı olarak belirlendiği üzerinde durmaktadır. Öte yandan giriş bölümü içerisinde, Ermiş'in çalışmasının temel amacı, Osmanlı iktisadi düşüncesi üzerine bugüne kadar kaleme alınmış eserlerin kısa bir değerlendirmesi

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0087

ve çalışmanın üzerine inşa edildiği temel araştırma sorularının neler olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ermiş'in bu kitap için tartıştığı temel nokta Giriş bölümünden anladığımız kadarıyla Osmanlı iktisat düşüncesinin doğasının ne olduğu sorusu etrafında şekillenmektedir (Ermiş, 2013, s. 9).

Kitabın ikinci bölümünde, Osmanlı iktisadi sisteminin ana hatlarının anlaşılabilmesi için Osmanlı'da önemli iktisadi kurumların kısa ve net bir anlatımla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. İlerleyen bölümlerde değinilecek olan Osmanlı iktisadi düşüncesi hakkındaki görüşlerin kavranmasına en azından terminolojik anlamda katkı sunan kitabın, anlatımı uzun tutulmayarak okuyucunun ana temadan kopmaması sağlanmıştır. Ermiş bu bölüm içerisinde Osmanlı vergi sistemi, ücretler ve fiyatlar, dinî terminoloji ya da yönetim yapısı hakkında okuyucuları bilgilendirmekte öte taraftan da felsefi terminolojiyi açıklarken Kınalızâde'nin sınıflandırmasına göre ekonomiyi (Government of Household) pratik felsefe altında konumlandırmaktadır.

Üçüncü bölümde, Ermiş Osmanlı devlet teorisi ve toplumsal yapısını tartışırken; Osmanlı hükümlerinin Osmanlı entelektüelleri ve bürokratlarının nasıl meşrulaştırıldığı temelinde bir değerlendirme yapmaktadır. Osmanlı hükümlerinin meşruiyetini tartışan Osmanlı entelektüellerinin bu meşruiyet konusu ile denge sorumluluğunu Osmanlı toplumsal yapısının temelini teşkil eden birer öge olarak kabul etmeleri bu bölüm için kayda değerdir. Ermiş, Osmanlı padişahının ya da devletin otoritesi ve toplumsal gruplar arasında tesis edilecek denge konuları etrafında Osmanlı düşünürlerinin; Antik Yunan, Fars ve İslami gelenekte de yeri olan; "humour theory of the state" anlayışı çerçevesinde yaptıkları değerlendirmeye değinmektedir. Bu anlayışa göre Osmanlı devlet ve millet sistemi tıpkı bir insan vücudu gibi görülmekte ve izah edilmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı toplumsal yapısının ya da klasik manada millet sisteminin ulema-asker-tüccar-reaya gibi dört farklı grubun oluşturduğu bir sistem olarak tarif edilmesi ile insan vücudunun kan, balgam, safra ve seveda olmak üzere dört farklı sıvıdan oluşması arasında bir benzerlik kurulduğundan bahsedilmektedir. Bu benzerlik uyarınca Osmanlı uleması bilgiyi-hikmeti topluma ileten 'kan', reaya (köylü-çiftçi) üretimin merkezinde olması hasebiyle zenginliği-parayı sağlayan siyah safra, mal değişiminde rol alan tüccar taifesi sarı safra ve nihayet asker-bürokrat sınıfı ise balgam rolünde sembolize edilmektedir.

Kitabın bu bölümünde son olarak toplumsal sınıflar arasında kurulacak 'denge' ile adalet ilişkisinden bahsedilmektedir. Burada da Sasanilerden itibaren tartışıldığı bilinen ve Osmanlı örneği için Kınalızâde tarafından sistemleştirilmiş şekliyle 'adalet dairesi' kavramından dem vurulmaktadır. Yeri gelmişken özellikle kitabın bu bölümü için Kınalızâde etkisinin bir hayli yüksek olduğu söylenmelidir. Adalet kavramının bir kurallar manzumesi olan hukuk anlayışından ziyade adaletin tesis edilmesinin sulh getireceği ve otorite-ordu-zenginlik gibi tüm kurum veya kazanımların adalet olmadan sağlıklı yürütülemeyeceği görüşü kitapta Kınalızâde'nin Ahlak-i Ala-isi'nden alıntılanarak izah edilmeye çalışılmıştır. Bu izahın özeti olarak Osmanlı padişahının Osmanlı toplumsal yapısını oluşturan gruplardan herhangi birine mensup olmadığı ve fakat bu gruplar arasında makul bir dengeyi tutturmak ile sorumlu olduğu analizi zikredilebilir.

Dördüncü bölüm, hane halkı ekonomisine (ilm-i tedbir-i menzil) Osmanlı entelektüel ve devlet adamlarının nasıl yaklaştığının kısa bir izahından ibarettir. Burada hane halkı ekonomisi ya da orijinal hâliyle bahsedilen 'household economy' kavramı için kabul edilen kavramsallaştırma daha çok 'ev ekonomisi-ev yönetim bilimi' kavramlarıdır.¹ İslam düşünce tarihi içerisinde önemli yeri olan ve Ermiş tarafından bu bölüm içerisinde Aristo geleneğine dayandığından bahsedilen ilm-i tedbir-i menzil kavramı Antik Yunan felsefesinde ve literatürdeki ele alınış örnekleriyle beraber tartışılmıştır. İktisadi düşünce tarihi kitaplarında genel anlamda klasik öncesi dönem tarif edilirken kullanılan para-ış bölümü-tasarruflar-gelir-adil fiyat ve faiz ile gider gibi bazı iktisadi kavramların doğasının ne olduğu argümanları bu bölüm içerisinde karşımıza Osmanlı entelektüellerinin ilm-i tedbir-i menzil tartışmasında kullandıkları birer araç olarak çıkmaktadır. Buna göre paranın doğası, üretim ve ticaretin devamlılığı ile paranın saklanması ve harcanması üzerine yapılan tanımlamalar dikkat çekicidir. Ermiş, Osmanlı entelektüellerinin paranın ve iş bölümünün Osmanlı toplumsal yapısındaki rolünü ve bizatihi bu kavramların doğasının ne olduğunu kavramsal olarak İbn-i Haldûn, Gazzâlî, Kınalızâde, Naima gibi klasik düşünürlerin dilinden tartışırken tasavvufun Osmanlı kültürü içindeki rolünün Osmanlı iktisat düşüncesi üzerindeki güçlü etkisini dillendiren Ahmed Güner Sayar'a da kulak verdiği görülmektedir.

Beşinci bölüm kısa olmasına rağmen üçüncü ve dördüncü bölümlere bir ek mahiyetinde değerlendirilebilir. Osmanlı yönetiminin piyasaların düzenlenmesi bağlamında araç olarak kullandığı iki iktisadi kurumun anlatıldığı bu bölümde; Osmanlıların piyasaya olan müdahalesinin tavan fiyat (narh) ve piyasa denetimi anlamına gelen hisbe kurumu üzerinden nasıl cereyan ettiği izah edilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken temel nokta Osmanlı entelektüel ve düşünürleri arasında yaşanan tartışmaların, piyasa müdahale şekillerinin İslam hukuku bağlamında nasıl bir şablona oturtulacağı konusudur. Kitabın kurgusuna binaen söylenmelidir ki; yukarıda bahsi geçen temel hukuki zemin tartışması ile müdahale aracı olarak kabul edilen iki iktisadi kurumun (narh ve hisbenin) bu bölüm içerisinde daha çok teorik bir anlatımı mevzuubahistir. Uygulama ile ilgili olan örnekler kitabın yedinci bölümünün konusunu oluşturmaktadır.

Altıncı bölümde Osmanlı klasik sisteminin sonunda ya da bir başka deyişle on sekizinci yüzyılın sonunda nasıl bir iktisadi düşünce olduğunu inceler. Ermiş bu düşüncenin nasıl olduğunu veya oluştuğunu tartışırken Osmanlı bürokratlarının görüş ve önerilerinden oluşan metinleri (layiha veya raporlar) ve Osmanlı sefirlerinin sefaretnamelerini temel kaynak olarak kullanmıştır. Bunlar Ebubekir Ratib Efendi, Süleyman Penah Efendi ve Azmi Efendi'nin yazdığı metinler olarak sıralanabilir. Ermiş bu bölüm içerisinde Osmanlı bürokratlarının Batı Avrupa'nın gösterdiği gelişim karşısında Osmanlı Devleti'nin nasıl bir reform ve yenilenmeye ihtiyacı olduğunu tartıştıklarını zikretmektedir. Ermiş'e göre Osmanlı sefirlerinin kaleme aldıkları sefaretnameler bu tartışmalar doğrultusunda bir farkındalık oluşturmuştur. Genel olarak bu bölümde bürokratlar ve yazdıkları etrafında süregelen devlet yapısının yeniden tesisi, bürokratik sistem ile ticaretin yapısının nasıl olması gerektiği tartışmalarından bahsedilmekte ve reaya-sultan arasındaki meşruiyet sorunu ile yolsuzluk ve para politikası tartışmalarına da yer verilmektedir.

1 Bu kavramsallaştırma için bk. Orman (2001).

Kitabın yedinci bölümünde daha önce zikrettiğimiz gibi teorik çerçevede izah edilen piyasa müdahale araçlarının aslında reel düzlemde nasıl uygulandığı anlatılmaktadır. Bunun yanında ticaretin seyri ve bunun para politikası ile olan yakın ilişkisinden bahsedilirken aynı zamanda tüccar taifesi için uygulanan muamele tarzından da bahis açılmaktadır. Nihayet sonuç bölümünde ise verilen bu bilgiler ve tartışmalar ışığında kitabın temel argümanları sıralanmış ve ek olarak birtakım yorumlar yapılarak bu argümanlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı iktisadi düşünce tarihini yazmak, yazmaya teşebbüs etmek ve özellikle de 19. yüzyıl öncesi dönem için buna kalkışmak hayli güç bir çabaya denk düşmektedir. Hocalarımızın deyimiyle bu iş tıpkı bir sabunu sıkıca avucunuzda tutmak gibidir; zordur ve nihayet elinizden kolayca kayıp gider. Bu zorluk gerek modern öncesi dönemin iktisat politikaları veya düşüncesine olan yaklaşım tarzı farklılığıyla gerekse de kaynakların bize sınırlı bilgi sunmasından ileri gelmektedir. Buna rağmen Fatih Ermiş'in bu çabası takdire şayan bir çabadır. Türkçe literatürde bu alanın tartışmasız en önemli eserlerini telif etmiş olan Ahmed Güner Sayar'ın müstakil bir kitap olarak yayımladığı eseri dışında kuşkusuz birçok çalışma² da kaleme alınmıştır. Türkçedeki bu çalışmaların aksine İngilizce literatür içerisinde, Ermiş'in bu katkısının dışında, spesifik olarak çok az sayıda yayın bulunmaktadır.³ Bahsi geçen çalışma-yayın azlığı da Osmanlı iktisat düşüncesi konusunun çalışılmasının zorluğunu gösteren bir başka veri olarak kabul edilebilir.

Osmanlı iktisat düşüncesinin doğasının ne olduğu sorusunu anlama gayreti ile kaleme alındığı anlaşılan Ermiş'in bu çalışmasının modern dönem iktisatçılarının ya da Osmanlı iktisat tarihi çalışan araştırmacıların eline ne kadar yeni bilgi ve argüman verdiği gerçeği sorulması gereken en önemli sorudur. Bu sorunun cevabını dört farklı noktadan hareketle değerlendirmek mümkündür. İlk olarak bu sorunun cevabını ararken kitabın içeriğine yani bölümlenmesine bakmak gerekmektedir. Buna göre Ermiş'in kitabının bölümlerine baktığımızda karşımıza çıkan ansiklopedik bir bilgi aktarımıdır. Osmanlı iktisadi kurumları hakkında okuyucuyu bilgilendiren ansiklopedi maddesi nitliği ve kısalığında verilen bilgilerin iyi birer 'öz' olduklarında herhangi bir şüphe yoktur. Ancak bu bilgilerin hangi saikler üzerinden seçilmiş olduğu ve nasıl bir düzlem üzerinde oturduğu daha sarih şekilde izah edilebilir. Bu netliğin sağlanabilmesi amacıyla da Osmanlı tarım sektörü bağlamında izah edilecek olan ekonomik kurumların, 19. yüzyıl öncesi için iç borçlanma kurumları ile tımar sisteminin özellikleri, üzerinde daha fazla durmak gerekecektir. Bu yapının ve düzlemin 19. yüzyıla gelinceye kadar doğrudan para mevhumu üzerinden değil de iç borçlanma kurumları ile ekonomik anlamda tarım toplumu ve onun sorunları üzerinden inşa edilmesi bu noktada elzem görünmektedir. Kitabın özellikle ilk üç bölümü için bu eksiklik göze çarpmaktadır. Ayrıca kitabın, başlığının aksine 19. yüzyıl öncesi dönemi bütünlükçü olarak kapsamadığını belirtmek gerekir. Ermiş daha çok 16. ve 17. yüzyıl için bir inceleme yapmaktadır. Bu durum

2 Bu çalışmaların yazarlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Z. Fahri Fındıkoğlu, Sabri Ülgener, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Şerif Mardin, Sabri Orman, Zafer Toprak, Rifat Önsöz, Tefik Çavdar ve Abdüllatif Şener. Ayrıca Mehmet Genç'in 2000 yılında yayımlanan "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi" isimli eseri doğrudan düşünce tarihi çalışması olmamakla beraber hiç kuşkusuz Osmanlı iktisadi dünya görüşünün netleşmesi bakımından bir köşe taşı niteliğindedir. bk. Genç (2000).

3 Bu yayınların en önemlisi şüphesiz ki Eyüp Özveren'in çalışmasıdır. bk. Özveren (2002, s. 129-144).

kitabın bölümlenmesinden rahatça anlaşılmamakta ancak kitabın tamamı okunduğunda kavranabilmektedir.

İkinci önemli nokta ise kitabın kaynaklarının iktisadi düşünce özelinde bize ne sunduğu ve bu kaynakların Osmanlı düşünürlerini - bürokratlarını iktisadi konular hakkında ne kadar etkilediği soruları ile ilişkilidir. Fatih Ermiş kitabında genel olarak Kınalızâde'nin Ahlak-i Ala'i'si ve Naima'nın Tarihi'nden istifade etmiştir. Bu kaynakların Osmanlı iktisadi düşüncesine dair ipuçları verdiği düşünülebilir ama çeşitlilik bakımından hayli dar bir çerçeve sundukları da savunulabilir. Bu durum aslında konunun zorluğuna işaret eden bir diğer göstergedir. Aynı zamanda kitapta kullanılan temel kaynaklardan olan İbn-i Haldûn'un Mukaddimesi'nin erken dönemin önemli bir kaynağı olması bakımından Osmanlı devlet adamlarını etkilediği aşîkârdır ancak bu kaynağın Ermiş'in kullandığı bazı bürokrat metinlerine ne kadar nüfuz ettiği ölçülebilir değildir. Bunu söylerken dikkat çekilmek istenen nokta aslında, Ermiş'in daha çok 18. yüzyılda cereyan eden değişimden bahsederken kullandığı layiha ve sefaretnamelerin, daha çok 14-15 ve 16. yüzyılda etkisini güçlü hissettiğimiz Mukaddime'den aldıkları muhtemel etkinin azlığı argümanından hareketle zikredildiğidir. Bu etkinin az olabileceği fikrini Mukaddime'nin yani sıra Naima ve Kınalızâde'nin eserleri için de iddia etmek mümkündür.

Kitabı değerlendirirken üzerinde duracağımız bir diğer nokta ise Ermiş'in kullandığı Osmanlı bürokrat ve sefirlerinin metinlerini, farklı bir kaynak grubu üzerinden genişletip genişletmediğidir. Kitapta yukarıda isimleri geçen devlet adamlarının metinlerinin (layihalar-raporlar-sefaretnameler) Osmanlı iktisadi sisteminin aksayan yanlarına işaret ettikleri, bu sorunlara dair gözlemler üzerinden çözüm önerileri getirdikleri bilinmektedir. Bahsi geçen özellikleri ile kullanılan bu metinler büyük önem taşımaktadır. Burada akılda tutulması gereken Osmanlı bürokrat veya sefirlerinin en nihayetinde birer devlet görevlisi oldukları gerçeğidir. Kısaca söylemek gerekir ki Osmanlı toplumundaki iktisadi meselelerin tahlilinde ya da herhangi bir tarihi olayın anlaşılmasında çift taraflı kaynak kullanımının, kaynakların çeşitliliği yardımıyla belgelerin söylediklerinin kontrol edilmesi önemlidir. Bu doğrultuda kaime uygulamasının sorunlu olduğu bir dönemden örnek verilebilir. II. Abdülhamit Döneminde kaimenin istikrasızlığı nedeniyle özellikle esnaf ve zanaatkâr mağdur oluyordu. Buna istinaden o dönemde İstanbul'da özellikle ekme fiyatlarında ciddi dalgalanmalar yaşanmaktaydı. Bu nedenle devlet ekme fiyatlarını sabitleme yolunu seçmişti. Bunun giderilmesi için fırıncıların ekme fiyatlarına zam teklifi arşiv belgelerine göre sürekli reddediliyor ve bu durum bizi ekme fiyatlarına zam yapılmadığı sonucuna götürüyordu. Ancak gerçekte dönemin gazetelerinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul Şehremaneti'nin ekme fiyatlarını kaime dalgalanmaları nedeniyle sürekli yenilediği bilgisi elimizde mevcuttur.⁴ Sadece arşiv belgelerinden hareketle dönemin şartları analiz edilseydi bu fiyat değişikliklerinden habersizce bir sonuca varılmasının önüne geçilemeyebilirdi. Bu örneğin gösterdiği bakış açısıyla Ermiş'in Osmanlı bürokratlarının yazdıklarına ek olarak bazı fetva mecmualarına, ahkâm defterlerine veya hukuk risalelerine -bu risaleler dönemin önemli hukuki meselelerin çözülmesi amacıyla kaleme alınmış görüş metinleridir- bakması bu çeşitliliği ve kontrolü sağlayabilirdi.

4 Bu örneğin ayrıntılı bir biçimde izahı için bk. Akyıldız (1998, s. 165-170).

Değerlendirmenin son noktası ise kitap içerisinde Osmanlı iktisadi sistemini anlama bağlamında özellikle ticaret, tüccarlar, esnaf ve onların sorunları ile dış ticaret bağlamında Osmanlı yaklaşımındaki değişimlere dair ikincil literatürdeki geniş kaynak grubuna olan uzaklığı üzerine olacaktır. Özellikle son dönemde Osmanlı hukuk tarihi, esnaf ve ticaret tarihi bağlamında hazırlanan çalışmaların Osmanlı klasik ve modern dönem için iktisadi dünya görüşüne dair yorum yapabilme kabiliyetimizi arttırdığı zikredilebilir. Yapılan bu çalışmaların bize gösterdiği Osmanlı iktisadi ve hukuki kurumlarının yapısı, dönüşümü ve değişimi Osmanlı iktisadi sistemi üzerinde daha güvenilir yorum yapabilme ihtimalini güçlendirmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı esnafı ile ilgili olarak Engin Deniz Akarlı, Salih Aynural, Ahmet Kala, Ahmet Uzun, Rhoads Murphey, Anthony Morewood ve Metin Kunt'un çalışmalarına bakılabilir. Dış ticaret bağlamında yaşanan gelişmelerin iktisadi düşünceye olan etkilerinin izlenebilmesi için de Mübahat Kütükoğlu, Susan Skilliter, Kate Fleet, Edhem Eldem ve Mehmet Bulut'un çalışmaları önemli yer tutmaktadır. Ali İhsan Bağış, Suraiya Faroqi, İsmail Hakki Kadı, Cihan Artunç, Said Salih Kaymakçı ve Seven Ağır'ın çalışmaları daha çok tüccarların rolleri ve statüleri üzerinden bir değerlendirme yapmak ya da Osmanlı devletinin tüccar taifesine olan bakışını ve anlayışını seyretmek imkânını vermektedir. Bir anlamda hukuk tarihi metinleri olarak kabul edilebilecek olan Mauritis H. Van den Boogert, Macit Kenanoğlu, Viorel Panaite'nin metinleri ile özellikle son dönemdeki çalışmalar için Fariba Zarinebaf'ın eserlerine bakılabilir.

Fatih Ermiş'in bu önemli kitabı Osmanlı iktisat düşüncesi çalışacak olan araştırmacılar için önemli bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu zemin üzerinden özellikle Osmanlı iktisadi-mali ve finansal kurumlarının analizi, bu kurumların işleyişi veya dönüşümü ile özellikle dış ticaret-tüccarlar-esnaf konulu çalışmalar ve hukuk tarihi metinleri üzerinden yapılacak değerlendirmelere ihtiyaç olduğu açıktır. Bu konularla doğrudan ilişkili olan çalışmaların sayısı arttıkça Osmanlı iktisadi düşüncesi bağlamında yapılacak analizlerin, yazılacak eserlerin sayısı ve literatüre olan katkıları da artacaktır.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (1998). Yakın Çağ Osmanlı sosyoekonomik tarihi araştırmalarında kaynak sorunları: Arşiv ve arşiv dışı malzemenin önemi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, 165-170.
- Ermiş, F. (2011). *Ottoman economic thinking before the 19th century* (Unpublished doctoral dissertation). Max Weber Center for Advanced Cultural and Social Studies. University of Erfurt, Erfurt.
- Ermiş, F. (2013). *A history of Ottoman economic thought: Developments before the nineteenth century*. London: Routledge.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Orman, S. (2001). *İktisat, tarih ve toplum* (1. bs.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Özveren, E. (2002). Ottoman economic thought and econmc policy in transition: Rethinking the nineteenth century. In M. Psalidopoulos, & M. Eugenia Mata (Eds.), *Economic thought and policy in less developed Europe: The nineteenth century* (pp. 129-144). New York: Routledge.

- Dilaver Demirağ, *Anarşizm: Unutulmuş olanı hatırlamak*, İstanbul: Okur Kitaplığı, 2012, 408 s.

Değerlendiren: Abdullah Said Can*

Herhangi bir mesele hakkında düşünmeye, konuşmaya başladığımız andan itibaren söz dönüp dolaşıp *'devlet'*e geliyorsa size bir iyi, bir de kötü haberimiz olduğunu belirtmek durumundayız. İyi haber; söz konusu eylemin başından sonuna kadar *'siyaset'* ile -ki bu kavram bir bilim, bir eylem, bir düşünme biçimi, bir toplum modeli olabilir- çok yakından alakadar olduğudur. Kötü haber ise ne yaparsak, nasıl bir metot üretirsek üretelim *'devlet'* dediğimiz şeyden kurtulamayacağımızın bize büyük bir kararlılık ve ısrarla söylenmesinin müessesem hâlidir. Böyle bir izahat yapma gereğini şu açıdan gerekli gördük; bu yazıda değerlendirmesini yapmaya gayret gösterdiğimiz, kapağında büyük harflerle ve iri puntolarla *'ANARŞİZM'* yazılı olan kitap hakkındaki ekseri izlenimlerimiz sanki yukarıdaki kötü haberden pek de haberdar olunmadığını gösterir nitelikte. Öte yandan temsilcilerinin büyük çoğunluğunun devletin bizatihi kendisine karşı olmasına ve devletsiz bir toplum önermesine rağmen yine tartıştığımız esas konu devlettir.

Ele almaya çalıştığımız bağlamdan yola çıkılarak çalışılan tek alan elbette siyaset değil. Bugün sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanlarında bir şekilde devleti çalışmak mümkün. Öte yandan şayet konumuz siyaset ise kaçınılmaz olarak devlet ile olan alakamız diğerlerinden daha fazla oluyor. Bir yanlışlığa düşmemek adına ve yaptığımız bu kısa girişin ardından kitaba geçebilmek için şu önemli noktayı vurgulamakta fayda olabilir. Esas itibarıyla hem Dilaver Demirağ'ın hem de benzeri meseleler üzerine çalışan diğer isimlerin tam olarak yaptığı şey *'Devlet nedir?'* sorusuna cevap aramak değil. İncelenen benzeri çalışmaların birçoğunda bu soru kendisine oldukça geniş alanlar bulsa da tam olarak aradığımız cevabın sorusu şu: "Toplumsal hayat hangi koşullar, yöntemler, düşünce akımları üzerinde şekillenir?" Bu soruya verilen cevap tam olarak bizi ulaştığımız noktaya götürecektir ki şu an ele aldığımız kitabın yazarının vardığı sonuç anarşidir.

Kitabı ilginç kılan bir diğer husus, akademik ve entelektüel bir katkı olmasının yanı sıra yazarının kendi tecrübelerinin tortusunu da bünyesinde barındırıyor olmasıdır. "Sol düşünce ile tanıştığımda 16 yaşındaydım." diyen Demirağ, uzun ve oldukça dinamik hayat tecrübeleri ile birlikte bugün geldiği noktayı eserin ön sözünde okuyucuya yansıtmaya çalışmıştır. İsmet Özel'in de ifade ettiği gibi "Hangi saikler ile solcu olduysam o saiklerle de İslam'ı sahiplenmiş durumdayım," diyen Demirağ, daha kitabın başında zihnimizde sarsıntılar oluşturuyor. Devam eden satırlarda ise birçok soru işareti ile Müslüman ve anarşist insan tipolojisini işlemeye koyuluyor.

Ulus-Devlet Üzerine Ne Zaman Konuşılmaya Başlanır?

Söz konusu literatüre derinlemesine dalındığında devletin ne zaman ortaya çıktığına yönelik elimizde ziyadesiyle açıklama mevcut. Yazar bizi sıkıcı ders kitapları havasından kurtarmak için bu tür açıklamalarla vakit kaybetmiyor. Demirağ bir anlamda meselenin direk ortasına dalarak yukarıdaki sorunun bağlamını güncelden hareketle tartışmaya başlıyor ve

* Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0088

kanaatimizce çok doğru bir tavırla, *'modern devlet ile demokrasi'* özelinde meseleye giriş yapıyor (s. 21). Görüldüğü üzere insan ve onun çevresinde gelişen toplumsal yapıyı incelerken çerçevemizi siyaset ile daralttığımız takdirde meselenin düğümlendiği nokta kaçınılmaz olarak devlet oluyor. Anarşizm ise muadili olan diğer düşünce akımlarından becerebildiği ölçüde farklı olmaya çalışarak bu düğümün anarşi ile çözülebileceğini iddia ediyor.

Anarşizmi diğer akımlardan ayıran şeyin 'insanın kendi potansiyelini hiçbir dış etken tarafından kısıtlanmaksızın gerçekleştirmesi olarak özgürlük düşüncesi' olduğunu belirten Demirağ, üzerine en çok kafa yorulan hadisenin bizatihi kendisi olarak modern ulus-devletin inşa sürecine değiniyor (s. 22). Yukarıda izah etmeye çalıştığımız temel soru bahsi bu açıdan önemli çünkü yazarın da yapmaya çalıştığı üzere insanlık tarihinde devletin konumuna bakıldığında toplum üzerindeki vazife ve rollerde önemli değişimlerin söz konusu olduğunu görüyoruz ki bu değişimler bugün ulus-devlet yapılanmasının temel kurum ve organlarını olgunlaştıran süreçler olarak karşımıza çıkıyor. Bugün ise bu kurumların tek bir amacı var: yeni bir toplum inşa etmek (s. 23).

İktidar ve Anarşi

Meselemizin omurgasını oluşturan nokta tam da bu amacın nasıl, hangi araçlarla, niçin gerçekleşeceğine dair sorgulama ile belirlenmektedir. Toplumun inşasını kendisine amaç eden devlet için anarşizm dışındaki bütün yöntemler devletin toplumu medenileştirme, çağdaştırma vazifesini kabul etmiş fakat felsefi yaklaşımlar ve pratik uygulamalar konusunda ayrışmalar söz konusu olmuştur. Burada anarşizm üzerine istisna koymamız Demirağ'ın anarşizme getirmiş olduğu özgürlük tanımından ileri gelmektedir. Bu noktada aynı negatif özgürlük ifadesini çeşitli liberal yaklaşımların da savunduğu akıllara gelebilir. Fakat özgürlük tartışmalarında devletin konumu hakkında oldukça ince, ince olduğu kadar da önemli bir çizgi bulunmaktadır ki anarşizm ve liberalizmi birbirinden ayıran en önemli husus budur.

Anarşizm dışındaki bütün siyasal akımlar devletin varlığını kabul edip ve hatta onu bir çeşit gereklilik olarak görürken anarşizm bizatihi devletin kendisine karşıdır. Bu anlamıyla ana akım güçlü ekollerden daha küçük çaplı olanlarına kadar anarşizm haricindeki bütün yaklaşımlar ve ideolojiler devletçidir, devletçi olmayan tek ideoloji anarşizmdir. Diğerlerinin arasındaki farklılık devlete yükledikleri anlamda ortaya çıkmaktadır, kimi güçlü bir devlet öne sürerken -faşizm gibi- kimisi de minimal bir devletten bahseder, örneğin liberalizm. Örneğini verdiğimiz bu iki uç modelin bu açıdan bakıldığında birbirinden pek de farkı olmadığı görülecektir. Bu yaklaşımı destekleyen argüman birinin zora dayalı yöntemler kullanırken diğerinin rızaya dayalı yöntemler kullanıyor olmasından ileri gelmektedir ki George Orwell 1984'te tam da bu ayrımı ele almaktadır. Orwell'in 1984'ü modern ulus devletin bugün geldiği noktada ideolojik farklılaşmadan uzaklaşarak daha yapısal bir boyut kazandığını ve tam da Demirağ'ın dikkat çekmeye çalıştığı şekli ile gittikçe sınırsızlaşan tahakkümcü yapısını ortaya koymaktadır. Büyük biraderin bizi izlediği devlet artık bünyesinde liberal, totaliter, faşizan ve muhafazakâr nüveler barındırabilecektir.

Dilaver Demirağ'ın kendisinin de belirttiği üzere çalışmada sıkça kullanılan ve yukarıda ayrımı tam olarak netleştirecek bir kavram bu noktada imdadımıza yetişmektedir: Tahakküm. Tahakküm, insanların iradesine ipotek koyan, hiyerarşik olarak elde ettiği yetki ile hükmeden ve boyun eğdirme üzerine inşa edilmiş iktidar biçimini ifade eder. Bu tahakküme karşı-

lık olarak doğan anarşizm yazarın ifadesiyle tahakkümün yani modern devletin çocuğudur (s. 27). Bu anlamıyla şüphesiz ki yine onun içinden konuşur, kendisini ona göre inşa eder. Ne yaparsak yapalım devlet dışında düşünemiyor oluşumuz, Demirağ'ın bu güçlü tespiti ile önem kazanmaktadır. Öyle ki devletçi olmayan tek ideoloji ve bir siyasal düşünce ekolü olarak anarşizmin dahi en çok alakadar olduğu konu bizatihi devletin ta kendisidir.

Modernleştirici Bir Aktör Olarak Devlet

Modernleşme furyalarında geldiğimiz nokta dikkate alındığı takdirde neoliberal devlet anlayışının rızaya dayalı tahakküm kuruyor olduğuna ilişkin tartışmalar, egemenliğin değişimi dikkate alınmadan anlaşılabilir. Buna karşın yazarın dikkat çektiği üzere bu değişim küreselleşme faktörü ile önem kazanmakta, egemenliğin sınırları bu faktör ile müphemleşmektedir (s. 151). Bir disiplin olarak uluslararası ilişkilerin gelişimi küresel siyaset açısından çok önemli tartışmaları gündeme getirmiş olsa da devlet-toplum-birey bağlamında devletin bir iç (domestic) politik aktör olarak bugünkü konumu son derece ilginç bir noktada durur. Ulus-devlete layık topumu ve bireyi oluşturma/inşa etme çabaları önemini korumaya çalışsa da bugün devletin kendi vatandaşı üzerindeki imkânını sekteye uğrattığı küreselleşme ve ulus-üstüçülük gittikçe hız kazanmaktadır.

Kısaca resmin bütününe bakıldığında belli bir toprak üzerinde tek hüküm sahibi olarak klasik dönemlerdeki egemen devletin, toplumu ve bireyi inşa süreci bugün tek tek devletlerin elinden alınmış ve küreselleşmeyi bir imkân hâline getiren ve süreci diğerlerine kıyasla kendi menfaatine daha çok dönüştürebilen süper güçlerin eline geçmiştir. Yani artık toplumu ve bireyi modernleştiren tek bir egemen devlet anlayışından bahsedilmesi zorlaşmakta, bir dünya devletine doğru gelişen süreçte bu vazifeyi diğerlerine kıyasla daha güçlü olan devletler üstlenmektedir. Yazar Batı, özellikle de Amerika merkezli kapitalist siyaset anlayışının büyük bir hızla dünyaya yayıldığına dikkat çekerek artık bütün dünyada tek bir çeşit birey tipinin kabul edildiğini belirtmektedir. Demirağ burada Bauman'dan faydalanır ve tüketme yeterliliğine muktedir olmayan bireyin kabul edilmeyen, çağ gerisi birey olduğunu belirtir (s. 153).

Elbette egemenlik anlayışının bu denli yapı bozuma uğradığı dikkate alındığında ve neoliberal devlet modelinin anarşist düşünce ile en çok yaklaştığı nokta olarak özgürlük tartışmalarında sivil topluma ilişkin argümanlar gündeme gelmektedir. Fakat yukarıda çizdiğimiz resimde modernleştirici bir güç olarak neoliberal devletin toplumu kendi başına bırakmadığı açıkça anlaşılabilir ve toplumu sivilleştiren devlet modeli ortaya çıkmaktadır (s. 137). Elbette bu anarşistler için son derece problemlidir. Devleti birey ve toplum üzerindeki tahakküm aracı olarak gören anarşistler toplumun sivilleşmesi için devletin gerekliliğine son derece sorunlu bir durum olarak bakarlar.

Bu duruma örnek olarak sivil toplumun önemine dikkat çeken liberal yaklaşımların en güçlü kozu devletin minimal olması savı iken bugün yönelimin aksine ilerlediğini görüyoruz. Bir yandan sivil toplum kuruluşları üzerinden methiyeler düzülürken fakat ihtiyaç duyulduğunda *'Millî İrade Destek Bildirisi'* diye bir şey ortaya atılmakta ve STK'ların taraf olma ve olmama durumları ifşa edilmektedir. Elbette tırnak içindeki örnekte destek beyanatı için bir zor uygulanmamaktadır. Fakat bunun bir teşhir yoluyla kamuoyuna sunulmasının ardından ilgili kuruluşların aksi tavrında nelerle karşılaşabilecekleri gün gibi ortadadır.

Demirağ ilerleyen sayfalarda söz konusu tartışmaları bir başka zemine taşıyarak biyo-siyasal mühendisliğin totaliter egemenlik ile pekiştirildiğini vurgular ve bunu tek bir neden ile açıklar: Güç arzusu. Bu da elbette neoliberal paradigmaya ilişkin eleştirilere yeni bir boyut kazandırmakta ve devleti nefsin bir tezahürü olarak görmektedir (s. 197). Elmanın kendi kurdunu içinde taşıması gibi liberalizm de faşizmi bünyesinde barındırır örneği meseleye bu nazar ile bakıldığında oldukça ilgi çekicidir.

İslam Geleneğinde Anarşi Mümkün mü?

İslamiyet'in ilk yılları ve Hz. Muhammed'in hayatı ile karşı karşıya olduğumuzda şüphesiz ki üzerine konuşulması en zor olan konuya gelmiş bulunuyoruz. Bu dönemi ana akım üzerinden okumaya kalktığımızda basitçe bir medeni olan-olmayan üzerinden yapılan ayırım ile Medine şehri referans gösterilmekte, ideal devlet tasavvurları bu referanslar ile oluşturulmaktadır. Yazar bu akıma benzer bir tutum sergileyerek bedevi-kentli ayırımı yapar ve İslamiyet'in tam anlamıyla bir kentli dini olduğunu, bedevilerin çöl hayatındaki bireyci yaşantısı ile dönemin aristokratik yaşamının İslam'ın vurguladığı kent yaşantısına uygun olmadığını belirtir (s. 70). Buradan hareketle ne tam anlamıyla aristokratik ne de bireyci bir toplum/kent anlayışının kabul edildiğini belirterek esas olanın karşılıklı dayanışmacı, mutualist toplum anlayışı olduğu açıklanır (s. 71).

Söz konusu tartışmalara ilişkin savunan ve eleştiren yaklaşımlar bugün hâlâ tartışılırken yazarın temel meselesinin bir medeniyet tartışması olmadığını görüyoruz. Demirağ'ın kendi ifadesiyle: "Çünkü bizim izlerini aradığımız şey devlet ya da medeniyet değil, insanların özgür yaşama isteği, dayanışmacılık ve komünalizm." (s. 74). Bu çaba en basit ifadesiyle İslam inanç sisteminin merkezinde bulunan iki ilke üzerine inşa edilmiştir: Allah'tan başka bir ilahın varlığını kabul etmemek ilkesine dayanan "tevhit" ve zenginliğin dengeli dağılımına yol açan, eşitsizlikleri, sömürüyü engelleyen, mülkiyete Roma'da olduğu gibi sınırsız tasarruf hakkı olarak bakmayan "adalet" (s. 75). Öte yandan yazarın İslam geleneği içerisinde anarşi üzerine bir arayışa girmiş olması son derece muteber bir çabadır ki bunun örneklerini maalesef fazla göremiyoruz. Bu çabanın bu zamana kadar fazlasıyla yapılmış olan medeniyet tartışmalarının gölgesinde kalmaması, ayakları daha çok yere basan, işe yarar argümanlar ile tartışılması kanaatimizce daha doğru bir tavidir.

Dilaver Demirağ'ın oldukça güçlü bu ilkesel duruşu, anarşinin bugün İslam topraklarında Müslümanların unuttuğu çok önemli bir düsturun tekrar hatırlatılmasına olanak sağlamaktadır. Bu duruşun bizler açısından iki muteber örneğini vurgulayacak olursak Hz. Ömer bir halife olarak yanlış karar aldığı anda onu kılıçlarıyla düzelterek bir ashap ve Fatih Sultan Mehmet mimarı için adaletsiz karar aldığı anda onu Üsküdar'daki mahkemede yargılama cüretini gösterebilen bir kadı dikkate alınabilir.

Şu durum su götürmez bir gerçektir ki İslam dünyasında bugün Batı geleneğinde gördüğümüz gibi sınırsız devletsizliği savunan bir görüş ortaya çıkmamıştır. Hikmet-i hükümet şiarı ile yoğrulmuş topraklar üzerinde böyle bir isyan ateşi ve başkaldırı şüphesiz ki Müslümanlar arasında en çok korkulan fitne durumuna sebebiyet verecektir. Fakat durumun böyle olması sınırsız bir ulu'l-emir'e itaat anlayışını desteklemez. Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi 30. ayet-i kerimde belirtildiği üzere Cenab-ı Hak yeryüzünde kendisinin emirlerini yerine getirecek

bir halife/memur yaratmıştır. Bu vazife tek bir kula bahşedilmemiş ve diğer Müslümanların da ona sınırsızca tabi olmak zorunluluğu belirtilmemiştir. Aksine otoritenin tek merkezde toplandığı bir konumdan ziyade her Müslüman'ın o vazifeden eşit oranda mesul olduğu ve idarecilerin aldıkları kararlardan onların da hesaba çekileceği anlayışı vazedilmektedir.

Sonuç Yerine

Anarşist geleneğe derinlemesine bakıldığında tartışmanın derinliği, ekol içerisindeki çeşitli ihtilaflar ayrı bir noktada duruyor olsa da Demirağ'ın esasında vurguladığı nokta devletin kendisini anlamaya ve kritik etmeye yönelik bir çabadır. Bunun kaynakları İslam geleneği içerisinde aramak, müslüman algısındaki devlet anlayışının ve İslam geleneği içerisindeki örneklerinin farklı bir ekol içerisinde okumaya çalışmak şüphesiz ki üzerinde durulması gereken bir noktadır. Bu açıdan bakıldığında; 'anarşist bakış bir müslüman için devlete yönelik ne söyler?' sorusu tayin edici rolü üstlenmektedir.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız ifadelerde devletin klasik-modern dönem ayrımı, ulus-devletin farklılaşan yapısını ve topluma yönelik amacını izah etmeye çalıştık. Ardından karşımızda öylece durduğu haliyle neoliberal devlet anlayışına getirilen eleştiriler içerisinde acizane önemli gördüklerimizi aktarmaya gayret gösterdik. Son olarak yazarın eşine çok fazla rastlanılamamış olmakla birlikte oldukça ilgi çekici İslam ve anarşizm ilişkisini değerlendirdik. İncelemeye çalıştığımız eser postyapısalcı yaklaşımlar ve biyo-siyaset incelemeleri ile derinlemesine tartışmaları da bünyesinde barındırıyor da biz hâlihazırda sınırlarımızı fazlasıyla aştığımızdan dolayı bu konulara yeterli ölçüde değinemedik. Öte yandan yazarın çizmiş olduğu bağlamın fazla dışına taşmamaya gayret göstererek çalışmanın neyi amaçladığını ve bundan sonra hangi düşünsel gelişmelere olanak sağladığını belirtmeye çalıştık. Anarşizm geleneği üzerine köklü çalışmalar bulunuyor olsa da, 'İslam ve Anarşi İrmağı' oldukça yeni bir tartışma olup literatürün yeni çalışmalara fazlasıyla ihtiyaç duyduğunu belirtmek gerekir.

Dilaver Demirağ'ın açmış olduğu bu yolun yeni katkılarla devam ettirilmesi ümidi ile.

MAKALELER / ARTICLES

Türkiye’de Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Doktora Tezi Hazırlamada Ana Yönelimler
Main Tendencies in Preparing PhD Dissertations in Social Sciences and Humanities in Turkey
YUSUF ALPAYDIN, MAHMUT H. AKIN

Bilginin Reorganizasyonu ve Üniversite: Yeni Bir Arayış Üzerine Bir Çerçeve
Reorganization of Knowledge and University: A Framework for a New Quest
HEDİYETULLAH AYDENİZ

“Bilim Devrimi” Kavramı ve Osmanlı Devleti
The Concept of Scientific Revolution and Ottoman Empire
MEHMET AYSOY

Bir Nahiv Eseriyle Kişilik İnşasının İmkânı: el-’Avâmil Örneği
The Possibility of Constructing Character through a Grammar Book: The Example of al-’Avâmil
OSMAN YILMAZ

Uluslararası İlişkilerde Siyasi Tarih Öğretimi: Türkiye Örneği
Teaching Political History within the International Relations: The Turkish Case
İSMAİL KÖSE

1953 Göçü Sonrası Yücelcilerin Memleket/Yugoslavya ve Ana Vatan/Türkiye Algıları
The Construction of Perceptions about Yücel Members of Home/Yugoslavia and Homeland/Turkey after the 1953 Migration
BERRİN ÇALIŞKAN

DEĞERLENDİRME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

Aydınlar, Akademisyenler ve Entelektüeller: Savaş Bitti Şiirine Farklı Bir Bakış
MEHMET ZAHİT TIRYAKI

Siyasal Kültür, Üniversite ve Akademik Özgürlük
VEYSEL GÖKBEL, FATMA NEVRA SEGGIE

‘Liberal Otonomi’ ve ‘Gelenek’ Arasında Modern Üniversite Eğitimi
ÖMER TAŞGETİREN

DEĞERLENDİRMELER / REVIEWS

The Indispensable University: Higher Education, Economic Development and the Knowledge Economy Thinking About Higher Education, Sosyal Bilimlerin Yazma Çilesi (Yazının Sosyal Organizasyonu Kuramı), Islamic Schools In The Modern Turkey, Faith, Politics, And Education, Müsterek Bâni Tevâsi ve Tenkid, Klasik Türk Edebiyatında Alegori, Turkey and the Arab Spring: Leadership in the Middle East (Türkiye ve Arap Baharı: Orta Doğu’da Liderlik), Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri, A History of Ottoman Economic Thought: Developments Before The Nineteenth Century, Anarşizm: Unutulmuş Olanı Hatırlamak

